

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

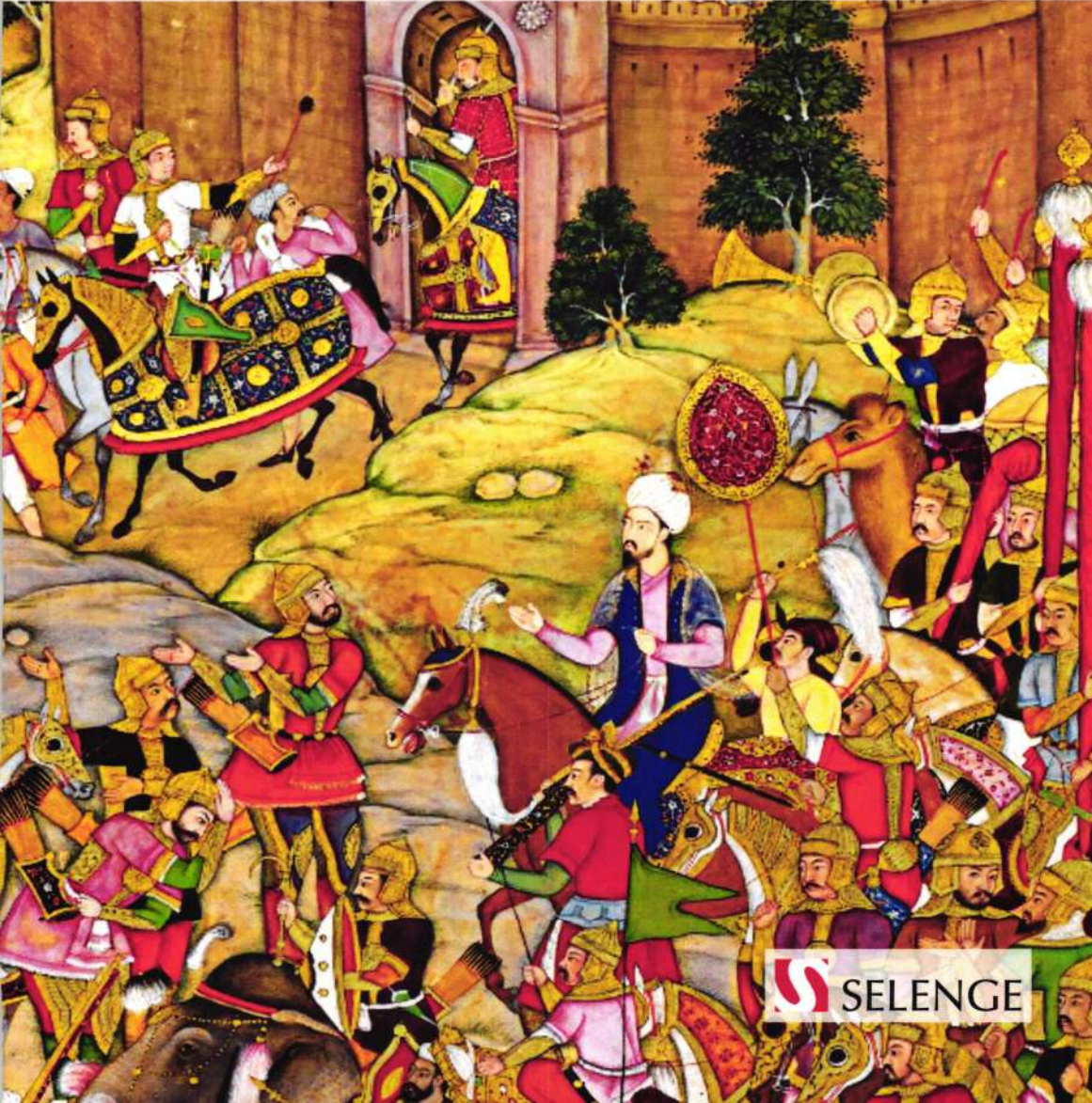
STANLEY LANE-POOLE

İSLAM DEVLETLERİ TARİHİ

BAŞLANGIÇTAN 1927 YILINA KADAR

İLAVELERLE BİRLİKTE ÇEVİREN: HALİL EDHEM ELDEN

YAYIMA HAZIRLAYAN: SAMET ALIÇ

 SELENCE

İSLAM DEVLETLERİ TARİHİ

BAŞLANGIÇTAN 1927 YILINA KADAR

STANLEY LANE-POOLE

STANLEY LANE-POOLE (1854-1931)

Meşhur İngiliz şarkiyatçı ve İslam sikkeleri uzmanı. Oxford ve Dublin üniversitelerinde okuduktan sonra 1874-1892 yılları arası British Museum'da İslamî sikkeler bölümünde idareci olarak çalıştı. Bu çalışması sırasında nü-mizmatik alanında yoğunlaşarak İslam sikkeleri üzerine en önemli eserlerini verdi. 1874-1892 yılları arasında Dublin Trinity College'da Arapça profesörü olarak çalışan Lane-Poole'un Türkiye, Mısır, Suriye, Filistin, Hindistan ve Endülüs tarihi üzerine de kitapları mevcuttur.

HALİL EDHEM ELDEM (1861-1938)

Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu ve meşhur arkeolog ve ressam Osman Hamdi Bey'in kardeşidir. Zürih ve Viyana üniversitelerinde jeoloji ve kimya tahsilinden sonra Bern üniversitesinden felsefe doktorası almıştır. 1892 yılında kardeşi Osman Hamdi Bey'in müdürlüğünü yaptığı Asar-ı Atika Müze-i Hümayunu'na (İstanbul Arkeoloji Müzeleri) müdür muavini olmuş ve 1910 yılında Osman Hamdi Bey'in vefatını müteakip müdürlüğe tayin olunmuştur. İslamî sikkeler, kurşun mühürler ve Anadolu'daki İslamî kitabeler en çok emek harcadığı ve yayın yaptığı konuların başında gelmektedir. Halil Edhem Bey Lane-Poole'un 1894 yılında basılan *The Muhammadan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions* kitabını ilavelerle zenginleştirerek Türkçeye tercüme etmiş ve bu tercüme *Düvel-i İslamiye* ismiyle 1927 yılında yayımlanmıştır.

SAMET ALIÇ

2017 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nde "Dulkadir Beyliği'nin Komşu Beylikler ve Devletlerle Münasebetleri" isimli doktora tezini vermiştir. Aynı üniversitede ve Tarih Bölümünde Doktor Öğretim Üyesi olarak akademik görevini sürdürmektedir. Çok sayıda ansiklopedi maddesi, ulusal/ uluslararası makale ve sempozyum bildirileri ile panel ve konferanslarda konuşmacı olarak katılımı mevcuttur.

SELENCE YAYINLARI

No: 108 | Tarih Serisi: 92 | Ekim 2020, 1. Baskı

ÖZGÜN ADI

*The Mohammadan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables
with Historical Introductions (Westminster, 1894)*

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Kadir Yılmaz

YAZAR

Stanley Lane-Poole

İLAVELERLE BİRLİKTE ÇEVİREN

Halil Edhem Eldem

EDITÖR

Murat Kıvanç Köroğlu

YAYIMA HAZIRLAYAN

Dr. Samet Aliç

KAPAK TASARIMI

Şevket Dönmezoğlu

KAPAK GÖRSELİ

**Babür Şah Kandeher'a taarruz etmek için Kabil'den çıkarken.
Akbar-nāmah, Abū al-Fazl ibn Mubārak. Or. 12988 (St. Pancras, British Library), 40r.**

SAYFA DÜZENİ

Hilal Yazlık

BASKI-CİLT

Repar Dijital Matbaası

ISBN

978-605-4944-52-1

SERTİFİKA NO.

40675

Selenge Yayınları,
Repar Tasarım
Matbaa ve Reklamcılık
Ticaret Limited Şirketi'nin
tescilli markasıdır.

Mimar Sinan Mah.,
Selami Ali Efendi Cad., No: 5
34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr

© Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında
metin ya da görseller yayınevinin izni
olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İSLAM DEVLETLERİ TARİHİ

BAŞLANGIÇTAN 1927 YILINA KADAR

STANLEY LANE-POOLE

İlavelerle Birlikte Çeviren
Halil Edhem Eldem

Yayıma Hazırlayan
Samet Aliç

İstanbul, 2020

İSLAM DEVLETLERİ TARİHİ

BAŞLANGIÇTAN 1927 YILINA KADAR

DÜVEL-İ İSLAMİYE

TARİHÎ METHALLER İLE TAKVİMÎ VE
ENSABÎ CETVELLERİ MUHTEVİDİR.

STANLEY LANE-POOLE'UN İSLAM DEVLETLERİ
SÜLALELERİNE DAİR TELİFKERDESİ OLAN ESERİN
TADİLAT VE İLAVAT İLE TERCÜMESİDİR.

İstanbul Milli Matbaa

1927 (Hicri 1345)

Halil Edhem

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	15
İFADE-İ MERAM.....	17
MUKADDİME.....	19
BİBLİOGRAFYA.....	23

BİRİNCİ KISIM

HULEFA-İ İSLAM [1.-10. Asır]	29
1. Hulefa-i Râşidîn.....	32
2. Hulefa-i Emeviye.....	33
3. Hulefa-i Abbâsiye.....	34
4. Mısır'da Hilafet-i Abbâsiye	38

İKİNCİ KISIM

İspanya-Endülüs [2.-9. Asır].....	45
5. Endülüs Emevî Devleti (Emeviye-i Kurtuba).....	46
Endülüs'te Tevâif-i Mülûk.....	48
6. Benî Hammûd (Mâleka'da).....	48
7. Benî Hammûd (el-Cezire'de)	49
8. Benî Abbad (İşbiliye'de).....	49
9. Benî Zîrî (Gırnata'da)	49
10. Benî Eftâs (Batalyevs'te)	49
11. Benî Sumâdih (Meriye'de).....	50
12. Benî Cehver (Kurtuba'da).....	50
13. Benî Zünnun (Tuleytula'da).....	50
14. Benî Âmir (Belensiye'de)	50
15. Benî Tücîb ve Benî Hûd (Sarakusta'de).....	51
16. Dâniye Mülûku.....	51
17. Tartûşa Mülûku	51
18. Mayorka Mülûku	52

19. El-Bûnt Mülûku (Benî Kasım)	52
20. Mürsiye Mülûku.....	52
21. Benî Hûd (Mürsiye'de)	53
22. Benî Nasr (Benî Ahmer)	53

ÜÇÜNCÜ KISIM

ŞİMALÎ AFRİKA [2. - 14. Asır].....	59
23. Benî İdris (Mağrib-i Aksa'da).....	60
24. Benî Ağleb (Tunus ilâ âhîrihî).....	61
25. Benî Zîrî (Tunus'ta)	63
26. Benî Hammûd (Cezayir'de)	64
27. Murâbitîn	64
28. Muvahhidîn (Bütün Şimalî Afrika'da ve Endülüs'te)	67
29. Benî Hafs (Tunus'ta).....	69
30. Benî Zeyyân (Benî Abdülvad)	72
Mağrib Ocakları ve Şimalî Afrika'da Osmanlı Vilayâtı	73
31. Benî Merîn (Mağrib-i Aksa)	75
32. Şürefa-i Sa'diye ve Filâliye (Mağrib-i Aksa'da)	79
Mağrib'de Müteferrik Hükümetler.....	82
Benî Rüstem (Tahert Mülûku)	83
Benî Midrar (Sicilmase'de)	83
Benî Zekerîya (Cerbe Adasında)	83
Benî Kaadî (Zuvare ve Kuku)	83
Benî Ammâr (Trablusgarp'ta).....	84
Benî Müznî (Biskre'de).....	84

DÖRDÜNCÜ KISIM

Mısır ve Suriye [3.-14. Asır]	87
33. Benî Tolun	88
34. Benî İhşîd	89
35. Fâtımîler.....	90
36. Benî Kelb (Sicilya Adasında).....	94
Eyyûbîler	96
37. Eyyûbiye-i Mısır	98
38. Eyyûbiye-i Dımaşk.....	100
39. Eyyûbiye-i Haleb	102

40. Eyyûbiye-i Hama.....	103
41. Eyyûbiye-i Humus	104
42. Eyyûbiye-i Meyyafarikin.....	105
43. Eyyûbiye-i Hısn-ı Keyfa	106
44. Eyyûbiye-i Yemen.....	109
45. Eyyûbiye-i Baalbek.....	110
46. Eyyûbiye-i Kerek.....	111
Mısır Memlûkleri	113
47. Mısır'da Türk Mülûku	115
48. Çerkes Mülûku	117
49. Hıdiviyet ve Melikiyet-i Mısıriye	118

BEŞİNCİ KISIM

CEZİRETÜ'L-ARAP [3. - 14. Asır].....	125
50. Benî Ziyâd (Zebîd'de)	126
51. Benî Yafur (San'a ve Cened'de).....	127
52. Benî Necâh (Zebîd'de).....	128
53. Benî Suleyh (San'a'da).....	129
54. Benî Hamdân (San'a'da)	130
55. Benî Mehdi (Zebîd'de).....	130
56. Benî Zürey' (Aden'de).....	131
Eyyûbiye-i Yemen	132
57. Benî Resûl (Yemen'de)	132
58. Benî Tâhir (Yemen'de).....	135
59. Benî Ressî İmamları (Sa'de'de).....	136
60. San'a İmamları	139
61. Hicaz Melikiyeti.....	142
62. Umman İmamları ve Seyyidleri (Maskat Sultanlığı)	143
63. Necid Sultanlığı	145
Vehhâbîler	145
Hicaz'da Hükûmran Olan Bazı Devletler.....	146
Benî Uhayzir	146
Benî Musa	146
Benî Haşim (Benî Fulayta)	147
Benî Katâde	147

ALTINCI KISIM

SURİYE VE EL-CEZİRE [4.-6. Asır]	151
64. Benî Hamdân (Musul ve Haleb ve Sair Mahallerde)	151
65. Benî Mirdâs (Haleb)	155
66. Benî Ukayl (Musul ve sair Mahallerde)	156
67. Benî Mervân (Diyarbakir'de)	159
68. Benî Mezzyd (Hille'de)	160

YEDİNCİ KISIM

İRAN VE MAVERAÜNNEHİR [3. - 11. Asır]	165
69. Benî Dûlef (el-Kerec ve el-Burc'da)	166
70. Benî Sâc (Azerbaycan'da)	167
71. Alevîler (Taberistan'da)	167
72. Benî Tâhir (Horasan'da)	168
73. Benî Saffâr (İran'da)	170
74. Benî Sâmân (Maveraünnehir'de ve İran'da)	172
75. İlig Hanlar (Türkistan Hakanları)	174
76. Benî Ziyâr (Cürcan'da)	177
77. Benî Hasanveyh (Dînever, Hamedan ve Nihavend'de)	179
78. Benî Büveyh (Cenubi İran ve Irak'ta)	180
79. Benî Kâkûye (İsfahan, Hamedan, Yezd ilâ-âhirihi)	184
80. Bâvendîler (Taberistan'da)	185
81. Benî Bâdüsân (Rüstemdar ve Ruyan'da)	188
82. Berîdîler (Basra, Huzistan ve Vasi'te)	189
83. İsmailîler (Deylem'de Alamut)	190
84. Seyyidler (Kıvâmiye) (Mazenderan'da)	191
85. Kârkiyâ Hanedanı (Gilan'da)	192

SEKİZİNCİ KISIM

SELÇUKÎLER [5. – 8. Asır]	197
86-Horasan Selçukîleri (Büyük Selçukîler)	201
87- Kirman Selçukîleri	202
88- Şam (yahut Suriye) Selçukîleri	202
89- Irak Selçukîleri	203
90- Anadolu Selçukîleri	203
91. Danişmendîler	206

92. Benî Mengüçük.....	209
93. Benî Saltuk (Erzurum'da)	210

DOKUZUNCU KISIM

ATABEYLER [6. - 10. Asır].....	215
94. Böriler (Şam Atabeyleri)	216
Zengîler.....	217
El-Cezire ve Suriye Atabeyleri.....	217
95- Musul Atabeyleri	217
96. Haleb Atabeyleri	218
97. Sincar Atabeyleri.....	218
98. Cizre Atabeyleri	218
99. Begteginî (Erbil Atabeyleri).....	220
Artukîler	220
100. Hısn-ı Keyfa ve Amid Artukîleri.....	221
101. Hartbirt Artukîleri.....	222
102. Mardin Artukîleri (Tabaka-i İlgaziye)	222
103. Ermenşahlar (Ahlat' ta)	224
104. Benî Şeddad (İran ve İrminiye'de)	225
105. Şirvanşahlar	226
106. Azerbaycan Atabeylikleri (İldeniz Oğulları)	227
107. Salgurîler (Fars Atabeyleri)	229
108. Hezârespîler (Benî Fazlûye).....	230
(Luristan-ı Büzürg Atabeyleri)	230
109. Benî Hurşid	233
(Luristan-ı Kûçek Atabeyleri).....	233
110. Harezmsahlar.....	236
111. Kutluğ Hanlar (Kirman'da).....	239
112. Yezd Atabeyleri	241
113. Şebankâre Atabeyleri	241
114. İnal Oğulları (Diyarbakır'de)	242

ONUNCU KISIM

GARBÎ ANADOLU'DA SELÇUKLULARIN VÂRİSLERİ TEVÂİF-İ MÜLÛK [8.-14. Asır]	249
115. Pervaneoğulları (Sinob'da).....	250

116. Sahib Ataoğulları (Karahisar-ı Sahib'de).....	251
117. Karesioğulları (Balıkesir'de).....	251
118. Saruhanogulları	253
119. Aydınoğulları	255
120. İzmiroğulları	257
121. Menteşeoğulları	259
122. Tekeoğulları.....	261
123. Eşrefoğulları (Beyşehir'nde)	261
124. Hamidoğulları (Hamid İlinde)	263
125. Germiyanogulları (Kütahya'da)	266
126. Denizli Beyleri (Yahut Ladik Beyleri).....	268
127. Karamanoğulları.....	269
128. Candaroğulları (Kastamonu Beyleri)	275
129. Zulkadiroğulları (Maraş ve Elbistan'da)	280
130. Ramazanoğulları (Adana'da).....	286
Tevâif-i Mülûk'tan Müteferrikin.....	291
131. Osmanlılar	291
132- Türkiye Cumhuriyeti.....	300

ON BİRİNCİ KISIM

MOĞOLLAR [7. - 11. Asır]	305
133. Kaanlar (Büyük Hanlar).....	309
Çin Hakanları Yuan Devleti	313
Moğolistan Hakanları (Karakurum Hanları).....	313
134. İran Moğolları (İlhanlılar)	314
Rakip Hanlar	316
135. Toga Timur (Horasan'da).....	318
136. Altın Ordu Hanları (Deşt-i Kıpçak Hanları).....	318
137. Kırım Hanları	326
138. Çağatay Hanlar (Maveraünnehir'de).....	333
139. Eretna Oğulları (Merkezi Anadolu'da).....	338
140. Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin Ahmed (Anadolu'da).....	340

ON İKİNCİ KISIM

İRAN [8. - 14. Asır]	345
141. Celâyirîler (Irak ve sair mahallerde).....	345

142. Muzafferîler (Fars, Kirman, Kürdistan'da)	349
143. Benî İncû (Fars'ta).....	350
144. Serbedarîler (Horasan'da)	351
145. Mülûk-ü Kert	352
146. Karakoyunlular (Azerbaycan ve Irak'ta).....	354
147. Akkoyunlular (Bayındırıye).....	357
148- 152. İran Şahları	362
148. Safevîler	365
149. Afganlar	365
150. Afşarlar.....	366
151. Zendler.....	366
152. Kaçarlar	366
153. Şeref Hanlar (Bitlis'te).....	370

ON ÜÇÜNCÜ KISIM

MAVERAÜNNEHİR [8. - 14. Asır].....	377
154. Timurîler	377
155. Şeybanîler	384
156. Canîyan (Astrahan Hanları).....	387
157. Mangıtlar (Buhara'da).....	389
158. Hive Hanları (Yahut Harezmi Hanları).....	390
Konguratiye Şubesi	392
159. Hokand Hanları (Yahut Fergana Hanları).....	395

ON DÖRDÜNCÜ KISIM

HİNDİSTAN VE AFGANİSTAN [4 - 14. Asır].....	401
160. Gaznevîler (Afganistan ve Pencab'da).....	402
161. Gûrîler (Afganistan ve Hindistan'da)	407
Delhi Sultanları (Hindistan'da)	411
Memlûkler	414
163. Halacîler.....	416
164. Tuğlukîler (Tuğluk Şahiye)	416
165. Seyyidler (Hızır Haniye)	417
166. Lûdîler.....	418
167. Afganlar (Afganiye-i Sûriye).....	420

Hindistan Vilayâtında Teşekkül Eden Devletler	420
168. Bengal Valileri ve Melikleri	421
Bengal Valileri	422
Bengal Melikleri (Müstakil Melikler)	423
İlyas Şahîler	423
Raca Ganesa Hanedanı	424
İlyas Şahîler (Defa-i Sâniye)	424
Habeşî Melikleri	424
Hüseyin Şahîler.....	424
Muhammed Sûr Hanedanı	425
Süleyman Kereranî Hanedanı	425
169. Cavnpur'da Mülûk-ü Şarkîye	425
170. Malva Mülûku	426
(1) Gûriye Şubesi.....	427
(2) Halacî Şubesi.....	427
171. Keşmir Mülûku.....	427
172. Gucerat Mülûku	430
173. Handeş Mülûku (Farukîler).....	433
Dekken Hükümetleri.....	434
174. Behmeniye Mülûku (Mülûk-ü Kolbarga)	434
175. İmadşahîler (Berar'da)	436
176. Nizamşahîler (Ahmednagar'da).....	437
177. Beridşahîler (Bidar'da)	438
178. Adilşahîler (Bicapur'da).....	439
179. Kutubşahîler (Golkonda'da)	440
180. Hindistan Moğol İmparatorları (Hindistan Padişahları)	440
181. Afganistan Emirleri.....	449
Dürrânî Hanedanı.....	451
Barakzaî Hanedanı.....	451

SUNUŞ

Sadrazam İbrahim Paşa'nın oğlu olan Halil Edhem, 1861'de İstanbul'da doğdu. Almanya, İsviçre ve Avusturya'da biyoloji, jeoloji ve kimya alanlarında eğitim gördü. Felsefe alanında doktora yaptı. 1885 yılında İstanbul'a dönerek Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Bâb-ı Seraskerî Fabrikalar Nezareti, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dairesi, Dârüşşafakâtî'l-İslâmiye, Mekteb-i Mülkiye, Dârülmualimîn, Dârülfünun, Âsâr-ı Atîka Müze-i Hümayunu gibi önemli kurumlarda görev aldı. 1913 yılında Târîh-i Osmânî Encümeni üyeliğine seçildi. *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nda birçok çalışması yayınlandı. Bu ilmi birikimle beraber Stanley Lane Poole'nin *Mohammadan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions* isimli eserini Türkçeye çevirip bu esere eklemeler yaparak *Düvel-i İslamiye* adıyla yayımladı.

Halil Edhem'in Türkçe tercümesinin dışında Lane Poole'nin mezkûr eseri Abbas İkbâl tarafından *Tabakatü's-Selatini'l-İslam* ismiyle Arapçaya tercüme edilmiştir. Ayrıca Ahmet Sait Süleyman, Halil Edhem'in tercümesinden faydalanarak bu çalışmayı *Tarihu'd-düveli'l-İslamiye ve Mu'cemü'l-Üseri'l-Hâkime* ismiyle Arapçaya çevirmiştir.

Halil Edhem, *Düvel-i İslamiye*'yi oluştururken Lane Poole'nin verdiği 139 devlete önemli gördüğü 42 devleti daha ek olarak yazmıştır. Bu eklemeleri yapmak için yüzden fazla kaynaktan yararlanmış ve bu kaynakları kitabın başında bulunan "Bibliyografya" başlığı altında sıralamıştır. Bu eserde devletlerin siyasi ve sosyal önemleri, hudutları, kuruluş ve yıkılış süreçleri anlatılmakla beraber fazla detaya girilmemiştir. Ayrıca her konun sonunda hükümdarların tarih cetvelleri ve silsilenameleri verilmiştir. Halil Edhem yaptığı çeviri ve uyguladığı yöntemlerle ilgili "Mukaddime" başlığı altında geniş bilgi verdiği için biz burada sözü fazla uzatmak istemiyoruz.

İslam devletleri tarihine dair birçok çalışma bulunmakla beraber Halil Edhem'in *Düvel-i İslamiye* isimli eserinin bu çalışmalar içinde müstesna bir yere sahip olduğu muhakkaktır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında basılan bu kitap müstakil bir İslam tarihi olması hasebiyle kendi döneminde önemli bir boşluğu doldurmuştur. Hazırlanan bu yayının ilim âlemine faydalı olması temenni olunur. Metin içinde parantez ile gösterilen sayfa numaraları kitabın Eski Türkçe baskısının sayfa numaralarına işaret etmektedir. Bu çalışma hazırlanırken mümkün olduğu kadar titiz ve en az hata ile oluşturulmasına çaba sarfedilmiştir; ancak çalışmada fazlaca yer ismi, şahıs ismi ve tarih bulunması sebebiyle gözden kaçan hatalarımızı şimdiden kabul ederek affınıza sığınıyoruz.

Çalışmanın hazırlanması sırasında verdikleri desteklerden dolayı Milli Savunma Üniversitesi, Deniz Harp Okulunda iken aynı odayı paylaştığım Dr. Musa Salan'a ve eşim Esra ALIÇ'a teşekkür ederim.

Dr. Samet ALIÇ
Kahramanmaraş, 2020

(V) İFADE-İ MERAM

İlm-i tarih Türkler arasında öteden beri muteber olan ilimlerden biri idi. Türkçe yazılan umumi ve hususi tarihlerin adedi pek kesirdir. Hükümet-i Cumhuriyemizin teşvikat ve ihtimamat-ı mütevaliyesi, Darülfünun ve mekteb-i sairenin tekemmül etmesini bâdî olmakla tarih tetebbuatına da başka ve daha faydalı bir yol açılmıştır. İlm-i mezkûrun her şubesinde mütehas-sıs alimler, kendi şubeleri dâhilinde, bir say-i mütemadi ile çalışmaktadırlar. Tarihin fûruundan olan ilm-i meskûkât dahi Subhi Paşa'nın ve Galib Bey'in esaslı tetkikat ve neşriyatından sonra rağbet bularak memleketimizde meskûkât-ı İslamiye koleksiyoncularının adedi günden güne tezayüt etmektedir. Bu mevzulardaki tetebbuat için ve aynı zamanda da ilmi-i asar-ı atikanın bir şube-i mühimmesi olan epigrafya kavaidine tatbiken İslami kitabelerin hal ve kıraat ve tefsirinde isim ve seneleri suhuletle aramak hususunda takvimî ve ensabî cetvellere ihtiyaç mes ediyordu. İşte İngiliz müsteşrikinin Mr. Lane-Poole'un cem ve telif ettiği ve Avrupa'ca erbab-ı tetebbu tarafından fevkalade bir rağbet gören düvel-i İslamiye sülaleleri hakkındaki eserinin lisanımıza tercümesi bizde bu ihtiyacı tatmin edebileceğini ümit ediyoruz. Atideki mukaddime izah edilen şekilde mütercem eserin Maarif Vekâlet-i Celilesi tarafından mazhar-ı kabul olarak vekâletin neşriyatı arasında tabî tensib edilmiş olduğundan dolayı vekâlet-i celileye teşekkürat-ı azimemi takdime borçluyum.

Esna-i tercümede kitapta geçen lâyuad isimler ile sene rakamlarının yeniden teftişine ve yaptığımız tadilat ve ilavat için de birçok asar-ı şarkiyeye müracaata lüzum görülüyordu. İşte gerek bu bapta mühim me hazların toplanması ve huruf-u heca üzere olan fihristlerin tertibi için, ve gerek kitabın üç sene kadar devam eden tab'ı esnasında provaların tashihinde bize her zamanki gibi muavenet ve teşvikat-ı âlimanede bulunan İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri hafız-ı kütübü refikim Ali Bey'e burada alenen teşekkür ederim. Milli matbaamızın göstermiş olduğu her türlü teshilat da cidden şayan-ı takdir ve şükrandır.

Nisan 1927
Halil Edhem

﴿VI﴾ MUKADDİME

İngiliz müsteşrikininden Mr. Stanley Lane-Poole'un düvel-i İslamiye sülaleleri hakkında 1894'te neşretmiş olduğu eseri aynen tercüme etmiştim¹. Fakat bilahare bazı tadilat ve ilaveler yapılması memleketimizin müteteb-bileri için daha müfit olacağını anladığımdan, kitabın taksimat ve heyet-i umumiyesini muhafaza etmek şartıyla, münderecatını tevsi ettim. Bu mak-sada vasil olmak için müracaat ettiğimiz me hazlar mahallerindeki notlar-da gösterildiği gibi metn-i eserin Rus Ulum Akademisi azasından Profesör Bartold'un 1899'da neşrettiği Rusça tercümesindeki tashihat ve ilavatı dahi Türkçe tercümemize naklettik.

Mr. Lane-Poole efâzıl-ı ulema-i garbiyedendir². Aynı zamanda ilm-i meskûkât-ı İslamiye'de de bir mütehassıs-ı bi-nazirdir. Mumaileyhin ulum ve sınaat-ı İslamiye'ye dair otuz cildi mütecaviz asarından başka yirmi cilt kadar da Meskûkât-ı İslamiye Katalogları ve ilm-i meskûkâta dair neşriyat-ı sairesi vardır. Muhtelif mecmularda intişar eden makalatı da pek çoktur. Londra'da British Museum için tanzim etmiş olduğu üç cilt Meskûkât-i İslamiye Katalogları ondan sonra yapılan kataloglara numune ittihaz edilmiştir. İlm-i meskûkâtın gayri olan neşriyatı ise şarkta seyahatler, sınaat-ı nefise-i İslamiye, din-i İslam, tarih-i İslam, terâcim-i ahval ilâ-âhirihî gibi pek mü-tenevvi mebahisi şamildir³. Lane-Poole hep bu eserlerini kemal-i vukuf la yazmıştır. İşte bu defa tadilat ve ilavat ile Türkçeye tercüme ettiğimiz ki-tapta mumaileyhin vücuda getirdiği en mühim ve en müfit müellefatından maduddur. Gerçi elsine-i şarkiyede düvel-i İslamiye ﴿VII﴾ sülaleleri hakkın-da tarihî, ensabî ve takvimî birçok müdevvenat mevcut ise de bunlardan bazıları pek mufassal, diğerleri muhtasar veya noksandır. Gayri matbu olanların nüshaları ise nadirdir. Asar-ı mezkûrenin suret-i tertibi ve usul-ü müttehazeleri, müracaat edenlerin matlup vechile istifadesini temin edemez. Esasen ekserisi de Arapça veya Farisîdir. İşte bu mahzurlara çare-saz olmak ve düvel-i İslamiye hakkında bir tâlib-i ulum ve bilhassa meskûkât koleksiyoncuları tarafından yapılacak her türlü tetkikat ve tettebbuata bir

- 1 Stanley Lane-Poole, *The Mohammadan Dynasties. Chorological and Genealogical Tables with Historical Introductions*, Westminster, 1894. Hayli zamandan beri nüshaları kalmamış olan bu eseri hiçbir gûne tadilata müsait olmayan fotoğrafı usulüyle, Mr. Lane-Poole 1925'te Paris'te ikinci defa olarak tab ettirmiştir.
- 2 Mr. Lane-Poole 18 İlk Kanun 1854'te Londra'da doğmuştur.
- 3 Kitabın aslının nihayetinde Lane-Poole'un 1894 senesine kadar neşrettiği asarın isim-leri münderiçtir.

nevi rehber teşkil etmek üzere Lane-Poole'un eserini bâlâda tarif ettiğimiz şekilde tevsien tercümeyle teşebbüs ettik.

Lane-Poole kitabının mukaddimesinde maksadını pek vazih bir surette ifade ediyor. Bizi bu eserin tercümesine sevk eden esbab ise onun aynı olmakla mukaddimenin bu parçasını buraya derç ediyoruz:

“Atide münderiç düvel-i İslamiye cetvelleri, Londra'da British Museum'da meskûkât-ı İslamiye hakkındaki yirmi senelik tetebbuatım neticesinde meydana gelmiştir. On üç ciltten ibaret olan Şark ve Hindistan meskûkâtı kataloglarını ihzar ederken elimde takvimî cetveller mevcut değildi. Eduard Thomas tarafından neşredilen James Prinsep'in cedâvel-i müfidesi⁴ bu bapta istinat edebileceğim yegâne İngiliz eserini teşkil ediyordu. Fakat bunun da çok yerleri hata-âlûd idi. Binaenaleyh ihticaca sâlih isimler ile seneleri bulmak için alelumum Arapça tarihlerde icra-i tetkikat etmekteğim lazım geliyordu. Kataloglarımda düvel-i muhtelif meskûkâtının tarifatına ilave kılınan esami cetvelleri birçok müdevvenat-ı şarkiyede bizzat yaptığım taharriyat ve tetkikatın mahsulüdür. Kataloglarımda münderiç bulunan bu cetvellerin talibin-i ulum için istifadeyi mucip olacağından tekrar neşredilmesi birçok taraftan bana ihtar olunmuştur. Şimdi artık katalogların neşri hitam bulmuş olmakla mezkûr cetveller ile silsilenameleri bu kitapta cem ve telfik ettim. Mamafih bu eser sadece cetvellerin tekrar ve aynen temsilinden ibaret kalmayıp daha ziyade tevsî edilmişlerdir. Tarih seneleri ve silsilenameler Arap müverrihlerine istinaden tashih ve sikke kataloglarında bulunmayan daha birçok devletlerin ilavesiyle beraber her devlet için birer kısa tarihî methal yazmak suretiyle dahi kitabı daha vuzuhlu bir şekle ifrâğ etmeye çalıştım. Bu methaller tabii her devletin tarih-i hususisini müştemil olamazdı. Bunlardan maksat her (VIII) devletin düvel-i saireye nisbeten ahzetmiş olduğu mevkii tayin etmek ve onların bidayet-i ahvalini, azami tevessülerini ve inkırazlarını bildirmekten ibarettir. Bundan başka her devletin hududunu ve hengâm-ı tevsî ve inkırazlarında zuhur eden hadisatı hikâyeye etmekle mükelleftir. Bunların tesbiti için tayin olunan çerçeve içinde vekayi-i mezkûreden ancak son derece bir ihtisar ile bahis olunabilirdi. Mamafih alem-i İslâm'ın her cihetinde hüküm sürmüş olan devletlerin mevâki-i nesebiyelerini tertip ve izah ve tayin etmeye mahsus böyle bir tecrübe el-yevm mevcut olmadığı nazar-ı dikkate alınırsa ümit ederim ki bu rehber ilm-i tarih müteavaggilleri için müfit olur. Kendi tecrübem ile sabit olduğu vechile -meskûkât ve asar-ı atika-i İslamiye koleksiyoncuları için de- lâbüd olduğunu zannederim.”

“Düvel-i İslamiye'nin sırasını coğrafi bir usule tevfikân tertip ederek Bağdad halifelerinin murakabesinden kendisini en evvel kurtaran İspanya'dan başladım⁵. Aksâ-i garbideki İslam devletlerinden itibaren tedricen şarka doğru gidilerek nihayet Hindistan ve Afganistan'a vasıl olunur. Bu usul-ü coğrafiden

4 Gerek Thomas ve gerek Prinsep meskûkât-ı İslamiye'ye dair mühim neşriyatta bulunmuşlardır.

5 Müellif, hükümet-i İslamiye'nin esasını teşkil eden Hulefa-i Râşidîn, Emeviye ve Abbâsiye'yi iptida derç edip ondan sonra İspanya'dan başlamıştır.

bazen inhiraf edilmek lazım geldikçe mahallerinde işaret olunmuştur⁶. Her devlet için bir tarihî methal, hükümdarlarının takvimî bir cetveli, ve lüzum görüldükçe (IX) bir de silsilename derç edilmiştir. Miladi seneler ile beraber hicri seneler de kaydedilmiştir⁷. Her devlete mahsus esamî cetvelinin nihayetinde köşeli parantezler içinde onu istihlaf eden devletin ismi gösterilmiştir.”

Bundan sonra Mr. Lane-Poole kitabın mukaddimesine iki kıta boyalı levha rabt ediyor. Bunlardan birincisi 41 sene-i hicriyesinden 656 senesine kadar Hilafet-i İslamiye devri esnasında ve ikinci levha ise 656’dan yani Hilafet-i Abbâsiye’nin inkırazından bu eserin tarih-i tahriri olan hicri 1311 senesine kadar zuhur eden ve bu esere derç olunan devletlerin mevkileri ve memleketlerinin bir suret-i sathiyede yekdiğerine kıyasen tevsileri hakkında bir fikr-i umumi vermeye mahsustur. Müellif bu levhaların suret-i istimali hakkında da izahat-i lazıme veriyor. Fakat ancak itibarî bir kıymeti olan bu levhaları tercümemize almaya lüzum görmediğimizden izahat-ı mezkûreyi de hazf ettik.

Lane-Poole kitabına kabul ettiği düvel-i İslamiyeyi on dört kısma ayırmıştır. Gerçi bu on dört kısma dâhil olan devletlerin adedi 116 numaradan ibaret

6 Müellif bu bapta kitabının altıncı kısmını teşkil eden “Suriye ve el-Cezire” bahsinin mukaddimesinde bir hayli izahat veriyor ki biz bunları alâ tariku’l-iẖtisar oradan hazıfle bu nota nakil etmeyi münasip gördük. “Asya’da hükümrân olan düvel-i İslamiye’nin hin-i tasnifinde onları tarihi bir sıraya koymak için Afrika devletlerinde olduğu gibi sırf coğrafi olan usulün tadili icap ediyor. Binaenaleyh onlar tabiatıyla şu taksimata dâhil olunurlar: (Altıncı Kısım) Selçukî Türklerinin İstilasından Evvel Suriye ve el-Cezire’deki Arap Devletleri. (Yedinci Kısım) Selçukîlerden evvel İran ve Maverâünnehir Devletleri. (Sekizinci Kısım) Âl-i Selçuk ve Şuabat-ı Muhtelifesi. (Dokuzuncu Kısım) Selçukî ordularında hizmet eden ve atabey tesmiye olunan ümerânın tesis ettiği devletler ki Selçukî Devleti’nin inkırazıyla Moğol istilası arasında hükümrân olmuşlardır. (Onuncu Kısım) Garbî Anadolu’da Selçukluların Vârisleri. (On Birinci Kısım) Cengizîler ve kâffe-i şuabatı. (On İkinci Kısım) Moğolların sükûtundan sonra İran’da teşekkül eden devletler. (On Üçüncü Kısım) Maverâünnehir’de Timurîler. (On Dördüncü Kısım) Hindistan ve Afganistan Devletleri”.

“Asya Devletleri için evvel emirde Selçukî istila-i kebirine kadar Suriye ve El-Cezire, badehu aynı devirde olmak üzere İran ve Maverâünnehir nazâr-ı dikkate alınmıştır. Selçukîler ve bunların atabeyleri ve ahlafı garba doğru teveccüh ettiler. Fakat yeni bir kuvvet olan Moğollar, Osmanlılar müstesna olmak üzere, tekmiî diğ̱er küçük devletleri bir müddet-i muvakkata için bel’ ettiler. Bilahare Moğollar dahi zaafa duçar olmakla onların İran’da halefleri olarak bugüne kadar payidar olan İran şahları kaydedilmiştir. Şimal ve şark cihetlerine doğru Moğolların yeni bir şubesi olarak Timurîler devam edip bunlardan teşâ’ub eden devletler de onların Maverâünnehir’de vârisleri olan Özbekler ile birlikte bugüne kadar idame-i hayat etmişlerdir. Daha ziyade şarka doğru gidilirse Hindistan’a varılır. Burada Hindistan düvel-i İslamiyesi ve bunların tarihi menşeleri olan Afganistan Gaznevîleri bulunurdu. Hindistan’da bu devletler büyük Moğol İmparatorluğu’nun inkırazına ve İngiliz istilasına kadar takip edilecektir. Usul-ü coğrafi keyfi bir şey olmayıp çünkü Kürdistan dağlarıyla ezmine-i atıkada “Zagros” tesmiye olunan Bahtiyarî dağları İran ile el-Cezire arasındaki hudud-u tabiiyeyi teşkil eder. Bu hat fasl-ı tarih-i İslâm’ın edvar-ı sâlifesinde de nadiren tebeddül etmiştir. Benî Büveyh her ne kadar aşağı el-Cezire’yi kendi İran ülkeleriyle tevhit etmişlerse de Diyarbekir ve el-Cezire’de hükümrân bir devlet olmakla saltanatlarını şarka doğru ve dağların öbür tarafına tevsi etmemişlerdir.

7 Tercümemizde hicri seneler takdim ettirilerek miladiler parantez içine alınmıştır.

ise de⁸ bunlardan yalnız birer rakam ile gösterilen Eyyûbiler, Mısır Memlûkleri, Selçukîler, Atabeylerden Benî Zengî, Delhi Sultanları, Bengal Mülûku ve buna mümâsil diğerleri dâhil-i hesap edildiği (X) takdirde Lane-Poole'un kitabı hakkikatte 139 devleti muhtevi bulunuyor. Garbî Anadolu'da Selçukîlerin vârisi olan hükümetleri Lane-Poole onuncu kısımda yalnız heyet-i umumiyele itibarıyla zikredip sonra hepsini birden bir cetvelde göstermekle iktifa ediyor. Hâlbuki Anadolu Tevâif-i Mülûk'unun Türk tarihi nokta-i nazarından ehemmiyeti derkâr olmakla biz bunları tercümemize tarihi methaller ile beraber yegan yegan zikretmek mecburiyetinde kaldık. Yine bu zümreye dâhil olan Osmanlı Devleti mebhâsini tevsi ve esbab-ı inkırazıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin suret-i teşekkülünü de ilave ettik. Kitabın taksimat-ı esâsiyesine idhal ve şark tarihlerinden ahzedilmek suretiyle daha birçok devletler kaydedilebilirdi. Fakat bunların birtakımı tarih nokta-i nazarından ehemmiyetsiz, diğerlerinin ise ahval-i tarihiyesi ve esâmî-i hükümdaranı noksan olduğundan tercümemize ancak haiz-i ehemmiyet bulunduğunu zan ettiğimiz 42 devlet daha zam ederek devletlerin adedini yüz seksen bire çıkardık. Kitabımızın aslındaki mukaddimeyi müellif tahminen şu sözlerle bitiriyor: "Cetvellerin vesaika istinat etmesi için kütüphanelerde bulunan asar-ı şarkîyeye ve bunlardan maada şayan-ı itimat olan Arap müverrihlerine ve şarka ve ilm-i meskûkâta ait mecmualarda intişar eden makalelere müracaat ettim. Fakat yalnız en ziyade istifade ettiğim mehzazları not olarak gösterdim⁹. Mamafih meskûkât bu kitabın amûd-i fikarîsidir ve müverrihin en sağlam vesaikini teşkil eder. Gayet çok isim ve sene rakamlarını muhtevi olan böyle bir eserde hataların vukuu gayri kabil-i ictinabdır. Bu hatalar hakkında bana mukniane ihtaratta bulunacak herhangi bir âlime medyun-u şükran olurum. Zira ancak bu gibi cetvelleri tertip edenler bu bapta zuhur edebilecek en küçük bir hatanın bile tevliid ettiği muhatara ve teessürü bilirler."

Bu sözleri Mr. Lane-Poole söylüyor. Hâlbuki birçok tadilat ve ilaveler yapan bir mütercim için bu keyfiyet daha mühim olup kendisi yanlış, fena ve eksik tercüme etmiş ve lüzumsuz ilaveler yapmış olmak ithamına maruz kaldıktan başka metn-i asliyi hin-i tercümede matlup veçhile hadde-i teftiş ve tetkikten geçirmedişinden, ve müellifin hatalarını olduğu gibi kabul etmiş olduğundan dolayı da muaheze edilebilir; binaenaleyh müellifin bâlâdaki ricasını biz dahi yâd ve tekrar etmek mecburiyetindeyiz¹⁰.

8 Kitabın aslının 90. Sayfasında Benî Ziyad bahsi numara 31 olması lazım gelirken sehven 33 olarak gösterilmiş olduğundan numaralı devletlerin adedi 116'dır.

9 Müellifin notlarda gösterdiği mehzazlar hemen alelumum garp asarına racidir.

10 Filvaki esna-i tab'ta maatteessüf pek çok hatalar vukua gelmiştir. Atideki hata ve sevap cetvellerinde yalnız birkaç adedi tashih olunabilmektedir.

﴿XI﴾ BİBLİOGRAFYA

(Metinde gösterilen mehazlardan bazıları ehemmiyetlerine mebni ayrıca zikrolunmuştur.)

Ahsenü't-Tevarih: Müellifi: Hasan Nebire-i Emir Sultan Rumlu (Karakoyunlular ve Akkoyunlular için müracaat edildi), Nuruosmaniye Kütüphanesinde Farisî yazma, 11. Cilt Numara 3317.

Ahbarü'd-Düvel ve Asarü'l-Evvel: Müellifi: Ebü'l-Abbas Ahmed bin Yusuf el-Dımaşki (Tarih-i Umumi,) Nuruosmaniye Kütüphanesinde Arapça yazma, numara 3155.

Ekbername: Müellifi: Ebü'l-Fazl bin Mübarekü'l-Hindî (Hindistan Moğol İmparatorları için müracaat edildi), Nuruosmaniye Kütüphanesinde Farisî yazma, numara 3081.

Buğyetü'l-Müstefid fi Ahbar-i Medinet-i Zebîd: Müellifi: Abdurrahman Ali el-Maruf bi-İbn-i'r-Rebi' El-Yemenî (Yemen Tarihi), Ayasofya Kütüphanesinde Arapça yazma, numara 2988. Bu eserin Türkçe tercümesi Topkapı Sarayı Müzesi'nde Revan Odası Kütüphanesinde numara 1428.

Behcetü't-Tevarih: Müellifi: Monla Şükrullah bin Şehabettin Ahmed (Tarih-i Umumi) Nuruosmaniye Kütüphanesinde Farisî yazma, numara 3059. Farisî olan bu eser Muhlis Mustafa Efendi tarafından 937 senesinde Türkçeye tercüme olunarak *Mahbûbü'l-Kulûbü'l-Arifin* namı verilmiştir ki bir nüshası Veliyüddin Efendi Kütüphanesinde numara 2342 ile mukayyettir.

Tarih-i Âl-i Selçuk: Farisîden Türkçeye mütercimi: Ali. Topkapı Sarayı Müzesi'nde Revan Odası Kütüphanesinde yazma numara 1390.

Tarih-i Hancihani ve Mahzen-i Afgani: Müllifi: Hoca Nimetullah bin Habibullah el-Herevî (Hindistan için müracaat edilmiştir), Esad Efendi Kütüphanesinde Farisî yazma numara 2137.

﴿XII﴾

Tarih-i Mısır: Arapçadan Türkçeye mütercimi: Celalzade Salih, Kütüphane-i Umumide Yazma, numara 207.

Tarih-i Mısır: Müellifi: Mısır valisi Rıdvan Paşazade Abdi Bey, Türkçe yazma, Darülfünun Kütüphanesinde Rıza Paşa kitapları, numara 1682.

Tarih-i Yeminî (Tarih-i Utbî): Müellifi: Ebu'n-Nasır Muhammed bin Abdül-Cabbar el-Utbî (Gaznevîlerden Sebüktekiniye Tarihi,) Nuruosmaniye Kütüphanesinde Arapça yazma numara 3214. bunun Ebü's-Şeref Nasîh bin Zafer bin Sa'dül-Münşi el-Cerbazekanî tarafından Farisîye tercümesi Nuruosmaniye Kütüphanesinde yazma numara 3089.

Camiü'd-Düvel: Müellifi: Müneccimbaşı Ahmed Aşık (Tarih-i Umumi), Kütüphane-i Umumide Arapça yazma, iki cilt numara 5019,5020.

Sahaifü'l-Ahbar: Müellifi: Müneccimbaşı Ahmed Aşık (Tarih-i Umumi), Türkçe tercümesi üç cilt, İstanbul'da matbu 1285. Şair Nedim'in tercümesi diye maruftur. Hâlbuki Esad Efendi Kütüphanesinde 2283 numaralı ve sene 1183'te Müstakimzade Süleyman Saadeddin Efendi'nin hattıyla müstensih Dayezade Mustafa Efendi'nin *Selimiye* nam eserinin mukaddimesi hâmişinde şu ibare görülmektedir: "Müneccimbaşı tarihini Maktul İbrahim Paşa¹¹ tenbihiyle Vehbi Efendi ve Neyli Efendi ve Reis Mustafa Efendi ve Ruhi Efendi ve Reşad Efendi ve Çelebizade ve Razi Efendi ve İlmî Efendi ve Suphi Efendi ve Râkımül-Huruf'un amm-ı Müstakimzade Mustafa Vefa Efendi ve sırâtibi Hıfzî Efendi ve onların emsali hâcegân ve ulemadan erbab-i dânişe taksim olunup birkaç cilt kitap bir haftada tercüme olundu. Selaset-i tabire şiiri gibi Nedim Ahmed Efendi merhum muvaffak olmakla evveli ona tayin olunmuştu ve lihaza onların olmak üzere şüyu bulmuştur."

Cihan Âra (Tarih-i Gaffarî): Müellifi: Kadı Ahmed bin Muhammedül-Gaffarî (Tarih-i Umumi), Veliyyüddin Efendi Kütüphanesinde Farisî yazma numara 2397.

(XIII)

Re'sü Mâlî'n-Nedim: Müellifi: Ebül-Abbas Ahmed bin Ali bin Babe, Yeni Cami Kütüphanesinde Turhan Hatice Sultan vakfı, Arapça yazma, numara 234.

Selçukname: Müellifi: Kadı Ahmed Nigidî (Nebire-i Kadı Hotenî) Fatih Kütüphanesinde Farisî yazma, numara 4519.

Selçukname-i Aksarayî: Müellifi: Mahmud bin Ali el-Katibül-Arifin Aksarayî, Ayasofya Kütüphanesinde Farisî yazma, numara 3143.

Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik: Müellifi: Koca Nişancı Mustafa Çelebi (Kanuni Süleyman Devri) Ayasofya Kütüphanesinde Türkçe yazma, numara 3296.

Zafername: Müellifi: Şerefüddin Ali El-Yezdî (Âl-i Timur Tarihi), Nuruosmaniye Kütüphanesinde Farisî yazma, numara 3267. Bunun Buharalı Muhammed Ali bin Derviş Ali tarafından Çağataycaya tercümesi Nuruosmaniye Kütüphanesinde 3268 numara ile mukayyettir.

Acayibü'l-Muharib ü Garaibü'l Maârik: Müellifi: Osman Fütuhi (Yemen Tarihi), Topkapı Sarayı Müzesi'nde Baltacılar Kütüphanesi, Türkçe yazma.

İkdü'l-Cüman fi Tarihi Ehli'z-Zaman (Tarih-i Aynî): Müellifi: Bedreddin Mahmud bin Ahmed el-Aynî (Tarih-i umumi) Arapça yazma, Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi (Anadolu Selçukîleri ve Tevaif-i Mülûk için müracaat olundu), 20. Cilt numara 2392. Bu eser Damad İbrahim Paşa'nın emriyle 1138 tarihinde Türkçeye tercüme edilmiştir. Nüshaları müteferrik surette kütüphanelerde mevcuttur.

El-Aylamü'z-Zahir fi Ahvalü'l-Evâil ve'l-Evâhir (Tarih-i Cenabi): Müellifi: Mustafa Cenabî (Tarih-i Umumi), Nuruosmaniye Kütüphanesinde Arapça yazma numara 3099 ve 3100.

(XIV)

Fihrist-i Düvel: Müellifi: Abdurrahman Münib (Tarih-i Umumi) Nuruosmaniye Kütüphanesinde Türkçe yazma, numara 3402.

Kemalpaşazade Tarihi: Müellifi: Kemalpaşazade Ahmed Şemseddin (Tarih-i Osmani), Fatih'te Millet Kütüphanesinde, Türkçe yazma 8. Cilt numara 32.

Lübbü't-Tevarih: Müellifi: Yahya bin Abdüllatif Kazvinî (Tarih-i Umumi) Veliyyüddin Efendi Kütüphanesinde Farişî yazma numara 2444.

Letâifü'l-Ahbarü'l Evvel Fimen Tasarrafe fi Mısır min Erbabü'd-Düvel: Müellifi: Muhammed bin Abdulmuti el-İshakî, (Mısır tarihi), Kütüphane-i Umumide, Arapça yazma.

Mecmua-i Tarihiye: İbn-i-i Hacer ve Aynî vesairenden mültekat (başlıca Zulkadiroğulları için müracaat olundu), Topkapı Sarayı Müzesi'nde Ahmed-i sâlis Kütüphanesinde Arapça yazma, numara 3057/268.

Miratü'l-Edvar ve Mirkatü'l-Ahbar: Müellifi: Muslihuddin Mustafa Lârî (Tarih-i Umumi) Nuruosmaniye Kütüphanesinde Farişî yazma, numara 3156. Bu eser bazı tadilat ve ilavat icrasıyla Hoca Sadettin Efendi tarafından Türkçeye tercüme olunmuştur, Nuruosmaniye Kütüphanesinde yazma, numara 3129.

Nuhbetü't-Tevarih ve'l-Ahbar: Müellifi: Mehmed Efendi bin Mehmed (Muhtasar Tarih-i Umumi,) Nuruosmaniye Kütüphanesinde Türkçe yazma, numara 3443 (nüsha-i kâmile). İstanbul'da 1276 senesinde tab olunan nüshası noksandır.

Nazm-i Kemyab (Tunus ve Yemen Tarihi, manzum): Müellifi: Rumuzî, Topkapı Sarayı Müzesi'nde Revan Odası Kütüphanesinde, Türkçe yazma, numara 1297.

Heşt Behişt: Müellifi: İdris-i Bitlisî (Tarih-i Osmani,) Nuruosmaniye Kütüphanesinde (XV) Farişî yazma, numara 3082. Müellif bu eserine Arapça olarak *es-Sıfatî's-semaniye fi Ahbar Kayasireti'l-Osmaniye* ismini dahi veriyor. *Heşt Behişt* 1151'de Mahmud-i evvelin emriyle Abdalbaki Sadi bin Ebu Bekir Vani tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Hamidiye Kütüphanesinde

yazma, numara 928. İdris-i Bitlisî'nin oğlu Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi *Heşt Bihişt*'e bir Farisî zeyil yazmıştır. Esad Efendi Kütüphanesinde yazma, numara 2447.

Kitabımızın tabından sonra intişar eden şu eserden istifade edemedik: Eduard Karl Max von Zambaur, *Manuel de Genealogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam, 1e Partie*, Hanover, 1927.

BİRİNCİ KISIM

HULEFA-İ İSLAM [1.-10. Asır]

- 1- Hulefa-i Râşidîn
- 2- Hulefa-i Emeviye
- 3- Hulefa-i Abbâsiye
- 4- Abbâsiye-i Mısır (ilave)

(3) BİRİNCİ KISIM

HULEFA-İ İSLAM [1.-10. Asır]

Hicret-i nebeviyenin on birinci sâlinde (Miladi 632)¹² vuku bulan irtihal-i peygamberden sonra halife unvanıyla hazreti peygamberin kayın pederi ashabdan Ebu Bekir es-Sıddık ehl-i İslam’a emir olarak intihap olunmuştu. On-
dan sonra sırasıyla Ömer, Osman ve Ali makam-ı hilafete bil-intihap geçtiler. Bu dört zat Hulefa-i Râşidîn unvanıyla maruftur. Onlardan hiçbiri kendi ailelerinde kalmak üzere bir devlet teşkil etmemiştir. Ali’nin 40 (661) senesinde şehadetini müteakip oğlu Hasan’ı makam-ı hilafete geçirmek isteyenler oldu ve hatta ehl-i Irak kendisine biat dahi etmiştir ki bu ahval beyne’l-İslam ihtilafat-i mezhebiyenin menşeiini teşkil eder. Nihayet Hasan 41’de hilafet davasından feragat edip Ümeyye neslinden ve kabile-i peygamberî olan Kureys’ten bulunan Muaviye bin Ebi Süfyan hilafeti kendine hasr ederek Emeviye Devleti’ni tesis etmiştir. Hulefa-i Emeviye on dört kişiden ibarettir. Makarr-ı hükümetleri Dimaşk idi. Devlet-i mezkûrenin yerine, Endülüs müstesna olmak üzere, 132 (750)’de Hilafet-i Abbâsiye kaim oldu. Bunların adedi de 37’dir. Amm-ı peygamberî olan Abbas’dan neşet ederler. Emeviye’nin inkırazı, son halifesi olan Mervân-ı sâninin ve bütün efrat hanedanının ilk Abbâsî halifesi Seffah tarafından katl ve imha ettirilmesi suretiyle husule gelmiştir ki tarih-i İslam’da vekayi-i azimeden madûddur. Abbâsiye’nin merkez-i hükümeti İbtida Kufe’nin hemen şimalindeki Haşimiye idi, fakat 145 (762)’te halife el-Man-sur’un (4) bina ettiği Bağdad’a nakil olundu. Bazı vesaike burası “Darü’l-İslam” ve sikkelerde “Medinetü’l-İslam” namlarıyla münderiçti. Bağdad’ta hükümrân olan Hilafet-i Abbâsiye el-Müstasım Billah’ın zamanında artık son derece mütezelzil olmuştu. Moğol ordularının şarkta başlayan istilacuyane hareketi en büyük tehlikeyi teşkil ediyordu. İran’da İsmailîlerin imhasından sonra Mülûk-ü İlhaniye’den Hülagü Bağdad’a bir sefir gönderip Bağdad kalelerinin hedmini ve halifenin bizzat veyahut ekâbir-i memurinden mürekkep bir heyetin kendi nezdine gelmesini talep etti. El-Müstasım bunu sem-i itibara

almadığından Hülagü Bağdad'a karşı ilan-ı harple 11 Muharrem 656'da şehrin kapılarına kadar gelip muhasaraya başladı. Nihayet işin vahametini anlayan halife, Hülagü nezdine bir heyetle birçok hedaya göndermiş ise de mazhar-ı kabul olmayarak sefirler katledilmiştir. Bunun üzerine 4 Safer'de halife, oğulları ve bazı büyük memurlarıyla Hülagü'nün karargâhına gitmekte muztar kaldı, yani ona teslim-i nefis etmiş oldu. Hülagü'nün icbârıyla halife Bağdad ahalisini kısım kısım şehirden ihraç ettirdikten sonra Hülagü'nün maiyetinde olarak şehre dâhil olup saraylarında mahfuz bulunan hazaini göstermeye mecbur edildi. El-Müstasım Billah 14 Safer 656 (20 Şubat 1258) tarihinde Hülagü'nün emriyle idam ve onunla beraber iki oğlu ve Abbâsî ailesinden tekml akraba ve taallukâtı imha olundu.

Tarih-i mezkûrdan tamam 524 sene evvel ilk Abbâsî halifesi olan Seffah'ın Emevîlere yaptığı katliamın aynı şimdi Abbâsîlerin başına gelerek Bağdad'ta Hilafet-i Abbâsiye külliye münhedim ve münkariz oldu. Fakat onların bir şubesi olan Mısır Abbâsîleri ileride görüleceği veçhile yalnız bir iktidar-ı ruhaninin gölgesi olarak Sultan Selim-i evvel tarafından Mısır'ın 923 (1517)'te fethine kadar Kahire'de kalmıştır.

İslam'da ilk halife olan Ebu Bekir'in hin-i cülusunda Devlet-i İslamiye ancak Arabistan'a münhasır idi, fakat onun yalnız iki sene devam eden hükûmetinde fütuhât-ı İslamiye tevessü etmeye başladı. Hicretin 12. senesi Muharreminde (633) Basra civarında Sâsânîler ile vukua gelen ve vak'atü Zatü's-Selasil namıyla meşhur olan muharebeden ve bunu takip eden diğer muzafferiyattan sonra ehl-i İslam Irak-i Arabî'de yerleştikleri gibi Kufe'nin az cenubunda bulunan (5) Hire şehrine de sahip oldular. Taberiye gölünün cenubunda Şeria nehrine mansab olan Yermük nehri civarında 13 (634)'te vuku bulan Yermük muharebesinde Rumlar kâmil münhezim olarak ehl-i İslam için Suriye yolları açılmış ve aynı senede Dımaşk fetholunmuştur. Humus, Baalbek, Haleb, Antakya ve Kudüs'ün 15 (636)'te sükûtu ve Kayseriye'nin de yine o senede zaptı¹³ üzerine artık bütün Suriye 17 (638)'de İslamların taht-ı tasarrufuna geçti. Irak'ta ise 14 (635)'te bugünkü Kufe'nin garbında vaki Kadisiye ve 16 (637)'da da Bağdad'ın cenubunda ve Dicle üzerinde bulunan Selukya-Ktesifon namı altındaki Sâsânîyan'ın tev'em payitahtı olan ve bilahare Araplar tarafından Medayin tesmiye edilen şehirler zapt olundu. 17-19 (638-640) seneleri arasında el-Cezire kıtası teshir olunarak Basra ve Kufe Şehirleri tesis ve Huzistan ile Tustar ilhak edildi. Nihavend Muharebesi 21 (642)'de Sâsânî Devleti'ne suret-i kat'iyede nihayet vererek bütün İran zamime-i memalik-i İslamiye oldu. İslamlar 41 (661)'de Herat'a dâhil oldular ve az bir müddet sonra Afganistan'dan bilmürûr Hindistan'a kadar ilerleyerek Sind vilayetinde bir hükûmet teşkil ettiler. Buhara 90 (709)'da, Semerkand da 93'te fetholundu.

Memalik-i garbiyede ise ehl-i İslam'ın terakkisi daha yavaş husule geliyordu. 20 (641)'de Mısır fetholunduktan sonra 26 (647)'da Romalıların tesiskerdesi olan Kartaca şehrinin ta kapılarına kadar sevhil-i Berberiye istila edildi. Fakat buraların ahali-i vahşiyesinin mağlup edilmesi, sefahat ve debdebeye

13 Bir rivayette Kudüs 16 senesi Rebiülevvel'inde ve Kayseriye 19 yahut 20 senesinde fetholunmuştur (İbnü'l-Esir).

alışmış olan İran'ın Sâsânî ahalisini yahut Suriye ve Mısır'ın Rumlarını mağlup etmekten daha müşkül oldu. Afrika'nın merkez-i hükümeti olmak üzere 50 (670)'de Kayrevan şehri bina edildi. Kartaca 74 (693)'te sukut etmekle ehl-i İslam fütuhâtı ta Bahr-i Muhit-i Atlasî'ye kadar tevsi etti. Araplar 92 (711) senesinde Tarık bin Ziyad'ın kumandasıyla Tanca'dan Endülüs'e geçtiler ve 93 (712)'te de Tuleytula'nın sükûtu üzerine İspanya'da hükümrân olan Got Krallığı'nın teshirini itmam ettiler. Daha Halife-i Emevî Ömer'in zamanında ve 99 ile 101 seneleri arasında İslamlar, cebel-i Bertat dedikleri Pirene dağlarını aşarak Fransa'da vaki Narbonne şehrini (6) zapt ve burayı fütuhât-ı âtiyeleri için üssül-hareket ittihaz etmişlerdi. Şehr-i mezkûrdan 102 (721)'de Toulouse üzerine yürüdüler ve Garonne ile Dordogne nehirleri arasında muzaffer oldular. Fransa'nın kısm-i cenubiyesi 107 (725)'de istila olunmuştu. Tours ile Poitiers şehirleri arasında 114 Ramazan'ında (732) Charles Martel İslam ordusuna şiddetle hücum edip vukua gelen muharebatta daha ziyade mukavemet edilemeyeceğini anlayan İslamlar meydan-ı harbi bağteten terk ettiler ki bu bir hezimet idi. Charles Martel'in bu muzafferiyetine rağmen ehl-i İslam Narbonne şehrini muhafazada devam ve Burgonya ve Daufiné eyaletlerini nehb ü garet ettiler.¹⁴ İşte bu vecih üzerine memalik-i garbiyede Hilafet-i İslamiye bidayetinden itibaren bir asır zarfında azami vüs'atını iktisap etmiş oldu.

Cihet-i şimaliyede ise hiçbir vakit makam-ı hilafete tabi olmayan Anadolu, Rumların elinde kalmıştı. Mamafih ehl-i İslam 80 (699) senelerinde Ermenistan'ı ve Erzurum'u zaptetmişti. Kıbrıs ceziresi daha 28 (649)'de ilhak edilmiş ve 50 (670) senelerinden beri de Kostantiniye mükerreren muhasara altına alınmış ve ikinci asırdan itibaren Sicilya ceziresine akınlar icrasıyla beşinci asır evâhırine kadar orada kalmışlardı.

İşte görülüyor ki Hilafet-i İslamiye bu tarihlerde Bahr-i Muhit-i Atlasî'den Sind (İndus) nehrine ve Bahr-i Hazar'dan Nil şelalelerine kadar olan memaliki muhtevi bulunuyordu. Ancak bu derece vüs'ate malik olan bir hükümet kendisini idame ettiremezdi. İnhitata doğru atılan ilk adım Endülüs'te başlamıştır. Münkariz olan Emeviye Hilafeti efrad-ı hanedanından Abdurrahman 138 (756)'de müstakil bir hükümdar olarak Emeviye-i Endülüs Devleti'ni tesis etti. Hulefa-i Abbâsiye'nin oralarda artık hiç hükmü kalmadı. Tarih-i mezkûrdan otuz sene sonra Hazreti Ali ahfadından İdris, Mağrib-i Aksa'da bir Devlet-i Aleviye tesis ve 172 (788)'de de Todgha'yı merkez-i hükümet ittihaz etti. Şimalî Afrika sevahilinin aksâm-ı sairesi ise Ağlebî valilerinin 184 (800)'te Kayrevan'da yerleştikleri zamandan itibaren Hilafet-i Abbâsiye için ebediyen elden çıkmış bulunuyordu. Bunu müteakip olan asırda Benî Tolun hükümetinin (7) tesisi üzerine 264 (877)'te Mısır ve Suriye kesb-i istiklal etmişti. Her ne kadar Tolunîlerin hin-i inkırazında Abbâsîler tarafından Suriye'ye ve Mısır'a otuz sene kadar bir zaman için valiler nasbolunduysa da 323 (934)'te Tolunîler gibi yine aslen Türk olan İhşid (Akşid) isminde bir emir memalik-i mezkûrede yeniden bir devlet tesis etmekle bu zamandan itibaren Fırat'ın cihet-i garbiyesinde artık hiçbir memleket Abbâsiye-i Bağdad'ın hâ-

14 Narbonne şehri ancak 142 (759)'de Fransa kralı Kısa Pepin tarafından suret-i kat'iyede Arapların elinden istirdat edilmiştir. Fakat bu vak'a Endülüs Emeviyesi zamanına aittir.

kimiyet-i cismaniyesini tanımayıp yalnız sikke ve hutbede halifenin isim ve elkab-ı ruhaniyesi alelulum mezkûr bulunurdu. Endülüs ve Mağrib'de ise bu keyfiyet bile mer'î değildi.

Cihet-i şarkiyede de Devlet-i Abbâsiye'nin istilasını aynı süratle vuku bulmakta idi. Halife Me'mun'un meşhur serdarı olup 204 (819)'te vilayet-i şarkiyeye valisi nasbolunan Tâhir Zü'l-yemîneyn bütün bütün kesb-i istiklal ettiği gibi gerek kendi hanedanı, gerek onları vali eden Seferîler (Saffârîler), Sâmânîler ve Gaznevîler makam-ı hilafetin iktidar-ı ruhaniyesini tasdik etmekle beraber tek mil İran ve Maverâünnehir vilayatinin idaresini ve servetini kendi ellerinde tutuyorlardı. Üçüncü asr-ı hicri evâsıtında Abbâsîler birtakım sefil saray memurlarının ve şüpheli muhafız askerlerinin taht-ı nüfuzlarına düşüp bunların elinde baziçe oldular. Nihayet 334 (945)'te Benî Büveyh, Medinetü'l-İslam tesmiye olunan Bağdad'ı bil-işgal halifenin daha elinde bulunan kıta-i memleketi dahi kâmil bel' etmiştir ki bu keyfiyet diğer bir ecnebi müstebidin re'sikâra geçmesinden başka bir şey değildir. İşte bu tarihten itibaren her ne kadar halifenin sarayı ve debdebe ve daratı baki kalmış ise de Moğollar tarafından 656'da Hilafet-i Abbâsiye'nin külliyyen imhasına kadar memleketin umur-u idaresinde halifenin hiçbir müdahalesi yoktu. Mamafih ara sıra, ezcümle 575'te calıs olan en-Nasır'ın hilafeti zamanında görüldüğü veçhile saraylarının duvarları haricine kadar bazı evamir ısdar etmeye ve hatta Irak-ı Arabî üzerine bile hâkimiyetlerini icraya muvaffak olabilmişlerdir.

Bu birinci kısma tezyilen yedinci asırda Mısır'da tesis olunup onuncu asra kadar devam eden Abbâsiye-i Mısır ilave kılınmıştır. Hilafet-i Abbâsiye'yi istila eden devletleri tasnif ederken coğrafi bir usul takip etmek hem tabii hem de muvafıktır. Binaenaleyh bu kitapta bilcümle düvel-i İslamiye'nin esaslı olan Emeviye (8) ve Abbâsiye'nin zikrinden sonra evvela makam-ı hilafetten ilk ayrılan Endülüs ve şimalî Afrika ve bunu müteakip Mısır ve Suriye ve bunlardan sonra da İran ve Maverâünnehir Devletleri derç edilecektir. En nihayet hiçbir vakit makam-ı hilafete tabi olamayan Hindistan düvel-i İslamiyesi kaydolunacaktır. Mâhâzâ, İran ve Suriye kısımlarından bahsederken ittihaz olunan usul-ü coğrafyayı bir derece tadil etmek mecburiyeti hâsıl olmaktadır ki buna da sebep, serzede-i zuhur olan Selçukî ve Moğol istila ve fütühat-ı azimelerinin muvakkaten ilk taksimatı ihlal ederek tarih-i düvelde yeni birtakım teşevvüşleri husule getirmesidir.

(9)

1. Hulefa-i Râşidîn

Miladi 632-661		Hicri 11-40
632	Ebu Bekir	11
634	Ömer	13
644	Osman	23
656-661	Ali	35-40

[Emevîler müstevli oldular]

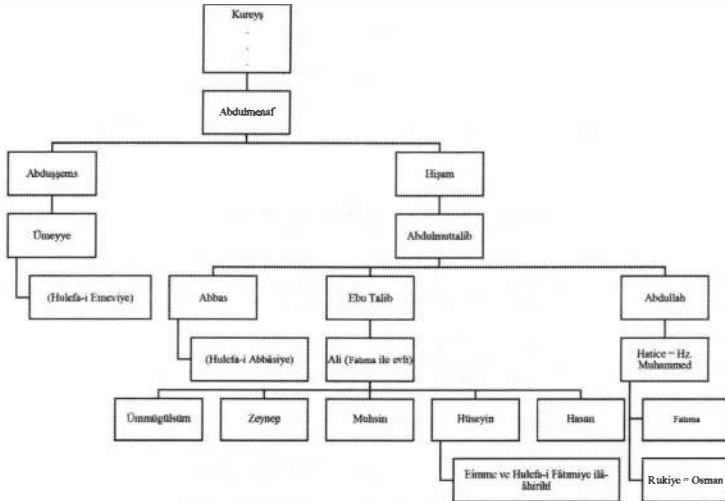
2. Hulefa-i Emeviye

661-750		41-132
661	Muaviye-i evvel	41
680	Yezid-i evvel	60
683	Muaviye-i sâni	64
683	Mervân-ı evvel	64
685	Abdûlmelik	65
705	El-Velid-i evvel	86
715	Süleyman	96
717	Ömer	99
720	Yezid-i sâni	101
724	Hişam	105
743	El-Velid-i sâni	125
744	Yezid-i sâlis	126
744	İbrahim	126
744-750	Mervân-ı sâni	127-132

[Abbâsîler ve Endülüs Emevîleri Müstevli oldular]

(10)

Hulefa-i İslamiye Şubelerinin Yekdiğerine Olan Münasebetleri

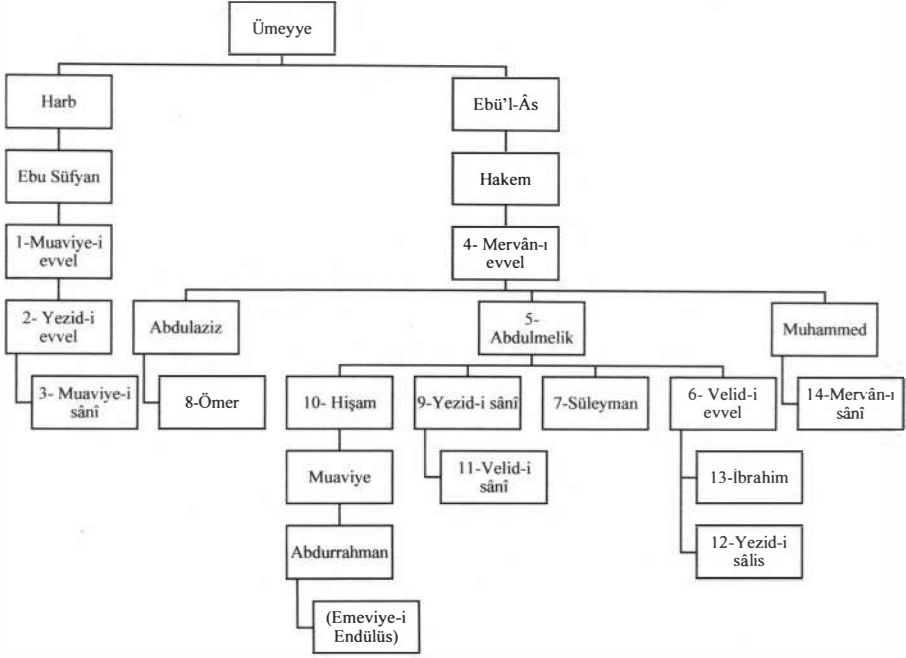

Hız. Peygamber İbrahim'den gayri ne kadar evladi var ise Hatice'tü'l-Kübra'dan olmuştur. İbrahim'in validesi ise Mariyetü'l-Kıbtîye'dir. Hız. Ali'nin başka bir zevceden Muhammed İbnü'l-Hanefîye namında bir oğlu da var idi ki tarihen ehemmiyet-i mahsusayı haizdir. Zürriyet-i peygamber telâmlı Hız. Ali evladından gelmiştir.

Ebu Bekir
Aise - Hz. Muhammed

Ömer
Hafsa - Hz. Muhammed

(11)

Hulefa-i Emeviye

(12)

3. Hulefa-i Abbâsiye

Miladi 750-1258		Hicri 132-656
750	es-Seffah Ebü'l-Abbas Abdullah	132
754	el-Mansur Ebu Cafer Abdullah	136
775	el-Mehdi Ebu Abdullah Muhammed	158
785	el-Hadi Ebu Muhammed Musa	169
786	er-Reşid Ebu Cafer Harun	170
809	el-Emin Ebu Musa Muhammed	193
813	el-Me'mun Ebu Cafer Abdullah	198
833	el-Mu'tasım-Billah Ebu İshak Muhammed	218
842	el-Vasik-Billah Ebu Cafer Harun	227
847	el-Mütevekkil Alellah Ebü'l-Fazl Cafer	232

861	el-Muntasır-Billah Ebu Cafer Muhammed	247
862	el-Müstain-Billah Ebü'l-Abbas Ahmed	248
866	el-Mu'tez-Billah Ebu Abdullah Muhammed	251
769	el-Muhtedi-Billah Ebu İshak Muhammed	255
870	el-Mu'temid Alellah Ebu Abbas Ahmed	256
892	el-Mutazıd-Billah Ebu Abbas Ahmed	279
902	el-Müktefi-Billah Ebu Muhammed Ali	289
908	el-Muktedir-Billah Ebü'l-Fazl Cafer	295
932	el-Kahir-Billah Ebu Mansur Muhammed	320
934	er-Râzî-Billah Ebü'l-Abbas Ahmed	322
940	el-Müttaki-Billah Ebu İshak İbrahim	329
944	el-Müstekfi-Billah Ebü'l-Kasım Abdullah	333
946	el-Muti-Lillah Ebü'l-Kasım el-Fazl	334
974	et-Tâî-Lillah Ebu Bekir Abdulkerim	363

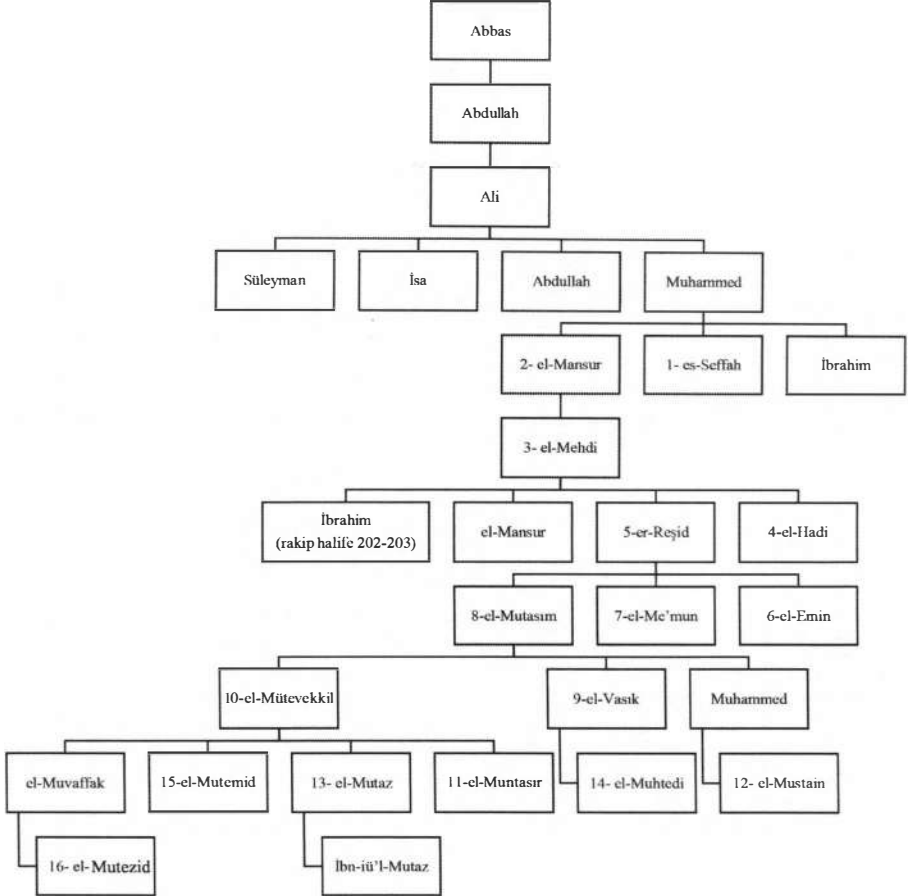
﴿13﴾

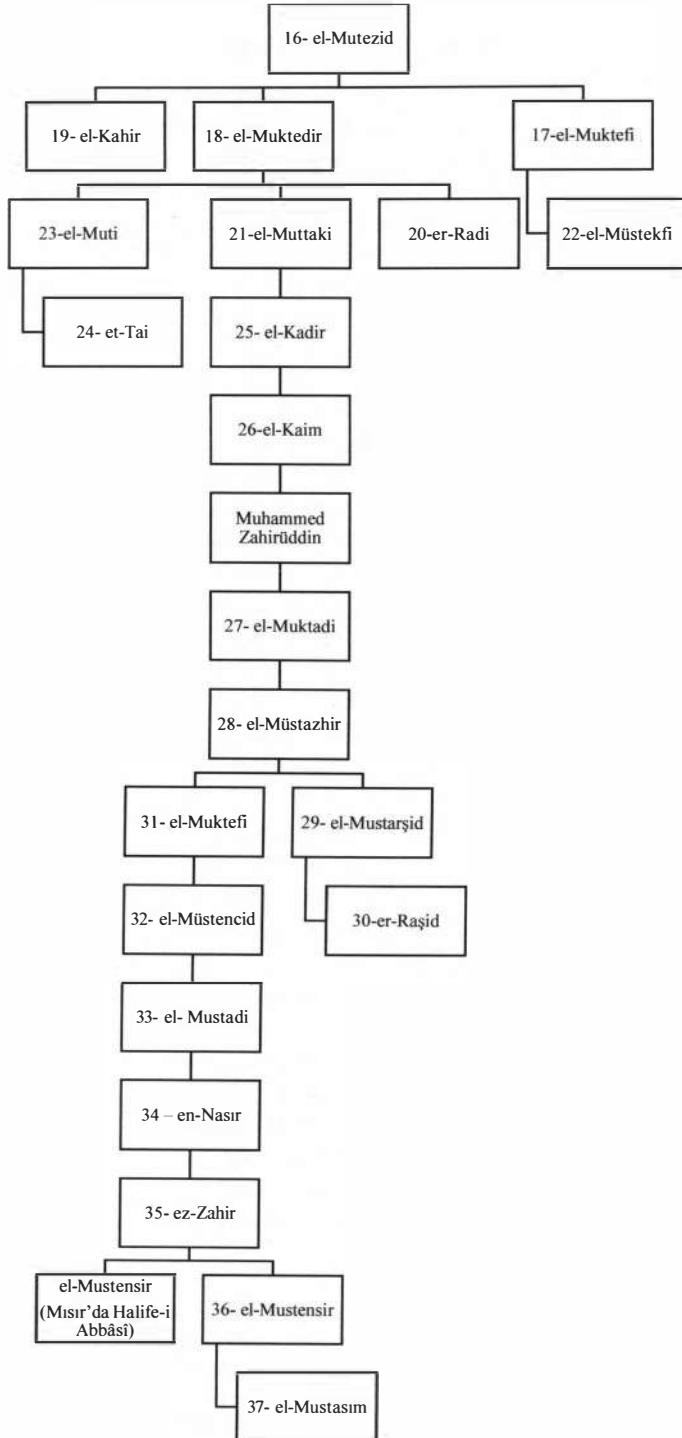
991	el-Kadir-Billah Ebü'l-Abbas Ahmed	381
1031	el-Kaim-Biemrillah Ebu Cafer Abdullah	422
1075	el-Muktedi-Biemrillah Ebü'l-Abbas Abdullah	467
1094	el-Müstazhir-Billah Ebü'l Abbas Ahmed	487
1118	el-Müsterşid-Billah Ebu Mansur Fazl	512
1135	er-Raşid-Billah Ebu Cafer Mansur	529
1136	el-Muktefi Liemrillah Ebu Abdullah Muhammed	530
1160	el-Müstencid-Billah Ebü'l-Muzaffer Yusuf	555
1170	el-Müstazi Biemrillah Ebu Muhammed el-Hasan	566
1180	en-Nasır-Lidinillah Ebü'l-Abbas Ahmed	575
1225	ez-Zahir Biemrillah Ebu Nasır Muhammed	622
1226	el-Mustansır-Billah Ebu Cafer el-Mansur	623
1242-1258	el-Mustasım-Billah Ebu Ahmed Abdullah	640-656

[İdrisîler, Ağlebîler, Tolunîler, Tâhirîler, Saffârîler, Büveyhîler,
Hamdanîler ve Gaznevîler müstevli oldular]

(14)

Hulefa-i Abbâsiye

﴿16﴾

4. Mısır'da Hilafet-i Abbâsiye

Bağdad'ta Hilafet-i Abbâsiye'nin 656 (1258) senesinde Hülagü tarafından imhası üzerine âlem-i İslam üç buçuk sene kadar halifesiz kalmıştı. Hâlbuki otuz beşinci halife olan ez-Zahir'in oğlu ve otuz altıncı halife el-Mustansır'ın biraderi Ahmed, Bağdad faciasında ihtifa etmeye muvaffak olduğu mahalden çıkarak ber-takrip Mısır'a gidip orada hükümet etmekte olan Türk kölemen sultanlarından el-Bundukdari demekle meşhur Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars'a kendini tanıtmış ve kadiü'l-kudât huzurunda nesebini ispat etmiş olduğundan merasim-i azim ile 9 Recep 659 (1261)'da el-Mustansır Billah Ebü'l-Kasım lakabıyla Sultan Baybars tarafından makam-ı hilafete ik'âd edilmiştir. Bu aileden bazısı iki, bazısı üç defa calis olmak üzere on yedi kişi 923 (1517) senesine kadar Mısır'da halife olmuşlardır. Mamafih mumaileyhin bil-fil hükümet işlerine kat'iyen müdahaleleri olmayıp ancak bazı ruhani vazife ile mükellef idiler ve ara sıra isimleri sultanın ismiyle beraber hutbe ve sikkede mezkûr bulunurdu. Bazı esbab-ı siyasiyeden dolayı Sultan Baybars, Bağdad Hilafeti'ni tekrar ihya ve tesis etmek veyahut Mısır'da pek ziyade mazhar-ı tazim olan halifeyi başından savmak maksadıyla el-Mustansır'ı bir miktar askerle Irak'a sevk etti ise de mumaileyh daha yolda iken Moğolların hücumuna maruz kalarak 660 senesi içinde münhezim ve nâbedid olmuştur. Yerine yine Abbâsiye ahfadından olduğunu iddia eden Ebü'l-Abbas Ahmed namında biri zuhur edip bu da nesebini ispattan sonra el-Hâkim Biemrillah lakabıyla aynı senede halifelik makamına oturtuldu. Bütün Mısır Abbâsîleri bundan gelirler. Burada kaydolunmaya şayan bir keyfiyet de şudur ki Mısır'da Mülûk-ü Çerakise zamanında Halife el-Mustain Billah 815 (1412) senesinde vuku bulan bir ihtilalde ümera tarafından Mısır sultanlığına intihap olunmuş yani ﴿17﴾ bu veçhile saltanatı-ı cismaniye ile tevhit edilmiş ise de mumaileyh aynı senede sultanlıktan ve 817 senesinde de halifelikten hal' edilmiştir.

Mısır'da Hilafet-i Abbâsiye Mısır'ın Sultan Selim-i evvel tarafından istilasına kadar imtidat etmiştir. Yavuz'un Mısır seferi ehemmiyet-i azimeyi haiz olan vekayi-i tarihiyedir. Haleb civarında Mercidabık'ta 25 Recep 922 (24 Ağustos 1516) tarihinde Sultan Kansu Gavri'nin inhizam-ı külli ile mağlup olması ve bu esnada kendisinin menzulen vefat etmesi (veyahut Maktul düşmesi) neticesinde Mısır Sultanlığı ve Mısır Abbâsî Hilafeti münkariz olmuş idi. Bununla beraber Mısır'ın fethini Selim'in Kahire'ye duhulüyle orada namına hutbe okutması tarihi olan 923 senesinden itibar etmek daha doğrudur¹⁵. Mercidabık'ta Kansu Gavri'nin maiyetinde bulunan Halife el-Mütevekkil Alelallah-ı sâlis Muhammed, Sultan Selim'e teslim olmuştu. Daha Selim Mısır'a varmadan orada ümeradan Tomanbay sultanlığa, el-Mustamsık Billah

15 "Yirmi üçüncü günü (Muharrem 923) devletlü Hüdavendigar azze nasruhü Şam'daki gibi tabl ve alemnleriyle ve alettartib cümle askerle ber-ziynet olup saadetle ata binip Kale-i Mısır'da Yusuf Nebi aleyhisselam hazretlerinin serir-i Hilafet-i Mısır'ına ki her köşesi bir buka-i dilara ve her hıştı bir cam-i cihannümadır teşrif ve ihya edip yümn u ikballe cülus etti" ("Divan Katibi Haydar Çelebi Risalesi", *Mecumua-i Münşeat-i Feridun Bey*, Cilt 1, Sayfa 435).

da halifelîge intihap olunmuşlardı. Bu iki halifenin ahval ve encamı pek iyi malum değildir. Müracaat edebildiğimiz eski Osmanlı tarihleri hatta Hoca Sadeddin ki vâlidî Hasan Can Selim'in en sevdiği mukarreblerinden idi, *Ta-cü't-Tevarih*'de bu bapta kelime-i vahide kaydetmiyor¹⁶. Yalnız Mısır'ın fethi vekayiine şahit olan İbn-i İyâs ile İbn-i Zünbül (yahut İbn-i Zeynel) namlarından iki Arap müverrihinin Mısır vekayinamelerinde ve tarih-i umumi yazar bazı İslam müverrihlerinde Abbâsiye-i Mısır bahsinde malumat-ı mücmele vardır ki onlardan toplayabildiğimiz malumatı burada hülasa ediyoruz¹⁷:

El-Mustamsık Billah Yakub 903'te ve Melikü'n-Nâsır Muhammed bin Kayıtbay zamanında halife olup (18) on bir buçuk sene o makamda kaldıktan sonra Gavri'nin zamanında çekilerek (yahut hal' edilerek) yerine oğlu el-Mütevekkil kaim olmuştu¹⁸. Binaenaleyh halifelîği tahminen 915 senesine kadar devam etmiş olacaktır. Bâlâda muharrer olduğu veçhile el-Mütevekkil Gavri'nin maiyetinde olarak Mercidabık ma'rekesinde bulunmuş ve Sultan Selim'e teslim-i nefis ve arz-ı mutavaat etmekle müreffehen Kahire'ye gönderilmişti. Selim'in Haleb'den Mısır'a vüruduna kadar güzeran eden zaman zarfında Mercidabık vak'ası Kahire'de malum olunca ümera-i Çerakise'den Tomanbay, Mısır Sultanlığı'na ve el-Mütevekkil'in daha hayatta olan babası sabık halife el-Mustamsık da oğlundan bir vekâletname ibraz ettiğinden ona vekâleten defa-i saniye olarak 922'de halifelîge intihap olundular. Mu-maileyh zaten şedid bir zaaf-ı basara mübtela ve o aralık muzayaka-i maliyeye de düçar seksenlik bir pir-i fani olduğundan az bir müddet sonra oğlu el-Mütevekkil Kahire'ye vürud etmekle hilafeti ona devredip kûşe-i inzivaya çekildi. Fakat el-Mütevekkil bu makamdan ziyade istifade edemeyip 923 senesi evâsıtında yanında amcazadeleri Ebu Bekir ve Ahmed ile kendi damadı en-Nâsirî Muhammed, eski Mısır sultanzadeleri, birçok kadılar, maruf ulema, meşayih, idare memurları, mimarlar ve ashab-ı sanat, İskenderiye'den deniz tarikiyle İstanbul'a sevk edildiler. Kansu Gavri'nin oğlu Muhammed dahi İstanbul'a gönderilmişti (Peçevi, c.1, s.154). Halife el-Mütevekkil Sultan Selim'den evvel İstanbul'a muvasalat edip gerek bidayette gerek Selim'in vürudunda pek ziyade hürmet ve tazim görmüş ise de Mısır'ın istilasında nezdine emanet bırakmış olan birçok emval ve eşyayı yed-i gasbına geçirmiş olmasından dolayı 925'te amcası oğulları Sultan Selim'e şikâyetinde bulunmuşlar ve İstanbul'da kadınlarla sefiş bir hayata dalmış olduğu hakkındaki ihbarat da buna inzımm etmekle nezd-i Selim Hanî'de inhitat-i mevki ve kadrini mucip olarak sene-i mezburede Yedikule'de hapis ve Yavuz'un tarih-i vefatı olan 926 senesine kadar orada kalmıştır. Süleyman-i evvel calis-i saltanat olunca el-Mütevekkil'i hapisten ıtlak ve yevmî altmış dirhem vazife tayin etmiş, hatta pederi el-Mustamsık Billah'ın 927 senesi Rebiülahiri'nin

16 Hilafet-i Osmaniye'nin ne vakit ve ne suretle o zamanki Türkiye hududu haricinde bulunan memalik-i şarkiyede tanıdığı keyfiyeti müverrihlerimiz için daha tetkik olunacak bir meseledir.

17 Dimaşkî, *Ahbarü'd-Düvel*; Muhammed, *Nuhbet'üt-Tevarih*; Cenabi, *el-Aylam*; Münec-cimbaşı, *Camii'd-Düvel* ve *Sahaifü'l-Ahbar*; İshakî, *Letaif-i Ahbarü'l-evvel*; Kemalpaşazade, *Tarih*; Rıdvan Paşazade Abdî, *Tarih-i Mısır*; Celalzade Salih, *Tarih-i Mısır* vesaire.

18 İbn-i İyâs, c.2, s.333 ve c.3, s.253.

on dokuzuncu günü Kahire’de vefatından sonra Mısır’a avdetine de müsaa-
de etmiştir ki bu da belki hilafete ait bilcümle hukukunun Âl-i Osman’a bir
suret-i resmiye ve kat’iyede terk (19) etmiş olması üzerine vuku bulduğu
melhuzdur. Bu cihete dair tarihimizde hiç malumat bulamadık. El-Mütevek-
kil’in hangi senede Kahire’ye avdet ettiği dahi belli değildir. Mısır’da yaşa-
yan İbn-i İyas’ın vekayinamesi 928 nihayetinde hitam bulduğu halde bundan
bahsetmediğinden herhalde 929’dan evvel olamaz¹⁹.

Mısır valisi Hain Ahmed Paşa’nın 929’da Süleyman Kanuni’ye karşı vuku
bulan isyanında el-Mütevekkil’i az bir müddet için halifeliği kabule icbar et-
tiği mervîdir ki bundan sonra mumaileyh artık bütün bütün hal-i nisyan-
da kalıp, bir rivayette 945 (1538) ve diğer rivayette 950 senesi Şaban’ında Kahi-
re’de vefat etmiş ve zaten 334 tarihinden yani beş yüz doksan seneden beri sırf
ruhani bir mevkiden başka bir şey olmayan Hilafet-i Abbâsiye’nin Mısır şube-
si kendisiyle münkatı olmuştur. Müverrih Cenabî el-Mütevekkil’in Ömer ve
Osman ve Yahya isminde üç oğlu olup bunlardan Yahya vefat etmekle diğer
ikisinin kendi zamanında hazine-i amireden dolgun vazife almakta oldukla-
rını beyan ediyor.

Abbâsiye-i Mısır’dan Âl-i Osman’a intikal eden Hilafet-i İslamiye Türkiye
Büyük Millet Meclisi kararıyla 26 Recep 1342 (2 Mart 1924) tarihiyle ilga olun-
duğu ileride Osmanlılar bahsinde görülecektir.

(20)

Abbâsiye-i Mısır

Miladi 1261-1517		Hicri 659-923
1261	el-Mustansır Billah Ebü’l-Kasım Ahmed	659
1261	el-Hakim Biemrillah-i evvel Ebü’l-Abbas Ahmed	660
1302	el-Müstekfi Billah-i evvel Ebü’r-Rabi Süleyman	701
1340	el-Vasık Billah-i evvel Ebu İshak İbrahim	740
1340	el-Hakim Biemrillah-i sâni Ebü’l-Abbas Ahmed	740
1352	el-Mutezid Billah-i evvel Ebü’l-Feth Ebu Bekir	753
1362	el-Mütevekkil Alelallah-ı evvel Ebu Abdullah Mu- hammed	763
1377	el-Mutasım Billah Ebu Yahya Zekeriya	779
1377	el-Mütevekkil Alelalla-ı evvel (defa-i saniye)	779
1383	el-Vasık Billah-i sâni Ömer	785
1386	el-Mutasım Billah (defa-i sâni)	788

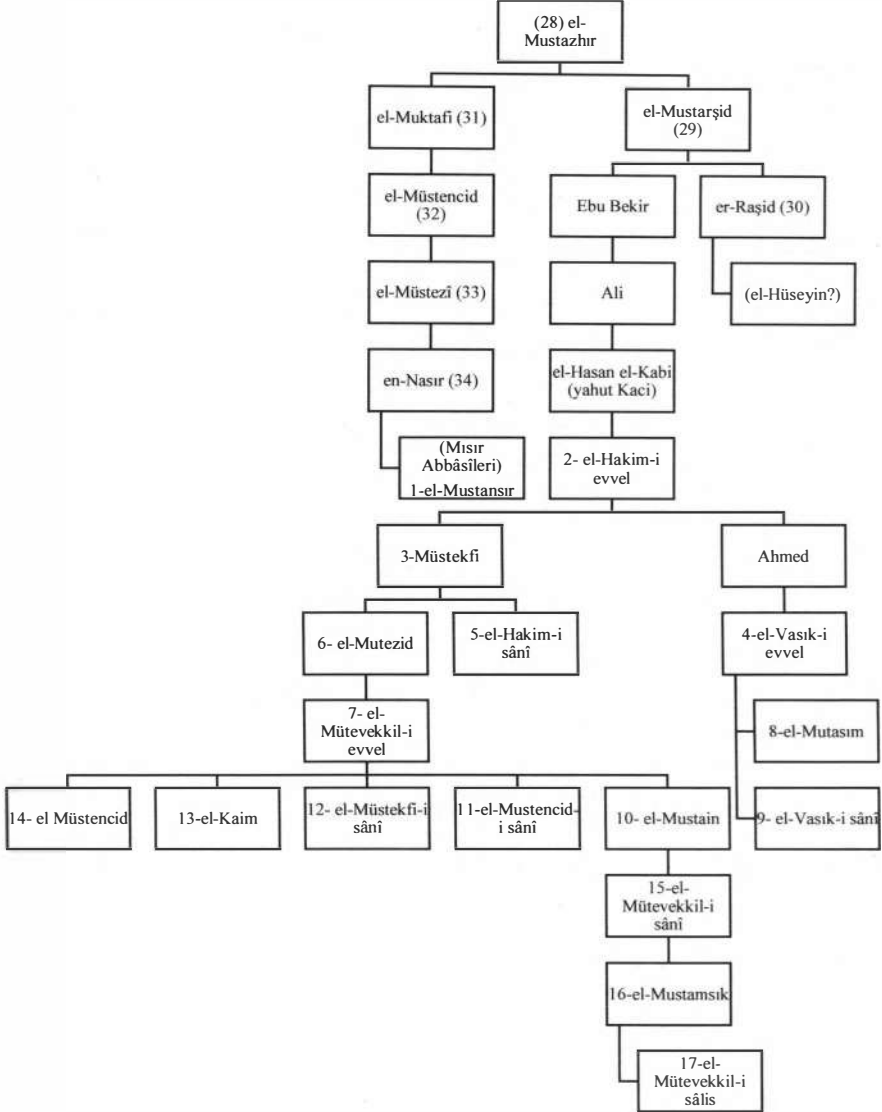
19 929 senesi vekayiini de yazan İbn-i Zünbül İstanbul’a gönderilen kadıların Mısır’a av-
detini kaydettiği halde el-Mütevekkil oraya geldiğinden hiç bahsetmiyor.

1389	el-Mütevekkil Alelallah-ı evvel (defa-i sâlis)	791
1406	el-Mustain Billah Ebü'l-Fazl el-Abbas	808
1414	el-Mutezid Billah-i sâni Ebü'l-Feth Davud	817
1441	el-Müstekfi Billah-i sâni Ebü'r-Rabi Süleyman	845
1451	el-Kaim Biemrillah Ebü'l-Beka Hamza	855
1455	el-Müstencid Billah Ebü'l-Hasan Yusuf	859
1479	el-Mütevekkil Alelallah sâni Ebü'l-İz Abdülaziz	884
1497-1509	el-Mustamsık Billah Ebi Sabr Yakub	903-takri- ben 915
1509-1516	el-Mütevekkil Alelallah sâlis Muhammed	Takriben 915- 922
1516-1517	el-Mustamsık Billah (defa-i sâniye, oğlu el-Müte- vekkil'e vekâleten)	922-923

(21)

Abbâsiye-i Mısır

(Rakamları parantez içinde olanlar Bağdad Abbâsîleridir)

Bu silsilename Bartold'un tercümesinden mehûzdur.

Bazı mehazlara göre Abbâsiye-i Mısır'ın ikincisi olan el-Hakim-i evvel, er-Raşid'in oğlu el-Hüseyin'in torununun oğludur (yani şu suretle teselsül ediliyor: el-Hakim bin Ali bin Ebu Bekir bin el-Hüseyin bin er-Raşid).

İKİNCİ KISIM

İSPANYA-ENDÜLÜS (2.-9. Asır)

5- Endülüs Emevîleri (Emeviye-i Kurtuba) Tevâif-i Mülûk

6- Benî Hammûd (Mâleka'da)

7- Benî Hammûd (el-Cezire'de)

8- Benî Abbâd (İşbiliye'de)

9- Benî Zîrî (Gırnata'da)

10- Benî Eftâs (Batalyevs'te) (İlave)

11- Benî Sumâdih (Meriye) (İlave)

12- Benî Cehver (Kurtuba'da)

13- Benî Zünnun (Tuleytula'da)

14- Benî Âmir (Belensiye'de)

15- Benî Tücîb ve Hûd (Sarakusta'de)

16- Dâniye Mülûku

17- Tartûşa Mülûku (İlave)

18- Mayorka Mülûku (İlave)

19- el-Bûnt Mülûku

Murâbitîn

Muvahhidîn

} Şimalî Afrika bahsinde

20- Mürsiye Mülûku (İlave)

21- Benî Hûd (Mürsiye'de) (İlave)

22- Benî Nasr-Benî Ahmer (Gırnata'da)

(24) İKİNCİ KISIM

İspanya-Endülüs [2.-9. Asır]

Arapların Endülüs tesmiye ettikleri İspanya kıtasının ehl-i İslam tarafından 92 (711) senesinde nasıl fethedilerek orada nasıl yerleştikleri bâlâda muharrerdir. Memalik-i İslamiye'nin sair vilayeti gibi Endülüs dahi Hulefa-i Emeviye canibinden mansup valiler vasıtasıyla 138 senesinde kadar idare edilmiştir. Abbâsîlerin bidayet-i hükümetlerinde icra ettikleri katliamlar esnasında aile-i Emeviye'den canlarını kurtarabilenler arasında onuncu Halife-i Emevî Hişam'ın torunu Abdurrahman dahi bulunuyordu. Mumaileyh bir müddet başıboş dolaştıktan sonra Mağrib-i Aksa'da Berberîlerin ve diğer kabâil-i muhtelif-i Arap'ın rekabet ve ihtiraslarından dolayı idaresi muhtel olan İspanya işlerinde müdahale ve teferrüd etmekle kendisini hükümdar tanımaklıklarını ahaliye teklif etti. Bu teklif kabul olduğundan 137'de Abdurrahman Endülüs'e geçip 138 (756)'de İspanya Müslümanlarının kısm-ı azamı tarafından dahi kendisine arz-ı mutavaat edildiğinden Abbâsîlerin İspanya'yı bera-i istila göndermiş oldukları orduyu kemal-i muvaffakiyetle oradan tard etti. İşte bu suretle sene-i mezburede Emeviye-i Kurtuba dahi tesmiye olunan Endülüs Emevîleri Devleti teşekkül etmiş bulunuyordu. Abdurrahman-ı evvelin halefleri memleketin şimalinde bulunan Hristiyanların tecavüzlerine ve hatta kendi tebası arasında mevcut olan ihtilafat-ı kesireye ve isyanlara rağmen iki buçuk asır müddetle Kurtuba tahtını muhafaza edebildiler. Bunlar bidayette yalnız emir ve sultan unvanlarıyla iktifa edip ancak 317 (929)'de Abdurrahman-ı sâlis halife olarak Emirü'l-Müminin unvanını ahzettii. Mumaileyh Endülüs Emeviye Devleti'nin en ziyade sahib-i kudret olan hükümdarıdır. Zir-i idaresinde bulunan (25) tebası üzerine istiklal-i tam ile hâkim bulunduğuşu gibi Leon ve Kastilya ve Navarra kıtalarındaki Hristiyan krallarının daimi hücumlarına ve İspanya için büyük bir tehlike teşkil eden şimalî Afrikalıların istilasına karşı da memleketi müdafaa etti. Bundan başka Bahr-i Sefid'de hâkimiyetini kuvvetli bir donanma ile temin etti. Kemal-i adalet ve kıyaset ile idare-i umur ettiğuşu gibi ulum ve sînâate ziyadesiyle itibar ederdi. Kurtuba civarında Medinetü'z-Zehra namıyla meşhur olan sara-

yı inşa etti. Abdurrahman-ı sâlisin vefatından sonra Endülüs Emevîlerinden hiçbiri artık kendi izini takip edemedi. Ancak Endülüs'ün en namdar veziri ve aynı zamanda serdarı olan el-Mansur'un sa'y ve himmetiyle vahdet-i hükümeti muhafaza ediyordu. Onun 392 (1002)'de vuku-i şehadetiyle Endülüs memaliki bir takım fırkaların ve hatta serserilerin elinde baziçe oldu. Nihayet İspanyolların *Reyes de Taifas* dedikleri Tevâif-i Mülûk peyda oldu²⁰. Her ne kadar bu küçük devletlerin bazıları medeni ve müterakki olmakla beraber ömürleri pek kısıydı. İçlerinde en kuvvetli ve seviye-i irfanca temeyyüz etmiş olan İşbiliye mülûku Benî Abbad diğer tevâif-i mülûkun kısm-ı azamını bel' etti. Abbadiler, Hristiyanların şiddetli taarruzlarına karşı hareket eden Endülüs Araplarının rehber ve nighbanları olmuşlardı. Fakat mukavemette daha ziyade devam edemeyeceklerini görünce kendilerine müttelik olmak üzere Mağrib-i Aksa'dan Murâbîtin'i imdada çağırmaya mecbur oldular. Hâlbuki bir müttelik yerine zalim müstebitleri davet etmiş olduklarını bilahare anladılar. İleride görüleceği veçhile Murâbîtin'den sonra Muvahhidîn Devleti, Endülüs'ü istila etti. Nihayet Gırnata'da Benî Nasır Devleti teşekkül edip 897'de de Endülüs'te Devlet-i İslamiye tamamıyla münkariz oldu.

(26)

5. Endülüs Emevî Devleti (Emeviye-i Kurtuba)

Miladi 756-1031		Hicri 138-422
756	Abdurrahman-ı evvel	138
788	Hişam-i evvel	172
796	El-Hakem-i evvel	180
822	Abdurrahman-ı sâni	206
857	Muhammed-i evvel	238
886	El-Münzir	273
888	Abdullah	275
912	Abdurrahman-ı sâlis (Halife en-Nasırüddinullah)	300
961	El-Hakem-i sâni Mustensir Billah	350
976	Hişam-ı sâni el-Müeyyed Billah	366
1009	Muhammed-i sâni el-Mehdi Billah	399
1009	Süleyman el-Mustain Billah	400
1010	Muhammed-i sâni (defa-i sâniye)	400
1010	Hişam-ı sâni (defa-i sâniye)	400

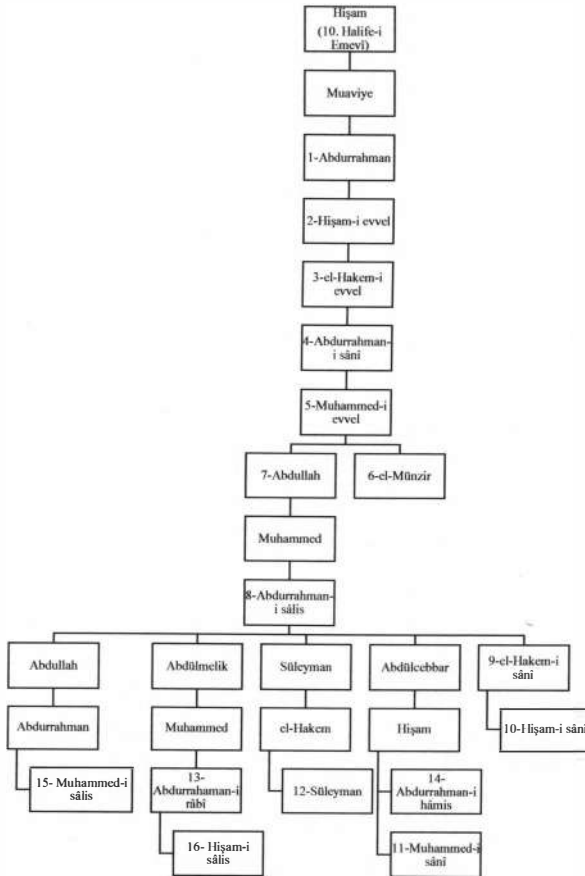
20 Tevâif-i Mülûk'un başlıcaları atide münderiç olup onların esami cetvelleri şu eserler ile ikmal ve tashih olunmuştur: Codera, *Tratado de Numismatica Arabigo-Española*, 1879; Lavois, *Catalogue des Monnaies Musulmanes, Afrique et Espagne*, 1891; Vices y Escudero, *Monedas de las Dinastias Arabigo-Españolas*, 1893; *Encyclopédie de L'Islam*. İbnü'l-Esir'de 407 senesi vekayii arasında "Zikr-i Tefrik-i Memalikü'l-Endülüs" serlevhasıyla Tevâif-i Mülûk müctemian mezkûrdur.

1013	Süleyman (defa-i sâniye)	403
1016	Ali bin Hammûd (Benî Hammûd'dan)	407
1018	Abdurrahman Rabiü'l-Murtaza	408
1018	El-Kasım bin Hammûd (Benî Hammûd'dan)	408
1021	Yahya bin Ali bin Hammûd (Benî Hammûd'dan)	412
1023	El-Kasım bin Hammûd (defa-i sâniye)	413
1023	Abdurrahman hâmisü'l-Müstezhir Billah	414
1024	Muhammed-i Sâlis el-Müstekfi Billah	414
1025	Yahya bin Ali bin Hammûd (defa-i sâniye)	416
1027-1031	Hişam-ı sâlis el-Muted Billah	418-422

[Tevâif-i Mülûk müstevli oldu]

﴿27﴾

Endülüs Emevîleri

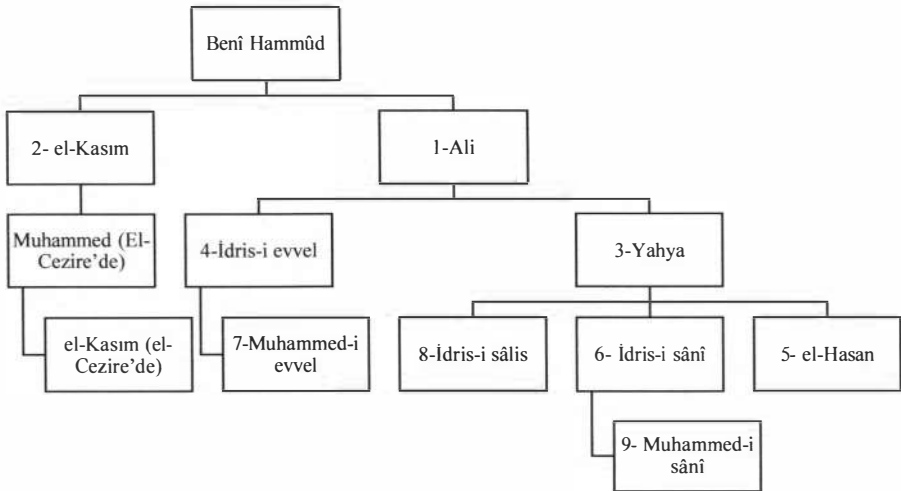
Benî Hammûd'dan olan Hulefa bu silsilenameeye dâhil değildir.

(28)

Endülüs'te Tevâif-i Mülûk
6. Benî Hammûd (Mâleka'da)

Miladi 1016-1057		Hicri 407-449
1016	Ali en-Nasırüddinullah	407
1018	El-Kasımü'l-Me'mun	408
1021	Yahya el-Mute'li Billah	412
1022	El-Kasım (defa-i sâniye)	413
1025	Yahya (defa-i sâniye)	416
1035	İdris-i evvel el-Müte'eyyid Billah	427
1039	El-Hasan el-Mustansır Billah	431
1042	İdris-i sâni el-Âli Billah	434
1046	Muhammed-i evvel el-Mehdi Billah	438
1052	İdris-i sâlis Muvaffak Billah	444
1053	İdris-i sâni (defa-i sâniye)	445
1053	El-Kasım el-Müsta'li Billah	445
1054-1055 yahut 1057)	Muhammed-i sâni el- Müsta'li Billah	446-447 yahut 449

[Muvahhidîn müstevli oldu]

Hammûdiler “Emirü'l-Müminin” unvanını ahzederlerdi.

﴿29﴾

7. Benî Hammûd (el-Cezire'de)

Miladi 1039-1058		Hicri 431-450
1039	Muhammed el-Mehdi	431
1048-1058	el-Kasımü'l-Vasık	440-450

[İşbiliye Abbadîleri müstevli oldu]

8. Benî Abbad (İşbiliye'de)

1023-1091		414-484
1023	Ebü'l-Kasım Muhammed-i evvel bin İsmail	414
1041	Ebu Ömer Abbad el-Mutezid bin Muhammed-i evvel	433
1068-1091	Ebü'l-Kasım Muhammed-i sâni el- Mu'temid bin Abbad	461-484

[Murâbitîn müstevli oldu]

9. Benî Zîrî (Gırnata'da)

1012-1090		403-483
1012	Zavi bin Zîrî	403
1019	Habus el-Muzaffer	410
1038	Badis b. Habus el-Muzaffer en-Nasır	430
1073	Abdullah Seyfûddeve bin Bulukkin bin Badis	466
1090	Temim bin Bulukkin	483

[Murâbitîn müstevli oldu]

﴿30﴾

10. Benî Eftâs (Batalyevs'te)

Miladi 1027-1094		Hicri 418-487
1027	Abdullah el-Mansur bin Muhammed bin el-Eftas	418 ?
1045	Ebu Bekir Muhammed el-Muzaffer bin Abdullah	437
1068-1081	Yahya el-Mansur bin el-Muzaffer	460-473
1069-1094	Ömer el- Mütevekkil bin el-Muzaffer	461-487

[Murâbitîn müstevli oldu]

11. Benî Sumâdih (Meriye'de)

1041-1091		433-484
1041	Ma'n bin Sumâdih	433
1052	Ebu Yahya Muhammed el-Mutasım bin Ma'n	444
1087-1091	Ahmed bin el-Mutasım	480-484

[Murâbîtin müstevli oldu]

12. Benî Cehver (Kurtuba'da)

1031-1068		422-461
1031	Ebü'l-Hazam Cehver	422
1042	Ebü'l-Velid Muhammed bin Cehver	435
1058-1068	Abdûlmelik bin Muhammed	450-461

[İşbiliye Abbadîleri müstevli oldu]

(31)

13. Benî Zünnun (Tuleytula'da)

Miladi 1009-1085		Hicri 400-478
1009	Yâ'îş bin Muhammed (vali olarak)	400
1036	İsmail ez-Zafer bin Abdurrahman bin Amir bin Mutarraf bin Zünnun	427
1038	Yahya-ı evvel el-Me'mun bin İsmail	429
1075-1085	Yahya-ı sâni el-Kadir Billah bin İsmail bin el-Me'mun	467-478

[Leon Kralı VI. Alfonso müstevli oldu]

14. Benî Âmir (Belensiye'de)

1021-1085		412-478
1021	Abdulaziz el-Mansur bin Abdurrahman en-Nasır bin Ebu Amir	412
1061	Abdûlmelik el-Muzaffer bin el-Mansur	453
1065	Yahya el-Me'mun (Tuleytula meliki)	457
1074	Yahya el-Kadir (Tuleytula meliki)	467
1075	Ebu Bekir bin Abdulaziz	468
1085	el-Kadı Osman bin Ebu Bekir	478
1085	Yahya el-Kadir (Tuleytula meliki)	478

[Evvela Hristiyanlar badehu Murâbîtin müstevli oldu]

15. Benî Tüçib ve Benî Hûd (Sarakusta'de)

1019-1141		410-536
1019	Münzir el-Mansur bin Yahya et-Tüçibî	410
1023	Yahya el-Muzaffer bin Münzir	414
1029	Münzir bin Yahya	420

(32)

1039	Süleyman el-Müstain Billah bin Hud	431
1046	Ahmed-i evvel Seyfüddin el-Muktedir Billah bin Süleyman	438
1081	Yusuf el-Mutaman bin Ahmed	474
1085	Ahmed-i sâni el-Müstain Billah bin Yusuf	478
1109	Abdûlmelik İmadüddeve bin Ahmed	503
1119-1141	Ahmed-i sâlis Seyfûddeve bin Abdûlmelik	513-536

[Hristiyanlar müstevli oldu]

16. Dâniye Mülûku

Miladi		Hicri
1017	Mücahid el-Muvaffak bin Yusuf	408
1044-1075	Ali İkbâlûddeve bin Mücahid	436-468
468'de Sarakusta meliki el-Muktedir Dâniye'ye müstevli olup burayı oğlu Münzir'e tefviz etti.		
1081	Münzir İmadüddeve bin el-Muktedir	474
1087	Süleyman Seyyidüddeve	480?

[Sarakusta'da Benî Hûd müstevli oldu.]

17. Tartûşa Mülûku

?	Mücahid (Dâniye Meliki)	?
1039 ?	Mekaatil Seyfilmille	431?
1056	Yâ'lâ	448
1058	Lebîb	450?

[483'te Sarakusta'ya ilhak olundu]

﴿33﴾

18. Mayorka Mülûku

Miladi		Hicri
1076	Abdullah el-Murtaza	468
1093	Mübeşşir bin Süleyman	486
1097	Ebu Rebî bin Süleyman	490

19. El-Bûnt Mülûku (Benî Kasım)

1025	Abdullah-ı evvel bin Kasım el-Fahri Nizamüddevle	Takriben 416
1030	Muhammed bin Abdullah Yemenüddevle	421
1042	Ahmed bin Muhammed bin Abdullah İzzeddevle	434
1092?	Abdullah sâni bin Muhammed Cenahüddevle	485?

[Murâbitîn ve sonra Muvahhidîn müstevli oldu]

Murâbitîn ve Muvahhidîn

Leon Kralı Alfonso'nun tecavüzatına karşı yapılan mücahededede yardım etmek üzere İsbiliye mülûku olan Abbadîler Afrika'dan Murâbitîn'i çağırmış oldukları bâlâda muharrerdir. Bunlar 479 (1087)'da Endülüs'e gelip Hristiyan ordusunu mağlup ettikten sonra Afrika'ya avdet etmişlerdi. Hâlbuki 483 (1090)'te aynı maksat ile tekrar Endülüs'e geçmişlerse de bu defa Endülüs Araplarının elinde bulunan tekmil memaliki zapt ve Afrika'daki hükümetlerinin vilayati sırasına idhal etmişlerdir. Murâbitîn'in hin-i inkırazında kendilerine halef olan mülûk-ü Muvahhidîn dahi 540-545 (1145-1150) seneleri zarfında Endülüs vilayati ilhak ederek orada hâkim kaldılar. Murâbitîn ile Muvahhidîn hakkında şimalî Afrika hükûmatı meyanında ve üçüncü kısımda malumat-ı lazime münderiçtir.

﴿34﴾

20. Mürsiye Mülûku

Miladi		Hicri
1145	Abdullah bin İyaz	540
1146	Abduulah bin Ferec	540
1146	Abdullah bin İyaz (defa-i sâniye)	541
1147	Muhammed bin Saad	542

21. Benî Hûd (Mürsiye'de)

Miladi		Hicri
1228	Muhammed bin Yusuf bin Hûd el-Mütevekkil Alellah	625
1237	Ebu Bekir Muhammed el-Vasık Billah bin Muhammed	635
1238	Aziz bin Abdülmelik Bahaüddevle	636
1238	Belensiye meliki Zeyyân bin Merdenîş müstevli olur	636
1240	Muhammed bin Hûd Bahaüddevle	638
1262	Muhammed bin ebî Cafer	660
1264	Ebu Bekir Muhammed el-Vasık Billah (defa-i sâniye)	662
?	Abdullah bin Ali	?
?-1269	Ebu Bekir Muhammed el-Vasık Billah (defa-i sâlise)	?-668

(35)

22. Benî Nasr (Benî Ahmer)

(Gırnata'da)

Miladi 1232-1492/Hicri 629-897

Endülüs'ün Murâbıtın ve Muvahhidîn hükümetleri tarafından vuku bulan istilasından sonra ve Muvahhidîn'in esna-i inkırazında Belensiye ve Mürsiye kısımlarında birkaç küçük devlet teşekkül etmişti. Bunlar meyanında bir ehemmiyet-i mahsusayı haiz ve Gırnata'da iki buçuk asırdan ziyade payidar olan Benî Nasr yahut Benî Ahmer Devleti olup İspanya Araplarının meşhur halife Abdurrahman-ı sâlis eyyamında görülen itibar ve şan ve şöhretini iadeye muvaffak oldu. Gırnata'da el'an mevcut olan el-Hamra Sarayı, Nasrîlerin vücuda getirdikleri enasif-i asardandır. Nasrîler, memleketlerini mütemadiyen istila etmekte olan Hristiyanlara karşı tul müddet mukavemet ve vatanlarını müdafaa ettiler. Ancak Ferdinand ve Isabella'nın hücumlarından, evvel 897 (1492)'de Gırnata'nın sükûtu ve Bû-Abdel diye tanınmış olan Abdullah Muhammed-i hâdî-âşerin de firarı neticesi olarak İspanya şibih ceziresinde 92 tarih-i hicriyesinden yani sekiz asırdan beri mevcut olan hükümet-i İslamiye'nin son bakiyesi de mahv ve nabadid olmuştur. Bu inkırazın yüz gösterdiği hengâmda Gırnatalıların li-eclîl-istimdat Sultan Bayezid-i sâniye müracaat ettikleri ve bunun üzerine İspanya sularına bir donanma izam olunduğu bazı tevarihte münderiş ise de donanma izamı keyfiyeti melhuz değildir.

Gırnata'nın Hristiyanlar tarafından zaptından sonra orada kalan İslamlar İspanyollara karşı mükerreren ve bilhassa 976 ile 978 (1568-1570) seneleri arasında şûrişler îkâ ettiler. Nihayet 1018 (1609)'de Araplar İspanyolların tabiyetini kabul edip "Müdeccen" tesmiye olunan Müslümanlar ve hatta Yahudiler suret-i kat'iyede olarak İspanya toprağından tard ve ihraç olunmuşlardır. Osmanlı tarihlerinin beyanatına göre bu son kalan İslamlar 978'de İstanbul'a adamlar gönderip imdat talep etmişlerse de bu esnada devletin

Kıbrıs fethiyle meşgul olmasından dolayı gelen adamlar istimalet ve bir takım mevâid ile iade olunmuştur.

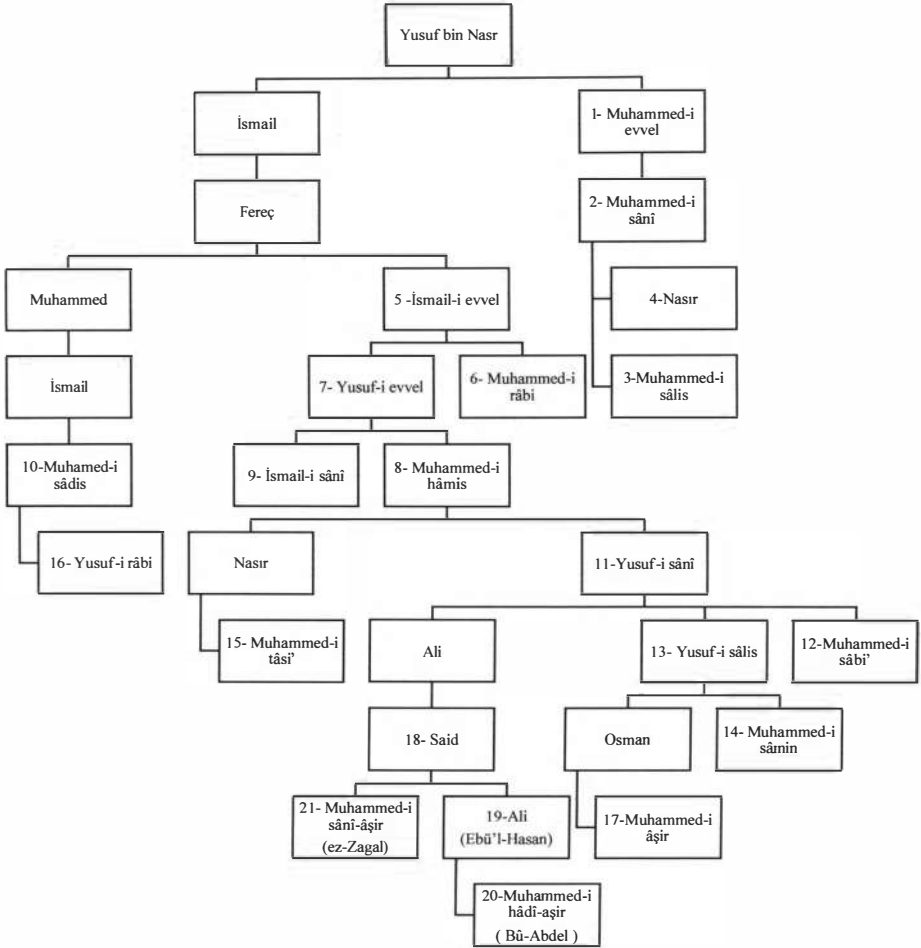
Miladi		Hicri
1232	Muhammed-i evvel el-Galib Billah	629
1273	Muhammed-i sâni Ebu Abdullah el-Fakih	671

﴿36﴾

1302	Muhammed-i sâlis Ebu Abdullah el-Mahlu	701
1309	Nasır Ebu el-Cüyüş	708
1314	İsmail-i evvel Ebü'l-Velid	713
1325	Muhammed-i râbi	725
1333	Yusuf-u evvel en-Niyar Ebü'l-Haccâc	733
1354	Muhammed-i hâmis el-Gani Billah	755
1359	İsmail-i sâni Ebü'l-Velid	760
1360	Muhammed-i sâdis Ebu Said	761
1362	Muhammed-i hâmis (defa-i sâniye)	763
1391	Yusuf-u sâni Ebü'l-Haccâc	793
1392	Muhammed-i sâbi' el-Müstain Billah	794
1408	Yusuf-u sâlis Ebü'l-Haccâc en-Nasıreddünullah	810
1417	Muhammed-i sâmin el-Mütemessik Billah	820
1427	Muhammed-i tâsi' es-Sagir	831
1429	Muhammed-i sâmin (defa-i sâniye)	833
1432	Yusuf-u râbi Ebü'l-Haccâc	835
1432	Muhammed-i sâmin (defa-i sâlise)	835
1444	Muhammed-i âşir el-Ahnef	848
1445	Sa'd el- Müstain Billah	849
1446	Muhammed-i âşir (defa-i sâniye)	850
1453	Sa'd (defa-i sâniye)	857
1461	Ali Ebü'l-Hasan	866
1482	Muhammed-i hâdi-aşer Ebu Abdullah (Bû-Abdel)	887
1483	Ali Ebü'l-Hasan (defa-i sâniye)	888
1485	Muhammed-i sâni-aşer ez-Zagal	890
1487-1492	Muhammed-i hadî-aşer (Bû-Abdel, defa-i sâniye)	892-897

(Kastilya Kralı Ferdinand ve Isabella müstevli oldu)

(37)

Benî Nasr (Benî Ahmer)

ÜÇÜNCÜ KISIM

ŞİMALÎ AFRİKA [2. – 14. Asır]

- 23- Benî İdris (Mağrib-i Aksa'da)
24- Benî Ağleb (Tunus ilâ-âhirihi)
Fâtımîler (Dördüncü Kısımda)
25- Benî Zîrî (Tunus'da)
26- Benî Hammûd (Cezayir'de)
27- Murâbitîn (Mağrib-i Aksa, kısmen Cezayir ve İspanya'da)
28- Muvahhidîn (Tekmil Şimalî Afrika'da)
29- Benî Hafs (Tunus'ta)
30- Benî Zeyyân (Cezayir'de)
Mağrib Ocakları ve Mağrib'te Osmanlı Vilayâtı
31- Benî Merîn (Mağrib-i Aksa'da)
32- Şürefa-i Sa'diye ve Şürefa-i Filâliye (Mağrib-i Aksa'da)
Mağrib'de Müteferrik Hükümetler (ilave)

(40)
ÜÇÜNCÜ KISIM

ŞİMALÎ AFRIKA
[2. - 14. Asır]

Mısır'ın hudud-u garbiyesinden Bahr-i Muhit-i Atlasî'ye kadar olan şimalî Afrika, Araplar tarafından Mağrib namıyla tevsim olunup bu da İfrîkiye yahut Mağribü'l-Ednâ, ve Mağribü'l-Evsat ve Mağribü'l-Aksa namlarıyla üç vilayete taksim edilirdi. Bunların hududu hakkında pek çok ihtilaf vardır. Herhalde tahminen İfrîkiye yahut Mağribü'l-Ednâ Tunus ve Mağribü'l-Evsat Cezayir ve Mağribü'l-Aksa Fas memalikine ve Trablusgarp ve Bingazi ise Mısır ile Mağribü'l-Ednâ arasına müsadif olur. Afrika'da Sahra-i Kebir ile Bahr-i Sefid sevhili arasındaki kabil-i iskân dar ve uzun arazi minelkadim kısmen Mu-tezile'ye bir saha olmuştu. Kendi memleketlerinde fikirlerini terviç ettiremeyen mütenebbiler şimalî Afrika'da mütemekkin Berberîler nezdinde hüsn-i kabul göreceklelerinden emindiler. Berberîler hilkaten şematet ve harp ve c-dale mütemayil olduklarından memleketlerinde birçok devletlerin teessüs ve teşekkülünü de teshil ve İslamiyet'in intişarına fevkalade bir surette hizmet ettiler. Memalik-i mezkûrenin merkez-i hilafete baidiyetinden dolayı emr-i idaresinde pek çok kuvvet ve gayr-ı kabil-i murakebe mebalîğin sarfına mecbur ve bununla beraber pek cüzi istifadesi olan Abbâsîler bu vilayatin adem-i sadakat ve merbutiyetine müsamaha ve iğmâz-ı ayn etmek mecburiyetindeydiler. Bâlâda mezkûr olduğu veçhile şimalî Afrika'yı ehl-i İslam 26 (647) ile 81 (700) seneleri arasında ve kemal-i müşkülât ile taht-ı itaate almışlardı. O zamandan beri memalik-i garp, Hilafet-i İslamiye tarafından mansup valiler vasıtasıyla, fakat muhtelif muvaffakiyetlerle idare olunmaktaydı. Abbâsîlerin Kayrevan'da sahib-i şöhret ve gayur bir valisi olan Yezid bin Hatem berhayat oldukça Berberîlerin ihtilal veya itizale tasaddileri her defasında semeresiz kalmıştı. Fakat mumaileyhin 170 (787)'te vuku-u vefatıyla şimalî Afrika ahvali herc ü merc olmuş ve bu esnada teşekkül eden bir takım mahalli devletlerin istiklalini tasdik etmek suretiyle ancak ihtilaller bastırılabilmişti. Binaenaleyh 184 (800) senesinden itibaren Mısır hududunun garbinde bulunan memalik üzerinde Hulafa-i Abbâsiye'nin artık hiçbir nüfuzu kalmamıştır.

﴿41﴾

23. Benî İdris (Mağrib-i Aksa'da)**Miladi 788-974/Hicri 172-364**

Medine-i Münevvere'de 168 (785) senesinde Hz. Ali hanedanı taraftarlarının bir iğtişası vukua gelmişti. Buna iştirak edenler meyanında İdris bin Abdullah bin el-Hasan bin el-Hasan bin Ali bin Ebi Talib isminde bir zat dahi bulunuyordu. İğtişas 169'da bastırılınca Şia'dan Vâdih namında birinin yardımıyla İdris evvelen Mısır'a ve buradan da Mağrib-i Aksa'ya firar edip Berberî kabile reislerinden İshak bin Muhammed tarafından hüsn-i kabul edilerek 172'de kendisini ahaliye hükümdar olarak irâ'e etti. Şayan-ı dikkattir ki daha pek az zamandan beri mezheb-i Havarici kabul eden Berberîlerin bir Alevî lehinde hareketleri dini olmaktan ziyade siyasi bir sebepten dolayıydı. Coğrafiyundan el-Bekri'nin kavline göre yalnız İmam unvanını ahzeden İdris bâlâda mezkûr İshak bin Muhammed'in akâid-i i'tizaliyesini bile kabul etmişti. İşte bu suretle İdris, Sebte havalisinde bir Devlet-i Aleviye tesis etti. Fakat 177'de Harun er-Reşid bir adam gönderip İdris'i tesmim ettirdi. Meskukatı Tudgha ve Walila mahall-i darplarını havidir. Oğlu İdris-i sâni Fas şehrini tesis ve bina etmiştir. Mağrib-i Aksa'da İdrisîlerin taht-ı tasarrufunda olan memalik takriben 246 (860) senelerine doğru en ziyade vüs'at kesbedip bu tarihten itibaren bir taraftan Fâtımîlerin diğer taraftan Endülüs Emevîlerinin tazyikiyle tedricen tennî etmiştir. 319'da Emevîlerin Sebte'de yerleşmesi İdrisîlere bir büyük darbeydi. Gerçi 336'da tekrar meydana çıktılar, fakat bu defa artık Endülüs Emevîyesi'nin valileri makamındaydılar. Nihayet 364 (974)'te Devlet-i İdrisiye'nin son hükümdarı olan el-Hasan, Emevîlere esir düştü ve Kurtuba'ya sevk olundu. Bu suretle iki asırdan beri devam eden İdrisî Devleti külliyyen münkarız oldu²¹. Bir hayli sene sonra bu aileye mensup Hammûd isminde biri Mâleka'da bir küçük hükümet tesis etmiş ise de ancak yirmi sene payidar olabilmıştır.

﴿42﴾

Benî İdris

Miladi		Hicri
788	İdris-i evvel bin Abdullah	172
793	İdris-i sâni bin İdris-i evvel	177
828	Muhammed bin İdris-i sâni	213
836	Ali-i evvel bin Muhammed	221
849	Yahya-ı evvel bin Muhammed	234
?	Yahya-ı sâni bin Yahya-ı evvel	?

- 21 İdris-i evvelin biraderi olan Süleyman'ın ahfadı Cezayir'de vaki Tilimsan şehrinde 319 senesine kadar hükümet ettikleri ve bunlardan Süleyman bin Abdullah (174-213), Muhammed bin Süleyman, Ahmed bin Muhammed, Muhammed bin Ahmed, Kasım bin Muhammed namlarındaki efrad-ı ailenin isimleri malum olduğu Bartold'un tercümesi zeylinde mezkûrdur.

?	Ali-i sâni bin Ömer bin İdris-i sâni	?
?	Yahya-ı sâlis bin el- Kasım bin İdris-i sâni (el-Mikdam)	?
904	Yahya-ı râbi bin İdris bin Ömer	292
922	el- Hasan el-Hüccam bin Muhammed	310
925	Musa bin Ebü'l- Â'fiye (Miknase meliki olup Fas'a müstevli oldu)	313
?	Kennûn bin Muhammed bin el-Kasım	?
948	Ebü'l-Ayş Ahmed	337
954-974	el-Hasan bin Kennûn	343-364

[Endülüs Emevîleri müstevli oldu]

(43)

24. Benî Ağleb (Tunus ilâ âhirihi)

Miladi 800-909 / Hicri 184-292

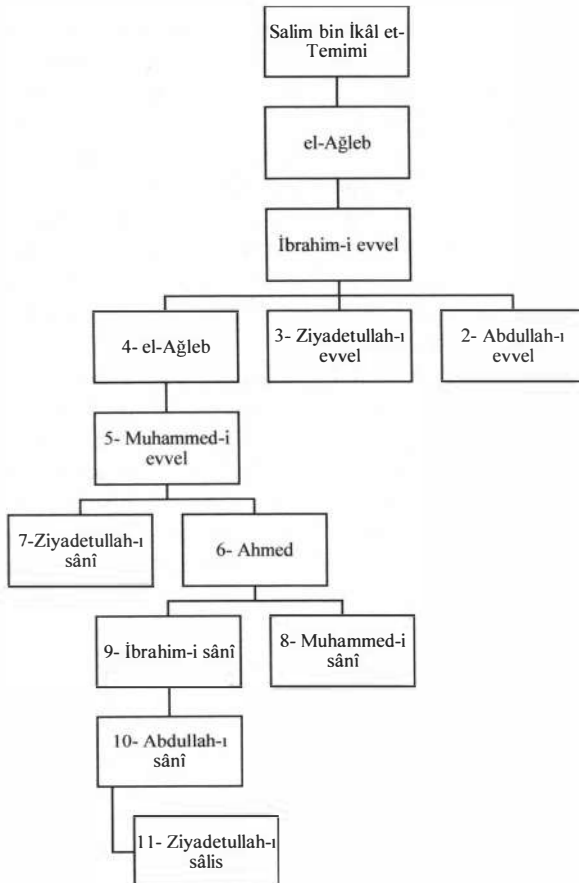
Abbâsîlerin İfrîkiye yani Tunus vali-i umumisi bulunan Yezid bin Hatem'in 170 (787)'te vefatını müteakip hudûs eden iğtişâat esnasında İbrahim bin Ağleb et-Temimi, Halife Harun er-Reşid tarafından mansup Zab valisi bulunuyordu, hatta 184 (800)'te tekmil İfrîkiye valiliğine de tayin olunmuştu. Fakat hakikatte İbrahim bir müstakil devlet tesis etmişti, şu veçhile ki Ağlebîler sikkelerine halifenin ismini derç etmek zahmetini bile nadir ihtiyar ederlerdi. Sadece "el-emir" unvanını ahzeden Ağlebîlerin makam-ı hilafetle olan münasebetleri bir muamele-i ihtiramkaraneden ibaret kalıyordu. Yalnız Mağrib-i Aksa'da bulunan İdrisîlerin hâkimiyetine müdahale etmezlerdi. O tarihlerde İfrîkiye vilayeti Hanefi ve Maliki olarak sünniyü'l-mezhepti. Ağlebîler karada sahib-i miknet oldukları gibi Bahr-i Sefid'de dahi büyük donanmalara malik bulunduklarından İtalya, Fransa, Korsika ve Sardunya sevahilini nehbü gâret ettiler. Sicilya adasını 212-265 (827-878) senelerinde fethedip cezire-i mezkûre Normanlar tarafından zaptolununcaya kadar ellerinde kaldı. Devlet-i Ağlebiye'nin Afrika'da en parlak zamanı şüphesiz ehl-i İslam'ın Bahr-i Sefid'de hâkim oldukları devre müsadiftir. Avrupalıların korsan dedikleri Ağlebî gemicileri denizlerde büyük bir dehşeti mucip oluyordu. Bunlar Sicilya adasından başka Malta ve Sardunya adalarını zapt ve hatta Roma şehrinin civar mahallatını bile istila etmişlerdi. Ahaliye yük olmaksızın cihat yolunda iğtinam ettikleri mebalîğ-i kesireyi birçok inşaat veyahut kendi zevkleri için sarf ederlerdi. İşte bu suretle İbrahim bin Ağleb zamanında el-Kasrû'l-Kadim, Ziyadetullah bin İbrahim zamanında Kayrevan cami-i kebirî ve Susa'da ribat, ve halefleri zamanlarında da Kayrevan'da sarnıçlar, Susa'da cami, Rakkade şehri ve Kasrû'l-Feth gibi inşaat-ı mühimme ve nefise meydana getirildi. Ancak son Ağlebî hükümdarlarının iktidarsızlığı bununla beraber cihet-i garbiyede bulunup Şia'ya mensup olan İdrisîlerin teşvik ve tesiri tahtında olarak itikâdât-ı mezhebiyeye karşı gösterdikleri adem-i irtibat ve kayıtsızlık ve nihayet son Ağlebî emirinin 296 (903)'da memleketinden firarı Fâtımîlerin muzafferiyetine bir yol açmış oldu.

(44)

Benî Ağleb

Miladi		Hicri
800	İbrahim-i evvel	184
812	Ebü'l-Abbas Abdullah-ı evvel	196
817	Ebu Muhammed Ziyadetullah-ı evvel	201
838	Ebu İkal el-Ağleb	223
841	Ebü'l-Abbas Muhammed-i evvel	226
856	Ebu İbrahim Ahmed	242
863	Ziyadetullah sâni el-Asgar	249
864	Ebü'l-Garanik Muhammed-i sâni	250
875	İbrahim-i sâni	261
902	Ebü'l-Abbas Abdullah-ı sâni	289
903-909	Ebu Muzar Ziyadetullah sâlis	290-296

[Fâtımîler müstevli oldu]

(45)

Fâtımîler, Zîrîler ve saire

Fâtımîler Mağrib'de Ağlebîlere halef oldular, fakat onlar Mısır devletleri sırasında olarak dördüncü kısımda münderiçtir. Bir müddet Mısır hududundan ta Bahr-i Muhit-i Atlasî'ye kadar Afrika'nın tek mil sevahil-i şimaliyesine ve Sicilya ve Sardunya adalarına hâkim olan Devlet-i Fâtîmiye makarr-ı hükümetlerini 358 (969)'de Kahire'ye naklettikten sonra vilayat-ı garbiye üzerindeki nüfuzlarını kaybetmeye başlayıp nihayet memleketleri müteaddit devletlere inkisam etmiştir. İşte bu sebepten dolayı Fâtımîlerin Mağrib valisi bulunan Sanhâce Berberîleri reisi Yusuf Bulukkin az müddet sonra ilan-ı istiklal ederek Devlet-i Zîriye'yi tesis etti. Diğer taraftan da Benî Hammûd²² Cezayir'de vaki Bicaye'de diğer bir devlet tesis ederek Benî Zîrî hâkimiyetini Tunus vilayetinden bir az daha ileriye sürdü. Mağrib-i Aksa'da ise Miknase ve Mağreve ve sair Berberî kabileleri dahi ilan-ı istiklal ve Devlet-i İdrisiye'nin merkezini işgal ettiler, fakat hakiki bir devlet şeklini iktisap edemediler. Kabâil-i mezkûre Murâbitîn tarafından yegan yegan taht-ı itaate alındığı gibi Cezayir'deki Benî Hammûd memalikinden bir büyücek parça dahi zaptolundu. Mamafih gerek Benî Hammûd ve gerek Benî Zîrî'nin payitahtlarında yerleşip icra-i hükümet etmek ancak Muvahhidîn'e müyesser olmuştur.

(46)

25. Benî Zîrî (Tunus'ta)

Miladi 972-1148		Hicri 362-543
972	Yusuf Bulukkin bin Zîrî	362
984	Mansur bin Yusuf	373
997	Badis bin Mansur	387
1015	el-Muiz bin Badis	406
1061	Temim bin el-Muiz	453
1107	Yahya bin Temim	501
1116	Ali bin Yahya	509
1121-1148	el-Hasan bin Ali	515-543

[Sicilya'da Norman Kralı Roger, badehu Muvahhidîn müstevli oldular]

22 İbnü'l-Esir ve İbn-i Haldun'a nazaran Hammûd, Yusuf Bulukkin'in oğluydu. Binaenaleyh Hammûdiler Benî Zîrî'nin bir şubesi addedilebilir.

26. Benî Hammûd (Cezayir’de)

Miladi 1007-1152		Hicri 398-547
1007	Hammûd	398
1028	el-Kaid bin Hammûd	419
1054	Muhsin bin el-Kaid	446
1055	Bulukkin bin Muhammed bin Hammûd	447
1062 ?	en-Nasır bin Alennas bin Muhammed	454 ?
1088	el-Mansur bin Alennas	481
1104	Badis	498
1106	el-Aziz	500
1121-1152	Yahya bin el-Aziz	515-547

[Muvahhidîn müstevli oldu]

﴿47﴾

27. Murâbîtîn

(Mağrib-i Aksa’da, Cezayir’in Bir Kısımında ve Endülüs’te)

Miladi 1056-1147 / Hicri 448-541

Beşinci asır-ı hicrinin evâsıtında Hristiyanların İspanya’da istihlal ettikleri bazı muvaffakiyet, Cenevizliler ile Pizaluların Korsika ve Sardunya adalarının istirdadında gösterdikleri azim, ve nihayet Normanların cenubî İtalya’da bulunan Araplara hücumları ehl-i İslam’ın Bahr-i Sefid’deki hâkimiyetini tamamıyla zaafa duçar etmişti. Yalnız Mısır’da hükümet eden Fâtımîler Arapların eski kuvve-i manevîyesini muhafaza edebiliyorlardı. Tunus’ta Benî Zîrî Devleti ise hâkim bulundukları küçük bir ülkede sık sık zuhur eden iğtişâatı bastırmaya bile muktedir değildi. Fazla olarak Zîrîler ve Hammûdîler ve Fâtımîler arasında mevcut olan rekabet ve husumet Hristiyanlara karşı müşterek bir hareketin icrasına mani oluyordu. Binaenaleyh ehl-i İslam için artık intibah zamanı gelmişti. Berberîler gibi kolayca teheyycât-ı diniyeye inhimakları olan ahali için böyle bir intibahın hudusu ancak bir mütenebbinin zuhuru vabesteydi. Beşinci asr-ı hicri evâsıtında Sahra-i Kebir’in başlıca kabâilinden olan Sanhâce şubelerinden Cüdâle kabilesinin reisi Yahya bin İbrahim hacdan avdetinde Mağrib’in Nefis şehrinde mülaki olduğu Abdullah bin Yasin isminde bir Murâbîtî, ahaliyi feraiz-i diniyenin ifasına tergîb ettirmek için beraberinde memleketine getirdi. İbn-i Yasin Sanhâce kabâili arasında temekkün etti. Yanında bulunan refiklerinden Yahya bin Ömer ve biraderi Ebu Bekir bin Ömer yine Sanhâce şubâtından Lemtûne kabilesi reisleri idiler. Bunlar orada bir ribat tesis ettiler. Abdullah İbn-i Yasin bütün o havalide zühtü takva ile şöhrat bulup din-i İslam’ın intişar ve muzafferiyeti için Berberîlere cihadı telkin ederek kendisine bend etmiştir. Bu suretle mutavaat eden ashabına Murâbîtîn na-

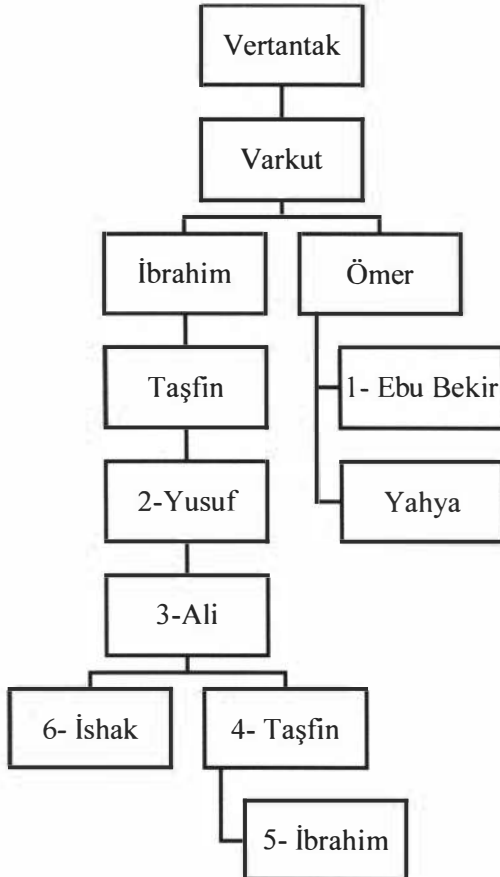
mını verdi ki İspanyollar bu kelimeden muharref olarak *Almoravid* demişlerdir. Esasen Lemtûne kabilesi ağızlarına *lisam* tesmiye olunan bir nevi yaşamak bağlamak adetleri olmakla bunlara *Mülessimin* dahi derler. İbn-i Yasin Murâbitîn teşkilâtının umur-i idaresiyle meşgul olup icra ettikleri muharebelere de yar-ı sadıki olan Yahya bin Ömer serdar olmuştu. Yahya'nın 448 (1057)'de vefatı üzerine biraderi Ebu Bekir bin Ömer ordunun kumandanlığını deruhte etti. İbn-i Yasin 451 (1059)'de vefat etti. (48) Ebu Bekir bin Ömer Devlet-i Murâbitîn'in müessisi addedilip iptida namına sikke darp ettirmiştir. Bunun halefi olan amm-ı zadesi Yusuf bin Taşfin Murâbitîn'in en namdar hükümdarı olup kendisine ve ahlafına payitaht olmak üzere Mera-keş'i tesis ve fütuhâtını Mağrib-i Aksa ve Cezayir'de tevsi etti. Fas, Mikna-se, Sebte, Tanca, Selâ şehirlerini eline geçirdi. Büyük bir iktidar-i askeri ve idariye malik olan İbn-i Taşfin bütün mücahidinin emniyetini kazanmış olduğundan Tevâif-i Mülûk'un bilhassa İşbiliye Abbâdîlerinin davet ve ısrarı üzerine kuvvetli bir ordu ile Endülûs'e geçip hücum etmekte bulunan VI. Alfonso ile Hristiyanlar tarafından asrının cihan pehlivanı diye maruf olan El Cid Rodrigo El Campeador'a karşı ehl-i İslâm'ın imdadına yetişip Kastilya ordusunu 479 Receb'inde (Teşrinievvel 1086) Batalyevs civarında vaki olup İspanyolların *Sacralias* dedikleri Zellâka sahrasında tamamıyla mağ-lup ederek Afrika'ya avdet etti. İşbiliye meliki tarafından 483 (1090)'te aynı sebeple tekrar davet edilmesi üzerine İbn-i Taşfin yine Endülûs'e geçti ise de bu defa Endülûs Tevâif-i Mülûk'unun elinde bulunan tek mil memaliki kendisine ilhak etti. Yalnız Tuleytula Hristiyanların ve Sarakusta müşkülâtla idame-i hükümet etmekte olan Benî Hûd'un taht-ı tasarrufunda kalmıştı. Bununla beraber Murâbitîn'in muvaffakiyeti muvakkat oldu. Bu şeci mücahitler az müddet sonra Endülûs gibi latif ve zengin bir memleketin tesiriyle zaafa duçar olarak Hristiyanların temadi eden tahâcümât-ı istilakaranesine mukavemet edemez oldular. Bahr-i Sefid'deki eski hükümrânlıklarını iade etmek için bile hiçbir teşebbüs ve azimde bulunamayıp, hatta Benî Hammûd ve Benî Zîrî'yi Cezayir, Tunus ve Trablus'un kısm-ı azamında bırakmakta muhtar kaldılar. Devlet-i Murâbitîn bir asırdan az noksan bir müddet payidar olduktan sonra Muvahhidîn tek mil şimalî Afrika'yı ve cenubî İspanya'yı istila ve bilhassa rakip hükümetleri mahvettiller. Son Murâbitîn hükümdarı İshak bin Ali, 541 (1146)'de Merakeş muharebesinde telef oldu. Gerçi Endülûs'te Murâbitîn valisi olan meşhur Yahya bin Ganiye Muvahhidîn'e karşı isyan ve müdafaada bulunduydu da bir netice hâsıl edemeyerek 543 (1148)'te vefat etmiştir. Sahra-i Kebir'de Sanhâce kabâilinin reisleri olan ilk üç Murâbitîn hükümdarı Abdullah bin Yasin'in iktidar-ı ruhanisini ve İbn-i Taşfin'den itibaren diğerleri, saltanat-ı cismaniyelerini muhafaza etmekle beraber, Abbâsîlerin hükümet-i ruhaniyesini tanırlardı. Bunlar "Emirü'l-Müslimin" unvanını ahzederlerdi.

﴿49﴾

Murâbıtın

Miladi		Hicri
-	Yahya bin İbrahim el- Cüdâli (yahut el-Kendali)	-
-	Yahya bin Ömer (vefat 448=1056)	-
-	Ebu Bekir bin Ömer (vefat 480-1088)	-
1061-1107	Yusuf bin Taşfin	453-500
1107-1143	Ali	500-537
1143-1145	Taşfin	537-540
1145	İbrahim	540
1146	İshak	541

[Muvahhidîn müstevli oldu]

﴿50﴾

28. Muvahhidîn (Bütün Şimalî Afrika'da ve Endülüs'te)

Miladi 1130-1269 / Hicri 524-668

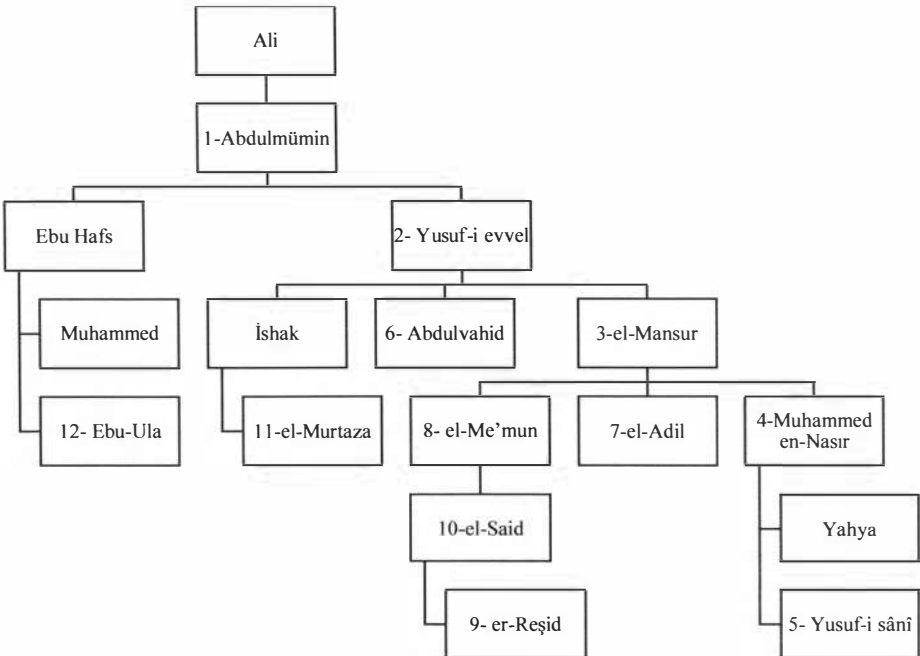
Muvahhidîn Devleti ki İspanyollar bu kelimeden tahrifen onlara *Almohades* tesmiye etmişlerdir, Masmuda (cem'i "Musamede") kabâil-i Berberîyesinden İmam Gazali şakirtlerinden Ebu Abdullah Muhammed bin Tumert tarafından 515 (1128) senesinde tesis edilmiştir. İbn-i Tumert o zamanlar Mağrib'de hükümferma olan Müşebbihe ve Mücessime mezhebine karşı şiddetle muteriz bulunarak Eşariye'yi tervic ve vahdet-i ilahiye ilan ettiğinden taifesine Muvahhidîn namı verilmiş ve kendisi de el-Mehdi unvanıyla taife-i mezkûrenin imametini kabul etmişti. Ebu Abdullah Muhammed 522 (1128), bir rivayette 524'te vefat ederek yar-ı azizi ve hem-serdarı olan Abdulmümin 524 (1130)'te resmen Muvahhidîn Musamede üzerine hâkimiyeti deruhte ettiğinden ailenin a'kâbı bu zattan başlar. Uzun müddet devam eden silsile-i fütuhâtına 534 (1140)'te ibtidar etti. 538 (1144)'de Murâbîtîn'in ordusunu perişan ederek Haran, Tilimsan, Fas, Sebte, Ağmat ve Selâ şehirlerini iki sene zarfında zaptettikten sonra 541 (1146)'de de Murâbîtîn'in kürsisi olan Merakeş şehrini alıp bu suretle Murâbîtîn Devleti'ne nihayet vermiş oldu. Bununla beraber daha 540 (1145) senesinde Endülüs'e bir ordu sevk etmiş olduğundan oradaki Arapların elinde bulunan bilcümle memaliki beş sene zarfında taht-ı itaate almıştı. Bu vecih üzerine Mağrib-i Aksa ile Endülüs'e hâkim olduktan sonra şark tarafına doğru da tevsi-i memalik ederek 547 (1152)'de Cezayir'de Benî Hammûd Devleti'ni istila etti. Tunus'ta Benî Zîrî'nin yerine kaim olan Normanları 553 (1158)'te oradan tard ve Trablus'u dahi ilhak etti. Binaenaleyh Abdulmümin hudud-u Mısıriye'den ta Bahr-i Muhit-i Atlasî'ye kadar olan tekmlil şimalî Afrika sevahilini ve Endülüs'ü kabza-i tasarrufuna geçirmişti. Abdulmümin ve kendisinden sonra hükümete gelenler "Emirü'l-Müminin" unvanını ahzetmişlerdir. İspanya'daki Hristiyanlara karşı icra olunan cihat Abulmümin'in ahlafı ve bilumum ehl-i İslam için büyük endişeyi mucip oluyordu. Filvaki 632 (1235) senesinde vuku bulan Las Navas muharebesindeki inhizâmlar Muvahhiddîn'in ﴿51﴾ Endülüs'ten ihraçlarına bir alamet olmuştur. O tarihlerde Endülüs kıtası Hristiyanlar ile birtakım düvel-i İslamiye arasında münkasım bulunuyordu. Düvel-i mezkûreden Nasrîler, ki bunlara Benî Ahmer dahi derler, İslamiyet'in düşmanlarına karşı en müessir mukavemeti gösteriyorlardı. Fakat bunların makarr-ı hükümeti olan Gırnata'nın 897 (1492)'de sükûtu üzerine tekmlil İspanya, Ferdinand ve Katolik İsabella'nın eline geçti. Ehl-i İslam için İspanya'nın ziya'ı ise Mağrib'de Muvahhidîn hâkimiyetinin izmihlalini müntec oldu. Trablusgarp zaten daha evvel, 568 (1172)'de Selahaddin Eyyûbi tarafından zaptolunmuştu. Muvahhidîn'in Tunus'ta naipleri olan Benî Hafs 625 (1228)'de orada müstakil bir devlet tesis ve buna imtisalen Benî Zeyyân dahi 637 (1239) senesinde garbî Cezayir'de vaki Tilimsan'da ref'-i alem-i istiklal etti. İşte Merakeş tahtı için uğraşmakta olan birtakım müddeilerin ika ettikleri bu keşmekeşten bilistifade kabâil-i cibâlden Benî Merin cepheye doğru ilerleyerek Muvahhidîn'in makarr-ı hükümeti olan Merakeş'i 668 (1269) senesinde zaptetmesiyle Muvahhidîn Devleti külliye münkariz olmuştur.

Miladi		Hicri
1121-1128	Ebu Abdullah Muhammed bin Tumert	510-522
1130	Abdalmümin	524
1163	Ebu Yakub Yusuf-u evvel	558
1184	Ebu Yusuf Yakub el-Mansur	580
1199-1213	Muhammed en-Nasirüddinullah	595-610
1214	Ebu Yakub Yusuf-u sâni el-Mustansır Billah	611
1224	Ebu Muhammed Abdulvahid el-Mahlu	620
1224	Ebu Muhammed Abdullah el-Adil	621
1227	el-Me'mun	624
1232	Ebu Muhammed Abdulvahid er-Reşid	630

﴿52﴾

1242	Ebü'l-Hasan Ali el-Said el-Muktedir Billah	640
1248	Ebu Hafs Ömer el-Murtaza	646
1266-1269	Ebü'l-Ula Ebu Debusü'l-Vasık Billah	665-668

[Benî Hafs, Benî Zeyyân ve Benî Merîn müstevli oldu]

﴿53﴾

29. Benî Hafs (Tunus'ta)

Miladi 1228-1574 / Hicri 625-981

Benî Hafs, Hintate Berberî kabilesinin reisi olan Şeyh Ebu Hafs Ömer'e nispeten bu ismi ahzetmişlerdi ki bu da Muvahhidîn'in müessisi olan İbn-i Tümt'ın en ileri gelen tabi ve müritlerinden biriydi. Gerek Ebu Hafs ve gerek evladı bidayette İfrîkiye yani Tunus vilayetinde Muvahhidîn'in naipleriydiler. Nihayet bunlardan Ebu Zekerîya 625 (1228)'te ilan-ı istiklal ederek kendi başına bir devlet tesis etti. Hafsîler İfrîkiye'de üç asırdan ziyade adl ve itidal ile hükümet sürüp memleketleri için her türlü asar-ı terakkiyi temin etmişlerdi. Tunus şehri yalnız siyasi bir kürsi-i hükümet olarak kalmayıp ticaret, ilim ve irfan için de bütün memleketin bir merkezi olmuştu. Ebu Zekerîya ile oğlu el-Mustansır Muhammed-i evvel orada cami, zaviye, su yolu, kütüphane gibi birçok mebâni-i nefise inşa edip dünyanın her tarafından ve bilhassa Endülüs'ten ulema ve üdebâyı yanlarına celbetmeye muvaffak oldular. Avrupa hükümetleriyle ve ba-husus İtalya'nın ticaretle melûf cumhuriyetleriyle münasebat-ı dostanede bulunup, hatta bazılarıyla muahedeler dahi akdettiklerinden memlekette ticaret ve refah-ı hal tezeyyüd etti. Ebu Zekerîya yalnız "Emir" unvanıyla iktifa ediyordu. Oğlu el-Mustansır "Halife" ve "Emirü'l-Müminin" unvanlarını ahzettği gibi Bağdad Hilafeti'nin Hülagü tarafından imhasından sonra el-Mustansır'a Mekke şerifi Hilafet-i Abbâsiye'nin vârisi olmak üzere bir berat ısdar etti. Fakat bilahare bu devre-i i'tila idaresizlikten dolayı anarşi ve keşmekeşe mübeddil olarak enva-i muharebat-ı dâhiliyeyi tevlid etti. Frenklerin Barbaros namını verdikleri Hayreddin 941 (1534)'de Tunus'u Osmanlılar namına fethetti. Her ne kadar sene-i atiyede İmparator V. Charles'ın yardımıyla orası tekrar Hafsîlere geçmiş ise de bunlar ancak Tunus'un iskelesi olup La Goulette denilen Halkülvadi'de İspanyollar tarafından ikame olunan müstahfız askeri sayesinde ve Tunus'un yalnız bir küçük kısmında bir müddet tutunabilmişlerdir.

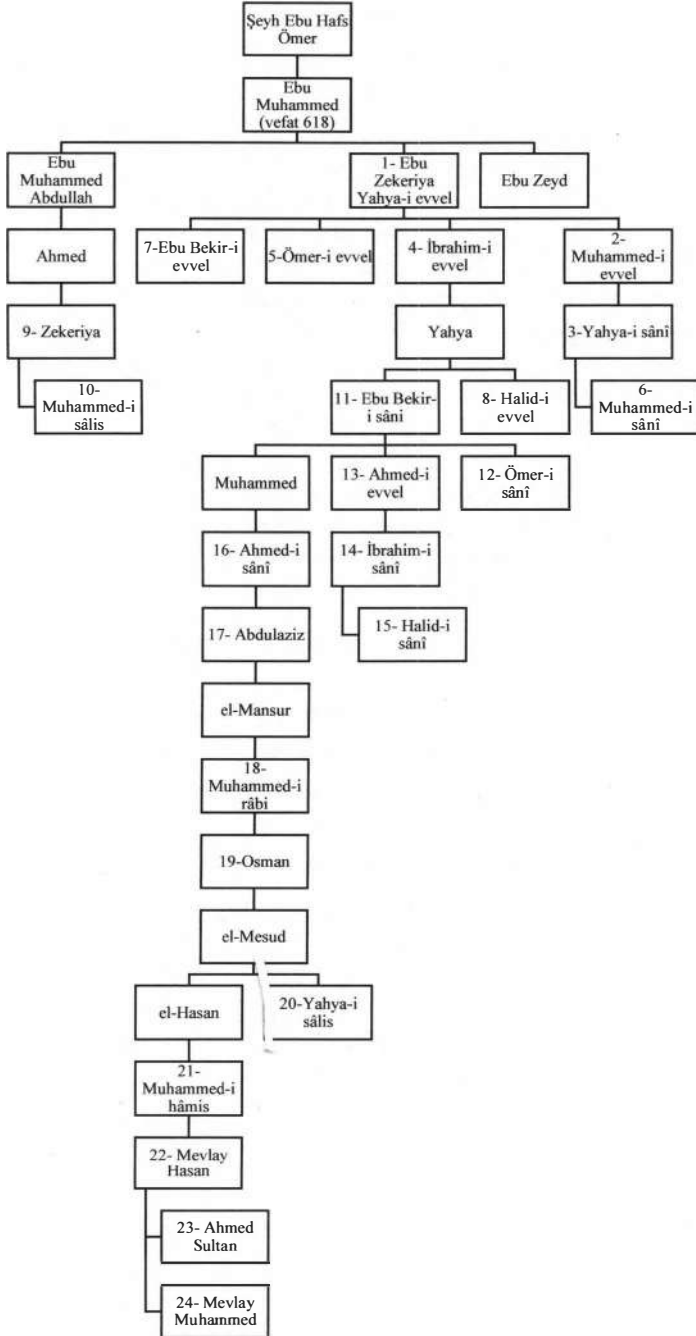
Uluç Ali (Kılıç Ali) Tunus ve La Goulette'i tekrar 977 (1569)'de zaptetmişti, fakat Avusturya prensi Don Juan'ın muvaffakiyetle icra ettiğî bahrî sefer üzerine 981 (1573)'de Hafsîler son defa olarak Tunus'a malik oldular. Hâlbuki sene-i atiyedeki yani 982'de ﴿54﴾ Kılıç Ali Paşa ve fatih-i Yemen Sinan Paşa La Goulette'i ve sonra Tunus'u fethetmek ve son Hafsî hükümdarı olan Mevlay Muhammed bin el-Hasan'ı esir alarak İstanbul'a getirmiş olduklarından bu zamandan itibaren Tunus vilayeti 1298 (1881) senesine kadar Türklerin elinde kalmıştı. Seni-i mezkûrede ise Tunus'u Fransızlar istila ederek taht-ı hâkimiyetlerine almışlardır. İspanyolların 916 (1510)'da Hafsîlerden alıp Tunus ülkesinden ayırmış oldukları Trablusgarp'ı da 958 (1551)'de Turgut Reis fethedip memalik-i Osmaniye'ye ilhak etmiştir. Bu vilayet de 1329 (1911) senesinde İtalyanların nagehani istilasına uğrayarak Türkiye'nin elinden çıkmıştır.

Miladi		Hicri
1228	Ebu Zekeriya Yahya-ı evvel	625
1249	Ebu Abdullah Muhammed-i evvel el-Mustansır	647
1277	Ebu Zekeriya Yahya-ı sâni el-Vasık Billah	675
1279	Ebu İshak İbrahim-i evvel	678
1284	Ebu Hafs Ömer-i evvel	683
1295	Ebu Abdullah Muhammed-i sâni el-Mustansır Billah	694
1309	Ebu Bekir-i evvel el-Şehid	709
1309	Ebü'l-Beka Halid-i evvel en-Nasırüddinillah	709
1311	Ebu Yahya Zekeriya	711
1317	Ebu Darbe Muhammed-i sâlis el-Mustansır Billah	717
1318	Ebu Yahya Ebu Bekir sâni el-Mütevekkil Alellah	718
1346	Ebu Hafs Ömer-i sâni	747
1346	Benî Merîn işgali	747
1349	Ebü'l-Abbâs Ahmed-i evvel el-Fazl	750
1350	Ebu İshak İbrahim-i sâni el-Mustansır Billah	751
1368	Ebu el-Beka Halid-i sâni	770
1370	Ebü'l-Abbâs Ahmed-i sâni el-Mustansır Billah	772
1394	Ebü'l-Faris Abdulaziz el-Mütevekkil Alellah	796
1433	Muhammed-i râbi el-Mustansır Billah	837
1435	Ebu Ömer Osman el-Mütevekkil Alellah	839
1488	Ebu Zakeriya Yahya-ı sâlis	893
1493	Ebu Abdullah Muhammed-i Hâmis el-Mütevekkil Alellah	899
1525-1534	Ebu Abdullah el-Hasan (Mevlay Hasan)	932-941
1535-1569	Ahmed Sultan	942-977
1569-1573	Türk işgali	977-981
1573-1574	Mevlay Muhammed	981-982

[Osmanlılar müstevli oldu]

(56)

Benî Hafs

(57)

30. Benî Zeyyân (Benî Abdülvad)**(Cezayir'de)****Miladi 1239-1554/Hicri 637-962**

Zeyyânîler Devlet-i Muvahhidîn'in Cezayir, yani Mağrib-i Evsat'da naip-leri iken metbûlârinın idaresi muhtel olduğundan onlar da komşuları Benî Hafs gibi ilan-ı istiklal etmişlerdir. İlk hükümdar olan Yağmurasan'ın babasının ismi Zeyyân olduğundan bu devlete alekser Benî Zeyyân denilirse de esasen bunlar Berberî kabâilinden olan Benî Abdülvad namındaki aileye mensuptur. Binaenaleyh bu devlet için her iki ismin istimali caizdir. Bununla beraber bazıları Benî Merîn işgaline kadar gelen ilk beş hükümdarı Benî Abdülvad ve tekmi diğerlerini Benî Zeyyân olmak üzere göstermekte ısrar eder. Zeyyânîlerin makarr-ı hükümeti Tilimsan olup orada bazı ufak fasılalarla üç asırdan ziyade icra-i hükümet etmişlerdir. Bu müddet zarfında bhusus Ebu Hemmu-i sâni zamanında (760-791) Tilimsan'da fevkalade bir asar-ı umran nümayan olmuştu. İnşa ettikleri mebani-i nefisenin bakiyesi ve harabeleri buna delildir. Mağrib-i Aksa'da hükümet eden Benî Merîn'den Ebü'l-Hasan Ali 737 (1337)'de Tilmisan'ı zapt edip 749 senesine kadar onların elinde kaldı. Fakat bu sene zarfında Zeyyânîler memleketlerini istirdat ederek 962 (1554) senesine kadar orada idame-i hükümet ettiler.

Miladi		Hicri
1239	Ebu Yahya Yağmurasan bin Zeyyân	637
1283	Ebu Said Osman-ı evvel bin Yağmurasan	681
1303	Ebu Zeyyân Muhammed bin Ebi Said Osman	703
1308	Ebu Hemmu Musa-i evvel bin Ebi Siat Osman	707
1318-1337	Ebu Taşfin Abdurrahman-ı evvel bin Musa-i evvel	718-737
1337-1348	<i>Benî Merîn İşgali</i>	737-749
1348	Ebu Said Osman sâni Ebu Sabit	} bin Abdurrahman-ı evvel 749
1359	Ebu Hemmu Musa-i sâni bin Ebi Yakub Yusuf bin Abdurrahman bin Ebi Zekeriya Yahya bin Yağmurasan	

﴿58﴾

1389	Ebu Taşfin Abdurrahman-ı sâni bin Ebi Hammu-i sâni	791
1393	Ebu Sabit Yusuf bin Ebi Taşfin-i sâni	796
1393	Ebü'l- Haccâc Yusuf bin Ebi Hemmu-i sâni	796
1394	Ebu Zeyyân bin Ebi Hemmu-i sâni	797
1399	Ebu Muhammed Abdullah-ı evvel bin Ebi Hemmu-i sâni	801
1401	Ebu Abdullah Muhammed-i evvel bin Ebi Hemmu-i sâni	804
1411	Abdurrahman bin Ebi Abdullah Muhammed-i evvel	813
1412	Said bin Ebi Hemmu-i sâni	814
1412	Ebu Malik Abdulvahid bin Ebi Hemmu-i sâni (defa-i ula)	814
1424	Ebu Abdullah Muhammed-i sâni bin ebi Taşfin sâni (defa-i ula)	827
1428	Ebu Malik Abdulvahid (defa-i sâniye)	831
1430	Ebu Abdullah Muhammed-i sâni (defa-i sâniye)	833
1431	Ebu el-Abbas Ahmed bin Ebi Hemmu-i sâni	834
1462	Ebu Abdullah Muhammed-i sâlis el-Mütevekkil Alellah bin?	866
1468	Ebu Taşfin sâlis bin el-Mütevekkil	873
1468	Ebu Abdullah muhammed-i râbi es-Sabitî bin ?	873
1505	Ebu Abdullah Muhammed-i hâmis bin es-Sabitî	910
1517	Ebu Hemmu-i sâlis bin es-Sabiti	923
1528	Ebu Muhammed Abdullah-ı sâni bin es-Sabiti	934
1540	Ebu Abdullah Muhammed-i sâdis bin Ebi Muhammed Abdullah-ı sâni	947
1543	Ebu Zeyyân Ahmed bin Ebi Muhammed Abdullah-ı sâni (defa-i ula)	950
1544	Ebu Zeyyân Ahmed (defa-i sâniye)	951
1550-1554	Hasan bin Ebi Muhammed Abdullah sâni	957-962

[Evvla Benî Merîn badehu Osmanlılar müstevli oldu]

﴿59﴾

Mağrib Ocakları ve Şimalî Afrika'da Osmanlı Vilayati

Onuncu asr-ı hicriden ezmine-i ahireye kadar şimalî Afrika'dan bilad-ı Berberiyeyi teşkil eden Cezayir, Tunus ve Trablusgarp vilayetleri Türkiye Devleti'nin nispeten aksam-ı cedidesinden bulunuyordu. Vilayat-ı mezkûre-nin ilhakı bidayette Tunus ve Cezayir korsanlarının azmiyle husule gelmiştir. Endülüs'te İslam hükümetinin 897 (1492)'de inkırazından sonra orada kalan ehl-i İslam'a Hristiyanların reva gördükleri mezalim neticesi olarak Afrika'ya geçen Müslümanlar İspanyollardan ahz-ı intikam maksadıyla ve korsanlık şeklinde İspanya sevhiline tecavüz ve taarruza başlamışlardı. Fakat Endülüs'te "Müdeccenun" namı altında daha bir hayli ahali-i İslamiye kaldığından bunlara karşı icrası hitam bulan Muharebe-i Salibiye 911 (1505)'de Afrika se-

vahiline dahi teşmil olunarak bu sevhale Don Pedro Navarro'nun kumandasıyla bir donanma gönderilmişti. Mumaileyh korsanları tehdit için Trablus, Vahran, Bicaye şehirlerini bade'z-zapt oralarda bir kale inşa ve Cezayir şehri kurbunda da bir penyon (*peñón*) ki hisar demektir, tesis etmişti. İşte bundan dolayı Mağrib'de taht-ı tehlide girmiş olan İslamiyet ancak Türklerin oraya vüruduyla halas bulmuştur. Daha evvelce Mağrib'de müteşekkil olup aralarındaki münakaşat-ı medideden dolayı duçar-ı zaaf olan birtakım küçük hükümetlerin enkazı üzerinde Türkler bir nevi hükümet olarak Mağrib Ocaklarını kurdular ki bunların müessisleri Midilli'li Baba Oruç ile biraderi Hızır Reis'tir. Korsanlıkla şöhret bulan Baba Oruç 907-916 (1501-1510) seneleri zarfında başına topladığı Türk gemicileri ile Bahr-i Sefid'de İspanyollara karşı harekâtına bed' ile lâyenkatı İspanya sevhiline taarruz ederek 916 (1510)'da Cerbe adasını, 920 (1514)'de Şerşel'i, 922 (1516)'de Cezayir şehrini ve bu kıtada vaki Tenes ve Tilimsan şehirlerini zaptetti. Şimdi tekmi Cezayir Baba Oruç'un eline geçmişti. Hatta mumaileyh Şerşel kalesinde 924'te inşa ettirdiği bir burcun kitabesinde "fi Hilafetü'l-Emirü'l-Kaim bi-Emrillah el-Mücahid fi Sebilillah Oruç İbn-i-i Yakub Bülend-nüma" ibaresiyle kendini tarif ediyor. Biraderi Hızır Reis de daima beraberinde ﴿60﴾ bulunarak yararlık gösteriyordu. İspanyollar yalnız Cezayir penyonunu 937 (1530) ve Vahran kalesini 1117 (1705) senesine kadar muhafaza edebildiler. Oruç daha ancak 44 yaşında iken vefat etti. Tarih-i vefatı tahminen 924 senesine müsadif olduğu zannediliyor. Fevkalade bir zekâyâ malik olup askerlik ve gemicilikteki iktidarı nispetinde efkâr-ı siyasiye ashabındandı. Gerek kendisi gerek biraderi ve yârânı din uğruna çalışıyorlardı. Oruç daha vefatından evvel Cezayir'i biraderi Hızır'a vermişti. Hızır tevs-i memalik ile meşgul olarak 940 (1533) evâsıtında İstanbul'a gelip Kanuni Süleyman'a arz-ı mutavaat ve hizmet ettiğinden kendisine Cezayir vilayeti beylerbeyliği ilavesiyle kapudan-ı deryalık tevcih kılındı ve Hayreddin namıyla tevsim olundu. Frenklerce Barbaros Hayreddin diye meşhur olmuştur. Mumaileyh Akdeniz'de fevkalade bir nam ve şöhret kazanmıştı. Mağrib'e avdetinde ve 941 (1534)'de Tunus'u Benî Hafs yedinden aldı ise de sene-i atiyede İmparator V. Charles şehr-i mezkûru istirdat etti ve 973 (1568) senesine kadar Frenklerin elinde kaldı. Gazi Hayreddin Paşa 953 (1546) ve bir rivayette 948 (1541)'de İstanbul'da vefat etmişti.

Mumaileyhin Cezayir'de 926'da inşa-kerdesi olan caminin kitabesinde "es-Sultanü'l-Mücahid fi sebil-i Rabbülaemin Mevlana Hayreddin İbnü'l-Emirü's-Şehîrü'l-Mücahid Ebi Yusuf Yakub et-Türki" elkab ve unvanlarını ahzetmekte olup 941 tarihli diğer bir cami kitabesinde ise artık İstanbul'a olan merbutiyetini ifade etmek üzere "Memluk-i Mevlana es-Sultanü'l-Kebirü'l-Muazzamu's-Şehîrü'l-Mücahid fi sebil-i Rabbülaemin Mevlana Hayreddin" ibaresiyle kendisini yâd ediyor. Yakub'un Oruç, Hızır, İlyas ve İshak namlarıyla yalnız dört oğlu malum olmakla bâlâdaki birinci Kitabede mezkûr Ebi Yusuf künyesi müverrihinin akvâline muhalif ve şayan-i tetkiktir.

Tunus 981 (1573)'de Avusturya Prensi Don Juan tarafından tekrar zaptolunmuş ise de Uluç Ali'den muharref olarak Avrupalıların *Occhiali* dedikleri ve Selim-i sâni tarafından Kılıç Ali tevsim edilen Kapudan-ı Derya ile fatih-i

Yemen Sinan Paşa taraflarından 982 (1574)'de şehir-i mezkûr suret-i kat'iyede teshir olunmuştur. Saint Jean şövalyeleri 928 (1522)'de Rodos'tan tard oldukları zamandan beri Trablusgarp'ta yerleşmişlerdi. Avrupalılarca *Dragut* diye meşhur olan korsanlarından Türk Turgut Reis, Kapudan-ı Derya Sinan Paşa refakatinde olarak 61 958 (1551)'de şövalyeleri bilihraç Trablus'u zaptetti. Şurası da şayan-ı dikkattir ki Hayreddin Paşa'nın ahlakı Tilimsan'ı fethettikten sonra Mağrib-i Aksa'da Şürefa-i Sa'diye'ye karşı muzafferiyetle harp edip hatta Salih Reis 960 (1553)'ta Fas şehrini muvakkaten zapt ve Benî Merîn ahfadından birini tahtlarına ik'âd etmişti. Hüseyin Paşa ve badehu Kılıç Ali Paşa da Merakeş'e kadar muvaffakiyetle akınlar yaptılar.

Cezayir vilayeti İstanbul'dan mansup paşalar tarafından idare olunmaktaydı. Fakat Cezayir yeniçerileri 1082 (1681)'de kendilerinden bir baş olmak üzere aralarında bir "dayı" intihap ettiklerinden valinin artık hiç hükmü kalmayıp nihayet 1122 (1710)'de bu dayılar İstanbul'dan resmen Cezayir valisi olarak tasdik olunmaya başladı. Bu vaziyet Fransızların 1246 (1830) senesinde türlü bahanelerle Cezayir'i istila etmelerine kadar devam etmiştir. Gerçi Emir Abdulkadir bu esnada birçok kabilelerin başına geçerek 1263 (1847) senesine kadar kemal-i şecaatle memleketini müdafaa etmiş ise de nihayet tâb-âver-i mukavemet olmayarak tarih-i mezkûrda Fransızlara teslim olmakta muhtar kalmıştır. Cezayir ülkesi el-yevm Fransa'nın vilayetinden biridir. Tunus'ta ise 1065 (1655) senesine kadar Babialî'den mansup bir dayı icra-i hükümet edip tarih-i mezkûrdan sonra yeniçeriler kendi beylerini kendileri intihap ederlerdi. Bilahare Tunus Beyliği alâ tarikü't-tevârüs Muradiye ailesinde kalıp 1253'te kesb-i istiklal ile Türkiye'nin bir eyalet-i mümtazesine olmuştur. Tunus'u 1298 (1881)'de Fransızlar işgal ederek hiçbir iktidar-ı siyasiyi haiz olmayarak Tunus beyini de ibkâ etmişlerdir.

Trablusgarp vilayeti ve buna mülhak Bingazi ve Fizan mutasarrıflıkları 1329 (1911) senesine kadar Türkiye'nin ecza-i mütemmimesinden olarak Babialî'den mansup valiler ile idare olunmakta iken çoktan beri gözlerini oraya dikmiş olan İtalyanların tarih-i mezkûrda nagehani istilasına uğramıştır. Sene-i atiyedeki Lausanne kurbunda vaki Ouchy'de akdolunan muahede mucibince Türkiye vilayet-i mezkûreyi İtalya'ya terk etmemiş fakat ahaliye muhtariyet-i tamme vermek ve Babialî'den mansup naibü's-sultan unvanıyla orada bir memur bulundurmak kayıtlarıyla 62 İtalyan işgalini kabulde hükümet muhtar kalmıştır. Harb-i Umumi esnasında İtalyanlar Trablus'u tamamıyla ilhak etmişlerdir.

Şimalî Afrika memalikinden olarak yalnız Fas hükümeti hiçbir vakit bir Hris-tiyan devletine tabi olmamışken bu da şimdi Fransız himayesi altına girmiştir.

63

31. Benî Merîn (Mağrib-i Aksa)

Miladi 1195-1470 / Hicri 591-875

Benî Merîn Devleti'nin müessisi Ebu Muhammed Abdülhak bin Ebu Halit Mahyül-Merîni Mağrib-i Aksa'nın nevahî-i mürtefisinde bulunan Zenâte Merînilerinin reisi olup pederinin 591 (1195)'de vefatı üzerine yerine kabilesi

tarafından intihap olunmuştur. Merîniler evvelden beri Muvahhidîn'in hâsımları idiler. Binaenaleyh Murâbîtin'a mensup olan Benî Ganiye ile birlikte onların aleyhine hareket ederlerdi. İşte bu suretle devam eden muharebat 609 (1213) tarihinde Muvahhidîn'in mağlubiyetiyle neticelendi ise de Merîniler ancak 668 (1269)'de Muvahhidîn'in makarr-ı hükümeti olan Merakeş'i zaptedebildiler ki bu devletin inkırazı tarihidir. Merîniler Cezayir'in cihet-i garbiyesinde hükümet eden Benî Zeyyân Devleti'ne dahi tecavüz ederek 737 (1337)'den 749 (1348) senesine kadar orayı işgal ettiler. Nihayet memleketleri kendi müttefikleri olan Benî Vattas tarafından 875 (1470)'te istila edilmiş ise de her iki aile beyninde karâbet bulunduğundan Benî Merîn hükümeti onların sülalesinde 957 (1550) senesine kadar kalıp bu tarihte Mağrib-i Aksa'da hükümet etmekte olan Şürefa-i Sa'diye müstevli olmuştur.

Miladi		Hicri
1195	Abdülhak	591
1217	Osman-ı evvel	614
1239	Muhammed-i evvel	637
1244	Ebu Yahya Ebu Bekir	642
1258	Ebu Yusuf Yakub	656
1286	Ebu Yakub Yusuf	685
1306	Ebu Sabit Amir	706
1308	Ebü'r-Rebii Süleyman	708
1310	Ebu Said Osman-ı sâni	710

﴿64﴾

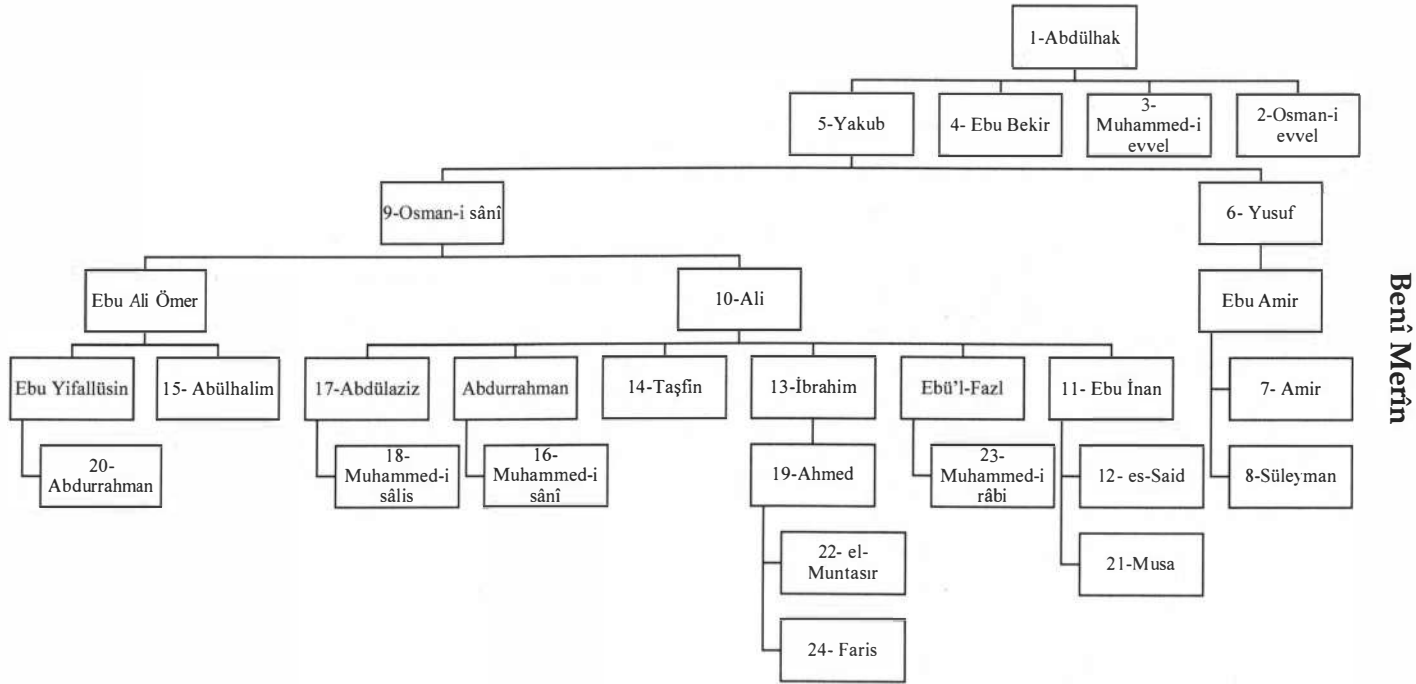
1331	Ebü'l-Hasan Ali	731
1348	Ebu İnan	749
1358	es-Said	759
1359	Ebu Salim İbrahim	760
1361	Ebu Ömer Taşfin	762
1361	Abdülhalim	763
1362	Ebu Zeyyân Muhammed-i sâni	763
1366	Abdülaziz	768
1372	Muhammed-i sâlis es-Said	774
1374	Ebü'l-Abas Ahmed el-Mustansır Billah (defa-i ula)	776
1374-1382	Abdurrahman (Merakeş'te)	776-784
1384	Musa	786
1384	el-Muntasır	786
1386	Muhammed-i râbi el-Vasık Billah	788

1387	Ebü'l-Abbas Ahmed (defa-i sâniye)	789
1393	Faris el-Mütevekkil Alelallah	786
1408	Ebu Said	811
1416	Said	819
1416	Yakub	819
1424	Abdullah	827
1470	eş-Şerif	875

Benî Vattas

Miladi		Hicri
1470	Said (Şeyh Vattas)	875
1500	Muhammed-i evvel bin Said	906
1530	Ahmed bin Muhammed	936
1550	Muhammed-i sâni bin Ahmed	957

[Şürefa-i Sa'diye müstevli oldu]

(Son beş hükümdar silsilenameye dâhil değildir)

(66)

32. Şürefa-i Sa'diye ve Filâliye (Mağrib-i Aksa'da)

Miladi 1511-1924 / Hicri 916-1343

Mağrib-i Aksa'da onuncu asr-ı hicri evasıtında teessüs edip bugüne kadar devam eden hükümete Fas Sultanlığı dendiği gibi bu hükümetin 1062 (1652)'den 1275 (1858) senesine kadar yegâne payitahtı olan Merakeş lafzından galet olarak Avrupalılar oraya "Maroc" derler. Bu vâsi memleket Afrika'nın şimal-i garbî köşesine müsadif olup şarken Cezayir, cenuben Sahra-i Kebir'de Rio de Oro tesmiye olunan İspanyol müstemlekesi, şimalen ve garben de deniz ile mahduttur. Bu memlekette hükümet eden hanedan nesillerini Hazret-i Hasan bin Ebi Talib'e kadar çıkarırlar. Bundan dolayı onlar Şerif unvanını ahzederler ve aileye umumiyetle Şürefa-i Hasaniye tesmiye olunur. Fakat Devlet-i Şerifiye iki şubeye münkasımdır. Birincisine Şürefa-i Sa'diye namı verilir. Bunların nesillerinin Hazret-i Ali'den geldiğine dair olan kavlin doğru olmayıp Hazret-i Peygamber'in dâyesi Halime'nin dahi mensup olduğu Benî Sa'd kabilesinden bulunduklarını iddia edenler de vardır. Devlet-i mezkûre Şürefa-i Sa'diye tabirini hiçbir vakit resmen tanımamış ise de tarihe geçmiş olduğundan bugün umumiyet üzere istimal olunmaktadır. Şürefa-i Sa'diye hükümeti 916 (1511)'de Der'a'da vaki Târâdânt şerifi tarafından tesis olunmuştur. Silsilenameleri çok müşevveştir. İnkırazları 1069 (1659) senesinde dir.

Devleti Şerifiye'nin ikinci kısmını Şürefa-i Filâliye yahut Sicilmase şerifleri teşkil ederler. Filâliye tabiri aslen menşeleri olan Tafilalt namındaki vahaya nispet edilmiştir. Sa'diye hükümetinin inkırazından sonra memlekette altı senelik bir devre-i iğtişâş hükümferma olmuştu. Gerçi Filâliye'nin ceddi olan eş-Şerif'in oğlu Mevlay Muhammed daha 1050 (1640)'de zuhur ederek Sicilmase ahali de ona itaat etmiş ise de esaslı bir hükümet teşkil edemeyip kendisine karşı isyan eden biraderi Mevlay er-Reşid ile aralarında vukua gelen müsademedede Muhammed maktul olmakla 1075 (1664)'te er-Reşid tekmil (67) memlekete hâkim kalmıştır. Mumaileyh Aleviye-i Hasaniye'den olan Şürefa-i Filâliye Devleti'nin birinci hükümdarı olup ahfadı bugüne kadar Fas memleketinde calisdir. Silsilenameleri mazbut ve muayyendir. Kendilerine sultan unvanını verdikleri gibi halife unvanını dahi haiz olduklarını iddia ederler. Merakeş sultanına karşı daima Fas'ta da bir rakip sultan bulunuyordu. Şimdi bu keyfiyet değişmiştir. Filâliye Devleti'nin evvelki hududu tıpkı bugünkü Fas ülkesinin aynıydı. Şimalî Afrika memleketinden yalnız Fas Devleti yakın vakte kadar hiçbir Hristiyan devletinin istilasına uğramamıştı. Yalnız İspanyollar Sebte'yi muhafaza ediyorlardı. Ve Tanca bir müddet İngilizlerin taht-ı tasarrufunda kalarak bilahare terk edilmişti. Hâlbuki ezmine-i ahirede memalik-i mezkûre pek çok tebeddülât-ı siyasiyeye sahne olmuştur. Fas ülkesi el-yevm üç mıntaka-i nüfuza ayrılmıştır. Biri Tanca'da beynelmilel mıntaka, ikincisi Rif, İfni, Sebte ve havalisinde İspanyol mıntıkası, üçüncüsünde memleketin bütün aksam-ı sairesine şamil olan Fransız himayesidir. Her ne kadar Şerif, el'an "Fas, Tafilalt, Merakeş ve Sus sultanı ve Emirü'l-Müminin" unvan ve elkabını taşımakta ve hutbe dahi bütün memlekette kendi namına kıraat olunmakta ise de hakikatte tek mil memleket ecnebi işgali altında

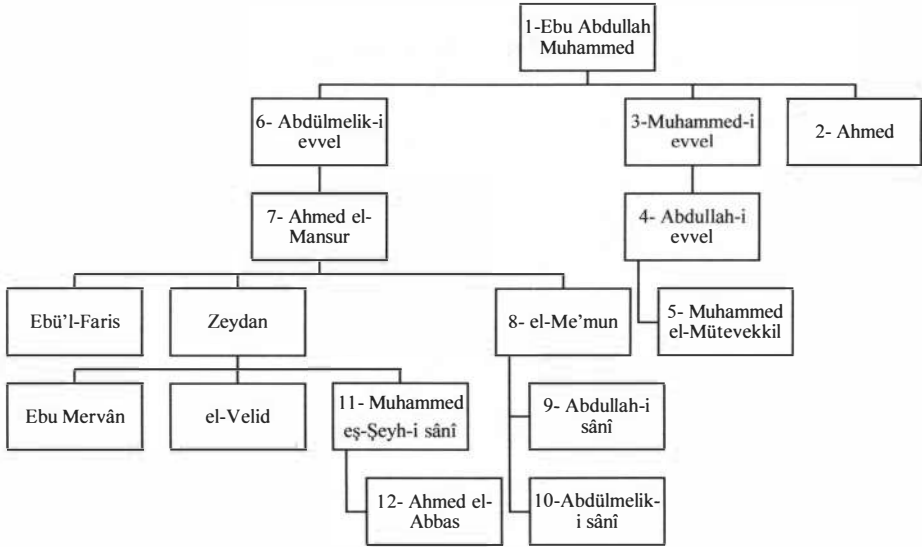
bulunmaktadır. İspanyolların Zilhicce 1330 (Teşrinisani 1912)'da Fransızlarla akdettikleri muahede mucibince Fas Sultanı İspanya mıntıkasında Halife namıyla bir mümessil göndermektedir ki hutbede, Sultanın isminden sonra onun da ismi yâd olunur. Tanca'nın 1331 (1913)'de kararlaştırılan beynelmilel vaziyeti 1342 (1923)'de taayyün etmiştir. Fransa ile Fas beyninde 10 Rebiyülahir 1330 (30 Mart 1912)'da mün'akid muahede ahkâmınca Mevlay Abdulfaz Fransa'nın himayesini tamamıyla kabul etmiş ve fakat az müddet sonra istifa edip yerine biraderi Mevlay Yusuf kaim olmuştur. Sultan Rabat şehrinde ikamet eder. Fas, Merakeş ve Tafilalt kıtalarında halife namıyla şehzadelerden birer mümessil bulunur. Ecnebi memurin-i siyasiyesi Tanca'da ikamet ederler. Fransızlar Fas Sultanlığı'nda kapitülasyonları kaldırmışlardır. Tanca mıntıkası bundan müstesnadır. Fransız komiseri Sultan ile düvel-i ecnebiye arasında vasıta, yani memleketin umur-u hariciyesini tedvir ve kanunları birlikte imza eder. Nizamât vaz'ına da hakkı vardır. Fas hükümetini memalik-i ecnebiyede Fransız memurin-i siyasiyesi temsil eder. Fransa'nın reyi olmaksızın Fas hükümeti beynelmilel mukavele ve muahede akdedemez. Şu veçhile Fas Sultanlığı istiklalini tamamıyla kaybetmiştir.

﴿68﴾

Şürefa-i Sa'diye

Miladi 1511-1659		Hicri 916-1069
1511-1517	Ebu Abdullah Muhammed el-Kaim biemrillah	916-923
1517-1539	Ebü'l-Abbas Ahmed el-Ârâc	923-946
1544-1557	Muhammed eş-Şeyh-i evvel el-Mehdi	951-964
1557-1574	Mevlay Abdullah-ı evvel el-Galib Billah	964-981
1574-1578	Mevlay Muhammed el-Mütevekkil Alelallah	981-986
1575-1578	Ebu Mervân Abdülmelik-i evvel	983-986
1578-1602	Mevlay Ahmed el-Mansur ez-Zehebi ²³	986-1012
1602-1613	Mevlay el-Me'mun	1012-1022
1613-1624	Mevlay Abdullah-ı sâni	1022-1033
1624-1627	Mevlay Abdülmelik-i sâni	1033-1036
1627-1654	Muhammed eş-Şeyh-i sâni el-Asgar	1036-1064
1654-1659	Mevlay Ahmed el-Abbas	1064-1069

- 23 Ahmed el-Mansur'un vefatında oğulları Abdullah Ebü'l Faris ve Zeydan iddia-i saltanatla 1012'de muhtelif mahallerde bir müddet hükümran oldular. Diğer oğlu olup 1012'de calis olan el-Me'mun bilahare İspanya'ya firar etmekle Ebu Mahallî isminde bir asi müstevli olarak Ebü'l-Abbas Ahmed namıyla 1019-1022 senelerinde Merakeş'te hükümet ve namına sikke darp etti. Zeydan'ın vefatında oğullarından el-Velid makam-ı hükümet için hayli mücadele etti ise de muvaffak olamayarak biraderi Muhammed eş-Şeyh-i sâni calis oldu.

﴿69﴾

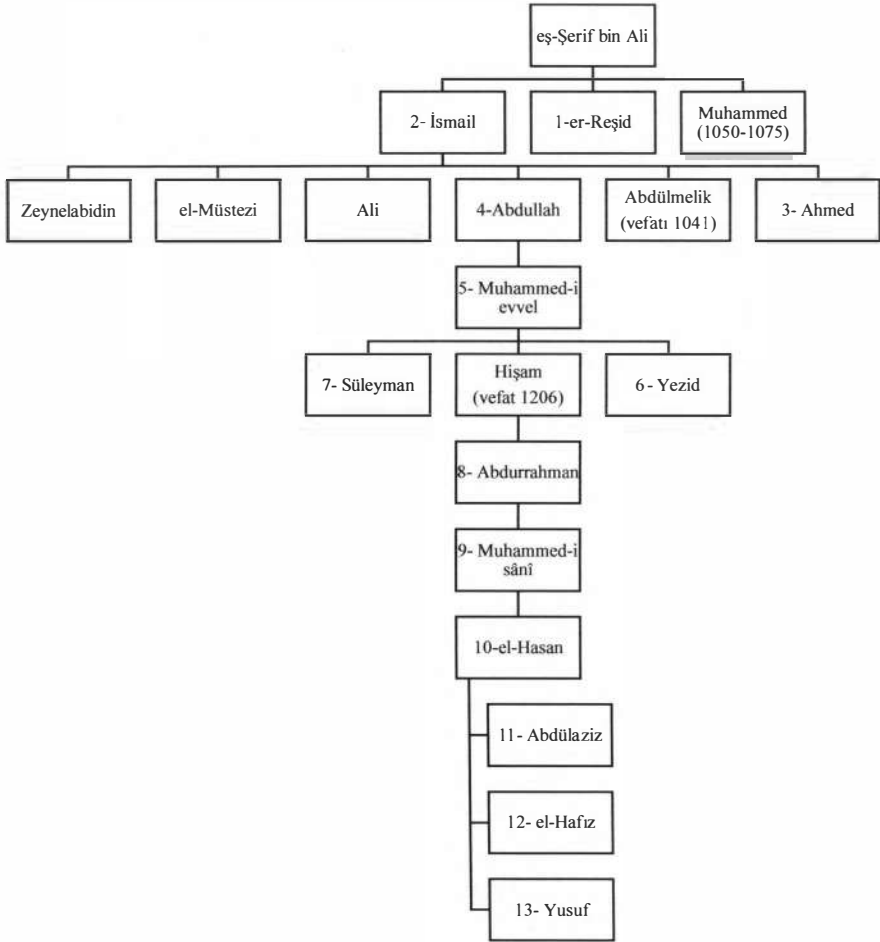
Şürefa-i Filâliye

Miladi 1664-1924		Hicri 1075-1343
1664	Mevlay er-Reşid bin eş-Şerif	1075
1672	Ebü'n-Nasır Mevlay İsmail es-Semini	1083
1727	Ahmed ez-Zehebî	1139
1729	Mevlay Abdullah ²⁴	1141
1757	Muhammed-i evvel	1171
1789	Yezid	1204
1792	Süleyman	1206
1816	Abdurrahman	1231
1859	Muhammed-i sâni	1276
1873	Mevlay el-Hasan	1290
1894	Mevlay Abdülaziz	1311
1908	Mevlay el-Hafız	1326
1912-1924	Mevlay Ebü'l-Hasan Yusuf	1330-1343

24 Abdullah altı defa hükümet edip bu esnada biraderleri Ali 1147-1149 ve el-Müstezi 1151-1153 ve Zeynelabidin 1158 senelerinde hükümet etmişlerdir. Hişam dahi iddia-i saltanatta bulunduysa da 1206'da maktul olmuştur.

(70)

Şürefa-i Filâliye

(71)

Mağrib'de Müteferrik Hükümetler

Müneccimbaşı *Camiü'd-Düvel* ve *Sahaifü'l-Ahbar*'da Mağrib'de hükümler olan birkaç devlet daha gösteriyor ki bunlardan İbnü'l-Esir ve İbn-i Haldun'da dahi kısmen bahis vardır. Alman müsteşriklerinden Profesör Sachau dahi Münecimbaşı'dan iktibasen cem ettiği *Fihrist-i Düvel* risalesinde mezkûr küçük hükümetleri muhtasaran kaydetmiştir.²⁵ Tarihçe ehemmiyetleri pek cüzi

25 39 sayfadan ibaret olan bu eserin ismi şudur: Eduard Sachau, *Ein Verzeichnis muhammedanischer Dynastien*, Berlin, 1923.

olan bu devletlerin ne hâkimleri esamisi ne silsilenameleri ve ne de müddet-i hükümetleri kat'i olarak muayyen değildir. Bununla beraber şimalî Afrika devletlerine zeyl olmak üzere onları *Camiü'd-Düvel*'den ve sair bazı me hazlardan toplayarak bervech-i ati ilave ediyoruz.

Benî Rüstem (Tahert Mülûku)

Mağrib-i evâsıtta yani Cezayir'de vaki Tahert şehrinde 138 (755)'den 297 (909) senesine kadar hükümet eden Benî Rüstem on bir kişiden ibaret ise de isimleri malum değildir. Fâtımiyenin ilk hükümdarı olan el-Mehdi Ebu Muhammed Abdullah bunlara müstevli olmuştur.

Benî Midrar (Sicilmase'de)

Sicilmase, Mağrib-i Aksa'da vakidir. Benî Midrar orada 155 (772)'ten 297 (909) senesine kadar hükümet ettikten sonra Fâtımiyeden el-Mehdi tarafından tıpkı Benî Rüstem gibi istila edilmişlerdir. Meliklerinin adedi on dört olduğu mervidir. İsimleri malum değildir.

Benî Zekeriya (Cerbe Adasında)

Cerbe adası el-yevm Tunus'a ait olup Trablusgarp hududuna karibdir. Barbaros (72) Hayreddin zamanında ve bilahare Osmanlı tarihinde bu adanın ehemmiyet-i mahsusası vardı. Benî Zekeriya, Tunus'ta hükümran olan Benî Hafs'ın valileri makamındaydılar, fakat babadan oğula intikal ederdi. Osmanlı Devleti'nde arz-ı mutavaat ederlerdi. Hangi senelerde orada hâkim bulundukları malum değilse de Hafsîler devrinde 37 sene kadar idame-i hükümet ettiklerine göre tahminen hicri 900 seneleri evâiline müsadif olmak lazım gelir. Müessisleri olmak üzere Ebu Yahya Zekeriya gösteriliyor. Ondan sonra oğlu Yahya gelip bundan sonra da Yahya'nın oğulları Said ve Ahmed ve Salih müştereken canişin olmuşlardır.

Benî Kaadî (Zuvare ve Kuku)

Zuvare, Trablus'un garbında Tunus hududu kurbundadır. Kuku neresi olduğu malum değildir. Benî Kaadî'nin zaman-ı vilayetleri de Hafsiyun devrine müsadif olması muhtemeldir. Bu aileden beş isim haber veriliyor. Cedleri olan Ahmed bin el-Kaadî üç sene kalıp yerine biraderi Muhammed ve bunun yerine, fakat Kuku'da, Musa, Ahmed ve nihayet Ahmed'in oğlu Muhammed kaim olmuşlardır.

Benî Ammâr (Trablusgarp'ta)

Bu ailenin 724 (1324)'ten 803 (1400) senesine kadar Trablusgarp hükkanı olduğu ve Benî Hafs'ın bir aralık zafından bilistifade kesb-i istiklal ettikleri bildirilmektedir. Bunların cediti Emir Sabit bin Ammâr olup ondan sonra sırasıyla Muhammed, Sabit, Ebu Bekir Emir Ali Yahya ve Abdulvahit isimindeki efrad-i aile canişin olmuşlardır. Nihayet Benî Hafs'dan Ebu Faris Abdülaziz bu vilayete müstevli olmuştur.

Benî Müznî (Biskre'de)

Biskre, Cezayir'in cenubunda ve Konstantin vilayetine mülhak bir vaha ve bir şehirdir ki Zab havalisinin merkezidir. Muvahhidîn Devleti'nin hin-i inhi-lalinde Biskre Tunus'ta hükümrân olan ﴿73﴾ Hafsiyun'a geçmişti. Mamafih 7.- 8. asr-ı hicride bu şehrin hakiki sahipleri Zab havalisinin Latif kabilesine mensup bir ailenin reisleri olan Benî Müznî idi. Hafsiyun hanedanı arasında hudus eden münaferet ve ihtilaftan bilistifade Fazl bin Müznî, Biskre şehrine ve bilahare Zab vilayetine sahip olmuştu. 683 (1284)'te maktul düşüp yerine oğlu Mansur ve bunun yerine 725 (1325)'te oğlu Abdulvahid ve badehu bunun biraderi Yusuf ve nihayet Ahmed kaim oldular. Bu zamandan itibaren 10. asr-ı hicriye kadar müverrihlerde Benî Müznî'ye dair hiç bir bahis olmayıp asr-ı mezkûr evâilinde Biskre'nin tamamıyla müstakil kalmış olması melhuzdur. Biskre'yi 948 (1541)'de Türkler zaptetmişlerdir. Münecimbaşı'nın verdiği esami ve tarih seneleri tetkikat-ı cedide ile tevafuk etmemektedir.

DÖRDÜNCÜ KISIM

MISIR VE SURİYE [3. - 14. Asır]

33- Benî Tolun

34- Benî İhşîd

35- Fâtımîler

36- Benî Kelb (Sicilya'da) (ilave) Eyyûbîler:

37- Eyyûbiye-i Mısır

38- Eyyûbiye-i Dımaşk

39- Eyyûbiye-i Haleb

40- Eyyûbiye-i Hama

41- Eyyûbiye-i Humus

42- Eyyûbiye-i Meyyafarikin (el-Cezire'de)

43- Eyyûbiye-i Hısn-ı Keyfa (ilave)

44- Eyyûbiye-i Yemen

45- Eyyûbiye-i Baalbek (ilave)

46- Eyyûbiye-i Kerek (ilave)

Mısır Memlûklüleri:

47- Türk Mülûku

48- Çerkes Mülûku

49- Hıdiviyet ve Melikiyet-i Mısriye (ilave)

Osmanlılar (fasl-ı mahsusunda)

(76) DÖRDÜNCÜ KISIM

Mısır ve Suriye [3.-14. Asır]

Mısır ile Suriye tarih-i İslam'da umumiyetle bir hükümet teşkil ederdi. Ehl-i İslam Suriye'yi 13-17 (634-638) senelerinde ve Mısır'ı da 20 (641) senesinde fethetmişti. Mısır iptida-i fethinden 254 (868) senesine kadar Hulefa-i Emeviye ve Abbâsiye tarafından mansup doksandan ziyade valiler vasıtasıyla idare olunmuştu. Fakat mezkûr 254 senesinde tayin olunan vali-i cedit Ahmed bin Tolun ilan-ı istiklal ile Mısır'da bir devlet tesis etmiştir ki 37 sene devam etmiştir. Benî Tolun'un inkırazından sonra Mısır'a yine Abbâsî valileri gelmiş, fakat 323 (935)'te Benî İhşîd Devleti teşekkül etmiştir. Bu da ancak 35 sene payidar olabildi. İhşîdîleri Mısır'ın en muazzam devleti olan Fâtımîler istihlaf ettiler. İşte ancak bunların son zamanlarına doğru Suriye Mısır'dan ayrılıp orada Benî Mirdâs, Benî Börî ve Benî Zengî gibi düvel-i müstakile hükümran olduktan sonra Devlet-i Eyyûbiye'nin müessisi olan Selahaddin Suriye'yi tekrar Mısır ile birleştirdi. Bu hal Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethine kadar devam edip Osmanlılar zamanında her iki vilayet ayrı ayrı valiler ile idare olunuyordu. Mehmed Ali'nin oğlu İbrahim Paşa 1247 (1831)'de Suriye'yi Mısır'a ilhak ettiyse de 1257 (1841)'de Suriye tekrar Türkiye'nin vilayeti olarak kalmıştı. Ahiren 1332-1337 (1914-1918) seneleri içinde vukua gelen Harb-i Umumi neticesinde evvelce Türkiye'ye tabi bir hıdiviyet halinde bulunan Mısır bir sultanlık badehu bir melikiyet oldu (ileride Mısır Melikiyeti bahsine bakınız). Aynı zamanda Mısır'a hemhudud olan Filistin İngiliz ve Suriye de Fransız himayesi altına girerek Türkiye'den ayrılmışlardır. Bu iki vilayetin şekl-i idaresi bervech-i atidir: Sabık Kudüs sancağı olan Filistin kıtası 1336-1339 (1917-1920) senelerinde İngiliz idare-i askeriyesine ve 1920'den itibaren hükûmat-i itilafiyenin meclis-i aliyesi tarafından idare-i mülkiyesi de İngiltere'ye tevdi edilip 1922'de de Cemiyet-i Akvam İngiliz himayesini (mandasını) tasdik etti. Şu veçhile ki İngiltere hukuki ve idari selâhiyet-i tammeyi (77) ve münasebat-ı hariciyenin hakk-ı murakebesini haiz olacak ve Siyonist Yahudilerin vatanı için tekeffül edecektir. Filistin kıtası Lausanne musalahası mucibince 1341 (1923)'de Türkiye'den ayrılmıştır. İlk İngiliz komiseri Samu-

el bir Musevî'dir. Bu vilayetin teşkilat-ı esasiyesine nazaran İngiliz komiseri aynı zamanda başkumandan ve heyet-i icraiyenin reisi ve umum idarenin başıdır. Heyet-i teşri'ye 22 azadan ibarettir. Filistin'de ekseriyet-i azimeyi teşkil eden ahali-i İslamiye bir Yahudi hükümetinin hatta bir Yahudi yurdunun bile tesisine şiddetle muarız bulunmaktadır.

Suriye kıtası, Suriye Hükümet-i İttihadiyesi ve Büyük Lübnan namıyla Fransız himayesi (mandası) altında iki hükümetten ibaret olup bu mandayı Cemiyet-i Akvam 1340 (1922)'da tasdik etmiştir. Fransızların tanzim ettikleri teşkilat-ı esasiye mucibince Suriye ittihamı Şam (Dımaşk) ile Haleb'den ibaret olup Haleb hükümeti müstakil olan Alevîlerin meskûn oldukları araziye havidir. Beher hükümet için beş kişiden mürekkep olarak 15 aza meclis-i ittihadiyi teşkil eder. Bunlar münâvebeten mezkûr üç hükümetin merkezlerinde içtima edip her sene reislerini intihap ederler. Türkiye ile olan hudut hakkında 1339 (1921)'da Irak ve Filistin hududu için de 1920'de muahedeler akd olunmuştur. Lübnan dahi dâhil olduğu halde bütün Suriye'de selâhiyet-i aliye Fransız komiserinin elinde olup mumaileyh aynı zamanda kuvva-i berriye ve bahriye başkumandanıdır. Mezkûr hükümetlerin taksimat-ı dâhiliyeleri Türklerin zamanında olduğu gibidir.

Dımaşk hükümeti Hama ve Dımaşk sancaklarından; Haleb hükümeti, Haleb, İskenderun ve Deyr-i Zor sancaklarından mürekkeptir. İki hükümetin şekli idaresi yekdiğerinin aynıdır. Her birinde heyet-i icraiye bir Suriye valisinin elinde olup yanında bir heyet-i nuzzar, bir de şura-i devlet vardır. Fransız komiserliği nazârî olarak istişari bir mevkidedir. Alevîlerin memleketi Lazkiye ile Trablusşam arasındaki Ensariye dağlarındadır. Büyük Lübnan Hükümeti 1339 (1920)'da Fransızlar tarafından Beyrut'ta resmen tesis edilmiştir. Başta 1341 (1922)'de müntahap 30 azadan mürekkep ve heyet-i teşri'ye yerine kaim olmak üzere bir meclis-i idari bulunup valinin nezdinde de erkân-ı memurinden mürekkep bir meclis-i hükümet vardır. Havran'da müesseses Dürzî hükümeti cebel-i Dürûz'da vaki eski Havran sancağına müsadif olup merkezi Suveyda'dır.

﴿78﴾

33. Benî Tolun

Miladi 868-905 / Hicri 254-292

Benî Tolun Devleti'nin müessisi olan Ahmed'in babası Tolun bir Türk köle olup Buhara'da Sâmanî valisi Nuh tarafından 200 (815)'de halife Me'mun'a hediye olarak gönderilmişti. Mumaileyh bir idare adamı için lazım gelen akıl, zeka ve kıyaset gibi her türlü evsafı haiz olduğundan makam-ı hilafet olan Bağdad ve Samarra'da pek âlî menasiba irtika etmiştir. Oğlu Ahmed dahi 240 (854)'ta pederinin makamına geçtikten sonra 254 (868)'te selahiyet-i vâsia ile vali olarak Mısır'a tayin olunmuştur. Şayan-ı dikkattir ki Mısır ve Suriye'ye nasbolunan valilerden makam-ı hilafete yalnız itibari bir surette merbut olan ilk vali Ahmed olmuştur ve işte bunu bir misal ittihaz ederek hilafetin inkırazı

üzerine diğer küçük hükümetler de teşekkül etmişlerdir. Ahmed, Mısır'a vürudunu müteakip ilan-ı istiklal etmiş ve 264 (878)'te Suriye'yi dahi ilhaka muvaffak olmuştur. Devlet-i Toluniyenin tarih-i inkırazı olan 292 (905) senesine kadar Mısır ile Suriye Tolunîlerin taht-ı hâkimiyetlerinde kalmıştır. Payitahtları olan Fustat onların zamanında fevkalade zengin ve cesim bir şehir halini iktisap ettiği gibi El-Katai namıyla teşekkül eden bir mahallesinde meşhur Toluniye camii ve birçok diğer mebâni-i nefise vücuda gelmiştir. Tolunîler zamanında sınaat-ı nefisenin her türlü tezahüratında Bağdad ve Samarra'ya hulul eden İran tesirâtı daima örnek ittihaz olunmuştur. O devirde memleketin iktisap ettiği servet ve ihtişam, ve umur-u nafiadaki icraat meşhur-âfâk olmuştur.

Miladi		Hicri
868	Ahmed bin Tolun et-Türki	254
884	Ebü'l-Ceyş Humareveyh bin Ahmed	270
895	Ebü'l Abbas Ceyş bin Humareveyh	282
896	Ebü'l-Musa Harun bin Humareveyh	283
905	Şeyban bin Ahmed	292

[Abbâsî valileri müstevli oldu]

(79)

34. Benî İhşîd

Miladi 935-969 / Hicri 323-358

Toluniye Devleti'nin 292'de inkırazından sonra 323 senesine kadar Mısır ve Suriye muvakkaten Abbâsî valileri tarafından idare olundu. Nihayet Muhammed el-İhşîd namıyla meşhur olan bir emir orada nim müstakil bir devlet teşkil edip sikke dahi bastı. İhşîd lafzı Türkçe olan "ak" ve Farisîde güneş manasını ifade eden "şid" kelimelerinden mürekkep olarak Akşîd yani beyaz güneş demek olduğu, fakat bazı rivayata nazaran kesr-i hemze ve fetha-i şın ile dahi okunduğu ve herhalde kadim Fergana hükümdarlarının İranî bir unvanı olduğu muhakkak gibidir. Muhammed'in babası Togaç Şam valisi iken halifenin gazabına uğrayarak hapiste vefat etmiştir. Muhammed pederinin esbab-ı felaketini tamir ederek halifenin nezdinde ikbale geçmeye muvaffak olup 318 (930)'de Şam ve 321 (933)'de Mısır valisi nasbolundu. Mısır'da 323 (935) senesinde ilan-ı istiklal ettikten sonra 327 (939)'de kendisine halife er-Razi Billah tarafından *ihşîd* lakabını tevcih ettirdi. Çünkü bu aile nesillerinin Fergana hükümdarlarından geldiğini iddia ederlerdi. Bazı vekayiden bilistifade İhşîd, 330 (941)'da Suriye'yi ve sene-i atiyede de Mekke ve Medine'yi zaim-i memalik kıldı. İhşîd'in 334 (946)'te vefatı üzerine her ne kadar yekdiğerini müteakip iki oğlu calis oldularsa da hakikatte tekmi zaman devleti Habeşli bir tavâşî olan Kâfur eline almıştı. Hatta İhşîdiyenin üçüncüsü olan Ali'den

sonra üç sene kadar asaleten makam-ı hükümete bile geçmişti. Kâfur'un hin-i vefatında İhşîd'in torunu Ebü'l-Fevaris Ahmed'in valiliği ilan olunduysa da idare-i memleket artık muhtel olmuştu. Binaenaleyh aynı zamanda hem Mısır hem Suriye, şimalî Afrika'dan gelen Fâtımîler tarafından zaptedilmiştir.

Miladi		Hicri
934	Muhammed el-İhşîd Ebu Bekir bin Togaç	323
946	Ebü'l-Kasım Ünûcûr bin Muhammed	335
960	Ebü'l-Hasan Ali bin Muhammed	349
966	Ebü'l-Misk Kafur (Tavâşî)	355
968-969	Ebü'l-Fevaris Ahmed bin Ali	357-358

[Fâtımîler müstevli oldu]

﴿80﴾

35. Fâtımîler

Miladi 910-1171 / Hicri 297-567

Tıpkı İdrisîler gibi Fâtımîler dahi neslen Hz. Fatıma'dan neşet ettiklerini iddia ederlerdi. Fâtımîlerin hâkimiyetini, mezheb-i Şia'yı şimali Afrika'da Berberîlere telkin eden İdrisîler ihzâr etmişlerdi. Fâtımîye harekâtının mebd'ini üçüncü asr-i hicriden beri merkezi Humus ile Hama arasında bulunan İsmailiye mezhebinde aramak lazımdır. Adedi lâyuad olan Şia şüabatından birtakımı tamamıyla münderis olmuş veyahut mutekidleri indinde mahiyeti tenakus etmiştir²⁶. Yalnız İsna-Aşeriye, nam-ı diğer İmamiye mezhebiyle Zeydiye ve İsmailiye namındaki iki mezhep ehemmiyet-i azimeyi haizdir. Bunlardan Zeydiye mezhebinde İsna-Aşeriye'nin beşinci imamı olan Muhammed el-Bâkır'ın yerine biraderi Zeyd bin Ali Zeynelabidin kaim olur. Zeydiye mezhebi Şia'nın en mutedil ve Sünnilere en yakın olanıdır. Taberistan'da 250-316 (864-928) senelerinde hükümran olan Aleviye devleti ve cenubî Arabistan'daki imametler hep Zeydiye'dendir. İsmailiye'nin vech-i tesmiyesi İsna-Aşeriye'nin yedincisi ve Cafer-i Sadık'ın oğlu olan İsmail'den mehzazdır. İsna-Aşeriye, İsmail'i imam olarak tanımaz. Onların yedinci imamı onun biraderi Musa el-Kazım'dır. Fakat bu noktada da İsmailiye ihtilaf edip bir rivayette İsmail bilfiil imamette bulunmayıp imameti oğlu Muhammed et-Tamm'a tevcih ettiğinden hakikatte İsmailiye'nin yedinci imamı Muhammed olmuş oluyor. Şia'nın bu şekline taraftar olanlara diğer İmamîler'den tefrik için Seb'iye dahi denilir. Muhammed'den sonra oğlu İsmail-i sâni'den itibaren Mestûrin yahut Mektûmin tesmiye olunan İsmailiye imamları yekdiğerini veli etmiştir.. İsmailiye'nin pek eskiden beri mevcut bulunan işbu gizli harekâtı neticesi olarak Fâtımîye Devleti bervech-i âti teşekkül etmiştir.

26 Şia'nın şüabat ve fark-ı muhtelifesi için müracaat: Haydarizade İbrahim, *Mezahib ve Turuk-u İslamiye Tarihi*, İstanbul, 1336.

Memalik-i İslamiye'nin muhtelif mahallerine bahusus Irak'a, Acemistan'a ve Yemen'e mezheb-i Şia'nın intişarı için sevk olunan dâ'iler arasında eş-Şiî lakabıyla meşhur olan Ebu Abdullah da 282 (895)'de Mağrib'e gidip Kitame Berberîleri nezdinde muvaffakiyetle telkinatta bulunmuştur. (81) Mumaileyh İsmailiye'nin o zaman dâ'i-i kebiri olan Ubeydullah'ı 297 (910)'de Mağrib'e celbetmiş ve zaten inkıza meyletmiş olan Ağlebiye Devleti'ni mahvettikten sonra 297 (910)'de Rakkade şehrinde onu hem Mehdi, hem Emirü'l-Müminin olarak ahaliye tanıtmış ve kabul ettirmiştir. Az müddet sonra Ubeydullah – Mağrib-i Aksa'daki İdrisiye Devleti müstesna olmak üzere – bütün şimalî Afrika'ya hâkim olmuş ve fakat kendisi için en kuvvetli bir istinadgah olan Ebu Abdullah eş-Şiî'yi, tegallübünden korkarak, bir sene sonra katlettirmiştir. İşte Fâtımîlerin müessisi mumaileyh el-Mehdi Billah Ebu Muhammed Ubeydullah'dır ki bundan dolayı Fâtımîlere Ubeydiye dahi derler. Nesli hakkında rivayat pek muhtelifdir. Bazılarına göre babası Meymun isminde bir kehhâl idi. Hanedan-ı Fâtîmiye ve taraftarları ise Hz. Fatıma neslinden eimme-i İsnâ-Aşer'in bir kolu olan eimme-i Mektûmin, yahut Mestûrin'den teşa'ub ettiklerini iddia ederler. Fâtımîlerin bidayette merkez-i hükûmeti Tunus kurbunda el-Mehdiye idi. Daha üçüncü asr-ı hicri evailinden beri ehl-i İslam'ın elinde bulunan Sicilya ve Sardunya adaları da Fâtımîlerin taht-ı hâkimiyetine geçti. El-Mu'izz zamanında onların meşhur serdarı olan Cevher 358 (969)'de Benî İhşîd'in elinden Mısır'ı alıp bilahare büyük şehir halini iktisap eden el-Kahire kalesini inşa etti. Cami-i Ezher'in tesisi de el-Mu'izz devrine müsadiftir. Bu zamandan itibaren Mısır iki asır müddetle zahiren bir Şiî memleketi oldu. Hemen aynı zamanda Suriye ve 381 (991)'de de Haleb ilhak edildi. Mekke ile Medine dahi Fâtımîlere arz-ı mutavaat edip Fâtımîlerin sonuna kadar bunlarda kaldı. İşte bu suretle Fâtîmiye memaliki Suriye çöllerinden ve nehr-i Asî'den ta Mağrib-i Aksa hududuna kadar tevessü etmiş bulunuyordu. Bununla beraber el-Mu'izz tarafından payitahtın Mehdiye'den Kahire'ye nakli Mağrib vilayâtının Fâtımîlerin taht-ı hükümrânisinden çıkmasına sebebiyet verdi. Normanlar 453-484 (1061-1091) seneleri arasında tedricen Sicilya'yı, 491 (1098)'de Malta'yı, 541 (1146)'de Trablus'u, 543 (1148)'de Mehdiye'yi ve Kayrevan'ı zaptettiler. Fakat Mısır ve Suriye'de Devlet-i Fâtîmiye'nin kudret ve hâkimiyeti hiç tenakus etmemek şartıyla daha müddet-i medîde devam etti.

Hulefa-i Fâtîmiye'nin altıncısı olup 386 (996)'da calis olan el-Hâkim Biemrillah ekseriyet-i azimesi Sünniü'l-mezhep olan Mısır ahalişi arasında Şia mezhebinin kabul ve intişarı için son derece bir taassup ve istibdat göstermiş, bununla beraber devletin menasib-ı (82) âliyesinde Hristiyanları da kollamıştı. Fakat aynı zamanda bila-fark-ı din-ü mezhep ahaliye fevkalade mezalim de icra etmekteydi. Nihayet birtakım dâ'ilerin bahusus Derezî namında bir Batîniye dâ'isinin ilkâatıyla 408 (1017)'de el-Hâkim kendi ulûhiyetini ilan etti. Derezî bazı esbaptan dolayı o hengâmda Lübnan'a firarda muztar kalarak orada Dürzî, yahut Hâkimiye, mezhebinin tesis etmiştir ki el'an mevcuttur. El-Hâkim'in gösterdiği dehşetten bizar kalan ahalinin kıyamı üzerine kendisinin 411 (1021)'de bağteten ortadan kaybolması hafıyyen katlolunduğuna atfedilir. Mamafih o zaman pek çok olmayan esdikası ve taraftaranı vefatına kat'îyen inanmayıp saklı olarak yaşadığına ve bilahare yine ricat ederek meydana

çıkacağına kail oldular. Bu itikat Lübnan'daki Dürzî taifesinde el'an mevcut olup onlarda Hâkim, ism-i ilahi olarak yâd olunur.

Hâkim ahval ve etvar-ı garibesine rağmen Kahire'de Darü'l-İlm, Camiü'l-Hâkim, Cami-i Raşide, Camiü'l-Maks gibi birçok mebâni-i nefise vücud getirmiştir. Alelumum Fâtımîmiler devrinde Mısır ve Suriye'nin servet ve umranı pek müterakki olup ticaretleri dahi bütün Bahr-i Sefid memleketlerinde tevessü etmişti. Hilafet-i Fâtmiye'nin inkırazı 567 (1171)'de Selahaddin Eyyûbî'nin istilasıyla vukua gelmiştir.

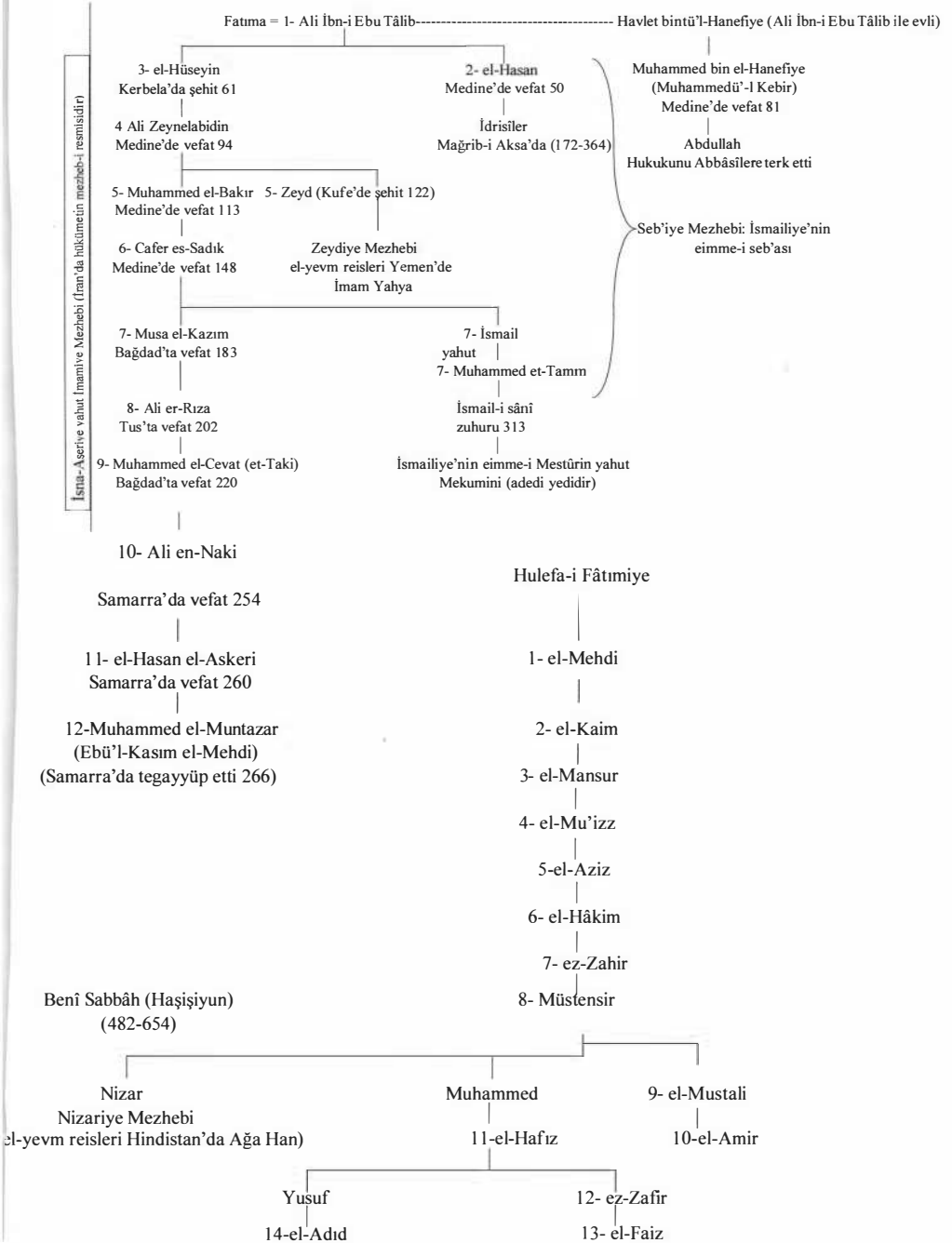
﴿83﴾

Hulafa-i Fâtîmiye

Miladi		Hicri
910	el-Mehdi Billah Ebu Muhammed Ubeydullah	297
934	el-Kaim Billah Ebü'l-Kasım Muhammed	322
945	el-Mansur Billah Ebu Tâhir İsmail	334
953	el-Mu'izz Li-Dinillah Ebu Tamim Maad	341
975	el-Aziz Billah Ebu Mansur Nizar	365
996	el-Hakim Biemrillah Ebu Ali el- Mansur	386
1021	ez-Zahir Lii'zazi Dinillah Ebü'l-Hasan Ali	411
1036	el-Mustansır Billah Ebu Tamim Maad	427
1094	el-Mustali Billah Ebü'l-Kasım Ahmed	487
1101	el-Amir bi' Ahkamillah Ebu Ali el-Mansur	495
1130	el-Hafız li-dinillah Ebü'l-Meymun Abdülmecit	524
1149	ez-Zafir Biemrillah Ebü'l-Mansur İsmail	544
1154	el-Faiz bi-Nasrullah Ebü'l-Kasım İsa	549
1160-1171	el-Adıd li-dinillah Ebu Muhammed Abdullah	555-567

[Eyyûbîler müstevli oldu]

Fâtımî Silsilenamesi

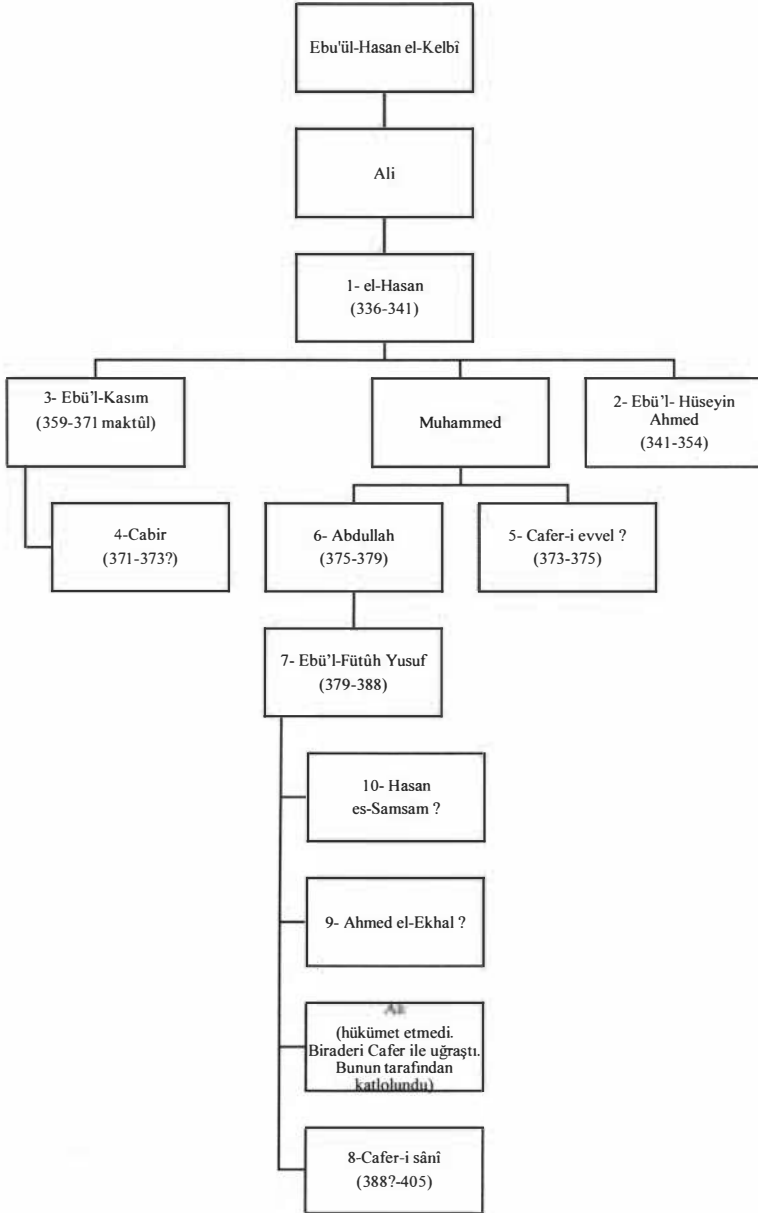

﴿86﴾

36. Benî Kelb (Sicilya Adasında)**Miladi 948-1081 ?/ Hicri 336-464?**

Ehl-i İslam Sicilya adasına daha ikinci asr-ı hicrinin nısf-ı evvelinde akınlar icra etmişlerdi. Fakat cezire-i mezkûrenin suret-i ciddiyede zaptına ibtida Ağlebîler teşebbüs edip 212 (827)'de Esed bin el-Furat isminde bir emiri oraya vali olarak göndermişlerdi. Bu tarihten itibaren ada bir asır kadar ekserisi Benî Ağleb hanedanından olmak üzere izam olunan valiler vasıtasıyla idare ediliyordu. Castrogiovanni (Kasriyane) şehri darü'l-mülk ittihaz olunmuştu. Ağlebîlerin inkırazıyla devlet-i Fâtımiye'nin 297 (910)'de tesisinden sonra Sicilya ahvali karışarak muhtelif mahallerde türeyen valiler birer birer ilan-ı istiklal ettiler. İşte bunun üzerine Fâtımiye'den el-Mansur, Benî Kelb kabilesine mensup el-Hasan bin Ali isminde bir emiri kuvve-i kâfiyeyi havi bir donanma ile sevk ederek Sicilya ve sonra Sardunya adalarını taht-ı hâkimiyetine aldırıldı. El-Hasan'ın Sicilya'da tesis ettiği idare 336 (948) senesinden itibaren alelade bir valilikten ziyade bir emaret-i müstakile şeklini alarak tahminen 464 (1071) senesine kadar Kelbîin ailesinin elinde kalmıştır. Benî Kelb son zamanlarında gerek Hristiyanların hücum ve tecavüzlerine ve gerek dâhili birçok müşkülata maruz kalmışlardı. Afrika'dan adaya sirayet eden Sünni ve Şiî münaza'âtı değil yalnız bu ailenin inkırazına belki tek mil ehl-i İslam'ın adadan tard ve ihracına sebebiyet vermiştir. Filvaki Norman Prensi Roger tarafından 453 (1061)'te Messina, 475 (1082)'te Palermo, 479 (1086)'da Sirakusa ve 480 (1087)'de de Circent (Girgenti) ve Kasriyane şehirleri zaptedilerek nihayet 484 (1091)'te bütün ada Hristiyanların eline geçti. Arapların zamanında adanın mamûriyeti ve ahalisinin refah hali temin edilmiş ve ziraat, ticaret, ulum ve sanâyi fevkalade mazhar-ı terakki olmuştu. Bazı mahallerinde el'an mevcut olan mebâni-i İslamiye, vasıl oldukları mertebe-i medeniyete bir delildir. Normanların istilasından sonra Arapların bir kısmı İtalya'nın cenubunda vaki Apulia kıtasında ve hatta Sicilya'da dahi kalıp ayin-i dinileri için bidayette serbesti-i tam verilmişken yedinci asr-ı ﴿87﴾ hicri evâhirinde Hristiyanlar tarafından cebren tebdil-i din ettirmek, adadan çıkarmak yahut katliam etmek gibi enva-i mezalim içinde mahvolmuşlardır. Muhtelif mehazlardan toplayarak tertip ettiğimiz atideki silsilename ile seneler ancak takribidir.

Benî Kelb

[Normanlar müstevli oldu]

﴿88﴾

Eyyûbîler

Bilcümle Eyyûbiye şuaâtının müessisi Selahaddin Yusuf bin Eyyûb'dur ki Selahaddin Eyyûbî diye meşhurdur. Eyyûb'un pederi Şadi aslen Kürt olup maskat-ı re's-i Revan'ın cenubunda vaki Duvin şehridir. Fakat Eyyûbîlerin silsile-nüvisleri nesillerinin Arap olduğunu iddia ederler. Eyyûb ile biraderi Şirkuh beş yüz seneleri evâsıtında hükümet eden Atabey Nureddin Mahmud bin Zengî'nin hizmetine girmişlerdi. Mısır'da sık sık hudus eden iğtişâsât ve muharebat-ı dâhiliyeyi bastırmak üzere Atabey Nureddin tarafından mumaileyh Şirkuh, maiyetinde biraderzadesi Selahaddin bulunduğu halde, birinci defa olarak 559 (1164)'da ve ikinci defa olarak 562 (1177)'de oraya gönderilmiş ve sebk eden hizmetine mükâfaten son Fâtîmiye halifesi olan el-Adîd, Şirkuh'u vezir nasbetmişti. Bunun orada fücceten vefatıyla yerine Selahaddin "el-Melikü'n-Nâsır" lakabıyla 564'te vezir olup bütün Mısır üzerine tahakküm ederek 567 (1171)'de de halet-i nez'de bulunan el-Adîd'ı azl ve hutbeyi Abbâsî halifesi el-Müstazi Biemrillah namına kıraat ettirmişti. Mısır hükümetindeki bu tebeddül-i azim kemal-i sukûnetle husule gelmiştir. Gerçi bu meseleden dolayı Selahaddin ile efendisi olan Atabey Nureddin beyninde bir bürudet hâsıl olmuş ve hatta bir harbin hudusu dahi memul iken 569 (1174)'da Nureddin'in vefatı üzerine bir müddetcik oğlu Melikü's-Salih İsmail'e itaat etmiş ise de Selahaddin zaten 564 senesinden beri Mısır'a hâkim olduğundan bu defa artık tamamıyla istiklalini ilan etmiştir. Bundan dolayı cülusu 569 senesinden itibar edilmektedir. Mısır'da Fâtîmîler zamanında intişar etmiş olan Şia'nın yerine Mezheb-i Sünni kaim oldu. Haremeyn evvelen beri Mısır'a tabi olduğundan yine öyle kaldı. Selahaddin biraderi Turanşah'ı hükümet etmek üzere 569'da Yemen'e gönderdi. Bu suretle Eyyûbiye'nin Yemen şubesi teessüs etti. Şimdi Selahaddin Suriye'nin istilasına teşebbüs ederek 570'te Dimaşk'a dâhil oldu. Ve Zengîlerin itirazatına rağmen sene-i mezbure ile 572 arasında Fırat nehrine kadar tevsi-i memalik etti. Haleb şehrini ancak Nureddin'in oğlu Melik Salih'in vefatından sonra 579 (1183) senesinde ilhak etti. Musul'u 581 (1185)'de zaptederek el-Cezire kıtasında hükümran olan Mülûk-u muhtelifeyi taht-ı tabiyetine ﴿89﴾ aldı. İşte bu vecih üzere Selahaddin Ehl-i Salib'in ellerinde bulunan mevaki-i müstahkeme müstesna olmak üzere, Fırat'tan ta Nil'e kadar olan memalike sahip olmuş bulunuyordu.

Şimdi artık Ehl-i Salib'e bir darbe indirmek zamanı gelmişti. Filhakika 583 senesi Rebiyülahirinin 24. Günü (4 Temmuz 1187) Taberiye gölünün garbında kâin Hittin'de vuku bulan muharebe-i meşhure neticesinde Kudüs'te yerleşmiş olan Hristiyan Krallığını mahvettikten sonra üç ay zarfında Kudüs şehrini zaptetti. Bunu müteakip Sur kalesinden başka Hristiyanların elinde bulunan hiçbir mevki-i müstahkem Selahaddin'in savletine mukavemet edemedi. Kudüs'ün sükûtu üzerine Avrupa'da üçüncü muharebe-i Salibiye'nin icrası fikri uyanmıştı. İngiltere Kralı Richard ve Fransa Kralı Philippe Auguste 586 (1190)'da arz-ı Filistin'e geçerek bu iki müttefik aynı senede Akka muhasarası esnasında yekdiğerine mülaki olmuşlardır. Birçok sene imtidat eden

bu muharebeden sonra ve 588 (1192)'de Salibiyun için hiçbir istifadeyi mucip olmayan üç senelik bir musalaha akdedildi.

Selahaddin Eyyûbî, 27 Safer 589 (4 Mart 1193) tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. Zir-i idaresinde bulunan vilayat-ı kesireyi hin-i vefatında kardeşleri, oğulları ve yakınları beynerinde taksim etmişlerdi. Bunlardan Selahaddin'in biraderi olup Ehl-i Salib müverrihlerinin "Safaden" dedikleri el-Adil-i evvel Seyfüddin yavaş yavaş diğer aile efradı üzerine tahakküm etti. Bidayette tabî Selahaddin'in oğulları memleketin muhtelif aksamına vâris olarak el-Fazl Dımaşk'ta el-Aziz Kahire'de ve et-Tâhir Haleb'de calis-i hükümet olmuşlardı. Ancak 592 (1196)'de Seyfüddin el-Adil Dımaşk'ta el-Fazl'ın yerine kaim olabildi. El-Aziz'in halefi olan el-Mansur 596 (1200)'da el-Adil tarafından Kahire'de tahtından indirildi. Binaenaleyh yalnız Haleb 658 (1260) senesine kadar doğrudan doğruya Selahaddin evladının elinde kalabildi.

Melikü'l-Adil Seyfüddin, 592-596 (1196-1199) senelerinde Mısır'ı ve Suriye'nin kısm-ı azamını elde edip ve kendi oğullarından el-Evhad Eyyûb'ü 596'da el-Cezire'de Meyyafarikin vilayetine nasbettikten sonra tarih-i vefatı olan 615 (1218) senesine kadar şubatıyla beraber tekmil Eyyûbiye Devleti'nin üzerine hâkimiyet-i uzmayı ihraz etmiş (90) bulunuyordu. İşte bundan dolayı el-Adil evladı Eyyûbî memalikinin muhtelif aksamında yani Mısır, Dımaşk, Kerek, Meyyafarikin ve Hısn-ı Keyfa'da ayrı ayrı Eyyûbiye şubelerini tesis ettiler. Fakat Hama, Humus, Baalbek ve Yemen'de hükümler olanlar hânenan Eyyûbiye'nin diğer kollarından neşet etmişlerdir.

El-Adil şube-i esasiyesinden birkaç kere Suriye'ye malik olan Mısır Eyyûbîleri 648 (1250)'de Mısır Memlûklerinden olan Türklerin hâkimiyetine yol açmışlardı. Şöyle ki Melik es-Salih Necmeddin Eyyûb'den sonra 647 (1249)'de oğlu el-Muazzam Turanşah ve bunun katli üzerine de Melik Salih'ten dul kalan zevcesi Şecerüddür -Salih'in kölelerinden ve Türk ümerasından olan Aybek niyabetiyle- Mısır tahtına oturtulmuştu. Aybek az müddet sonra mu-maileyhayı tezevvüc ederek sultan unvanıyla Mısır üzerine hâkim oldu. Aynı senede de Şecerüddür hal' edildi. Ancak Mısır tahtında yine Eyyûbiye hanelerinden birinin bulunması siyaseten muktezi görülmekle el-Melik el-Kamil ahfadından el-Eşref Musa, daha çocuk olduğu halde iclas edildi. Fakat bu da 650 (1252)'de Aybek tarafından hal' edildiğinden Eyyûbiye-i Mısır şubesi münkariz olmuştur.

Eyyûbiye-i Dımaşk, Suriye'nin hâkimiyetinden dolayı, Mısır ve Haleb şubeleriyle muhalefette bulunduktan sonra Haleb Eyyûbîleriyle birleşmişlerdi. Fakat ikisi de 658 (1260)'de zuhur eden Moğol istilasında zirü zeber oldukları gibi el-Adil'in Meyyafarikin'de hükümet eden ahlafı dahi sene-i mezkûrede aynı felakete duçar olmuşlardır. Mısır Memlûkleri 661 (1262)'de Humus'u zaptettiklerinden bu şube de münkariz oldu. Eyyûbiye-i Yemen daha 626 (1229)'da Arabistan'ı Benî Resûl'e terk etmeye mecbur olmuştu. Eyyûbiye-i Baalbek 644 (1246) ve Eyyûbiye-i Kerek 661 (1262) senelerinde münkariz oldular. Yalnız iki Eyyûbiye şubesi daha ziyade idame-i hükümet edebildi. Biri Selahaddin kolundan olan Eyyûbiye-i Hama'dır ki bazı fasılalar ile 742 (1341) senesine kadar sürmüştür. Müverrih Ebü'l-Fida bunlardandır. Diğer de

el-Cezire’de hükümrân olan Eyyûbiye-i Hısn-ı Keyfa şubesidir ki müteaddit fasılalar ile 930 (1524) senesine kadar payidar olduktan sonra sene-i mezburede Kanuni Sultan Süleyman tarafından Türkiye’ye ilhak olunmuştur. İşte bu suretle tekml Eyyûbiye şubelerine hatime çekilmiştir. Şuabat-ı mezkûre bu kısma merbut olan umumi silsilename de irâ’e edilmiştir.

(91)

37. Eyyûbiye-i Mısır

Miladi 1174-1252/Hicri 569-650

Miladi		Hicri
1169	en-Nasır Selahaddin Yusuf (valilik zamanı)	564
1174	en-Nasır Selahaddin Yusuf	569
1193	el-Aziz İmadüddin Osman	589
1198	el-Mansur Muhammed	595
1199	el-Adil-i evvel Seyfüddin Ebu Bekir ²⁷	596
1218	el-Kamil Nasırüddin Muhammed*	615
1238	el-Adil-i sâni Seyfüddin Ebu Bekir*	635
1240	es-Salih Necmeddin Eyyûb*	637
1249	el-Muazzam Turanşah	647
1250	Şecerüddür (es-Salih Necmeddin Eyyûb’ün zevcesi) ²⁸	648
1250-1252	el-Eşref- Muzafferüddin Musa ²⁹	648-650

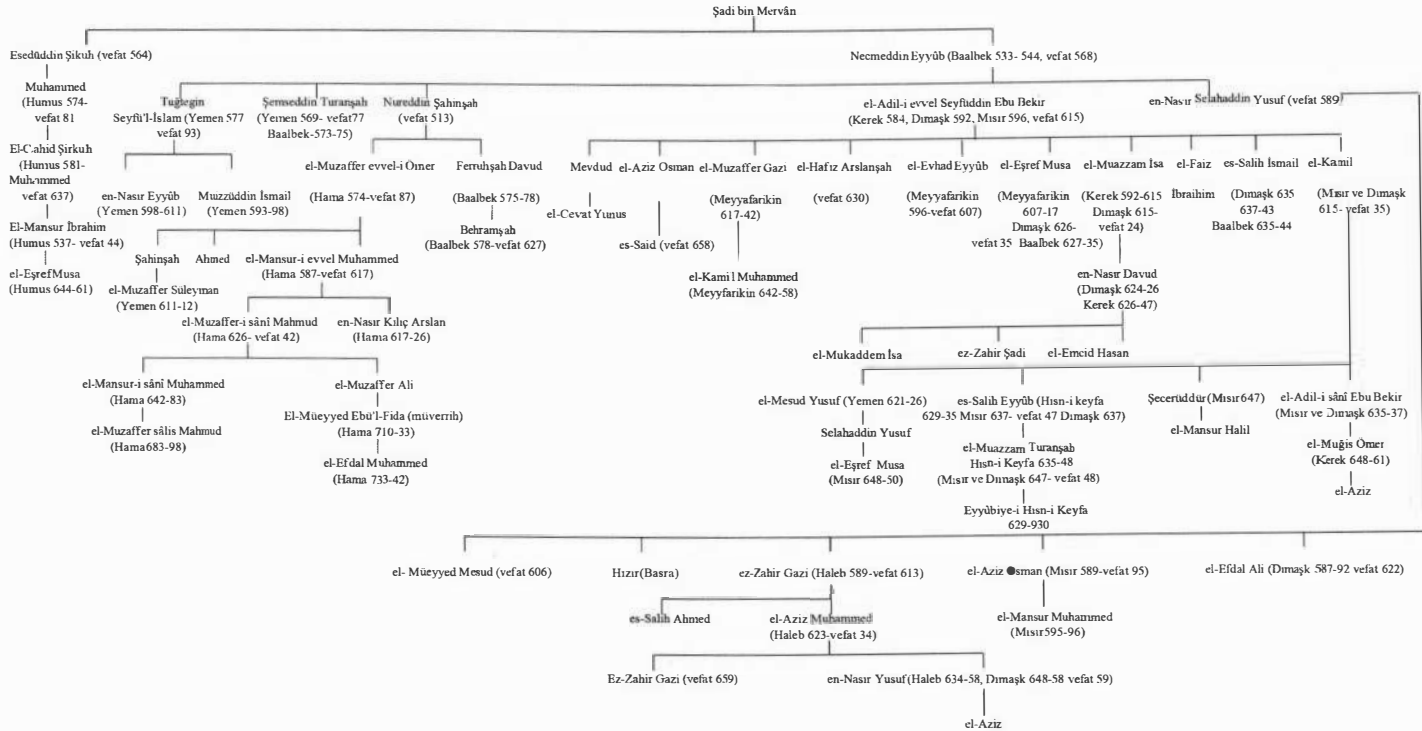
[Mısır Memlûkleri müstevli oldu]

27 İsmiinin sonunda “ * ” olan sultanlar Dımaşk’ta dahi hükümet etmişlerdir.

28 “...Ve hataba li-Şecerüddür ale’l-menabir ve duribetü’s-sikketü bi-ismiha ve kane nakşü’s-sikketi “el-Müstasımiyetu es-Salihiyetu melikete el-Müslimin validetü’l-Melikü’l-Mansur Halil “ ve kanet Şecereddür kad veledeten min el-Melik es-Salih veledün ve mate sagiren ve kane ismuhu Halil ve Said validetün Halil” ilâ-âhirihi (Ebü’l-Fida, İstanbul tabı, c.3, s.190)

29 El-Eşref Lane-Poole’da Eyyûbiye-i Haleb’den en-Nasır Selahaddin Yusuf’un oğlu olarak gösterilmiştir. Hâlbuki bütün tarihlerde el-Melik el-Kamil’in hafidi olarak kayıt olunup kimin oğlu olduğu bildirilmiyor. Ebü’l-Fida (c.3, s.192) mumaileyhin silsilesi şöyle yazıyor: el-Eşref Musa İbn-i Yusuf Sahibü’l-yemin İbn-i el-Melik el-Kamil Muhammed İbn-i el-Adil ebi Bekir bin Eyyûb. Fakat Zehebî, mumaileyhi el-Eşref Musa bin Selahaddin Yusuf bin el-Melik el-Mesud Atsis bin el-Kamil” diye kaydettiğinden kimin oğlu olduğu tezahür ediyör.

Eyyûbiye Şuabâtı

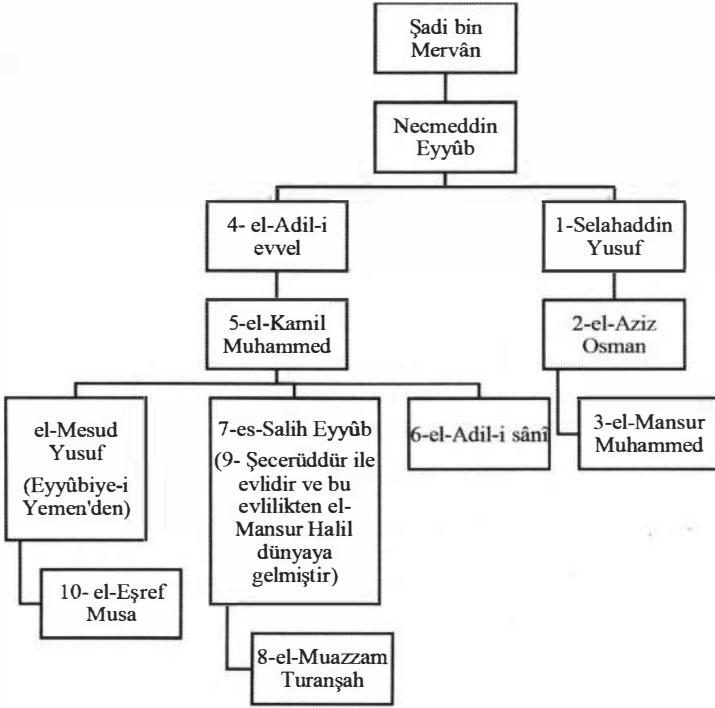
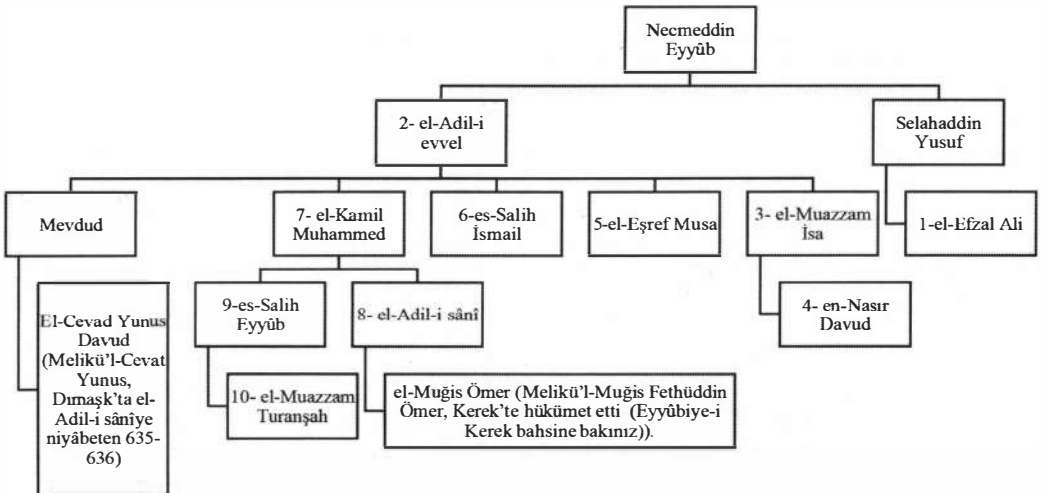
(92)

38. Eyyûbiye-i Dımaşk
Miladi 1193-1260/Hicri 589-658

Miladi		Hicri
1193	el-Fazl Nureddin Ali	589
1197	el-Adil-i evvel Seyfüddin Ebu Bekir	592
1199-1218	(Mısır ile birleşmiştir)	596-615
1218	el-Muazzam Şerafüddin İsa	615
1227	en-Nasır Selahaddin Davud	624
1228	el-Eşref Muzafferüddin Musa (Eyyûbiye-i Meyyafarikin'den)	626
1237	es-Salih İmadüddin İsmail	635
1237	el-Kamil Muhammed (Eyyûbiye-i Mısır'dan)	635
1238	el-Adil-i sâni Seyfüddin Ebu Bekir (Eyyûbiye-i Mısır'dan)	635
1240	es-Salih Necmeddin Eyyûb (Eyyûbiye-i Mısır'dan)	637
1240	es-Salih İmadüddin İsmail (defa-i sâniye)	637
1245	es-Salih-Necmeddin Eyyûb (defa-i sâniye)	643
1249	el-Muazzam Turanşah (Eyyûbiye-i Mısır'dan)	647
1250-1260	en-Nasır Selahaddin Yusuf (Eyyûbiye-i Haleb'den)	648-658

[Moğollar müstevli oldu]

(93)

Eyyûbiye-i Mısır**Eyyûbiye-i Dımaşk**

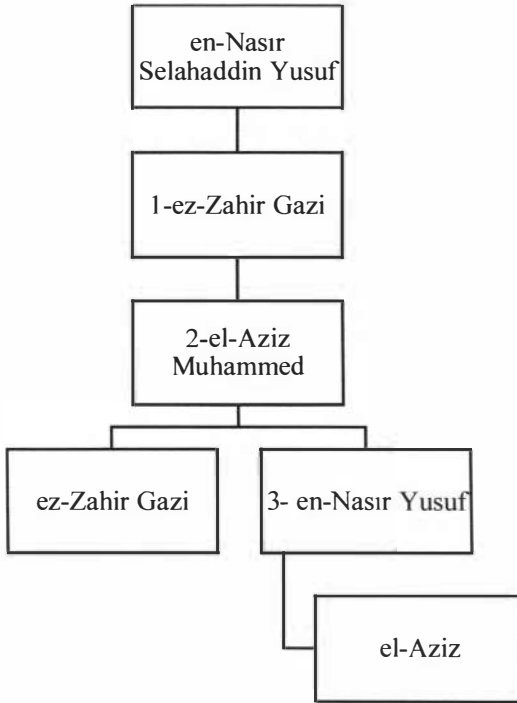
(94)

39. Eyyûbiye-i Haleb

Miladi 1193-1260 / Hicri 589-658

Miladi		Hicri
1193	Ez-Zahir Gıyaseddin Gazi ³⁰	589
1216	El-Aziz Gıyaseddin Muhammed	613
1236-1260	En-Nasır Selahaddin Yusuf ³¹ (Eyyûbiye-i Dımaşk)	634-658

[Moğollar müstevli oldu]

30 Ez-Zahir Gıyaseddin Gazi, 582'de babası Selahaddin Eyyûbî tarafından Haleb'de vali idi ve pederinin vefatı olan 589'da Haleb'e sultan oldu.

31 En-Nasır Yusuf hükümete geçmeyen biraderi ez-Zahir Gazi ile beraber 659 Cuma-de'l-ula'sında Hülagü tarafından katledildiler ve el-Aziz namında bir küçük oğlu da Moğolların elinde kaldı.

(95)

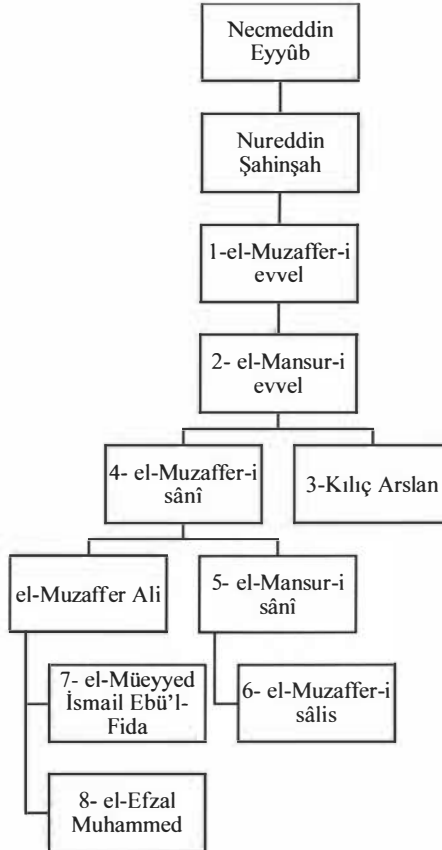
40. Eyyûbiye-i Hama**Miladi 1178-1341 / Hicri 574-742**

Miladi		Hicri
1178	el-Muzaffer-i evvel Takiyüddin Ömer	574
1191	el-Mansur-i evvel Muhammed	587
1220	en-Nasır Kılıç Arslan	617
1229	el-Muzaffer-i sâni Takiyüddin Mahmud	626
1240	el-Mansur-i sâni Muhammed	642
1284-1298	el-Muzaffer-i sâlis Mahmud	683-698

Eyyûbiye-i Hama'dan Mısır Memlûklerinin valisi olarak hükümet edenler:

1310	el-Müeyyed İmamüddin İsmail Ebü'l-Fida (müverrih)	710
1331-1341	el-Efzal Nasirüddin Muhammed	733-742

[Mısır Memlûkleri müstevli oldu]

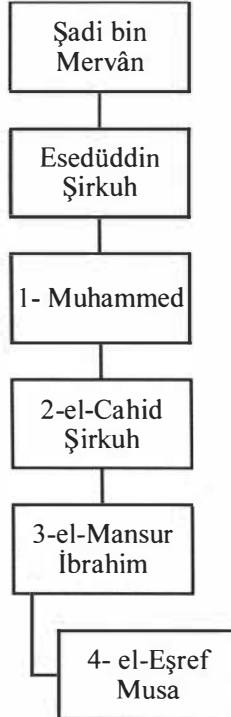
(96)

41. Eyyûbiye-i Humus

Miladi 1178-1262 / Hicri 547-661

Miladi		Hicri
1178	Muhammed	574
1185	el-Cahid Şirkuh	581
1239	el-Mansur İbrahim	637
1245-1262	el-Eşref Muzafferüddin Musa	644-661

[Mısır Memlûkleri müstevli oldu]

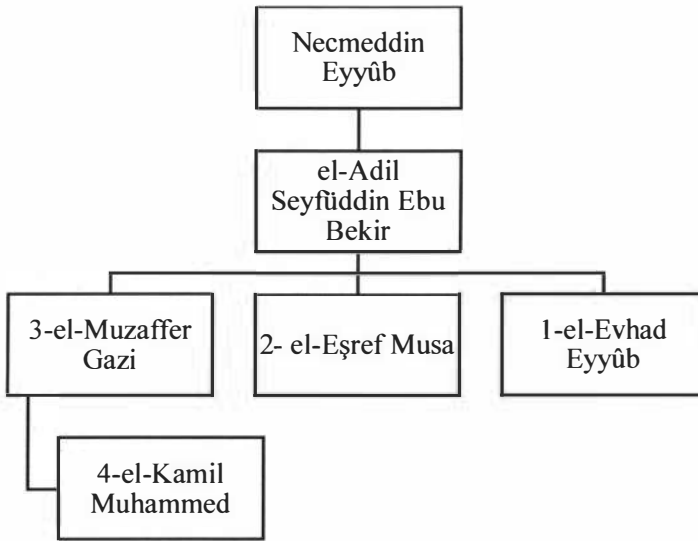

(97)

42. Eyyûbiye-i Meyyafarikin³²**(el-Cezire'de)****Miladi 1200-1260 Miladi 596-658**

Miladi		Hicri
1200	el-Evhad Necmeddin Eyyûb	596
1210	el-Eşref Muzafferüddin Musa	607
1220	el-Muzaffer Şehabüddin Gazi	617
1230	Moğolların muvakkaten istilası	628
1260-1244	el-Kamil Nasırüddin Muhammed	642-658

[Moğollar müstevli oldu]

32 Silsile Zambaur'un tetkikatına göredir, müracaat Zambaur, *Contributions*, III, 63.

(98)

43. Eyyûbiye-i Hısn-ı Keyfa**(el-Cezire'de)****Miladi 1232-1524 / Hicri 629-930**

Hısn-ı Keyfa yahut Hasan Keyf, el-Cezire'de ve Şat nehrinin üzerinde Diyarbakir ile Cezire-i İbn-i Ömer arasında vaki bir şehir-i kadimdir. Kalesinin tesisi belki kabl milat 800 senelerine kadar çıkar. Daha Romalılar, Sâsânîler zamanında ve Hristiyanlığın evâilinde de mevkinin hususiyetinden, kalesinin menaatinden dolayı ehemmiyet-i azimeyi haiz idi ki bu keyfiyet devr-i İslâm'da dahi devam etmiştir. Abbâsîlerin inkırazı hengâmında Hısn-ı Keyfa sıra ile Hamdânîlerin, Mervânîlerin ve 495 (1101)'de Artukîlerin eline geçti. Benî Artuk zamanında şehrin umranı en yüksek dereceye vasil olmuş ve o havalide siyasi bir ehemmiyet dahi kesbetmiştir. Nihayet Eyyûbiye-i Mısır'dan el-Kamil Muhammed 629 (1232)'da Hısn-ı Keyfa'daki Artuk Devletine hâtıme çekerek orayı oğlu es-Salih Necmeddin Eyyûb'e tefviz etti. Binaenaleyh es-Salih Eyyûb Hısn-ı Keyfa Eyyûbîlerinin birincisidir. Bunu müteakip 635 (1237) - 648 (1250) senelerinde hükümet eden oğlu Turanşah zamanında Rum Selçukîleri, memleketin en mühim merkezi olan Amid şehrini zaptettiller. El-Cezire kıtası 658 (1260)'de Moğol istilasına uğradığından o hengâmda hükümet eden el-Muvahhid İbn-i Turanşah bil-mecburiye Moğol himayesini kabul ve Hülagü namına sikke darp etmiştir ki Hısn-ı Keyfa Eyyûbîlerinin inkırazı bu zamandan başlamıştır. Yedinci hükümdar olan es-Salih Ebu Bekir'in 780 (1378)'de feragati üzerine biraderi Melik Süleyman-ı evvel calis olup bunun zamanında Timurlenk Ruha (Urfa)'ya kadar gelmiş olduğundan ona arz-ı mutavaatla hükümetinin devamını temin etti. Dokuzuncu asr-ı hicrinin nısf-ı ahirinde fevkalade kesb-i kuvvet eden Akkoyunlulardan Uzun Hasan 866 (1361), on üçüncü hükümdar olan el-Adil halkı katlettirdikten sonra yirmi sene kadar Hısn-ı Keyfa memalikine müstevli olmuştu. Fakat Uzun Hasan'ın vefatını müteakip zuhur eden iğtişâştan bilistifade mülklerine sahip oldular. Melik Süleyman-ı evvelin oğlu Halil-i sâni cem etmiş olduğu Kürt efradıyla evvela Siird'i, badehu Hısn-ı Keyfa'yı zaptetti. Akkoyunlular zamanında Hısn-ı Keyfa yeniden mamur olup birçok mebanî-i cesime meydana gelmiştir. Halil bir aralık kayınpederi olan Şah İsmail'in nezdine gitmişti. Fakat Tebriz'de tevkif (99) ve hapis edilmişti. Ancak Yavuz Sultan Selim'in İran fütuhâtı esnasında oradan kurtularak memleketine avdet edebilmiştir. Halil'in hengâm-ı gaybubetinde oğlu Melik Süleyman-ı sâni Hısn-ı Keyfa tahtına calis olmuştu. Fakat Halil, avdetinde defa-i sâniye olarak yine tahtına oturdu. Bir müddet sonra yine defa-i sâniye olarak calis olan Süleyman-ı sâni ile biraderleri Muhammed ve Ali arasında mütehassıl rekabet ve münâferetten dolayı zuhur eden isyana Süleyman mukavemet edemeyeceğini anladığından Hısn-ı Keyfa kalesinin anahtarlarını o zaman Diyarbakir'in Osmanlı valisi bulunan Hüsrev Paşa'ya 930 (1524)'da teslim etmeye mecbur kaldı. Kanuni Sultan Süleyman buna mükâfaten Melik Süleyman-ı sâniye yedi yüz bin akçe ile zeamet olarak Ruha'yı verdi. Zaten bir hayli zamandır hal-i inhilâlde bulu-

nan Eyyûbiye-i Hısn-ı Keyfa bu suretle külliye münkariz olup memleketleri Türkiye'ye ilhak edildi. Bu aileden gelen hükümdarların birçoğunun müddet-i hükümetlerine ait seneler gayri malum ve bazılarının ki de ancak takribidir. Birçok tarihlerde Hısn-ı Keyfa Eyyûbîlerinden hiçbir bahis yoktur yahut pek muhtasır ve noksan olarak münderiştir. Bâlâdaki malumat ile silsilename hakkında başlıca Ahmed 'Ievhid Bey'in eserinden istifade olunmuştur³³.

《100》

Eyyûbiye-i Hısn-ı Keyfa

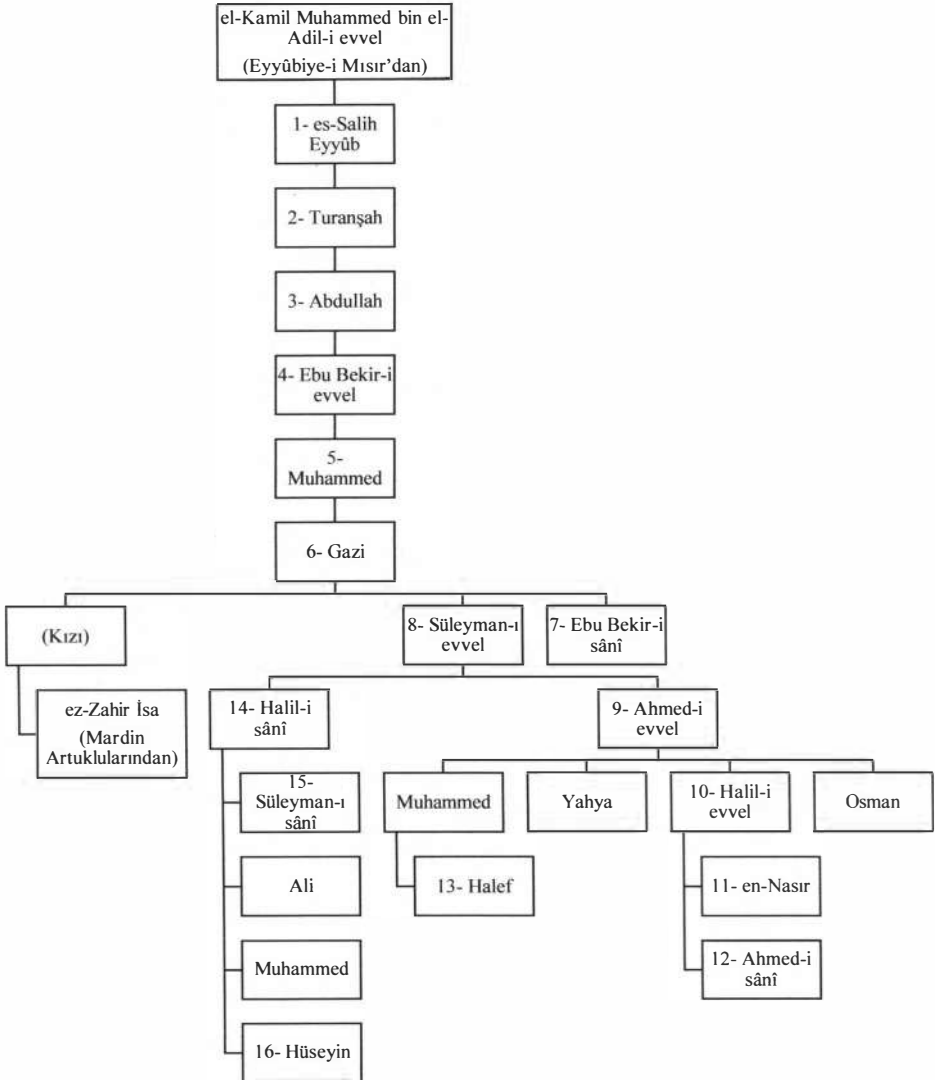
Miladi		Hicri
1232	es-Salih Necmeddin Eyyûb	629
1237	el-Muazzam Turanşah	635
1250	el-Muvahhid Takiyüddin Abdullah	648
1260	(Moğol İstilasası)	658
?	el-Kamil Ebu Bekir-i evvel	?
?	el-Adil Mucirüddin Muhammed	?
?	el-Adil Şehabüddin Gazi	?
?-1378	es-Salih Ebu Bekir-i sâni	?-780
1378	el-Adil Fahreddin (Yahut İzzeddin) Süleyman-ı evvel	780
?	el-Eşref Şerafüddin Ahmed-i evvel	?
1432	es-Salih (badehu el-Kamil) Selahaddin Halil-i evvel	836
1452	en-Nasır	856
1452	el-Kamil Ahmed-i sâni	856
?-1461	el-Adil Halef	866
1461	(Akkoyunlu İstilasası)	866
?	Halil-i sâni	?
?	Süleyman-ı sâni	?
?	Halil-i sâni (defa-i sâniye)	?
?	Hüseyin	?
?-1524	Süleyman-ı sâni (defa-i sâniye)	?-930

[Osmanlılar müstevli oldu]

33 A. Tewhid, "Monnaies des Eyoubites de Hisn-Keifa", *Extr. des Mém. du Congrès international. de Numismatique etc.*, Brüksel, 1910.

(101)

Eyyûbiye-i Hısn-ı Keyfa

102

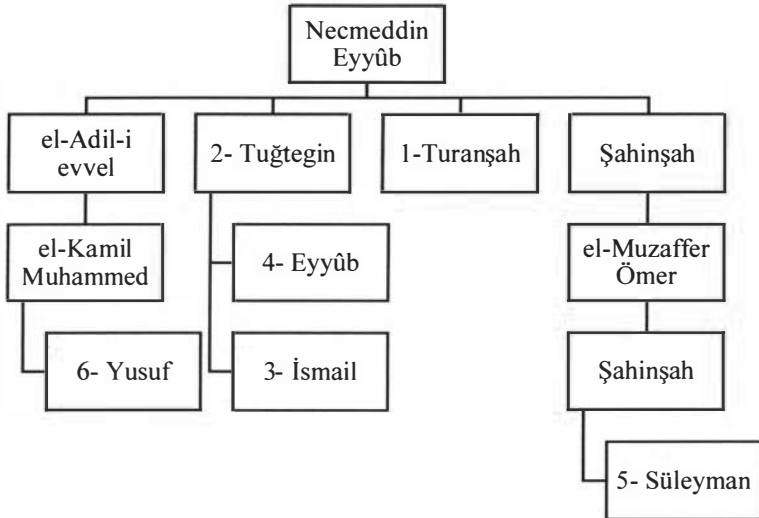
44. Eyyûbiye-i Yemen

Miladi 1173-1229 / Hicri 569-626

Miladi		Hicri
1173	el-Muazzam Şemseddin Turanşah	569
1181	Seyfüddin el-İslam Tuğtegin Ahmed	577
1196	Muizzüddin İsmail	593
1201	en-Nasır Eyyûb	598
1214	el-Muzaffer Süleyman	611
1215-1229	el-Mesud Selahaddin Yusuf	612-626

[Benî Resûl müstevli oldu]

Yemen Eyyûbîlerinin müessisi olan Turanşah 574'ten 575 senesine kadar Baalbek'te hükümet etti. Sonra İskenderiye'ye gitti. Mamafih Yemen Melikliği uhdesinde kalıp oraya bir naip bırakmıştı. Bu şube hakkında Arabistan hükümetlerini muhtevi olan Beşinci Kısım'da tafsilat vardır.

(103)

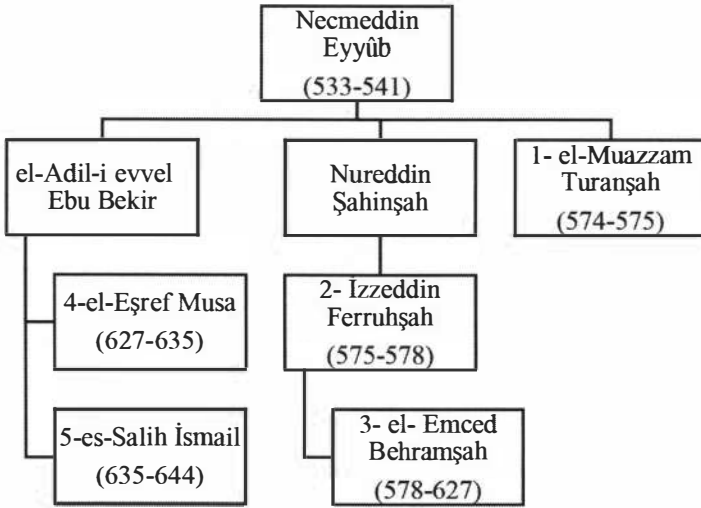
45. Eyyûbiye-i Baalbek

Miladi 1178-1270/Hicri 574-658

Baalbek'in ehl-i İslam tarafından fethi 16 (yahut 15)'da vuku bulmuştur. Emevîlerden sonra Abbâsîler ve badehu Fâtımîler oraya tasarruf ettiler. Bunlar zamanında Bizanslılar ve Haleb Emiri Salih bin Mirdâs müstevli oldu. Bunları müteakip Selçukîler ve Böriler, ve 533 (1139)'te Atabek-i Haleb İmadüddin Zengî Baalbek'i alarak Selahaddin'in babası Necmeddin Eyyûb'ü oraya vali nasbetti. Fakat Zengî'nin 541 (1146)'de vefatı üzerine Eyyûb artık Baalbek'te kalamayıp burayı Benî Börî'den Muhammed'in veziri Üner'e teslim etmeye mecbur oldu. Bundan sonra Atabekan-ı Haleb'den Nureddin Mahmud ve nihayet 570 (1174)'te Selahaddin Baalbek'e müstevli olup burayı evvela ümerasından Muhammed İbnü'l-Mukaddim'e ve bunun isyanı üzerine 574 (1178)'te de biraderi Turanşah'a verdi. İşte bu zamandan itibaren Eyyûbîler Baalbek'te hükümlan olmaya başladılar. Turanşah bir sene sonra memuren İskenderiye'ye gittiğinden yerine Selahaddin'in biraderzadesi olan İzzeddin Ferruhşah gelip tarih-i vefatı olan 578 (1182) senesine kadar Baalbek'te kaldı. Şimdi Selahaddin buraya onun oğlu el-Emced Behramşah'ı tayin etti ki 627 (1230) senesine kadar yani elli seneye yakın bir müddet hükümet ettikten sonra Eyyûbiye-i Meyyafarikin'den el-Eşref Musa'nın biraderi es-Salih İsmail kaleyi 627 senesinde Musa namına bade'l-muhasara zaptedip Musa'nın 635 (1237)'te vefatıyla kendisi oraya sahip olmuştur. Mamafih 644 (1246)'te Eyyûbiye-i Mısır'dan es-Salih Necmeddin Eyyûb bin el-Kamil Muhammed, bil-harp Baalbek'i onun elinden alarak bir naip nasbetti. Es-Salih Eyyûb'ün 647'de vuku bulan vefatından sonra dahi orası muhtelif valiler ile idare edilmekte iken 658 (1260)'de hâdis olan Moğol istilasında Baalbek'te Eyyûbî hükümeti hitam bulmuştur. Müverrihlerin bu bâbdaki beyanatı muhtelif ve müteferriktir. Ahiren intişar eden bir eserde toplu malumat münderiçtir.³⁴

34 Max Sobernheim, *Baalbek in Islamischer Zeit*, Berlin, 1922, Aynı müellifin *Encyclopédie de l'Islam*'da münderiç "Baalbek" makalesine dahi müracaat edilebilir.

(104)

Eyyûbiye-i Baalbek

(105)

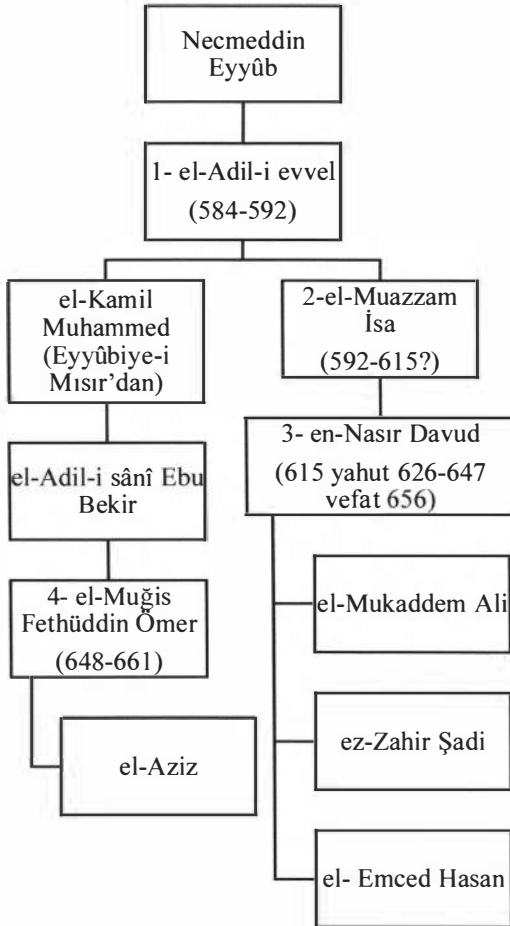
46. Eyyûbiye-i Kerek**Miladi 1188-1263 / Hicri 584-661**

Kerek Bahr-i Lut'un şarkında vakidir. Burası ve tevabiinden olan Şevbek kalesi Franklar'ın elinde bulunup Zengî ve Selahaddin Eyyûbî tarafından mükerreren muhasara edilmişti. Taberiye gölünün garbında ve 583 (1187)'te vukua gelen meşhur Hittin muharebesinde Kerek sahibi olup Arapların "Ar-nat" dedikleri Kont Raynald Châtillon, Selahaddin tarafından esir ve katledilmesi üzerine Selahaddin'in biraderi el-Adil-i evvel 584'te Kerek'i zapt ve hükümetini deruhte etmişti. Bu suretle burası da Baalbek gibi Eyyûbîlere mahsus ve müstakil bir valilik olmuştur ki bu şubeye Eyyûbiye-i Kerek derler. Kerek'e hâkim olanlar el-Adil'in evlad ve ahfadındandır. El-Adil 592'de Dımaşk hükümetine geçtiğinden yerine el-Muazzam İsa ve bu da pederinin hin-i vefatında Dımaşk tahtına calis olmakla yerine oğlu en-Nasır Davud bazı müverrihlere göre 615'te Kerek'te kaim olmuştur. Ebü'l-Fida ise Davud 624'ten 626 senesine kadar Dımaşk'ta hükümet ederken azledilerek buna mukabil amcası Melik el-Kamil tarafından kendisine Kerek ve tevabii verildiğini, ve birçok müşkülata duçar olduktan sonra oğullarının münaza'âtı hasebiyle Kerek hükümeti kendisinden nez' olunarak sefil bir halde urban arasında 656'da vefat ettiğini beyan ediyor. Kerek'e 648'de el-Adil-i sâninin oğlu el-Muğis Ömer vali olup birkaç sene sükûnet içinde hükümet ettikten sonra Mısır Memlûklerinin Suriye üzerine herakatı başladığı zamandan iti-

baren huzur ve rahatı kalmamış ve birçok dedikodulara dahi karıştırılmış olduğundan Mısır'ın Türk Mülûkundan Sultan Baybars-ı evvel el-Bundukdari tarafından 661 (1263)'de Kahire'ye celp ile hapsedilmiş ve bu tarihte Kerek ve tevabii suret-i kat'iyede Mısır ülkesine ilhak edilmiştir. El-Muğis'in enca-mına dair malumat-ı sahihe yoktur. Bir rivayette Baybars tarafından sene-i mezkûrede idam edilmiştir. El-Melik el-Aziz namıyla kalan bir oğluna mukataa suretiyle Mısır'da bazı arazi verilmiştir.

﴿106﴾

Eyyûbiye-i Kerek

(107)

Mısır Memlûkleri

Mısır Memlûkleri yahut Kölemenler Devleti denilen sultanlar aslen Türk veya Çerkes kölelerdi. Bunlar iptida 637'den 647 senesine kadar hükümet eden Eyyûbiye-i Mısır'dan Melik es-Salih Necmeddin Eyyûb bin el-Kamil Muhammed'in hassa ve saray muhafız alaylarından neşet etmişlerdir. Mısır'ın Türk Devletini teşkil eden Memlûklerin kışlası Nil üzerindeki Ravza adasında bulunduğundan onlara Memalik-i Bahriye yahut kısaca Bahriyun, ve cinslerine nazaran Türk Mülûku, yahut bazı müverrihlerin tabirince Mülûk-u Etrak tesmiye olunur. Melik es-Salih'in Şecerüddür namında bir zevcesi vardı. Bu hatun köleler ile birlik olarak üvey oğlu Turanşah'ı 648 (1250)'de katlettirdiğinden Eyyûbiye-i Mısır şubesi tamamıyla münkariz oluyordu. Her ne kadar Şecerüddür sene-i mezburede tahtı-ı Eyyûbî'ye iclas edildiyse de Melik es-Salih'in Memlûklerinden olup daha onun zamanında makâmât-ı âliyeye geçen Aybek et-Türkmani isminde bir emir Atabek ve naibü's-saltana olarak idare-i hükümeti eline almıştı. Fakat sikke ve hutbe Şecerüddür'ün namına tertip olunurdu. Ancak Bağdad'ta Abbâsiye halifesi, bir kadının makam-ı saltanatatta bulunmasına muteriz olduğundan ve esbab-ı saireden dolayı üç ay sonra Şecerüddür hal' edildi. Bunu müteakip emir Aybek mumaileyhayı tezevvüç edip yine 648'de Bahriyun'un yardımıyla kendisi Mısır tahtına el-Melik el-Muiz lakabıyla calis oldu ve sultan unvanını dahi ahz etti. İşte Mısır'da hükümet eden Türk Memlûk Devleti'nin müessisi Aybek'tir.³⁵ Bununla beraber Mısır'da tahaddüs eden birtakım dâhili müşkülâtın halli zımnında yine aile-i Eyyûbiye'den birinin makam-ı saltanata getirilmesi icabat-ı siyasiyeden addedilmekle, el-Melik el-Kamil Muhammed ahfadından daha henüz altı yaşında bulunan el-Eşref Musa³⁶ itibarî olarak Mısır sultanı intihap olunmuş ve binaenaleyh Aybek ile birlikte hükümet etmiştir ki başlıca nişane-i saltanat olan hutbe ve sikke müştereken her ikisinin namına mürettep kılınmıştı. Şimdi mevkiini takviye eden Aybek o esnada Dımaşk'ı (108) aldıktan sonra Kahire'ye doğru yürüyen Eyyûbiye-i Haleb'den en-Nâsir Yusuf'a galebe çalıp onu firara mecbur etti. Bu muzafferiyet Aybek'in şan ve şöhretini tezyid edip ba-husus Melik el-Eşref Musa 650 (1252)'de bertaraf edildiğinden kendisi artık Mısır'da hâkim-i mutlak kaldı. Fakat mumaileyh 655 (1257)'te bir kıskançlık meselesinden dolayı zevcesi Şecerüddür tarafından katledildi. Şecerüddür de bunu müteakip cevarisi eliyle itlaf olundu. El-Muiz Aybek'in Mısır'da tesis ettiği Türk devleti 648 (1250)'den 792 (1390) senesine kadar payidar olup saltanat bazen efrad-ı aile arasında bazen intihapla intikal etmiştir.

Türk sultanlarından sonra Mısır hükümeti Çerkes kölelerin eline geçmiştir ki bunlara tarihlerde Memalik-i Çerakise veyahut kışlalarının Kahire kalesinde bulunması hasebiyle Memalik-i Burciye veya Burciyun namları verilir.

35 "Ve kâne evveluhum el-Muiz Aybek et-Türkmanî es-Salihî en-Necmî", İbn-i İyas, c 1, s.90. Mamafih me hazımız olan Lane-Poole'un eserinde ve sair Avrupa tarihlerinde Memalik-i Mısır'ın ilk hükümdarı olarak Şecerüddür kayıt olunmaktadır ki bu doğru değildir.

36 El-Eşref Musa hakkında müracaat sayfa 91, not 2.

Bunlar da sultan unvanını ahzederlerdi. Sultan onlarda nadiren babadan oğula intikal etmiştir. Alelekser intihap ile calis olurlardı. Çerakise Devleti'nin birincisi olan ez-Zahir Berkuk defa-i ula olarak 784 (1382)'ten 791 (1389) senesine kadar hükümet ettikten sonra Türklerden Hacı-i sâni, el-Mansur Nasırüddin lakabıyla defa-i sâniye olarak calis olmuş ve bir sene kadar kalmıştı, fakat 792'de tekrar Berkuk makam-ı saltanata geçip tarih-i vefatı olan 801 (1399) senesine kadar mevkiini muhafazaya muvaffak oldu.

Mısır'ın Memlûk sultanları ile Türkiye Devleti arasında ilk temas Berkuk zamanında başlayıp mumaileyh Murad-ı evvel ve Yıldırım Bayezid ile el-Eşref İnal da İstanbul'un fethi münasebetiyle Fatih Sultan Mehmed ile revâbit-ı dostanede bulunmuş ve fakat bilahare Zulkadiroğulları ve Karamanoğulları mesailinden dolayı Kayıtbay'ın başlıca siyaseti Anadolu cihetine matuf kalmıştı. Bayezid-i sâninin cülusunu müteakip bununla Kayıtbay arasında hâsıl olan husumet 890 (1484)'dan itibaren ta Selim-i evvelin Mısır fethine kadar birçok muharebatı tevhit etmiştir. Yavuz Sultan Selim Haleb civarında vaki Mercidabık'ta 25 Recep 922 (24 Ağustos 1516)'de Mısır ordusunu külliye münhezim edip aynı günde Sultan Kansu Gavri de eceli mev'ûduyla yahut maktûlen vefat ettiğinden Suriye kıtasının kısm-ı azamı Osmanlıların eline geçmişti. Kansu'nun yerine ümeradan el-Eşref Tomanbay, Kahire'de calis olarak Selim'e (109) hayli mukavemet göstermiş ise de nihayet esir düşerek 21 Rebiyülevvel 923 (13 Nisan 1517)'te Kahire'de salb olunmuş ve bu suretle Mısır'da Memlûkler saltanatı münkariz olmuştur. Mısır'ın fethi neticesinde buraya tâbi bulunan Hicaz kıtası da Türkiye'ye ilhak olunmuştur. Fazla olarak Mısır'da bulunan Abbâsiye Halifesi el-Mütevekkil Alellah-ı sâlis de İstanbul'a sevk olunduktan sonra Hilafet-i İslamiye Osmanlı sultanlarına intikal etmiştir.

Memlûk sultanlarının iki yüz yetmiş beş sene kadar devam edebilen hükümeti, sık sık zuhur eden muharebat-ı dâhiliye, teşevvüşatı siyasiye, fırka münaza'âtı ve kıtallere rağmen muntazam ve muazzam bir devlet şeklini almıştı. Mısır'da ve Suriye'de bıraktıkları âsar-ı mimariye ve o devirden kalmış olan gûna gûn eşya ve masnuat, selatin-i mumaileyhin sînâât-ı nefiseye, ulum ve fûnûna ne derece itibar ettiklerini irâ'e eder. Onların kudret-i askeriyesi dahi fevkalade denilecek bir mertebeye vasil olduğu Ehl-i Salib'e ve yedinci asr-ı hicride Anadolu'yu ve Suriye'yi istila ettikten sonra Mısır'ı dahi tehlikeye koyan Moğollar'a karşı gösterdikleri şecâne mukavemetler ile sabittir.

(110)

47. Mısır'da Türk Mülûku

Miladi 1250-1390 / Hicri 648-792

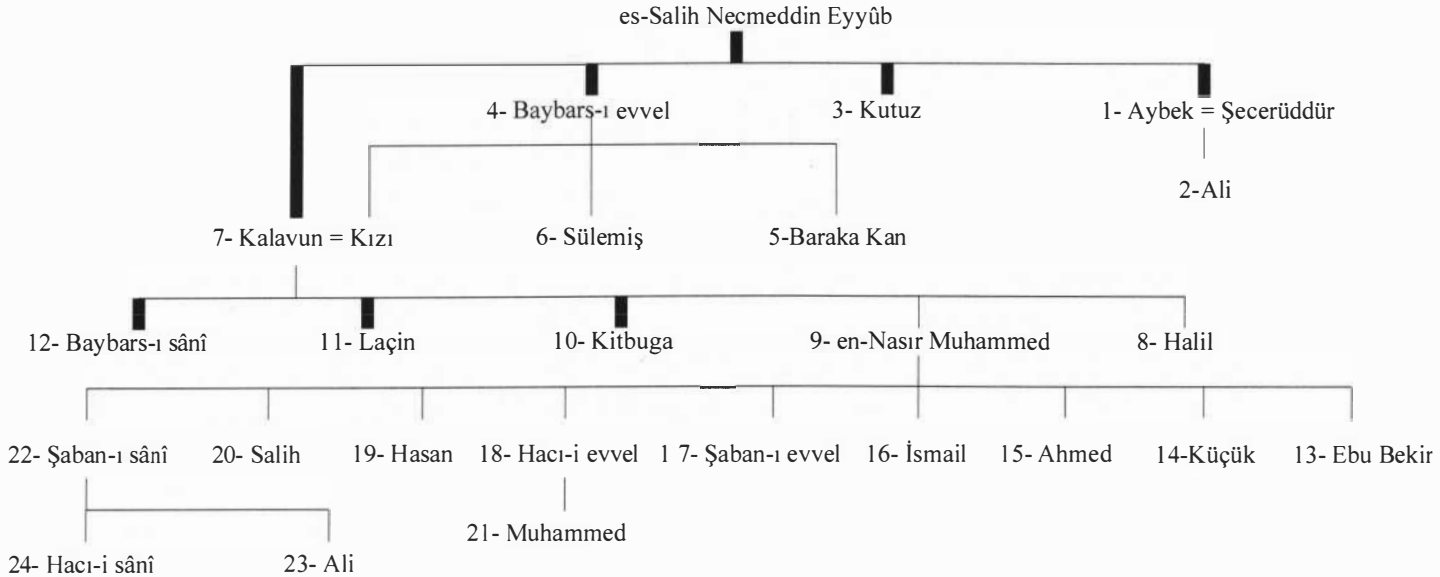
Miladi		Hicri
1250	el-Muiz İzzeddin Aybek et-Türkmani	648
1257	el-Mansur Nureddin Ali	655
1259	el-Muzaffer Seyfüddin Kutuz	657
1260	ez-Zahir Rükneddin Baybars-ı evvel el-Bundukdari	658
1277	es-Said Nasirüddin Baraka Kan	676
1279	el-Adil Bedreddin Sülemiş	678
1279	el-Mansur Seyfüddin Kalavun	678
1290	el-Eşref Selahaddin Halil	689
1293	en-Nasır Nasirüddin Muhammed	693
1294	el-Adil Zeyneddin Kitbuga	694
1297	el-Mansur Hüsameddin Laçın	696
1299	en-Nasır Nasirüddin Muhammed (defa-i sâniye)	698
1309	el-Muzaffer Rükneddin Baybars-ı sâni el-Ceşnigar	708
1310	en-Nasır Nasirüddin Muhammed (defa-i sâlise)	709
1341	el-Mansur Seyfüddin Ebu Bekir	741
1341	el-Eşref Alaüddin Küçük	742
1342	en-Nasır Şehabüddin Ahmed	742
1342	en-Nasır İmadüddin İsmail	743
1345	el-Kamil Seyfüddin Şaban-ı evvel	746
1346	el-Muzaffer Seyfüddin Hacı-ı evvel	747
1347	el-Nasır Nasirüddin Hasan	748
1351	es-Salih Selahaddin Salih	752
1354	en-Nasır Nasirüddin Hasan (defa-i sâniye)	755
1361	el-Mansur Selahaddin Muhammed	762

(111)

1363	el-Eşref Nasirüddin Şaban-ı sâni	764
1377	el-Mansur Alaüddin Ali	778
1381	es-Salih Selahaddin Hacı-ı sâni	783
1382	Berkuk (Çerkes Mülûkundan)	784
1389-1390	el-Mansur Nasirüddin Hacı-ı sâni (defa-i sâniye)	791-792

[Çerkes Memlûkleri müstevli oldu]

Türk Mülûku

Kalın çizgilerle işaretli olunanlardan Aybek, Kutuz, Baybars-ı evvel ve Kalavun Eyyûbiye-i Mısır'dan es-Salih Necmeddin Eyyûb'un ve Ketboğa, Laçın ve Baybars-ı sâni Kalavun'un memlûkleridir.

﴿113﴾

48. Çerkes Mülûku³⁷

Miladi 1382-1517 / Hicri 784-923

Miladi		Hicri
1382	ez-Zahir Seyfüddin Berkuk	784
	791-792 Türk Mülûkundan Hacı-i sâni hükümet etti	
1399	en-Nasır Nasırüddin Ferec bin Berkuk	801
1405	el-Mansur İzzeddin Abdülaziz bin Berkuk	808
1406	en-Nasır Nasırüddin Ferec (defa-i sâniye)	809
1412	el-Adil el-Mustain Billah ebü'l Fazl el-Abbas (Hulefa-i Abbâsî)	815
1412	el-Müeyyed Seyfüddin Şeyh	815
1421	el-Muzaffer Şehabüddin Ahmed bin el-Müeyyed Şeyh	824
1421	ez-Zahir Seyfüddin Tatar	824
1421	es-Salih Nasırüddin Muhammed bin Tatar	824
1422	el-Eşref Seyfüddin Barsbay	825
1438	el-Aziz Cemaleddin Yusuf bin Barsbay	841
1438	ez-Zahir Seyfüddin Çakmak	842
1453	el-Mansur Fahreddin Osman bin Çakmak	857
1453	el-Eşref Seyfüddin İnal	857
1461	el-Müeyyed Şehabüddin Ahmed bin İnal	865
1461	ez- Zahir Seyfüddin Hoşkadem	865
1467	ez-Zahir Seyfüddin Bilbay ³⁸	872
1467	ez-Zahir Timur Buğa	872
1468	el-Eşref Seyfüddin Kayıtbay	872
1496	en-Nasır Nasırüddin Muhammed bin Kayıtbay	901
1498	ez-Zahir Kansu	904

﴿114﴾

1500	el-Eşref Canbolat	905
1501	el-Adil Seyfüddin Tomanbay	906
1501	el-Eşref Kansu el-Gavri	906
1516-1517	el-Eşref Tomanbay	922-923

[Osmanlılar müstevli oldu]

37 Çerkes Mülûkunun ekseri köle olduğundan bunların silsilenamesi tanzim olunamaz. Yalnız pederleri de makam-ı saltanatta bulunanlar mahallerinde gösterilmiştir.

38 Bilbay isminin telaffuzu meşhurdur.

﴿115﴾

49. Hıdiviyet ve Melikiyet-i Mısriye

Miladi 1805-1924 / Hicri 1220-1340)

Mısır'ın Sultan Selim-i evvel tarafından 923 (1517) senesinde fethinden itibaren hıta-i Mısriye üç asır müddetle bir vilayet ve bilahare hıdiviyet halinde Osmanlı hükümetine merbut kalmıştı. Fakat evvelden beri orada mevcut olan kölemen beyleri kendilerine mahsus teşkilatlarıyla İstanbul'dan mansup Osmanlı valilerinin işlerine mütemadiyen müdahale ederlerdi. Napoléon Bonaparte 1213 (1798)'de Mısır'ı işgal etmesi üzerine Devlet-i Osmaniye sene-i mezburede bir taraftan Rusya diğer taraftan İngiltere ile ittifaknameler akdettikten sonra İngilizler ile müştereken icra olunan seferde Fransızlar Abukir ve İskenderiye'de mağlup olarak 1215 (1801)'te Mısır'dan çekildiler. Fransız işgali esnasında faaliyetleri bir dereceye kadar kırılmış olan kölemenler şimdi yine meydana çıkmışlardı. Bahusus 1217'de Hüsrev Paşa'nın Mısır valiliği hengâmında Said'de vukua gelip urbanın dahi iltihak ettiği büyük bir isyanda kölemen ümerası hükümete galebe ettiler. Bunun üzerine Rumeli'den Mısır'a müceddeden sevk olunan başıbozuk fırkasının başbuğu Mehmed Ali isminde bir zat idi ki bir müddet sonra asker arasında şecaati ile temeyyüz ve bütün diğer sergerdelere tekaddüm ettiği için kendisine Serçeşme'lik unvanı da verilmişti. Hüsrev Paşa bir aralık kölemen ümerasından ileri gelenlerini Asvan'a tard edebilmiş idi. Fakat 1218 muharreminde zuhur eden diğer bir iğtişaşta Hüsrev Paşa Kahire'den kaçmaya mecbur olduğundan kölemenler de Asvan'dan huruç ile Kahire'yi ellerine geçirdiler. Mamafih o zaman Mısır'da Arnavut tesmiye olunan bilcümle Rumeli askeri ve vaziyete hâkim ve bunların başında da Kahire'nin muhafızı mevkiinde olan Mehmed Ali bulunuyordu. Binaenaleyh hükümete muti olan yeniçeri askerinin kuvveti zail olmuştu; şu suretle ki hıta-i Mısriye bir taraftan Rumeli taifesinin diğer taraftan kölemenlerin dest-i tegallübünde kalmıştı. Mehmed Ali'nin şan ve itibarı oraca her an artmakta idi. Yeniçeriler de bir bir Mısır'dan çıkarılıyordu. Ahali-i Mısır'ın 1219'da intihap ettikleri Muhammed Ali'nin valiliği 1220 (1805)'de İstanbul'dan gelen bir fermanla resmen tasdik olunmuştu. Bunun üzerine Muhammed Ali serkeşlerin kâmilen imhasını tasdim edip sene-i mezburede birinci ve 1226'da da ikinci defa olarak kölemenlere katliam edip memlekete tamamıyla hâkim oldu. Bir müddettir Hicaz'ı Vehhâbiler istila etmişlerdi. Mehmed Ali Paşa şimdi bunlarla uğraşmak üzere 1228'de Cidde'ye giderek bu aileyi bertaraf edip ﴿116﴾ Mısır'a avdetinde ıslahata başladı. Diğer taraftan oğlu İbrahim Paşa'yı 1244'te Mora ihtilalinin itfasında ordu-i hümayuna yardım etmek üzere oraya göndermişti. Fakat Mehmed Ali Paşa 1245 (1829)'te İngiltere'nin ısrarı üzerine askerini oradan çekmesinden dolayı Devlet-i Osmaniye Mora'yı bütün bütün kaybetti. Mahmud-i sâni ile Mehmed Ali Paşa arasında hâsıl olan münâferat bundan neşet etmiştir. Mehmed Ali'nin birtakım mutâlebâtına karşı Girit ceziresi Mısır eyaletine ilhak edilmişti. Yeniçerilerin ilgâsı, Mora ihtilali ve Rusya muharebesi gibi vekayi-i azime neticesinde Türkiye zaafa duçar olmuştu. Bundan bil-istifade Mehmed Ali 1247'de Akka'yı zap-

tetmesi üzerine Mısır'la hal-i harp başladı. Mısır ordusuna kumanda eden İbrahim Paşa, Haleb ve Adana'yı istila ve Konya civarında 1248 Recep'inde (1832) vukua gelen muharebede Osmanlı ordusunu münhezim ettikten sonra İstanbul üzerine yürümek üzere Kütahya'ya kadar geldi. Burada Devlet-i Osmaniye ile doğrudan doğruya akdolunan bir muahede mucibince Suriye ile Adana Mısır'a terk edildi.

Bu ahvale karşı bir tedbir olmak üzere Devlet-i Osmaniye Safer 1249 (Temmuz 1833)'da Rusya ile Hünkâr İskeleyi ittifakını akdetmişti. Rusya ile beraber düvel-i muazzamanın beyninde kararlaştırılan suret-i tesviye mucibince Suriye, Haleb ve Adana vilayetleri Mısır'a ilaveten Mehmed Ali Paşa'ya, ve Girit de Cidde eyaletine ilaveten oğlu İbrahim Paşa'ya tefviz olunarak Mısır meselesinin halli teklif olundu. Fakat Mehmed Ali Paşa bu kadar kazanca kanaat etmeyip bunu daha ziyade tevsi ve belki tekmil Türkiye'yi bel' etmek için fırsat arıyor ve tahşidatta bulunuyordu. Filhakika tarafeyn orduları Nizip civarında tekabül ederek Rebiyülahir 1255 (Haziran 1839)'te vuku bulan muharebe, Hafız Paşa'nın kumanda ettiği Osmanlı ordusunun kâmilten münhezim olmasıyla neticelenmiştir. Bu aralık Mahmud-i sâni vefat etmiştir.

Şimdi artık Avrupa düvel-i muazzaması Mısır meselesinin suret-i kat'i yede tesviyesini ellerine alıp ittihaz ettikleri mukarreratı, Fransızların bu teşebbüs-i düvelîden istinkâfına güvenerek, Mehmed Ali Paşa kabulden imtina ettiğinden berren Devlet-i Osmaniye ve bahren onunla birlikte düvel-i muazzama Mısır ordusunu Suriye'de perişan ve İbrahim Paşa'yı firara mecbur ettiler. İşte ancak bu suretle Mehmed Ali Paşa arz-ı mutavaata mecbur edilip evvelce kendisine verilen bütün memalikten çekilmek ve maktuan bir vergi vermek ve saire gibi bazı şartlar ile hakk-ı veraset ekber-i evladına ait olmak üzere 2 Rübüylahir 1257 (1841)'de ba-ferman-ı âli Mısır valiliğine tayin olundu. (117) Bu imtiyazat mucibince Mısır vergisi olan 60000 kese akçe muahharan 80000'e iblâğ olunmuştur.

Mehmed Ali Paşa 1264 (1848)'te hastalanarak oğlu İbrahim Paşa vali vekili olmuş ve Mehmed Ali Paşa da 1266 vefat etmiştir. Mehmed Ali hanedanı silsilesinin altıncısı olan İsmail Paşa'ya 18 muharrem 1283 (1866)'te hıdiv unvanı tevcih olunmakla beraber usul-ü tevarüs de babadan büyük oğula geçmek üzere tesbit edildi. Bu vesile ile münasebet-i mevkiyesinden dolayı Masavva ve Sevakın iskeleleriyle muzafatı Mısır hıdiviyetine ilhak ve fakat Mısır vergisi 150000 kese akçeye (yani yedi yüz elli bin Osmanlı altınına) iblâğ edildi. İsmail Paşa 1296 (1879)'da hıdiviyetten azledilip yerine oğlu Mehmed Tevfik Paşa tarih-i mezkûrede tayin olundu. Mısır hükûmeti 1237 (1822)'den İsmail Paşa'nın zamanına müsadif olan 1285 (1868) senesine kadar tevâlî eden seferler neticesinde Sudan'ı elde etmişti. Fakat bu seneden itibaren on dört sene müddetle Sudan mehdisi olan Muhammed Ahmed ve Abdullah tarafından o kıta işgal edildi. İskenderiye'de 1301 (1883)'de vuku bulup Arabî isyanı tesmiye olunan bir hareket İskenderiye'nin İngilizler tarafından bombardıman edilmesiyle bastırıldıktan sonra Mısır ülkesi İngiltere'nin taht-ı işgaline girdi. Lord Kitchener'ın kumandası altında İngilizlerin Mısır askeriyle beraber 1316 (1898)'da icra ettikleri seferde Sudan Mısır'ı tekrar zaptolunarak 1317'de

mün'akid mukavele mucibince bu kıtada müşterek bir idare tesis edildi. Mısır'ın cenuben hududu el-yevm ikinci Nil şelalesi kurbundadır. Mısır, Harb-i Umumi'nin tarih-i zuhuru olan 1333 (1914) senesine kadar itibarî olarak Devlet-i Osmaniye'ye merbut kalmıştı. Fakat Hıdiv-i Mısır Abbas Hilmi Paşa İngiltere'nin işgal-i askeriyesine karşı Devlet-i Osmaniye'nin metbuiyetini ihtiyâr ve iltizam ettiğinden mezkûr 1333'te hal' edilerek sene-i mezburenin 29 Muharrem'inde (18 Kanunuevvel) Mısır üzerine Britanya himayesi ilan, ve Hıdiv İsmail Paşazade Hüseyin Kamil Mısır sultanı, ve bunun 1336 (1917)'da vefatıyla yerine biraderi Fuad-ı evvel iptida sultan unvanıyla İngiltere tarafından iclas edilmiş, ve 1340 (1922)'da da unvanını Melik-i Mısır'a tahvil olunmuştur. Hakk-ı veraset erkekten ekber evlada ait olmak üzere tesbit edilmiştir. Her ne kadar mezkûr 1340 senesinde İngiltere himayesi resmen ref' olmuş ise de işgal-i askerî el'an muhafaza olunmaktadır ki Mısır'ın istiklali keyfiyeti el-yevm sırf itibarî bir şekilden ibarettir. Bir hayli zamandır devam eden idare-i örfiyenin netice-i tabiisi olarak Mısır'da milli cereyanlar şiddetle temadi etmektedir.

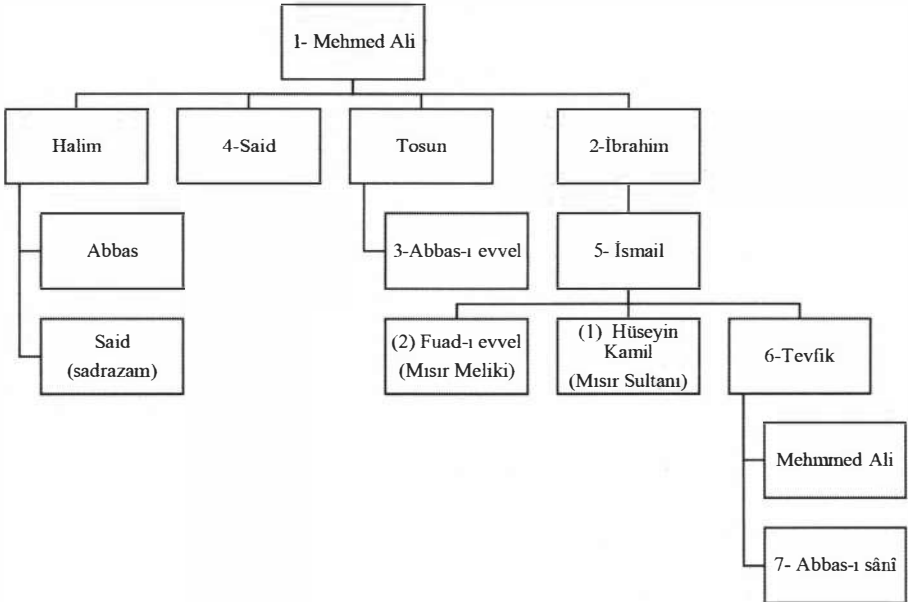
﴿118﴾

Mısır Hıdiviyeti

Miladi		Hicri
1805	Mehmed Ali	1220
1848	İbrahim	1264
1848	Abbas-ı evvel	1264
1854	Said	1270
1863	İsmail	1280
1879	Mehmed Tevfik	1296
1892-1914	Abbas-ı sâni Hilmi	1309-1333

Mısır Sultanlığı, Badehu Melikiyeti

1914	Hüseyin Kamil	1333
1917	Fuad-ı evvel	1336
1922	1340'tan itibaren Mısır Meliki unvanıyla	

BEŞİNCİ KISIM

CEZİRETÜ'L-ARAP

YEMEN VE HİCAZ [3. Asır- 14. Asır]

50- Benî Ziyâd (Zebîd'de)

51- Benî Yafur (San'a ve Cened'de)

52- Benî Necâh (Zebîd'de)

53- Benî Suleyh (San'a'da)

54- Benî Hamdân (San'a'da)

55- Benî Mehdi (Zebîd'de)

56- Benî Zürey' (Aden'de)

Eyyûbiye-i Yemen (Dördüncü kısma dahi müracaat)

57- Benî Resûl (Yemen'de)

58- Benî Tâhir (Yemen'de)

59- Benî Ressî (Sade'de)

60- San'a İmamları

61- Hicaz (İlave)

62- Umman İmamları ve Seyyidleri (İlave)

63- Vehhabîler (İlave)

Hicaz'da Hükümrân Olan Bazı Devletlerin Esamisi (İlave)

﴿120﴾ BEŞİNCİ KISIM

CEZİRETÜ'L-ARAP [3. - 14. Asır]

Ceziretü'l-Arap namı tarih ve kavmiyet nokta-i nazarından yalnız Arabistan şibih ceziresine münhasır kalmayıp şimal-i şarkî ve şimal-i garbî cihetlerinde bulunan Suriye ve el-Cezire çöllerinin hutût-u fasılasına kadar teves-sü eder. Binaenaleyh Hicaz, Asir, Yemen, Aden, Hadramud, Umman, Katar, Bahreyn, Ahsa, Necid, Cebel-i Şammar, Kuveyt ve Şamiye kıtalarını havidir. Arabistan'ın zuhur-u İslam'dan sonraki tarihi kable'l-İslam tarihine az çok müşabih olduğu gibi sadr-ı İslam'ın Arapları da âdât ve muaşeret itibarıyla zamanı cahiliyet Araplarına pek benzerler idi; yani başlarında bulunan bir kabile reisi ve şeyhleri tarafından idare olunan birçok kasaba ve nahiyelerden müteşekkil olup, rüesâ ve meşâyihden bazıları diğerlerinin taht-ı murakabe-sinde olmakla beraber istiklallerini muhafaza ederler ve kendilerine emir yahut imam unvanını verirlerdi. Merkez-i hilafetten ise Yemen'e bir vali-i umumi, ve Mekke veyahut Medine'ye de ikinci derecede bir vali nasbolunurdu. Ancak uzak mahallerde bulunan kasabalar bilhassa kendi şeyhlerinin hâkimiyetini tanırlardı. Üçüncü asr-ı hicrinin evâilinde Hilafet-i İslamiye dâhilinde birtakım kuvvetli devletlerin teşekkülü üzerine vukua gelen mukasemede şimalî Afrika'daki İdrisîlerin ve Ağlebîlerin harekâtını numune-i imtisal ittihaz eden Yemen valisi Benî Ziyâd'dan Muhammed, Horasan'da Benî Tâhir tam Devlet-i Abbâsiye'den kat'-ı rabita ettiği bir hengâmda Tihame'de bina etmiş olduğu Zebîd şehrinde tesis-i hükümet etmeye muvaffak olmuştur. Gerçi Hulefa-i Abbâsiye tarafından yine vakit vakit Yemen'e vali gönderilmeye devam edilmiş ise de Benî Ziyâd Devleti'nin teşekkülü üzerine diğer birtakım müstakil devletlerin peyda olmasına artık yol açılmış oldu. Bu devletlerden mürûr-u zamanla biri diğerini bel' ederek nihayet San'a'daki Zeydî İmamları Yemen'e hâkim olmuşlardır. Mamafih Mısır'ın Selim-i evvel tarafından fethi üzerine Yemen'in bazı taraflarında kendisine arz-ı mutavaatla namına hutbe okunmuş, ve bilahare Mısır'da Osmanlı valisi olan ﴿121﴾ Hadım Süleyman Paşa 945 (1538) senesinde Hindistan'a giderken Aden'i ve aynı senedeki avdetinde de Yemen sevahilinde diğer bazı şehirleri zaptederek Yemen'de Osmanlı

hâkimiyeti için ilk teşebbüsatta bulunmuştu. Filvaki 1008 (1599)'de bu vilayet kâmilen Türkiye'ye ilhak edilmişti ve fakat 1042 (1632)'de yine terk olunmuş ve ancak 1266'den 1288 senelerine kadar icra olunan muhtelif seferler sayesinde Türk hâkimiyeti orada istikrar edebilmişti. Harb-i Umumi'nin neticesinde Yemen ile beraber tekml Arabistan'daki vilayat Türkiye için gaip olmuştur. Bugünkü vaziyete göre eski Yemen vilayetinde Zeydî İmamı bir hükümet teşkil etmiştir. Asir vilayeti de Hudeyde ile beraber Emir Seyyid Hasan İbn-i Ali el-İdrisî'nin elinde bulunmaktadır. Hicaz'a gelince Türkiye tarafından mansup bulunan Emir-i Mekke Şerif Hüseyin Harb-i Umumi esnasında ve Şaban 1334 (Mayıs 1916)'te metbûu olan Osmanlı Devleti'ne karşı isyan, ve sene-i atiyede de makam-ı hilafetten rabitasını kat' ederek İngilizlerin himayesiyle Hicaz melikliğine calis olmuştur. Oğullarından Abdullah Şarkû'l-Ürdün emaretine ve Faysal da Irak melikliğine tayin olunmuştur.

Bu kısımda münderiç hükümatın tarihi karışık ve mehzaları da oldukça nadirdir. Yemen devletleri için Necmeddin Amara bin Ebi el-Hasan Ali ve İbn-i Said'in eserleri esas olup İbn-i Haldun bunlardan iktibas temmiştir ki matbuunun dördüncü cildinde münderiçtir. Bunu da Müneccimbaş *Camiü'd-Düvel*'de ve *Sahâifü'l-Ahbar*'da telhis etmiştir. Kay'ın neşrettiği Yemen devletleri tarihinde Amara'nın Arapça metni ile İbn-i Haldun'un bu baptaki mazbutatı, ve Baha el-Cündî'nin *es-Sülûk* nam eserinin Yemen Karâmita'sına ait bahsi, metinleriyle beraber İngilizceye tercümelerini ve birçok müfit notları havidir³⁹. Yemen ve Hicaz'ın ezmîne-i ahiresi için Osmanlı müverrillerinin asarından istifade edilebilir.

Hicaz'da muhtelif zamanlarda hükümet eden birtakım küçük devletler de zuhur etmişlerse de ehemmiyetleri cüz'î olmakla beraber ahval-i tarihiyeleri de pek mazbut bulunmadığından, onların yalnız esamisi zeyl olarak bu kısma ilave kılınmıştır.

(122)

50. Benî Ziyâd (Zebîd'de)

Miladi 819-1018 / Hicri 204-409

Ziyâdîler iki asır müddetle Zebîd'de hükümrân oldular. Memleketleri Yemen'de vâsi kıtaatı ihtiva ederdi. Fakat bu devlet zaafa duçar olunca memalikinde birtakım müstakil vilayetler ve devletler teşekkül etti: Benî Yafur, Sar'a ve Cened'e yerleşti. Süleyman bin Tarf Yemen'in sevahil-i şimalisinde bir büyük kıta fethederek Asir şehrini makarr-ı hükümet ittihaz etti. Karâmita'dan Ali bin el-Fazl 292 (904) senesinden az sonra Zebîd'i yağma etti. Son Ziyâdî hükümdarı zamanında memleketin idaresi artık tamamıyla birtakım kölelerin eline geçip nihayet mumaiylehin saray nazırı olan Mercan'ın Habeşî kölesi Necâh Zebîd'de, Benî Necâh namıyla maruf olan devleti 412 (1021)'de tesis etmiş ve Benî Ziyâd Devleti de bu suretle münkariz olmuştur.

39 Kay, H. Cassels, *Yaman, Its Early Mediaeval History*, Londra, 1892.

Miladi		Hicri
819	Muhammed bin Abdullah bin Ziyâd	204
859	İbrahim bin Muhammed	245
901	Ziyâd bin İbrahim	289
903 ?	Ebü'l-Ceyş İshak bin İbrahim	291?
981-1018	Abdullah (yahut Ziyâd, yahut İbrahim) bin İshak	371-409

Vezirler

981	Rüşd (yahut Reşid)	371
983	el-Hüseyn bin Selame	Takriben 373
1011-1021	Mercan	402-412
	Nefis 407-412	

[Benî Necâh müstevli oldu]

(123)

51. Benî Yafur (San'a ve Cened'de)

Miladi 861-997 / Hicri 247-378

Miladi		Hicri
861	Yafur bin Abdurrahman	247
872	Muhammed bin Yafur	259
892	Abdulkadir bin Ahmed bin Yafur	279
892	İbrahim bin Muhammed	279
Takriben 898	Es'ad bin İbrahim	Takriben 285
900	(Benî Ressî İmamlarından el-Hadi)	288
911	(Karâmita'dan Ali bin el-Fazl)	299
915	Es'ad (defa-i sâniye)	303
943-956	Muhammed bin İbrahim ⁴⁰	332-345
963-997	Abdullah bin Kahtan ⁴¹	352-387

[Bu devlet kendiliğinden inhilâl etmiştir]

40 Muhammed bin İbrahim'den sonra 302 senesine kadar memleket ihtilal içinde kalmıştır.

41 Bartold'a nazaran Kahtan, Es'ad'ın yeğeni idi ve Abdulmehdi oğlu Es'ad-ı sâni istihlaf etmiştir.

Yedinci asr-ı hicriye kadar müverrihler Benî Yafur'dan bahsetmektedirler.

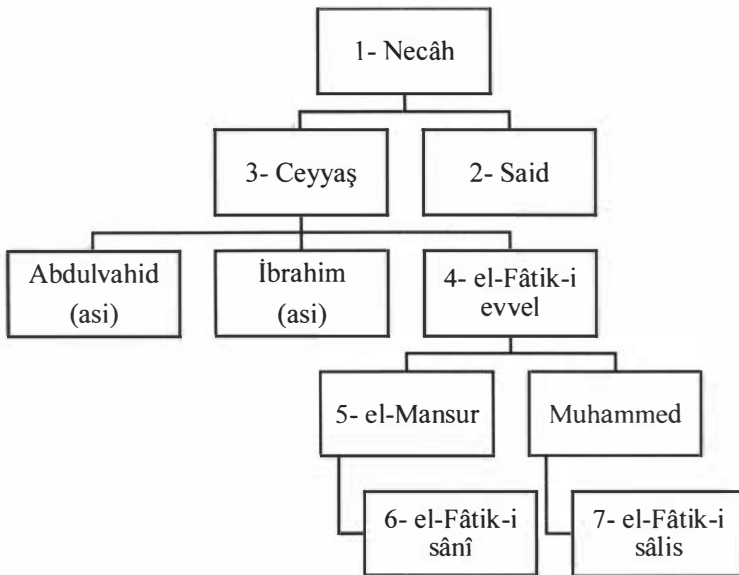
(124)

52. Benî Necâh (Zebîd'de)**Miladi 1021-1159 / Hicri 412-554**

Benî Ziyâd'ın son hükümdarının veziri olan Mercan'ın Habeş kölesi Necâh, tarih-i vefatı olan 452 (1060) yahut 455 (1063) senesine kadar Zebîd'de hükümrân oldu. Bu tarihte ise şehir-i mezkûru Suleyhîler zaptederek 473 senesine kadar bunların taht-ı hükmünde kaldı. Sene-i mezkûrede Necâh'ın oğlu yine istirdat etti. Mamafih Zebîd bu iki devlet arasında birkaç kere tebdil-i merbutiyet etmiş ve nihayet 482 (1089)'de suret-i kat'iyede olarak Benî Necâh'ın elinde kalmıştı. Fakat tıpkı Ziyâdîler gibi Necâhîler dahi vezirlerinin taht-ı nüfuzuna girdiklerinden 554 (1159) senesinde Benî Mehdi'ye terk-i mevki etmeye mecbur olmuşlardır.

Hicri		Miladi
1021	el-Müeyyed Necâh (vefat 452 yahut 455)	412
1063	(Benî Suleyh'ten Ali el-Dâ'î)	455
1081	Said el-Ahvel bin Necâh (481'de maktul)	473
1089	Ceyyaş bin Necâh	482
1105	el-Fâtik-i evvel bin Ceyyaş	498
1109	el-Mansur bin el-Fâtik	503
1123	el-Fâtik-i sâni bin el-Mansur	Takriben 517
1136-1159	el-Fâtik-i sâlis bin Muhammed bin el-Fâtik	531-554

[Benî Mehdi müstevli oldu]

(125)

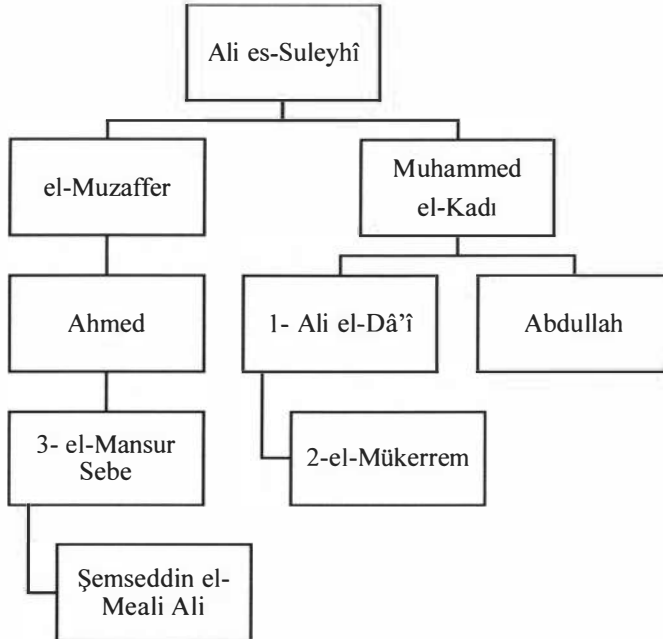
53. Benî Suleyh (San'a'da)

Miladi 1037-1098 / Hicri 429-492

Dâ'îlik ile maruf olan ve Benî Suleyh Şia Devleti'nin müessisi bulunan Ali bin Muhammed 429 (1037)'da San'a'nın şimal-i garbîsinde vaki Mesar'da ilan-ı istiklal ederek Necâh'ın vefatından sonra ve 454 (1062) senesinde Ze-bîd'i ilhak ve 455 (1063)'te de San'a'yı ve bütün Yemen'i fethetti. Mekke'yi de 445-456 taht-ı idaresinde bulundurduğundan memaliki Mekke'den ta Hadramud'a kadar tevessü etmişti. Bundan sonra Suleyhîler'in kaybettikleri San'a'yı oğlu el-Mükerrem 475'te istirdat ve 479'da yine kaybedip ve 481 (1088) senelerinde orayı tekrar zaptettiye de hemen akabinde son defa olarak elinden çıkardı. El-Mükerrem 480'de makarr-ı hükümeti San'a'dan Mihlâf-ü Cafer nevâhîsinde vaki Zucible şehrine nakletmiştir. Son hükümdar el-Mansur Sebe'nin Şemsü'l-Meali Ali namındaki oğlu 495'te vezirleri olan emir Müfaddal tarafından katledilmiştir.

Miladi		Hicri
1037	Ebü'l-Kamil Ali bin Muhammed	429
1080	el-Mükerrem Ahmed	473
1091-1098	el-Mansur el-Himyer Sebe	484-492

[San'a Hamdânîleri müstevli oldu]

﴿126﴾

54. Benî Hamdân (San'a'da)**Miladi 1098- 1173 / Hicri 492-569**

Benî Hamdân'ın şuâbat-ı kesiresi Haşid ve Bakil kabâilinden neşet edip Yemen Arapları meyanında pek âlî mevkileri vardır. Bunlar San'a ve Sa'de civarındaki nevâhîyi işgal ederlerdi. Hamdânîler Benî Suleyh'ten sonra Eyyûbî istilasına kadar üç rub' asır müddet San'a'ya valiler nasbetmişlerdir. Ezcümle Benî Hamdân'ın yedincisi Hâtîm'in babası olan Ahmed'in babası İmran bin el-Fazl namındaki zat 480'de Benî Suleyh'ten Mükerrerrem zamanında San'a valiliğine tayin olunmuştur.

Miladi		Hicri
1098	Hatim bin el-Gaşim	492
1108	Abdullah Hatim	502
1110	Ma'n bin Hatim	504
Takriben 1116	Hişam bin Kubbayt	Takriben 510
	el-Hamas bin Kubbayt	
	Hatim bin el-Hamas	
1150	Hatim bin Ahmed	545
1160-1173	Ali el-Vahid bin Hatim	556-569

[Eyyûbîler müstevli oldu]

﴿127﴾

55. Benî Mehdi (Zebîd'de)**Miladi 1159-1173 / Hicri 554-569**

Benî Mehdi Zebîd'de Necâhilere halef oldular. Bu devletin müessisi olan Ali bin el-Mehdi zâhit ve âbit bir zat olup Tihame'de başına topladığı birçok adamlara, vakt-i saadette olduğu gibi, ensar ve muhacirin namını vermişti. Mumaileyh 545 (1150)'te bazı kaleler işgal ederek memleketi taht-ı tahakkümüne almaya başlayıp, nihayet 445 (1159)'te Zebîd'i dahi zapt ve tesis-i hükümet etmeye muvaffak olmuştur. Ali'den sonra canişin olanlar Tihame'yi bazı nevâhî ve kasabalar ile beraber Eyyûbî istilasına kadar muhafaza edebildiler.

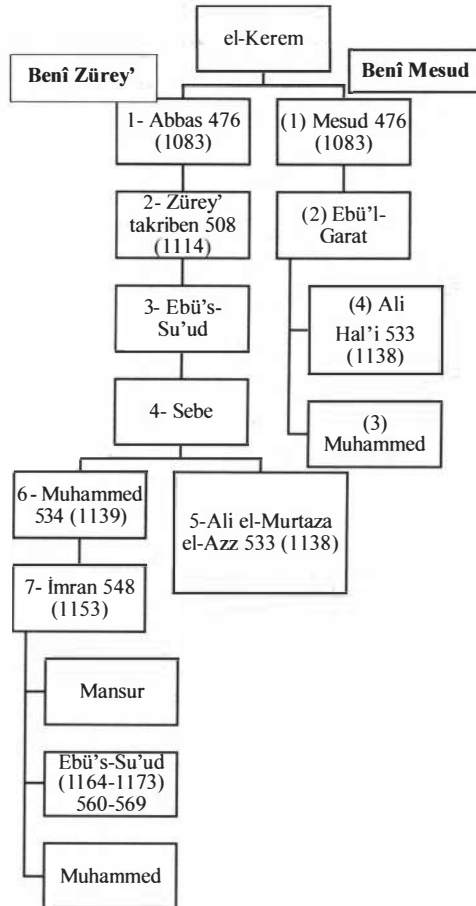
Hicri		Miladi
1159	Ali bin el-Mehdi	554
1159	el-Mehdi bin Ali	554
1162-1173	Abdünnebi bin Ali	558-569

[Eyyûbîler müstevli oldu]

﴿128﴾

56. Benî Zürey' (Aden'de)**Miladi 1083-1173 / Hicri 476-569**

Zürey''in ceddi olan el-Kerem'in oğulları Abbas ve Mesud 476 (1083) senesinde Benî Suleyh'den el-Mükerrem tarafından Aden'e vali nasbolunmuşlardı. Bu tev'em üsul-i idare, Ali bin Ebü'l-Garat'ın 533 (1138)'te Sebe bin Ebü's-Su'ud tarafından halline kadar birkaç batın devam, ve binaenaleyh atideki cetvelde görüleceği veçhile Benî Su'ud ve Benî Zürey' namlarıyla iki şube olarak teselsül etmiştir. Aden emirleri olan Ebü's-Su'ud ve Ebü'l-Garat, San'a melikinden istiklallerini istihsal etmişlerse de bunu daimi bir surette muhafazaya muktedir olamamışlardır. Benî Zürey' Devleti, Suleyhilerden sonra Yemen'de en ziyade ehemmiyeti haiz olandır ve Eyyûbî istilasına kadar payidar olmuştur.

Mansur, Ebü's-Su'ud ve Muhammed vezir Yasir bin Bilal zamanında sabi idiler. [Eyyûbîler müstevli oldu]

(129)

Eyyûbiye-i Yemen**Miladi 1173-1229 / Hicri 569-626**

Selahaddin Eyyûbî, biraderi Turanşah'ı 569'da Yemen'e yollamıştı. Bunun oradaki fütuhâtı Arabistan'ın Kurunu Vusta tarihi için azim bir buhran teşkil ediyordu. Turanşah, San'a'da Benî Hamdân, Zebîd'de Benî Mehdi ve Aden'de Benî Zürey' devletlerini ortadan kaldırarak Yemen'de Eyyûbiye hükümetini tesis etti. Turanşah 574'te Şam'a gelip biraderi Selahaddin tarafından evvel Balbek, sonra İskenderiye hükümetine tayin olunmuş ise de Yemen melikliğini yine muhafaza edip orayı naip vasıtasıyla idare ettirirdi. Mumaileyhin İskenderiye'de vefatıyla mezkûr naipler arasında ihtilafat-ı azime baş gösterdiğinden Selahaddin diğer biraderi Tuğtegin'i oraya nasbetmiştir. Eyyûbîler tıpkı Mısır'da Suriye'de ve el-Cezire'de tatbik ettikleri usule tevfikân Yemen'de tevsi-i memalik ve istikrar ederek 569'dan 626 senesine kadar yani ancak yarım asır bir müddetle hükümlan olmuşlardır. Benî Resûl onları istihlaf etmiştir. Her ne kadar Yemen Eyyûbîlerinin esamîsi ve silsilenamesi diğer Eyyûbiye şubâtıyla birlikte bâlâda münderic ise de burada tekrar edilmesi muvafıktır.

Miladi		Hicri
1173	el-Muazzam Şemseddin Turanşah	569
1181	Seyfüddin el-İslam Tuğtegin Ahmed ⁴²	577
1196	Muizüddin İsmail	593
1201	en-Nasır Eyyûb	598
1214	el-Muzaffer Süleyman	611
1215-1229	el-Mesud Selahaddin Yusuf	612-626

[Benî Resûl müstevli oldu]

(130)

57. Benî Resûl (Yemen'de)**Miladi 1229-1454 / Hicri 626-858**

Eyyûbiye-i Yemen'in müessisi olan Turanşah 569'da Yemen'e geldiği vakit Muhammed bin Harun namındaki bir zatın bir oğluyla hafidleri maiyetinde buluyorlardı. Muhammed bin Harun, Abbâsî halifesi tarafından mükerreren bazı memuriyetle Suriye'ye ve Mısır'a irsal olunduğundan kendisine Resûl derlerdi. Bu unvan bilahare hanedanına alem olmuştur. Bu aile Cebele bin Eleyhem'den ve bundan dolayı da Seba meliklerinden neşet ettiklerini iddia ederlerdi. Bazı müverrihler Gassani olduklarını söylüyorlar, fakat cedlerinin ismi Rüstem olduğuna bakılırsa İranî'l-asl olmaları lazım gelir. Muham-

med'in oğlu Şemseddin Ali akil ve müttaki bir adam idi. Hin-i vefatında Ey-yûbiye-i Yemen'in sonu olan Melik el-Mesud bunu 619 (1222)'da Mekke'ye ve oğullarını da muhtelif mahallere vali nasbetmişti. El-Mesud'un 626 (1229)'da vefatı üzerine Ali'nin oğlu el-Mansur Nureddin Ömer ilan-i istiklal ederek Benî Resûl Devleti'ni tesis etmiş oldu⁴³. Benî Resûl ta Mekke'ye kadar Yemen'de ve Hadramud'da Eyyûbîleri istihlaf etmişlerdir. Son Resûl sultanları hakkında tarihlerin verdiği malumat yekdiğerine çok kere mübayindir. Yemen'de Benî Tâhir Devleti daha 855 (1451)'te tesis etmişti. El-Mesud 858'de Benî Tâhir'in muhacimatından dolayı idame-i hükümet edemeyeceğini anladığından Mekke'ye çekilerek oraya ihtiyar-ı uzlet etmekle Resûlîlerin yerine Yemen'de Benî Tâhir kaim olmuştur. Benî Resûl hükümdarlarına karşı yine o aileden olmak üzere birkaç rakip sultan dahi zuhur etmiştir.

﴿131﴾

Benî Resûl

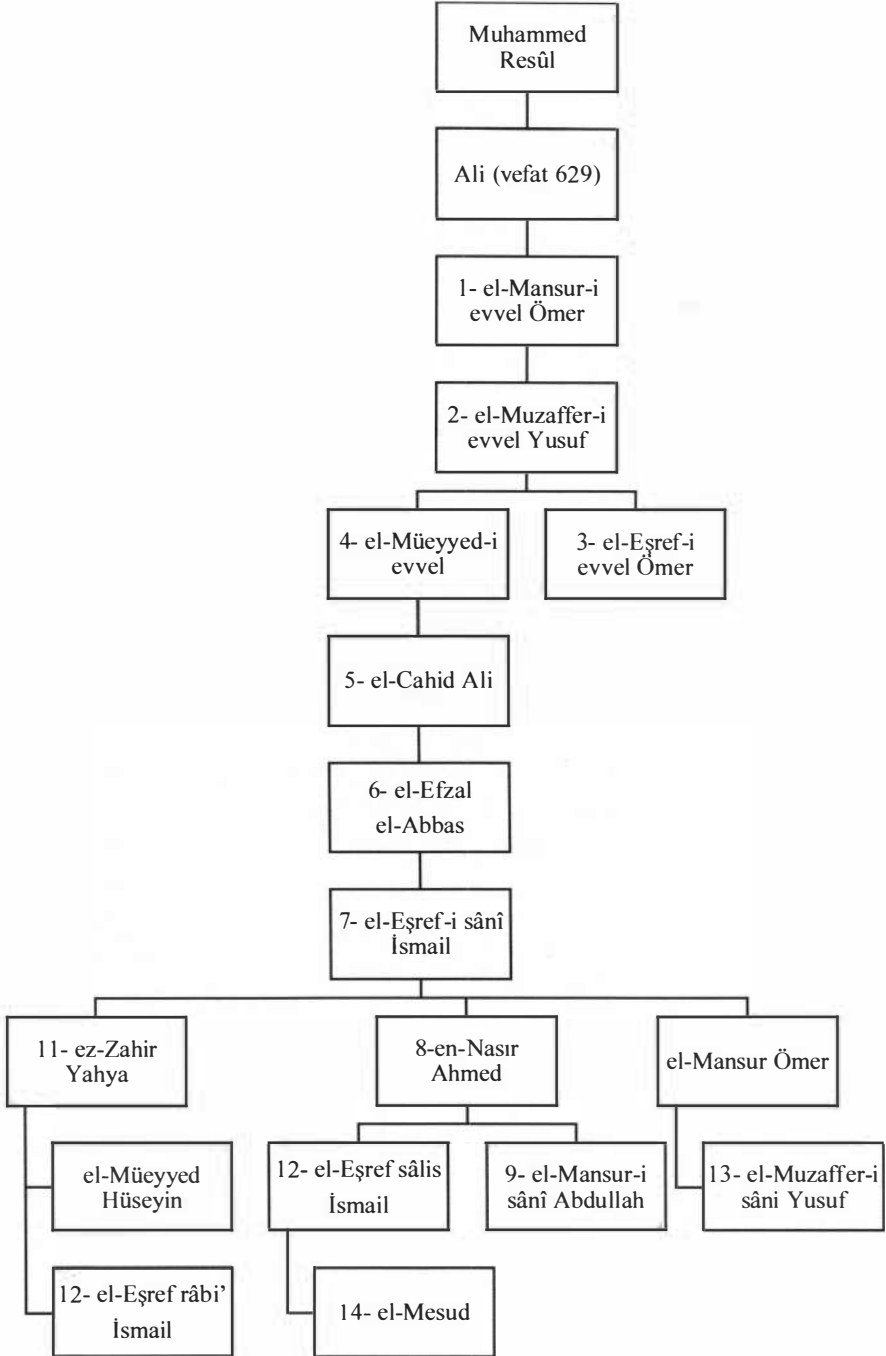
Miladi		Hicri
1229	el-Mansur-u evvel Nureddin Ömer	626
1249 ?	el-Muzaffer-i evvel Şemseddin Yusuf	647 ?
1295	el-Eşref-i evvel Ömer	694
1297	el-Müeyyed Hizebrüddin Davud	696
1321	el-Cahid Seyfüddin Ali	721
1363	el-Efzal Dargamüddin el-Abbas	764
1376	el-Eşref-i sâni Mümeħhüddin İsmail	778
1400	en-Nasır Selahaddin Ahmed	803
1424	el-Mansur-i sâni Abdullah	827
1427	el-Eşref-i sâlis İsmail	830
1428	ez-Zahir Yahya	831
1438	el-Eşref-i râbi' İsmail	842
1441-1450	el-Muzaffer-i sâni Yusuf	845-854
1443-1454	el-Mesud	847-858

Rakip Sultanlar

1442	el-Mufaddıl Muhammed bin İsmail bin Osman bin el-Efzal el-Abbas	846
1442	en-Nasr Ahmed bin ez-Zahir bin Yusuf bin Abdullah bin el-Cahid Ali	846
1451-1454	el-Müeyyed Hüseyin bin ez-Zahir Yahya	855-858

43 Benî Resul silsilenamesi için müracaat, Nützel, "Münzen der Rasuliden", *Zeitschr. der Numismatik*, 1892, XVIII, s. 81.

﴿132﴾

Benî Resûl

﴿133﴾

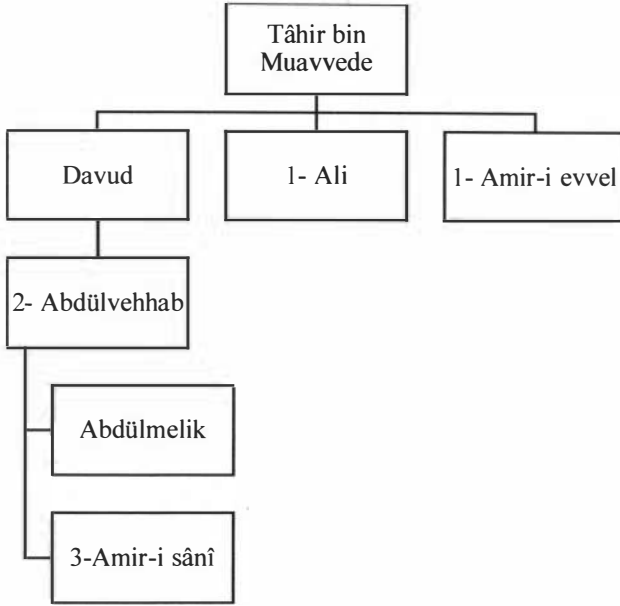
58. Benî Tâhir (Yemen'de)

Miladi 1451-1517 / Hicri 855-923

Benî Tâhir'in cediti olan Tâhir bin Muavvede, neslinin Kureyş kabilesinden ve Benî Ümeyye'den geldiğini iddia ederdi. Mumaileyh Benî Resûl'den Melik en-Nasır Ahmed'in himayesini kazanmıştı. Bilahare oğullarından ez-Zafer Selahaddin Amir ile el-Cahid Şemseddin Ali müştereken Benî Resûl Devleti'ni istihlaf ve 855 (1451) senelerine doğru Yemen'de Benî Tâhir Devleti'ni tesis ettiler. Bunlar daha 853'te Aden'i almışlardı. Zebîd'i de 859 (1455)'da zaptettiler. Amir-i evvel 870 (1466)'te San'a'yı almak teşebbüsünde iken muharebede maktul düşmüştür. Biraderi Şemseddin Ali de 877 (1472)'de feragat ederek hükümeti biraderzadesi el-Mansur Taceddin Abdülvehhab'a terk etti. Mısır Memlûklerinden Sultan Kansu Gavri, Bahr-i Ahmer'e ubûr etmeye başlayan Portekizliler ile hal-i harpte iken oraya gönderdiği Mısır donanmasının kumandanı Hüseyin Kürdi, 922 (1516)'de Melik Amir-i sâni'den talep ettiği muavenetin ret olunması üzerine Yemen'in o zaman merkez-i hükümeti olan Zebîd'i işgal ederek biraderi Bersebav'ı oraya muhafız bırakmıştı. Bu vak'a üzerine Amir-i sâni ve biraderi Abdülmelik birlikte Taiz'e firar etmişlerdi. Bunların sene-i atiyedeki Bersebav'a karşı icra etmek istedikleri bir muharebede Amir ve Abdülmelik aynı zamanda maktul olmuşlardı. İşte bu suretle 923 (1517)'te Benî Tâhir Devleti münkariz olmuştur. Hüseyin Kürdi donanma ile Mısır'dan Yemen'e birçok Çerkes efrat dahi beraber getirmişti. Bunlar orada bir nevi emaret ihdâs ettiler. Ancak bu esnada Mısır'ın Osmanlılar tarafından fetholunduğu haberi Yemen'e vürûd etmekle bu taife Sultan Selim'e arz-ı mutavaat ettiler. Fakat Hüseyin Kürdi şüpheli bazı harekâta bulunduğundan Selim'in emriyle Mekke emiri Şerif Berekât tarafından itlaf olunmuştur. Bilahare Tâhiri ailesinin bir şube-i taliyesinden gelen Amir bin Davud isminde biri Aden cihetlerinde hâkim olmuştu. Bu da atide mezkûr olduğu üzere Süleyman Paşa tarafından 945 (1538)'te idam edilmiştir. Benî Tâhir Mülûku kendilerine sultan unvanını verirlerdi.

﴿134﴾

Miladi		Hicri
1451	ez-Zafer Selahaddin Amir-i evvel (Zebîd, vefat 870) el-Cahid Şemseddin Ali (Aden, vefat 883)	855
1478	el-Mansur Taceddin Abdülvehhab	883
1489-1517	ez-Zahir Selahaddin Amir-i sâni	894-923

[Mısır Memlûkleri; badehu Osmanlılar müstevli oldu]

(135)

59. Benî Ressî İmamları (Sa'de'de)

Miladi 893 - 1300 ? / Hicri 280-700?

Abbâsî halifesi el-Me'mun'un zamanında Mutezile'den el-Kasım er-Ressî Tercümaneddin namında birinin torunu olan el-Hadi Yahya Yemen'de vaki Sa'de'de bir Şia imameti şubesi tesis etmişti. Bunların mebd'e'i 280 sene-i hicriyesi olması itibarıyla bâlâda mezkûr Benî Yafur Devleti'nden sonra derç olunmaları lazım gelirdi. Mamafih Benî Ressî silsilesi bilahare San'a'da Zeydî İmamları olarak bugüne kadar devam ettiklerinden onlardan burada bahsetmek daha muvafıktır. Bazı kitabelerde bunlara Benî Tabâtâbâ tesmiye olunur⁴⁴. Cedd-i âlâları olup 246 (860)'da vefat eden el-Kasım er-Ressî, Hasan bin Ali İbn-i Ebi Talib ahfadından olmak üzere tanınmıştı. Benî Ressî imamlarının esamisi ve tarih-i hükümetleri ekseriyetle takribidir ve silsilenamede noksanları vardır.

44 Benî Ressî için müracaat, İbn-i Haldun, cüz-ü râbi, s.111- Kay 12. sayfanın notunda mezkûr eserde İbn-i Haldun'dan mütercem, s.184 ve bunun notlarındaki malumat. Müneccimbaşı, *Sahaif*, c.2, s. 430 ve c.3, s. 20.

Hicri		Miladi
893	el-Hadi İlelhak Yahya	280
911	el-Murtaza Ebü'l-Kasım Muhammed	298
913	en-Nasır Ahmed	301
937	el-Kasım Muhtar	325
?	Yusuf ed-Dâ'î	?
?	el-Kasım el-Mansur	?
1003	el-Mehdi el-Hüseyin (vefat 404)	393
1035	ebü'l-Haşim el-Hasan (vefat ⁴⁵)	426

﴿136﴾

1038	(en-Nasr Ebü'l-Feth Deylemî ⁴⁶)	430
1137	el- Mütevekkil Ahmed (vefat 566)	532
1196	el-Mansur Abdullah (vefat 614)	593
1217-1226	en-Nasır İzzeddin Muhammed	614-623
1217	el-Hadi Necmeddin Yahya	614
1226 ?	el-Mehdi Ahmed bin el-Hüseyin ⁴⁷	623?
1258	el-Mütevekkil Şemseddin Ahmed ⁴⁸	656
Takriben 1281-1300	el-Muntasır Davud	Takriben 680-700

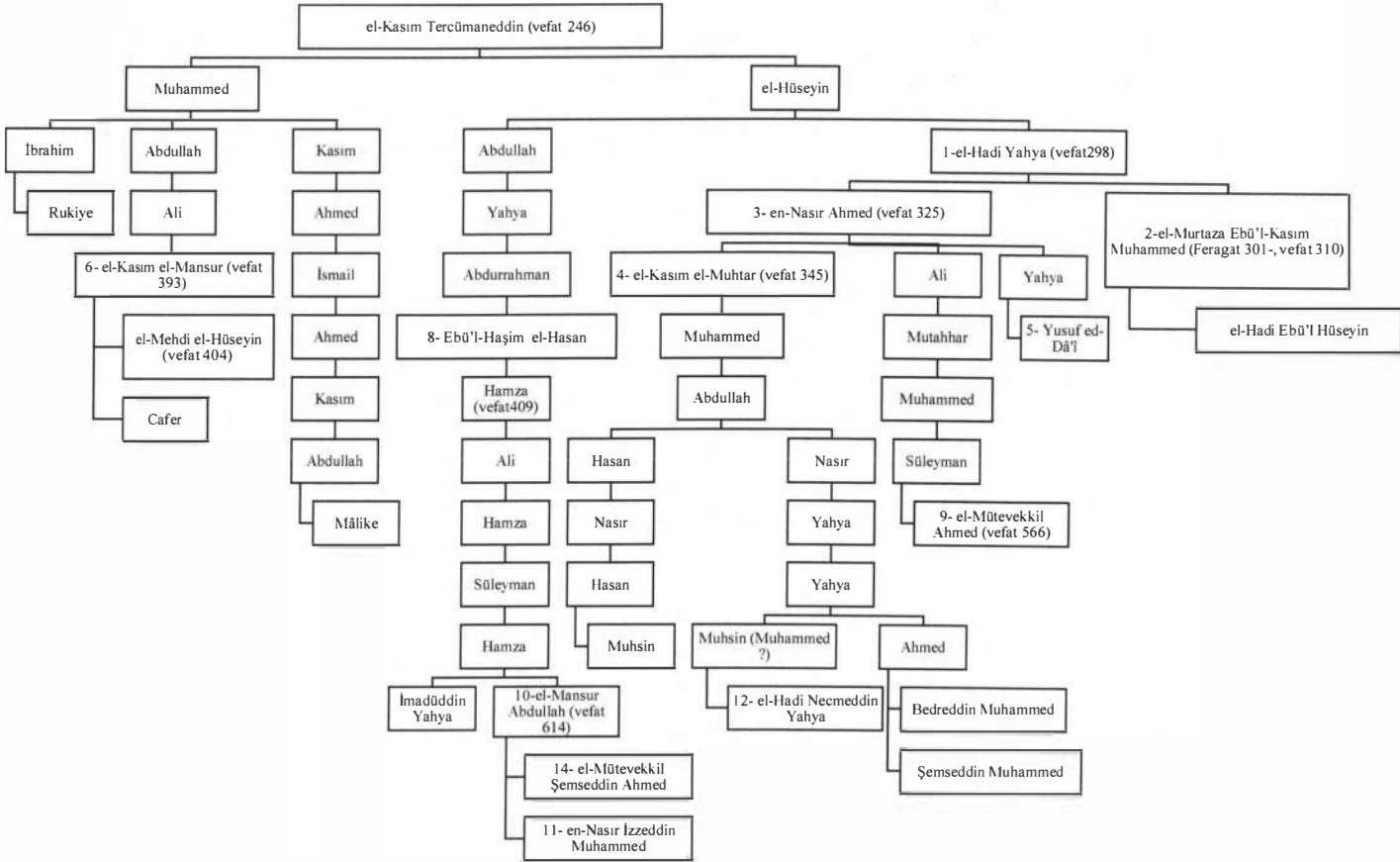
45 Kay'a nazaran Ebü'l-Haşim 422-429 senesine kadar hükümet edip 431'de Hamdânîler tarafından tard olunmuştur.

46 İmam Hasan ahfadından ve fakat Benî Ressî silsiesinden olmayıp en-Nasır ed-Deylemî Yemen'e 430 ile 440 arasında gelmiş ve bundan az zaman sonra katledilmiştir. Cetvelde gösterildiği gibi yüz sene hükümet etmesi gayri kabil olmakla ara yerde başka imamların gelmiş olması lazımdır ki isimleri malum değildir veyahut fasıla-i saltanat vuku bulmuştur.

47 Kay'a nazaran el-Mehdi ancak 646'da imam olmuştur.

48 El-Mütevekkil'in hangi hattan geldiği malum değildir. Bazılarına göre el-Kasım el-Mansur ahfadındandır.

Benî Ressî İmamları

(137)

60. San'a İmamları

Miladi Takriben 1591-1925 / Hicri Takriben 1000-1343

Benî Ressî İmamlarının makarr-ı hükümeti Sa'de idi. Fakat San'a'yı da mükerreren almaya muvaffak olmuşlardı. Eimme-i San'a tesmiye olunan Zeydî İmamları, Benî Ressî Devleti'nin devamından başka bir şey değildir. Filhakika San'a İmametî'nin müessisi addolunan el-Kasım el-Mansur Billah, Benî Ressî'nin birincisi olan el-Hadi Yahya'nın silsilesinden bir rivayette Yusuf ed-Dâ'î'nin ve diğer rivayette 614'te vefat eden el-Mansur Abdullah'ın ahfadındandı. Benî Ressî Devleti'nin tarih-i inkırazı olan 700 senesinden San'a Zeydî imametinin takriben 1000 senelerinde teşekkülüne kadar güzuran eden zaman hakkında bazı tafsilat vermek lazımdır⁴⁹. Bâlâdaki bahislerde mezkûr olduğu üzere Yemen'de Benî Resûl Devleti'ni istihlaf eden Tâhirîler, Aden ve Zebîd gibi sahilde veya sahile yakın yerlerde hükümrân idiler. Benî Tâhir 855'ten 923 senesine kadar imtidad edip bu tarihten itibaren artık Osmanlılar Yemen işlerinde amil olmaya başlamışlardı. Fakat bundan daha evvel ve 914 (1508)'te Gücerat sultanı Muzaffer Şah, Portekizlere karşı Mısır'dan yardım talep etmesine mebnî Mısır sultanı Kansu Gavri ümerasından Hüseyin Kürdi kumandasıyla Hindistan'a bir donanma sevk etmişti ki esna-i avdetinde Benî Tâhir hükümdarı Amir-i sâni bin Abdülvehhab'dan talep ettiği erzak verilmediğinden Hüseyin Kürdi 922'de Zebîd'i zapt ve Amir ile biraderi Abdülmelik'i firara mecbur etmişti. Mısır donanmasıyla Yemen'e gelen Çerkes neferatından birçoğu bilahare yerleşerek, hatta Zebîd'de bir küçük emaret bile teşkil etmişlerdi. Bu hengâmda Sultan Selim tarafından Mısır'ın zaptı haberi Yemen'e vürud etmekle mezkûr Çerkes beyleri 923'te kendisine arz-ı mutavaat etmiş ve ismine hutbe okutmuşlardı. Hatta Hüseyin Kürdi'nin emareti dahi tasdik olunmuş iken hakkında vaki olan ağır şikâyetler üzerine Selim'in emriyle Mekke emiri Şerif Berekât vasıtasıyla idam ettirilmişti. Sultan Selim ile Mısır'a gelen yeniçeri neferatından birçoğu Yemen'e giderek orada bazen (138) kendi başlarına bazen Çerkesler ile birlikte icra-i hükümet etmekte ve fakat sık sık gerek yekdiğeri aleyhinde ve gerek yerli imamlarıyla mücadelatta bulunmakta idiler. Rumlu Levendler diye maruf olan bu Türklerin sergerdelerinin esamîsi tarihlerde münderiştir. İçlerinde namdar adamlar da zuhur etmiştir. Sultan Selim-i evvelin evâil-i cûlusunda Yemen'e gönderilen valiler orada buldukları Türklerin arasındaki münaferat ve zıddiyeti izaleye muktedir olamadıklarından nevahi-i mürtefideki Zeydî İmamları bundan bi-listifade câbecâ kalelerinde kesb-i kuvvet etmeye başlamışlardır. Müverrihler bu müteferrik imamların isimlerini kaydediyor. Bu ahval 945 (1538) senesine kadar devam edip sene-i mezkûrede ise tıpkı Kansu Gavri'nin zamanında olduğu gibi Gücerat sultanı Bahadır Şah, Sultan Süleyman'dan Portekiz istilasına karşı imdat istediğinden Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa, ki zalim ve

49 Bu devir için Osmanlı tarihlerinden başka şu eserlere müracaat olunabilir: Ferdinand Wüstenfeld, *Jemen im XI. Jahrhundert*, Göttingen, 1884; Raşid Paşa, *Tarih-i Yemen ve San'a*, İstanbul, 1291; Atf Paşa, *Yemen Tarihi*, İstanbul, 1326

gaddarlığı ile maruftur, cesim bir donanma ile Hindistana izam olunmuştur. Yemen sevhilinden geçerken Aden'e uğrayıp orada hâkim olan Benî Tâhir şuâbat-ı taliyesinden Amir bin Davud'u bir vesile ile tutup katlettikten sonra kaleyi işgal ve bir miktar asker ile Behram Bey'i vali bırakmıştı. İşte bu keyfiyet Yemen'in birinci fethi addolunup filhakika bu tarihten sonra isimleri kitaplarda münderiş olan valiler gelip gitmişler ve bin müşkülât içinde idame-i hayat edebilmişlerdi. Zeydî İmamlarının kimisi vülât-ı mezkûre ile hoş geçinmiş, kimisi kat'iyen onlara serfûrû etmeyerek istiklallerini muhafazaya cehd etmişlerdi. Bunlardan bahusus 964 (1556)'te teferrüd eden İmam Mutahhar ve sonra evladı en ziyade mukavemet gösterenlerdendi. Bütün memleket 975 senelerinde ihtilal içinde idi. Hatta sene-i mezburede vali Murad Paşa maktul düşüp San'a'nın da İmam Mutahhar tarafından zaptedilmesi üzerine Yemen'i tekrar fethetmek maksadıyla vâsi selahiyeti haiz olarak Sinan Paşa kumandan nasbedilmiş ve evvelce kaybedilen mahalleri 976 (1569) ve bunu müteakip senelerde istirdada muvaffak olmuştu ki müverrihler bunu Yemen'in ikinci fethi olmak üzere telakki ederler. Fakat mumaileyhten sonra gelen valiler yine yerlilerle uğraşmakta iken takriben 1000 (1591) diğer kavle göre 1008 (1599) senelerinde Zeydî İmamlarının eâzımından el-Kasım el-Mansur Billah bin Muhammed zuhur edip bütün kabâil reisleri ve şeyhleri etrafına toplayarak nevahi-i mürtefiada bir hükümet-i müstakille tesisine muvaffak olmuştur. Mumaileyh sahib-i kiyaset ve müdebbir bir adam idi. Osmanlılara zahiren mûmâşat etmek siyasetini takip **﴿139﴾** ederek 1028'de onlarla bir musalaha akdetmiş ve mumaileyhin 1029'da vefatıyla yerine geçen oğlu Muhammed el-Müeyyed bu musalahayı tecdit etmişti. Fakat İstanbul'dan gelen valilerin iktidarsızlığı ve askerın kifayetsizliği ol mertebeye varmıştı ki 1039'da tayin olunan son vali Kansu Paşa maiyeti arasındaki ihtilafı bile teskine muvaffak olamadığından 1042 (1632)'de muhasara altına alınmış ve Yemen artık Türkiye için gaip addedilmişti. Kansu Paşa nihayet mahsur bulunduğu kaleden 1045 (1636)'te bilhuruç el-Kasım'ın oğlu el-Hasan'a dehalet ve badehu Yemen'i terk ile Mısır'a firar etmeye mecbur olmuştur. İşte bu suretle birinci fetihten sonra bir asır müddetle idame ettirilebilen Osmanlı hâkimiyeti Yemen'de hitam bulmuştur.

Arabistan'da zuhur eden Vehhâbî harekâtı üzerine Devlet-i Osmaniye namına Mısır valisi Mehmed Ali Paşa, Yemen sevhilini muvakkaten işgal edip İstanbul'dan 1259 (1843)'da vali olarak gönderilen Hüseyin Paşa bazı müşkülât ile San'a'dan başka tekmiil Yemen'i zaptetmişti. Süveyş kanalının küşadından sonra ve 1282'de Rauf Paşa ve 1288'de Ahmed Muhtar Paşa kumandasıyla izam olunan ordular San'a'yı da zaptetmesiyle Yemen'de bir Osmanlı vilayeti teşkil olunmuştur. Bununla beraber hâkimiyet-i Osmaniye'yi tanımak şartıyla Yemen'de Zeydî İmametı bırakılmış ve fakat isyanlara nihayet verilememiştir. Harb-i Umumi'nin zuhurunda İngiltere'nin taht-ı tesirinde olarak 1322 (1904)'den beri imamette bulunan Yahya Hamidüddin el-Mütevekkil Türkiye Devleti'ne karşı hasımane bir bî-araflık takip etmiş ve nihayet mütarekenin neticesinde Yemen bir hükümet-i müstakile şeklini ahzetmiştir. Yalnız Hudeyde, İngilizlerin tahliyesinden sonra Asir emiri İdrisî'nin memaliki hududuna geçmiştir. Sultan Selim-i evvelin Yemen'e müdahalesi tarihi olan 923'ten

1337 senesine kadar yani dört yüz küsür sene idaresizlikten dolayı Türkiye için Yemen bir felaket teşkil ediyordu. Türkiye'nin orada kaybettiği insan ve sarf ettiği paranın haddi hesabı yoktur.

San'a İmamlarının atideki esamîsi me hazımız olan Lane-Poole'un eserinden ve sair me hazlardan cem edilmiş olup seneler takribi ve bazı imamların sırası da meşkûttur.

﴿140﴾

Miladi		Hicri
Takriben 1591	el-Kasım el-Mansur Billah bin Muhammed bin Ali bin er-Reşid	Takriben 1000
1620	Muhammed el-Müeyyed Billah bin el-Kasım	1029
1644	İsmail el-Mütevekkil Alelallah bin el-Kasım	1054
1676	Ahmed bin el-Hasan bin el-Kasım	1078
1681	Muhammed el-Müeyyed bin el-Mütevekkil bin İsmail	1092
1686	Muhammed en-Nasır bin Ahmed bin el-Hasan	1097
1715	el-Hüseyn bin el-Kasım (?)	1127
1718	el-Kasım bin el-Hüseyn	1130
1726	el-Hüseyn el-Mansur bin el-Kasım bin el-Hüseyn	1139
1751	el-Abbas bin el-Mansur	1189
1775	Ali el-Mansur bin el-Abbas	1165
1814	el-Mütevekkil Ali el-Mansur	1229
1820	Abdullah el-Mehdi bin el-Mütevekkil	1236
1830	Ali bin Abdullah el-Mehdi (bir müddet sonra mahlû)	1246
?	Abdullah en-Nasır (maktul)	?
?	Muhammed bin el-Mütevekkil (az müddet sonra eceliyle vefat)	?
?	Ali bin Abdullah el-Mehdi (defa-i sâniye, yine mahlû)	?
1845 ?	Muhammed bin Yahya bin el-Mansur ⁵⁰	1262?
?	Ali bin Abdullah el-Mehdi (defa-i sâlise)	?
1904	Yahya Hamidüddin el-Mütevekkil bin Ahmedüddin Muhammed el-Mansur Bin Yahya Hamidüddin (el-yevm imamdır)	1322

50 Muhammed bin Yahya Osmanlılara sadakat gösterdiğinden Tevfik Paşa'yı San'a'ya celbetmişti. Fakat bir müddet sonra imametten azledildi ve yerine defa-i sâlise olarak Ali bin el-Mehdi gelip selefi Muhammed'i katletti. Ali'den sonra imamet münkarız oldu.

﴿141﴾

Hicaz ile Yemen arasındaki dağlık araziye Asir tesmiye olunup Osmanlılar zamanında ve 1288’de icra olunan Yemen vilayeti teşkilatı esnasında burası bir mutasarrıflık olmuştu. San’a İmamları bahsinde gördüğümüz idari müşkülât burada da mevcuttu. Ahalisi kâffeten Sünni olup mezhepleri Şafî’dir. Pek az da Vehhâbî vardır. Yemen Zeydîlerine adavetleri pek büyüktür. Asir’in merkez-i hükümeti Abha’dır. Asir’de bir vahdet-i hükümet yoktur. Şimalî hududu Hicaz’ın taht-ı tesirindedir. İdrisîlerin el-yevm emiri Seyyid Hasan bin Ali bin Muhammed bin Ahmed’dir ki Fas şerifinden Seyyid Ahmed İdrisiye’nin ahfadındandır. İdrisîler Arabistanca ehemmiyeti haiz olup bunlar 1330’dan beri İtalyanların, 1333’ten beri de bir mukavele ile merbut oldukları İngilizlerin tesiri altında bulunmaktadırlar. Harb-i Umumi’nin neticesinde Seyyid İdrisî Asir’de bir nevi hükümet-i müstakile tesis etmiştir. İngilizler kendisine San’a’nın iskelesi olan Hudeyde’yi vermişlerdir.

﴿142﴾

61. Hicaz Melikiyeti

Hicaz kıtası Yemen’in kısmı şimalisine müsadif olup burası 11-40 (632-661) senelerinde Hulefa-i Râşidîn’in merkez-i hükümetiydi. Bundan sonra Hicaz üç yüz sene kadar doğrudan doğruya Emevîlerin ve Abbâsîlerin tahtı hâkimiyetinde kalıp 317 (929)’de Karâmita tarafından istila ve Mekke yağma edilmişti. Fâtımîlerin 358 (969)’de Mısır’da yerleşmelerini müteakip Mekke ve Medine dahi onların havza-i idaresine dâhil olarak o zamandan beri yalnız yedinci ila dokuzuncu asr-ı hicri zarfında Yemenlilerin birkaç muvakkat akınları müstesna olmak üzere Hicaz hemen bila-fasla Mısır devletlerine merbut kalmıştır. Filvaki ileride görüleceği veçhile Mekke emaretinde bulunan Benî Uhayzir, Benî Musa, Benî Haşim ve el’an devam eden Benî Katâde Mısır devletlerinin hükümrânisi altında kaldıkları gibi bilahare 923’te Mısır’ın fethiyle beraber Memalik-i Osmaniye’ye ilhak edilen Mekke Emareti İstanbul’dan gönderilen valiler vasıtasıyla idare olunmakla beraber Mekke emirleri yerlerinde bırakılarak “Hadimül-Harameynü’ş-Şerifeyn” unvanını da ahzeden Osmanlı sultanları tarafından memuriyetleri tasdik olunurdu. Harb-i Umumi’nin sonlarına doğru ve 1334 (1916) senesinde Emir-i Mekke bulunan Şerif Hüseyin bin Ali bin Muhammed bin Abdulmuin Bin Avn, metbûu olan Türkiye Devleti’ne karşı ilan-ı isyan ve 1336 (1918)’da da makam-ı hilafetten rabitasını kat’ ederek veraset kendi ailesinde kalmak üzere İngiltere’nin muavenetiyle Hicaz Melikiyetini’ni tesis etmiştir. Melik-i Hicaz, Versailles muahedenamesinin müzailerinden ve Cemiyet-i Akvam’ın azasındandır. Hicaz ile İngiltere arasında daha 1915’te akd ve Mekke’de münteşir el-Kible gazetesinin 555 numaralı nüshasında ilan olunan muahede-i hafiye’nin ikinci bendi mucibince Hicaz’ı her türlü tecavûze karşı himaye ve hududunu muhafazaya itina edeceğini ve dâhilen hükümete karşı vuku bulacak kıyımların itfasına kadar manen ve maddeten muavenette bulunacağını Büyük Britanya taahhüt etmiştir. Lord Crawford’un 1922’de Lordlar Kamarası’ndaki beyanatına nazaran Melik-i Hi-

caz Şerif Hüseyin, İngiltere'den senevi dört yüz bin İngiliz lirası almaktaydı. Şerif Hüseyin kendisini bilahare halife olarak da ilan etmiş ise de bu iddiası ekser memalik-i İslamiye tarafından tanınmamıştır. (143) Hicaz'ı on üçüncü asr-ı hicri evâilinde muvakkaten istila eden Vehhâbîler zaman-ı hazırda dahi Hicaz üzerine hareket etmeye başlayıp Rebiyülevvel 1343 (Teşrinievvel 1924) evâsıtında Mekke'yi zaptetmekle Melik Hüseyin firar ve bunu müteakip de istifa ettiğinden yerine oğlu Şerif Ali calis olmuştur. Bununla beraber Hicaz meliki ile Vehhâbîler arasındaki mücadelenin neticesi el-yevm malum değildir.

Hicaz'ın şimalinde vaki olup Osmanlı hükümeti zamanında, Salt kazası dâhil olduğu halde, Kerek ve Belka sancaklarının ve Aclun kazası ve şimal-i şarkîye doğru çölleri ihtiva eden ve Şeria yahut Ürdün nehrinin ve Bahr-i Lut'un şarkında bulunan kıta-i memalik 1920 ve 1921 içinde İngiltere'nin taht-ı himayesinde olarak "Şarkü'l-Ürdün" namıyla bir emaret şekline konulmuş, ve Hicaz meliki Şerif Hüseyin'in ikinci oğlu Şerif Abdullah İngiltere tarafından oraya emir tayin olunmuştur. Emir'e, İngiltere'den senevi altmış bin İngiliz lirası tahsis edilmiştir. Bu emaret Filistin'de mukim İngiliz mümessilinin nezarat ve murakebesi altındadır. Bu emaretin merkez-i askeriyesi Amman'dır.

(144)

62. Umman İmamları ve Seyyidleri (Maskat Sultanlığı)

Umman ülkesi Arabistan'ın cenub-i şarkî müntehasındaki köşede kâin olup cihet-i garbiyesi Hadramud ile hem huduttur. İslamiyet oraya pek erken, daha Hz. Ömer'in zaman-ı hilafetinde ve takriben 15 (636) senesinde hulul etmiş ve 107 (725)'de ahalinin kısm-ı azamı Havaric'den olan İbâziye mezhebini kabul ettikten sonra kendilerine imamlar intihap etmeye başlamışlardır.

Cülenda bin Mesud isminde biri ilk intihap olunan imamdır. Bu memleket dışarıdan birçok hücumlara maruz kalıp evvela Abbâsîler ve dördüncü asr-ı hicride Kâramita, 664 (1265) ve 1150 (1737)'de İranîler, 677 (1278)'de Yemenliler, 921 (1515) ve 1091 (1680)'de Portekizliler ve nihayet 1218 (1803) ve 1226 (1811) senelerinde de Vehhâbîler Umman'ı muvakkaten istila etmişlerdir. Müntehab imamet usulü üç defa mevrus-i mülkiyete inkılap etmiştir. Bu tebdil 549-809 (1154-1406) seneleri içinde Benî Nebhan, 1034-1154 (1624-1741)'te Benî Ya'rub aileleriyle 1154 (1741)'ten başlayıp el-yevm hükümrân olan Ebu Said hanedanının makam-ı hükümete geçmesiyle vukua gelmiştir. Unvan-ı hükümdarî 1193 (1779)'ten itibaren İmam olmayıp Seyyid'dir. Umman'ın Makarr-ı hükümeti bin sene müddet Nezva sonra 1112-1197 (1700-1783) senelerinde Rustak ve nihayet Maskat olmuştur. El-yevm Maskat'ta Umman meliki olan Timur bin Faysal 1309 (1891) mukavelenamesi mucibince İngiliz himayesi altına girmiştir ve Maskat Sultanı unvanını taşır.

Umman Haricileri on asırdan beri li eclî't-ticare Afrika'nın sahil-i şarkîsinde cevelan ederlerdi. Bunun neticesi olarak 1199 (1784)'da Umman Seyyidleri, Zengibar adasını fethedip 1273 (1856)'te mezkûr seyidlerin bir şube-i taliyesine mensup olan Macid bin Seyyid bin Sultan tarafından orada bir emaret-i müstakile tesis edilmiş ise de el-yevm İngilizlerin taht-ı himayesinde bulunmaktadır.

(145)

Müntahap imamların adedi 34 olup içlerinden bazıları defa-i sâniye olarak dahi imamete geçmişlerdir.

Birinci Umman imamı 135 (751) senesinde kuûd eden Cülenda bin Mesud olup sonuncu imam da 967 (1570)'den 1034 (1624) senesine kadar hükümet eden Abdullah bin Muhammed'dir. Ara yerde gelen imamların esamîsinin tadadından sarf-ı nazar ediyoruz.

Benî Nebhan Melikleri

Miladi		Hicri
1154-1406	el-Felah bin el-Hasan Arâr bin el-Felah Muzaffer bin Süleyman Mahzum bin el-Felah	549-809

Benî Ya'rub Melikleri (adedi 11'dir)

Birincisi: Nasır bin Mürşid, 1034-1039 (1624-1629)

Sonu: Sultan bin Mürşid: 1151-1154 (1738-1741)

Eimme-i Saidiye

1741	Ahmed bin Said	1154
1774	Said bin Ahmed	1188
1779	Hamid bin Said (niyabetle) bundan sonra Seyyid unvanıyla	1193
1792	Sultan bin Ahmed	1206
1804	Salim bin Sultan	1219
1804	Said bin Sultan	1219
1856	Tueni bin Said	1273
1866	Salim bin Tueni	1283
1868	Aziz bin Kays	1285
1874	Türkî bin Said	1291
1888	Faysal bin Türkî	1305
1913	Timur bin Faysal (Maskat Sultanı)	1332

(146)

63. Necid Sultanlığı

Vehhâbîler

Necid ülkesi, merkezî Arabistan'ın şarkına doğru mâil bulunan ve birçok vahaları ihtiva eden nevahi-i mürtefiada vakidir. İsm-i aslıyesi el-Yemame'dir. Necid'in makarr-ı hükümeti er-Riyad'tır. İslamiyet oraya daha 12 (633) senelerinde hulûl etmiştir. Vehhâbî mezhebinin müessisi, 1206 (1791)'da vefat eden Muhammed bin Abdülvehhab isminde bir şeyh olup o zaman Necid emiri bulunan Muhammed İbnu's-Suud'a bu mezhebi 1158 (1745)'de kabul ettirmişti. Bunu müteakip hemen tekmil Necid ahalişi mezheb-i mezkûra dâhil olmuşlardır. Bundan dolayı emirleriyle beraber onlara Vehhâbî denilir. Muhammed İbnu's-Suud 1179 (1765)'da vefat etmiştir. Vehhâbîler daha on üçüncü asır evâilinde bile büyük kuvvetlere malik olduklarından 1218-1225 (1803-1810) seneleri içinde Hicaz'ı, Yemen'i, Umman'ı ve el-Cezire'nin bir kısmını muvakkaten istila etmişlerdi. Hicaz'dan ve Yemen'den Mısır valisi Mehmed Ali Paşa tarafından ihraç olundular. Bu esnada Necid emiri bulunan Abdullah-ı evvel Mehmed Ali Paşa'ya teslim olduğundan İstanbul'a gönderilmiş, orada 1234'te idam edilmiştir. El-yevm hükümet eden Abdülaziz, Türkiye'ye ait olan el-Ahsa (el-Hasa'yı) 1332 (1913)'de zaptetti. Harb-i Umumi'de İngilizlere taraftar ve Türklere hasmane bir vaziyetteydi. Türkiye tarafını iltizam eden Cebel-i Şemmar emaretini 1340 (1921)'ta kendi memleketine ilhak etti. Aynı sene içinde Necid bir müstakil sultanlık olarak İngiltere tarafından tasdik edildi. Sultan İngiltere'den senevî altmış bin İngiliz lirası tahsisat almaktadır. Cevf nevahisini 1333'te zapt ve Asir emiriyle bir muahede akdetti. On dokuzuncu Necid sultanı olan Abdülaziz Arabistan'ın en mühim şahsiyet-i siyasiyesidir. Otuz bin asker çıkarabilir. Irak hükümetiyle 1340 (1922)'ta Mahmur'da akdettiği mukavele mucibince Şemmar resmen kendisine terk olundu. Hicaz meliki Vehhâbîleri tekfir etmiştir. Bu münaferat nihayet bir harbe sebebiyet vermiştir ki bu da el-yevm Necid sultanı olan Abdülaziz'in Hicaz'ı istilasını, 1443 Rebiyülevvelinde Mekke'nin zaptını, ve Hicaz meliki Şerif Hüseyin'in istifa ve firarını mucip olmuştur. Vehhâbî emirlerinin silsilesi noksan ve müddet-i hükümetleri takribidir.

(147)

Vehhâbîler

Miladi		Hicri
Takriben 1751-1765	Muhammed bin es-Suud	Takriben 1164-1179
1765-1803	Abdülaziz-i evvel bin Muhammed	1179-1218
1803-1814	es-Suud bin Abdülaziz	1218-1229

(Mısır İdaresi)

Miladi		Hicri
1814-1818	Abdullah-ı evvel bin es-Suud	1229-1234
Takriben 1818-1830	Turki bin es-Suud (Yahut bin Abdullah)	Takriben 1234-1246
1834-1838	Faysal bin Turki	1250-1254
1843-1865	Abdullah-ı sâni bin Faysal	1259-1282 ?
1875?	es-Suud sâni bin Faysal	1292?
?	Halid	?
?	İbn-i Saniyan	?
?	Faysal (defa-i sâniye)	?
1877 ?	Abdullah-ı sâni (defa-i sâniye)	1294 ?
1902	Abdulaziz bin Abdurrahman bin Faysal bin es-Suud	1320

(148)

Hicaz'da Hükümrân Olan Bazı Devletler⁵¹

Benî Uhayzir

Alevîlerden Benî Uhayzir, İmam Hasan ahfadından olup 251-350 (865-961) senelerinde Mekke ve Yemame'de hükümrân olmuşlardır. Müessisleri İsmail es-Seffak bin Yusuf el-Uhayzir'dir. Mumaileyh 251'de Mekke'de halife el-Müstain Billah aleyhine huruç ettiğinden Mekke valisi firar etmişti. Beyt-i mukaddesi ve emval-i emiriyeyi yağma ve pek çok mezalim icra etti. Medine'yi dahi zaptetti. Bu aileden yedi kişi makam-ı emarete geçip bunların yedincisi olan Muhammed'in zamanında müsadif ve 350 senesinde Hicaz'ı Karâmita istila edip Benî Uhayzir münkariz olmuştur.

Benî Musa

Benî Uhayzir'in inkırazından ve Karâmita'nın çekilmesinden sonra Benî Musa hanedanı Mekke ve Medine'de kesb-i istiklal edip 350-453 (961-1061) senelerine kadar hükümrân olmuştur. Silsilede bunların birincisi Davud bin Musa olup ondan sonra on bir emir gelmiştir. Son emir olan Tacülmeali Şükrülulvi el-Hüseynî'nin 453'te vefat ettiğini İbnü'l-Esir haber veriyor. Onunla Benî Musa münkariz olmuştur.

51 Bu hanedanlar için müracaat, Müneccimbaşı, *Sahaif*, c.2, s.429, 508, 661 ve 662.

Benî Haşim (Benî Fulayta)

Benî Fulayta'nın müessisi olan Ebu Haşim Muhammed İmam Ali ahfâdından olup Mekke'yi Benî Musa hanedanından zaptetmişti. Bu aile Mekke'de 460-598 (1067-1201) seneleri içinde hükümrân olmuştur. Bidayet-i emaretinde hüsn-i niyetle icra-i hükümet ettiği halde bilahare Hicaz kabilelerini yağma gibi su-i ahvali mervidir. Müverrihler bu aileden yedi kişinin esamisini ﴿149﴾ kaydediyorlar. Yedinci ve son emir olan Davud bin İsa bin Fulayta 571'de canişin olup ahaliye etmediği mezalim kalmamıştır. Nihayet 598'de Yenbu emiri Ebu Aziz Katâde gelip Mekke'yi zaptetmekle Benî Fulayta münkariz olmuştur.

Benî Katâde

Bunlar da Alevîlerden olup silsilenin müessisi olan Ebu Aziz Katâde'nin on beşinci ceddi İmam Hasan'dır. Havaşim'in zaafından bil-istifade Haremeyn'i zaptettikten sonra Türk ve bedevilerden mürekkep olan askerleriyle garbi Arabistan'ı Yemen'e kadar fethetti. Zaman-ı ahire değin şürefa-i Mekke olarak emarete bulunanlar bu ailedendir. Selim-i evvel Mısır'ı fethettiği 923 senesinde Şerif Ebu Nuumi Muhammed, emir-i Mekke idi. Sultan Selim'e arz-ı mutavaatla metbûiyetini kabul ettiğinden ailesi kemâ fi's-sâbık emarete bırakılmıştı. Son emir olan Şerif Hüseyin'in ne suretle devlet-i metbûsuna karşı isyan ve ilan-ı istiklal ederek melik-i Hicaz olduğu bâlâda mezkûrdur.

ALTINCI KISIM

SURİYE VE EL-CEZİRE [4. - 6. Asır]

64- Benî Hamdân (Musul ve Haleb'de)

65- Benî Mirdâs (Haleb'de)

66- Benî Ukayl (Musul ve sair mahallerde)

67- Benî Mervân (Diyarbakir'de)

68- Benî Mezyed (Hille'de)

(152)
ALTINCI KISIM

SURİYE VE EL-CEZİRE
(Suriye ve el-Cezire)
[4.-6. Asır]

Asya'da hükümrân olan düvel-i İslamiye'nin hin-i tasnifinde, adedi kesir olan zümre-i düveli bir tarihî sıraya koymak için, Afrika devletleri hakkında ittihaz edilen sarf-ı coğrafi usulün tadili icap ettiğini mukaddimede söylemiş-tik. İşte bu altıncı kısımın ihtiva ettiği devletler dahi bu meyanda olup, asılları Kürd olan Mervânîler müstesna olmak üzere bu zümreye idhal edilen devletlerin kâffesi neslen halis Arap'tır. Maskat-ı re'sleri olan çöllerinden şimale doğru Suriye'ye ve el-Cezire'ye hicret eden kabâil-i Arap her daim bir kuvve-i siyasiye teşkil etmekteydi ki Hulefa-i Abbâsiye bu keyfiyeti nazar-ı ehemmiyetten dûr tutmamaya mecbur idiler. Filvaki Bağdad hâkimiyet-i merkeziyesinin inkıraz-ı seriî hengâmında Suriye çöllerinde ve Fırat vadisinde göçebe olarak dolaşan birçok aileler câbecâ iskân ederek şehir ve kaleler işgal ve devletler tesis etmeye başladılar. Ezcümle Tağlib kabilesi Musul'da, Haleb'de ve sair mahallerde Hamdânî Devletini teşkil etti. Benî Kilâb kabilesi Mirdâsileri Haleb tahtına oturttu. Benî Ukayl el-Cezire'de ve Irak'ın bir kısmında hükümetlerini kurdular. Benî Esed de pek kuvvetli Mezvedî Devletini Hille'de tesis etti. Bununla beraber hükûmat-ı mezkûre şehirler, nahiyeler ve hatta bütün vilayetler üzerine hâkim oldukları halde, emirleri olan rüesa-i Arap ananevi adat-ı milliyelerini terk etmeyerek alelekser kabileleri efradıyla beraber yine çadır altında yatıp bedevi hayatını idame ettirirlerdi.

(153)

64. Benî Hamdân (Musul ve Haleb ve Sair Mahallerde)

Miladi 929-1003 / Hicri 317-394

Hamdânî sülalesi aslen Arap olan Benî Tağlib kabilesinden neşet edip aşiretleri Musul civarında sakin olmuştu. Kabilenin eşrafından olan Hamdân

bin Hamdun daha 260 (873) senelerinde Musul şehrinin vekai-i siyasiyesinde mühim bir mevki tutmuş ve 272 (885)'de Havaric'den Harun ile samimi münasebatta bulunmaktaydı. Bir iki sene sonra Mardin kalesine dahi sahip olmuş ve fakat Halife Mutezid Billah tarafından 281 (894)'de oradan ihraç edilmişti. Bunu müteakip halifeye arz-ı mutavaat eden oğlu Hüseyin Harun'u mağlup etmekle Hamdân serbest bırakıldığı gibi Hüseyin ile beraber diğer oğulları da nezd-i halifede makbul ve muteber olarak ailenin istikbali temin edilmişti. Hüseyin bin Hamdân Kum ve Kâşân valiliğine tayin olunup 306'da vefat etmiştir. Hamdân'ın bir diğer oğlu Ebü'l-Heyca Abdullah 293 (905)'te halife tarafından Musul ve tevabiine vali napolunup bunun zamanında Hamdânîlerin ikbal ve iktidarı fevkalade tezayüt etmişti. Yine Hamdân'ın oğullarından olan İbrahim ve Davud'a 307-309 senelerinde yekdiğerini müteakip Diyar-ı Rebia ve Ebü'l Alâ'ya da Nihavend vilayetleri verildi. Ebü'l-Heyca Abdullah'ın Musul'da 308 (920)'de naip olarak bıraktığı oğlu el-Hasan, babasının 317 (929)'de vefatı üzerine yerine kaim olmuştur ki Benî Hamdân Devletin Musul şubesi müessisidir. Halife-i Abbâsî kendisine 330 (941)'de Nasırüddevle unvanını vermiştir. Musul hükümetinde 317 ile 323 arasında vukua gelen bazı fasılalar müstesna olmak üzere, Nasırüddevle Ebu Muhammed el-Hasan, oğlu Ebu Tağlib el-Gazanfer tarafından 356 (967)'da ıskat edilinceye kadar Musul ile beraber havalisi olan Diyar-ı Rebia'da ve merkezi Rakka olan Diyar-ı Mudar'da hükümet edip 358 (968)'de vefat etmiştir. Ebu Tağlib esna-i hükümetinde Benî Büveyh efrad-ı hanedanı beyninde hudûs eden münakaşata iştirak ettiğinden Irak'ı terk etmeye mecbur olmuş ve az müddet sonra 369 (979)'da Suriye'de vefat etmiştir. Bunun üzerine biraderleri Ebu Tâhir İbrahim ve Ebu Abdullah el-Hüseyin, Büveyhîlerin 154 hizmetine girerek onların müsaadesiyle 379 (989)'da Musul'a avdetiyle memleketlerine muvakkaten sahip olmuşlardı. Ancak bu hâkimiyet çok devam etmeyip Kürtlere ve Benî Ukayl'a karşı kendilerini müdafaya mecbur olmuşlar ve 380 (991)'de vukua gelen muharebatta Ebu Tâhir telef olmuş ve biraderi Ebu Abdullah da Mervânîlere esir düşmüştür. İşte tarih-i mezkûrda Benî Hamdân Musul şubesi münkariz olmuştur. Mumaileyh Ebu Abdullah Fâtımîlerin siyanetiyle esaretten kurtularak gerek kendisi gerek ahfadı, Musul ile bir münasebetleri olmayarak ta 465 (1072) senesine kadar Fâtımîlerin nezdinde büyük menâsıb ihraz etmişlerdir.

Ebü'l-Heyca'nın diğer oğlu Ebu el-Hasan Ali, 330 (941)'da Halife-i Abbâsî tarafından Seyfüddevle unvanıyla taltif olunmuştu. Mumaileyh 333 (944)'te Benî İhşid'in elinden Haleb'i zaptederek Hamdânîlerin Haleb şubesini tesis etmiştir. Seyfüddevle İslam hükümdarlarının en namdarlarından. Bizanslılara karşı icra ettiği gazalarda ve muharebat-ı sairede pek büyük şöhrat kazanmıştır. Fakat ulum ve fûnûna karşı gösterdiği muhabbet ve itibar, ve şuarâ ve üdebâyı teşvikteki himematı, muharebelerinde ihraz ettiği şan ve şöhrat gibi kadrini tezyit etmiştir. Hatta şuarâyâ mahsus olmak üzere on miskallık altın kestirip bunların üzerine ismini ve suretini hak ettirmiştir⁵². Seyfüddevle 356 (967)'da vefat etmiştir.

52 Es-Sealibi, *Yetimetu'd-Dehr fi Şuarâ-i Ehli'l-Asr*, Şam'da matbu, c.1, s.11; Rodosizade Mehmed, *Tercüme-i Vefayâtü'l-Ayan li-İbn-i Hallikan*, c.2, s.24.

Seyfüddevle'nin hayatta kalan oğlu Ebü'l-Meali Şerif, bilahare halife tarafından Sa'dü'd-Devle unvanını ahzetmiştir. Bu da 381 senesine kadar devam eden hükümeti esnasında muvaffakiyetle icra ettiği muharebatta temeyyüz etmiştir. Oğlu Saidüddeve hanedanın memlûk ve veziri olan Lü'lü'nün vesaletiyle makam-ı hükümete geçtikten sonra Lü'lü'nün kızını tezevvûç etmiştir. Bütün zaman-ı hükümeti Fâtımîler ile muharebata münhasır ve makamını temin zımında Bizanslılarla akd-i muahedeye mecbur kalmıştı. Lü'lü, Haleb hükümetini yed-i gasbına almak maksadıyla Saidüddeve ile zevcesini 392'de tesmim ederek oğulları Ebü'l-Hasan Ali ve Ebü'l-Meali Şerif namlarına iki sene kadar icra-i hükümet ettikten sonra bunları Kahire'ye teb'îd ve kesbi istiklal etmiş olduğundan 394 (1003)'te Hamdânîlerin Haleb şubesi de muntafi olmuştur. Lü'lü ise 399 (1008)'da pek ihtiyar iken vefat etmiştir. Daha hayatında hükümete iştirak ettirdiği oğlu el-Mansur'a Fâtımî halifesi el-Hâkim bilahare Murtezaüddeve unvanını vermiştir. Mumaileyh Haleb'de Fâtımîler namına hutbe okutmayı kabul ettiğinden Haleb'in Fâtımî idaresine geçmesi bu zamandan itibar olunur. Bazı müverrihler Lü'lü ile oğlu Ebu Nasır'a münhasır kalan hükümeti Hamdânîlerin fûruu olmak üzere kaydederler.

(1) Musul Şubesi

Miladi		Hicri
929	Nasırüddeve Ebu Muhammed el-Hasan	317
967-979	Adidüddeve Ebu Tağlib Fazlullah el-Gazanfer	356-369
989-991	Ebu Tâhir İbrahim Ebu Abdullah el-Hüseyn	379-380

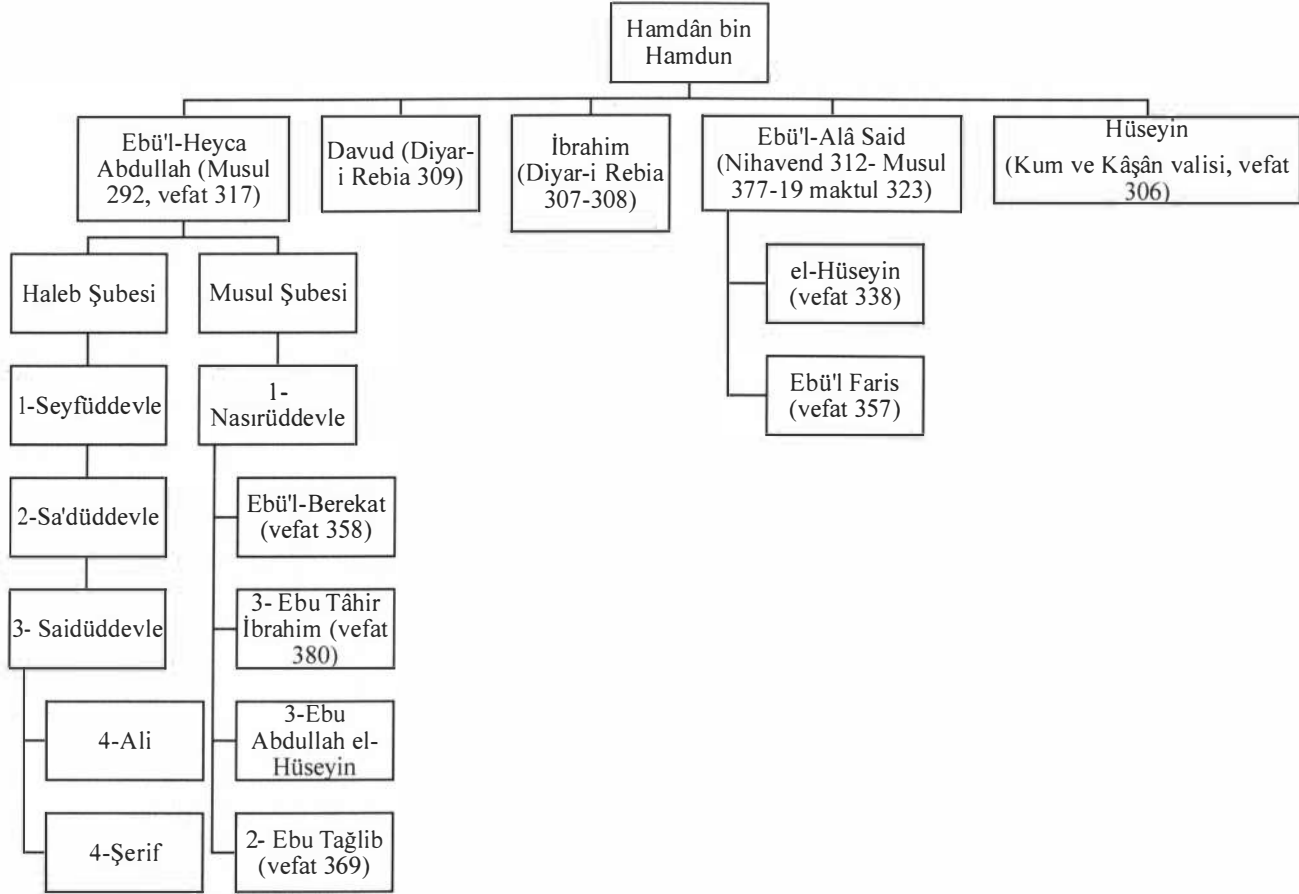
[Benî Büveyh ve Benî Ukayl müstevli oldular]

(2) Haleb Şubesi

Miladi		Hicri
944	Seyfüddevle Ebü'l-Hasan Ali	333
967	Sa'düddeve Ebü'l-Meali Şerif	356
991	Saidüddeve Ebü'l-Fadail Said	381
1002	Ebü'l-Hasan Ali	392
1003	Ebü'l-Meali Şerif	394

[Fâtımîler müstevli oldu]

Benî Hamdân

(157)

65. Benî Mirdâs (Haleb)

Miladi 1023-1079 Hicri 414-472

Bir Arap kabilesi olan Benî Kilâb'dan Esedüddeve Ebu Ali Salih bin Mirdâs daha 402 (1011)'de Haleb civarındaki bedevileri, Benî Hamdân'ın memlûklerinden olup Haleb'e hâkim bulunan Lü'lü'nun oğlu Ebu Nasır'a karşı isyan ettirmişti. Bilahare Haleb'i Fâtımîler zaptetmişlerse de ahali bunlardan hiç memnun olmadığından mumaileyh Salih bin Mirdâs ile birlikte Benî Kelb kabilesi reisi Sinan bin Ulyan ve Benî Tay kabilesi reisi Hasan bin el-Müferric müttetiken Fâtımîlere karşı ilan-ı isyan ederek 414 senesinde Sinan Şam'a, Hasan Filistin'e ve Salih de Haleb'e hâkim olmuşlar, ve işte bu suretle Haleb'de Benî Mirdâs Devleti teessüs etmiştir. Salih, 420 (1029)'de Fâtımîlerle vuku bulan muharebede maktul olunca yerine oğlu Şiblüddeve Nasr calis olmuş ise de bu da Fâtımîlere karşı icra ettiği bir muharebede ve 429 (1037)'da maktul düşmüştür. Bunun üzerine Fâtımî serdarı Anuştekin Haleb'i işgal edip ancak beş sene sonra Salih'in diğer oğlu Muizzüddeve Simâl Haleb'i istirdat edebilmiş ve fakat 449 (1057)'da tekrar Fâtımîlere terk etmeye mecbur olmuştur. Bu esnada Simâl'in biraderi Atiyye, er-Rahbe'yi işgal ediyordu. Haleb'e ikinci Fâtımî hükûmeti 452 (1060)'de Reşidüddeve bin Şiblüddeve'nin azmiyle hitam bulmuş ise de aile arasında vifak olmadığından Reşidüddeve sene-i atiyede amcası Muizzüddeve tarafından oradan tard olunmuştur. Muizzüddeve hin-i vefatında ve 454 senesinde Haleb'i biraderi Atiyye'ye vasiyet etmiş ise de Reşidüddeve oraya hâkim olmaya muvaffak olmuş ve Atiyye de Rakka'yı istila etmiştir. Atiyye 463 (1070)'te Benî Ukayl'den Müslim bin Kureyş tarafından oradan ihraç olunmuştur. Reşidüddeve'nin oğlu Celalüddeve 468'de babasının yerine kaim olup Menbiç'i Rumların elinden zaptetmiştir. Celalüddeve'nin biraderi Sâbık (Şebîb) 472 (1079) senesine kadar idame-i hükûmet edebilip, sene-i mezburede Benî Ukayl'den Müslim bin Kureyş Haleb'i istila etmesi üzerine Benî Mirdâs Devleti münkariz olmuştur⁵³.

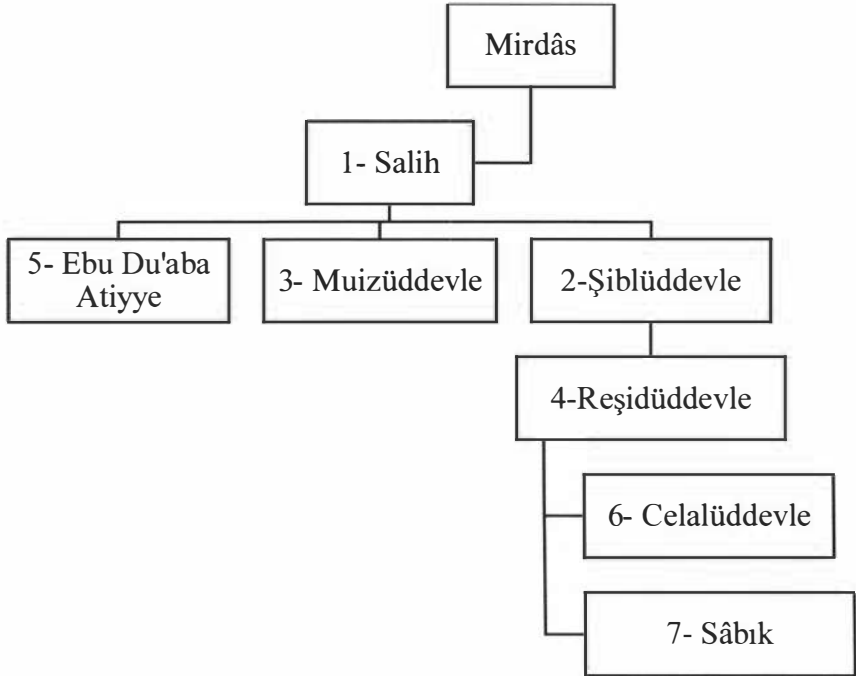
(158)

Benî Mirdâs

Miladi		Hicri
1023	Salih bin Mirdâs	414
1029	Şiblüddeve Ebu Kamil Nasır	420
1037	(Fâtımî istilasası)	429
1042	Muizzüddeve Ebu İlvan Simâl	434
1057	(Fâtımî istilasası)	449
1060	Reşidüddeve Mahmud	452

1061	Muizüddeve (defa-i sâniye)	453
1062	Ebu Du-âba Atiyye	454
1062	Reşidüddeve (defa-i sâniye)	454
1075	Celalüddeve (Samsamüddeve) Nasır	468
1075-1079	Ebü'l-Fezail Sâbık	468-472

[Benî Ukayl müstevli oldu]

﴿159﴾

66. Benî Ukayl (Musul ve sair Mahallerde)

Milad 996-1096 / Hicri 386-489

Benî Ukayl Arabistan'da Benî Mudar kabâiline mensup Benî Ka'b'ın mürekkep olduğu beş şubeden birini teşkil eden gayet büyük bir kabileydi. Bunlar din-i İslam'ı kabul ettikten sonra kabâil-i taliyeleri Suriye, Irak ve hatta şimalî Afrika ve Endülüs'e kadar yayıldılar. Hilafet-i Abbâsiye'nin ilk zamanlarında Irak kıtası adeta Ukayliler ile dolmuştu. Onların aksam-ı kabâilinden olan Benî Müntefik, Basra havalisinde bulunan Batîha (Bataih) nam bataklık-larda sakin olan maruf ailesi meyanında hicret etmişlerdi. Benî Haface birkaç asır müddet belki 727 (1327) senesine kadar Irak çöllerinden geçen kafilelere

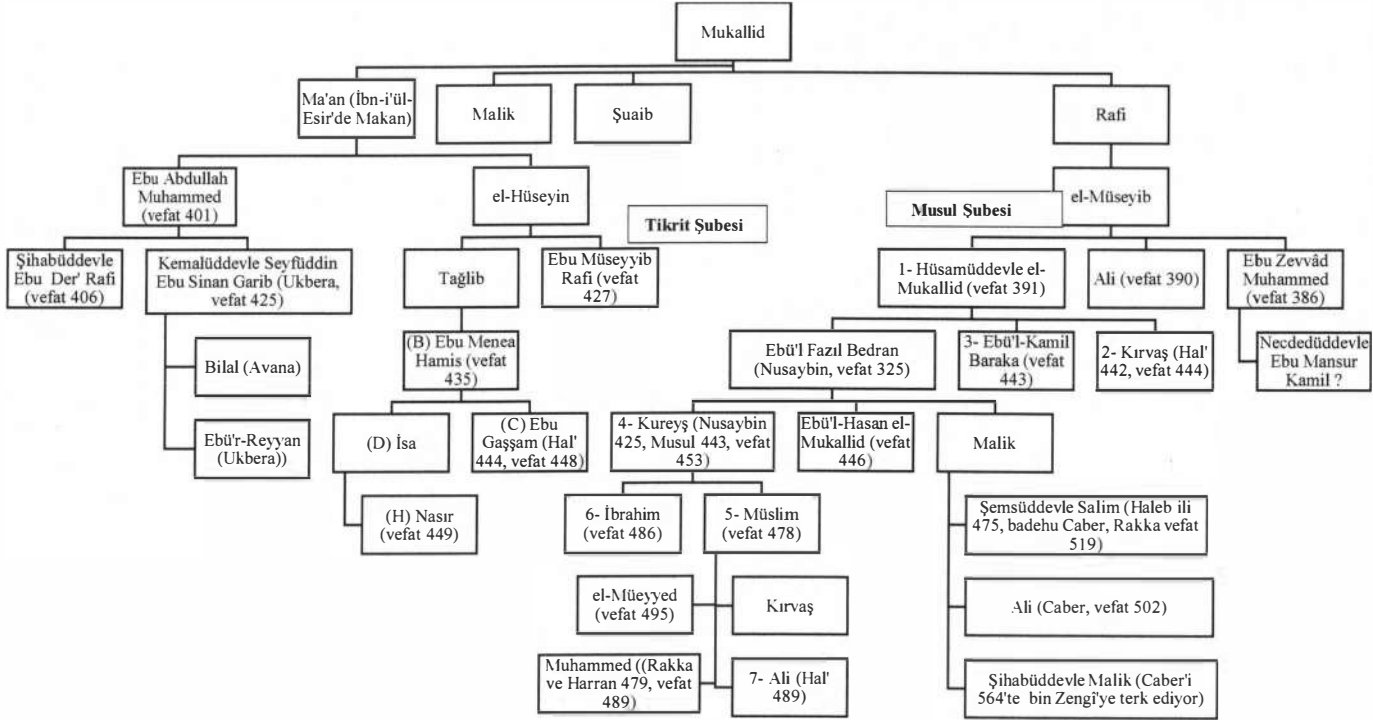
kılavuzluk ederlerdi. Hâlbuki Benî Ubade kabilesi Benî Müntefik ile birlikte Kûfe ile Vasit ve Basra arasındaki arazide bulunurlardı. İşte Musul'da hükümler olan Benî Ukayl şubesinin bunlardan çıkmış olması muhtemeldir. Dördüncü asr-ı hicride Suriye ve Irak'ta hükümet süren Ukaylîler, gayet kuvvetli bir Arap Devleti'ni teşkil eden Hamdânîlerin haracgüzarıydılar. Fakat Devlet-i Hamdânî'nin inkırazı üzerine kesb-i istiklal etmişlerdir. Ebu Zevvâd Muhammed bin Müseyyib son Hamdânî hükümdarından 379 (989)'da Nusaybin ile beled-i şehirlerini tesellüm etmiş ve buna 380'de Musul da ilave kılınmıştı. Fakat 381'de Büveyhîler mumaileyhi oradan tard ve ihraç etmişlerdi. Ebu Zevvâd'ın biraderi Mukalled daha ziyade muvaffakiyet göstererek 386 (996)'da Musul'u zapt ve bir vergi vermek şartıyla gerek burada, gerek Kûfe, el-Kasr ve el-Camiayn'da hükümetini Âl-i Büveyhîden Bahaüddeve'ye tasdik ettirdi, hatta bu vesile ile el-Anbar, Medain ve Dakuka şehirleri de kendisine tefviz kılındı. Binaenaleyh Hüsamüddeve el-Mukalled Benî Ukayl'in Musul şubesinin müessisidir. Bu silsileden Müslim bin Kureys'in zaman-ı hükümetinde memalik-i Ukayliye Bağdad'tan ta Haleb'e kadar tevsi etmişti. Fakat mumai-leyhin 478 (1085)'de vefatıyla artık Benî Ukayl Devleti zaafa duçar olmuştur. Makarr-ı hükümetleri olan Musul 489 (1096)'da Kıvamüddeve Ebu Said Kürboğa isminde bir Türk emiri tarafından zaptolunarak memalik-i (160) Selçukîye'ye ilhak edilmiştir. Suriye ve el-Cezire'nin muhtelif küçük şehirlerinde hükümler olan Benî Ukayl'in diğer şuâbatı veyahut münferit rüesası onların buraya merbut umumi silsilenamesinde irae olunmuşlardır.⁵⁴ El-Cezire'deki hâkimiyetlerinin inkırazından sonra Benî Ukayl yine eski memleketleri olan Bahreyn tarafına hicret etmişlerdir.

Miladi		Hicri
996	Hüsamüddeve Ebü'l-Hasan el-Mukalled	386
1001	Mu'temiddevle Ebü'l-Menî' Kırvaş	391
1050	Zaimüddeve Ebu Kamil Baraka	442
1052	Âlemeddin Ebü'l-Meali Kureys	443
1061	Şerifüddeve Ebü'l-Makarim Müslim	453
1085	İbrahim	478
1093-1096	Ali	486-489

[Horasan Selçukîleri müstevli oldu]

54 Ukaylî hanedanından Muhiyüddin Ebü'l- Haris Mihraş, Şuayib bin Mukalled'den gelip ve Ane ve Hadîse'de hükümet etmiştir. Kendisinden sonra 499'da oğlu Süleyman kaim olup 528'de vefat etmiştir. Muhammed isminde biri de Malik bin Mukalled'den gelip 496'da Irak'ta vaki Hîr'te hükümet etmiştir. Müracaat: Kay, "Notes on the Hist. of the Benî Okayl", *Journ. Roy. As. Soc.*, 1886

Benî Ukayl (Âl-i el-Müseyyib)

《161》

67. Benî Mervân (Diyarbekir'de)**Miladi 990-1096 / Hicri 380-489**

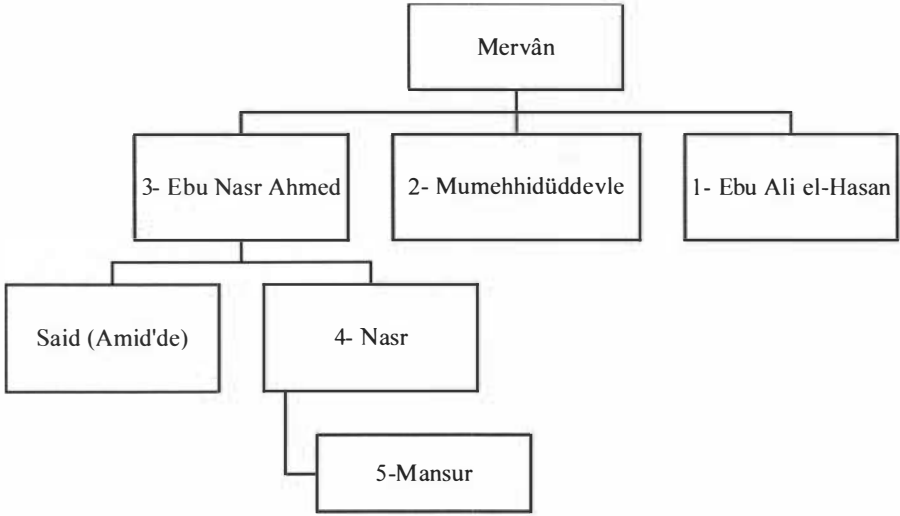
Amid takriben 323 senelerinden beri Benî Hamdân'ın memalikinden iken 368'de orayı Benî Büveyh ve 373 senesinde de Hamidiye Kürtlerinden Bad namında bir bey zaptetmişti. Mumaileyhin tekmi ismi Ebu Abdullah el-Hasan bin Dostık, diğer rivayette künyesi Ebu Şuca Bad ve ismi Ebu Abdullah el-Hasan bin Dostık'tır. Başına topladığı adamlarıyla evvela Erminiye'ye ve Erciş'e ve badehu diğer birçok kasabalara sahip olup nihayet 380 (990)'de Musul'a dahi müstevli olmak üzere iken Hamdânîler tarafından tazyik edildiğinden attan düşerek ağır surette yaralanmış ve kendisini tanıyan bir Arap'ın eliyle katledilmiştir. Bunun üzerine Bad'ın kız kardeşinin oğlu Ebu Ali el-Hasan, ki bu da Mervân isminde bir Kürd beyinin oğluydu, sene-i mezburede Amid'de hükümete geçerek Amid'den başka Erzen, Meyyafarikin, Hısn-ı Keyfa gibi Diyarbekir'in başlıca şehirlerini ihtiva eden memalikte Bad'a halife oldu ve bu suretle Diyarbekir'de Benî Mervân Devleti'ni tesis etti. Ebu Ali'den sonra biraderi Mümehtidüdevle ve 402'de de elli bir sene hükümet edip asrında hayli şöhrat sahibi olan Nasırüdevle canişin oldular. Bunun vefatında oğlu Nizamüdevle Nasr hükümete geçmiş ise de kendisi Meyyafarikin ve sair şehirlerde ve biraderi Said de Amid'e hâkimdi. Nihayet Mansur'un 489'da vefatıyla memleketlerini Selçukiler istila ederek Benî Mervân Devleti münkariz olmuştur. Mervânîler Âl-i Büveyh'in metbûiyetini kabul etmiş olduklarından sikkelerinde bunların da isimleri münderiştir.

《162》

Benî Mervân

Miladi		Hicri
990	Ebu Ali el-Hasan	380
997	Mümehtidüdevle Ebu Mansur Said	387
1011	Nasırüdevle Ebu Nasr Ahmed	402
1061	Nizamüdevle Nasr	453
1079-7096	Mansur	472-489

[Horasan Selçukîleri müstevli oldu]

(163)

68. Benî Mezyed (Hille'de)

Miladi 1012-1150 Hicri 403-545

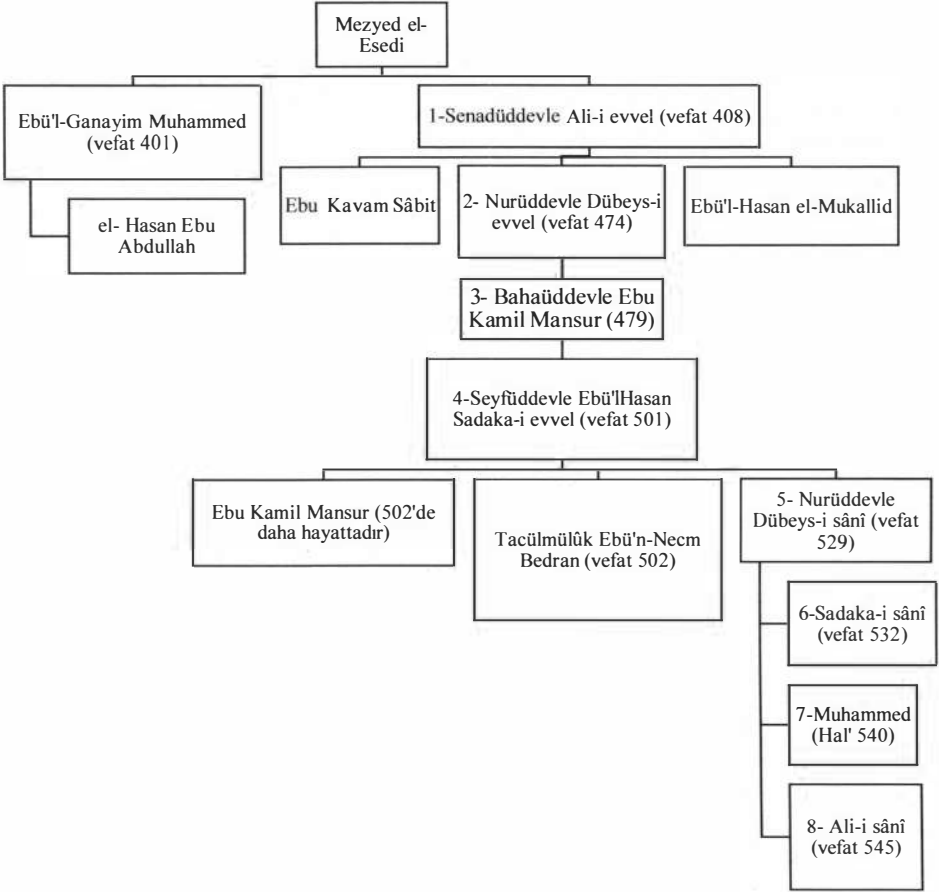
Benî Esed kabilesinden olan Benî Mezyed Arabistan'ı terk ettikten sonra el-Cezire'ye gelerek şattın sol sahilinde bulunan el-Kadisiye çölleri üzerine yayılmışlardı. Senedüddeve Ebi el-Hasan Ali İbtidalarında Âl-i Büveyh hizmetinde olarak valiliklerde bulunmuşken 387 (997)'de Büveyhîlerden Bahaüddeve'ye karşı isyan ve her ne kadar bir müddet sonra yine itaat etmiş ise de 403 (1012)'te ilan-ı istiklal ettiğinden bu emrivakiyi yine Benî Büveyh'ten Sultanüddeve tasdikte muztar kalmıştı. Bu suretle Benî Mezyed Devleti teessüs etmiştir. Mezyedîlerin dördüncüsü olan Seyfüddeve Sadaka-i evvel, kendisine makarr-ı hükümet olarak Irak'ta Fırat nehri üzerinde vaki Camian (Camiayn) şehrinin karşı yakasında ve kadim Babil harabelerinin yakınında 495 (1101) senesinde Hille şehrini bina etmiştir ki o zaman buna Hille-i Benî Mezyed yahut Hille es-Seyfiye tesmiye olunmuştur. Sadaka, babası Ebu Kamil Mansur'un 479 (1086)'da hin-i vefatında Abbâsî halifesi el-Muktedi Billah tarafından şattın sol tarafında bulunan Benî Mezyed ülkesinin emiri olarak tayin olunmuştur. Selçukî sultanı Berkyaruk ile akrabası arasında zuhur eden muharebattan bilistifade Sadaka, hâkimiyetini Irak'ın bir büyük kısmına tevsi ettiği gibi yekdiğerini müteakip Hit, Vasit, ve Basra'yı da zaptetmiş ve Tikrit emiri Keykubad bin Hezâres'i 500 (1106)'de taht-ı itaate almıştı. Sadaka 501'de Selçukî sultanıyla tutuştuğu bir muharebede maktul olmuştur. Ecdadı gibi kendisi de Melikü'l-Arap unvanını taşırdı. Mumaileyh tarih-i İslam'da en büyük hükümdarlardan biridir. Harplerde gösterdiği şecaatten başka kerem ve sehâsını ve hatırnüvâzlığını methü senâda şairler ve müver-

rihler müttefiktirler. Sadaka'nın vefatı üzerine 501'de yerine oğlu Dübeys-i sâni kaim olmuştu. Mumaileyhin maceraları pek çoktur. Bununla beraber zamanının en maruf erbab-ı kereminden ve şuarasındandı. Hatta Harîrî bir makamesinde kendisinin İslâm'da zevat-ı âliyeden olduğunu beyan ediyor. Dübeys mükerreren memleketinden ihraç edilmiş ve yine Hille'ye malik olmuş ve nihayet 529 (164) (1135)'da Irak Selçukîlerinden Sultan Mesud tarafından katledilmiştir. Dübeys'in üç oğlu vardı. Bunlardan evvela Sadaka-i sâni babasının yerine gelip 532 (1137)'de maktulen vefat etmiştir. Onun yerine biraderi Muhammed bin Dübeys calıs olduysa da 540 (1145) senesinde üçüncü biraderleri olan Ali bin Dübeys üzerine hücumla Muhammed'i münhezim ettikten sonra Hille'yi zaptetmiştir. Ali-i sâninin 545 (1150)'te Esedabad'da (bir rivayette mesmumen) vefat ettiğini İbnü'l-Esir haber vermektedir ki senne-i mezkûrede artık Mezyed hükûmeti münkariz olmuş sayılır. Mamafih Irak'ta daha kesretle mevcut olan Benî Esed kabâilinin izalesini halife-i Abbâsî, el-Müstencid Billah emrettiğinden 558 (1162)'de bunlardan dört bin kişi katledilip kusûru da Fırat havalisinden çekilmiştir. Batîha'da bulunan Benî Müntefik kısmen onların ülkesine müstevli olmuş ve fakat memleketlerinin hâkimiyeti Benî Zengî'ye intikal etmiştir.

Miladi		Hicri
1012	Senadüddevle Ali-i evvel	403
1017	Nureddevle Dübeys-i evvel	408
1081	Bahaüddevle Ebu Kamil Mansur	474
1086	Seyfuddevle Sadaka-i evvel	479
1107	Nurüddevle Dübeys-i sâni	501
1135	Sadaka-i sâni	529
1137	Muhammed	532
1145-1150	Ali-i sâni	540-545

[Benî Zengî müstevli oldu]

﴿165﴾

Benî Mezyed

Harb-i Umumi'den sonra teşkil olunan Irak Melikiyeti'de bu kısma idhal edilmek lazım ise de henüz hakiki bir devlet şeklinde olmadığından yalnız birkaç kelime ile iktifa ediyoruz. Türkiye'nin Bağdad, Basra ve Musul vilayetleri harp neticesinde İngilizler tarafından zaptedilmişti. Gayri musaddak Sèvres muahedesi mucibince iptida 1338 (1920)'de vilayat-ı mezkûre müstakil Irak hükümeti olarak Cemiyet-i Akvam'ın taht-ı himayesine vaz' edilmiş ve fakat idaresi 1339'da İngiltere'ye verilmişti. İngiltere Irak hükümetiyle 1341'de yirmi sene için bir ittifak muahedesi akdetmiştir. Teşkilat-ı esasiyesine nazaran Irak Kraliyet'i Bağdad nakibinin riyasetindeki bir heyet-i vekile ile idare olunur. Fakat melikin hâkimiyeti İngiltere âli komiseri ve vekillerin salahiyeti de İngiliz müşavirleri vasıtasıyla tahdit olunmuştur. İlk Irak meliki olmak üzere Hicaz meliki Hüseyin'in üçüncü oğlu Faysal, 17 Zilhicce 1339 (23 Ağustos 1921)'da İngilizler tarafından nasbolunmuştur. Musul vilayetinin vaziyeti el'an taayyün etmemiştir.

YEDİNCİ KISIM

İRAN VE MAVERAÜNNEHİR [3. - 11. Asır]

69- Benî Dülef (el-Kerec ve el-Burc'da)

70- Benî Sâc (Azerbaycan'da)

71- Alevîler (Taberistan'da)

72- Benî Tâhir (Horasan'da)

73- Benî Saffâr (İran'da)

74- Benî Sâmân (Maveraünnehir ve İran'da)

75- İlig Hanlar (Türkistan'da)

76- Benî Ziyâr (Cürcan'da)

77- Benî Hasanveyh (Dînever, Hamedan ve Nihavend'de)

78- Benî Büveyh (Cenubî İran ve Irak'ta)

79- Benî Kâkûye (İsfahan, Hamedan ve Nihavend'de)

İlave

80- Bâvendîler (Taberistan'da)

81- Benî Bâdûsbân (Rüstemdar Royan'da)

82- Berîdîler (Huzistan, Basra ve Vasi'te)

83- Benî Sabbâh (Deylem vesair Mahallerde)

84- Seyyidler (Mazenderan)

85- Kârkîyâ Hanedanı (Gilan'da)

﴿168﴾
YEDİNCİ KISIM

İRAN VE MAVERAÜNNEHİR
[3. - 11. Asır]

Beşinci asr-ı hicrinin nısf-ı evvelinde vuku bulan Selçukî istilasına kadar İran ve Maverâünnahir'de hükümet eden zümre-i düvel, İran'ın devir-i intibahına dâhil olur. Validesi bir İranî cariyeye olan Halife el-Me'mun, Horasan'da teşkil olunan İranî orduların muavenetiyle makam-ı hilafete kadar irtikâ ederek biraderi el-Emin'i tahtından indirmişti. Me'mun Halife nüfuz ve iktidarını İranlı taraftarları vasıtasıyla muhafaza edip takip ettiği siyaset ise İranlıların âmâl ve makâsıd-ı milliyelerini ziyadesiyle okşamaktan ibaretti. Bu keyfiyet zayıf bir Arap hükümetinin ve ananevi Arap siyasetinin yerine İranî nüfuz ve tesirlerin kaim olmasını intaç etmiştir. Büyük ümera, valiler ve serdarlar vilayatta dâ'î-i tehlike bir iktidar kesbetmeye başlamışlardı ki buna karşı ne Me'mun Halife, ne de ahlaflı bir set çekmeye muktedir değildiler. İşte bu ahvalden dolayı el-Cezire'de ve cihet-i garbiyeye doğru, Arap kabâilinin köhnemiş olan hilafete karşı âmirane bir vaziyet aldığı hengâmda, ancak itibarî olarak hilafete merbut olmak üzere, müteaddit devletler teşekkül ediyordu. Hatta bunlardan bazıları mesela Âl-i Büveyh, Sünniü'l-Mezhep bile olmayıp İran'da alelumum bu güne kadar cari olan mezheb-i Şia ile mutekit idiler. Her ne kadar bu devir bilhassa İranî addedilirse de, muhtevi olduğu devletlerin kâffesi İranîü'l-asl değildir. Ezcümle Ebu Dülef aslen Arap, Hasanveyh Kürt ve İlig Hanlar Türk idiler. Bununla beraber bu devirde hükümet eden sülalelerin çoğu menşelerine nazaran İranî idiler.

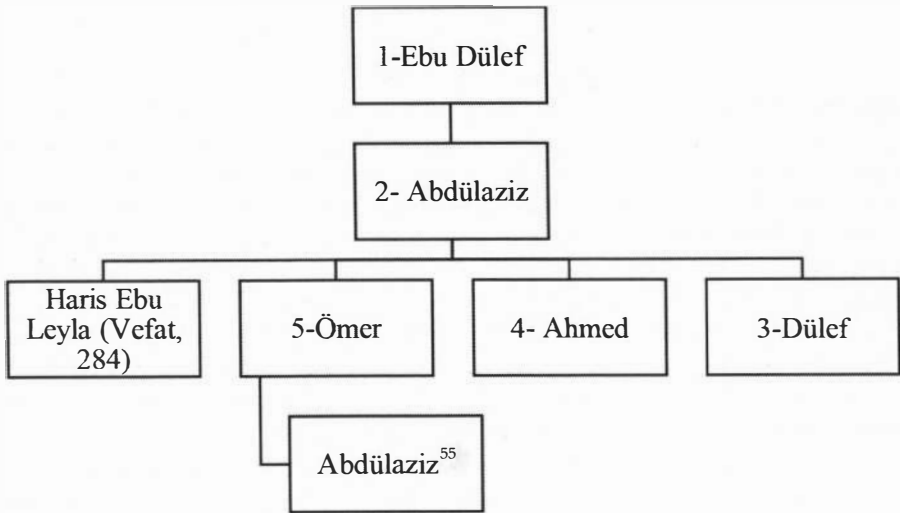
Lane-Poole'un bu kısımda ta'dad ettiği devletlerden başka kitabın Rusça mütercimi olan Bartold birkaç hükümet daha ilave etmiş ve Türkçe mütercimi de bunlar ile beraber diğer bazı hükümetlerin idhalini münasip görmüştür. Binaenaleyh bu devir ta on birinci asr-ı hicriye kadar devam eder.

(169)

69. Benî Dülef (el-Kerec ve el-Burc'da)**Takriben 825-898 / Hicri Takriben 210-285**

Ebu Dülef el-Kasım el-İclî halife-i Abbâsî el-Emin'in ümerasından olup takriben 210 senelerinde Hamedan vilayetine tayin olunmuştu. Aslen Arap olan bu hanedana İcliyun dahi derler. Bunlar Hamedan ile İsfahan arasında vaki el-Kerec'de az çok müstakil bir hükümet tesis etmişlerdi. Ebu Dülef'in oğlu Abdülaziz ve torunları kendisine halef olmuşlardı. Ömer bin Abdülaziz 281 (894)'de İsfahan ve Nihavend'i elde ederek memalikini tevsi etmişti. Mumaileh ile Dülefler münkariz olup vilayetlerine halife tarafından diğer valiler nasbolunmuştur.

Miladi		Hicri
Takriben 825	Ebu Dülef el-Kasım bin İsa el-İclî	Takriben 210
839	Abdülaziz	225
873	Dülef	260
878	Ahmed	265
893- Takriben 898	Ömer	280- Takriben 285

[Abbâsî valileri müstevli oldu]

55 İstanbul Asar-ı Atika Müzesi'nde Abdülaziz bin Ömer Dülefi namına tarihsiz bir kurşun mühür vardır.

﴿170﴾

70. Benî Sâc (Azerbaycan'da)**Miladi 879 - Takriben 930 / Hicri 266-Takriben 318**

Benî Sâc Devleti'nin müessisi Ebü's-Sâc Dîvdâd, Seyhun havâlisinde vaki Uşrusana vilayetinden neşet eden ve Halife el-Mütevekkil'in hizmetinde bulunan bir Türk serdarıydı. Tarih-i vefatı olan 266 (879)'da Kufe ve el-Ahvaz valisi bulunuyordu. Benî Sâc makam-ı hilafete ancak itibarî olarak tabi olup memleketlerinde müstakilen hükümet ederlerdi. Dîvdâd'ın oğlu Muhammed sene-i mezburede Hicaz valisiyken 269'da el-Enbar'a ve 276'da Azerbaycan'a naklölünarak 285 (898)'te kendisine İrminiye valiliği dahi ilave kılınmıştır. Hin-i vefatında Muhammed'in oğlu Dîvdâd'ın hakk-ı veraseti nazar-ı itibara alınmayarak 271 (884)'de Mekke valisi bulunan ve Muhammed'in biraderi olan Yusuf, İrminiye ve Azerbaycan vilayetlerine nasbolundu. Yusuf 306 (918)'da er-Rey şehrini tahliye ve sene-i atiyede de halifenin emriyle hapse atıldı. Fakat 310 (922)'da vilayetleri yine kendisine iade edildi. Yusuf 311'de er-Rey şehrini de istirdat edip halifenin emriyle Karâmita ile muharebeye girişmişti. Fakat mağlup ve esir olup kendi adamlarıyla beraber katledildi. Muhammed el-Afşin'in diğer oğlu Ebü'l-Müsafir el-Feth 315'te amcasının yerine hükümete geçtiyse de Erdebil'de 318 (930)'de mesmumen vefat edip Benî Sâc münkariz olmuştur. Yusuf'un bir azatlı kölesi olan Müflih, halife-i Abbâsî canibinden 319 (931)'da Azerbaycan hükümetine nasbolunmuştur. Ebü'l-Müsafir'in Ebü'l-Ferec ismindeki oğlu hilafet serdarlığına nasbolunup emirü'l-ümera İbn-i Râik'in maiyetinde hizmet etmiştir.

Miladi		Hicri
879	Ebü's-Sâc Dîvdâd bin Yusuf Dîvdest	266 (vefat)
889	Muhammed el-Afşin Ebu Abid bin Dîvdâd	276
901	Yusuf bin Dîvdad	288
927-930	Ebü'l-Müsafir el-Feth bin Muhammed	315-318

[Abbâsî valiler müstevli oldular]

﴿171﴾

71. Alevîler (Taberistan'da)**Miladi 864-928 / Hicri 250-316**

Alevîler yahut Zeydiye şubesinden olup Yemen'de Sa'de'de hükümet eden imamlar bâlâda kaydolunmuştu. İmam Hüseyin yahut İmam Hüseyin'den teşa'ub eden aynı ailenin diğer kolları Bahr-i Hazar'ın sevahil-i cenubiyesinde vaki Deylem, Taberistan ve Cilan vilayetlerinde uzun müddet hukuk-u imamet yahut hilafeti iddia ve muhafaza ederlerdi. Bunlardan sırf bir riyaset-i ruhaniyeyi haiz olanların esamisini vermek burada maksadımız haricindedir.

Fakat 250 (864)'de Taberistan'a sahip olan Alevîler sikke dahi darp etmiş olduklarından bu kısımda kendi başına bir devlet olmak üzere ahz-ı mevki edip Sâ mânîler tarafından oradan ihraç edilinceye kadar altmış dört sene müddetle hükümran olmuşlardır. Bu devletin müessisi olan el-Hasan, İmam Hasan bin Ebi Talib'in torunu olan ve 167'de vefat eden el-Hasan'ın torununun oğludur. Taberistan havalisinde Benî Tâhir hükümetinin ahali üzerine icra ettiği zulüm ve itisâfdan bizar kalan ahaliiden birkaç Alevî reisleri Rey'den el-Hasan'ı celbederek kendisine memleketi teslim etmişlerdi. El-Hasan makam-ı hilafetle ve bahusus Saffârîlerle pek çok uğraşmaya mecbur olup Sâ mânîlerin 287 ila 301 senelerine müsadif işgalleri müstesna olmak üzere tarih-i inkırazları olan 316 senesine kadar Taberistan'a hâkim kalmışlardır. Son hükümdar el-Hasan bin el-Kasım zamanında ve 308 senesinde mumailiyhin namına olarak hareket eden Leyla bin en-Numan ed-Deylemî, Nişabur'ı zaptetmeye muvaffak olduysa da 309'da Sâ mânîler tarafından istirdat olunmuştur. Bu hadiselerden sonra Aleviye'den birtakım rakip aileler Cilan ve Deylem kıtalarında ilan-ı istiklal etmişlerdir. Bahusus bunlardan Ebü'l-Fazl Cafer'es-Sayir Billah orada hakiki bir hükümdar olarak icra-i saltanat edip sikke dahi darp ettirmiştir.

Miladi		Hicri
864	el-Hasan bin Zeyd	250
884	Muhammed bin Zeyd	270
900	(Sâ mânî İşgali)	287
913	en-Nasır Hasan bin Ali el-Utruş	301
916-928	el-Hasan bin el-Kasım	304-316

[Sâ mânîler ve Ziyârîler müstevli oldular]

(172)

72. Benî Tâhir (Horasan'da)

Miladi 821-873 / Hicri 205-259

Abbâsîlerin namdar serdarlarından olan Tâhir, bir rivayete göre İranlı bir kölenin neslinden diğer rivayette Herat muzafatından Buşenk şehri sahipleri bulunmuş olan İranlı bir muteber ailenin ahfadından olup on sene müddetle sebk eden hıdmatına mükâfaten 205 (821)'te Halife -el-Me'mun tarafından Horasan vilayetine tayin olunmuştu. Gerek kendisi, gerek evladı halifenin metbûiyetini tanımak ve bir emirname-i mahsusu hamil bulunmak şartıyla, Horasan vilayetinde müstakil bir surette hükümet etmişlerdir, Zül-yemineyn diye mülakkab idi. Bu hükümet yarım asır kadar devam ettikten sonra Saffâriye'den Yakub bin Leys tarafından vuku bulan hücumlara mukavemet edemeyerek 259'de münkariz olmuştur. Mamafih son hükümdar olan Muhammed'in Tâhir-sâlis ismindeki oğlu, Saffârîlerin zaafından bilistifade ecdadının topraklarından bir parçaya sahip olarak orada 282 (895) senesine

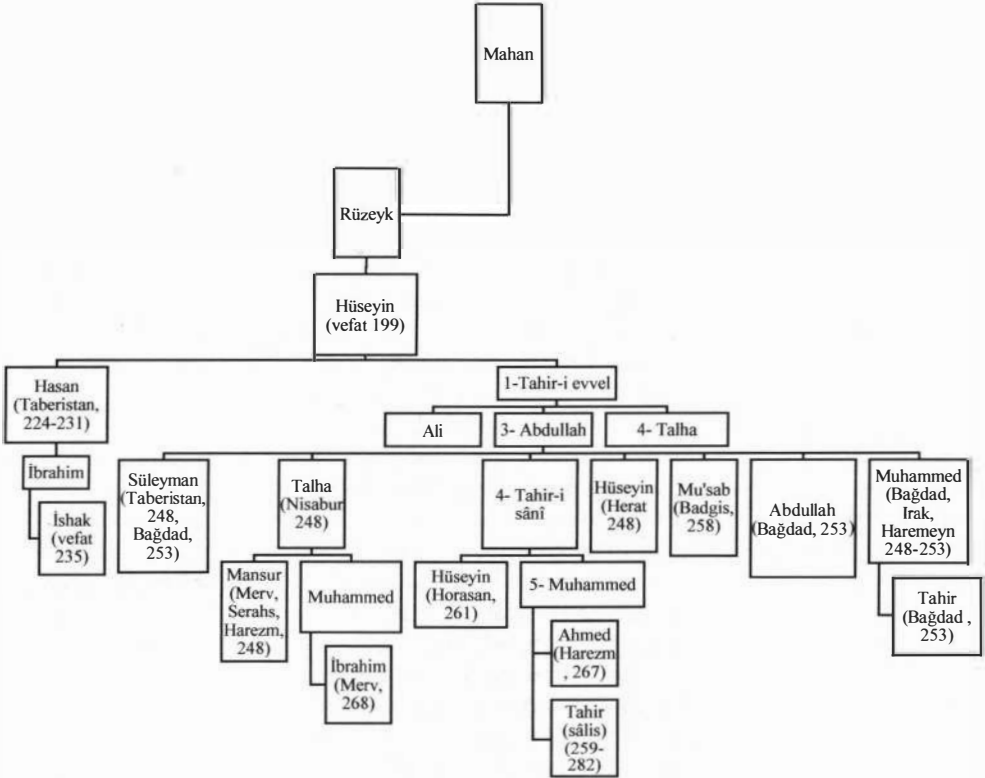
kadar münferiden hükümet etmiştir. Bu keyfiyeti müeyyed olarak Merv'de kendi ismine madrup 282 tarihli bir sikkesi mevcuttur.

821	Tâhir-i evvel Zülyemineyn	205
822	Talha	207
828	Abdullah	213
844	Tâhir-i sâni	230
862-873	Muhammed	248-259

[Benî Saffâr müstevli oldu]

(173)

Benî Tâhir⁵⁶

56 İşbu silsilename Tâhirîlere dair birçok malumatı muhtevi olan Zambaur'un şu eserinden mehuzdur: E. von Zambaur, *Contributions à la Numismatique Orientale, II.*, Viyana, 1906, s. 14.

﴿174﴾

73. Benî Saffâr (İran'da)

Miladi 868-908 / Hicri 254-296

İran'da kırk sene kadar hükümrân olan Saffâriye Devleti'nin müessisi Yakub bin Leys'dir. Mumaileyh bidayette bakırcı olduğundan es-Saffâr lakabıyla maruftur. Sonraları bir müddet çşkıyalığa çıkıp bu esnada gösterdiği cesaret ve metaneti Abbâsîlerin Sicistan (Sistan yahut Nimruz) valisinin nazar-ı dikkatini celbetmiş ve hatta itimadını kazanmış olduğundan evvela 253'te askeri kumandanlığa ve 254'te de mezkûr kıtanın valiliğine irtikâ etmeye muvaffak olmuştur. Aynı senede Herat, Fars ve Şiraz'ı işgal ve az müddet sonra Belh ve Toharistan'ı da zamime-i memalik kılmıştı. Horasan'ı da 259 (872)'da Benî Tâhir'in elinden zapt ve Muhammed bin Tâhir'i esir almıştı ki bu vak'a Benî Tâhir hükümetinin inkırazını mucip olmuştu. Yakub, Taberistan'a icra ettiği seferde Alevîlerden el-Hasan bin Zeyd'i mağlup ettikten sonra gurur ve ihtirası o derece tezayüt etmişti ki halife el-Mutemid'e karşı bile ilan-ı isyan edip Şiraz ve el-Ahvaz'dan geçerek Bağdad üzerine yürümüştür. Fakat halifenin biraderi el-Muvaffak tarafından münhezim edildi. Yakub, 265 (879)'te vefat etmiştir. Yakub'un biraderi ve halefi olan Ömer bin Leys daha 247 (861)'de Sicistan valiliğinde bulunup 253 (867)'te Herat ve 255 (869)'te Fars üzerine akınlar yapmıştı. Yakub'un vefatı üzerine halifeye arz-ı itaat ettiğinden kendisine Horasan, Fars, İsfahan, Sicistan, Kirman ve Sind vilayetleri tefviz olunmuştu. Fakat Ömer'in mütemadiyen tezayüt eden satvet ve kudretinden dolayı endişeye düşen halife, mumaileyhi bertaraf etmek için üzerine Benî Sâmânî'den İsmail bin Ahmed'i askerle izam edip filvaki Ömer, 287 (900)'de esir ve 289'da idam edilmiştir. Sicistan vilayetinde Ömer'in yerine kaim olan torunu Tâhir bin Muhammed, hanedanının nüfuzunu Fars'ta iddia etmek üzere, 288'de oraya gelmiş ve 290'da kendisinin Fars valiliği resmen tasdik olunmuştu. Fakat 296 (908)'da Tâhir ile beraber biraderi Yakub erbab-ı isyan tarafından esir edilerek Bağdad'a gönderilmişlerdir. Tarih-i mezkûrda Sicistan Sâmânîlere ﴿175﴾ tefviz olunduğundan Saffâriye'nin şube-i asliyesi, yahut birinci şubesi, münkariz olmuştur. Bununla beraber Sâmânîler Sicistan'ı hakiki bir surette ancak 299 (911)'da işgal etmişlerdir. Halife orduları 298 (910)'de Ömer'in biraderzadesi olan Leys bin Ali'yi esir etmişti. Bunun biraderleri Muaddil ile Muhammed de 299'da Ahmed bin İsmail Sâmânî tarafından esir edilmişlerdir. Bu ahvalle rağmen Saffârîler memleketlerinin hakk-ı tasarruf ve hükümrânisini iddia etmekten geri durmadılar. Hatta içlerinden bazıları fasılalar ile memlekete kısmen sahip olmaya bile muvaffak olduklarından bu aile ta hicretin onuncu asrına kadar kendisini muhafaza edebilmiştir. Binaenaleyh Devlet-i Saffâriye dört şubeye taksim edilebilip bunlardan birincisi atideki isimleri mezkûr olan şube-i asliyedir ki Sâmânî istilası tarihi olan 296 senesine, ikincisi 399-460 senelerindeki Gaznevî işgaline, üçüncüsü 626'da vuku bulan Moğol hâkimiyetine ve dördüncüsü de ailenin intifasına kadar devam etmişlerdir. Bu şubeler buraya merbut umumi Saffâriye silsilenamesinde irae olunmuştur⁵⁷.

57 Lane-Poole'un eserinde münderiç silsilename pek noksandır. Buraya rabt ettiğimiz silsilename Zambaur'ın terkibine göre aynen tercüme edilmiştir, müracaat: E. von

(176)

74. Benî Sâ mân (Maveraünnehir’de ve İran’da)**Miladi 874-999 / Hicri 261-389**

Belh’ten bir İranlı kişizade olan Sâ mân, Horasan valisi Esed bin Abdullah’ın yardımıyla mutakit olduğu Zerdüş t dinini terk ederek din-i İslam’ı kabul ve hamisinin ismine nispeten oğluna Esed namını vermişti. Esed bin Sâ mân’ın dört oğlu Halife el-Me’mun’un hizmetinde temeyyüz ettiklerinden 204 (819) senesine doğru her birine mükâfaten bir valilik tevcih olunmuştu: Nuh Semerkand’a, Ahmed Fergana’ya, Yahya Şaş’a ve Uşrusana’ya İlyas da Herat’a tayin olundular. Nuh ailenin reisi olup 227 (841)’de vuku-u vefatıyla vilayeti olan Semerkand Ahmed’e intikal etti. Ahmed de 250 (864)’de vefat etmiştir. Sâ mânîler bu hengâmda Benî Tâ hir’in taht-ı hükümrânisinde olup bu devletin inkırazından sonra Ahmed’in oğlu Nasr-ı evvel 261 (874)’de halife tarafından makam-ı hükümete ik’ad edildi. Sâ mânîye’nin ilk hükümdarı bu addolunur. Ahmed’in ikinci oğlu İsmail 287 (900)’de Saffârîlerin elinden Horasan’ı alıp aynı senede Taberistan Alevîlerinden Muhammed bin Zeyd’i mağlup etmişti. Bu suretle büyük çölden Basra körfezine ve Hindistan hududundan ta Bağdad’a kadar olan memaliki taht-ı hâkimiyetine almış oluyordu. İsmail’in zaman-ı saltanatında Sâ mânîler Maveraünnehir’de istikrar edip Buhara ve Semerkand şehirleri âlem-i İslam’ın bir büyük kısmı için medeniyet nokta-i nazarından, ulumun ve sınaatın birer merkezi olmuşlardı. İsmail’in ahlafı ise Horasan ve Sicistan’da vukua gelen birtakım isyanlar ve aynı zamanda Âl-i Büveyh’in satvet ve kuvveti tezayüt etmesi hasebiyle, zaafa duçar oluyorlardı. Yarım asır müddet içinde memleketleri tahminen ancak Maveraünnehir ile Horasan kıtalarına münhasır kaldığı gibi hükümdarların iktidarı da gittikçe etraflarında bulunan Türk kölelerin eline düşüyordu. İşte bu kölelerden biri olan Alp Tekin 351’de Gaznevi Devleti’ni tesis edip 384 (994)’te Gaznevîler Ceyhun (Oxus) nehrinin cenubundaki Sâ mânîye ülkesine sahip olmuşlardır. Mezkûr nehrin şimalinde ise bütün Türk kabâili üzerinde birçok tefavvuk kazanmış olan Türkistan’ın İlig Hanları Maveraünnehir’i istila edip 382 (992)’de Buhara’yı aldıktan sonra Sâ mânîye hâkimiyeti kırılmış ve 389 (999) senesinde münkariz olmuşlardır. Âl-i Sâ mânî’den İbrahim el-Muntasır bin Nuh-u sâ nî ecdadının tahtını muhafaza etmek üzere hayli mücadele etmiş ise de 395 (1005)’te İsmailîler tarafından katledilmiştir.

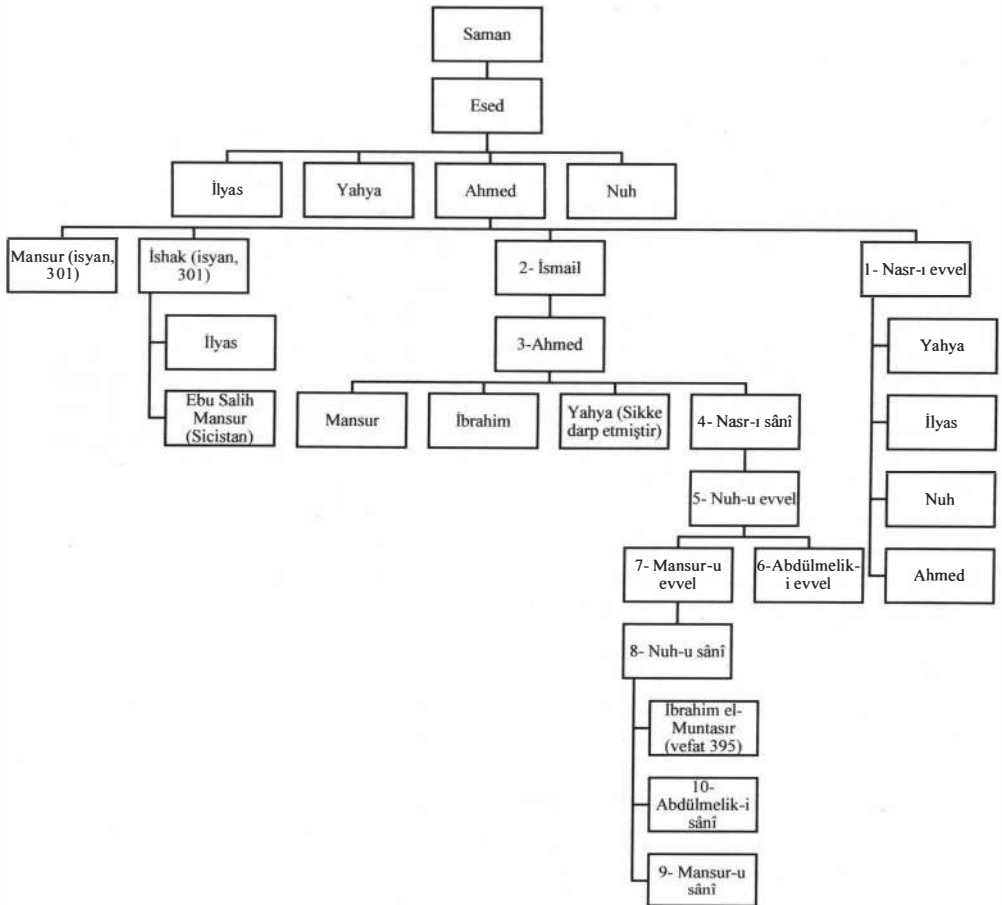
(177)

Benî Sâ mân

Miladi		Hicri
874	Nasr-ı evvel bin Ahmed	261
892	İsmail bin Ahmed	279
907	Ahmed bin İsmail	295

913	Nasr-ı sâni bin Ahmed	301
943	Nuh-u evvel bin Nasır	331
954	Abdûlmelik-i evvel bin Nuh	343
961	Mansur-u evvel bin Nuh	350
977	Nuh-u sâni bin Mansur	366
997	Mansur-u sâni bin Nuh-u sâni	387
999	Abdûlmelik-i sâni bin Nuh-u sâni	389

[Türkistan Hanları ve Gaznevîler müstevli oldular]

﴿178﴾

Sâmâniye ümerasından olan Benî Salûk hanedanı dördüncü asr-ı hicri evâilinde Rey'de hâkim idiler. Ebü'l Abbas Muhammed bin İbrahim Salûk, 301'de Taberistan'a vali olmuştu. Ahmed bin Ali ve biraderi Muhammed bin Ali'nin el-Muhammediye'de madrub altın sikkeleri vardır. Yine Sâmâniye valilerinden Benî Simcur 298-392 (910-1001) senelerinde Sicistan ve Horasan'da müstakil olarak hükümet etmişlerdir. Bunların birincisi olan Emir Simcur, Âl-i Sâmân'dan İsmail bin Ahmed'in kölesi idi. Kendisine ve evladına ed-Devati lakabı verilmişti. Kendisiyle beraber beş kişi hükümran olmuşlardır. Beşincisi Ebü'l-Kasım bin Ebi el-Hüseyin Muhammed bin İbrahim bin Simcur 392'de Gaznevîlerden Yeminüddeve Mahmud tarafından tutularak Gazneye sevk olunmuştur ki onunla Benî Simcur hanedanı münkariz olmuştur.

﴿179﴾

75. İlig Hanlar (Türkistan Hakanları)

Miladi Takriben 932- Takriben 1212 / Hicri Takriben 320- Takriben 609

İlig Hanlar yahut Türkistan Hakanları vusta Asya'da ve Tien Şan dağlarının şimalinde ve cenubundaki kıtaat-ı memalikte 4. hicriden 7. asıra kadar hükümdar olan hanedandır. Bunların birincisi olup, Cemal el-Karşı'ye göre, 344 (955)'te vefat eden Abdülkerim Satuk Buğra Han iptida İslâm'ı kabul etmiştir. Mumaileyhin torunu Harun Buğra Han bin Musa Maverâünnahir'in birinci fatihidir. Kutadgu-Bilig namıyla meşhur olan devr-i İslâm'a ait Türkçe ilk abide-i edebiye, 462 (1069) senelerine doğru bu hanedandan Kaşgar hükümdarı Buğra Han için Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından yazılmıştır. Tarihlerde bu sülale çok kere Âl-i Efrasiyab ve bazen de Türkistan Hanları diye yâd olunmaktadır. İlig unvanı devr-i İslâmî'de bu aile efradının yalnız birkaçına has idi. Bundan dolayı bazı Avrupalı ilm-i meskûkât âlimleri bu unvanı tek-mil hanedana alem olmak üzere teşmil etmişlerdir. Ezmine-i kable'l-İslâm'da filvaki şark Türklerinin hükümdarları için bu bir unvan idi. Nitekim o zamana ait bazı metinlerde "İlig Han Meşha" terkibine tesadüf olunuyor. Bu kelimenin suret-i teleffuzu ve iştikakı meşkûktür. Tarihlerde ve meskûkâta bazen İlek veyahut İlig, Kutadgu Bilig'in Uygurca yazmasında Elig yahut İlig şekilleri görülmektedir ki eğer bu son telaffuz câri idiyse "birinci" manasını ifade edebiliriz. Maverâünnahir fatihlerinden olup 403 (1012)'te vefat eden Nasır bin Ali İlig Han olarak itibar olunur. Bilahare dahi bu unvan Maverâünnahir hükümdarları tarafından tercihen ahz olunmuştur. Çok kere Han, yahut Hanlar, ve İlig birlikte kullanılmıştır. Binaenaleyh İlig tabiri Han demek değildir. Semerkand hükümdarları suret-i kat'iyede Han unvanını aldıktan ve müstakil bir hükümet teşkil ettikten sonra sikkelerinden İlig tabiri kalkmıştır. Harun Buğra Han bin Musa'nın makarr-ı hükûmeti Balasagun idi ki mevki bugün belli değildir. Şehr-i mezkûr 524 (1130)'te putperest olan Karahitaylar tarafından zaptedilmiştir. Son defa ﴿180﴾ olarak İlig tabiri sene-i mezkûrede Balasagun hükümdarının ismi yahut lakabı olarak görülmür. Âl-i

Efrasiyab yani İlig Hanlar hakkında mevcut malumat pek sathîdir. Bunların taht-ı hükümrânisinde bulunan memleketlerin gerek hududunu, gerek muhtevi olduğu muhtelif beylikleri tayin etmek müşküldür. Onlara ait senelerin kısm-ı azamı da gayri muayyendir. Hatta sikkeler bile bu baptaki şüpheleri izale edemiyor. Hakikatte bu devletin hiçbir vakit şahs-ı vâhid elinde olmadığı anlaşılıyor. Efrad-ı hanedanın arasında zuhur eden ihtilafat umumiyetle silah kuvvetiyle ve çok kere de, ecnebi muavenetiyle halledilirdi. İşte bu ahvalden ibtida Gaznevîler ve badehu Selçukî sultanları istifade etmişlerdir ki Selçukîlerden Melik Şah ve oğlu Sencer, gerek Semerkand ve gerek Kaşgar hükümdarları üzerinde bir nevi hakk-ı metbûiyet iktisap etmişlerdi. Bu vaziyet 536 (1141)'da vukua gelen muharebeden sonra putperest olan Karahitaylar'a intikal etmiştir. Ahali-i İslamiye'nin Karahitaylara karşı olan isyanları ve bundan mütevellit mücadele hem Maverâünnehir'de hem Kaşgar'da İlig Hanlar Devleti'nin inkırazını intâç etmiştir⁵⁸.

«181»

İlig Hanlar

Hicri	
Vefat 344	Abdülkerim Satuk Buğra Han ⁵⁹
Vefat 382 ?	Musa bin Satuk ⁶⁰
Vefat 383 ?	Şihabüddevle Harun Buğra Han bin Musa ⁶¹
389-400?	Ebül-Hüseyn Nasır-ı evvel bin Ali bin Satuk ⁶²
401-407	Kutbüddevle Ebu Nasır Ahmed-i evvel bin Ali
403-408?	Şerefüddin Togan Han bin Ali

58 Lane-Poole'da İlig Hanlara dair malumat azdır. Biz bâlâdaki malumatı intişar etmekte olan *Muhitü'l-İslâm*'ın Fransızca temsiliinde munderiç, İlek-khans (c.2, s.494) ve Bala-sagun (c.1, s.627) bahislerindeki Bartold'un mazbutatından ahzettik. İstanbul Asar-ı Atika Müzeleri *Meskûkât-ı İslamiye Kataloğu*'nun dördüncü kısmında Ahmed Tevhid Bey, başlıca İbn-ül-Esir'den ve Müneccimbaşı'nın *Camiü'd-Düvel*'inden topladığı, fakat mevsûkiyetini tayin edemediği malumata nazaran İlig Hanların şube-i asliyesiyle şark ve garp şubelerinden başka Buhara ve Semerkand Hanları ve Tıraz Hanları diye iki şube-i taliye daha ilave ve bunlardan sikkeleri olanların isimlerini de kaydediyor. Biz ise Lane Poole'un derç ettiği esami cetvellerini bazı ufak tadilatla muhafaza edip kitabın Rusça mütercimi Bartold'un notlarını da bittercûme mahallinde derç ettik. İlig Hanların esamisi ve müddet-i hükümetleri karışık ve meşküktür. Esasen Lane-Poole dahi bunları kitabında takribi bir tecrübe olarak gösteriyor. Kendisinden evvel Zahau, Grigoryef, Raberit, Doren ve Radloff dahi bu gibi tecrübeler yapmışlardı. Fakat mezkûr hanlar hakkında tarihi me hazarın son derece nadir olması hasebiyle bir netice-i sahihaya varamamışlardır. Bartold bundan takriben yirmi sene evvel keşfolunan vusta Asya'dan getirilen Cemaleddin el-Karşı'nın yazma eserinden de istifade edebilmiştir.

59 İslamiyet'i birinci olarak kabul eden bu İlig Han, Cemaleddin el-Karşı'ye göre 344 (955)'te vefat etmiştir.

60 Müverrihlere nazaran Musa 382'de vefat etmiştir.

61 Cemaleddin el-Karşı'ye nazaran Musa'nın oğludur. *Camiü'd-Düvel*'de munderiç "bin Süleyman" yanlıştır.

62 Sikkesi 401 tarihlidir.

?	Ebü'l-Muzaffer Arslan Han bin Ali
Vefat 423?	Yusuf Kadir (yahut Kazır) Han bin Harun Buğra Han ⁶³
421-425?	Şerefüddeve Ebu Şüca Arslan Han-ı sâni bin Yusuf Kadir Han ⁶⁴
425-439?	Mahmud-u evvel Buğra Han bin Kadir Yusuf Han ⁶⁵

Arap Şubesi

?	Cağra Tegin ⁶⁶
440-446	Ebü'l-Muzaffer İmamüddeve İbrahim Tafgac Han bin Nasır ⁶⁷
Vefat 472	Şemsülmülk Nasır-i sâni bin Tafgac
?	Hıdır Han-ı evvel bin Tafgac
Vefat 488	Ahmed Han-ı sâni bin Hıdır ⁶⁸

(182)

Vefat 490-95 arasında	Mahmud Han-ı sâni ⁶⁹
Vefat 495	Hıdır Han-ı sâni bin Ömer bin Ahmed ⁷⁰
Vefat 524 yahut 25	Muhammed Arslan Han-ı sâlis bin Süleyman ⁷¹
?	Ebü'l-Meali Hasan Tegin bin Ali
Vefat 536	Rükneddin Mahmud Han-ı sâlis bin Arslan ⁷²
Vefat 550 yahut 51	İbrahim Tafgac Han bin Muhammed Arslan Han ⁷³
?	Celaledin Ali Gür Han bin Hüseyin Tegin ⁷⁴
?-609	Osman Han ⁷⁵

63 Şarkî Türkistan valisi idi.

64 448 (1056) senesine kadar hükümet etmiş olması melhuzdur.

65 Arslan Han-ı sâninin biraderidir. Şaş (Taşkent) ve Tıraz (Evliya Ata) valisi idi. Bazı müellifler bu hana Muhammed ismini verirler. Muasırlarından Beyhaki'nin kavline göre 449 senesine kadar ve İbnü'l-Esir'e göre de biraderi Arslan Han'ın vefatından sonra ancak on beş ay kadar yaşamıştır.

66 Tevhid Bey Katalog'da "Cağrı Tegin" yazıyor ve müddet-i hükümetini 439-440 olarak gösteriyor.

67 433'ten itibaren sikkelerine nazaran Tafgac Buğa Han'a tabi olarak hükümet etmiştir.

68 Ahmed'in zamanından itibaren İlig Hanlar, Selçukî tabiyetine girmişlerdir.

69 Ahmed Han'dan sonra Semerkand'ta birbirini takiben Süleyman Tegin, Mahmud Tegin (Mahmud Han) ve Harun Tegin hükümet etmişlerdir.

70 Hıdır Han Cebrail bin Ömer, sülalenin şark şubesine mensup olup Mahmud-u evvel Buğra Han'ın torunu idi.

71 Lane-Poole'da yanlış olarak Mahmud yazılıdır. Bazıları bunu Ahmed diye gösterirler. Mumailiyh 524 (1130)'te Selçukîye'den Sultan Sencer tarafından hal' edilmiştir.

72 536 (1141) senesine kadar hükümet etmiştir.

73 Lane-Poole'da yanlış olarak Kılıç Tafgac diye muharrerdir.

74 Gür Han tabiri şüphelidir. Bunun oğlu ve halefi olarak Kılıç Tafgac Han Mesud namına 558'de matrub sikkeler vardır.

75 Harezmşah Muhammed tarafından hal' edilmiştir. Lane- Poole'da bu isim yoktur. Ahmed Tevhid Bey Katalog'da Osman Han bin Ali bin Hasan diye kaydediyor.

Şark Şubesi

451-467	Tuğrul Han bin Yusuf Kadir Han ⁷⁶
467	Tuğrul Tegin bin Tuğrul Han
467-496	Harun Buğra bin Yusuf Kadir Han
?	Ahmed bin Hasan bin Arslan Han ⁷⁷

«183»

76. Benî Ziyâr (Cürcan'da)

Miladi 928-1077 / Hicri 316-470

Bahr-i Hazar'ın sahil-i cenubisi hiçbir vakit makam-ı hilafete tamamıyla merbut değildi. Alevîler bu havalide mükerreren hâkimiyet-i Şîîyelerini tesis etmişlerdi. Tıpkı Abbâsîler gibi Sâ mânîlerin de memalik-i mezkûrede hükümeti ele almak için vaki olan teşebbüsleri akim kalıyordu. Bu ahvalden bilistifade, kadim bir hükümdar sülalesine mensup olan Merdavic bin Ziyâr 316-319 (928-931) seneleri içinde Taberistan ve Cürcan'da ilan-ı istiklal ettiği gibi İsfahan ve Hamedan'ı da işgal ederek kuvvetlerini el-Cezire (Irak) hududu üzerinde kâin Hulvân'a kadar sevk etmişti. Merdavic'in o zaman maksadı tek mil Irak'ı fethederek ol memalikte Sâsânîye hâkimiyeti gibi bir devlet teşkil etmekte. Merdavic, Benî Büveyh'in efendisi olup Ali bin Büveyh'i ilk defa olarak Kerec valisi nasbetmişti. Makam-ı hilafetin metbûiyetini ancak itibari olarak kabul ederek elindeki memaliki uhdesine resmen tevcih ettirmişti. Merdavic, 323 (935)'te maktulen vefat etmiştir. Biraderi ve halefi olan Veşmgîr aynı zamanda Sâ mânîlere de arz-ı mutavaat ediyordu. Âl-i Büveyh Devleti'nin 320 (932)'de zuhurundan sonra Ziyârîlerin nüfuzu Cürcan ve Taberistan hududunu tecavüz edemedi, hatta Kabus bin Veşmgîr 371 ile 389 arasında on sekiz sene müddetle Büveyhîlerden Müeyyidüddeve tarafından memleketten nefyolunmuştu. Menfasından avdetinde Cilan kıtasıyla eski vilayetlerini istirdada muvaffak olmuş ise de askeri tarafından 403'te katledilmiştir. Yerine kaim olan oğlu Menûçîhr, Gaznevîlerden Sultan Mahmud'a arz-ı inkıyat ile onun namına sikke ve hutbe tertip ettirmiştir. Kabus'u istihlaf eden oğlu Enûşîrvân müverrihler tarafından bazen Dârâ ve bazen Ba Kâlineâr diye tevsim olunur. Mumaileyhin vefatıyla Benî Ziyâr Devleti'nin münkariz olduğunu yazanlar vardır. Mamafih ihticaca salih menabie nazaran yerine 441 (1049)'da Kavus, bazen Keykavus, bin İskender bin Kabus, ve bunun vefatı üzerine de oğlu Gilan Şah calis olmuş ve bu da 470'te vefat etmiştir. Gilan Şah Ziyârîlerin son hükümdarıdır. Memleketlerini Haşîşiyun dahi denilen İsmailîlerden Hasan bin Sabbâh zaptetmiştir. Bahr-i Hazar'a «184» mücavir olan memleketleri

76 Tuğrul Han'dan evvel az bir müddet için İbrahim bin Buğra Han hükümran olmuştur.

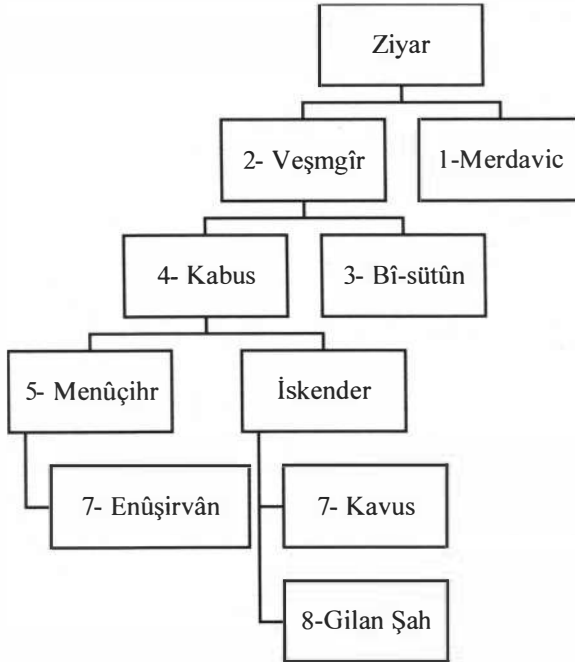
77 Lane-Poole'da muharrer olan Nurüddeve Ahmed bin Arslan Han bâlâdaki surette tashih olunmalıdır. Nurüddeve 522'de daha hükümette idi. Ahmed'den sonra oğlu İbrahim, sonra Bunun oğlu Yusuf (vefatı 601), Yusuf'un oğlu Muhammed (vefatı 607) gelmişlerdir. Bundan sonra Kaşgar, Küçlük Han Numan tarafından zaptolunmuştur.

ise asr-ı atide daha kuvvetli diğer devletlere tabi bulunan bazı mahalli beylerin taht-ı tasarrufuna geçmiştir ki bunlardan bazıısı uzun müddet hükümet sürmüşlerdir. Atide mezkûr olan Bâdüsbaniler ve Bâvendiler bu takımdandır.

Benî Ziyâr

Miladi		Hicri
928	Merdavic bin Ziyâr	316
935	Veşmgîr	323
967	Zahirüddin Bî-sütûn	357
976	Şemsülmeali Kabus	366
1012	Felekmeali Menûçîhr	403
1029	Şerefülmeali Enûşîrvân ⁷⁸	420
1049	Kavus bin İskender bin Kabus	441
1069-1077	Gilan Şah bin Kavus	462-470

[İsmailîler müstevli oldu]

78 Enûşîrvân'ın muasırı olan Beyhaki mumailayhin vefatını 423 (1032) gösterdiğini Bar-told, Rusça tercümesinde söylüyor.

(185)

77. Benî Hasanveyh (Dînever, Hamedan ve Nihavend'de)

Miladi Takriben 959-1015 Hicri 348-406

Hasanveyh, yahut Hasanüye, bin el-Hüseyin el-Berzikâni kabâil-i Kürdiy'e'den birinin reisi olup kendi ismini taşıyan ve takriben yarım asır payidar olan bir devleti tesis etmiştir. Kendi kabilesi arasında sahib-i şöhet iki bey daha vardı ki bunlar da Vendad ile biraderi Gânim idiler. Vendad 349 (960)'da vefat edip yerine gelen oğlu Abdulvehhab arazisini Hasanveyh'e terk etmişti. Memleketinde nazar-ı dikkati celp ve mütemadiyen şöhetini tezyit etmekte olan mumaileyh Hasaveyh, Hamedan, Dînever ve Nihavend şehirlerini ve Sermac ve sair kaleleri muhtevi olmak üzere Kürdistan'ın kısm-ı a'zamını taht-ı tasarrufuna almıştı. Hâkimiyeti ol derece kesb-i kuvvet etmişti ki Büveyhîlerden bile korkmuyordu. Bununla beraber Horasanlılara karşı olan muharebatta Deylemlilere yardım etmekte olduğundan Rüknu'ddevle, Hasanveyh'in tecavüzlerine iğmâz-ı ayn ediyordu. Hatta Hasanveyh'in 369 (979)'da vefatı üzerine Benî Büveyh'ten Adududdevle üzerine asker gönderip memleketini zapt etmiş iken oğlu Bedir bin Hasanveyh'i yine babasının eski vilayetleri üzerine vali nasp etmiştir. Bedir, 377 (987)'de Âl-i Büveyh'ten Şerefü'ddevle bin Adududdevle'nin ordusunu mağlup ederek el-Cibal vilayetinde malik olup bu suretle hanedanının ikbal ve satvetini yükseltmekte idi. Hatta zamanının en kuvvetli ümerasından biri olduğundan 388 (998)'de kendisine halife tarafından "Nasırüddin ve'd-devle" unvanı verilmişti. Bedir 405'te kendi adamları tarafından katlolundu. Oğlu Hilal bin Bedir de aynı senede katlolunduğundan yerine torunu Tâhir bin Hilal kaim olmuş ise de ancak bir sene kadar muhafaza-i mevki edebilip sonra Âl-i Büveyh'ten Şemsü'ddevle tarafından memleketinden tart ve akabinde bu da katlolunmuştur.

Miladi		Hicri
Takriben 959	Hasanveyn bin el-Hüseyin	Takriben 348
979	Nasırüddin Ve'd-devle Ebü'n-Necm Bedir bin Hasanveyh	369
1014-1015	Tâhir bin Hilal bin Bedir ⁷⁹	405-406

[Benî Büveyh müstevli oldu]

79 Lane-Poole "Zahir" yazıyor. İbnü'l-Esir'de ve Müneccimbaş'ı'da "Tâhir" mukayyettir.

(186)

78. Benî Büveyh (Cenubi İran ve Irak'ta)

Miladi 932-1055 / Hicri 320-447

İran mülûk-u kadiminden Behrâm-i Gûr'un neslinden olmakla mütearif Ebu Şüca Büye, yahut Büveyh, Deylem dağlarından bir cengâver kabilenin reisi idi. O hengâmda Bahr-i Hazar sevhilini alt üst eden muharebat-ı adîdede, hemşehrilerinin ekserisi gibi, kendisi de bulunmuştu. Hemşehrileri gibi Büveyh de 318 (930) senesinde Sâ mânîlerin hizmetini terk ederek o esnada zuhur eden Benî Ziyâr Devleti'nin müessisi Merdavic'in maiyetine geçmesi üzerine Büveyh'in büyük oğlu Ali, Merdavic tarafından Hamedan'ın cenubunda kâin Kerec valisi nasp olunmuştu. Binaenaleyh Ziyârîler Âl-i Büveyh'in efendileri sayılırlar. Ali (İmadüddeve) Deylem ve Cilan askerinin muavenetiyle nüfuzunu, az zaman zarfında, cenuba doğru tevsî ederek İsfahan'ı bir müddet için işgal ve 320 (932)'de Arracan ve 321'de Nubandican'ı ilhak etmiştir. Ali'nin biraderi Hasan (Rüknüddeve) ise bu sırada Araplardan mürekkep olan kuvve-i muhafazayı Kazerun'dan tart ve ihraç etmişti. Bu iki kardeş şark cihetine doğru ilerlerken üçüncü kardeşleri olan Ahmed (Muizzüddeve) de onlara bililtihak 322'de üçü birlikte Şiraz'ı zaptetmişlerdir. Artık bunlar açıktan açığa Abbâsî halifesine karşı ilan-ı istiklal etmiş bulunduklarından halife de onları kendi naipleri olarak tasdikte muztar kalmıştı. İşte Benî Büveyh Devleti'nin müessisleri bu üç kardeşdir. Bu hengâmda Ahmed ileri harekâtını Kirman'ın garbine doğru temdit edip el-Ahvaz, yahut Huzistan, vilayetini teshir ettikten ve hatta 334 senesi Cemaziyülevveli (Kanun-i Evvel 945)'nde Bağdad'a bile dâhil olduktan sonra Halife el-Müstekfi Billah bu üç kardeşten her birine İmadüddeve, Rüknüddeve ve Muizzüddeve lakablarını verip Muizzüddeve'ye fazla olarak "Emirü'l-Ümera" paye ve unvanını da tevcih etmiştir ki Büveyh ailesinden birçoğu bu payeyi ihraz etmişlerdir. Birkaç hafta sonra Muizzüddeve halifenin gözlerine mil çektirip yerine el-Muti'yi Halife nasp etmiştir. Bu zamandan itibaren Büveyhîlerin şevket ve satvetleri adeta Bağdad sultanı derecesine irtika edip Hulefa-i Abbâsiye ise onların elinde bir bâziçe olmuşlardı. Büveyhîler (187) hemşerilerinin itikatlarına tevfi-k-i hareket etmiş olmak üzere mezheb-i Şia'yı kabul etmişlerdi. Bununla beraber Bağdad halifesine ihtiramla muamele ederlerdi. Âl-i Büveyh'in sultan unvanını ahzetmiş oldukları hakkında rivayet yanlış bir zanna müstenittir. Bu unvan darp ettikleri sikkelerde bulunmayıp yalnız emir ve melik unvanları münderiçtir.

Rüknüddeve Hasan'ın oğlu olup Büveyhîlerin Fars şubesinden olduğu halde Irak, Ahvaz ve Kirman'da dahi hükümet eden Aduddevle Ebu Şüca Hüsrev memaliki heyet-i umumiyesiyle kendi eline aldığından Benî Büveyh'in satvet ve şevketi derece-i kusvâya vasil olmuş bulunuyordu. Mumailayhin 372 (983)'de vefatıyla üç oğlu, yani Şerefüddeve, Samsâmüddeve ve Bahaüddeve yekdiğeriyle muharebeye girişmiş ve bu kardeş harbi 380 (990)'de Bahaüddeve'nin muzafferiyetiyle hitam bulmuştu. Bahaüddeve, 403 (1012)'te vefat edip Sultanüddeve, Müşerrefüddeve, Kıvamüddeve ve Celalüddeve namındaki dört oğluyla bunların ahlâfı zamanında dâhili teşevvüşler ve ge-

rek Türk gerek Deylemî rüesanın serkeşlikleri tezayüt ederek yavaş yavaş Âl-i Büveyh Devleti'ni inkıza doğru sürüklemekte idi. Fahrüddeve silsilesi en evvel mün'adim olmuştur. Daha 388 (998)'de Benî Ziyâr'dan Kabus bin Veşmgîr Cürcan ve Taberistan'ı feth ve on sene sonra da Kürdiü'l-asl olan Benî Kâkûye, İsfahan'ı zapt etmişlerdi. Hamedan dahi onların eline düşüp aciz bir adam olan Mecdüddeve bin Fahrüddeve, 420 (1029)'de Mahmud bin Sebüktegin tarafından mağlup ve esir edilerek Horasan'a gönderilmiştir.

İmamüddin bin Sultanüddeve zamanında Büveyhîlerin vaziyet-i siyasiyeleri düzelir gibi olmuştur. Fakat bunun 440 (1048)'ta vefatıyla ahval vehamet kesp edip bir taraftan Bağdad'ta Sünniler ile Şiîler arasında pek müthiş mukateleler hükümferma iken, diğer taraftan da vilayatta İmadüddin'in oğulları Hüsrev Firuz ile Fülâd Sütûn beyninde hadis olan veraset davalarından mütevellit muharebat-ı dâhiliye memleketi büsbütün sarsmış olmasından bilistifade 447 (1055) senesinde Selçukî sultanı Tuğrul Bey Bağdad'a dâhil olarak Âl-i Büveyh Devleti'ne hitam vermiştir. Bu hanedanın son emiri el-Melikü'r-Rahim Hüsrev Firuz hapiste vefat etmiştir.

Aduddevle müstesna olmak üzere diğer Benî Büveyh emirleri memleketlerinin imar ve terakkisi için çalışmaya vakit bulamamışlardı. Yalnız mumailayh Aduddevle mümkün olduğu mertebe memleketi 188 dâhilinde refahı tesise muvaffak olmuştur. Şuara ile ashab-ı ilmi teşvik ettiği gibi cami, hastane ve diğer mebânî-i umumiye inşa ettirmiştir. Yine onun zaman-ı hükümetinde cedveller ve kuyular hafr ve dolmuşları tathîr edilmiş ve erbab-ı ihtiyaca hazine-i devletten muavenet olunmuştur. Mamafih bu idare-i müfide ve hasene pek az müddet devam edebilip Aduddevle'nin vefatından sonra Âl-i Büveyh Devleti artık inkıza meyletmiş bulunuyordu.

Benî Büveyh Devleti'nin tarihinde birçok cihetler daha el'an zalâm-ı meçhuliyet içindedir, zira bu hanedan efradından bazıları müstereken diğerleri münferiden ve bununla beraber muhtelif memalikte hükümet etmişlerdir. Ancak elde mevcut olan meskûkâtın heyet-i mecmuasıyla tetkiki neticesinde Benî Büveyh tarihinin tenevvür edebileceği ümit olunur. Daha pek karışık ve yekdiğerine mütebayın olan mezbutatın müsaade edebildiği derecede Büveyh hanedanının esasını teşkil eden üç kardeş ile bunların halifelerinin İran ile Irak'ta ne surette hükümrân oldukları atideki esami cetvellerinde irâ'e edilmiştir⁸⁰.

Benî Büveyh

1- Fars'ta Hükümet Edenler

Miladi		Hicri
932	İmadüddeve Ebü'l-Hasan Ali	320
949	* Adudüddeve Ebü Şüca Hüsrev	338
983	* Şerefüddeve Ebü'l-Fevaris Şirzil	372

80 Lane-Poole'da Benî Büveyh Devleti'nin taksimat-ı coğrafiyesini mer'î olmak üzere mün-deriç bulunan levha bizce bir istifadeyi mucip görülmediğinden buraya konulmamıştır.

989	Samsamüddeve Ebu Kalincar el-Merziban	379
998	* Bahaüddeve (Irak şubesinden)	388
1012	* Sultanüddeve Ebü Şüca	403
1024	* İmadüddin Ebü Kalincar el-Merziban	415
1048-1055	* Ebü'n-Nasır Hüsrev Firuz er-Rahim	440-447

* İşaretli olanlar Irak'ta ve sair mahallerde dahi hükümet etmişlerdir.

﴿189﴾

2- Irak, Ahvaz ve Kirman'da Hükümet Edenler

Miladi		Hicri
932	Muizüddeve Ebü'l-Hüseyn Ahmed	320
967	İzzüddeve Bahtiyar	356
978	Adudüddeve (Fars Şubesinden)	367
983	Şerefüddeve (Fars Şubesinden)	372
989	Bahaüddeve Ebü'n-Nasır Firuz	379
1013 (yahut 1014)	Sultanüddeve (Fars Şubesinden)	404 (yahut 405)

Ayrılan Vilayetlerde

Irak'ta:

Miladi		Hicri
1021	Müşereffüddeve	411
1025	Celalüddeve	416
1044	İmadüddin (Fars Şubesinden)	435
1048-1055	Ebu Nasır Hüsrev Firuz (Fars Şubesinden)	440-447

Kirman'da:

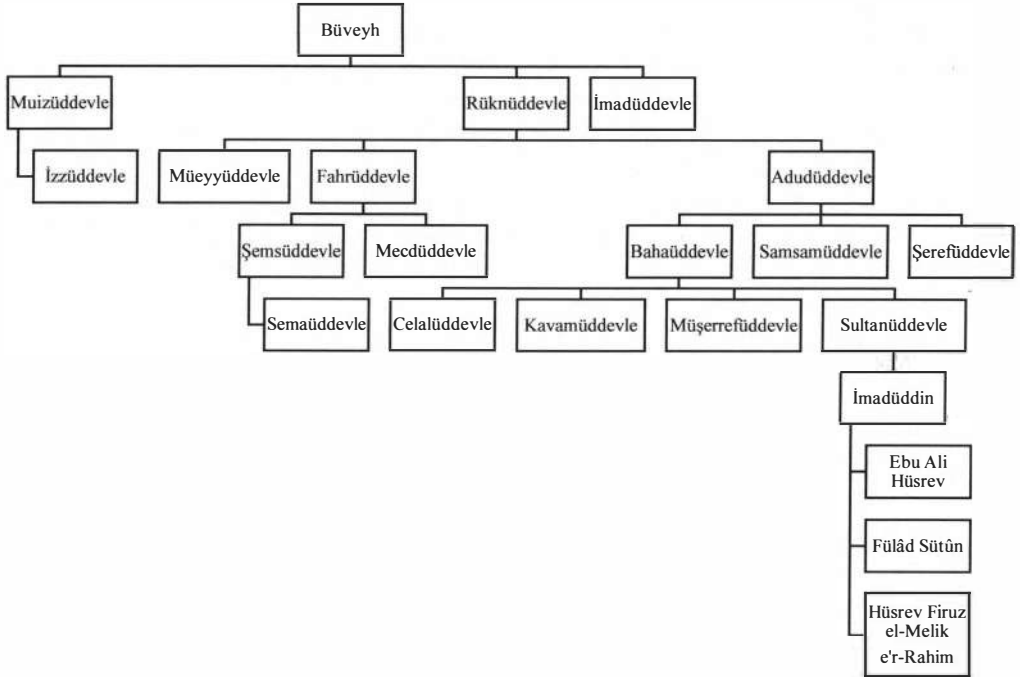
Miladi		Hicri
1012	Kıvamüddeve Ebü'l-Fevaris	403
1028	İmamüddin (Fars Şubesinden)	419
1048-1056	Ebu Mansur Fülâd Sütûn	440-448

3- Rey, Hamedan ve İsfahan'da Hükümet Edenler:

Miladi		Hicri
932	Rüknüddeve Ebu Ali Hasan	320
976-983	Müeyyeddevle Ebu Mansur (Yalnız İsfahan'da)	366-373
976	Fahrüddeve Ebü'l-Hasan Ali (373'te İsfahan'ı ilave etti)	366
997-1029	Mecdüddeve Ebu Talib Rüstem (Mahmud Gaznevî tarafından mahlû)	387-420
997	Şemsüddeve Ebu Tâhir (Yalnız Hamedan'da)	387
Takriben 1021-1023	Semaüddeve Ebü'l-Hasan (İbn-i Kâkûye tarafından mahlû)	Takriben 412-414

[Benî Kakuye, Gaznevîler ve Selçukîler müstevli oldular]

(190)

﴿191﴾

79. Benî Kâkûye (İsfahan, Hamedan, Yezd ilâ-âhirihi)**Miladi 1007-1051 / Hicri 398-443**

İbn-i Kâkûye namıyla maruf olan Alaüddeve Muhammed bu devletin müessisidir. Kâkûye, yahut Kakeveyh, lafzı Farisîde dayı demektir. Alaüddeve'nin pederi Benî Büveyh'ten Mecdüddeve'nin dayısı ve diğer bir rivayete nazaran validesinin dayısı idi. Alaüddeve'nin babası sikkelerde Düşmenzar olarak münderiçtir. Müverrihler Düşmen Ziyâr diye yazıyorlar. Kâkûye ile Düşmenzar'ın aynı şahıs olması dahi muhtemeldir. Alaüddeve'nin oğullarından Ebu Mansur Ferâmürz babasına halef olmuştur. Diğer oğlu Garşasb pederi zamanında Hamedan ve Nihavend ve tevabiinde vali ve bilahare Benî Büveyh'ten Fülâd Sütûn tarafından Ahvaz naibi olmuş ve 443 (1051)'te vefat etmiştir. Bir diğer oğlu olan Ebü'l-Harb ise İsfahan a'mâ-linden Natanz'a sahip idi. Kâkûye hanedanı kırk beş sene kadar İsfahan, Hamedan, Yezd, Nihavend ve sair mahalleri muhtevi olan Kürdistan'da hükümet ettikten sonra 443'te Selçukîlerden Tuğrul Bey'in istilası üzerine münkariz olmuşlardır. Ebu Mansur oğlu Emir Ali pederinden sonra bir müddet Yezd hükümetiyle meşgul olmuştur. Mumaileyh Tuğrul Bey'in biraderi Devud'un kızı, ve Halife el-Kaim Biemrillah'ın evvelce zevcesi olan Arslan Hatun (?) ile 469 (1076) tehhül etmiştir. Gaffarî'ye nazaran bu izdivaçtan iki kız kalmıştır. İsfahan'da 428 (1037)'de vefat eden Ebu Ali İbn-i Sina, Alaüddeve'nin hizmetinde bulunmuştur.

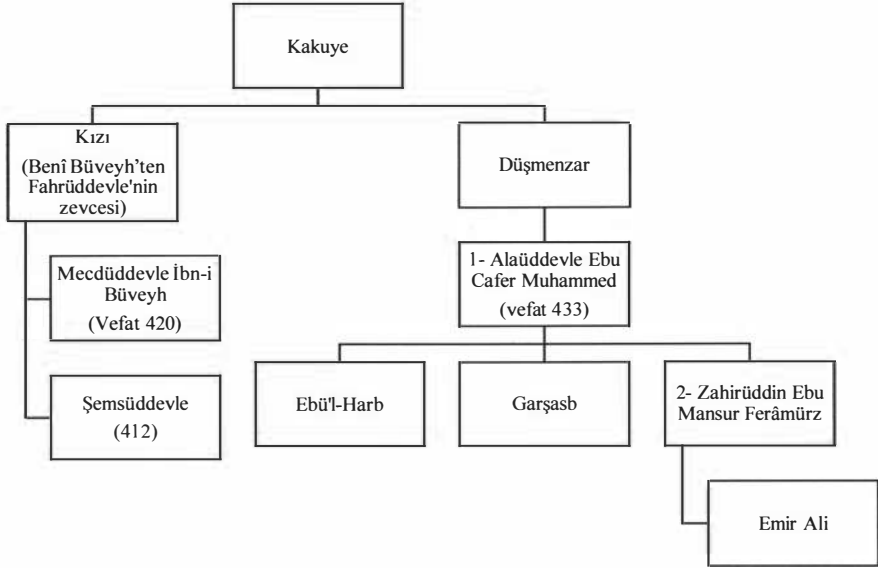
Gaffarî ve Müneccimbaşı tarihlerinde Kâkûye fer'î olmak üzere ve Atabekiye Devleti namıyla dokuz emir kaydolunuyor ki bunların birincisi olan Sam İbn-i Verdan 590'da ve son emir Yusuf Şah da 695'te fevt olmuştur.

﴿191﴾

Benî Kâkûye

Miladi		Hicri
1007	Alaüddeve Ebu Cafer Muhammed	398
1041-1051	Zahirüddin Ebu Mansur Ferâmürz	434-443

[Selçukîler müstevli oldu]

«193»

80. Bâvendîler (Taberistan'da)

Miladi 665-1349 / Hicri 45-750

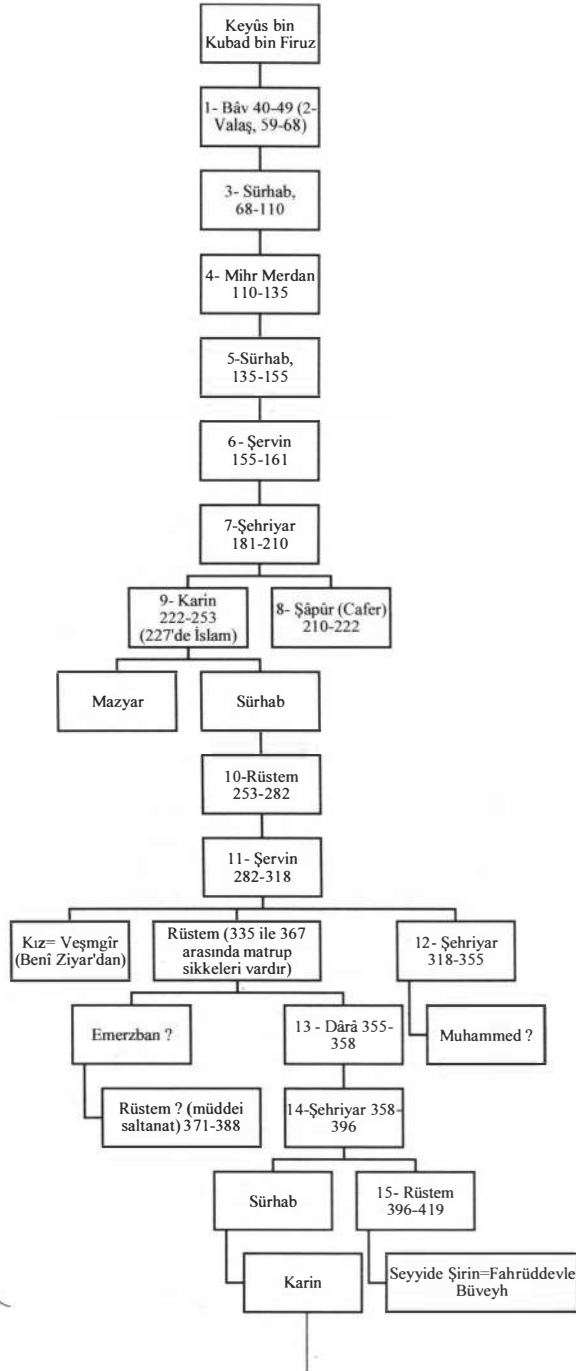
İranî bir sülale olan Bâvendîler nesillerinin Bâv bin Keyûs bin Kubâd bin Firuz'dan geldiğini iddia ederlerdi. Sâsânîlerin inkırazından takriben yirmi dört sene sonra ve 45 tarih-i hicriyesinde meydana çıkmışlardır. Bâv, Taberistan ahalisi tarafından hükümdar tayin olundu. Adedi pek kesir olan evlad ve ahfadı Taberistan'da üç şubeye münkasım olur: Birincisinin emirlerine, ordu reisi manasına gelen İspehbed tesmiye olunur ki bunlara dair malumat pek azdır. Bunlar 45'ten 419 (665-1028) senesine kadar hükümdar oldular. Bu şubenin dokuzuncu meliki olan Karin bin Şehriyar iptida İslam'ı kabul etmiştir. İkinci şubeye Mülûku'l-Cibal tesmiye olunup 466'dan 606 (1073-1210) senesine yani Mâzenderan'ın Harezmsâh hâkimiyetine geçmesine kadar devam etmiştir. Bu şubenin en kuvvetli hükümdarı Şah Gazi Rüstem bin Ali idi. Üçüncü şubeye de Kinhariye tesmiye olunup sekiz hükümdardan ibarettir. Bunlar Moğol harekâtı zamanında Mâzenderan'da zuhur edip 635'ten 750 (1237-1349) tarihine kadar hükümdar olmuşlardır. Mülûk-u Bâvendîye'nin sonu olan Fahrüddevle Hasan, Bâvendîye fûruundan olan Celaviye'den Efrasiyab'ın ilanı istiklal etmesi üzerine 750 senesinde maktûlen vefat ettiğini Münecimbaşı yazıyor⁸¹.

81 Münecimbaşı'nın *Camiü'd-Düvel*'inde ve Gaffarî'nin *Cihan Ârâ*'sında Bâvendîye ve Celaviye hakkında uzun tafsilat vardır. Atideki silsilename birkaç tadilat ile şu eserden mehûzdur: E. von Zambaur, *Nouvelles Contribution à la Numismatique Orientale*, Viyana, 1914, s. 85.

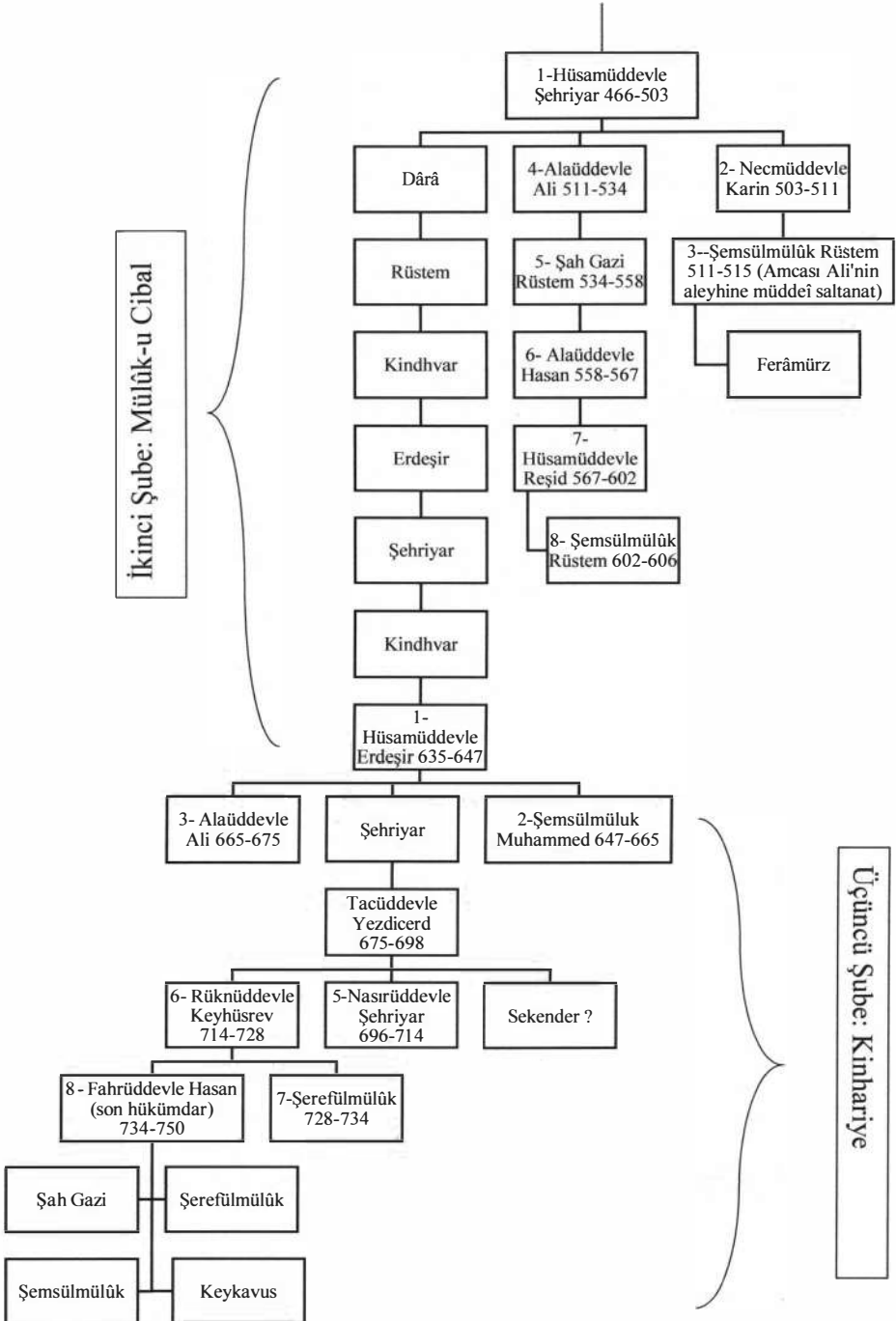
(194)

Mülûk-u Bâvendîye

Birinci Şube: İspahbed

(195)

﴿196﴾

81. Benî Bâdûsbân (Rüstemdar ve Ruyan'da)

Miladi 962-1453 / Hicri 351-857

Benî Bâdûsbân 40 (660) sene-i hicriyesinde Dâbüye, yahut Dabveyh, hane-danıyla aynı zamanda zuhur etmiştir. Bazı müverrihlere nazaran Bâdûsbân, Dâbüye'nin biraderi olup pederlerinin ismi de Cil idi ve her iki şubeye birden Gavbara tesmiye olunurdu. Benî Dâbüye Gilan, yahut Cilan, da 141 senesine kadar devam etmiş ise de hiçbir vakit İslam'a dâhil olmadıklarından burada mevzubahis olamaz. Benî Bâdûsbân'ın ne vakit İslam'ı kabul ettiklerini müverrihler haber vermiyorlar. Herhalde 3. asır da ve 4. asrın evâilinde Alevîlerin tamamıyla taht-ı tabiyetinde bulunup bunların 316'da sükûndan sonra kesb-i ehemmiyet etmişlerdir. Benî Bâdûsbân'ın silsilesi hakkında 351'de hükümete geçen Hüsamüddevle Zerrinkemer bin Ferâmürz'dan itibaren ancak bir dereceye kadar sahih malumata destres olunabilmıştır. Bâdûsbânîler bilahare Büveyhîlere ve 6. asırda da Bâvendîlere arz-ı inkıyat etmişlerdi. Hatta Bâvendîler onları 586 (1190)'da hükümetten ıskat etmişken yirmi sene sonra yeniden mevkilerine ik'ad etmişlerdi. Benî Bâdûsbân'ın bu ikinci devresinde hâkim olanlara Cistâniye dahi derler. Bu hanedan Moğol muhacimatından ve hat-ta Timur istilasından sonraya kadar muhafaza-i hayat edebilmiştir. Silsilenin sonu olan Melik Keyûmers tahta geçmeden evvel Timurlenk tarafından Nur kalesi muhafızlığına tayin edilmişti. Bilahare o civar emirlerinden Pir Muhammed isminde biri tarafından tutularak çok vakit Şiraz'da hapiste kalmış-tı. Bu esnada, halas bulup memleketine yine malik olursa Rafiziliği izhâr ve îlâ edeceğine ahdetmiştir. Binaenaleyh hapisten kurtulunca, şimdiye kadar Sünniü'l-Mezhep olan ahaliyi cebren ve kahren Rafizi etmiştir ki o havalide bu mezhebin intişarı onun zamanında başlamıştır. Keyûmers'ın 857 (1453)'de katli üzerine Kavus ve İskender isimindeki oğlu arasında hudûs eden ihtilaf iki kardeşin ayrılmasını binaenaleyh sülalede iki yeni şubenin teşekkülünü mucip olmuştur ki bunlardan biri Nur'da 975 (1567) senesine kadar hüküm-ran olan Benî Kavus ve diğeri de Kucur'da 984 (1576) senesine kadar hükümet eden ﴿197﴾ Benî Rüstem olup Safevîlerin istilasıyla münkariz olmuşlardır⁸².

Hicri		Miladi
962	Hüsamüddevle Zerrinkemer bin Ferâmürz	351
996	Seyfüddevle bâ-Harb (?) Zerrinkemer	386
1022	Hüsamüddevle Erdeşir bin Seyfüddevle	413
1046	Fahrüddevle Nâmver bin Nasırüddevle bin Seyfüddevle	438
1077	İzzüddevle Hezâresb bin Fahrüddevle	470
1116	Şehr-nûş bin İzzüddevle bin Fahrüddevle	510

82 Bu devlet hakkında müracaat: Gaffarî, *Cihan Ârâ*; Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel* ve *Sa-haif*. Esami cetveli Bartold'un Rusça tercümesindeki ilaveden (s.297) muktebestir.

1129	Keykavus bin İzzüddeve	523
1164-1191	Hezâresb bin Şehr-nûş bin İzzüddeve	560-587
1209	Hüsamüddeve Zerrinkemer bin Cistân bin Keykavus	606
1213	Şerefüddeve Bî-sütûn bin Zerrinkemer	610
1223	Fahrüddeve Nâmver bin Bî-sütûn	620
?	Hüsamüddeve Erdeşir bin Bî-sütûn	?
1235	Şehragim bin Bî-sütûn	633
1272	Fahrüddeve Nâmver Şah Gazi bin Şehragim	671
1301	Melik Şah Keyhüsrev bin Şehragim	701
1311	Şemsülmülûk Muhammed Şehriyar bin Keyhüsrev	711
1317	Nasirüddeve Şehriyar bin Keyhüsrev	717
1325	Tacüddeve Ziyâr bin Keyhüsrev	725
1333	Celalüddeve İskender bin Tacüddeve Ziyâr	734
1359	Fahrüddeve Şah Gazi bin Tacüddeve Ziyâr	761
1378	İzzüddeve Kubad bin Fahrüddeve	780
1398	Sadüddeve Tus bin Tacüddeve Ziyâr	801
1404-1453	Keyûmers bin Bî-sütûn bin Küstehem bin Ziyâr	807-857

(198)

82. Berîdîler (Basra, Huzistan ve Vasi'te)

Abbâsiye Devleti, Basra'ya daima mezuniyet-i vâsia ile valiler tayin ederlerdi. İşte el-Berîdî Hanedanı 323'ten 338 (935-949) senesine kadar vilayet-i mezkûrede bil-istiklal icra-i hükümet etmiş ve Ahvaz, Huzistan ve Vasi'ti dahi ilhak etmişti. Berîdîler dört kardeş olup yalnız üçü şayan-ı tezkirdir. Bunlar Devlet-i Abbâsiye ve bhusus Irak işlerinde pek mühim mevki ihraz ederlerdi. İptida büyük biraderleri Ebu Abdullah Ahmed canişin olup ol derece kesb-i iktidar etmişti ki 329'da Bağdad'ı muvakkaten zapt ve Halife el-Muktefi'yi tehdit etmişti. Benî Büveyh'ten Muizzüddeve 338'de Berîdiyun'un vilayetini zaptetmişti. Batayih tesmiye olunan büyük bataklıklarda Benî Şahin'den İmran, Berîdîlerin memuru idi. Benî Şahin ailesi de 338-374 (949-984) senesine kadar havalı-i mezkûrede müstakil bir surette valilik etmiştir.

Miladi		Hicri
935-943	Ebu Abdullah Ahmed bin Muhammed el-Berîdî	323-332
943	Ebu Yusuf Yakub bin Muhammed	332
943-944	Ebü'l-Hüseyn Abdullah bin Muhammed	332-333
?	Ebü'l-Hüseyn bin Muhammed	?
944-949	Ebü'l-Kasım Abdullah bin Ebu Abdullah (vefat 349)	333-338

[Benî Büveyh müstevli oldu]

«199»

83. İsmailîler (Deylem'de Alamut)

Miladi 1090-1256 / Hicri 483-654

İran'ın Deylem kıtasında ve 5. asır evâhîrinde zuhur eden İsmailiye mezhebinin müessisi el-Hasan bin Sabbâh, neslinin Yemen'de kadim Himyer Mülûku'ndan geldiğini iddia ederdi. Binaenaleyh silsilesi “el-Hasan bin Ali bin Muhammed bin Cafer bin el-Hüseyn bin es-Sabbâh el-Himyer” suretinde mazbuttur. Hâlbuki ihticaca salih müverrihlerden Mirhand onun Tus'tan ve İbnü'l-Esir Rey'den olduğunu kaydediyorlar. Mumaileyh Hasan, 464 (1072)'te daha genç iken İran'da Fâtımîlerin dâ'i-i kebirî bulunan İbn-i Attâs vasıtasıyla Hulefa-i Fâtîmiye'den el-Mustansır Billah'ı imam tanıyan cemiyet-i hafîyeye dâhil olduktan sonra 471 (1078)'de bizzat Mısır'a giderek el-Müstansır'a intisap ve fakat bilahare Mustansır'ın oğlu Nizar'ın imametini kabul etmişti. Mısır'dan avdetinde Kazvin şehrinin şimalinde vaki meşhur Alamut kalesini 483 (1090)'te zapt ve kendisine makarr-ı idare ittihaz ederek ahaliden kesretle taraftar kazandıktan sonra etraf memaliki dahi taht-ı hâkimiyetine almıştı. Hasan'ın 518'de vefatı üzerine vasiyeti mucibince naibi olan Kiya Büzürgümmîd yerine kaim olmuştur ki İsmailiye hükûmeti işte bunun ailesinde tevarüs etmiştir. Bunlara Bâtîniye, Melâhîde ve Alamutiye) dahi denilir. Bir müddet İsmailîler ol derece kesb-i kuvvet etmişlerdi ki şiddetli takip olundukları halde ne Abbâsîler ne de Selçukîler onların haklarından gelemiyorlardı. Hatta içlerinden bazıları sikke dahi darp etmişlerdi. Düşmanlarını desîse ve sair vesilelerle katlî itlaf etmek esâsât-ı itikadiyelerinden idi. Meşhur Selçukî veziri Nizamülmülk, 485 (1092)'te onların kurbanı olmuştu. Reisleri tarafından bu cinayetleri icraya memur edilen fedailere güya haşîş içirdiklerinden dolayı İsmailîlere Haşîşiyun tesmiye olunduğu iddia olunmaktadır. Avrupalılar bu kelimedenden muharref olarak onlar hakkında “kâtîl” manasına gelen Fransızca *Assassins* kelimesini kullanmışlardır. İsmailiye mezhebi İran'da hayli tevessü ettikten sonra Suriye'ye dahi kol uzatmıştı. Bilhassa Haleb'de pek çok taraftar peyda etmişlerdi. Altıncı asır «200» evâilinde Ehl-i Salib dahi onlarla uğraşmıştı. Suriye'de mukim olan reislerine Şeyhül-Cebel denirdi. Moğolların zuhuru üzerine İsmailiye'nin sonu olan Rükneddin Hülagü'ye mukavemet edemeyerek 654 (1256)'te Alamut kalesini kaybettiği gibi kendisi de tutulup idam edildi. Şarkta bilcümle kalelerini Moğollar hedm etmişlerdir. Suriye'deki mevâki-i müstahkemeleri de 671 (1272)'de Mısır'ın Türk Memlûklerinden Sultan Baybars tarafından zaptedilerek İsmailiye hâkimiyetine suret-i kat'îye de nihayet verilmiştir. Mamafih el'an Suriye'de Nusayriye dağlarında, İran'da Kum civarında Vusta Asya'da Bedehşan havalisinde, Hokand'da, Karategin'de ve Belh nevahisinde ve Afganistan'da ve birkaç yüz bin kişi de Hindistan'da ve Umman'da İsmailiye bakiyesi olarak vardır. Hindistan'da bunlara hoca yahut molla derler. Ağa Han namıyla meşhur olan Ağa Sir Sultan Muhammed, Hindistan İsmailîlerinin el-yevm reisi olup mahall-i ikameti Bombay'dır. Fakat alelekser Londra'da ve diğer Avrupa şehirlerinde imrâr-ı vakit eder. Neslini Fâtîmiye'den Nizar'a kadar çıkarır. Bütün Hindistan İsmailîleri kendisine zekât ve sair gûna te'diyatta bulunurlar. Bu suretle Ağa Han en zengin adam-

lardan biridir. Mumaileyh bu servetten Hindistan ahali-i Müslimesinin tahsil ve terbiyesi için büyük mikyasta fedakârlıklar etmektedir. Hindistan'da İngiliz hâkimiyetinin şiddetle taraftarıdır⁸³.

Miladi		Hicri
1090	Hasan bin Sabbâh	483
1124	Kiya Büzürgümmîd Rudbari	518
1138	Muhammed-i evve bin Büzürgümmîd	532
1162	Hasan-ı evvel bin Muhammed	557
1166	Nureddin Muhammed-i sâni bin Hasan	561
1210	Celaiddin Hasan-ı sâni bin Muhammed-i sâni	607
1221	Alaüddin Muhammed-i sâlis	618
1255-1256	Rükneddin bin Muhammed-i sâlis	653-654

[Moğollar müstevli oldu]

﴿201﴾

84. Seyyidler (Kıvâmiye) (Mazenderan'da)

Miladi 1359-1596 / Hicri 760-1005

Mazenderan'da hükümler olan Kıvâmiye'nin yahut Seyyidlerin müessesisi sâdât-ı Hüseyniye'den Kıvamüddin bin Seyyid Sadık el-Maraşi ki Mir-i Büzürg diye maruf idi. Bidayette Horasan'a giderek orada Seyyid İzzeddin es-Sugandî isminde bir şeyhe mürit olarak ikmal-i sülûk ve tarikatle vatan-ı asliyesi olan Mazenderan'a avdet ve kesb-i iştihar ve müridan ve muhibbânı teksir etmişti. Zaten mumaileyh İmam Ali neslinden olduğundan ahali nezdinde haiz bulunduğu iktidar-ı dinisine bir de nüfuz-u siyasisi inzımam ederek Bâvendîlerin sonu olan Fahrüddeve Hasan'ın katili Efrasiyab Celavî'nin elinden memleketi kurtarmış ve 760 (1359)'ta Mazenderan'a müstevli olmuştu. Kıvamüddin'in Muharrem 781 (Nisan 1379)'de vefatı üzerine memleketi Radieddin, Fahrüddeve ve Kemaleddin isminde üç oğluna kalmış ise de bunlardan Seyyid Kemaleddin pederinin vasiyeti ve veliahtlığı hasebiyle makam-ı hükümete geçip diğerleri de valiliklerinde kalmışlardı. Kemaleddin 794 senesine kadar hükümet edip tarih-i mezkûrda Timur'un Mazenderan'ı hin-i işgalinde biraderleri ve sair sâdât ve ittibalarıyla beraber Harezm'e ve oradan aksâ-i Türkistan'a i'zam edilerek vefatına kadar orada kalmışlardır. Fakat Timur'un vefatını müteakip Seyyidler yine eski memleketlerine malik olup, gerçi sonraları mevkileri yalnız bir valilikten ibaret olmuş ise de yine onuncu asır mebd'e'ine kadar hükümet etmişlerdir⁸⁴.

83 İsmaililer hakkındaki asar için el-yevm neşrolunmakta bulunan *Muhitü'l-İslam*'ın Fransızca temsiliinde münderiç mehazlara bakınız.

84 Burada derç ettiğimiz esamî cetveli Münecimbaşı'nın *Camiü'd-Düvel*'inden mehûzdur. Bartold'un Rusça tercümesinde (s.293) Kıvâmiye'nin esamisi noksan olduğu gibi senelerce dahi bazı farklar vardır.

(202)

Kıvâmiye

Miladi		Hicri
1359	Kıvamüddin el-Maraşî	760
1379	Kemaleddin bin Kıvamüddin	781
1406	Ali bin Kıvamüddin	809
1418	Murtaza bin Ali	820
1427	Muhammed bin Murtaza	831
1452	Abdülkerim bin Muhammed	856
1460	Abdullah bin Abdülkerim	865
1467	Zeynelabidin bin Kemaleddin bin Muhammed	872
1480	Şemseddin bin Kemaleddin	885
1502	Kemaleddin bin Şemseddin	908
1506	Abdülkerim bin Abdullah bin Abdülkerim	912
1532	Mir Şahi bin Abdülkerim	939
1561	Abdullah bin Sultan Mahmud bin Abdülkerim	969
1561-?	Sultan Murad bin Mir Şahi bin Abdülkerim	969-?
?-1596	Mahmud bin Abdullah bin Mahmud	?-1005

(203)

85. Kârkiyâ Hanedanı (Gilan'da)**Miladi 1359-1590 / Hicri 760-999**

Mazenderan'da Seyyidlerden Kıvamüddin Maraşî'nin Kıvâmiye hükümetini tesis ettiği zamanlarda Gilan'da da 760 senesinde İmam Ali neslinden Kârkiyâ Emir Kiya bin Hüseyin Kiya bin Hasan Kiya bin Seyyid Ali Kiya zuhur etmiş ve hanedanı 11. asr-ı hicri bidayetine kadar Lahican şehriyle beraber Gilan kıtasında hükümran olmuşlardır. Kârkiyâ Emir Kiya, 763'te vefat edip yerine Kârkiyâ Ali Kiya, Mazenderan'a giderek Kıvamüddin'e iltica etmiş ve Timur'un zaman-ı zuhurunda ahalinin talebi üzerine Gilan'a avdetle makam-ı hükümete kuûd etmiştir. Bundan sonra atideki esami cetvelinde görüleceği veçhile Kârkiyâiye'den birçokları hükümran olmuşlardır. En son hükümdar olan Kârkiyâ Han Ahmed, 943 (1536)'te calis olup 975 (1567)'te Safeviye'den Şah Tahmasb tarafından esir edilerek on sene kadar mahpus kaldıktan sonra Şah İsmail-i sâni zamanında ve 985 (1577)'te kurtularak defa-i sâniyede memleketine sahip olmuştu. Fakat bilahare Han Ahmed ile Safeviye'den Şah Abbas-ı evvelin aralarında münafaret hâsıl olarak Şah'ın hücumu üzerine Han Ahmed, izhâr-ı isyanla 999'da maiyetiyle beraber Şirvan'a gelip o tarihte Şirvan'da Osmanlı valisi bulunan Hadım Hasan Paşa'ya iltica etmekle memleketini Şah Abbas istila etmiş ve bu suretle Kârkiyâiye

hükümeti münkariz olmuştur. Han Ahmed Şirvan'dan İstanbul'a celbedilip tahsisat verilerek Kırkçeşme civarında Yusuf Paşa Sarayı'nda ikame edilmiştir. Mumaileyhe mihmandar tayin olunan müverrih Selanikli Mustafa Efendi tarihinde ve 1001 (1592) senesi vekayiinde Han Ahmed'in vuku bulan musırrane talebi üzerine Bağdad'a azimetine müsaade edilmiş ve Bağdad hazinesinden almak üzere müstevfa vazife tahsis ve üç bin altın da harcırah verilerek oraya izam olunduğunu, ve 1002 vekayiinde de Han Ahmed'in Gence'ye gitmesinden dolayı Gence beylerbeyisi Mahmud Paşa tarafından hapsedildiğini beyan ediyor. Hâlbuki Müneccimbaşı *Camii'd-Düvel*'de Han Ahmed, 1001'de İstanbul'a gelerek yedi (204) sene kadar İstanbul'da kaldıktan sonra 1008 (1599)'de burada vefat ettiğini kaydediyor⁸⁵.

Miladi		Hicri
1359	Kârkiyâ Emir Kiya bin Hüseyin Kiya	760
1361	Kârkiyâ Ali Kiya bin Emir Kiya	763
1397	Kârkiyâ Rıza Kiya bin Ali Kiya	799
1426	Kârkiyâ Mir Seyyid Muhammed Kiya bin Mehdi Kiya bin Rıza	829
1434	Kârkiyâ Nasır Kiya bin Mir Seyyid Muhammed	837
1448	Kârkiyâ Sultan Muhammed Kiya bin Nasır Kiya	851
1478	Kârkiyâ Mirza Ali bin Sultan Muhammed	883
1504	Kârkiyâ Sultan Hasan bin Sultan Muhammed	910
1506	Kârkiyâ Sultan Ahmed bin Sultan Hasan	911
1534	Kârkiyâ Seyyid Ali Kiya bin Sultan Ahmed	940
1534	Kârkiyâ Sultan Hasan bin Sultan Ahmed	941
1536	Kârkiyâ Han Ahmed bin Sultan Hasan	943
1567	[Safevî istilası ve Han Ahmed oğlu Muhammed'in niyabeti]	975
1577-1590	Han Ahmed (defa-i sâniye) [Safevîler müstevli oldu]	985-999

85 Bu hanedan hakkında müracaat Bartold'un Rusça tercümesi, sayfa 293. Bâlâdaki ma-lumat ile esami cetveli *Tarih-i Gaffarî*'den ve Müneccimbaşı'nın *Camii'd-Düvel*'inden ahz olunmuştur. Han Ahmed Türkiye'de ikameti hakkında, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, sene 1341.

(205)

Kârkiyâ hanedanıyla aynı zamanda Gilan'ın diğer bir kısmında İshakiye sülalesi hükümlan olup makarr-ı hükümetleri Reşt şehri idi⁸⁶. Bu sülalenin zuhuru 9. asr-ı hicrinin ilk senelerine müsadiftir. Bunlardan Emir Dubac, 923 senesinde Şah İsmail'e arz-ı inkıyat ettiğinden kendisine Muzaffer Sultan unvanını vermişti. Fakat Kanuni Sultan Süleyman'ın 940'daki İran seferinde Muzaffer Sultan Türkler tarafını iltizam ettiğinden sene-i mezkûrede Tebriz'e giderek oraya gelen Sadrazam ve Serdar İbrahim Paşa ile görüşerek Devlet-i Osmaniye'ye arz-ı inkıyat etmiş ve ordusunu da hizmet-i devlete amade bulundurmuştu. Hatta 941 Rebiülevvel'inde (Eylül 1534) Ucan konağında Sultan Süleyman'ın huzuruna dahi kabul olunmuştu. Binaenaleyh mumailayhin bu hareketi Acemlerce ihanet addedildiğinden Kârkiyâiye'den Sultan Hasan ile diğer etraf hükkâmı üzerine hücum etmeleriyle Muzaffer Sultan bizzarû-re Reşt'ten firar ve Şirvan valisi olan bacanağı Sultan Halil'in daveti üzerine Şirvan'a gitmiş ise de Halil'in o aralık vuku-u vefatıyla Muzaffer hâmisiz kaldığından Şah Tahmasb'ın adamları kendisini bittevkif Tebriz'e sevk ve orada 942'de idam olunmuştur. Reşt'te 950'den 957 senesine kadar İshakîlerin akrabasından olan Emir Şahruh ve 965-970'te Muzaffer Sultan'ın oğlu Mahmud Han hükümet etmişlerdir. Kârkiyâiye'den Han Ahmed'in hükümetten birinci hal'i tarihi 975 senesinden sonra Mahmud'un oğlu Şah Cemşid Han Gilan'a hâkim nasbolunmuştur. Cemşid, 991'de diğer rivayette 988'de maktul olmuştur. Ondan sonra oğlu Muhammed Emin ikinci defa olarak kendisine halef olmuş ise de 999'da hal' edilmiştir.

86 Bu sülale hakkında müracaat: Bartold'un Rusça tercümesi, s.294; Gaffarî, *Cihan Ârâ*. Kârkiyâiye bahsinde: *Feridun Bey Münşeatı*, c.2, s.179, *Lütfi Paşa Tarihi*, 1341, s.344 ve 347, not 1.

(207)

SEKİNCİ KISIM

SELÇUKÎLER [5. - 8. Asır]

SELÇUKÎLER:

86- Horasan Selçukîleri

87- Kirman Selçukîleri

88- Şam Selçukîleri

89- Irak Selçukîleri

90- Anadolu Selçukîleri

İlaveler

91- Danişmendliler

92- Mengüçükler

93- Benî Saltuk

﴿208﴾
SEKİZİNCİ KISIM

SELÇUKÎLER
Garbî Asya'da
[5. – 8. Asır]

Selçukî Türkleri alelumum tarih-i İslam için mühim bir devre teşkil ederler. Bunların hin-i zuhurunda Hilafet-i Abbâsiğye artık münkariz olmuş sayılırdı. Bir vakit bir tek hükümdarın zir-i idaresinde bulunan İslam Devleti şimdi artık birçok hükümetlere inkisam etmişti. Belki yalnız Mısır'da Fâtımîler bir istisna teşkil ediyorlardı, fakat bunlar da Şiû'l-mezhep idiler. Mısır'ın en mühim vilayeti dahi dâhil olduğu halde, Afrika ve İspanya yani Endülüs çoktan beri Bağdad halifeleri için gaip olmuştu. Şimalî Suriye ve el-Cezire kıtaları muhtelif rüesa-i Arap'ın ellerine geçmiş, hatta bunların bazıları birer devlet bile tesis etmişlerdi. İran Âl-i Büveyh mülûku arasında müteaddit hükümlere inkisam edip, onlar ise mezheb-i Şia ile mutakit bulunmaları hasebiyle ellerinde baziçe olan halifelere hüsn-i ihtiramları hemen kalmamış gibi idi. Bundan başka yine İran'da yekdiğerine karşı hemen hücum ve taarruza müheyya olan birtakım ehemmiyetsiz sülaleler de zuhur ederek memleketin zaaf-ı umumisine sebebiyet vermekte idiler. Mezheb-i Şia'nın galebesi ise münhedim olan Abbâsiye'nin vilayetlerinde hükümferma olan adem-i ittihadı tezyîd ediyordu. İşte Türklerin istilası bu ahvale karşı bir çare-i acil teşkil etmişti. Şehir hayatıyla bozulmamış, bu canlı, kuvvetli aşâir, din-i İslam'ı kemal-i tehâlûk ve şevk ile kabul etmişlerdi. Çünkü hal-i ihtizarda bulunan bir memleketi kurtarmaya ve taze hayat vermeye şitâbân oluyorlardı. Selçukîler bir kitle-i azime halinde olarak ve geçtikleri yerlerde bulunan bütün devletleri kahru tedmir etmek suretiyle İran'a, el-Cezire'ye, Suriye'ye ve Anadolu'ya geliyorlardı. Bunun neticesi olmak üzere Afganistan'ın hudud-u garbiyesinden ta Bahr-i Sefid'e kadar tevsi eden Asya'nın memalik-i İslamiye'sini bir kere daha ﴿209﴾ bir tek hükümdarın zir-i idaresinde cem etmişlerdi. Ehl-i İslam'ın kaybolmakta olan şevk ve gayretlerini yeniden uyandırarak gasıb Bizanslıları püskürtmüşlerdi. Salâbet-i diniye ile muttasıf, azimkâr, hatta Ehl-i Salib'i mükerreren mağlup eden yeni bir nesil yetişmişti. İşte tarih-i İslam'da Selçukîlere verilen mühim ve müstesna mevki esbab-ı mezkûreye matuftur.

Adedi kesir olan Selaçika şubelerinin tarihini burada ayrı ayrı yazmak kabil değildir. Bunlara ait vekayii müverrihler mufassalan zapt etmişlerdir. Atideki mesrudad ancak heyet-i umumiyesi itibariyle bir hülasadan ibarettir. Selçuklar yahut Selçukîler, Türkistan hakanlarından birinin vezirlerinden bulunmuş olan Türkmen rüesasından Selçuk bin Yukak, yahut Dukak, Tukak, 'ın neslinden idiler. Selçuk bütün kabilesiyle birlikte Asya'nın Kırgız çöllerinden kalkarak Seyhun, yahut Sirderya, 'nın aşağı kısımlarında vaki Cend şehri havalisine hicret edip burada din-i İslam'a dâhil olmuşlardı. Sâmânîler ve İlig Hanlar ile Mahmud Gaznevî arasında vuku bulan muharebata Selçuk ile oğulları ve torunları iştirak etmişlerdi. Bu muharebelerde Selçukîler, Sâmânîlerin müttefikleri idiler. Bilahare İlig Ali Tegin'in hizmetine girmişlerdi. Selçuk'un oğlu olup Arslan Yabgu unvanını alan İsrail, 416 (1025)'te Mahmud Gaznevî tarafından Hindistan'a sevk olunmuştu. Ali Tegin'in vefatından sonra Selçuk'un torunları Tuğrul Bey ile Çağrı Bey Davud ol derece kesb-i kuvvet etmişlerdi ki Horasan'ı bile istila ve Gaznevîlere karşı mükerreren istihsal-i muzafferiyet itmişlerdi. Sene 429 (1037)'de Çağrı Bey Davud namına Merv'de ve aynı zamanda da Tuğrul Bey namına Nişabur'da hutbe okunmuştu. Büyük Selçukîler dahi tesmiye olunan Horasan Selçukîleri hükümetinin müessisi olan mumaileyh Tuğrul Bey'in ilan-ı istiklali ise 432 (1040) senesinden itibar edilmektedir. Pek az zamanda Cürcan, Taberistan ve Harezm zapt ve bunu müteakip 433-442 seneleri içinde de Cibal, Hamedan, Dînever, Hulvan, Rey, Belh ve İsfahan dahi ilhak olunmuştu. Tuğrul Bey, 447 (1055)'de Bağdad'a dâhil olarak makarr-ı hilafette kendi sultanlığını ilan etmiştir. Afganistan hududundan Anadolu'da Bizans İmparatorluğu ve Mısır'da Fâtîmiye hududuna kadar olan tekmil garbî Asya memleketleri daha 470 (1077) senesinden evvel Selçukîlerin havza-i tasarrufuna geçmiş bulunuyordu. Tuğrul Bey, Alparslan ve Melikşah bu memalik-i vasîa üzerinde hâkimiyet-i kat'iyeyi haiz (210) idiler. Fakat Melikşah'ın 485 (1092)'te vefatıyla bunun oğulları olan Berkjaruk ile Mehmed arasında hudûs eden muharebat-ı dahiliye memleketin aksam-ı muhtelifesinde yeniden bazı Selçukî şubelerinin teşekkül ve kesb-i istiklal etmelerine sebebiyet vermişti. Bununla beraber son Horasan Selçukî sultanı olan Sencer garb memaliki umuruna da müdahale etmekle beraber şarktaki aksam-ı memalik üzerine de hükmederdi, hatta İlig Hanları ve Gaznevîleri dahi mağlup etmişti. Binaenaleyh mumaileyh Sencer'in 552 (1157)'de vuku-u vefatına kadar Selaçika şube-i asliyesinin diğerleri üzerine birçok metbûiyeti mahfuz kalmıştı. Kirman, Irak, Suriye ve Anadolu yahut Rum Selçukîleri Âl-i Selçuk'un başlıca şubelerini teşkil ederler. Fakat aile-i Selçukîden bazıları Azerbaycan'da, Toharistan'da ve diğer vilayatta da münferiden hükümran olmuşlardır. Irak Selçukîleri daha Harezmsşahların hücumlarından evvel münkariz olmuşlardı. Horasan ve Kirman kıtaları ise ancak buralardaki şubelerin Türkmen iğtişası neticesinde münkariz olmaları üzerine Harezmsşahlar tarafından zaptolunmuştur. Azerbaycan'da, Fars'ta el-Cezire'de ve Diyarbekir'de Devlet-i Selçukiye'nin yerine Atabey tesmiye olunan Selaçika serdarlarının tesis ettikleri devletler kaim olmuşlardır. Anadolu'da ise Selçukîlerin hin-i inkirazında onları Tevâif-i Mülûk ile beraber Osmanlılar istihlaf etmişlerdir.

Anadolu Selçukîleri, ki bunlara Rum Selçukîleri ve Konya Selçukîleri dahi derler, Kutalmış bin İsrail Arslan Yabgu bin Selçuk'tan inerler. Bu hanedanın müessisi olan Süleyman-ı evvel, 470 (1077)'te calis olmuştur. Mumaileyhten sonra on yedi sultan, kâh Konya'da kâh Sivas'ta hükümet etmişlerdir. Süleyman'ın oğlu Kılıç Arslan-ı evvel Ehl-i Salib'in hücumlarına karşı dilîrane mukavemette bulunmuştur. Silsilede beşinci olan İzzeddin Kılıç Arslan-ı sâni, 586 (1190)'da memleketi daha sağlığında on bir evladına taksim etmek gibi yanlış bir siyasette bulunarak vahdet-i hükümeti ilk defa olmak üzere ihlal etmişti. Bunların hangi vilayetlere sahip oldukları merbut Anadolu Selçukî silsilenamesinde gösterilmiştir. Kılıç Arslan oğullarından Tokat meliki olan Süleymanşah bilahare taht-ı Selçukîye kuûd ederek parçalanmış olan memleketi 592-600 (1196-1203) senesine kadar devam eden hükümeti esnasında kardeşlerinin kiminden harben, kiminden sulhen istirdat ile zir-i idaresinde toplayabilmiştir. Bunlardan kendisine mutî (211) kalan Elbistan meliki Muğisüddin Tuğrul Şah'ı Benî Saltuk'tan aldığı Erzurum'a nasbedip Elbistan'ı da kendisine alıkoymuştu. Mumaileyh, 622 (1225) senesine kadar ve kendisinden sonra ğlu Rükneddin Cihanşah, 627 (1230)'de Alaeddin Keykubad-ı evvel tarafından Erzurum zaptedilinceye kadar hükümet etmişlerdir ki bu ikisi Erzurum Selçukîleri diye tarihlerce maruftur. Süleyman'ın hafidi olan mezkûr Alaeddin Keykubad-ı evvel mütemadiyen tevsi-i memalik ederek Selçukî Devleti'nin şan ve şöretini evc-i ikbaline îsâl etmişti. Ancak Alaeddin'in oğlu Keyhüsrev-i sâni, 641 (1243) senesinde Anadolu'yu istila eden Moğolların himayesini kabule mecbur kaldığından bu andan itibaren Selçukîler istiklallerini kaybederek Moğolların haracgüzarı olmuş ve artık bellerini doğrultamamışlardır. Gerçi Keyhüsrev-i sâni oğullarından Keykavus-u sâni ve Kılıç Arslan-ı râbi ve Keykubad-ı sâninin, 647-655 (1249-1257) senelerine müsadif hükümet-i müşterekelerinden ümeranın idare-i maslahatıyla memlekette zahiri ve muvakkat bir sükûn husule gelmiş ise de artık Selçukî Devleti'nin umur-i idaresi bütün bütün Moğolların eline geçmiş bulunuyordu.

Anadolu Selçukîlerinin sonları hakkında müverrihlerin verdiği malumat vazih olmamakla beraber alelekser yekdiğerini nakızdır. Bunların elimizde bulunan meskûkâtı dahi bu devrin ahvalini henüz tenvir edememiştir. Üç kardeşin hükümet-i müşterekesinden sonra bunlardan Keykavus-u sâni 658 ve Kılıç Arslan-ı râbi 663 senesine kadar münferiden ve defa-i sâniye olarak hükümet ettikten sonra sene-i mezburede Kılıç Arslan, Moğollar tarafından katledilerek yerine henüz daha iki buçuk yahut altı yaşlarında bulunan oğlu Keyhüsrev-i sâlis iclas olunmuştu. Bütün bu işlerde Moğolların hizmetinde bulunan Pervane Muineddin Süleyman amil idi. Mamafih Keyhüsrev-i sâlis bazı ümeranın tedbiriyle ala kadrü'l-istitâa umurunu yoluna koymak üzere iken İzzeddin Keykavus-u sâninin oğlu olup Kırım'da oturan Gıyaseddin Mesud oradan Sinob'a geçip 679'da İlhan Abaka'ya arz-ı inkıyat için Erzincan'a gitmiş idi. Abaka'nın 680'de vefatıyla yerine İlhan olan Sultan Ahmed, Selçukî memalikini Keyhüsrev-i sâlisle Gıyaseddin Mesud beyinde taksim etmiş ise de Keyhüsrev buna şiddetle muâriz bulunduğundan bir hayli zaman Tebriz'de ikamet etmiş ve sonra Erzincan'a gelmişti. Fakat orada İlhan tarafından

idam ettirilerek tekml memleket Gıyaseddin Mesud'un uhdesine tefviz olduğundan 22 Rebiyülevvel (212) 682 (20 Haziran 1283)'de Kayseri'de calis olmuştur. Selçukî tarihinin bu kısmındaki asıl müşkülât Gıyaseddin Mesud-u sâni ile halefi olan Alaeddin Keykubad-ı sâlisin mükerreren tahta suret-i cüluslarının tayinindedir. Gıyaseddin Mesud, Memalik-i Rum'da vukua gelen bazı isyanlardan dolayı itham edilerek Mahmud Gazan tarafından 695'te Hemadan'a celp ve orada tevkif ve biraderzadesi olan Alaeddin Keykubad-ı sâlis bin Feramurz 698'de yerine ik'ad edilmişti. Bazı müverrihler Keykubad-ı sâlis bu devre zarfında hükümetten sâkit olup makam-ı hükümetin boş kaldığını ve 699'da Gazan Han'ın birinci Şam seferi esnasında Keykubad'ın tekrar makam-ı hükümete ikame edildiğini beyan ediyorlar. Mamafih bu fasıla için müddet tayini pek müşküldür. Herhalde Keykubad-ı sâlisin 699 ve 700 tarihli kitabeleri ve 698, 699 ve 700 tarihiyle Gazan namına ve yalnız kendi namına olarak da 699 ve 701 tarihli sikkeleri mevcuttur. Keykubad-ı sâlis 701 ile 702 arasında İlhan Gazan Mahmud'un emriyle İsfahan'a götürülerek orada idam edilmiştir. Âl-i Osman'ın müessisi olan Osman Bey'in istiklali tarihi alelekser 699 senesi itibar edildiğinden kendisine, müverrihlerin kavlince tablu alem gönderen Alaeddin Keykubad'dır. Alaeddin'in yerine İran'dan izam olunan Gıyaseddin Mesud gurre-i Şevval 702 (19 Mayıs 1303)'de Kayseri'de Moğollar tarafından defa-i sâniyede taht-ı Selçukî'ye oturtulmuştur. Mesud 708'de Kayseri'de vefat edip Simre'de defnolunmuştur. Anadolu Selçukîleri onunla hitam bulur⁸⁷. İlhanîler tarafından Anadolu'ya vali olarak gönderilen Emir Çoban oğlu Timurtaş'ın Selçukî ailesini imha ettiğini müverrihler söylüyorlar. Mamafih Fatih Sultan Mehmed zamanında Alaiye beyi olan Kılıç Arslan Bey'in Selçukîler ahfadından olduğu da tarihlerin ifadatından olmakla Selçukî bakiyesinin daha çok zaman idame-i hayat edebilmiş olduğu anlaşılıyor.

Selçukî Türklerinin zamanında Anadolu'da sınaat-i nefisenin pek müterakki bulunduğuna birçok (213) mahallerde bıraktıkları binlerce âsar-i mimariye delalet eder. Bahusus Alaeddin Keykubad-ı evvel, ki Alaeddin-i kebir dahi deniliyor, asrında bu keyfiyet mertebe-i kusvâya vasıl olmuştu. Selçukîlerin devre-i inkırazında hatta kâmilen inkırazlarından sonra bile mebani-i nefise vücuda getirilmiştir. Rükneddin Kılıç Arslan-ı râbinin kerimesi olup 732'de vefat eden Hüdavend Hatun'un Niğde'de 712'de inşa ettirmiş olduğu bedâyi-i mimariyeden bulunan türbesi buna bir delil teşkil eder.

Sultan Gıyaseddin Mesud-u sâni Moğollar tarafından Hamedan'da mahpus tutulduğu esnada mahza Alaeddin Keykubad-ı sâlise bir rakip çıkarmak

87 Selçukîlerin son zamanları hakkında en ziyade ihticaca salih addeddiğimiz eserler şöyledir:

Aksarayî'nin *Müsameretü'l-Ahbar* isminde ve 723 senesine telif olunmuş olan gayri matbu Selçuknamesi ki Müneccimbaşî *Camiü'd-Düvel* için me haz olarak kullanmıştır. Bilhassa Sultan Gıyaseddin Mesud-u sârin zamanında Kayseri'de yaşayan ve vekayi-i ahîreye şahit olan Niğdeli Kadı Ahmed'in *El-Veledü's-Şefik* namındaki gayri matbu eseri pek mühim olup biz burada onun mazbutatını takip ettik. Meskûkât için müracaat Ahmed Tevhid, *İstanbul Müzeleri Meskûkât-ı İslamiye Kataloğu*, kısm- râbi. [Editörün notu: Aksarayî ve Kadı Ahmed'in bahsi geçen kitapları hem orijinal dillerinde hem de Türkçeye tercüme olunarak yayınlanmıştır.]

maksadıyla Mesud'un oğlu Gazi Çelebi'ye⁸⁸ İlhan tarafından bir yarlıg irsaliye Simre, Kastamonu, Sinob, Samsun, ta İznik ve Karesi ve Saruhan'a kadar, ta-bir-i ahirle hemen Anadolu'nun nısfı tefviz olunmuş ise de hakikette mumaileyhin nüfuzu Sinob şehrini tecavüz etmiyordu. Burayı Gazi Çelebi evvelce hükümet eden Pervanezadelerden 700 tarihlerinde zaptetmişti. Gazi Çelebi bahren hücum eden Rum ve Franklarla pek çok uğraşmaya mecbur olmuştur. Mumaileyhin Sinob'da mevcut olan kabri 722 tarihli olduğundan bu zamana kadar hükümet ettiği anlaşılıyor⁸⁹. Sinob, bilahare Kastamonu Beyleri olan Candaroğullarına intikal etmiştir.

Bundan sonra ise 736 tarihinde kesb-i istiklal eden ve kendisi de bir Moğol naibinden başka bir şey olmayan Alaeddin Eretna Bey'in zuhuruna değin bütün Anadolu'da müverrihlerin alelekser Tatar dedikleri İran İlhanîlerinin valileri hükümferma idiler. Eretna'yı da 783'te Sivas sultanı Kadı Burhaneddin Ahmed istihlaf ederek on sekiz sene kadar hükümran olmuştur. Anadolu'nun cihet-i garbiyesinde ise Tevâif-i Mülûk tesmiye ettiğimiz birçok beyler zuhur ederek, ileride kısm-ı mahsusta görüleceği veçhile, muhtelif devletler teşkil etmek üzere Selçukîlerin mirasına konmuşlardır. Bunlar meyanında Osmanlı Devleti dahi bulunup bilahare Tevâif-i Mülûk'un kâffesini bel' etmiştir.

(214)

86-Horasan Selçukîleri (Büyük Selçukîler)

Miladi 1040-1157		Hicri 432-552
1040	Rükneddin Ebu Talib Tuğrul Bey ⁹⁰	432
1063	İzzeddin Ebu Şüca Alparslan	455
1072	Celaledin Ebü'l-Feth Melikşah-ı evvel	465
1092	Nasirüddin Mahmud	480
1094	Rükneddin Ebü'l-Muzaffer Berkyaruk	487
1104	Celalüddeve Melikşah-ı sâni	498
1105	Gıyaseddin Ebu Şüca Muhammed ⁹¹	498
1117-1157	Muizzeddin Ebü'l-Haris Sencer	511-552

[Harezmsahlr müstevli oldu]

88 [Editörün notu: Gazi Çelebi, Selçuklu sultanı Mesud'un oğlu olmayıp Pervane Muineddin Süleyman'ın torunu olan Mühezzibüddin Mesud'un oğludur; bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 2010, s.645]

89 Bazı vakfiyelerin münderecatına atfen Gazi Çelebi'nin ismi "Sultan Altunbaş" olduğu ve 756'da vefat ettiğini Hüseyin Hüsameddin Efendi beyan ediyor; müracaat: *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, sene 1341, s.305.

90 Lane-Poole Tuğrul Bey'in bidayet-i hükümeti olarak Nişabur'a dâhil olup hutbe okuttuğu 429 senesini kabul etmiştir.

91 Muhammed 492'den beri Bağdad'ta hükümran idi. Biraderi Berkyaruk ile birkaç seneler hal-i harpte bulunmuştur.

87- Kirman Selçukîleri

Miladi		Hicri
1041-1187		433-583
1041	İmadüddin Kara Arslan Kavurt (yahut Kavurd) Bey	433
1073	Kirmanşah ⁹²	465
1074	Hüseyin	467
1074	Rükneddin Sultanshah	467
1085	İmadüddevle Turanshah ⁹³	477
1097	Bahaüddevle İranshah	490

﴿215﴾

1101	Arslanşah-ı evvel	494
1142	Mugisüddin Ebül-Fevaris Muhammed-i evvel	537
1156-1169	Muhyiddin Tuğrulşah ⁹⁴	551-565
1169	Behramşah Arslanşah-ı sâni Turanshah-ı sâni ⁹⁵	} Yekdiğerine rakip olarak 565
1187	Muhammed-i sâni ⁹⁶	

[Oğuz Türkmenleri müstevli oldu]

88- Şam (yahut Suriye) Selçukîleri

Miladi 1094-1117		Hicri 487-511
1094	Tacüddevle Tutuş bin Alparslan ⁹⁷	487
1095	Rıdvan bin Tutuş	488
	(Dukak bin Tutuş, Dımaşk'ta 488-497)	
1113	Alparslan el-Ahras bin Rıdvan	507
1114-1117	Sultanshah bin Rıdvan	508-511

[Böriiler ve Artukiler müstevli oldu]

92 Ekser müellifler Kirman Selçukîleri silsilesinde Kirmanşah ile Hüseyin'i zikretmiyorlar.

93 İbnü'l-Esir'e göre Turanshah, 487 (1094)'de vefat etmiştir.

94 Lane-Poole Tuğrulşah'ın vefatını 563 olarak göstermiştir. Hâlbuki İbnü'l-Esir, 565 kaydedip aynı senede oğulları Behramşah ile Arslanşah'ın kendisini istihlaf ettiklerini söylüyor.

95 Lane-Poole silsilenamede Turanshah yazdığı halde burada Türkanşah yazıyor ki eser-i zühul olacaktır. Turanshah Tuğrulşah'ın ikinci oğlu olup bir müddet Kirman'da hükümet etmiştir. Türkanşah ise Tuğrulşah'ın küçük oğlu olup Arslanşah'ın taraftarı olduğundan Behramşah tarafından katledilmiştir.

96 Muhammed birinci defa olarak babasının vefatından sonra 570 (1174)'te ve ikinci defa olarak Türkanşah'ın katlinden sonra 579 (1183)'de hükümet etmiştir. Başları Dinar olan Oğuz Türkleri (Türkmenler) ile olan mücadelesinde Kirman'ı kaybetmiştir (Bartold'un notu).

97 Tutuş daha 470'te Suriye'ye naip nasbolunmuştu. Dımaşk'ı 471 yahut 472'de zaptetti. Ukayliler ile uzun müddet mücadelede bulundu. Melikşah'ın 485'te vefatı üzerine müdde-i saltanat oldu ve 487'de hükümete geçti.

(216)

89- Irak Selçukîleri

Miladi 1117-1194		Hicri 511-590
1117	Mugisüddin Mahmud	511
1131	Gıyaseddin Davud	525
1132	Gıyaseddin Mesud	526
1132	Rükneddin Tuğrul-u evvel	526
1135	Gıyaseddin Mesud (defa-i sâniye)	529
1152	Muinüddin Melikşah	547
1153	Muhammed	548
1159	Süleymanşah	554
1161	Arslanşah	556
1177-1194	Tuğrul-u sâni	573-590

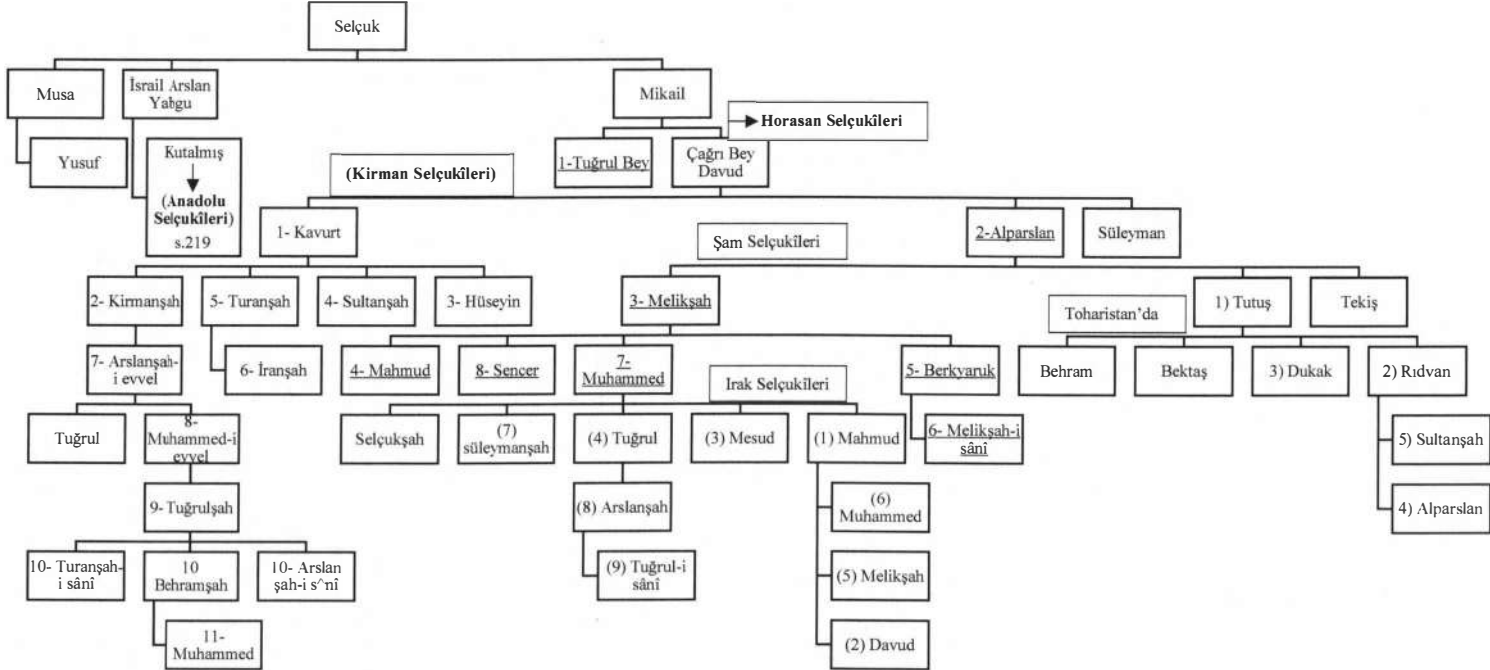
[Harezmsahlar müstevli oldu]

90- Anadolu Selçukîleri

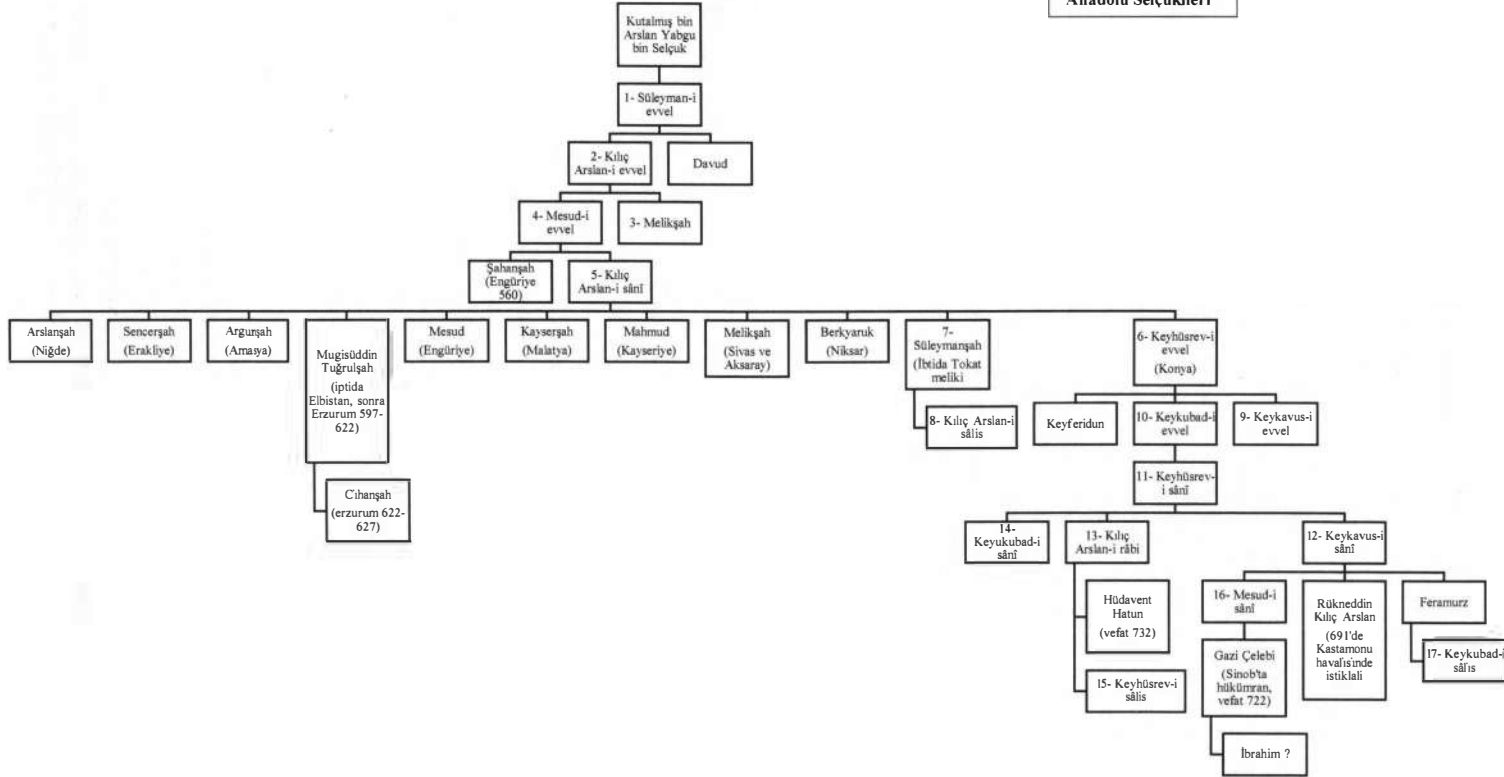
Miladi 1077-1308		Hicri 470-708
1077	Süleyman bin Kutalmış	470
1086	Fasıla (Davud bin Süleyman)	479
1092	Kılıç Arslan'ı evvel	485
1107 ?	Melikşah	500 ?
1116	Rükneddin Mesud-u evvel	510
1156	İzzeddin Kılıç Arslan-ı sâni	551
1192	Gıyaseddin Keyhüsrev-i evvel (defa-i evveli)	588
1196	Rükneddin Süleyman-ı sâni	593
1203	İzzeddin Kılıç Arslan-ı sâlis	600
1204	Gıyaseddin Keyhüsrev-i evvel (defa-i sâniye)	601
1210	İzzeddin Keykavus-u evvel	607
1219	Alaeddin Keykubad-ı evvel	616
1236	Gıyaseddin Keyhüsrev-i sâni	634
1246-1249	İzzeddin Keykavus-u sâni (defa-i evveli)	644-647
1248-1249	Rükneddin Kılıç Arslan-ı râbi (defa-i evveli)	646-647
1249-1257	İzzeddin Keykavus-u sâni Rükneddin Kılıç Arslan-ı râbi Alaeddin Keykubad-ı sâni	} müştereken 647-655
1257-1259	İzzeddin Keykavus-u sâni (defa-i sâniye)	
1257-1264	Rükneddin Kılıç Arslan-ı râbi (defa-i sâniye)	655-663
1264	Gıyaseddin Keyhüsrev-i sâlis	663
1283	Gıyaseddin Mesud-u sâni (defa-i evveli)	682
1298-1301?	Alaeddin Keykubad-ı sâlis	698-701 ?
1303-1308	Gıyaseddin Mesud-u sâni (defa-i sâniye)	702-708

(Moğollar, Tevâif-i Mülûk, nihayet Osmanlılar müstevli oldu)

Selçukîler

Anadolu Selçuklileri

﴿220﴾

91. Danişmendîler

Takriben 1071- 1174	(1) Sivas Şubesi	Takriben 464-570
Takriben 1132-1177	(2) Malatya Şubesi	Takriben 537-573

Anadolu'da beşinci ve altıncı asr-ı hicrilerde hükümrân olan Danişmendîlerin bidayet ahvali daha zalâm meçhuliyet içindedir. Bunların bir Türkmen kabilesi olduğunda şüphe olmayıp Seyyid Battal Gazi neslinden geldikleri hakkındaki rivayet ihticaca salih değildir. Selçukîlerin Anadolu'da tevsi-i memalik ettikleri sırada Danişmendîler de tahminen Kayseri havalisinde müsadif olan kadim Kapadokya kıtasında yerleşmişlerdi. Melik Danişmend Ahmed Gazi bu devletin müessisi olmak üzere tanınmıştır. Mülûk-ü Danişmendiye'nin müddet-i hükümetleri az çok takribidir. Melik Danişmend 463 (1070)'de vuku bulan meşhur Malazgirt muharebesindeki muzafferiyetinden sonra Horasan Selçukîlerinden Alparslan'ın Anadolu'ya sevk ettiği ümeradan biri olması ağırlık ihtimalidir. Mumaileyh Sivas, Kayseri ve Malatya'yı fethederek 464 (1071) senesinde Danişmendiye Devleti'ni tesis etmiştir. Tarih-i vefatı olan 477'de yerine oğlu Melik Gazi Gümüştegin kaim olarak 529 (1134) senesine kadar hükümet etmiştir. Mumaileyhin zamanında Devlet-i Danişmendiye Anadolu'da fevkalade sîtu şöhret kazanıp hatta 493 (1100)'te Ehl-i Salib'i Malatya civarında külli bir inhizama duçar ve Prens Bohemond'u esir etmişti. Melik Gazi evladından Yağbasan, Danişmendiye Devleti'ne tarî olan zaafı bertaraf ederek eski kuvvetini bir dereceye kadar iade edebilmişti. 570 (1174)'te Rum Selçukîlerinden Kılıç Arslan-ı sâni, Sivas'ı zapt ederek Danişmendiye'nin Sivas şubesine hatime çekmiştir.

Danişmendiye'nin Malatya Şubesi: Malatya'nın daha Melik Danişmend zamanında zaptolunduğu bâlâda muharrerdir. Mumaileyhin hin-i vefatında oğlu Melik Gazi daha pek küçük olduğundan bazı esbabdan dolayı Bağdad'ta Hulefa-i Abbâsî nezdine firara mecbur olmuştu. Bu hengâmda memalike yine Hristiyanlar müstevli oldular. Mumaileyh Bağdad'tan avdetinde buraları birer birer tekrar fethetmeye mecbur olduğu gibi Malatya'ya da ancak 493 muharebesinden sonra malik olabilmıştır. 498 (1104)'de Melik Danişmend'in oğlu İsmail Malatya'yı elde etmiş ve iki sene sonra da ﴿221﴾ Sungur bin İsmail Malatya'da kendisine halef olmuştur. Fakat aynı sene zarfında Selaçık'a dan Kılıç Arslan-ı evvel Malatya'yı zaptedip 518 (1124) senesine kadar Selçukîlerin elinde kaldıktan sonra sene-i mezkûrede Melik Gazi tarafından yine istirdat olundu. Binaenaleyh gerek mumaileyh Melik Gazi, gerek oğlu Muhammed 537 (1142)'de hem Sivas ve hem Malatya'da hükümet ettiler. Muhammed'in hin-i vefatında biraderi Yağbasan dahi Malatya'ya sahip olmak istemiş ise de ahali buna muarız gelip Muhammed'in diğer bir biraderi olan Aynüddeve'yi 537'de Malatya tahtına geçirmişlerdi. Mumaileyh şehir-i mezkûru Selaçık'a dan Rükneddin Mesud-u evvelin tecavüzatına karşı üç sene kadar muvaffakiyetle müdafaa ve Sivas şubesinden suret-i kat'iyyede ayrılarak Danişmendiye'nin Malatya şubesini tesis etmiştir. Aynüddeve'nin vefatında oğlu Zülkarneyn calis olup bunun zamanında da Rükneddin Mesud yine Malatya'yı muhasa-

ra edip Mesud'un hemşiresi olan Zülkarneyn'in validesinin tavassutuyla ve ancak Selçukîlerin himayesini kabul etmek şartıyla Malatya hükümeti kendi uhdesinde bırakıldı. Bu zamana kadar müstakil olan Danişmendîler artık Selçukîlerin tabiiyetine girmiş oldular. Kılıç Arslan, 560'ta Yağıbasan'ı mağlup etti. Bundan sonra Danişmendiye memaliki Kılıç Arslan ile İbrahim ve Zünnun arasında mükaseme edildi. Danişmendîler ile Rum Selçukîleri arasındaki mücadelatta Danişmendîler bir müttefik olarak Şam Atabeylerinden Nureddin Zengî'yi kazanmışlardır ve ancak Nureddin'in 569 (1174)'da vefatından sonra Kılıç Arslan Danişmendiye memalikini suret-i kat'iyede kendisine ilhak edebildi. Nihayet 573 (1177) senesinde İzzeddin Kılıç Arslan-ı sâni Malatya'yı Efridun'un elinden alarak memalik-i Selçukiye'ye ilhak etmekle Devlet-i Danişmendiye'nin Malatya şubesi de münkariz olmuştur.⁹⁸

Danişmendîler Anadolu'da İslamiyet'in intişarına fevkalade hizmet etmişlerdir. İlk hükümdaranı sahib-i kudret adamlardı. Anadolu'da bıraktıkları asar-ı hayriyeden birçoğu el'an mevcut olduğu gibi Arapça ve Rumca olmak üzere iki lisan üzere madrup tasvirli sikkeleri de eskiden beri Avrupalıların nazar-ı dikkatini celbetmiştir.

(222)

Danişmendîler

(1) Sivas Şubesi

Miladi		Hicri
1071 ?	Melik Danişmend Ahmed Gazi	464?
1084	Melik Gazi Gümüştgin	477
1134	Melik Muhammed	529
	İmadüddin Zünnun (defa-i ula) 537 (1142)	
1142	Melik Nizamüddin Yağıbasan	537
1164	Melik Mücahid Ebü'l-Mehamid Cemal Gazi	560
1166	Melik İbrahim	562
1166	Melik Şemseddin İsmail	562
1168-1174	Melik Nasirüddin Zünnun (defa-i sâniye)	564-570

[Anadolu Selçukîleri müstevli oldu]

(2) Malatya Şubesi

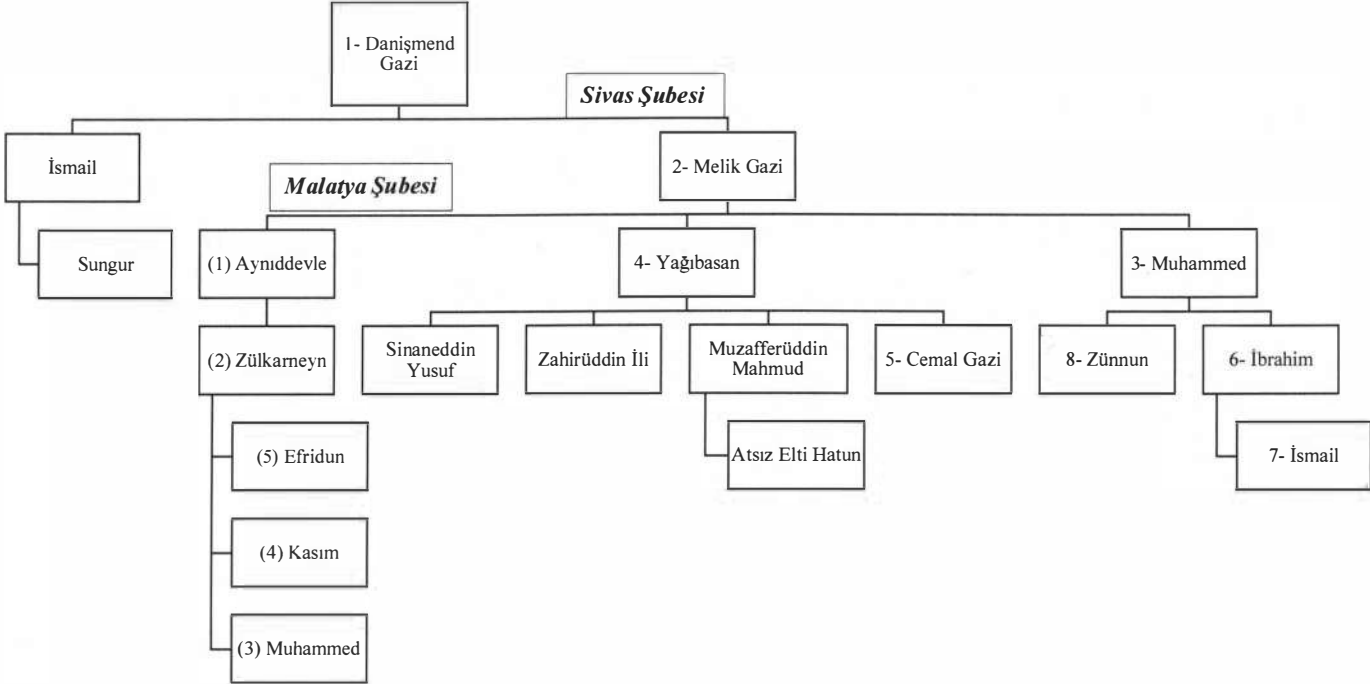
1142 ?	Aynüddeve	537 ?
1152	Zülkarneyn	547
1161	Muhammed	556
1169	Kasım	565
1171-1177	Efridun	567-573

[Anadolu Selçukîleri müstevli oldu]

⁹⁸ Danişmendiye tarihi daha tetkik ve tevsike muhtaçtır. Müracaat, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*'nda "Melik Gazi" serlevhasıyla makale, sene 1331, s.449. Meskûkât için müracaat, Ahmed Tevhid, *İstanbul Müzeleri Meskûkât-ı İslamiye Kataloğu*, kısım-ı râbi.

((223))

Danışmendîler

(224)

92. Benî Mengüçük

(1) Erzincan ve Kemah Şubesi

(2) Divriği Şubesi

Miladi 1071-1252? / Hicri 464-650?

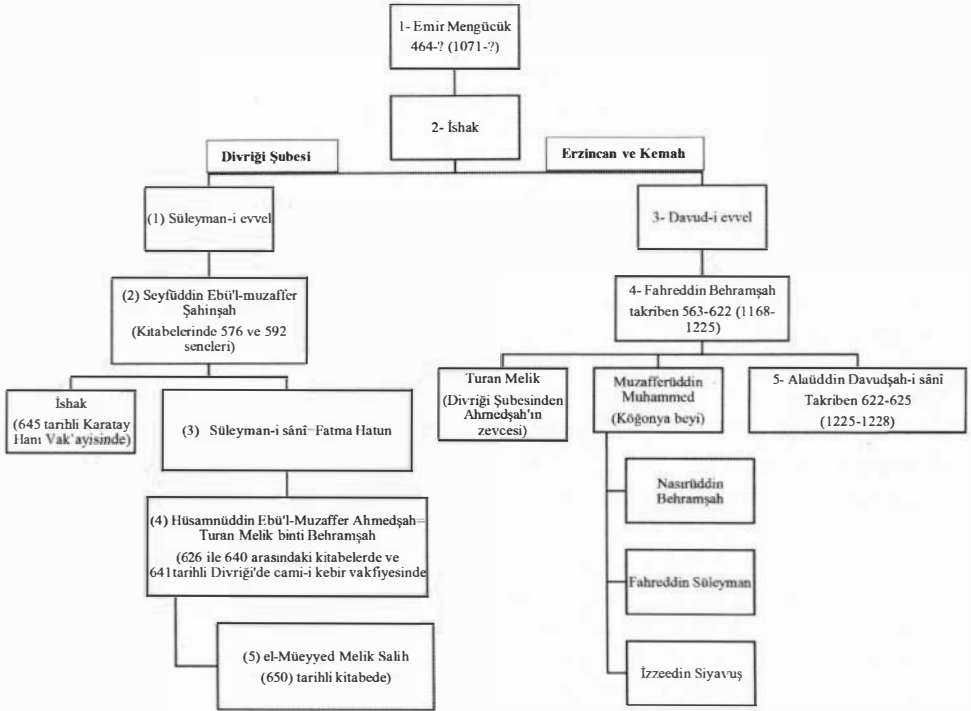
463 senesinde vuku bulan Malazgirt muzaferiyetini müteakip Horasan Selçukîlerinden Alparslan'ın Anadolu'ya sevk ettiği ümeradan biri de emir Mengüçük olup, mumaileyh garbî Fırat yani yukarı Karasu havalisinde merkezi Erzincan olmak üzere Benî Mengüçük Devleti'ni tesis etmiştir. Mumaileyh Kayseri ve Sivas'ta yerleşen Melik Danişmend Gazi'nin muasırıdır. Erzincan ile beraber Kemah ve o zaman Kögonya tesmiye olunan Karahisar-ı Şarkî ve Divriği şehirlerini dahi fethederek tevsi-i memalik etmiştir. Tarihler bu hanedandan pek az bahsederler. Binaenleyh müddet-i hükümetleri ancak elde bulunan sikke ve kitabeleriyle tahminî bir surette tayin olunabilir. Herhalde şurası malumdur ki Benî Mengüçük'ün bir şubesi Erzincan ve Kemah'ta diğeri Divriği'de hükümlan olmuştur. Emir Mengüçük'ten sonra oğlu İshak ve bundan sonra da Davudşah bin İshak calis olup mumaileyh Erzincan ve Kemah şubesinin müessisi addolunabilir. Davaudşah'tan sonra oğlu Fahreddin Behramşah kuûd etmiştir ki bu aileden tarihçe en ziyade tanınmış olanıdır. İzzeddin Keykavus-u evvel tahminen 614 senelerinde Behramşah'ın kızını tezevvüç ederek Selçukîlerle aralarında karâbet peyda oldu. Behramşah, uzun müddet süren hükümetinden sonra 622 (1225)'de vefat ederek yerine oğlu Alaeddin Davudşah-ı sâni geçmiş ise de 625'te Keykubad-ı evvel Erzincan'ı zapt ve Davudşah'ı evlad ve ıyaliyle Konya Akşehir'ne sevk ile kaplıcalarından dolayı Âb-ı Germ tesmiye olunan Ilgın kasabasını kendisine timar olarak ikta etmiştir. Kögonya'da Davudşah'ın biraderi Muzaferüddin Muhammed bulunuyordu. Aynı senede Keykubad-ı evvel burayı dahi zapt ederek Muzaferüddin'i üç oğluyla beraber Kırşehir'ne gönderdi. Bu surette Mengüçük'ün Erzincan ve Kemah şubesi münkariz oldu.

Benî Mengüçük'ün Divriği Şubesi yakın vakitlere kadar müverrihlerce kat'iyen malum değilken bilahare emirlerinin keşfedilen bazı meskûkâtı ve bhusus Divriği'deki kitabeleri sayesinde bir dereceye kadar silsilenameleri tavazzuh etmiştir. Bunların Divriği'de bıraktıkları asar-ı (225) nefise, kendilerinin ne yüksek bir derece-i medeniyette olduklarına delalet eder. Bu şubenin birincisi Süleyman bin İshak bin Mengüçük'tür. Bunun zaman-ı hükümetine ait erkam-ı tarihiye bulunamamıştır. Yerine oğlu Seyfüddin Ebu Muzaffer Şahinşah kaim olmuştur ki 576 ve 592 tarihli kitabeleri vardır. Bundan sonra calis olan Süleymanşah-ı sâninin zevcesinin ismi Fatıma idi. Bu izdivaçtan Hüsameddin Ebu Muzaffer Ahmedşah tevellüt edip bu da Erzincan Mengüçüklerinden Behramşah'ın kerimesi Turan Melik'i tezevvüç etmiştir. Ahmedşah'ın yerine calis olan oğlu el-Müeyyed Salih'ten sonra diğer birinin daha hükümet edip etmediği malum değildir. Melik Salih'in 650 tarihli bir kitabesi Divriği'de mevcuttur. Herhalde yedinci asrın evâsı-

ını müteakip Divriği'yi Anadolu Selçukîleri zaptederek bu şubeye nihayet vermiş oldukları ağıleb ihtimaldir.⁹⁹

﴿226﴾

Mengüçükler

﴿227﴾

93. Benî Saltuk (Erzurum'da)

Miladî Takriben 1071-1201 / Hicrî Takriben 464-598

Erzurum'da hükümet eden Benî Saltuk'un ahvali daha henüz etraflıca tetkik olunmamıştır. Bunların da Danişmendîler ve Mengüçüklüler gibi Malazgirt muharebesini müteakip ve 464 senelerinde Sultan Alparslan tarafından Anadolu'nun bilad-ı şarkiyesine sevkolanarak, başları olan Ebü'l-Kasım ta-

99 Mengüçüklülerin tarihi daha henüz tevsik edilememiştir. Gerek kitabelerine ve gerek meskûkâtına ait olarak şimdiye kadar yapılan tetkikat hakkında müracaat: Max van Berchem, *Corpus inscriptionum arabicarum, III partie 1er fasc.: Siwas et Diwriği par van Berchem et Halil Edhem*, Memoires de l'Institut franç. Kahire, Cilt XXIX, 1910; Ahmed Tevhid, *İstanbul Müzeleri Meskûkât-ı İslamiye Kataloğu*, kısım-ı râbi.

rafından Erzurum havalisini istila ve Erzurum şehrini zaptetmiş olduğundan Sultan mumaleih tarafından kendisine Erzurum beyliğinin tefviz edilmiş olduğu zannolunur. Ebü'l-Kasım'dan sonra gelen oğlu Ali'nin 496 (1102)'da Erzurum sahibi olduğunu İbnü'l-Esir yazıyor. İzzeddin Saltuk bin Ali, 540 (1145)'da calis olup bu hanedana onun ismine nispetle Benî Saltuk tesmiye olunmaktadır.¹⁰⁰ İzzeddin Saltuk'un 548 (1153) ve 556 (1161) senelerinde Gürcülerle muharebe ettiğini ve 560 (1165)'da kızını Anadolu Selçukîlerden Kılıç Arslan-ı sâniye tezevvüc ettiğini tarihler yazar. Saltuk'tan sonra yerine oğlu Nasirüddin Muhammed 570 (1174)'te kaim olmuştur. Bunun "Nasirüddin Kızıarslan Muhammed bin Saltuk" ibaresiyle 585 (1189) tarihli bir sikkesi mevcuttur. Bu sikkenin bir tarafında da "es-Sultanü'l-Muazzam Tuğrul bin Arslan" yazılı olmakla Nasirüddin Muhammed'in o zaman Irak Selçukîlerinden Tuğrul-i sâninin tabiyetinde olduğu anlaşılıyor. Bu sikkedeki Kızıarslan ismi ise Azerbaycan Atabeylerinden Osman'a matuf olabildiği gibi Nasirüddin Muhammed'in diğer bir ismi olmak ihtimali de vardır. Nasirüddin Muhammed'in hangi seneye kadar hükümet ettiği malum değilse de yerine oğlu Melikşah'ın kaim olduğunu şundan anlaşılıyor ki Anadolu Selçukîlerinden Rükneddin Süleymanşah'ın cülusunu müteakip biraderlerinin ellerinde bulunan aksam-ı memaliki tevhide azmettiğinden takriben 597 (1200)'de Malatya'yı biraderi Kaysarşah zaptettikten sonra Erzurum'a doğru yürüyerek burada hükümet eden Benî Saltuk'tan Melikşah bin Muhammed'i tard ve ihraç edip memalikini Eblistan meliki olan (228) Mugisüddin Tuğrulşah'a vermiştir. Bu vak'ayı 598'de olmak üzere irâ'e eden Şerefname-i Bitlisî, Melikşah'ın Süleymanşah tarafından katledildiğini de ilave ediyor. Binaenaleyh bu iki seneden birinde Benî Saltuk Devleti, Erzurum'da münkariz olmuştur. Fakat Çemişkezek'te bir emaret olarak Yavuz Sultan Selim zamanına kadar devam etmiş olduğu yine Şerefname'de muharrerdir.

Miladi		Hicri
1071-?	Ebü'l-Kasım	464-?
?	Ali bin Ebi el-Kasım (496'da hükümet etti)	?
1145-1174	İzzeddin Saltuk bin Ali	540-570
1174-?	Nasirüddin Mehmed bin Salduk	570-?
?-1200 (yahut 1201)	Melikşah bin Mehmed	?-597 (Yahut 598)

[Rum Selçukîleri müstevli oldu]

100 Salduk ismi tarihlerde Saltuk, Sâltuk, Şaltuk, Salduk ve Salik suretiyle dahi yazılmaktadır. Fakat sikkelerinde Salduk imlasıyla muharrer olduğundan esah olan böyledir.

DOKUZUNCU KISIM

ATABEYLER [6. - 10. Asır]

94- Böriler (Şam Atabeyleri)

Benî Zengî

95- Musul Atabeyleri

Musul Atabeyleri füruundan Lü'lü' şubesi

96- Haleb (yahut Suriye) Atabeyleri

97- Sincar Atabeyleri

98- Begteginî (Erbil Atabeyleri)

Artukîler

100- Hısn- Keyfa ve Amid'de Tabak-i Sökmeniye

101- Hartbirt (Harput)'te (ilave)

102- Mardin'de Tabaka-i İlgaziye

103- Ermenşahlar (Ahlat'ta)

104- Benî Şeddad (İran ve İrminiye'de) (ilave)

105- Şirvanşahlar (Azerbaycan ilâ-âhiride) (ilave)

106- Azerbaycan Atabeyleri (İldenizoğulları)

107- Salgurîler (Fars Atabeyleri)

108- Hezârespîler (Luristan-ı Büzürg Atabeyleri)

109- Benî Hurşid (Luristan-ı Kûçek Atabeyleri) (ilave)

110- Harezmsahlar

111- Kutluğ Hanlar (Kirman'da)

112- Yezd Atabeyleri (ilave)

113- Şebankare Atabeyleri (ilave)

114- İnaloğulları (ilave)

ATABEYLER

Selçukî Ümera-i Askeriyesi

[6. - 10. Asır]

Devlet-i Selçukiye askeri bir hükümet idi. Ordusu Türk kölelerin taht-ı kumandasında bulunuyordu. Başkumandanlıklarda bulunan veyahut vilayati idare eden her ümeraya itimat olunmazdı. Binaenaleyh para ile satın alınmış, hükümdarın sarayında büyümüş ve şehzadelerle birlikte terbiye edilmiş kölelerin hizmetlerine müracaat etmek lazım geliyordu. Selçukî sultanlarının maiyetinde, alekser Kıpçak'tan celp olunmuş memlûkler bulunur ve ifa ettikleri hizmet-i mühimmeye mükâfaten azat edilerek gerek sarayda, gerek orduda makamat-ı âliyeyi ihraz ederlerdi. İşte bu usulün netice-i zaruriyesinden olarak çok kere eski efendisinin yerine şeci bir kölesinin kaim olduğu görülürdü. Selçukîler bilahare zaafa duçar olup devletleri birtakım şubelere inkisam etmekle köleler, efendileri için meydan-ı mücadeleye atılarak memleketi müdafaaya şitâbân olurlardı. Bunlar Atabey unvanıyla, vâris-i hükümet olan genç şehzadelerin niyabetlerini deruhte ve çok geçmeden bu memuriyeti hakiki bir hükümdarlık şekline tahvil ederlerdi. İşte bu vecih üzere Selaçıkai Dımaşk'tan Tutuş'un memlûkü Tuğtegin vâris-i hükümet olan genç Dukak'ın Atabeyi olup bunun vefatında Şam'da saltanatını ilan etmişti. Musul ve Haleb ve sair mahallerde hükümrân olan Atabeylerin müessisi olan İmadüddin Zengî, Horasan Selçukî sultanı Melikşah'ın memlûklerinden birinin oğlu idi. Azerbaycan Atabeyliği, Irak Selçukîlerinden Sultan Mesud'un kölesi Kıpçaklı İldeniz'in ailesinden teşekkül etmiştir. Harezmsahların ceddi olan Anuştegin yine Horasan Selçukîlerinden Sultan Melikşah'ın sâkîsi idi. Diyarbekir'de ve Fars'taki hükümetlerin müessisleri olan Artuk ve Salgur, Selçukî ümera-i askeriyesinden idiler. Begteginîler, Hezârespîler, Kutluğ Hanlar ve saire de Selçukî kölelerinin zabitanından bulunuyorlardı. İşte Anadolu müstesna olmak üzere, tekmil memalik-i Selçukiye altıncı asr-ı hicride bu sergerdelerin elinde idi ki bunlar da tarihte muayyen bir zümre-i düvel teşkil etmiştir.

(231)

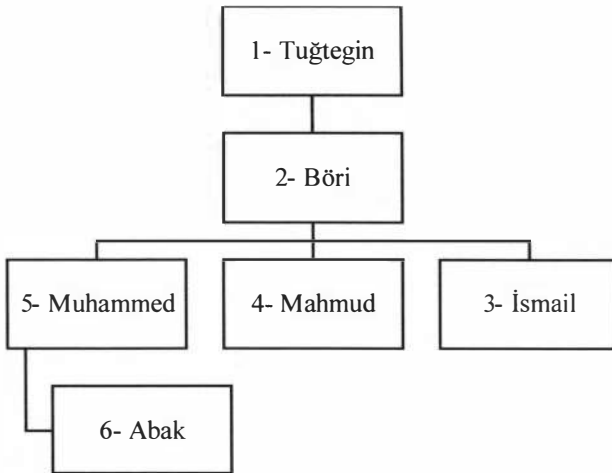
94. Böriler (Şam Atabeyleri)**Miladi 1104-1154 / Hicri 497-549**

Selçukiye-i Dımaşk'tan Tutuş'un azatlı kölesi Tuğtegin Selçukî ordusunda hizmet eden serdarlardan biri olup 488 (1095)'de Tutuş'un küçük yaştaki oğlu Dukak'a Atabey nasbolunduktan sonra 497 (1104)'de Dukak'ın vefatıyla hükümeti gasp ve makam-ı saltanata kuûd etmiş ve Şam Atabeyleri hükümetini tesis etmiştir. İkinci hükümdar olan Tacülmülk Böri'nin namına nispeten bu hanedana Böriler dahi denilir.

Bunların sonu olan Mucirüddin Abak, mevkiinin muhafazası için Ehl-i Salib'ten istimdat ettiğinden, Şam onların eline düşmesin diye, Nureddin Zengî, 549'da Şam'ı zaptederek Mucirüddin'i Humus'a ve Bales'e göndermiştir.

Miladi		Hicri
1104	Seyfülislam Zahirüddin Tuğtegin	497
1128	Tacülmülk Böri	522
1132	Şemsülmülk İsmail	526
1135	Şehabüddin Mahmud	529
1139	Cemalüddin Muhammed	533
1140-1154	Mucirüddin Abak ¹⁰¹	534-549

[Benî Zengî müstevli oldu]

101 Lane-Poole bu ismin yanına "yahut Anaz" diye kaydetmiş ise de bu, Tuğtegin'in kölesi olup bilahare Mücirüddin'e vezir olan ve 544 (1149)'te vefat eden Muinüddin Anaz olmakla başka bir şahıstır.

(232)

Zengîler

El-Cezire ve Suriye Atabeyleri

Atabey İmadüddin Zengî, Sultan Melikşah'ın Türk kölelerinden Aksungur el-Hacib'in oğlu idi. Mumaileyh Aksungur 478-487 (1085-1094) senelerinde Selçukiye-i Dımaşk'tan Tutuş'un Haleb'de valisi iken ona karşı ilan-ı isyan ettiğinden katlolunmuştu. Oğlu Zengî, 521 (1127)'de Bağdad da dâhil olduğu halde Irak valisi nasbolunup aynı senede Musul, Sincar, Cezire-i İbn-i Ömer ve Harran'ı, 522 senesinde de Haleb'i ve Suriye'de diğer bazı şehirleri havza-i tasarrufuna alarak Musul'da Devlet-i Atabekiye'yi tesis etti. Zengî bilhassa Salibiyun'a karşı ehl-i İslam'ın müdafii olmakla temeyyüz edip bu hususta Selahaddin Eyyûbi'ye pişrev olmuştu. Mumaileyhin hin-i vefatında memaliki, yine Ehl-i Salib'e karşı mübarezeleriyle iştihar eden ve Suriye'de hükümet süren oğlu Nureddin Mahmud ile Musul ve el-Cezire'de hükümrân olan diğer oğlu Seyfüddin Gazi beyinde taksim olundu. Nesl-i atide ise atabeylerin Suriye şubesi müntefi olmuştur. Fakat Sincar'da 566 (1170)'da yeni bir şube teşekkül etmişti. Bu hengâmda bir dördüncü atabekiye şubesi de Cezire-i İbn-i Ömer'de peyda olmuştur. Sincar Atabeyleri şubesinin yerine 618 (1221)'de Eyyûbiye-i Meyyafarikin kaim olmuştur. Diğer atabeyler ise, Musul'da son hükümdar olan Nasırüddin Mahmud'un kölesi ve veziri bulunan Lü'lü'nün 631'de taht-ı tahakkümüne girip Musul Atabeyleri fûruundan olmak üzere 660 (1262) senesine kadar, kendisi ve evladı, orada icra-i hükümet ettikten sonra Moğolların istilası üzerine münkariz olmuştur.

(233)

Benî Zengî

95- Musul Atabeyleri

Miladi 1127-1233 / Hicri 521-631

1127	İmadüddin Zengî (Haleb ile beraber)	521
1146	Seyfüddin Gazi-i evvel	541
1149	Kutbüddin Mevdud	544
1170	Seyfüddin Gazi-i sâni	565
1180	İzzeddin Mesud-i evvel	576
1193	Nureddin Arslanşah-i evvel	589
1211	İzzeddin Mesud-i sâni	607
1218	Nureddin Arslanşah-i sâni	615
1219-1233	Nasırüddin Mahmud	616-631

Musul Atabeyleri Fûruundan Lü'lü' Şubesi

1233	Bedreddin Lü'lü'	631
1259	es-Salih Rükneddin İsmail bin Lü'lü'	657
1261	el-Mücahid İshak bin Lü'lü'	659
1262	el-Muzaffer Ali bin Lü'lü'	660

[Moğollar müstevli oldu]

96. Haleb Atabeyleri

Miladi 1146-1181 / Hicri 541-577

Suriye Atabeyleri

1146	Mahmud bin Zengî	541
1174-1181	es-Salih İsmail	569-577

[577'de Sincar Atabeyleri, badehu 579'da Eyyûbîler müstevli oldu]

﴿234﴾

97. Sincar Atabeyleri

Miladi 1170-1220 / Hicri 566-617

1170	İmadüddin Zengî bin Mevdud	566
1197	Kutbüddin Muhammed	594
1219	İmadüddin Şahinşah	616
1219-1220	Celaleddin Mahmud (yahut Ömer)	616-617

[Meyyafarikin Eyyûbîleri müstevli oldu]

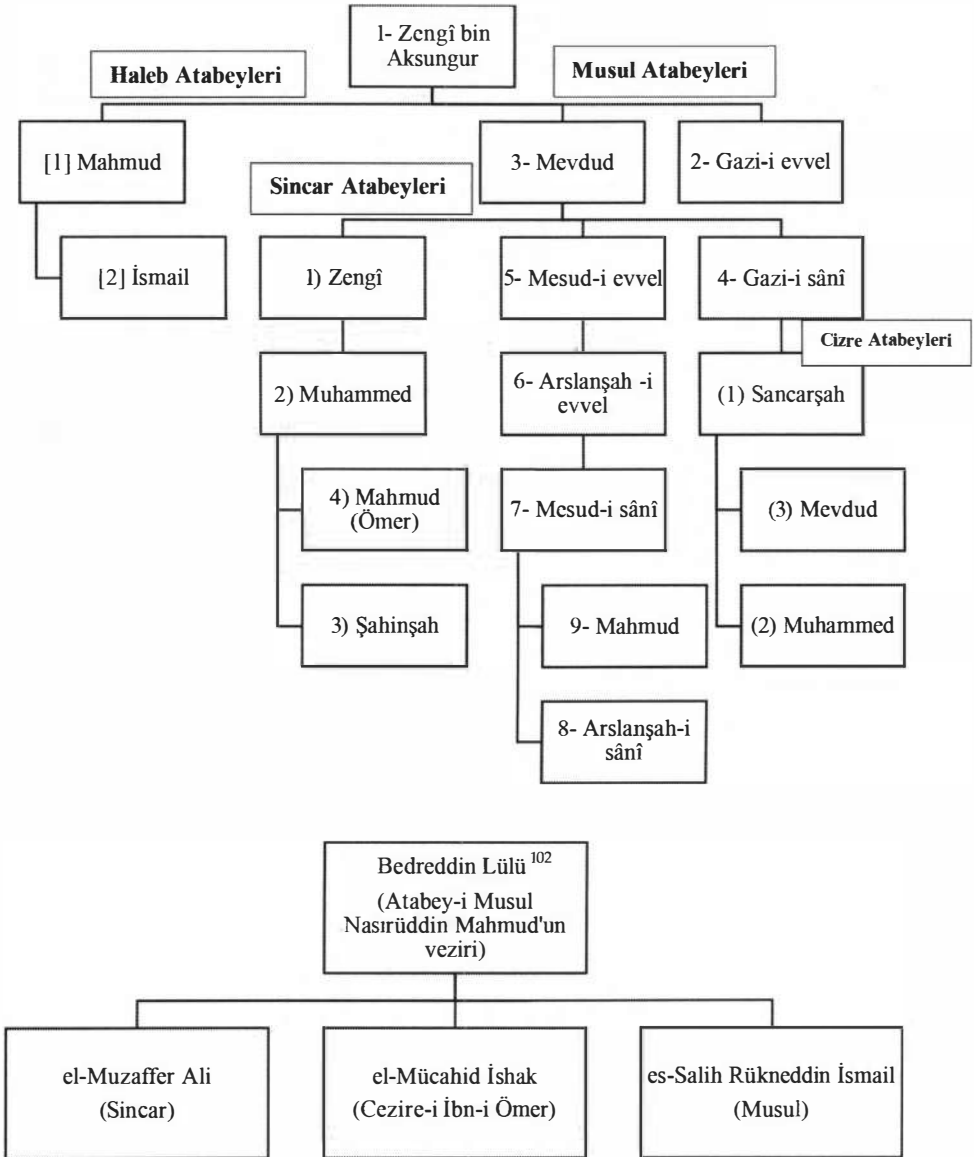
98. Cizre Atabeyleri

1180-1227?		576-624?
1180	Muizzüddin Sancarşah bin Gazi-i sâni	576
1208	Muizzüddin Mahmud bin Sancarşah	605
1221-1227?	Kutbüddin Mevdud bin Sancarşah	618-624?

[Eyyûbîler müstevli oldu]

Bu cetveli biz *İstanbul Müzeleri Meskûkât-ı İslamiye Kataloğu*'nun birinci kısmında irâ'e olunduğu veçhile tertip ettik. Mezkûr kataloğun müellifi Galib Bey sayfa 134'te bu aileye mensup olmak üzere 639 tarihli el-Melikü'z-Zahir ismine olarak bir sikke tarif ediyor.

235

Zengîler

Bedreddin Lülü¹⁰²
(Atabey-i Musul
Nasırüddin Mahmud'un
veziri)

el-Muzaffer Ali
(Sincar)

el-Mücahid İshak
(Cezire-i İbn-i Ömer)

es-Salih Rükneddin İsmail
(Musul)

102 Lane-Poole, Lülü'nün oğulları olmak üzere burada kaydettiğimizden başka Haleb'de bulunan es-Said ile Seyfüddin isimlerini dahi zikrediyor ki Seyfüddin'in namına Ebü'l-Ferec'de de tesadüf olunur.

﴿236﴾

99. Begteginî (Erbil Atabeyleri)**Miladi 1144-1233 / Hicri 539-630**

İmadüddin Zengî kendi maiyetindeki Türklerden Zeyneddin Ali Küçük bin Begtegin namındaki serdarı, 539 (1144) senesinde Musul'a vali-i umumi nasb etmiş idi. Zengî'nin vefatından sonra 544 (1149)'te Şehrizor, Hakkâri, Tikrit, Sincar, Harran ve sair bilâda dahi malik olmuştu. Hanedanın makarr-ı hükümeti ise Erbil idi. Ali, şeyhûhetinden dolayı 563 (1168)'te memalikini Kutbüddin Mevdud'a terk ettiği halde, Erbil'i muhafaza etmişti. Fakat aynı senede vuku bulan vefatı üzerine Erbil, daha pek genç olan oğlu Zeyneddin Yusuf'a intikal etmiştir. Daha yaşlı olan Muzafferüddin Gökböri ismindeki oğluna ise Musul'da hükümet eden İzzeddin Mesud bin Mevdud bilahare Harran şehrini vermiştir. Birkaç sene sonra Selahaddin Eyyûbî ile Benî Zengî arasında hudûs eden muharebede her iki kardeş Selahaddin'in tarafını iltizam etmişlerdi. Zeyneddin Yusuf'un 586 (1190)'da vefatından sonra biraderi Gökböri Erbil'e dahi sahip olup vârisleri olmadığından memalikini Hulefa-i Abbâsî'ye vasiyet ederek 630'da vefat etmiştir.

Miladi		Hicri
1144	Zeyneddin Ali Küçük bin Begtegin	539
1168	Zeyneddin Yusuf bin Ali (Erbil'de) vefat 586	563
1168	Muzafferüddin Gökböri bin Ali (Harran'da)	563
1190-1233	Muzafferüddin Gökböri bin Ali (Erbil'de)	586-630

[Abbâsîler, badehu Moğollar müstevli oldu]

﴿237﴾

Artukîler**(Diyarbakir'de)**

Benî Artuk Devleti'nin müessisi olan Artuk bin Eksük, Selçuklu ordusunda müstahdem ümera-i askeriyeden biri olup Filistin fethinde kendi kumandanı olan Selaçika-i Dimaşk'tan Sultan Tutuş tarafından hizmet-i hasenesine mükâfaten Kudüs'e vali nasbolunmuştu. Artuk'un oğulları olup Filistin'de Latin Prensleriyle olan muharebatta kesb-i şöhet eden Sökmen ve İlğazi 484 (1091)'te pederlerinin vefatı üzerine onun yerine geçip Kudüs'ün 489 (1096)'da Hulefa-i Fâtımî tarafından ilhakına kadar orada kaldılar. Fakat bu vak'adan sonra Sökmen Ruha'ya ve İlğazi de Irak'a çekildiler. Sökmen, 495 (1101)'te Diyarbakir kıtası dâhilinde vaki Hısn-ı Keyfa vilayetine tayin olunduktan sonra orada Devlet-i Artukiye'nin Hısn-ı Keyfa Şubesini tesis etmiştir ki bunlara Tabaka-i Sökmeniye dahi derler. Sökmen bir iki sene sonra Mardin'i dahi zamîme-i memalik kılmıştır. Sökmen'in biraderi İlğazi

aynı sene Selçukî Sultanı Muhammed bin Melikşah tarafından Bağdad şah-neliğine tayin olunmuştu. İlgazi, biraderinin elinde bulunan Mardin'i zir-i idaresine almıştı. Burada 502'de Devlet-i Artukiye'nin Tabaka-i İlgaziye tesmiye olunan Mardin şubmesini tesis ve teşkil etti. İşte bu tarihlerden itibaren biri Hısn-ı Keyfa'da ve diğeri Mardin'de hükümrân olmak üzere iki şube-i Artukiye peyda olmuştu. Bunlardan Hısn-ı Keyfa şubesi Salibiyundan Badoudin ve Joselin'e karşı icra ettikleri mübarezelerden sonra muzlim içinde kalıp, hâlbuki Selahaddin Eyyûbi'nin o hengâmda tezayüt etmekte olan kuvvet ve satveti mucib-i endişe bir şekil ahzetmekle şube-i mezkûre hükümdarları kendisine müsâraaten arz-ı mutavaat ettiler, ve buna mükâfaten 579 (1183)'da onlara Amid şehriyle havalisi dahi ilave kılınmıştır ki bundan dolayı şube-i mezkûreye Hısn-ı Keyfa ve Amid Şubesi tesmiye olunur. Bu şube 629 (1231)'da Eyyûbiye'den Melik el-Kamil tarafından istila olununcaya kadar payidar olmuştur. Hısn-ı Keyfa Artukîleri ailesinden olarak bir küçük şube de Diyarbekir kıtası dâhilinde Hartbirt'te 581 (1185)'den 685 (1286) senesine kadar hükümet etmiştir. Muharebat-ı Salibiye'den en ziyade şecaat gösteren ve mücahidin-i İslamiye'den biri olan Mardin şubesi müessisi İlgazi, 511 (1117)'de Haleb'i (238) taht-ı tasarrufuna aldıktan sonra 515 (1121)'te Irak Selçukîlerinden Sultan Mugisüddin Mahmud kendisine Diyarbekir dâhilinde vaki Meyyafarikin'i dahi tefviz etmişti. Gerek Mardin gerek Meyyafarikin İlgazi'nin vârislerine kalarak bunlardan Meyyafarikin'i 580 (1184) senesine ve Mardin'i de Timur'a mutavaatlarından sonra Karakoyunluların tarih-i istilası olan 811 (1408) senesine kadar muhafaza edebildiler. Fakat Mardin emirleri, Eyyûbilerin Suriye ve el-Cezire'de tefevvuklarından sonra ehemmiyetlerini kaybetmişlerdi. Haleb ise 517 (1123)'de Belek bin Behram isminde diğeri bir Artukî reisinin eline geçmiş idi ki mumaileyh daha 494'te Ane ve 515'te Hartbirt'e sahip Salibiyun'a karşı vuku bulan muharebatta temeyyüz etmiş şeci bir mücahit olarak tanınmıştı. Artukîlerin musavver olan meskûkâtı pek çok vakitten beri âlimlerin nazar-i dikkatini celbetmiştir.

100. Hısn-ı Keyfa ve Amid Artukîleri

(Tabaka-i Sökmeniyeye)

Miladi 1101-1231 / Hicri 495-629

1101	Muinüddin Sökmen-i evvel bin Artuk	495
1104	İbrahim	498
Takriben 1108	Rüknüddevele Davud	Takriben 502
Takriben 1148	Fahreddin Kara Arslan	Takriben 543
1174	Nureddin Muhammed	570
1185	Kutbüddin Sökmen-i sâni	581
1200	Nasirüddin Mahmud	597
1222-1231	Rükneddin Mevdud	619-629

[Eyyûbiler müstevli oldu]

(239)

101. Hartbirt Artukîleri¹⁰³**Miladi 1185-1233 / Hicri 581-631**

1185	İmadüddin Ebu Bekir-i evvel bin Kara Arslan	581
1203	Nizamüddin Ebu Bekir-i sâni bin Ebu Bekir	600
1223	Nizamüddin İbrahim bin Ebu Bekir-i evvel	620
?-1233	İzzeddin Ahmed bin İbrahim	?-631

[Anadolu Selçukîleri müstevli oldu]

(240)

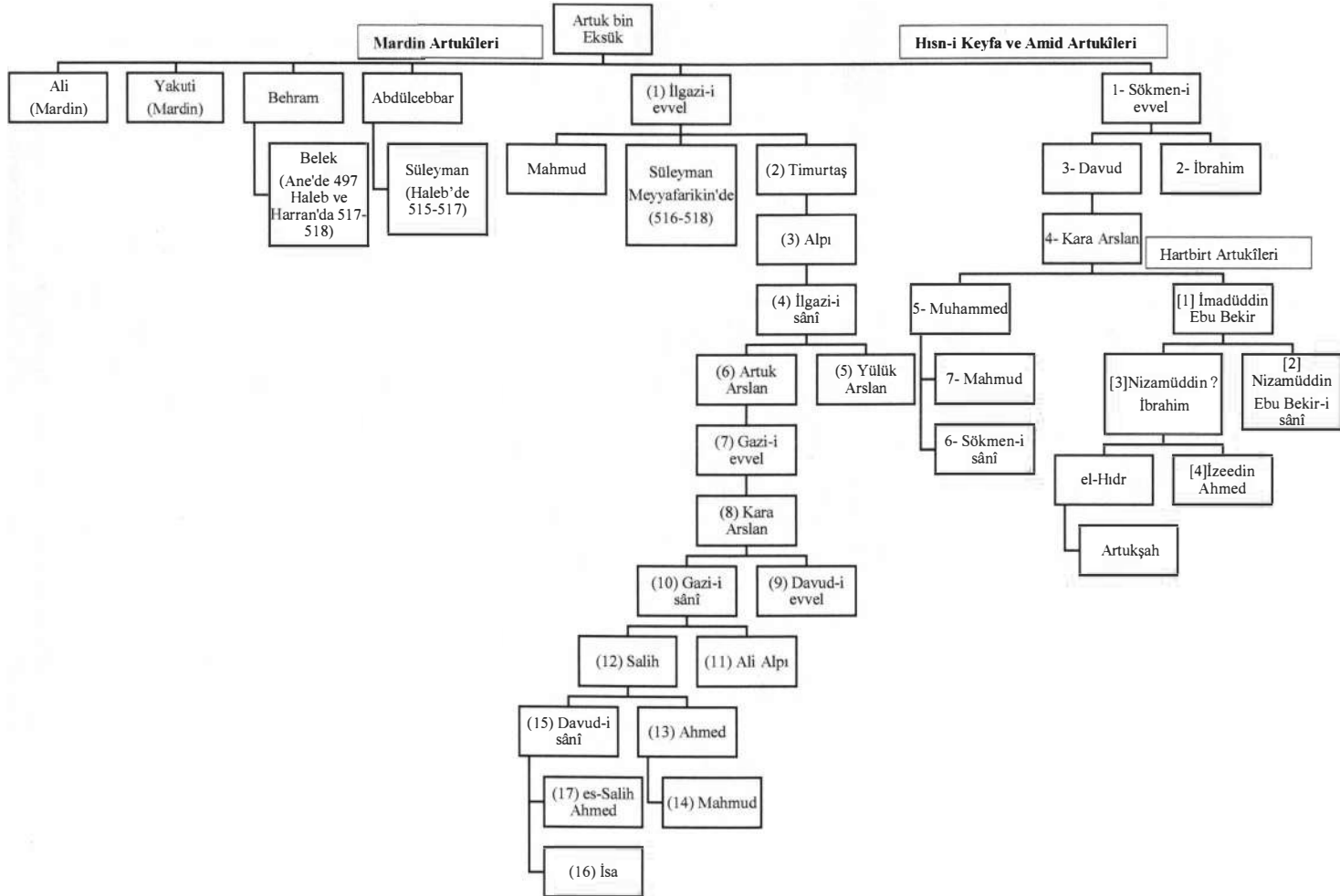
102. Mardin Artukîleri (Tabaka-i İlgaziye)**Miladi 1108-1408 / Hicri 502-811**

1108	Necmeddin İlgazi bin Artuk	502
1122	Hüsameddin Timurtaş	516
1152	Necmeddin Alpı	547
1176	Kutbüddin İlgazi-i sâni	572
1184	Hüsameddin Yülük Arslan	580
Takriben 1200	el-Mansur Nasırüddin Artuk Arslan	Takriben 597
1239	es-Said Necmeddin Gazi-i evvel	637
1260	el-Muzaffer Fahreddin Kara Arslan	658
Takriben 1292	Şemseddin Davud-i evvel	Takriben 691
1294	el-Mansur Necmeddin Gazi-i Sâni	693
1312	el-Adil İmadüddin Ali Alpı	712
1312	Şemseddin Salih	712
1363	el-Mansur Ahmed	765
1367	es-Salih Mahmud	769
1367	el-Muzaffer Davud-i sâni	769
1376	ez-Zahir Mecdüddin İsa	778
1406-1408	es-Salih Şihabüddin Ahmed ¹⁰⁴	809-811

[Karakoyunlular müstevli oldu]

103 Harput Artukîlerinin silsilesi daha meçhul bir haldedir. Galib Bey, İstanbul Müzesi'nin *Meskûkât-i Türkmaniye Kataloğu*'nda (s.20) *et-Tenkihat* namındaki gayr-i matbu bir kitabın münderecatına atfen bu sülaleden bazı isimler haber verdiği gibi İzzeddin Ahmed'in yanına bir sual-i işaretle 685 tarihini koymuş ise de Ebü'l-Fida Harput Artukîlerinin 631'de münkarız olduklarını vazihen kaydediyor. Fakat son hükümdarın ismini söylemiyor. van Berchem şu eserinde: *Arabische Inschriften aus Armenien und Diyarbekr*, s.20-21, Harput Artukîleri bahsini, Fahreddin Kara Arslan'ın Harput'ta bulunan bir kitabesi vesilesiyle, arizü amik tetkik etmiş ve Artukîler zamanından kalma bir bronz ayinenin kitabesiyle müverrihlerin mazbutatını ve sikkeleri de nazar-ı dikkate alarak bir silsilename tanzim etmiştir ki biz de burada ondan ıktibas ettik.

104 Salih'in vefatından sonra kalan Musa, Muhammed ve Abdülhay ismindeki oğulları bir iki sene kadar Sincar şehrine hâkim olmuşlardır. Melik Musa da 824'te fevt olup Mahmud ve Mansur namıyla iki oğul bırakmıştır.

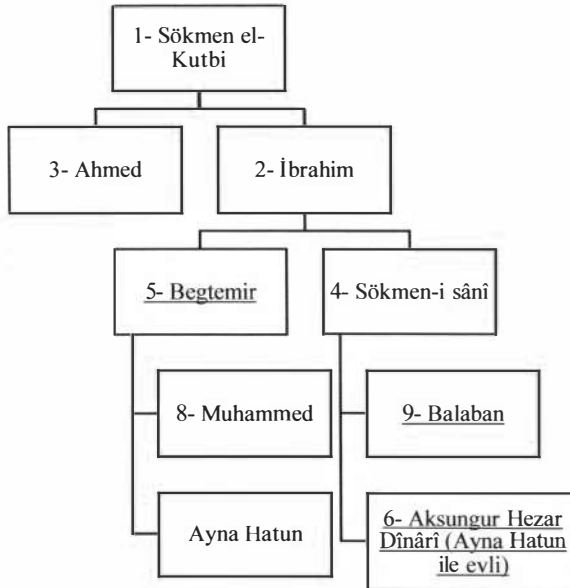
(242)

103. Ermenşahlar (Ahlat'ta)**Miladi 1100-1207/Hicri 493-604**

Ahlat, yahut Dahlat,'ta Ermenşahlar Devleti'nin müessisi olan Sökmen, evvelce Azerbaycan'da Selçukî valisi bulunan Kutbüddin İsmail'in Türkiü'l-asıl bir kölesi idi. Kutbüddin'e nispeten kendisine Sökmen el-Kutbi tesmiye olunur. Sökmen, 493 (1100)'te Ahlat Şehrini Benî Mervân'ın elinden zapt ederek teşkil-i hükümet etti. Evladı ve memlûkleri o havalide bir asır kadar hükümrân oldular. Bunlara bazen Ahlatşahları dahi denilir. Eyyûbilerin 604'te vuku bulan istilası üzerine Ermenşahlar Devleti münkariz olmuştur.

1100	Sökmen el-Kutbi	493
1112	Zahirüddin İbrahimşah Ermen	506
1127	Ahmed	521
1128	Nasirüddin Sökmen-i sâni	522
1183	Seyfüddin Bektemir (Sökmen'in memlûkü)	579
1193	Bedreddin Aksungur Hezâr Dînârî (Zahirüddin İbrahim'in memlûkü, vefat 594)	589
1198	Şecaüddin Kutluğ (memlûktür, yedi gün hükümet etmiştir)	594
1198	El-Mansur Muhammed bin Bektemir	594
1206-1207	İzzeddin Balaban (memlûktür)	603-604

[Eyyûbiler müstevli oldu]

Altı çizili olarak gösterilenler aileden olmayıp memlûklerdir. Ancak yedi gün hükümet eden Kutluğ silsileye dâhil değildir.

(243)

104. Benî Şeddad¹⁰⁵ (İran ve İrmîniye'de)

Miladi 951-1174 / Hicri 340-570

Mavera-i Kafkas'a müsadif olan Ermenistan kısmında Şah-ı Ermenlerden başka nîm müstakil bazı devletler daha vardı. Bunlar meyanında bulunan Benî Şeddad aslen Kürd olup 340 (951) senesinden itibaren Arran havalisine hâkim idiler. Beşinci asr-ı hicride Horasan Selçukîlerinden Sultan Alparslan, Ermenistan'ı işgal ve 456 (1063)'da Ani şehrini zaptetmişti. Şeddad hanedanı 465 (1072)'te bu beldeyi Alparslan'dan satın almıştı. İşte bu zamandan itibaren biri Gence Cenze'de diğeri de Ani'de olmak üzere Şeddadiye iki şubeye ayrılmış ve her ikisi de altıncı asr-ı hicride münkariz olmuştur. Ani şehri 518 (1124)'de Gürcüler tarafından zapt edilmiş ise de 520 (1126)'de Şeddadiler yine oraya sahip olmuşlardır. Hâlbuki 556 (1161)'da Gürcüler tekrar Ani'yi almışlar ve fakat 558 (1163)'de Selçukî sultanı Arslanşah'a terk etmeye mecbur olmuşlardır. Nihayet 570 (1174)'te Ani suret-i kat'iyede Gürcülerin eline geçmiştir.

Miladi		Hicri
951	Muhammed bin Şeddad bin Kurtak	340
955	el-Leşkeri Ebü'l-Hasan Ali bin Muhammed	344
978	Merzuban bin Muhammed	368
985	el-Fadl bin Muhammed	375
1031	Ebü'l-Feth Musa bin el-Fadl	422
1034	el-Leşkeri Ali bin Musa	425
1049	Anuşirvan bin el-Leşkeri	441
1049	Ebü'l-Esvar Şirvan bin Fadl bin Muhammed	441
1067	Emir el-Fadl bin Ebü'l-Esvar Şavur	459
1068	Eşot bin Ebü'l-Esvar Şavur	460
1069	Emir el-Fadl bin Ebü'l-Esvar Şavur	461
1073-1074	Fadlunbin el-Fadl	466-468

[Horasan Selçukîleri müstevli oldu]

105 Bartold, Rusça tercümesine zeyl olarak Ermenşahlardan sonra Benî Şeddad ile Şirvanşahları ilave etmiştir. Bunlar Atabeylere dâhil olmamakla beraber mevki-i coğrafilerini nazar-ı dikkate alan Bartold'un tertibine tebean buraya derç ediyoruz. Bartold Benî Şeddad'ın esamisini vermiyor. Münecimbaşı *Camiü'd-Düvel*'de bu devletin Gence şubesi hükümdarlarının esamisini 468 senesine kadar kaydedip 496'ya kadar da Ani şubesinin devam ettiğini yâd ediyor. Hâlbuki Bartold, bâlâda beyan olunduğu üzere ta 570 senesine kadar Ani'de Şeddadilerin bulunduğunu beyan etmektedir. Atideki esamiyi biz *Camiü'd-Düvel*'e göre tertip ettik.

(244)

105. Şirvanşahlar¹⁰⁶

(Azerbaycan, İrminiye, Arran ve Babü'l-Ebvab'da)

Miladi 1155?-1551 / Hicri 550?-958

Bahr-i Hazar'ın cenub sahilinde vaki havali ile Şirvan havalisinde alelek-ser yerli sülaler hükümrân idiler. Bunların hükümdarları Şirvanşah unvanını taşırdı. Bunlar üç şubeye inkisâm ederler. Birinci Şirvanşah Devleti daha Sâsânîler zamanında zuhur etmişti. Ehl-i İslam Şirvan'ı İran ile aynı zamanda feth ve fakat adetleri vechi üzere yerli devleti ibkâ eylemişlerdi. Burada 183 (799) senesinde Arap naipleri olan Mezyedî sülalesi zuhur edip bunların ilk hükümdarı olan Yezid bin Mezyed eş-Şeybani 185 (801)'te vefat etmiştir. Sene 204 (819)'te vukua gelen bir fasıladan sonra Yezid'in oğlu Halid vali nasbedilmiştir. Silsilenin dördüncüsü olan Heysam bin Halid, Halife-i Abbâsî el-Mütevekkil'in vefatını müteakip 247 (861) senesinde ilan-ı istiklal ederek Şirvanşah unvanını ahzetmişti. Bunlardan Feriburz bin Salar 455 (1063)'te hükümete geçmiştir. Meyzedî Şubesi'nin inkırazı 467 (1074) senesinden sonra vuku bulmuştur. Gürcülerden Çar Davud-u sâî (hicri 490-524 ve miladi 1097-1130) zamanında Şirvan memaliki Gürcistan'a ilhak olunmuştur. Altıncı asr-ı hicri içinde İkinci Şirvanşah Devleti zuhur etmiş ise de az bir müddet sonra Moğollara arz-ı itaat etmiştir. Bu yeni Şirvanşah Devleti'nin son hükümdarları ise doğrudan doğruya Benî Celâyir'e tabi olmuşlardı. Onların makarr-ı hükümeti Şamahı idi. Hükümdarların müddetleri ancak takribi olarak malumdur.

(245)

Miladi		Hicri
1155?	Ebü'l-Muzaffer Manucahr bin Kesran	550?
1205	Farruhzad bin Manucahr	602
1233	Geştasb bin Farruhzad	630
1261	Feramurz bin Geştasb	659
1289	Farruhzad-ı sâî bin Feramurz	688
1317	Keykubad bin Farruhzad	717
1346	Kavus bin Keykubad	747
1372-1382	Huşang bin Kavus	774-784

Bu hanedanın sonu olan Hoşeng kendi adamları tarafından katledilerek yerine amcazadesi Şeyh İbrahim bin Sultan Muhammed bin Keykubad Derbendî ik'ad edilmiştir ki Şirvanşahların üçüncü şubesinin müessisidir. Der-

106 Bartold'un Rusça tercümesinden iktibas edilen Şirvanşahlara dair bu bahis *Camii'd-Düvel*'in mazbutâtıyla tashih edilmiştir. Şirvanşahlar hakkında Bitlis Hanı Şeref Han'ın *Şerefname* nam eserine de müracaat olunabilir.

bendiye dahi denilen bu şubenin hükümdarları vekayii tesirâtı tahtında sıra ile Âl-i Timur'un, Âl-i Celâyir'in, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin ve en sonra da Safevîlerin tabiyetine girmişlerdir. Şah Tahmasb-ı evvel, biraderi Elkas Mirza'yı 945'te Şirvan'a gönderip Şirvan ülkesini tamamıyla istila ettirmiş ve Şahruh da 946'da idam edilmiştir. Elkas Mirza da Şirvan'a vali nasbolunmuştur. Son Şirvanşah olan Burhan Ali Sultan, 951 (1544)'de zuhur ederek Şirvan'a hücum etmiş ise de münhezim olmakla Kanuni Sultan Süleyman'a iltica ve ondan aldığı imdat ile 955 (1548)'te Şirvan'a malik olmuş ve iki sene kadar hükümetten sonra 958 (1551)'de vefat etmesi üzerine Şah Tahmasb-ı evvel Şirvan'ı suret-i kat'iyede istila etmiştir. Bu suretle Şirvanşahlar hükümeti münkariz olmuştur. Burhan Ali'nin oğlu Ebu Bekir Mirza babasının vefatıyla çocuk olduğu halde Dağıstan'a firar ve orada yirmi sene kaldıktan sonra Çerkesistan'a ve oradan da Kırım Hanı'na iltica ettiğinden kendisine İstanbul'dan maaş tahsis edilmiştir. Lala Mustafa Paşa'nın 987 (1579)'de Şirvan'ı fethi esnasında Ebu Bekir Mirza, Osmanlı ordusunda bulunmuş ve bade'l-feth mülk-ü mevrûsu kendisine eyalet olarak ikta edilmiştir.

﴿246﴾

Miladi		Hicri
1382	Şeyh İbrahim bin Sultan Mahmud bin Keykubad	784
1418	Sultan Halil bin Şeyh İbrahim	821
1462	Ferruh Yesar bin Halilullah bin İbrahim	867
1500	Bayram Bey bin Ferruh Yesar	906
1501	Gazi Bey bin Ferruh Yesar	907
1502	Sultan Mahmud bin Gazi Bey	908
1502	Şeyh İbrahim-i sâni (Şeyhşah) bin Ferruh Yesar	908
1524	Sultan Halil-i sâni bin İbrahim-i sâni	930
1535-1538	Şahruh bin Sultan Ferruh bin İbrahim-i sâni	942-945
1548-1551	Burhan Ali Sultan bin Sultan Halil-i sâni	955-958

﴿247﴾

106. Azerbaycan Atabeylikleri (İldeniz Oğulları)

Miladi 1146-1225 / Hicri 541-622

Şemseddin İldeniz Irak Selçukîlerinden Mugisüddin Mahmud'un veziri olan Kemaleddin Ebu Talib Sümeyremî'nin kölesi olup bunun 516 (1122)'da Bağdad'ta Batınîler tarafından katli üzerine Sultan Mahmud'a intikal etmiş ve bilahare Gıyaseddin Mesud'un hizmetine girmişti. Mesud'un itimatını kazandığından makamat-ı âliyeye bil-irtika 541 (1146)'de Azerbaycan valiliğine tayin olunmuş ve orada kesb-i istiklal ile İldeniz hükümetini tesis etmiştir. Kendisine Mesud'un biraderi Sultan Tuğrul-u evvelin zevcesini tezvic etmiş-

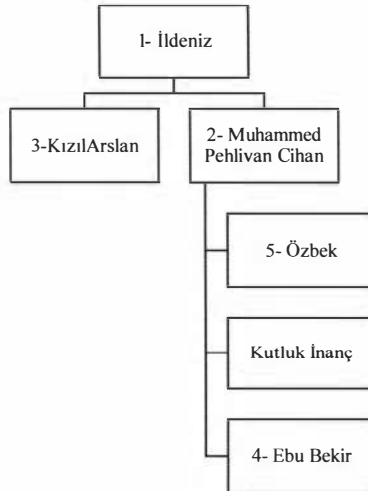
ti. Bundan dolayı Mesud'un vefatını müteakip halefleri olan Sultan Melikşah ve Muhammed zamanlarında Irak Selçukîleri üzerine amal-i nüfuz ediyordu. Hatta Süleymanşah'ı hal' ve 556 (1161)'da oğlu olan Arslanşah bin Tuğrul'u iclas ile mumaileyh atabey olmuştu. Gürcülerle icra ettiği birçok muharebatı müteakip memalik-i Selçukiye üzerine hâkim bir vaziyet ahzetmiş ve kendisine Atabey-i Azam unvanını vermişti. İşte bu suretle hanedanın, Azerbaycan'da hukuk-u hükümrânisini takviye etmiş bulunuyordu. İlideniz 568'de Hamedan'da vefat ederek yerine oğlu Muhammed Pehlivan Cihan ve onun vefatı üzerine yerine biraderi Kızılarslan Osman, 582'de kaim olmuş ve emirü'l-ümera payesini almıştı. Kızılarslan, Irak Selçukîlerinden Tuğrul-i sâniyi 587'de esir ederek sultan unvanını dahi ahzetmiş ve Selçukîler üzerine hâkimiyetini iddia etmekte iken bir fedai tarafından aynı sene içinde katledilmiştir ki bu keyfiyet kendisine halef olan biraderzadeleri Ebu Bekir ve Özbek'in bu bapta ihtirasatını itfâ etmiştir. Celaleddin Harezmşah 622'de Azerbaycan'ı istila etmekle İlideniz hanedanı münkariz olmuştur. Özbek'in Camûs namındaki oğlu 628 kadar Azerbaycan'da bulunmuştur.

(248)

Azerbaycan Atabeyleri

Miladi		Hicri
1146	Şemseddin İlideniz	541
1172	Muhammed Pehlivan Cihan	568
1186	Kızıl Arslan Osman	582
1191	Nasırüddin Ebu Bekir	587
1210-1225	Muzafferüddin Özbek	607-622

[Harezmşahlar müstevli oldu]

﴿249﴾

107. Salgurîler¹⁰⁷ (Fars Atabeyleri)**Miladi 1147-1286 / Hicri 542-685**

Salgur, yahut Salgar, bir Türkmen taifesinin reisi olup birçok mahallerde geçtiği güzardan sonra Irak Selçukîlerinden Tuğrul-u evvele intisap ile bunun hacibi olmuştu. Salgur'un ahfadından biri olan Sungur bin Mevdud akraba-sından Atabey Emir Bozaba'nın katlinden sonra Selçukîlere karşı isyan ederek 542 (1147)'de Fars vilayetinde ilan-ı istiklal etmişti. Makarr-ı hükümetleri Şiraz idi. Orada tesis ettiği Devlet-i Salguriye bir buçuk asır kadar devam etmiştir. Fakat Salgurîler mütemadiyen hal-i istiklalde kalmayıp fasılalarla iptida Irak Selçukîlerinin, sonra Atabey Sa'd zamanında Harezmsah'ın haracgüzarı olarak İstahr ve İsfahan kurâsından Aşkuran şehirlerini Harezmsah'a terk etmeye mecbur olmuşlardı. Atabey Ebu Bekir ise Moğol hakanlarından Ögedey Han'a ve 654 (1256)'te İlhaniye'den Hülagü'ye mutavaatla vergi itasını kabul etmiş ve Ögedey Han tarafından kendisine Kutluğ Han unvanı tevcih olunmuştu. Ebu Bekir'in halefleri de İlhanîlerin taht-ı tabiyetinde gibi idiler. Ebu Bekir'in 658 (1260)'de vefatıyla yerine geçen Sa'd-ı sâni ancak on iki gün kadar hükümet etmiş ve bunun yerine de Muhammed bin Sa'd kaim olmuştur. Bu hanedanın sonu olan Abiş Hatun binti Sa'd-ı sâniyi Hülagü'nün dördüncü oğlu Mengü Temür tezevvüç ederek idare-i hükümeti eline almış ve Abiş'in 11 Zilkade 685 (1286)'te vefatıyla Salguriye Atabeyliği hitam bulmuştur. Şair Sa'di'nin pederi, Sa'd-ı evvel bin Zengî'nin adamlarından olup Sa'di de gerek Sa'd'ın gerek oğlu Ebu Bekir'in meddahlarından idi. Hatta Sa'di mahlası Atabey Sa'd'e nispetledir.

Miladi		Hicri
1147	Muzafferüddin Sungur ¹⁰⁸	542
1161	Zengî	556
1175	Tekele	570

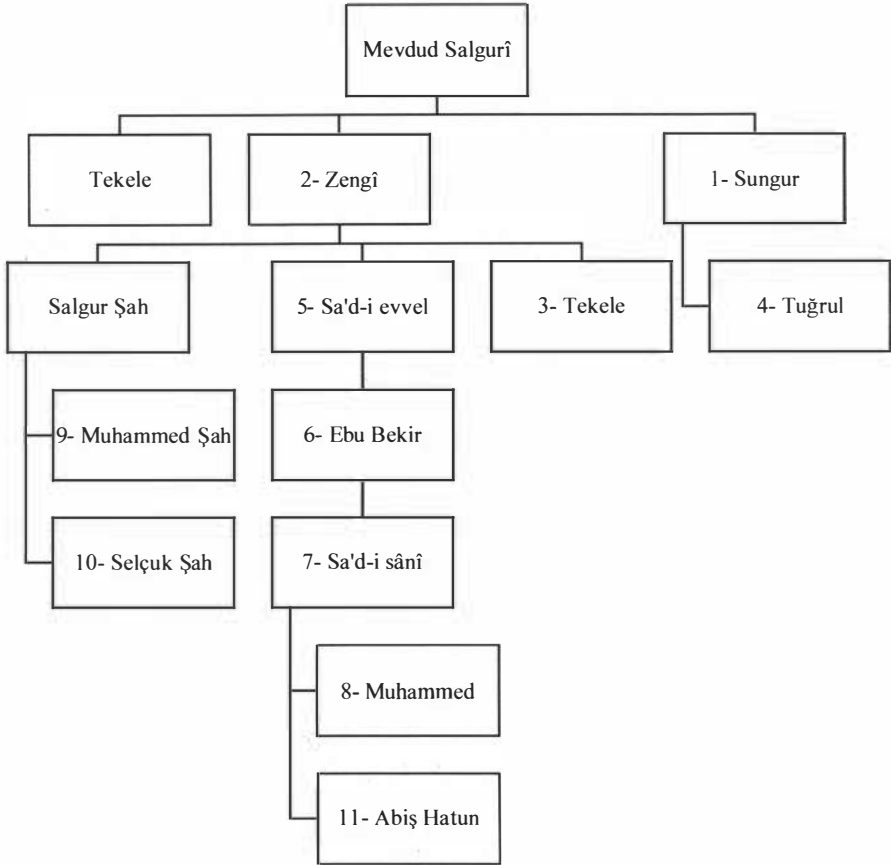
﴿250﴾

1194	Tuğrul	590
1203	Ebu Şüca Sa'd-ı evvel	599
1231	Ebu Bekir	628
1260	Sa'd-ı sâni	658
1260	Muhammed	658
1262	Muhammed Şah	660
1263	Selçuk Şah	661
1264-1286	Abiş	663-685

[İlhanlılar müstevli oldu]

107 Salgurîlerin esamisi ve silsilenamesi Müneccimbaşî'nın *Camiü'd-Düvel*'ine göre tashih olunmuştur.

108 Mülûk-ü Salguriyenin çoğu Muzafferüddin lakabını ahzetmiştir.

(251)

108. Hezârespîler (Benî Fazlûye)**(Luristan-ı Büzürg Atabeyleri)****Miladi 1124-1148 / Hicri 543-827**

Devlet-i Hezârespî'nin müessisi olan Ebu Tâhir Luristan-ı Büzürg'ü¹⁰⁹ tes-hir etmek üzere Salguriye Atabeyi Sungur tarafından 543 (1148)'te gönderi-len serdardır. Hezârespîlerin tasarruf ettikleri memalik, İlhaniye'den Abaka Han tarafından kendilerine bahşolunan Huzistan vilayetiyle tevsi etmişti. Argun Han'ın hin-i vefatında Atabey Efrasiyab-ı evvel, İsfahan'ı da zaptet-miş ise de bu cüretinden dolayı Gazan Han mumaileyhi katletmek suretiyle tecziye etmişti. Bundan sonra gelen hükümdarların ahvali meçhul olup hatta silsilenameye idhal edilememişlerdir. Bu küçük devlet 827 (1424) senesine

109 Luristan kelimesi bazen Leristan suretiyle de yazılmaktadır.

kadar payidar olmuştur. Hükümdarlarına ait senelerin bir kısmı takribidir. Makarr-ı hükümetleri İzec şehri idi. Fakat müverrihler, Yusuf Şah-ı sâninin Şüşter, Huveyza ve Basra'yı dahi ilhak ettiğini söylerler. Hezârespîlere şark tarihlerinde onların cediti olmak üzere gösterilen Ebü'l-Hasan Fazlûye'ye nisbeten Atabekan-ı Fazlûye denildiği gibi memleketlerine nispetle Atabekan-i Luristan-ı Büzürg dahi tesmiye olunur. Bunların son hükümdarı olan Gıyaseddin, 827 (1424)'de Timurîlerden İbrahim bin Şahrüh tarafından tard ve ihraç olunduğundan Devlet-i Hezârespiye münkariz olmuştur. Bu devletten başka Luristan-ı Kûçek'de diğer bir şube var idi ki şark müverrihlerince Benî Hurşid namıyla maruftur.

《252》

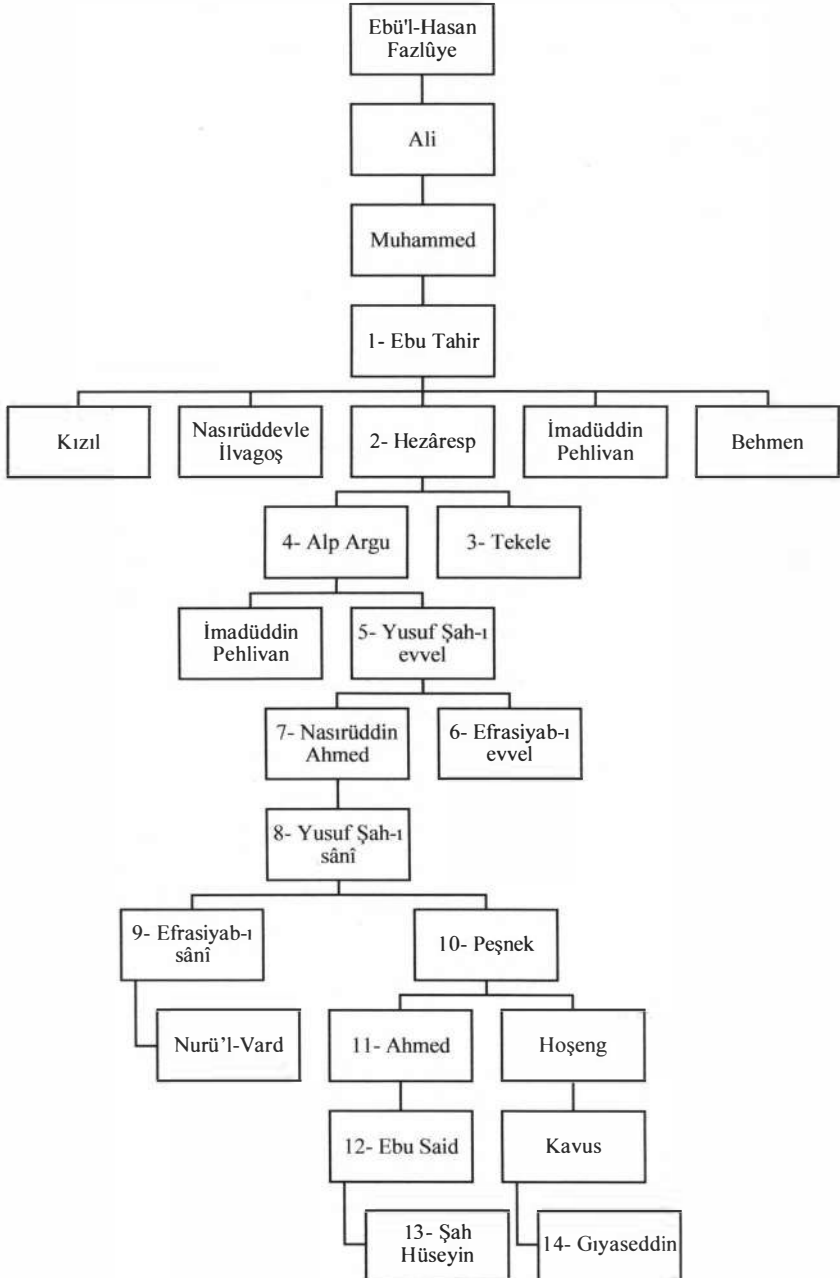
Hezârespîler

Miladi		Hicri
1148	Ebu Tâhir bin Muhammed	543
Takriben 1203	Nasırüddin Hezâresp	Takriben 600
Takriben 1252	Tekele	Takriben 650
Takriben 1259	Şemseddin Alp Argu	Takriben 657
Takriben 1274	Yusuf Şah-ı evvel	Takriben 673
Takriben 1288	Efrasiyab-ı evvel	Takriben 687
1296	Nasırüddin Ahmed	696
1332	Rükneddin Yusuf Şah-ı sâni	733
1339	Muzafferrüddin Efrasiyab-ı sâni	740
1355	Peşnek ¹¹⁰	756
Takriben 1378	Ahmed	Takriben 780
Takriben 1412	Ebu Said	Takriben 815
Takriben 1417	Şah Hüseyin	Takriben 820
1424	Gıyaseddin	827

[Timurlenk müstevli oldu]

110 Şerefname'de Peşnek bin Yusuf Şah. Kitabımızın aslı olan Lane-Poole'un eserinde "Şemseddin Hoşeng yahut Nurü'l-Vard" muharreridir.

253

Hezârespîler¹¹¹

111 İşbu silsilename Şeref Han Bitlisî'nin *Şerefname*'si ve Müneccimbaşî'nin *Camiü'd-Düvel*'i mazbutatına nazaran tertip olunmuştur.

(254)

109. Benî Hurşid¹¹²

(Luristan-ı Kûçek Atabeyleri)

Miladi Takriben 1195-1596 / Hicri Takriben 591-1005

Devlet-i Hezârespiye yahut Atabekan-ı Luristan-ı Büzürg'den başka bir de altıncı asr-ı hicrinin evâhirinden on birinci asrın evâiline kadar hükümet süren Benî Hurşid Devleti yahut Luristan-ı Kûçek Atabeyleri vardı. Darü'l-mülkleri Hürremabad idi. Devlet-i mezkûre Kûçek Luristan'da Selçukî valisine halef olan Şucaüddin Hurşid tarafından takriben 591 (1195) tarihlerinde tesis olunmuştur. Benî Hurşid hükümdarlarının sıraları ihticâca salih bir surette mazbut olmadığı gibi seneleri dahi ancak takribi olarak malumdur. Altıncı hükümdar olan Bedreddin Mesud'un oğulları Feleküddin Hasan ile İzzeddin Hüseyin'in hükümet-i müşterekesi zamanında Devlet-i Hurşidiye artık bütün bütün Moğolların hüküm ve nüfuzu altına girmiş ve İlhaniyeden Geyhatu, oraya Cema-leddin Hıdır bin Tacüddin Şah'ı vali nasbetmişti. İzzeddin Muhammed'den sonra zevcesi Devlet Hatun tahta geçip bundan sonra da Devlet Hatun'un biraderi İzzeddin Hüseyin-i sâni calis olmakla veraset başka kola intikal etmiş ve artık sonuna kadar bu kolda kalmıştır. Mumaileyh İzzeddin Hüseyin-i sâni Timur'un nasbettiği valiye itaat etmediğinden katlolunmuştur. İzzeddin Hüseyin-i sâlis, 804 senesine kadar hükümet edip bu tarihten Timur'un vefatına kadar hükümette bir fasıla olmuş ve fakat Timur'un vefatından sonra mumai-leyh tekrar calis olmuştur. Şah Hüseyin-i râbi, Âl-i Timur'dan Ebu Said zamanında ve 855 ile 872 arasında maktûl olmuştur. Şah Rüstem-i sâni zamanında ve 908'de Safeviyeden Şah İsmail-i evvel zuhur edip bunun tabiyetini kabul etmek suretiyle Rüstem makamında kalabilmiştir. Rüstem'in oğlu Uğur Şah, 940'ta Şah Tahmasb'ın maiyetinde olarak harbe gidip biraderi Cihangir'i vekil bırakmıştı. Mumaileyh harpten avdetinde Uğur'u katlederek calis olmuş ise de 949'da Tahmasb'ın emriyle kısasen idam edilmiştir. Uğur dokuz sene hükümet etmiştir. Muhammedî Bey bin Cihangir, Şah İsmail'in vefatından sonra Sultan Murad-ı sâlise inkıyat etmişti. Bunun oğlu Şahverdi, 1005'te daha berhayat bulunuyordu. Nihayet Safevîler, Luristan-ı Kûçek memalikini bil-küllîye istila ve zaptetmeleriyle Hurşidiye Devleti münkariz oldu.

112 Mehazlar: Müneccimbaşî, Camiü'd-Düvel; Şeref Han Bitlisî, *Şerefname*. Atideki silsile-name bu eserlere müsteniden tanzim olunmuştur.

(255)

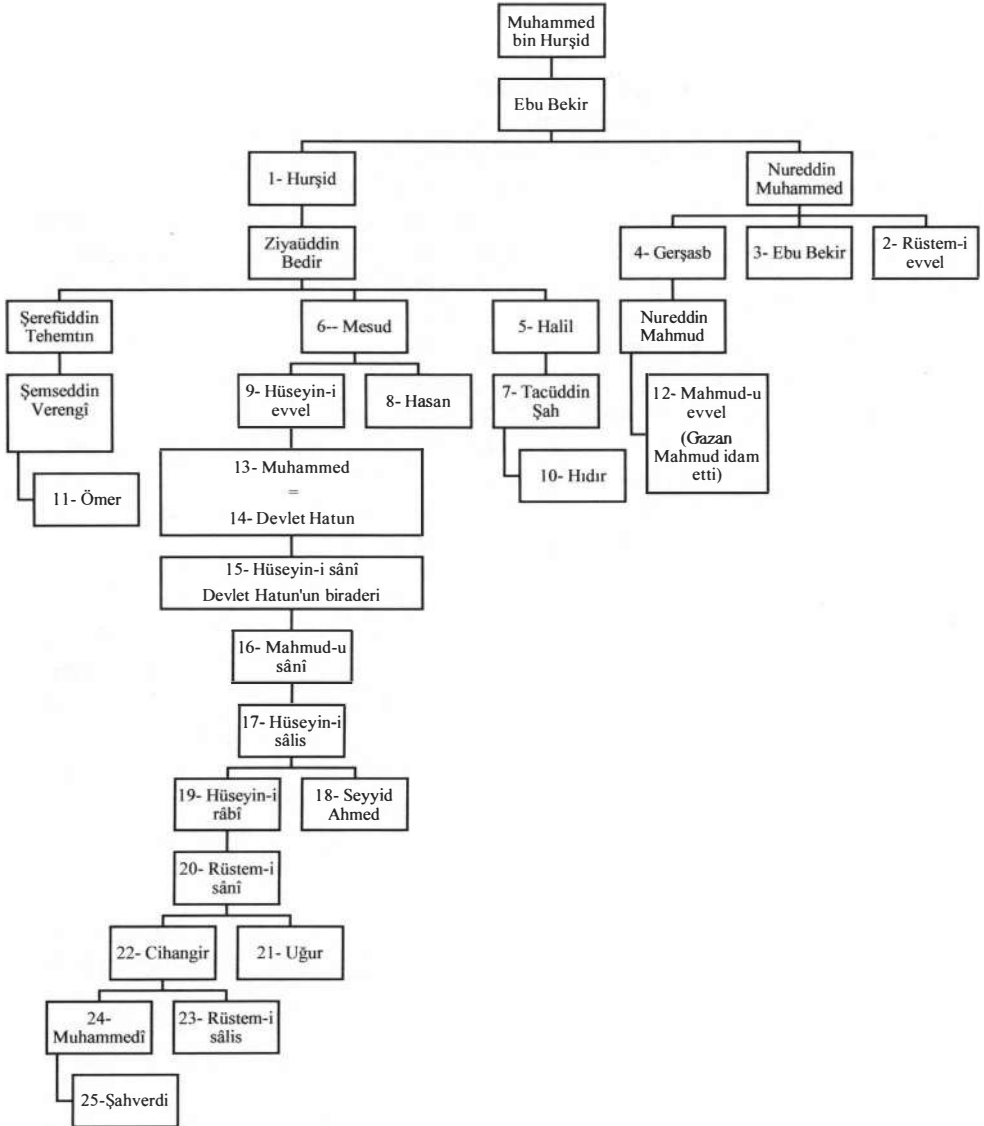
Benî Hurşid

Miladi		Hicri
Takriben 1195	Şücaüddin Hurşid	Takriben 591
Takriben 1224	Seyfüddin Rüstem-i evvel	Takriben 621
Takriben 1225	Şerefüddin Ebu Bekir	Takriben 622
Takriben 1227	İzzeddin Gerşasb	Takriben 624
Takriben 1229	Hüsameddin Halil	Takriben 627
Takriben 1242	Bedreddin Mesud	Takriben 640
Takriben 1259	Taceddin Şah	Takriben 657
Takriben 1278	Feleküddin Hasan İzzeddin Hüseyin-i evvel } müştereken	Takriben 677
Takriben 1293	Cemalüddin Hıdır	Takriben 692
Takriben 1294	Hüsameddin Ömer	Takriben 693
Takriben 1296	Samsamüddin Mahmud-u evvel	Takriben 695
Takriben 1316	İzzeddin Muhammed	Takriben 716
?	Devlet Hatun (İzzeddin Muhammed'in zevcesi)	?
?	İzzeddin Hüseyin-i sâlis (Devlet Hatun'un biraderi)	?
?-1349	Şücaüddin Mahmud-u sâni	?-750
?	İzzeddin Hüseyin-i sâlis	?
?- 1412	Seyyid Ahmed	?-815
?	Şah Hüseyin-i râbi	?
?-1502	Şah Rüstem-i sâni	?-908
?	Uğur Şah	?
?- 1542	Cihangir	?-949
1542-1576	Şah Rüstem-i sâlis	949-984
?	Muhammedî Bey	?
?-1596	Şahverdi	?-1005

[Safevîler müstevli oldu]

(256)

Benî Hurşid

(257)

110. Harezmsahlar

Miladi Takriben 1077-1231 / Hicri Takriben 470-628

Tıpkı Maverai-i Kafkas ve Şirvan kıtaatı gibi Harezmi'nin dahi kendisine mahsus bir tarihi vardır. Bidayette hükümet eden hanedanlar daha İslam'ı kabul etmeden evvel yine Harezmsah unvanını taşırlardı. Kendisi de Harezmli olan Biruni bu sülalenin mebd'ini hicretten üç asır evvel yani dördüncü asr-ı miladide olmak üzere gösteriyor. Payitahtları Amuderya'nın sağ sahilinde Kat şehri idi. Hükümdarları Biruni'nin eserinde münderiç ise de sırası ve zaman-ı hükümetleri mukayyet değildir. Araplar Harezmi'yi fethettikleri vakit oraya bir emir nasbetmekle beraber adetleri vechile yerli sülaleyi de mevkiinde bıraktılar. Bu İslam naipiler mürur-u zamanla kesb-i istiklal ederek irsi bir hanedan tesis etmişlerdir. Fakat bunların makarr-ı hükümeti Buhayre-i Harezmi yani Aral Gölü'nün cenubunda vaki Gürgeç yahut Ürgenç'di ki bunun yakınında el-yevm Kunya kasabası vardır. Bu naiplerle Harezmsahlar beynindeki muamelat daima hasımane idi. Şu vechile ki Ebül-Abbasi Me'mun bin Muhammed 386 (996)'da Harezmsahların sonu olan Ebu Abdullah Muhammed'i esir edip tekmiil memleketi kendi kalemrevi dâhilinde birleştikten sonra Harezmsah unvanını dahi ahzetmişti. Harezmsahların ikinci sülalesi olan bu hanedan uzun müddet devam edememiştir. Ebül-Abbasi Me'mun'a oğlu Ali, 387 (997)'de hâlef olup bu da Mahmud Gaznevî'ye tabi olduktan sonra 406 (1015)'de vefat etmiş ve yerine biraderi Ebül-Abbasi Me'mun bin Me'mun kaim olmuştur. Mahmud Gaznevî, 407 (1016)'de memlekette namına hutbe okunmasını Ebül-Abbasi'ye emretmiş ise de bu emrin icrası 408 (1017) senesi ilkbaharında askeri firkaların ayaklanmasını mucip olmuş ve Me'mun da bu esnada maktul düşmüştür. Maktul hükümdarın yerine henüz on yedi yaşında bulunan biraderzadesi Ebül- Haris Muhammed bin Ali tahta iclas edilmiş ise de üç buçuk ay sonra Harezmi'nin payitahtını Mahmud Gaznevî zaptederek oraya Harezmsah unvanıyla Altuntaş namında birini naip olarak nasbetmişti. Bununla üçüncü Harezmsah sülalesi başlar. Altuntaş, 423 (1032) senesine kadar hükümet ettikten sonra İlig Hanlardan Ali Tegin ile olan muharebede maktul olmuş ve ondan sonra oğlu Harun (258) yerine gelmişse de Harezmsah unvanını Gaznevîlerden Mesud'un küçük oğlu Seyyid'e tevcih olunmuştur. Harun, memleketi işte bu Seyyid namına idare etmekte iken 425 (1034)'te ilan-ı istiklal etmiş ve fakat sene-i atiyede Gaznevî askeri tarafından katlolunmuştur. Harun'un biraderi ve halefi olan İsmail Han'dan 431 (1040) senesine kadar memleketi müstakil bir hükümdar olarak idare edip sene-i mezburede ise Harezmi memaliki Sultan Mesud'un emriyle Cend valisi Şah Melik tarafından fethedilmiştir. Şah Melik, 434 (1043)'te Selçukîlerle olan bir muharebede maktul olmuştur. Memleketin bu Selçukî işgali oldukça uzun sürmüş ve Harezmsahların en kuvvetlisi olan dördüncü sülalenin zuhuruna kadar devam etmiştir¹¹³.

113 Harezmsahlar hakkında buraya kadar verilen tafsilat ki ekseri tarihlerde bulunmaz, Bartold'un Rusça tercümesinden alzh olunmuştur. Bundan sonrası Bartold'un tashihiyyıyla Lane-Poole'dan muktebestir.

Bu sülalenin müessisi Gazneli bir Türk köle olan Anuştegin'dir. Mumai-leyh Horasan Selçukîlerinden Melikşah'ın hizmetine girerek onun ibrikdarı olmuş ve bilahare Harezm yani Hive valisi nasbolunmuştur. Oğlu Kutbüddin Muhammed, 491 (1098)'de Harezmşah unvanıyla kendisine halef olmuş¹¹⁴ ve bu unvan artık hanedana alem olarak kalmıştır. Bu sülaleden iptida ilan-ı istiklale tasaddi eden Atsız olup 533 (1138)'te tertip ettiği isyan neticesiz kaldığı gibi Sultan Sencer tarafından Harezm'den tard ve ihraç edilmek suretiyle tecziye edilmişti. Hatta Sencer, kendi yeğeni olan Süleyman bin Muhammed'i Harezmşah nasbetmişse de pek az müddet sonra Harezmşahlılar Atsız'ı yine celbederek Süleyman'ı ihraç etmişlerdir. Bundan sonra Sencer, Harezm'e karşı iki sefer daha icra etmiş olmakla Atsız, 543 (1148)'te Sencer'e inkiyada mecbur olmuş ve nihayet-i ömrüne kadar metbuiyetini tanımış ve hatta Gaznevîlerin hin-i tecavüzünde Sencer'in müdafaasında bulunmuştur. Atsız'ın hüküm ve nüfuzu Seyhun (Jaxartes) nehri üzerinde vaki Cend şehri'ne kadar tevsî etmişti. Atsız, 552'de vefat etmiştir. Altıncı hükümdar olan Alaüddin Tekiş de Horasan, Rey ve İsfahan'ı 589-590 (1193-1194) seneleri içinde zamime-i memalik etmiştir. Tekiş'in oğlu Muhammed'in lakabı esasen Kutbüddin iken bilahare pederi gibi Alaüddin lakabını ahzetmiştir. Meşahir-i mülûk-ü İslamiyeden olan muamileyh Alaüddin Muhammed 603 (1206)'te (259) Horasan ve Afganistan'ı taht-ı hükmüne almış 605 (1208)'te bu havalide zuhur eden isyanı bastırmış ve 607 (1210)'de Karahitay'dan Gürhan'ın ordusunu mağlup ederek Maverâünnehir'i istila etmişti. Bu esnada Otrar'ı zaptettiği gibi 611 yahut 612 (1214 yahut 1215)'de de Gazne'yi fetih etmiştir. Alaüddin Muhammed, 614 (1217)'te mezheb-i Şia'yı kabul ettikten sonra Hilafet-i Abbâsiye'ye hatime çekmek için istihzaratta bulunuyordu. Fakat Cengiz Han'ın o hengâmda akın etmekte olan Moğolları memleketin hudut-u şimaliyesinde bağteten göründüklerinden bu maksadını icraya muvaffak olamamıştır. Hatta Moğol muhacimatı daha başlamazdan evvel Alaüddin Muhammed firar ederek 617 (1220)'de Bahr-i Hazar adalarının birinde nevmîdi içinde terk-i hayat etmiştir. Muhammed'in üç oğlu, İran vilayeti dâhilinde bir müddet serseriyane dolaşmış ve bunlardan Celaleddin Mengüberti¹¹⁵ iki sene kadar Hindistan'da kalmıştı. Bundan sonra 622 ile 628 arasında Azerbaycan'ı muhafaza etmek için icra ettiği teşebbüsler ve seferler sere-siz kalıp 628 (1231)'de Moğollar tarafından mağlup edilerek memleketinden ihraç ve Diyarbekir'e kadar takip olunmuştu. Celaleddin'in avâkıbına dair rivayetler muhtelifdir. En doğrusu Meyyfarikin köylerinin birinde sene-i mezburede bir Kürd tarafından katledilmiş olmasıdır.

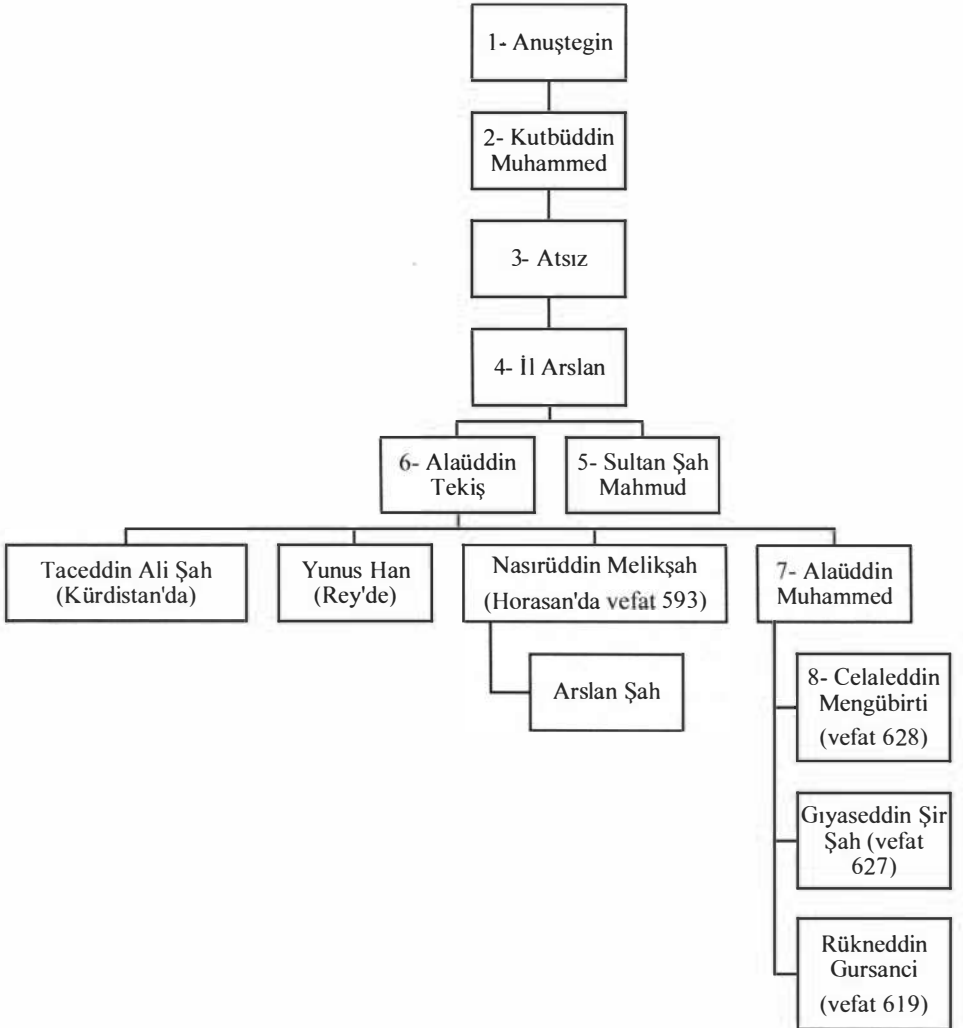
Harezmşahlar Devleti bir zaman ol kadar tevsî etmiş idi ki memalik-i Selçukiye ile hemhudut olmuştu. Fakat bu devre-i ittisa ancak on iki sene kadar devam edebilmiştir. Celaleddin Mengüberti'nin katli ile Harezmşahlar münkariz olmuştur.

114 Bazı müverrihler, Anuştegin'den sonra İkinci namıyla birinin az müddet Harezmşah olduğunu zikrediyorlar.

115 Mengüberti ve biraderinin ismi olan "Gursanci" kelimeleri hakkında müracaat, *Türkiyat Mecmuası*, c.1, sene 1925, Köprülüzade Mehmed Fuad Bey'in makalesi, s.252.

Takriben 1077	Anuştegin	Takriben 470
1098	Kutbüddin Muhammed	491
1128	Atsız	522
1156	İl Arslan	551
1172	Sultan Şah Mahmud (vefat 589)	568
1172	Alaüddin Tekiş	568
1200	Aleddin Muhammed (bidayette Kutbüddin)	596
1220-1231	Celaledin Mengübirtı	617-628

(260)

Harezmşahlar

﴿261﴾

111. Kutluğ Hanlar (Kirman'da)**Miladi 1222-1303 / Hicri 619-703**

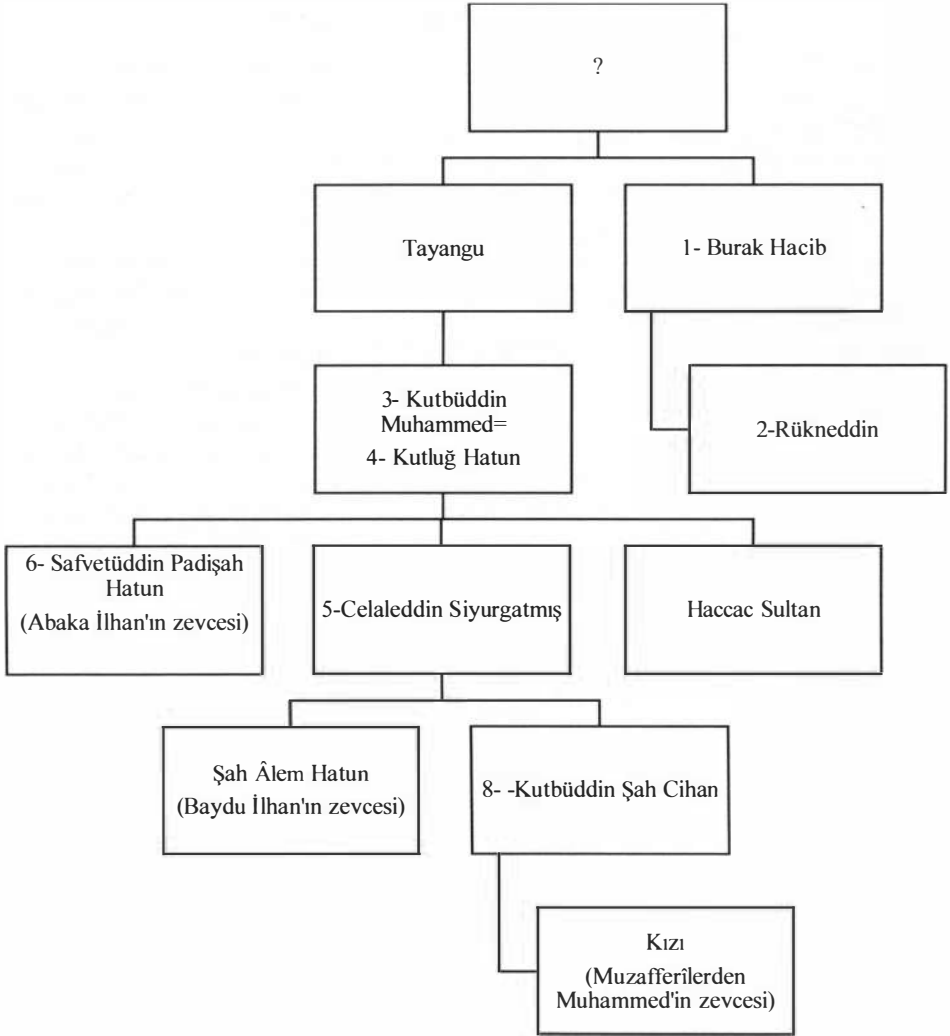
Aslen Karahitaylı olan Burak Hacib, 607 (1210)'de Harezmşahlardan Aledin Muhammed'in hizmetine girmiş ve bilahare serdarı olmuştu. Harezmşah Devleti'nin izmihlalini intaç eden Cengiz Han istilası esnasında vukua gelen karışıklıklardan bilistifade mumaileyh Burak Hacib, 619 (1222) senesinde Kirman'da ilan-ı istiklal ile tesis-i hükümete muvaffak olmuştu. Kendisine Kutluğ Han unvanını bir rivayette Abbâsî halifesi, diğer rivayette Moğol hanlarından Ögedey tarafından tevcih olunarak hükümeti tasdik olunmuştur. Bu devlet Kirman hududu dâhiline münhasır kalıp hükümdarları İlhanîlere sadakatle tabi idiler. Hatta İlhanîlerden ikisi bu ailenin kızlarıyla izdivaç dahi etmişlerdi. Burak Hacib'in oğlu ve halefi olan Rükneddin'in lakabı Hüccetü'l-Hak olduğunu bazıları söylüyorlar, bazı eserlerde de Hoca-i Hak ve Müneccimbaşı da Mübarek Hoca lakaplarına tesadüf olunur. Bu hanedanın beşincisi olan Celaleddin Siyurgatmış, hemşiresi Safvetüddin Padişah Hatun tarafından 691 (1292)'de hal' ve 693'te de katledildikten sonra mumaileyha yerine calıs olmuştur. Kutluğ Hanların sonu olan Kutbüddin Şah Cihan'ın kızı da Fars'ta hükümet eden Muzafferîlerden Muhammed'in zevcesi idi. Şark tarihlerinde bu hanedana Karahitaylar yahut Âl-i Burak dahi tesmiye olunur.

1222	Burak Hacib Kutluğ Han	619
1235	Rükneddin (Hüccetü'l-Hak)	632
1252	Kutbüddin Muhammed	650
1257	Kutluğ Hatun (Kutbüddin Muhammed'in dul zevcesi ¹¹⁶)	655
1282	Celaleddin Siyurgatmış	681
1293	Savvetüddin Padişah Hatun	693
1295	Celaleddin Muhammed Şah	694
1301-1303	Kutbüddin Şah Cihan	701-703

(741 senesine kadar valileri bulundu.
Bundan sonra Muzafferîler müstevli oldu)

116 655'ten 660 senesine kadar mumaileyhanın oğlu Haccac Sultan idare-i hükümet etmiştir.

(262)

Kutluğ Hanlar

(263)

112. Yezd Atabeyleri

Miladi 1194-1274 / Hicri 590-673

Yezd Atabeyleri Benî Kâkûye fer'î olarak tanınmıştır. Kâkûye memalikinin Tuğrul Bey tarafından 443 (1051)'te zaptından sonra Ferâmürz bin Muhammed Yezd'e naip olarak bırakılmıştı. Mumaileyhin vefatı üzerine kendisini oğlu Ali istihlaf etmiştir. Selçukîlerden Sultan Sencer kız tarafından Ali bin Ferâmürz'ın ahfadından olan Sam bin Verdan'ı Yezd'e vali nasbetmişti. Mumaileyh Sam, Yezd Atabeyleri hükümetinin müessisi olup 590'da vefat etmiştir. Bu sülalenin yedincisi olan Togaşah zamanında Moğolların istilasını vuku bulmuştur. Mezkûr sülale Yezd'de 7. asr-ı hicri nihayetine kadar hükümlan olmuştur. En sonları olan Yusufşah, İlhan Gazan tarafından hal' edilmiştir.

Miladi		Hicri
?	Sam bin Verdan	?
1194	İzzeddin Leşger bin Verdan	590
1207	Verdanruz bin Leşger	604
1219	Ebu Mansur Sipahsalar bin Leşger	616
1219	Mahmudşah bin Ebu Mansur	616
1231	Salgurşah bin Mahmud	629
-	Togaşah bin Salgurşah	-
1271	Alaüddeve bin Togaşah	670
1274	Yusufşah bin Togaşah (yahut bin Alaüddeve)	673

[İlhanîler müstevli oldu]

(264)

113. Şebankâre Atabeyleri

Şebankâre havalisi Fars'ın bir kısmını ihtiva eder. Darabcird başlıca şehridir. Şebankare Atabeylerinin ceddi Fazlûye bin Hasanveyh olup aslen bir rivayette Kürt diğer rivayette Sâsânîlerden idi. Fazlûye 464'te Sultan Alparslan'a karşı isyan etmekle esir edilmiştir. Bu devletin hükümdarları için tarih senelerinin tayini mümkün değildir. Âtidedeki esamiyi Müneccimbaşî'nin *Camiü'd-Düvel'*ine göre yazdık ve Bartold'un Rusça tercümesinde muharrer olanlar ile birleştirdik. Silsilenin dördüncüsü olan Hasanveyh el-Hasan, 507 (1113) senesinde hayatta idi. Sene 658 (1260)'de ve Atabey Muzafferüddin zamanında Darabcird şehrini Moğollar almışlar ve o neva'hiye vali olarak Kutbüddin'i nasbetmişlerdi. Sekizinci asr-ı hicride Muzafferîlerden Muhammed tarafından, Şebankâre Atabeyleri hükümetten ıskat edilmişlerdir. Bunların silsilesi hakkında malumat-ı sahihe yalnız Moğol zamanı için mevcuttur.

Miladi		Hicri
1056	Fazlûye bin Hasanveyh	448
1071	Nizamüddin Mahmud bin Yahya bin Hasanveyh	464
-	Mübarüziddin Hezâresp bin Mahmud	-
-	Hasanveyh el-Hasan bin Mübarüziddin Hezâresp	-
-	Mübarüziddin bin Hasanveyh	-
-	Muzafferüddin Muhammed bin Mübarüziddin	-
-	Kutbüddin bin Muzafferüddin Muhammed	-
-	Nizamüddin Hasanveyh bin Gıyaseddin bin Muzafferüddin Muhammed	-
-	Nasırüddin İbrahim bin Gıyaseddin bin Muzafferüddin Muhammed	-
1266	Celeleddin Tayyibşah (Nasırüddin'in amcazadelerinden)	664
1282	Bahaüddin İsmail (Celeleddin'in biraderi)	681
1289	Gıyaseddin bin Bahaüddin Nizamüddin bin Bahaüddin	} müstereken 688
-	el-Melik Erdeşir (akrabalarından)	

[Muzafferîler müstevli oldu]

﴿265﴾

114. İnal Oğulları (Diyarbakir'de)

Miladi Takriben 1097-1183 / Hicri Takriben 490-579

Diyarbakir'de 380 (990)'den itibaren bir asır kadar hükümler olan Mervânîlere Horasan Selçukîlerinden Melikşah hatime çekerek memleketlerini zaptetmişti. Bu vak'ayı müverrihler ekseriya 489 senesi olmak üzere gösterirlerse de Amid'de mevcut olan 482 ve 485 tarihli kitabelerde Melikşah'ın ve valilerinin isimleri muharrer olduğundan Mervânîlerin Amid'i 489 senesinden evvel kaybetmiş oldukları anlaşılıyor. Amid'in ilk Selçukî valisi, evvelce Mervânîlerin veziri iken Selçukîler tarafına geçen, Fahrüddeve Muhammed İbn-i Cehir olup badehu bunun evladı ve en sonra da hafidi Ebü'l-Hasan orada vali bulunmuşlardır. Melikşah'ın vefatı ve Berkıyruk'un cülusunu müteakip Melikşah'ın biraderi Tutuş 486'da Amid'e gelerek burayı işgal ve on sene sonra Dımaşk Atabeyliği'ni tesis eden Tuğtegin isminde bir Türk emirini Amid'e vali nasbetmişti. Fakat 488 (1095)'de vukua gelen bir ihtilal neticesinde Tutuş Amid'in idaresini oğlu Dukak'a ve bu da bir müddet sonra İnal isminde bir Türkmen beyine tefviz etmiştir ki işte bu, Amid'de İnaloğlu hükümetini tesis ederek Selahaddin'in fethine kadar babadan oğula intikal etmiştir. Arapça tarihlerinde Benî İnal et-Türkmanî diye malum olan bu aile

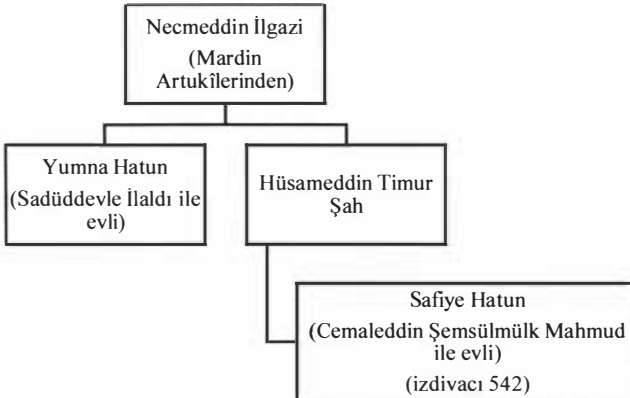
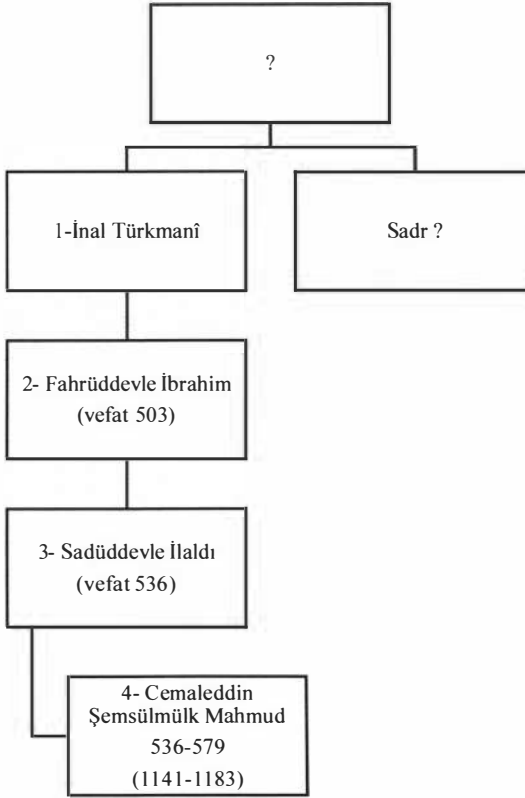
hakkında pek cüzi ve müteferrik malumat vardır¹¹⁷. Emir İnal'ın istiklali takriben 490 (1097) senesinde olduğu muhtemeldir. İnaliler, Mardin Artukîleriyle karâbet-i sıhriye peyda etmişlerdi. Sikkeleri şimdiye kadar malum değilse de bazı Bizans bakır sikkeleri üzerine madrup damgalarda Benî İnal'dan bir kaçının isimleri görülmüştür. Amid'de Cami-i Kebir'e muttasıl olan inşaat-ı nefise kısmen bunların eseri olduğu kitabeleriyle müeyyedir. Bu kitabelerin metinlerinde (266) Selçukî sultanının ismi dahi muharrer bulunmakla İnalîlerin onlara tâbi oldukları ve hatta bir nevi atabeyleri bulundukları anlaşıyor. Emir İnal'dan sonra oğlu Fahrüddeve İbrahim¹¹⁸ ve ondan sonra bunun oğlu Sadiddevle İlaldı (İl Aldı) calis olmuştur ki müverrihler bunu sehven İlgeldi diye tevsim ederler. Mumaileyh Aratıka-i Mardin'den Necmeddin İlgazi'nin Kızı Yumna Hatun ile izdivaç etmiştir. İlaldı'nın vefatı üzerine 536'da yerine oğlu Cemaleddin Şemsülmülûk Mahmud geçmiş ve 579 (1183) senesine kadar hükümet etmiştir. Ancak İnaloğullarının vezirleri olan Emir Nisanoğulları daha 534 senesinden evvel efendileri üzerine a'mâl-i nüfuz etmeye başlayıp 536'da umur-u idareyi ellerine almışlardı. Gerçi hükümeti bütün bütün İnalîlerden nez' edememişler ise de Diyarbekir'de hâkim-i mutlak olmuşlardı. Amid'in inşaat-i mühimmesinde Benî Nisan'ın dahi kitabeleri mevcuttur ve bazı bakır Bizans sikkelerinde görülen damgaların da bunlara ait olduğu zannolunur. Selahaddin Eyyûbi 579 (1183) senesinde Amid'i zapt ve Cemaleddin Mahmud ile beraber Nisanoğullarından Bahaüddin Mesud'u memlekettten tard ve ihraç ettikten sonra tekmil Diyarbekir kıtası sene-i mez-burede Eyyûbilere intikal etmiştir.

117 Max van Berchem *Amida* ismindeki Fransızca eserinde (s.54) İbnü'l-Esir, İbnü'l-Ezrak, İbnü'ş-Şeddad el-Halebî ve saireye ve Amid'in kitabelerine müsteniden Benî İnal hakkında birçok malumat cem etmiştir ki biz âtideki silsilenameyi ondan iktibasen tertip ettik. Diyarbekirli Said Paşa, *Mir'at-ül-İber*'de (c.8, s.52) ve Diyarbekir'in 1308 senesi salnamesinde dahi onlara dair hayli malumat vermiş ise de Amid kitabelerine kesb-i ıttla' etmemiş olduğundan müracaat olunan müverrihlerin mazbutatını tashih edememiş ve sehven Benî İnal ile Benî Nisan'ı yekdiğerine karıştırmıştır.

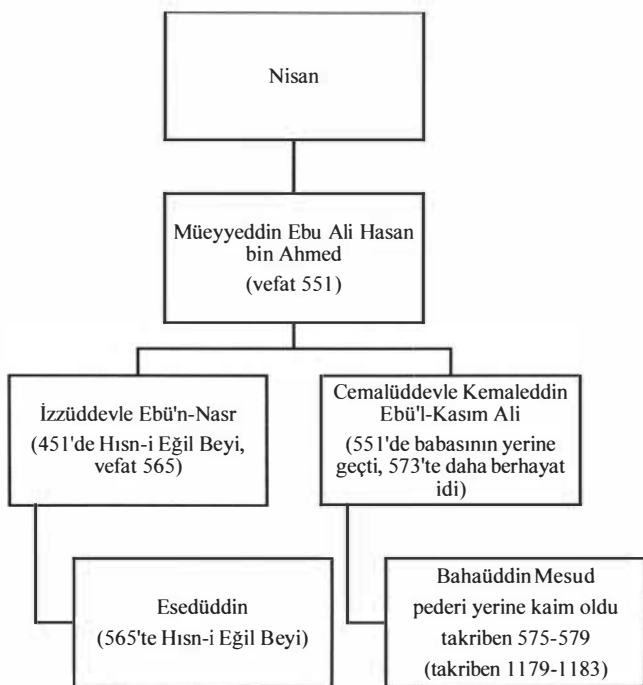
118 İbnü'l-Esir'de Tuğrul Bey'in biraderi olmak üzere 420 senesinden itibaren ismi sebke eden İbrahim Yınal'ın bununla hiçbir münasebeti yoktur. Hâlbuki yine İbnü'l-Esir'de ve 500 senesi vekayii sırasında burada mevzubahis olan "İbrahim bin Yınal et-Türkmanî Sahib-i Amid" diye tasrih olunarak 503'te vefat ettiği muharrerdir.

(267)

İnaloğulları

Nisanoğulları

ONUNCU KISIM

GARBÎ ANADOLU'DA SELÇUKLULARIN VÂRİSLERİ
TEVÂİF-İ MÛLÛK
[8. - 14. Asır]

- 115- Pervaneoğulları (Sinob'da)
- 116- Sahipataoğulları (Karahisar-ı Sahib'de)
- 117- Karesioğulları (Balıkesir'de)
- 118- Saruhanoğulları
- 119- Aydınoğulları
- 120- İzmiroğulları
- 121- Menteşeoğulları
- 122- Tekeoğulları
- 123- Eşrefoğulları (Beyşehir'nde)
- 124- Hamidoğulları (Hamid İli'nde)
- 125- Germiyanogulları (Kütahya'da)
- 126- Denizli yahut Ladik Beyleri
- 127- Karamanoğulları
- 128- Candaroğulları (Kastamonu Beyleri)
- 129- Zulkadiroğulları (Maraş ve Elbistan'da)
- 130- Ramazanoğulları (Adana'da)
- 131- Osmanlılar
- 132- Türkiye Cumhuriyeti

(270)
ONUNCU KISIM

**GARBÎ ANADOLU'DA SELÇUKLULARIN VÂRİSLERİ
TEVÂİF-İ MÜLÛK
[8.-14. Asır]**

Atabeylerin ve diğer Selçukî umerâ-i askeriyesinin memalik-i vasîa-i Selçukiye'den olan İran, el-Cezire ve Suriye vilayetinde Devlet-i Selçukiye'ye hâlef olduklarını bâlâda görmüş idik. Ancak bunlar kuvvetli devletler tesisine muvaffak olamadıklarından içlerinde en mühimleri bile daha yedinci asr-ı hicride Moğolların boyunduruğu altına girmeğe mecbur olmuşlardı. Bununla beraber memalik-i Selçukiye'den bir kısım kalmıştı ki orada Moğollar uzun müddet duramayıp Selçukîlerin yerine kendilerinden daha kuvvetli olan Osmanlı Türkleri kaim olmuşlardır. Tarih-i İslam'dan Moğol devrine ait devletleri nazar-ı mütalaaya almadan evvel Selçukîlerin memalik-i garbiyedeki vârislerinden bahsetmek lazımdır.

Yedinci asr-ı hicrinin nısf-ı ahirinde Rum Selçukîleri bütün Anadolu'nun idaresini deruhde eden ve İlhanî tesmiye olunan İran Moğollarının taht-ı tabiyetine girmişlerdi. Anadolu umuru bir Moğol valisine tevdi olunurdu. Mamefih bu memalik-i vasiada Moğol hâkimiyeti kısa bir müddet devam etmiştir. İnkırâza meyletmiş ve zaafa duçar olmuş olan Rum Selçukîleri, Moğollara kolaylıkla arz-ı mutavaat edebiliyorlardı. Fakat Selçukîlerin inkırâzıyla teşekkül eden yerli genç devletler İran müstebidlerine pek ziyade ehemmiyet vermedikleri gibi Moğollar da bunların mevcudiyet ve tesisatlarına nazar-ı bî-kaydî ile bakarlardı. Binaenaleyh Anadolu Selçukî memaliki az zaman içinde müverrihlerce Tevaif-i Mülûk tesmiye olunan büyük ve küçük birçok devletlere inkısam etmişti. Bunlardan daha Selçukîler zamanında teşekkül eden Sinob'da Pervaneoğulları ile Karahisar-ı Sahib'de Sahipataoğulları bu kısımda iptida derç edilmiş, (271) ve diğerleri mümkün olduğu kadar coğrafi bir usule tevfikân Bahr-i Sefid sahilini takip ederek şimalden cenuba doğru Karesioğulları, Saruhanoğulları, Aydınogulları, İzmiroğulları, Menteşeoğulları, Tekeoğulları, ve yine cenuptan Anadolu dâhiline girerek Eşrefoğulları, Hamidoğulları, Germiyanogulları, Denizli Beyleri, Karamanoğulları, ve Karadeniz sahilinde vaki Kastamonu Beyleri olan Candaroğulları olmak üzere tertip edilmiştir.

Bâlâda tadad olunan Tevaif-i Mülûktan başka Anadolu'nun cenubunda hükümdar olan iki devlet daha var idi ki bunlardan biri Maraş ve Elbistan'da Zulkadiroğulları hükûmeti olup Sultan Selim-i evvel tarafından istila edilmişti. Diğer de Selim-i evvel zamanına kadar bir derece istiklallerini muhafaza ettikten sonra 1017 (1608) senesine değin Osmanlılara tabi olmak üzere bir nevi muhtariyete malik olan Adana'da Ramazanoğulları hükümetidir. Bu iki devlet Mısır ile Osmanlı memaliki arasında bulunduklarından kâh Osmanlılara, kâh Mısırlılara inkıyâd etmişlerdir.

Yine Selçukî vârislerinden olan ve bu kısma idhâl edilen Osmanlılar bida-yette Tevâif-i Mülûkun en ufaklarından biri olup tahminen bugünkü Ertuğrul Sancağı denilen kıtanın bir kısmına yerleşmişlerdi. Fakat mütemadiyen kesb-i kuvvet ederek atide görüleceği veçhile diğer Tevâif-i Mülûk hükümetlerini birer birer bel' etmişlerdir.

Kitabımızın esaslı olan Lane-Poole'nin eserinde Anadolu tevâif-i mülûku hakkında ancak malumat-ı umumiye münderiç olup hâlbuki Anadolu Türkleri tarihi için hükûmat-ı mezkûrenin ehemmiyeti bedihi olmakla bunları elimize geçebilen en son tetkikata istinaden ayrı ayrı tahrir etmeyi münasip gördük¹¹⁹.

(272)

115. Pervaneoğulları¹²⁰ (Sinob'da)

Miladi 1277-1300 / Hicri Takriben 676-700

Sinob şehrini Anadolu Selçukîlerinden İzzeddin Keykavus-u evvel 611 (1214)'de Canit yahut Canik tekfurundan zaptetmişken bilahare Trabzon imparatorunun eline geçmişti. Sinob'un istirdadı ümera-i Selçukiyeden Pervane Muineddin Süleyman'ın iki sene müddetle sarf-ı mesaisi neticesi olarak Kılıç Arslan-ı râbinin evâhir-i saltanatına doğru vuku bulmuştur. Mumaileyh Sinob'u kendisine temlik ettirip hatta burayı elinden alırlar vâhimesiyle Kılıç Arslan-ı râbiyi katlettirmek gibi bir cinayeti bile irtikâb etmişti. Pervane, Sinob'da bizzat ikamet edemediğinden oğlu Muineddin Mehmed'i naip olarak oraya bırakmıştı ki Pervane'nin 676 (1277)'de idam edilmesi üzerine mumaileyh Sinob'da ilan-ı istiklal etmiş hatta Moğollara karşı harp etmeyi bile tasmin ettiği bir sırada 696 (1296) senesinde vefat etmiştir. Yerine Sinob'da kaim olan oğlu Muhezzibüddin Mesud Bey, Moğollarla müsalemetkârane bir surette geçinmeyi tercih etmiş ve fakat bera-i ticaret bahren Sinob'a gelen Ceneviz Frenkleri 698'de Mühezzibüddin'i yakalayıp bir gemi ile kendi müsta'mereleri olan Kırım'da vâki Kefe'ye götürmüşlerdi. Burada bir müddet kaldıktan sonra ağır bir fidye-i necat vererek memleketine avdete muvaffak olup 700 (1300) senesinde vefat etmiştir ki ancak yirmi dört sene devam eden Sinob'da

119 Lane-Poole'un Tevâif-i Mülûk hakkında eserine derç etmiş olduğu cetvelin tercümesine lüzum görmedik.

120 Mehaz: Müneccimbaşı, *Camiü'd-düvel*; Ahmed Tevhid, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, sene 1326, s.253.

Pervaneoğulları hükümeti nihayet bulmuştur. Şehr-i mezkûr ile havalisi Sultan Gıyaseddin Mesud-u sâninin oğlu Gazi Çelebi'ye intikal etmiştir.¹²¹

(273)

116. Sahib Ataogulları (Karahisar-ı Sahib'de)

On Üçüncü Asır Evâhiri / Yedinci Asır Evâhiri

Anadolu Selçukî Devleti'nin devre-i ahiresine mensup vüzerâ-i benâmdan olan ve Konya'da Sahib Ata diye maruf bulunan Sahib Fahreddin Ali bin el-Hüseyin bin Ebu Bekir Anadolu'da o zamanlar zuhur eden iğtişâşâtta dolayı emvâlini Afyonkarahisarı dahi tesmiye olunan Karahisar kalesinde hıfz ettiğinden buraya Karahisar-ı Sahib yahut Sahib'in Karahisar'ı namı verilmiştir. Mumaileyh hemen bilâfâsıla yirmi sene kadar makam-ı vezarette bulunduktan sonra mütemadiyen tezayüt eden Moğol müdahalesinden dolayı Akşehir civarında vâki Nadir Köyü'ne çekilerek 684 Şevval'de (Teşrinisânî 1285) vefat etmiştir¹²². Sahib Ata'nın oğulları Taceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan, Selçukî tarihince meşhur olan Cimri vak'asında 676'da telef olmuşlardır. Sahib Aata'nın ahfâdî derebeyi gibi Karahisar'da hükümran olmuşlardı ki bunlardan birinin ismi Ahmed olduğu Karahisar'da bulunan bir kitabeye nazaran zannolunuyor¹²³. Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş, Karahisar'ı zaptetmek istemiş ise de Germiyan Bey'in damadı olan Sahipoğlu memleketini müdafaa ettiğini ve şehr-i mezkûrden maada bin kadar karyeye ve dört bin askere malik olduğunu *Mesalikü'l-Ebsar* haber veriyor. Karahisar'ı bilahare Germiyanogulları istila etmiştir.¹²⁴

(274)

117. Karesioğulları (Balıkesir'de)

Miladi takriben 1300-1336 / Hicri Takriben 700-737

Karesioğulları kadim Misya kıtasında temekkün etmişlerdi ki bugünkü Karesi Sancağına tahminen muadildir. Bu hükümetin müessisi Selaçık-ı Rum'dan Mesud-u sâninin ümerasından Karesi Bey yahut Kara İsa Bey olup Selçukî inkırazını müteakip kıta-i mezkûreyi ele geçirdikten sonra Balıkesir şehrini makarr-ı hükümet ittihaz eylemiş ve Aydıncık, Manyas, Bergama, Edremit ve Gördes gibi sahilde ve dâhilde bir hayli bilâda sahip olmuştu. Karesioğulları ellerindeki sevhilden bilistifade bir donanmaya dahi malik olduktan sonra mükerreren Rumeli tarafına tecavüz ettiler. Karesi Bey zamanında,

121 Editörün notu: Gazi Çelebi hakkında doğru bilgi için sayfa 201'deki nota bakınız.

122 Sahib Ata'nın Konya'da bulunan mezar kitabesinde tarih-i vefatı böyledir. Hâlbuki hemen muasırı olan Aksarayî *Selçukname*'de Şevval 687 olarak gösteriyor. Müneccimbaşı da *Camiü'd-Düvel*'de bunu kabul etmiştir.

123 Ahmed Tevhid, *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası* sene 1341, s.357.

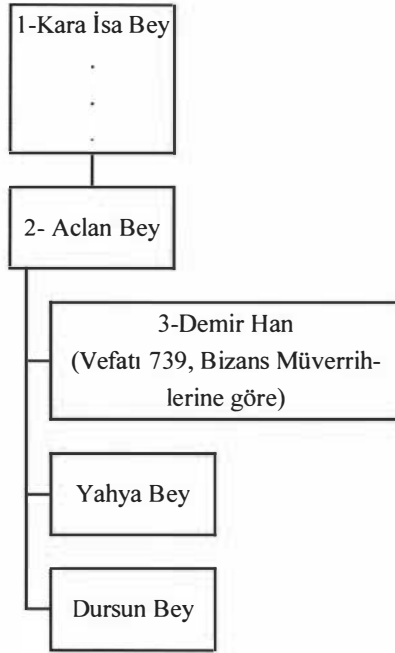
124 Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel*; Ahmed Tevhid, *Tarih Encümeni Mecmuası*, sene 1327.

gerek Moğolların mezaliminden kaçan ve gerek Ece Halil namında bir emirin idaresi tahtında olarak Dobruca'dan müfarakat eden Ehl-i İslam'ın bir kısmı Karesi iline muhaceret ettiler. Kara İsa'dan sonra Aclan Bey emarete geçmiştir ki kimin oğlu olduğu ve hangi tarihte hükümet ettiği henüz malum değildir. Selçukî ümerasından olduğu melhuzdur. Osmanlı müverrihleri Aclan'ın sahib-i kudret olduğunu ve Osman Bey'in zuhurundan itibaren Osmanlılarla sıdku hulûs üzere münasebatta bulunduğunu ve küçük oğlu Dursun'u Orhan Gazi nezdine gönderdiğini yazıyorlar. Aclan'ın vefatında oğlu Demir Han yerine kaim olup Yahşi Bey namında bir biraderi de Bergama'ya bey olmuştu. Demir Han zulüm ve sû'-i idare ile muttasıf olduğundan kendisinden nefret eden ahali bilittifak Orhan Gazi'den Dursun'u istemişlerdi. Dursun birkaç kasaba ile iktifa edeceğini ve Balıkesir ile Aydıncık ve bakiye-i memleketi Orhan Bey'e vereceğini taahhüt etti. Ulubad'ın fethinden beri Osmanlı memleketi ile Karesi emareti arasında olarak Rumların elinde Kirmastı ve Mihaliç kaleleri kalmıştı. Orhan Gazi iptida bunları fethederek badehu Balıkesir'e karşı yürüdü. Bundan haberdar olan Demir Han bir kale-i rasine olan Bergama'ya tahassun edip kendisiyle uzlaşmak üzere nezdine gelen biraderi Dursun'u ok ile helak etti. Bunun üzerine Osmanlılar kaleyi muhasara ettiklerinden Demir Han, Orhan Gazi'ye teslim olmakta muhtar kaldı. Fakat mazhar-ı af olarak 737'de Bursa'ya gönderilip 739'da orada vefat etti. İslam memleketlerinden olmak üzere Osmanlılar tarafından ilk defa fetholunan Karesi eyaletidir. (275) Orhan Gazi bu memleketin valiliğini kendi oğlu Süleyman Paşa'ya tevcih edip Hacı İlbeyi, Kadı Fazıl, Ece Bey ve Evrenos Bey gibi ümerayı da memleketin idaresine memur etti. Yıldırım Bayezid'in Ankara inhizâmından sonra Timurlenk tarafından yine eski mülk-ü mevrûslarına ikame edilen Tevâif-i Mülûk meyanında Karesioğulları dâhil değildirler. Karesioğullarının sikke darp edip etmedikleri meçhuldür¹²⁵.

Miladi		Hicri
Takriben 1300-?	Kara İsa Bey	Takriben 700-?
?	Aclan Bey bin ?	?
? - 1336	Demir Han	? -737

(Osmanlılar müstevli oldu.)

125 Mehazlar: Osmanlı tarihlerinden başka, Ahmed Tevhid, *Tarih Encümeni Mecmuası*'nda makale, sene 1327, s.564; Encümen'in neşrettiği *Osmanlı Tarihi*, s.496; Mordtmann, J. H., *Über das türkische Fürstengeschlecht der Karasi in Mysien/von Dr. J. Mordtmann, Generalkonsul a D. in Konstantinopel*, 1911.

﴿276﴾

118. Saruhanoğulları

Miladi Takriben 1300-1410 / Hicri Takriben 700-813

Bir Türkmen kabilesinden neşet eden Saruhanoğulları kadim Lidya kıtasında yerleşmişlerdi ve Manisa, Menemen, Gördes, Nif, Turgutlu, Foça gibi bilâda malik idiler. Bu hanedanın ilk hükümdarı olan Saruhan ümera-i Selçukiye'den bir uç beyi idi. Babasının ismi malum değildir. Saruhan Bey, Laskaris'in taht-ı tasarrufunda olup Türklerin Leşkeri İli tesmiye ettikleri havalinin başlıca şehirlerinden olan Manisa'yı zapt ve Selçukîlerin inhitatında tesis ettiği müstakil emarete burayı merkez ittihaz etmişti. Biraderi Ali Paşa da Nif'te bey idi. Saruhan Bey bir hayli sevâhile dahi malik olduğundan o zaman için oldukça mühim bir donanma teşkil ederek hem-civar olan Naksos Dukası ve Sakız ve Foça Cenevizlileri ve yine Cenevizlilerden olan ve Midilli beyleri bulunan Gattilusio hanedanıyla muvaffakiyetle muharebeler edip hatta bazılarının vergi bile alırdı. Bircümle Türk hükümetleri Bizans Rum İmparatorluğu'nun tabii düşmanları oldukları halde, o esnada Osmanlıların şöhreti tezayüt etmekte bulunduğundan istikbali temin maksadıyla Saruhan Bey, Aydınoğlu ve İmparator üçüncü Andronikos Palaiologos ile Foça'da Osmanlılar aleyhinde tedâfüi bir ittifak akdettiler. Hatta Saruhan Bey'in bu vesile ile imparatorun himayesini bile kabul ettiğini Bizans müverrihleri yazıyorlar. Bundan sonra zuhur eden birçok vak'alarda Saruhan, İmparatora gemi ve as-

ker göndermek suretiyle muavenette bulundu ve fakat 742 (1341)'de ittifak muâhedesini nakz ederek Yahşi isminde bir emirinin taht-ı kumandasında bulunan donanmasıyla Yunanistan sevhiline tecavüz etti ve mağluben avdete mecbur oldu. Saruhan Bey, 746 (1345)'da vefat edip yerine Fahreddin İlyas Bey ve 776 (1374)'da da bunun oğlu Muzafferiddün İshak Çelebi canişin olmuştur. Murad-ı evvelin Kosava'da şehadeti üzerine Karamanoğlu tarafından Osmanlılar aleyhine tertip olunan ittifaka İshak Bey de dâhil olduğundan Yıldırım Bayezid onu te'dip etmek üzere iken aman dilemekle memleketinin bir miktarı kendisine bırakılmıştı. İshak'ın Manisa'da 778 ve 780 tarihli kitabeleri vardır. İshak az müddet sonra vefat edip yerine 790 (1388)'da oğlu Hızırşah Bey kaim olup Yıldırım'ın tarih-i istilası olan 792 (1390) senesine kadar hükümet etti. Bu tarihten itibaren Ankara (277) inhizâmına kadar Saruhan Devleti'nde bir fasıla hâsıl olup 805 (1402)'te ise diğer Tevâif-i Mülûk gibi Hızırşah Bey dahi Timurlenk tarafından yine mülk-ü mevrûsuna sahip edildi. Hızırşah Bey'den namus-şikestane bir hareket sâdır olmasından dolayı 813 (1410)'te Çelebi Sultan Mehmed tarafından idam edilerek Saruhanoğulları hükûmetine nihayet verildi.

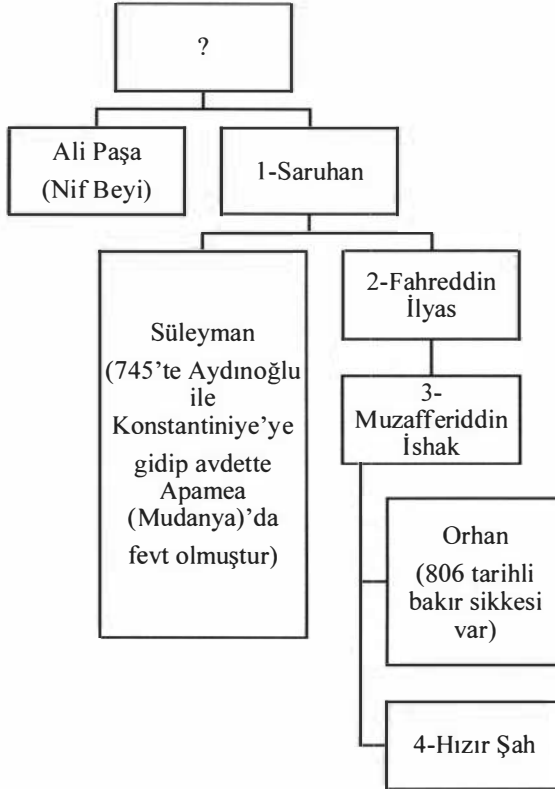
Saruhan Bey'in *gigliati* tesmiye olunan Napoli meskûkâtı tarzında musavver ve sırf Latince ibareli bir sikkesi olduğu gibi ahlaflarından bazılarının da Arabî'l-ibare gümüş ve bakır sikkeleri mevcuttur¹²⁶.

Miladi		Hicri
Takriben 1300-1345	Saruhan Bey	Takriben 700-746
1345-1374	Fahreddin İlyas	736-776
1374-1388	Muzafferiddün İshak Çelebi	776-790
1388-1390	Hızır Şah Bey (defa-i evveli)	790-792
1390-1402	Fasıla	792-805
1402-1410	Hızır Şah Bey (defa-i sâniye)	805-813

(Osmanlılar müstevli oldu)

126 Mehazlar: Osmanlı tarihlerinden başka, Ahmed Tevhid, *Tarih Encümeni Mecmuası*'nda makale, sene 1327, s.615;Tarih Encümeni'nin neşrettiği *Osmanlı Tarihi*, s.500.; yine bu tarihte, s.501'de İshak Bey'den sonra oğlu Orhan'ın Timur akabinde makam-ı hükûmete geçip pek az müddet kaldıktan sonra yerine biraderi Hızır'ın calis olduğu ve bununda 815'te idam edildiği muharrer ise de mehzaları malum değildir. Gigliati tarzındaki sikke hakkında müracaat: Schlumberger, Gustave Léon and Paulos, Lampros, *Numismatique de l'Orient latin*, Vol. 1. E. Leroux, 1878, p. 479.

(278)

Saruhanogulları

(279)

119. Aydınoğulları**Miladi 1299-1300/1403 / Hicri 699-700/805**

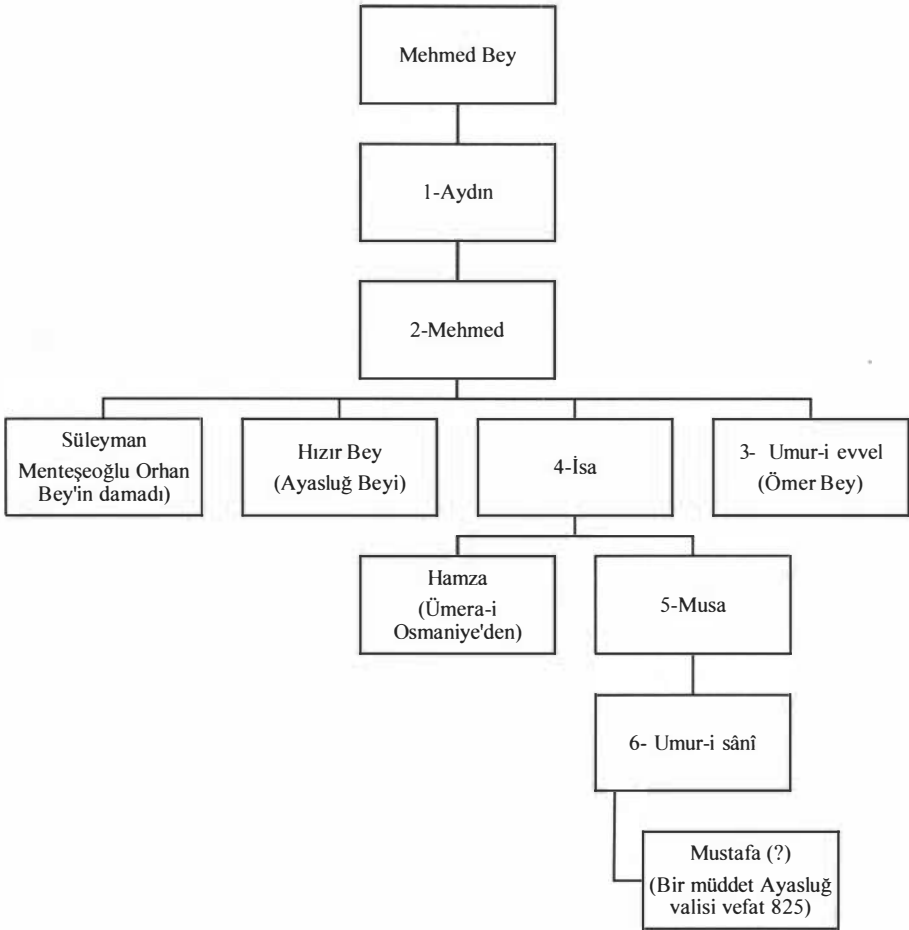
Aydınoğulları ülkesi tahminen kadim İyonya kıtasına musadif olup İzmir, Ayasluğ (el-yevm Selçuk), Aydın (Güzelhisar), Alaşehir, Birgi, Sart ilâ-âhirihî gibi şehirleri muhtevi idi. Mehmed Bey, Rum Selçukî Devleti'nde emirü's-sevahil rütbesini haiz idi ki amiral demek olur. Oğlu Aydın Bey dahi emirü's-sevahil olup Moğolların mezaliminden bızır olduğundan takriben 699 yahut 700 senelerinde Türkmen olan aşairini toplayarak ilan-ı istiklal etti. Aydın Bey, 734 (1333) senesine kadar hükümet etti. Yerine kaim olan oğlu Mehmed Bey 741 (1340) ve badehu Umur Bey demekle maruf Ömer Bey bin Mehmed 749 (1348) senesine kadar hükümet ettiler. Umur Bey bir donanma teşkiline muvaffak olarak defaatle Rumeli'ne geçti. Frenkler Papa'nın yardımıyla mumailayhin aleyhine bir Ehl-i Salib donanması gönderip İzmir'de

Umur'un gemilerini yaktıktan sonra 745 (1344)'te İzmir'i zaptettiler. Fakat Umur Bey, İzmir civarında inşa ettiği Müslüman İzmiri kalesinden Frenkleri mütemadiyen iz'ac ettikten sonra 749 (1348)'da şehiden vefat etti. Yerine biraderi İsa Bey bin Mehmed geçti. Bunun zamanında Yıldırım Bayezid, Anadolu'da fütuhata girmî vermekte olduğundan İsa Bey mukavemet edemeyeceğini anlayarak tekmi memaliki padişaha teslim etmekte muztar kaldı. Buna mükâfaten kendisine İzmir ve mülhakatı bırakılarak Aydın ilinin diğer kısımları Osmanlılara geçti. İsa Bey'in 792 (1390)'de vuku-i vefatıyla İzmir ve mülhakatı dahi Memalik-i Osmaniye'ye ilhak edildi. Binaenaleyh bu tarihten Timurlenk'in vefatına kadar Aydınolu Devleti'nde bir fasıla hâsıla olmuştur. Timurlenk İzmir'i 805 (1402)'te zaptedip havalisi ile beraber Musa Bey'e (bazı kitabelerde İsa-i sâni diye muharrerdir) verdi. Musa aynı senede vefat edip oğlu Umur-u sâni calis oldu. Müslüman İzmir'i'nin beyi olan ümera-i Osmaniye'den Karasubaşı'nın oğlu Cüneyd Bey ki İzmiroğlu demekle meşhurdur, Umur Bey'i hayli sıkıştırıp İzmir'i elinden zapt etmeye muvafak oldu (atide İzmiroğlu bahsine bakınız). Umur-u sâni 806 (1403)'da vefat etmekle Aydınolu hükümeti sene-i mezkûrede onunla münkariz olmuştur. Gerçi Umur'un oğlu olup 825 (1422)'te vefat eden Mustafa bir müddet (280) Ayasluğ'da vali olarak bulunmuş ise de ancak Osmanlıların bir memuru makamındaydı. Saruhanoğullarının gibi Aydınoluğlarının da *gigliati* tarzında musavver ve Latince ibareli Ayasluğ'da madrup bir sikkesi vardır. Diğer sikkesi Arabî huruf ile muharrerdir.¹²⁷

Miladi		Hicri
1299/1300 - 1333	Aydın Bey	699-700 /734
1333-1340	Mehmed Bey	734-741
1340-1348	Umur Bey (Ömer Bey)	741-749
1348-1391	İsa Bey	749-793
1391-1402	Fasıla	793-805
1402	Musa Bey	805
1402-1403	Umur-u sâni	805-807

(Osmanlılar müstevli oldu)

127 Mehazlar: Osmanlı Tarihleri; Galib, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiye*, s.129; Ahmed Tevhid, *Asar-ı Atika Müzesi Meskûkât-ı İslamiye Kataloğu*, kısım-ı râbi, s.388 ve *Tarih Encümeni Mecmuası*, sene 1327, s.619; Encümen'in neşrettiği *Tarih-i Osmani*, s.498; Saruhanoğulları me hazlarında mezkûr Schlumberger'in eseri.

﴿281﴾

120. İzmiroğulları

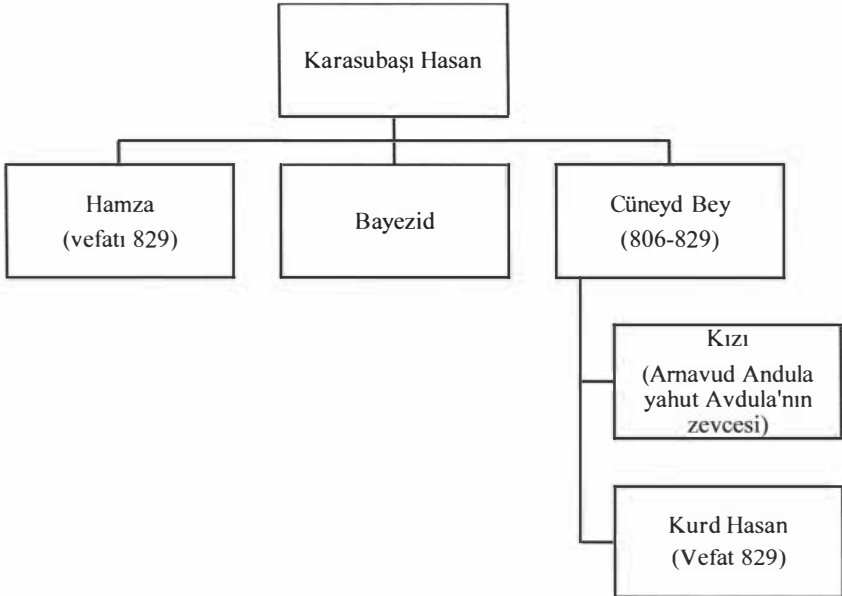
Miladi 1403-1425 / Hicri 806-829

İzmir'in Yıldırım Bayezid tarafından 792 (1390)'de zaptından sonra Müslüman İzmirli Beyliği'ne ümera-i Osmaniye'den Karasubaşı Hasan Ağa nasbolunmuştu. İzmir ve mülhakatını Timurlenk 805'te alarak Aydınoğullarına verdi. Timur'un avdetinden sonra, Karasubaşı, Ayasluğ'u ve İzmiroğlu namıyla meşhur olan mahdumu Cüneyd Bey de İzmir'i aldıklarından Aydınoğlu Umur-u sâni telaşa düşerek, Menteşeoğullarının yardımıyla onlara ilan-ı harp ve Karasubaşı'yı esir etti. Fakat bilahare Cüneyd Bey galip gelerek, babasını kurtardı. Nihayet Cüneyd Bey'i kendisine damat edinmek suretiyle Aydınoğlu mücadelâta nihayet verdi. Umur Bey'in 806'da vefatıyla, Cüneyd

Bey müstakil kaldı ve Aydınoluğlu ülkesinin kısm-ı a'zamı buna intikal etti. Bundan sonra Cüneyd Bey Osmanlılarla hayli uğraştı. Yıldırım Bayezid'in büyük oğlu Emir Süleyman emareti hengâmında Cüneyd'e karşı asker sevk etmekle Cüneyd de müttetikleri olan Germiyanoluğları ve Karamanoğullarının sadakatine güvenemediğinden Emir Süleyman'a itaatle nefsinı teslim etti. Cürmü affolunarak Ohri livasına tayin olundu¹²⁸. Emir Süleyman'ın vefatından sonra Cüneyd tekrar Anadolu'ya gelip Ayasluğ'u zapt ve Çelebi Sultan Mehmed'e karşı mükerreren isyan etti. Bu defa dahi mazhar-ı af olarak kendisine 819 (1416)'da Niğbolu livası tevcih kılınmış ise de yine rahat durmayarak bilahare müddei-i saltanat olarak zuhur eden Düzme Mustafa'ya kaçıp ona vezir oldu. Fakat burada da sebat edemeyip Çelebi Sultan Mehmed'in vefatını müteakip yine Anadolu'ya geçerek İzmir'i zaptetti. Nihayet Sultan Murad-ı sâni zamanında ve 829 (1425) senesinde üzerine sevk olunan askerle Cüneyd, Sisam adası karşısında vaki İpsili (Hypsela) kalesinde tutulup oğlu Kurd Hasan ve biraderi Hamza ile beraber katlolundu ve yalnız kendisine münhasır kalmış olan hükümeti bu veçhile muntafi oldu. Cüneyd'in sikkesi olmak üzere malum olan gümüş sikkede Cüneyd bin İbrahim muharrer olup hâlbuki Cüneyd'in babası Hasan isminde olmakla bu sikkenin burada mevzubahis olan İzmiroğluna ait olduğı meşkûttür.¹²⁹

(282)

İzmiroğulları

128 Bir rivayete göre de Cüneyd, Ohri'de vefat etmiştir.

129 Mehazlar: Aydınoluğullarında gösterilenler ve Mordtmann, *Encyclopédie de L'Islam*

(283)

121. Menteşeoğulları

Miladi Takriben 1300-1425 / Hicri Takriben 700-829

Anadolu Selçukî Devleti'nin hîn-i inkırazında Menteşeoğulları kadim Karya kıtasına musadif olan ve el'an Menteşe vilayeti tesmiye edilen kısımda takriben 700 senelerinde müstakil bir hükümet teşkil etmişlerdi. Balat, Milas, Beçin, Çine, Tavas, Mekri ilâ-âhîrihî onlara ait kasabalardır. Hükümet-i mezkûrenin müessisi olan Menteşe Bey, pederi Kürdiü'l-asl Hacı Bahaüddin gibi Selçukîler zamanında melikü's-sevahil bulunuyordu. Menteşe Bey'in vefatından sonra yerine geçen Şecaüddin Orhan Bey ile oğlu İbrahim Bey'i 733 tarihlerinde oralardan geçen seyyah İbn-i Battuta görmüş olup saraylarının Beçin'de olduğunu söylüyor. Bunların müddet-i hükümetleri tamamıyla malum değildir. İbrahim'den sonra oğulları Mehmed ile Tacüddin Ahmed Gazi'den hangisinin daha evvel hükümet ettiği muhakkak surette bilinmiyor, zira Mehmed'in 786 seneli bir sikkesi olduğu gibi Ahmed Gazi'nin Milas'ta 777,780 ve 781 seneli kitabeleriyle Beçin'de de Şaban 793 (Temmuz 1391) tarihli kabir kitabesi mevcuttur. Müverrihler Ahmed Gazi'den sonra Yakub Bey'in calis olduğunu bildiriyorlar ki bunun Mehmed Bey olması akva-i melhuzattır. Bu halde Ahmed Gazi'nin hükümeti 786'da yahut bundan evvel hitam bulmuş ve vefatı 793'te vukua gelmiştir. Bu meçhuliyet karşısında müverrihlerin ifadesine iktifaen biz de Ahmed Gazi'yi Mehmed'e takdim ettik. Ahmed Gazi, Milas'taki kitabelerinde "sultanü's-sevahil" unvanını aldığı gibi silsilesi de "Ahmed Gazi Bey İbn-i İbrahim Bey İbn-i Orhan İbn-i Mesud İbn-i Eblistan" diye yâd ediliyor. Bu Mesud ve Eblistan isimleri hakkında malumat yoktur.

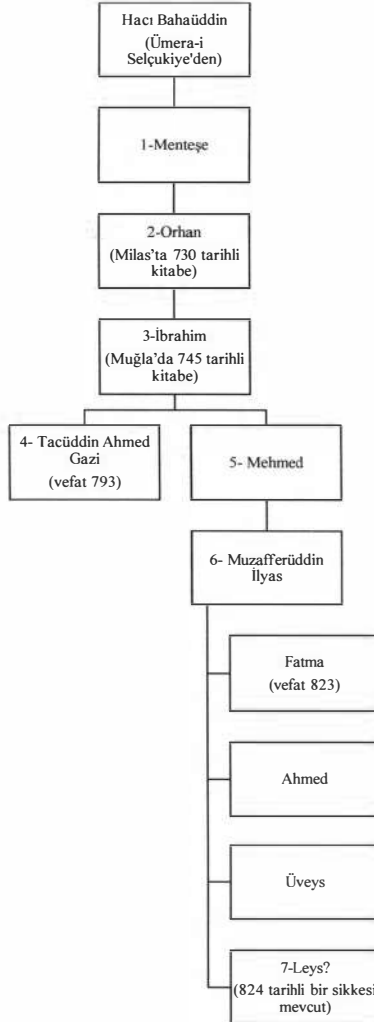
Mehmed'in yerine oğlu İlyas defa-i ula olarak 791'de calis olmuştur. İlyas Bey'in Söke kazası dâhilinde Balat'ta 806 tarihli bir cami mevcuttur. İlyas'ın sikkesi de vardır. Yıldırım Bayezid'in Anadolu'da tevâlî eden fütuhâtına karşı mukavemet edemeyeceğini anlayan İlyas Bey, 792'de Sinob'a Candaroğlu nezdine firar ettiğinden Menteşe ülkesi Timur vak'asına kadar Osmanlıların elinde kalıp 805'te ise Timur'un diğer tevâif-i mülûka yaptığı misilli Menteşeoğullarına da mülk-ü mevrûslarını iade etmişti. İşte sene-i mezburede İlyas defa-i sâniye olarak calis olup 824 (1421) senesine kadar hükümet etmişti. (284) Müverrihlerin kavlince İlyas Bey'in 829'da vefatıyla Sultan Murad-ı sâni tarafından oğulları Tokat'ta vaki Çardak-i Bedevi'de hapsolunarak Menteşeoğulları Devleti'ne hâtime çekilmiştir. Mamafih Leys bin İlyas bin Mehmed ismiyle 824 tarihli bir sikke malum olduğundan İlyas'tan sonra bu tarihte yahut bundan evvel İlyas'ın oğlu Leys makam-ı emarete geçmiş olması da varid-i hatır olmaktadır. Menteşeoğullarının dahi Aydınogulları ve Saruhanogulları gibi *gigliati* tarzında musavver ve sırf Latince ibareli bir sikkesi dahi mevcuttur.¹³⁰

Miladi		Hicri
1300- ?	Menteşe Bey	Takriben 700-?
?	Şecaüddin Orhan Bey	?
?	İbrahim Bey	?
?-1391	Taceddin Ahmed Gazi Bey	?-793
?	Mehmed Bey	?
1391	Muzafferüddin İlyas Bey (defa-i ula)	793
1391-1402	Fasıla	793-805
1402-1421	Muzafferüddin İlyas Bey (defa-i sâni)	805-824
?	Leys	?

(Osmanlılar müstevli oldu)

﴿285﴾

Menteşeoğulları

《286》

122. Tekeoğulları

Miladi Takriben 1300-1426 / Hicri Takriben 700-830

Bu hanedana dair müverrihlerin verdikleri malumat pek cüzidir. Herhalde bunlar Teke İli tesmiye olunup kadim Likya kıtasına musadif olan livaya sahip idiler. Merkez-i hükümetleri Antalya idi. Tekeliler, Harezm ve Serahs civarında meskûn olan bir Türkmen aşiretinin şubesidir. Fakat Elmalı, Kal-fatlı, Kaş, Karahisar-ı Teke, Finike, İstanoz, Kızılkaya ilâ-âhirihi gibi bilada da malik idiler. Bu hükümetin müessisi olan Teke Bey yahut Teke Paşa Selçukîler zamanında uç ümerasından olup Frenklere karşı mücadele ederdi. Selçukîlerin hîn-i inkırazında Antalya'da ilan-ı istiklal etti. Evlat ve ahfadı Tekeoğulları namıyla vilayet-i mezkûrede hükümler olmuşlardı ki Yunus Bey, oğlu Hızır Bey ve diğer oğlu Mahmud Bey ile bunun oğlu Mehmed Bey müverrihler tarafından yâd edilmektedir. Bunların Hamidoğlu ailesinden olduklarını söyleyenler de vardır. Yıldırım Bayezid'in Teke ilini 791 veya 795'te istila ettiğini Oruç ile Neşri söylüyorlar. Kendilerine "emirü's-sevahil" ve "sultanü's-sevahil" unvanını verirlerdi. Son emir olan Osman Çelebi'nin zamanında yahut daha evvel Osmanlılar Antalya'yı zapt etmişlerdi. Herhalde 830 (1426) senesinde ümera-i Osmaniye'den Firuz Bey Antalya hâkimi ve oğlu Hamza Bey de Teke ilinden Karahisar hâkimi idiler. Tekeoğlu Osman Çelebi, Antalya'nın istirdatıyla mülk ü mevrûsuna sahip olmak hevesine düşerek Osmanlılara karşı ilan-ı isyan ve Karamanoğlu'nun iğva ve muavenetiyle kaleyi muhasara etti. Bu hengâmda Firuz Bey vefat etmekle oğlu Hamza Bey kalesinin müdafasını deruhde etmişti. Az vakit sonra Osman Çelebi yakayı ele vererek idam edildi. Esir edilen hemşiresini Hamza Bey tezevvüc etti. İşte bu suretle mezkûr 830 senesinde Tekeoğlu emareti münkariz olarak bilcümle memaliki Devlet-i Osmaniye'ye zamîme kılındı.¹³¹

《287》

123. Eşrefoğulları (Beyşehir'nde)

Miladi ?- Takriben 1327 / Hicri ? – Takriben 728

Anadolu'da kadim Pisidya kıtasına musadif olan Beyşehir ve havalisinde kısa bir müddet hükümet eden Eşrefoğullarına dair malumatımız pek cüzi olup bu da kasaba-i mezkûrede mevcut olan birkaç kitabe ile 749'da vefat eden müverrih Şihabüddin el-Ömerî'nin *Mesalikü'l-Ebsar*'ında ve Eflakî Ded'e'nin *Menakübü'l-Arifin ve Meratibü'l-Kâşifin*' nam eserindeki beyanata münhasır kalıyor. Ömerî "Memleket bin Şeref" diye tevsim ettiği fasılda Rum memalikinde o zaman mevcut olan Türk ümerasının bir takım eski hükümetlerin

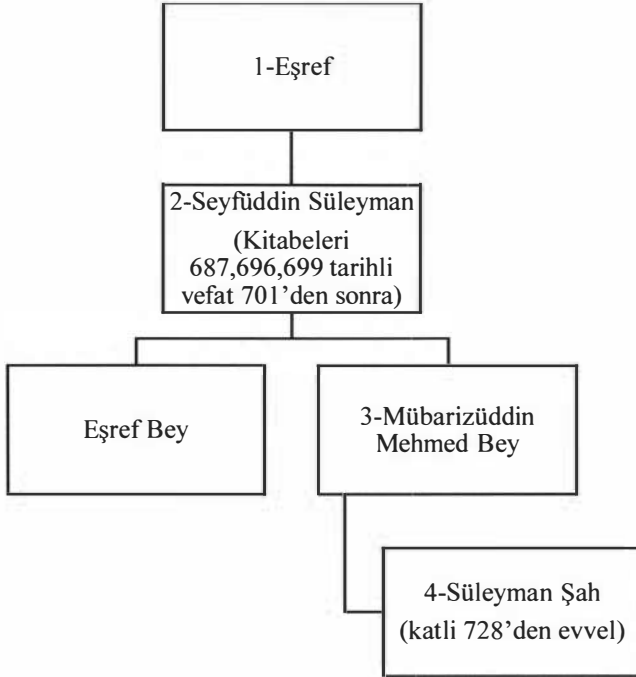
131 Mehazlar: Osmanlı tarihlerinden başka, Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel*; Ahmed Refik, "Fatih zamanında Teke ili", *Tarih Encümeni Mecmuası* sene 1340, s.65; Ali, "Teke Emareti", yine orada, s.77.; Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul, sene 1340.; Ahmed Refik, *Türkiye Tarihi*, İstanbul 1342, c.1, kısım 1, s.233.

bakiyesinden olup kendilerini muhafaza edebildiklerini ve Selçukîlerin hîn-i inkırazında kesb-i istiklal ederek dağlık mahallere hâkim kaldıklarını, ve ovalar ise Moğol ümerasının elinde bulunduğunu ve bütün bu Türk ümerasının Germiyanoglu hâkimiyetini tanıdıklarını ve Timurtaş İbn-i Çoban'ın valiliği esnasında bu Türk emaretlerini feth ve teshir ettiğini dermeyân ettikten sonra: "işte Memleket bin Şeref dahi bu takımdan idi... makarr-ı hükümeti Beyşehirli olan bu memleket müstakil bir emarettir. Ordusu yetmiş bin süvariden ibarettir. Altmış beş kasaba ve yüz elli beş karyesi vardır. Bu memleketin emiri Timurtaş'ın emriyle katlolundu..." diyor. Bu vak'a ise Timurtaş'ın Mısır'da tarih-i katli olan 728 senesinden biraz evvel olmak lazım gelir. Beyşehir'inde kale kapısında Selçukî sultanlarından Gıyaseddin Mesud-u sâni namını dahi havî olmak üzere 687 (1288) tarihli Seyfeddin Süleyman bin Eşref namına bir kitabe olduğu gibi mebnâ-i nefiseden olarak 696 tarihli bir cami dahi mevcut olup bunun kitabesinin muhtevî olduğu vakfiye hulâsasında Mehmed Bey ve Eşref Bey namlarıyla iki oğlu mezkûrdur. Cami-i mezkûra muttasıl türbenin tarihi 801 (1301) olup bu da Süleyman tarafından inşa olunduğundan mumaileyhin bu sene içinde yahut bu seneden sonra vefat etmiş olması lazım gelir. Bu kitabelerde Eşrefoglu "el-Emirü'l-Kebir" ve "el-Emirü'l-Adil" gibi unvanlar ahzediyor. 761'de vefat eden Eflakî Dede bâlâda mezkûr *Menakibü'l-Arifin*'i 719'da vefat eden Ulu Arif Çelebi'nin emriyle yazmış olup Çelebi'nin menakibi meyanında Eşrefoglu Melikü'l-Ümera (288) Mübarizüddin Çelebi Mehmed Bey, Ulu Arif Çelebi ile görüşerek oğlu Süleyman Şah'ı Beyşehir'indeki sarayında kendisine takdim ettiğini ve Timurtaş istilasından sonra Süleyman Şah'ı Beyşehir gölüne atmak suretiyle telef ettiğini bertafsil hikâye ediyor. Bundan anlaşılıyor ki vakfiye hülâsası olan kitabesinde mezkûr bulunan Mehmed Bey bilahare Mübarizüddin lakabıyla calis-i hükümet olmuş ve kendisinden sonra oğlu Süleymanşah cânîşin olarak bunun da katli üzerine Eşrefogulları münkariz olmuşlardır. Timurtaş ise 728 (1327)'de Mısır'a firar etmekle sahipsiz kalan Beyşehir, Akşehir ve Seydişehir gibi biladî sene-i mezkûrede Hamidoğlu Hızır Bey zaptedip bilahare bu memleket Hamidoğlu ülkesinin bir kısmıyla beraber 793 (1391)'te Yıldırım Bayezid tarafından zamî-me-i memalik-i Osmaniye kılınmıştır.¹³²

132 Mehazlar: Şihabüddin el-Ömerî, *Mesalikü'l-Ebsar*, yazma; Eflakî Dede, *Menakibü'l-Arifin ve Meratibü'l-Kaşifin*, yazma, Kulekapısı'nda Halid Efendi kütüphanesinde numara 321, varak 213.

"Anadolu'da İslamî Kitabeler" namıyla *Tarih Encümeni Mecmuası*'ndaki makalem, sene 1330, s.136.

Ali "Eşrefogulları hakkında birkaç söz" mezkûr mecmuada, sene 1330, s.251.

(Osmanlılar müstevli oldu)

﴿289﴾

124. Hamidoğulları (Hamid İlinde)

Miladi 13. Asır Evâhiri – 1391 / Hicri 7. Asır Evâhiri -793

Hamidoğulları iptida kadim Pisidya kıtasına muadil olan Hamidabad sancağıyla Teke livasının şimalinde 7. asır evâhirinde yerleşerek bilahare Konya sancağının garb-i cenubî kısmıyla Burdur sancağını da elde etmişlerdi. Bu devletin müessisi olan Hamid Bey Selçukîlerle beraber Türkistan'dan gelen ve Anadolu'da göçebe suretiyle imrâr-ı hayat eden Türkmen kabâilinden birinin rüesasından idi. Gerek pederi, gerek kendi ümera-i Selçukiye sırasına geçmişlerdi. Selçukîlerin hîn-i inkırazında mumaileyh kesb-i istiklal ederek kendi ismine nispeten Hamid İli tevsim olunan havalide bir hükümet teşkiline muvaffak oldu. Evlat ve ahfadından bazıları sultan lakabını ahzederlerdi. Vefatında oğlu Feleküddin Dündar Bey henüz muayyen olmayan bir tarihte yerine kaim olarak o zamanlar Anadolu'da hükümferma olan karışıklıklardan bilistifade Bahr-i Sefid sahilinde vaki Antalya'ya ve şimalde Denizli ve Germiyan emaretleri hududuna kadar tevs-i memalik etmiştir. Hatta bir rivayette Tekeoğulları bu ailenin bir şubesi idi. Makarr-ı hükümetleri olan Eğirdir şehrinin tevs-i ve tecdîd edip kendi ismine atfen buraya Felekabad namını verdi. Moğolların Anadolu'da Rum valisi bulunan Timurtaş, Hamidoğulları ülkesi-

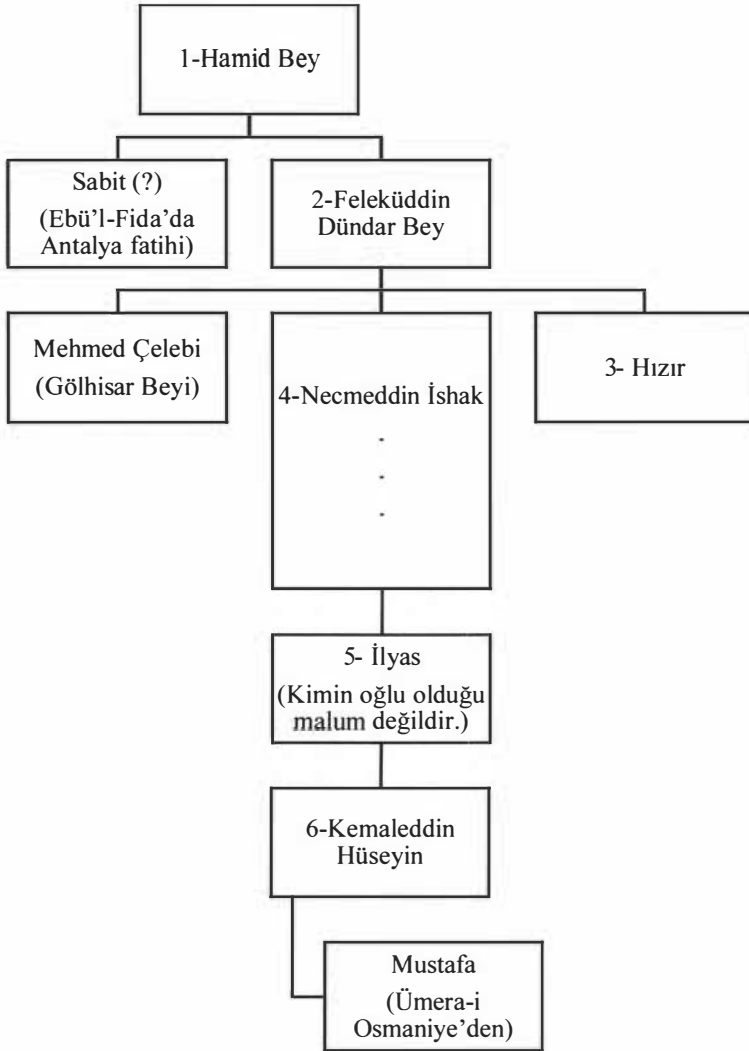
ne hem-hudud olan Eşrefoğlu hükümetini mahvettikten sonra Dündar Bey'e dahi hücum etmeye başladığından mumaileyh Antalya'ya firar etmiş ise de tutularak 724 (1324)'te katlolundu. Ve bilcümle memaliki Timurtaş tarafından istila edildi. Fakat Timurtaş da pederinin vefatından sonra Mısır'a kaçmaya mecbur olduğundan Dündar'ın oğlu Hızır Bey meydana çıkararak 728 (1327)'de memleketin kısm-ı azamını istirdat etti. Hatta evvelce Eşrefoğullarına ait olan Beyşehir, Akşehir ve Seydişehir gibi bilad-i mühimmeyi dahi bu meyanda zaptetti. Hızır Bey'in vefatında biraderi Necmeddin İshak Bey yerine calis olup diğer biraderi Mehmed Çelebi ise Gölhisar (Kalhisar) 'da Bey kalmıştı. İshak'ın yerine geçen ve kimin oğlu olduğu henüz malum olmayan İlyas Bey mükerreren Karamanoğullarının hücumuna maruz kalarak birkaç kere memleketini terk etmeye mecbur oldu. (290) Vefatından sonra oğlu Kemaleddin Hüseyin Bey calis olup Karamanoğullarının taaruzundan kurtulmak için 776 (1374)'da Sultan Murad-ı evvele iltica etti. Yıldırım Bayezid'in 783 (1381)'te Germiyanoglu kerimesiyle icra olunan velime cemiyeti esnasında ve Sultan Murad'ın talep ve ısrarı üzerine Hüseyin Bey, Hamidoğlu memalikinden Yalvaç, Karaağaç, Beyşehir, Seydişehir ve Akşehir gibi mühim noktaları Devlet-i Osmaniye'ye satmakta muztar kaldı. Hüseyin Bey tarih-i vefatı olan 793 (1391) senesine kadar hükümrân olmuş ve bir rivayette mumaileyh esbab-ı gayr-i malumeden dolayı Yıldırım Bayezid tarafından sene-i mezburede katledilmiştir. Memalikinin bir kısmı Osmanlılar ve kısm-ı diğeri Karamanoğulları tarafından istila olunmak suretiyle Hamidoğulları Devleti'ne nihayet verilmiştir. Hüseyin Bey'in Mustafa isminde bir oğlu olup Kosova muharebesinde Murad-ı evvelin maiyetinde bulunduğu mervi ise de encâmına dair malumat yoktur. Hamidoğulları meskûkâtı şimdiye kadar görülmemiştir.¹³³

Miladi		Hicri
?	Hamid Bey	?
?-1324	Feleküddin Dündar Bey	?-724
1324-1327	Fasıla	724-728
1327-?	Hızır Bey	728-?
?	Necmeddin İshak Bey	?
?	İlyas Bey bin ?	?
?- 1391	Kemaleddin Hüseyin Bey	?-793

(Karamanoğulları ve Osmanlılar müstevli oldu)

133 Mehazlar: Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel*; Sadeddin, *Tacü't-Tevarih*, c.1, s.98; Arif, *Tarih Encümeni Mecmuası*'nda "Anadolu Tarihinden Hamidoğulları" namında makale, sene 1328, s.938, Tarih Encümeni'nin neşrettiği *Osmanlı Tarihi* c.1, s.490.

﴿291﴾

Hamidoğulları

(292)

125. Germiyanogulları (Kütahya'da)

Miladi Takriben 1300-1428 / Hicri Takriben 700-832

Germiyanogullarının menşei ve bidayet ahvalleri meçhuldür. İbn-i Bîbî, Germiyan aşiretinin Malatya civarında sakin iken bilahare Ankara ve Kütahya havalisine nakettiklerini ima ederek Germiyan Beylerinin Rum Selçukî ümerasından olduklarını söylüyor ki filhakika Ankara'da bulunan 699 (1299) tarihli bir minber kitabesinde Yakub bin Alishir Alaeddin Keykubad-ı sâlisin emiri olmak üzere gösterilmiştir. Germiyan ülkesi tahminen kadim Frigya kıtasının bir kısmına mutabıktır. Merkez-i hükümetleri Kütahya idi. Germiyan bir şahıs ismi olmayıp tek mil kabileye böyle tesmiye olunurdu. Bilahare bu hanedana alem olmuştur. Germiyanogullarından tarihçe ibtida malum olan Muzafferüddin bin Alishir isminde bir emir olup 637 (1239) senesinde vuku bulan Baba İshak-ı Kefersudî isyanına karşı hareket ettiğini ve iki defa mağlup olduğunu ve 663 (1264) seneleri içinde Pervane Muineddin Süleyman rakiplerinin tenkili zımnında İlhanîlere katlettirdiği Selçukî ümerası meyanında bir Kerimeddin Alishir'in de bulunduğunu İbn-i Bibi yazıyor, ki bu ikinci Alishir, Muzafferüddin'in oğlu ve Ankara kitabesinde gördüğümüz Yakub Bey'in de babası olduğu zannedilir. Bizans müverrihlerinin de *Alisiras* diye kaydettikleri zat dahi bu olacaktır. Yakub Bey bin Kerimüddin 676 (1277) senelerinde vuku bulan Cimri Muharebelerinde bulunup bilahare maiyeti efradı Cimri'yi esir etmişlerdi. İlk Germiyan hükümdarı işte bu Yakub-u evvel addolunmak lazımdır. Mumaileyhin 699'dan sonra ve Selçukî Devleti'nin inkırazı üzerine kesb-i istiklal etmiş olması ağleb ihtimaldir. Yakub'un oğlu Mehmed Bey hakkında malumat mefkuddür. Bunun oğlu olan ve kitabesinde Sultanü'l-Germiyanîye unvanını alan Süleyman Şah Osmanlı hanedanı ile karâbet-i sıhriyede bulunmak üzere kerimesi Devlet Hatun'u şehzadeliğinde ve 783 (1381) senesinde Yıldırım Bayezid'e tezevvüc etti ki mumaileyh Çelebi Sultan Mehmed'in validesidir. Devlet Hatun, Sülehan Şah'ın zevcesi ve Mevlana Celaleddin Rumi'nin hafidesi olan Mutahhare Hatun'dan tevellüd etmiştir.¹³⁴ Devlet Hatun 816 (1413)'da vefat edip Bursa'da (293) medfundur. Diğer taraftan Süleyman Şah'ın yerine defa-i ula olarak calis olan oğlu Yakub-u sâni ise, Kütahya'da 714 tarihli Türkçe kitabede muharrer olduğu üzere¹³⁵ ana tarafından Umur isminde bir beyin torunu olmakla hemşiresi Devlet Hatun ile anaları bir değildir. Süleyman Şah, kerimesinin cihâzı olmak üzere Kütahya'yı Osmanlılara verdikten sonra Kula'ya çekilerek 790 (1388) senesinde orada vefat etmiştir. Oğlu Yakub-u sâni 792 (1390) yahut 793 senesine kadar hükümet edip sene-i mezbure zarfında Yıldırım Bayezid'in gazabına

134 Ali Emiri, *Sefine-i Mevleviye*'ye atfen *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda, İkinci sene 1335, s.429.

135 Yakub Bey, medresesi derunundaki kebir Türkçe kitabenin 5. ve 6. satırlarında "babama atası Mehmed Bey" dedikten sonra 13. satırda da "dedem Umur Bey" yazılı olmakla bu Umur Bey'in Yakub'un ancak ana tarafından büyük babası olduğu anlaşılıyor. Binaenaleyh Yakub Bey ile Devlet Hatun aynı valideden değildir.

uğradıklarından tutulup Gelibolu civarında vaki İpsala kalesinde hapis ve badehu memaliki Osmanlılar tarafından ilhak olunmuştur. Ancak Yakub Bey oradan firara muvaffak olarak Timurlenk'e iltica etmiş ve Ankara muharebesini müteakip defa-i sâniye olmak üzere 805 (1402)'te yine calis olmuştur. Timurlenk kendisini Yıldırım Bayezid'in cenazesini Musa Çelebi ile beraber Bursa'ya îsâl için memur etmiştir. Yakub-u sâni, Çelebi Sultan Mehmed ve bahusus Murad-ı sâni ile münasebet-i dostanede bulunup hatta Karamanoğullarının hücumlarına maruz kalacağını anladığından Murad-ı sâniye dehalet ederek istiladan kurtulmuştu. Yakub Bey'in zükûr evladı olmadığından 831(1427) senesinde tekmil memalikini Murad-ı sâniye vasiyet ettikten sonra 832 (1428)'de vefat etmekle Germiyanogulları Devleti münkariz olmuştur. Germiyanogullarının ancak bir nevi sikkesi malum ise de bunlar gayet nadirdir. Germiyan Devleti Kütahya, Uşak, Kula, Denizli, Simav ve Karahisar-ı Sahib gibi bilad-ı mühimmeyi mevcuttur. Osmanlılar zamanında memalik-i mezkûre Germiyan ve Karahisar namıyla iki sancağa taksim olunarak Kütahya şehri de Anadolu Beylerbeyliği'nin kürsîsi olmuştur¹³⁶.

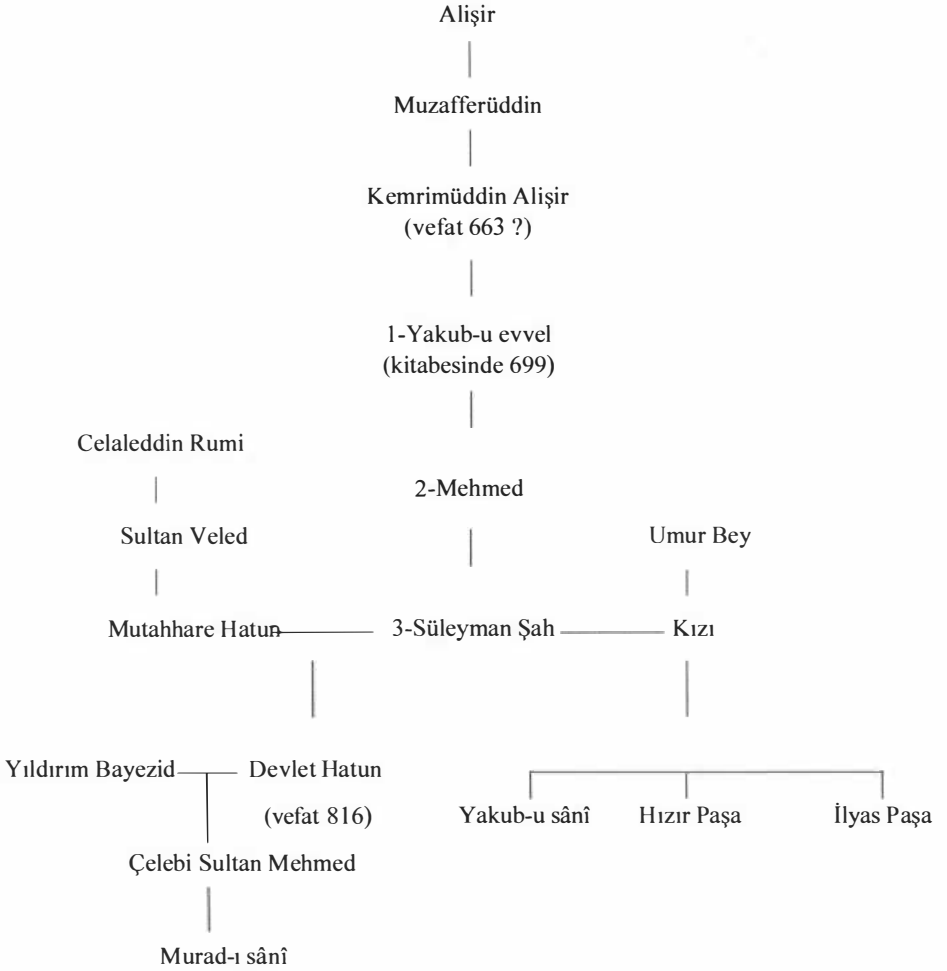
﴿294﴾

Germiyanogulları

Miladi		Hicri
Takriben 1300-?	Yakub Bey	Takriben 700-?
?	Mehmed Bey	?
?-1388	Süleyman Şah (bidayeti 779'dan evvel)	?-790
1388-1390	Yakub-u sâni (defa-i evveli)	790-792
1390-1402	Fasıla	792-805
1402-1428	Yakub-sâni (defa-i sâniye)	805-832

(Osmanlılar müstevli oldu)

136 Mehazlar: Osmanlı tarihlerinden başka, Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel*; "Germiyanoglu kitabeleri" serlevhalı makalem, *Tarih Encümeni Mecmuası*, birinci sene, s.112. Bu makalede münderic olan muvakkat silsilename bilahare yapılan tetkikat üzerine ta'dile uğramıştır. Galib, *Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiye*, s.123; Ahmed Tevhid, *İstanbul Asar-ı Atika Müzesi Meskûkât-ı İslamiye Kataloğu*, kısım-ı râbî, s.394; Ahmed Tevhid, "Kütahya'da Germiyan Beyleri" aynı mecmuada ikinci sene, s.505; mezkûr Encümen'in neşrettiği *Osmanlı Tarihi*, c.1, s.494; J. H. Mordtmann, *Encyclopédie de l'Islam*. Bunda bir silsilename de vardır.

﴿295﴾

126. Denizli Beyleri (Yahut Ladik Beyleri)

Miladi 1277 ?- 1368 / Hicri 676? – Takriben 770

Anadolu Selçukîlerinden Gıyaseddin Keyhüsrev-i sâlis Anadolu'da 676'da zuhur eden Cimri vak'asında muzaffer olunca Selçukîlerin itaatinden huruç edenlerin tedibine başlamıştı. Bu esnada Selçukîlerin uç beylerinden olduğu zannolunan bir Ali Bey'in ecânibe meyletmiş olmasından dolayı Ladik ve Honas ahalisi sultana şikayet ettiklerinden, mumailiyh tutularak Develi Karahisar'da hapsedildiğini ve orada korkusundan vefat ettiğini İbn-i Bîbî yazıyor¹³⁷

137 Ali'nin Türkçe *Selçukname* tercümesinde bu Ali Bey'in Germiyanlı olduğu münderiçtir.

İşte bu Ali Bey'in Denizli emareti müessisi olan Şücaeddin İnanç Bey'in pederi olması muhtemeldir. Bu aile hakkında malumat-ı tarihiye hemen mefkûd gibidir. Yalnız bir kitabe ile birkaç sikkeden ve Battuta'nın verdiği bazı malumattan gayri elimizde bir vesika yoktur. Anadolu'da hicri 8. asırda seyahat eden İbn-i Battuta, Ladik sultanı Yınanç Bey ve oğlu Murad Bey'le mülaki olduğunu söylüyor. Denizli'de mevcut olan 735 tarihli bir kitabede bu isim "Tetec" suretiyle muharrerdir. Mamafih İbn-i Battuta bu ismi harekeleyerek "Yınanç" olmak üzere kaydedip 732'de kendisi ile mülaki ettiğini söylüyor. İstanbul'da Ali Emiri kütüphanesinde Ladik emiri Murad İbn-i İnanç namına yazılmış Türkçe bir Fatıha tefsiri mevcuttur. İkinci emir olan Murad Bey'in Ladik'te madrub birkaç sikkesi olduğundan babasından sonra bunun calis olduğu tebeyün eder. Diğer bir sikkede de İshak bin Murad ismi okunuyor. Bu da silsilede üçüncü emirdir. Bu sikkelerin hiçbirinde tarih yoktur. Ladik'te madrub 763 (1361) tarihli bir diğer sikkede "Abdullah İshak" görülüyor ki bunun "Abdullah bin İshak" olması muhtemeldir. Denizli eyaleti evvela Germiyanoglu Süleymanşah'a geçerek bu emaret münkariz olmuştur. Bunun tarihini tayin etmek mümkün değilse de Denizli'de Süleymanşah namına 770 (1368) tarihli bir kitabe mevcut olduğundan bu seneler içinde olması muhtemeldir. Murad-ı sâni 832 (1428)'de Germiyan memaliki ile beraber Denizli vilayetini de memalik-i Osmaniye'ye ilhak etmiştir.¹³⁸

﴿296﴾

127. Karamanoğulları

Miladi Takriben 1256- 1483 / Hicri Takriben 654-888

Selçukî Devleti'nin inkırazı üzerine mirasına konanlar meyanında, Osmanlı Devleti'nden sonra Anadolu'da en büyük ve en kuvvetli olan Karamanoğlu Devleti idi. Kendi zamanları için Karamanoğullarının hayli medeni ve müterakki bulundukları ilk merkezleri olan Ermenek ve sonraki makarr-ı hükümetleri olan Karaman (Larende) ve Konya ile Ereğli, Aksaray ve sair birçok mahallerde bıraktıkları mebnî-i âliye ile müsbettir. Sınaat-i nefise-i İslamiye noktasından mebanî-i mezkure Selçukî ve Osmanlı sınaatî arasında bir hatt-i fasıl teşkil eder. Selçukîler zamanında lisan-ı resmi Farisî olduğu halde Karamanlılar Türkçeyi kullanmış olduklarından Türk edebiyatına da hizmetleri sebk etmiştir. Karamanoğulları tarihi neşredilen kitabe ve sikkelerinin ve müverrihlerin, bilhassa sırf Karamanoğlu tarihi olan Şikarî'nin¹³⁹ yardımı ile bir dereceye kadar tenevvür etmeye başlamıştır.

138 Mehazlar: İbn-i Battuta, Paris tabı, c.2, s.275; Ahmed Tevhid, *Tarih Encümeni Mecmuası*, sene 1328, s.809; Ali, yine orada, sene 1341, s.255: bu makalede Denizli Beyleri "İnançoğulları" namıyla tevsim edilmekte olup bunlar hakkında bir hayli malumat münderiştir.

139 *Şikarî Tarihi* namıyla muhtelif eserler vardır. Bu tarihin aslı, Karamanoğlu Alaüddin Bey'in emriyle Şair Yarıcani tarafından şehname tarzında Farisî olarak nazım edilen eserin Şikarî tarafından neşren tercümesidir. Bir nüsha-i müstensihesi İstanbul'da Ali Emiri Kütüphanesi'nde mevcuttur.

Anadolu Selçukîlerinden Alaeddin Keykubad-ı evvel 625 (1228) senelerinde Ermenek ve havalisini fethettikten sonra oraya bazı Türkmen kabâili iskân edip bunların başına kendi beylerinden Kerimüddin Karaman bin Nure (yahut Nure Sofi)'yi nasbetmişti¹⁴⁰. Rükneddin Kılıç Arslan-ı râbî, 654 (1256)'te Ermenek Beyliğini Karaman'a tevcih etti. Mumaileyh takriben 660 (1261)'da vefat edip yerine oğlu Mehmed-i evvel kaim oldu. Mehmed Bey (297) İzzeddin Keykavus-u sâninin oğullarından olmak iddiasıyla türeyen Cimri ile birleşerek 675 (1276)'te Konya'yı zapt ve Cimri'yi Selçukî tahtına oturttu. Gıyaseddin Keyhüsrev-i sâlîs, Moğol ve Selçukî askeri vasıtasıyla 676 (1277) senesinde Mut Ovası muharebesinde Mehmed Bey'i ve badehu Cimri'yi dahi tutturarak katletti. Mehmed'in yerine biraderi Mahmud Bey cânîşin oldu. Eğer İbn-i Battuta'nın 733 (1332) senesinde haber verdiği Bedreddin kelimesi Mahmud'un lakabı ise bu sene içinde berhayat olduğu muhtemeldir. Mahmud'dan sonra kitabelerde isimleri görülen Burhaneddin Musa, Fahreddin ve Şemseddin'in birer müddet cânîşin olduklarını Şikarî söylüyor. Bunlardan sonra Alaeddin Halil calis olmuştur ki 772 (1370) ve 783 (1381) senelerinde hükümler olduğu kitabeleriyle müspet ise de ne sene-i cülusu ve ne de vefatı malum değildir. Müverrihlerin hiçbir vesikaya müstenid olmayarak yekdiğerinden iktibâsen silsile-i Karamaniye'ye idhâl ettikleri Yahşi işte bu olacaktır. Hâlbuki Yahşi ismine şimdiye kadar hiçbir kitabede ve ne de Şikarî tarihinde tesadüf olunmamıştır. Yalnız İstanbul müzesinde Ali bin Yahşi ismiyle Konya'da madrub fakat tarihsiz bir sikke vardır. İlk defa olarak "es-Sultanü'l-Azam" ve "Seyyid-i Selatinü'l-Arap ve'l-Acem" unvanlarını takınan Alaeddin Halil'e oğlu Alaeddin Bey halef oldu. Alaeddin 783 (1381)'te Murad-ı evvelin kerimesi Nefise Hatun'u tezevvüc etmiştir. Bu müsâherete rağmen Osmanlılarla mükerreren muharebe edip nihayet Germiyan vilayetinde vaki Akçay sahrası muharebesinde Osmanlılara esir olarak 793 (1391)'te Timurtaş Paşa tarafından katledilmiş ve Nefise Sultan'dan olan oğlu Mehmed Bey de Bursa'da haps olunmuştur. Bunu müteakip Akşehir, Aksaray, ve Konya muvakkaten memalik-i Osmaniye'ye ilhak kılınmış olmakla 793'ten Timur vak'asına kadar hükümet-i Karamaniye'de kısmen bir fasıla kaydolunabiliyor.

Filvaki bu fasılanın umum Karaman memalike şümülü olamayıp bu müddet zarfında Taş İli, Karamanlılar yedinde bulunduğu gibi Niğde için de Karamanlıların Sivas sultanı Kadı Burhaneddin ile harp etmiş oldukları Kadı Burhaneddin tarihi olan Bezmü Rezm'de mundericidir. Mehmed-i sâni'yi Timurlenk 805 (1402)'te Bursa mahbesinden çıkarıp diğeri Tevâif-i Mülûk'a yap-

140 Ali'nin Türkçe *Selçukname* tercümesinde Karamanoğullarının cediti Ermenek nevasisinde vaki Kamereddin İli dedikleri mahalde kömürücü Türkmenlerden biri olduğu badelbeyan Nure Sofi'nin oğlu olan Karaman'ın kutta-i tariklik etmesinden dolayı tahassun ettiği orman Sultan Rükneddin tarafından kuşatılarak ormanla beraber ihrâk ve kapıcıbaşı olan biraderi Bunsuz'un hapsedildiği ve Karaman'ın oğullarının da Gevela kalesinde hapsolundukları ve bu halin Sultan Gıyaseddin zamanına kadar devam ettiği ityân olunuyor. Nure Sofi'nin Ermenü'l-asl olduğunu yalnız Cenabi yazmış ve diğeri bazı müverrihler de ondan iktibâs etmişlerdir. Fakat ne İbn-i Bibi'de ne de Şikarî'de buna dair bir söz yoktur. Nure'nin babası olmak üzere Şikarî "Sadeddin" isminde birini yâd ediyor.

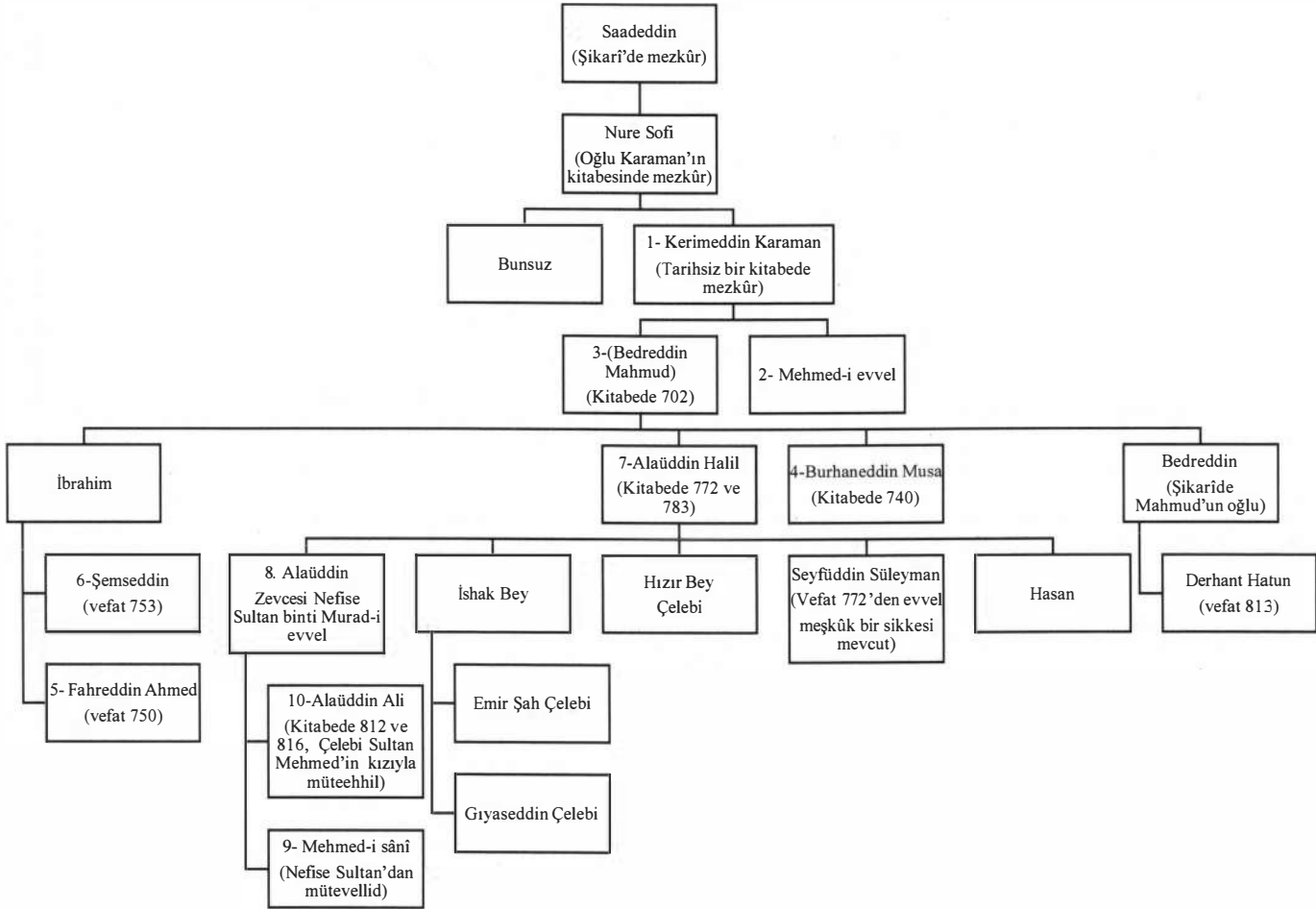
tığı veçhile buna da mülk-ü mevrûsuna iade eylemiştir. Mehmed'in Timur namuna madrub sikkeleri vardır. Mehmed, 814 (1411)'te Germiyan memaliki-ni zaptetti ise de 817'de (298) Çelebi Sultan Mehmed tarafından oradan ihraç olunmuştur. Mehmed Bey, Osmanlılarla 818 (1415)'de giriştiği muharebede esir olmuş ve fakat padişah tarafından mazhar-ı af olarak memleketine gönderilmişti. Bilahare Mısırlılarla münasebet peyda edip hatta Sultan'ül- Müeyyed Şeyh'in himayesini kabul ederek onun namına sikke ve 820 (1417)'de hutbe tertip ettirmişti. Fakat Mehmed Mısırlılarla da bozuşup 822'de zuhur eden muharebede esir olarak Kahire'ye sevk olunmuştu. Biraderi Alaeddin Ali Bey'i Mısırlılar Karaman'a vali nasbettiler. Binaenaleyh 822'den 824 senesine kadar hükümet-i Karamaniye'de ikinci bir fasıla husule gelmiştir. Hâlbuki Mehmed Bey, 824 (1421)'te Mısır'dan kurtularak defa-i sâniye olarak cülus etmiş, bunu müteakip Osmanlıların elinde bulunan Antalya'yı muhasara ettiği bir sırada ve 827 (1424) senesinde helak olmuştur. Bu vak'a üzerine Mısır taraftarı olan biraderi Alaeddin Ali Bey, 827'de ilan-ı istiklal etti ise de Mehmed Beyzade İbrahim Bey ile beyenlerinde saltanat davası açılmakla İbrahim ile biraderi İsa müttefiken Murad-ı sâniye dehalet ettiler. Padişah bu iki kardeşe hemşirelerinden ikisini akd ile İsa Bey'e Rumeli'de bir sancak verip Karaman hükümetini de Ali'nin elinden alarak kendisine Sofya sancağını vermiş ve bir diğer hemşiresini de ona tezevvüç etmiştir. Murad-ı sâni 827'de Karaman hükümetini vâris-i hakikisi olan İbrahim Bey'e tevcih edilmiştir. Mumaileyh İbrahim Bey ile kendisinden sonra hükümet eden oğullarına ait vekai Osmanlı tarihlerinde oldukça mazbut ve bir hayli kitabe ve sikkeleri de mevcuttur. İbrahim'in Larende'de bulunan seng-i mezarı 868 (1463) senesiyle müverrahtır. İbrahim'in oğullarından Pir Ahmed, Kasım, ve Alaeddin, Çelebi Sultan Mehmed'in kerimesinden ve fakat ekber evladı olan İshak başka bir valideden doğmuşlardı. İbrahim Bey tahtını İshak'a bırakmak isteginden daha hin-i hayatında kardeşler beyninde münâferet baş göstermişti. Fakat vefatından sonra Pir Ahmed'in cülusuyla neticelendi. Bu halden muğber olan İshak, Akkoyunlu Uzun Hasan'a iltica edip bunun yardımıyla Konya'yı zapt ve tahta kuûd etmiş ise de müddet-i hükümeti pek az devam etmişti. Zira Fatih Sultan Mehmed karâbeti iktizası Pir Ahmed'i tercih ve himaye ederek İshak Uzun Hasan tarafına firara mecbur etti. Fakat tekrar gelip hükümrân olduğu elde bulunan 880 tarihli bir sikkesiyle müsbittir. Müverrihler İshak'ın 892 (1487)'da Ruha'da vefat ettiğini yazıyorlar. İşte bu suretle Pir Ahmed (299) 869 (1464)'da İçil ile beraber bütün Karaman'a malik olduktan sonra Devlet-i Osmaniye'ye bir bahane ile ilan-ı harp etmekle bilmukabele 871 (1466)'de münhezim ve Konya şehri tarih-i mezburda suret-i kat'iyede memalik-i Osmaniye'ye ilhak edilmiştir. Bundan sonra Larende ve Niğde taraflarına çekilen Pir Ahmed, biraderi Kasım ile birleşerek 874 (1469)'te müştereken hükümet ettiler ve fakat bu teşebbüste dahi bir muvaffakiyet hâsıl olamayıp Pir Ahmed intihara tasaddiden sonra hudud-u Şamiye'de ve 880 (1475) senesinde sefalet içinde vefat etmiştir. Biraderi Kasım ise 874'ten sonra Karaman memalikinden elinde kalan parçada bir müddet müstakilen hükümet sürüp sonra Osmanlıların hücumuna maruz kalarak 880'de Larende civarında münhezim olmuştur. Bayezid-i sâninin cülus etmesi ve Bursa'da şehzade Cem'in mağlubiyeti ve Karaman

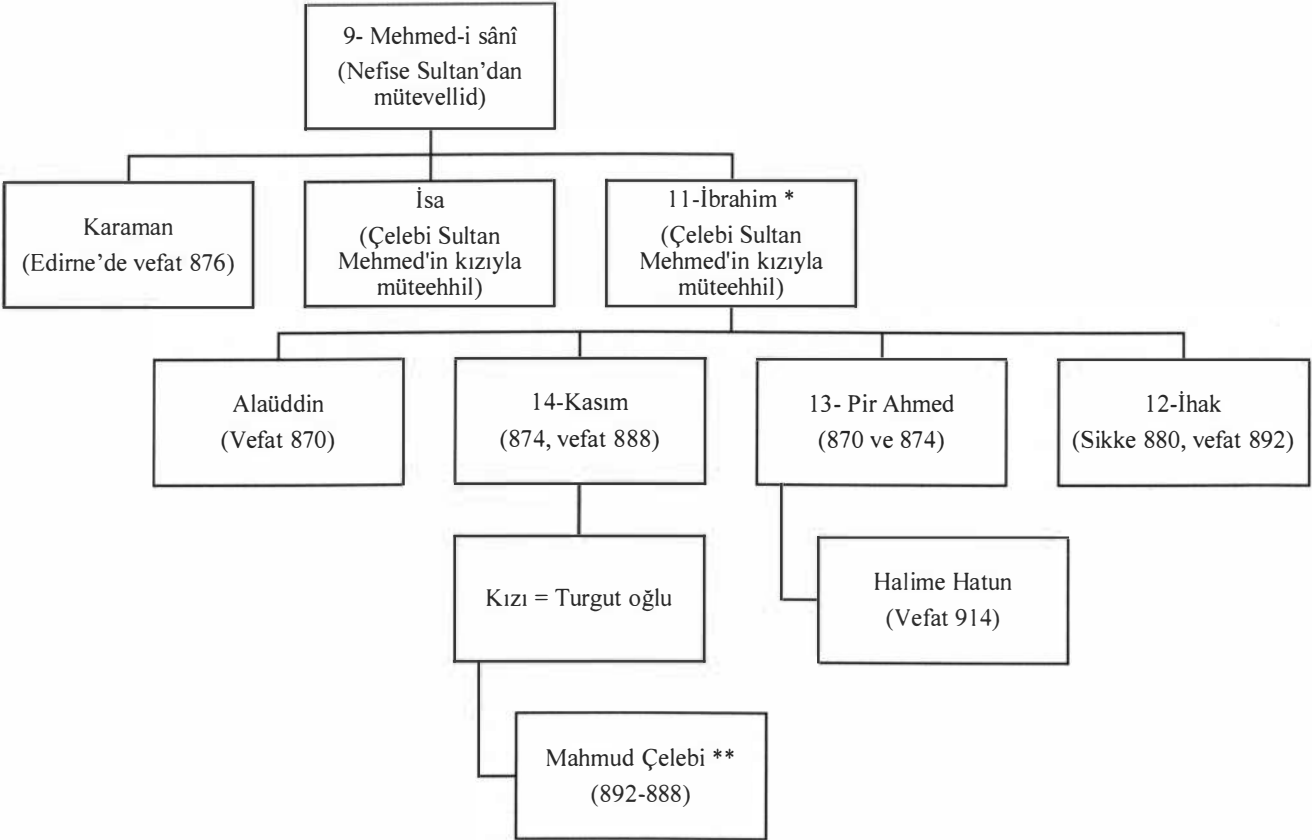
diyarına gitmesi üzerine Cem'in Rodos şövalyelerine tarih-i ilticası olan 887 (1482) senesine kadar Kasım Bey, İçil'de kendisiyle teşrîk-i mesai etti. Fakat Cem'in Anadolu'dan müfarakatını müteakip Kasım, Bayezid-i sâni ile akdetmiş olduğu bir muahede neticesinde İçil kıtasına destres olarak tarih-i vefatı olan 888 (1483) senesine kadar orada kalmıştır. İşte bu tarihte Karamanoğlu Devleti münkariz olmuş addolunuyor. Şikarî'den naklen Camiü'd-Düvel'de Müneccimbaşı, Kasım ile beraber üç oğlunun ve akrabasından otuz kişinin mesmumen vefat ettiklerini ve güya Kasımın veziri Hocantî (Hocendî) oğlunun Bayezid-i sâni tarafından itma olunarak bu cinayeti irtikâb etmiş olduğunu beyan ediyor. Gerçi Kasım'ın vefatında ümerası yine mumaileyhin kızının oğlu veyahut kızının zevci ve Karamanoğlu hükümetinin ekâbirinden olan Turgutoğlu Mahmud Bey'i Sultan Bayezid'in tasvip ve tasdikiyle Karaman hükümdarı nasbetmişlerse de bir müddet sonra Devlet-i Osmaniye'ye karşı ilan-ı isyan ve Mısır tarafına temâyül ettiğinden üzerine asker gönderilerek 892 (1487)'de Haleb'e firara mecbur edilmiştir. Bundan sonra Karamanoğullarının nam ve nişanı kalmamıştır.¹⁴¹

141 Mehazlar: Osmanlı tarihlerinden başka İbn-i Bibi, Aksarayî, Şikarî; Ali, Türkçe *Selçukname* tercümesi, Revan Odası kütüphanesinde yazma, numara 1390; Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel ve Sahaifül-Ahbar*; Galib, *Takvim-i Meskûkât-i Selçukiye* s.110; Ahmed Tevhid, *İstanbul Asar-i Atika Müzesi Meskûkât-i İslamiye Kataloğu*, kısım-i râbi, s.358; *Tarih Encümeni Mecmuası*'nda "Karamanoğulları hakkında vesaik-i mahkûke" nam makale, sene 1327-28. Tarih Encümeni'nin neşrettiği *Osmanlı Tarihi*, c.1, s.485. I.H.Kramers, *Encyclopédie de l'Islam* Karamanoğulları hakkında en son intişâr eden tettebbu bu olup nihayetinde mufassal bir silsile-i name ile Karamanoğulları Tarihi hakkında bir de bibliyografya muhtevidir.

((300))

Karamanoğulları

* Bazı tarihler 11. Hükümdar olan İbrahim Bey'in Karaman, Süleyman ve Nure Sofi namıyla üç oğlu daha olduğunu ve Süleyman ile Nure'nin Fatih zamanında İstanbul'a dehalet ettiklerini söylüyorlar.

** Bir rivayette kızının zevcesi ve *Camii'ü-Düvel'e* nazaran Kasım Bey'in kızı kardeşinin oğlu.

﴿302﴾

Karamanoğlu

Miladi		Hicri
Takriben 1256	Kerimeddin Karaman bin Nurc	Takriben 654
1261	Mehmed-i evvel	660
1278	Bedreddin Mahmud	677
?	Burhaneddin Musa	?
?	Fahreddin Ahmed	?
?	Şemseddin	?
?	Alaüddin Halil	?
1381	Alaüddin	783
1391	(Kısmen fasıla)	793
1402	Mehmed-i sâni (defa-i evveli)	805
1419	(İkinci fasıla)	822
1421	Mehmed-i sâni (defa-i sâniye)	824
1424	Alaüddin Ali	827
1424	İbrahim	827
1463	İshak	868
1464	Pir Ahmed	869
1469	Müştereken Pir Ahmed ve Kasım	874
?	İshak (defa-i sâniye)(vefat 892)	?
1469-1483	Kasım	874-888

(Osmanlılar müstevli oldu)

﴿303﴾

128. Candaroğulları (Kastamonu Beyleri)**Miladi Takriben 1292-1461 / Hicri Takriben 691-866**

Kastamonu'da icra-i hükümet eden beyler ki Osmanlı müverrihleri onların altıncısı olan İsfendiyar Bey'in ismine atfen İsfendiyaroğulları, veyahut son hükümdarlarının ismine nispeten Kızıl Ahmedliler diye yâd ederler. Halid bin Velid neslinden olduklarını iddia ederlerdi¹⁴². Fakat bu iddiaya mevsuk nazarıyla bakılamayacağı gibi bazı müverrihler de onlara taife-i Ekraddandır demeleri dahi zayıf bir rivayetten ibarettir. Bu hanedanın diğer Anadolu Tevâif-i Mülûku gibi bir Türkmen kabilesinden neşet etmiş oldukları ağıleb ihtimaldir. Kadim Paflagonya kıtasına muadil olan Kastamonu vilayetini Selçukîlerle beraber gelen Kayılardan ve ekâbir-i Selçukiyeden Hüsameddin

142 Bu aileden Şemsi Ahmed Paşa'nın manzum *Vikaye* mukaddimesinden, müracaat, Peçevi, c.2, s.11.

Çoban Bey fethetmiş ve kendisine mükâfaten burası malikâne olarak verilmişti. Emir Çoban kemal-i muvaffakiyetle birçok mübarezelerde bulunmuştur. Oğlu Alp Yürük ve bunun oğlu Muzafferüddin Yavlak Arslan dahi Kastamonu'yu muhafaza etmişlerdi. Konya Selçukîlerinden İzzeddin Keykavus oğullarından Rükneddin Kılıç Arslan-ı râbî 690 (1291)'da Kırım'dan Anadolu'ya geçerek Kastamonu havalisinde ilan-ı istiklal etmesi üzerine Rum'da ismen Selçukî sultanı olan biraderi Gıyaseddin Mesud-ı sâni ile aralarında açılan muharebede hazır bulunan Yavlak Arslan maktul düştüğünden 691 (1292)'de İlhan Geyhatu, Selçukî ümerasından Şemseddin Timur Candar namında bir beyi Kastamonu valisi nasbetmiştir ki Kastamonu'da Candaroğulları hükümetinin müessisi addolunur. Bu hanedana ait bazı vakfiyelerde ve İsmail Bey'in *Halviyat* nam eserinde Şemseddin bin Yaman Candar yazılı olduğundan bazı müverrihler "Yaman" kelimesinin "Timur" dan muharref olduğunu söylerler, ve Candar lafzından dolayı da şu son zamanlarda bu hanedan Candaroğulları namıyla yâd edilmeye başlamıştır. Tarih-i mezkûrda nefsi-i Kastamonu şehri daha Emir Çoban evladından Nasırüddin Mahmud bin Yavlak Arslan'ın elinde bulunduğundan gerek Şemseddin Timur, gerek oğlu Süleyman Paşa bidayet-i hükümetinde Eflugan (Eflani) tesmiye olunan Safranbolu kazası nevahisinden (304) Eflani'de hükümet ederlerdi. Zaten Timur tamamıyla müstakil bir devlet teşkil edemeyip fakat vefatında yerine geçen oğlu Şücaeddin Süleyman Paşa cem ettiği taraftarlarıyla Kastamonu'da Mahmud bin Yavlak Arslan'ın sarayını basarak bunu katlettikten sonra ilan-ı istiklal etmiştir. Mumaileyhin İlhaniye'den Ebu Said Bahadır Han namına 725 (1325) tarihli bir sikkesi olduğuna nazaran bu sağ oldukça ona itaat, ve ancak Ebu Said'in tarih-i vefatı olan 736 (1335)'dan sonra yalnız kendi namına olarak sikke darp ettirmiştir ki istiklali bu tarihten itibaren olunur. Candaroğullarının bazen "Emirü'l-Kebir" ve bazen "Sultan" unvanlarını aldıkları sikke ve kitabelerinden müsteban olmaktadır.

Sinob'da Gazi Çelebi hükümetinin inkırazından sonra Süleyman Paşa burayı da zaptetmişti. İbn-i Battuta, Süleyman Paşa'nın İbrahim, Emir Ali ve el-Cevad namlarıyla üç oğlu olduğunu haber veriyor. Süleyman Paşa, 740 (1339) senesinde daha hükümet ediyordu. Tarih-i vefatı malum değildir. Süleyman'ın Yakub isminde bir biraderi olduğu Halviyât'ta mezkûrdur. İbn-i Battuta Gıyaseddin İbrahim'in Sinob'da emir olduğunu söylüyor. İbrahim'den sonra Yakub bin Şemseddin Timur'un makam-ı hükümete gelmiş olması muhtemeldir. Bundan sonra yerine Yakub'un oğlu Adil Bey ve onun da yerine Osmanlı tarihlerinde "Kötürüm" lakabını taşıyan Bayezid Bey bin Adil Bey calis olmuştur. Osmanlılarla münasebet-i hasımanede bulunan Bayezid Bey'in 787 (1385)'de vefat ettiği Sinob'daki kabir kitabesinden anlaşılıyor. Bayezid'in oğullarından olup Süleyman Paşa diye maruf olan Süleyman-ı sâni 785'te pederine karşı isyan ve biraderi İskender'i katlettikten sonra Devlet-i Osmaniye'ye iltica ve Murad-ı evvelin muavenetiyle Kastamonu'ya sahip olup bu ahval arasında Sinob'a çekilmiş olan pederinin hin-i vefatında müstakil kalmıştır. Süleyman-ı sâni bidayette Osmanlılar ile hoş geçinmiş ise de Yıldırım Bayezid Anadolu'nun müstakil devletlerini birer birer ortadan kaldırma-ya başlayınca siyasetini Yıldırım'ın aleyhine çevirmiş ve nihayet aralarında

795 (1392)'te vukua gelen harpte Süleyman Paşa maktul olmuş ve Kastamonu vilayeti de Osmanlılar tarafından ilhak edilmiştir. Kötürüm Bayezid'in diğer oğlu olan İsfendiyar Bey, Sinob kalesine sahip kalmıştı. Binaenaleyh mumai-leyhin bidayet-i hükümeti 795'ten itibaren olunabilip Candaroğullarında diğer Tevâif-i Mülûk gibi bir fasıla-i hükümet yoktur. Timurlenk, Anadolu'ya hin-i vürudunda İsfendiyar Bey ona iltihak hatta (305) Osmanlılara karşı pişarlık ederek bu sayede tekml memalikine yine malik olmuştur. İsfendiyar Bey, 843 (1439)'te ve kendisinden sonra calis olan oğlu İbrahim Bey de 847'de vefat etmiştir. Sultan Murad-ı sâni İsfendiyar Bey'in kerimesini tezevvûc ve kendi hemşirelerinden birini İsfendiyar'ın mahdumu Osmanlı taraftarı olan Kasım Bey'e, diğer hemşiresi, ki Selçuk Sultan olacak, İbrahim Bey'e tezevvûc etmiş-ti. Bu izdivaçtan tevellût etmiş olan Hatice Sultan'ın Bursa'da evkafı mevcut olup 906 tarihli vakfiyesinde "Hatice binti el-Emirü'l-Kebirü'l-merhum İbrahim Bey bin İsfendiyar" ve Selçuk Sultan'ın vakfiyesinde de "Kızım Hatice Sultan binti el-Emir İbrahim Bey" muharrerdir. Silsilede onuncu olan İsmail Bey bin İbrahim 847'de calis olup 864 (1459)'te Trabzon seferi esnasında Fatih Mehmed-i sâni'ye Sinob'u teslim etmekte muztar kalmıştı ki buna mükâfaten kendisine Filibe sancağı verilip orada vefat etmiştir¹⁴³. Bazılarının zannettiği gibi Kastamonu Beyliği İsmail ile hitam bulmamıştır. Çünkü Fatih onun yerine biraderi Kızıl Ahmed'i Kastamonu Bey'i tayin etmişti. Fakat az müddet sonra Osmanlılar Sinob'u işgal etmekle Kızıl Ahmed 866 (1461)'da emaretten azlolunarak bütün İsfendiyar memaliki sureti kat'iyede Devlet-i Osmaniye'ye zamîme-i memalik edilmiştir. Mora sancağına tayin kılınan Kızıl Ahmed oraya gitmeyip bir bahane ile evvela Karaman'a ve oradan da Uzun Hasan tarafına kaçmış ve fakat Fatih'in vefatından sonra Bayezid-i sâniye dehalet ederek vefatına kadar Osmanlı memalikinde yaşamıştır. Kızıl Ahmed'in oğlu Mirza Mehmed Paşa ve bunun oğulları Şemsi Ahmed Paşa¹⁴⁴ ve Mustafa Paşa Osmanlı vüzerasından idiler. Candaroğullarının evâiline dair atideki esâmî cetvelinde gösterilen tarihler alelekser takribidir.¹⁴⁵

143 İsmail'in 865 tarihli bir vakfiyesi olduğundan bu senede daha berhayat olduğu anlaşıyor.

144 Bu Şemsi Paşa'nın Âl-i Osman'ı rüşvete alıştırın zat olduğunu müverrih Ali, *Küh'ül-Ahbar*'da ve Murad-ı sâlis vekayinde (Nuruosmaniye Kütüphanesi, eserin gayri matbu kısmı, numara 3409, varak 295) bertafsil beyandan sonra şunu da ilave ediyor: " Muhassıl-ı kelimat Devlet-i Osmaniye'nin halelpezir olması evvel günden beri zahirdir. Tarih-i mezburda derûn birûn hazineler memlû olduktan gayri Yedikule hazâini bile dopdolu idi. Hemen ki irtişaya başlandı. Bunca genç-i şaygân boşalıp ve ümera ve sipah ve züamâ fukara olup reâyâ ve berâyâ dağıldı gitti Memalik-i mamure-i Rum bir uğurdan harap olmaya teveccüh etti.

145 Mehazlar: Osmanlı tarihleri; Münecimbaşı *Camiü'd-Düvel ve Sahâyif*; Galib, *Takvim-i Meskûkât-i Selçukiye*; Ahmed Tevhid, *Asar-i Atika Müzeleri Meskûkât-i İslamiye Kataloğu*, kısm-i râbi ve *Tarih Encümeni Mecmuası*'nda makale, sene 1327, s.383;Tarih Encümeni tarafından münteşir *Tarih-i Osmani*, s. 492; Fransızca münteşir *Muhitü'l-İslam*'da Mor-dtmann'ın "İsfendiyaroğlu" nam makalesi; Kastamonu'da münteşir *Doğu Mecmuası*'nda Abdülhad Nuri'nin makaleleri (1338, numara 1-8); Hüseyin Hilmi, *Sinob Kitabeleri* (1339); Ali, *Tarih Encümeni Mecmuası*, "Candaroğlu Hükümeti" (1340, s.1); Bu makaleyi tenkiden Vamık Şükrü Bey'in Sicilât ve vakfiyelere müstenid ve gayri matbu makalesi (1340); Mehmed Behçet, "Kastamonu", *Anadolu Türk Asar ve Mahkukatı Tetebü'âtına*

(306)

Candaroğulları

Miladi		Hicri
1292-?	Şemseddin Temür Candar	691-?
1309?-?	Şecaüddin Süleyman ¹⁴⁶ (740'ta hükümrân idi)	709?-?
1340?-?	Gıyaseddin İbrahim Paşa (kitabesi 742)	741?-?
?-1345?	Yakub Bey	?-746?
1345?-1371?	Adil Bey ¹⁴⁷	746?-773?
1371?-1385	Kötürüm Bayezid Bey	773?-787
1385-1392	Süleyman-i sâni	787-795
1392-1440	İsfendiyar Bey	795-843
1439-1443	İbrahim Bey-i sâni	843-847
1443-1459	İsmail Bey	847-864
1459-1461	Kızıl Ahmed Bey	866-864

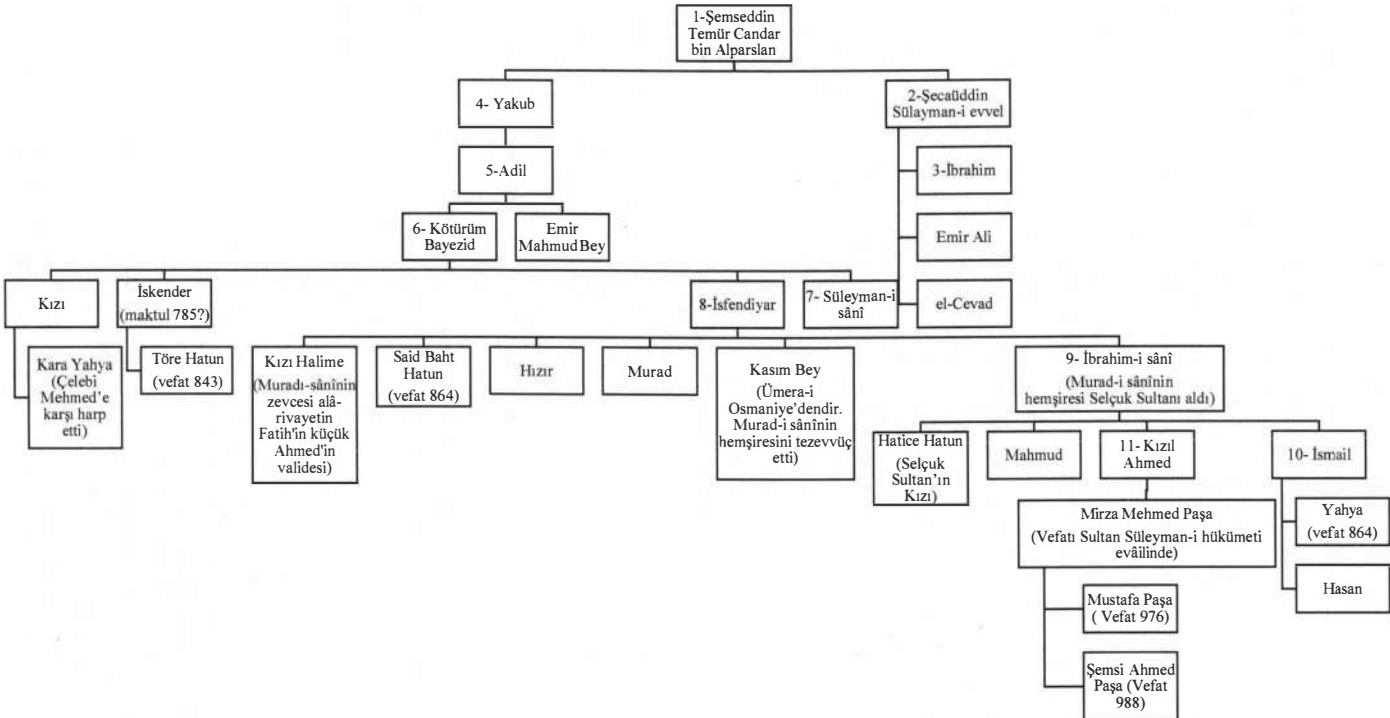
(Osmanlılar müstevli oldu)

Esas nam-ı külliyyatından, 1341, s.26. Bu eserin etrafıca tetkikinden sonra Candaroğulları tarihinin daha ziyade tenevvür edeceği ve bâlâda münderiç bahsin birçok yerleri tashih olunacağı memûldür.

- 146 Taşköprü'de vaki Muzafferüddin Yavlak Arslan Medresesi'nin 729 tarihli kitabesinde Şücaeddin'in babası olarak "Emirü'l-Kebir Bedreddin el-Candar" yazılıdır. Hâlbuki Süleyman'ın babası alelumum Şemseddin diye maruftur, fakat gerek Şemseddin ve gerek Bedreddin bir lakap olduğundan ikisinin de yekdiğeri yerinde istimali caiz olabilir. Bu kitabede en mühim olan cihet "Candar" kelimesinin bulunmasıdır.
- 147 Bazı nüshalarda Şemsi Ahmed Paşa'nın manzumesinde Yakub'un oğlu Kötürüm'ün babası olmak üzere Ali gösteriliyorsa da bu kelime Adil'den muharref müstensih hatasıdır, çünkü Kötürüm'ün Sinob'daki kabri kitabesinde "Bayezid bin Adil" diye muharredir.

〔307〕

Candarogulları

Çelebi Sultan Mehmed'e tezevvüç etmekle Osmanlı Devleti ile tesis-i münasebet etti¹⁵¹. Sevli Bey'den sonra 800 (1397)'de Halil Bey'in oğlu Nasirüddin Mehmed Bey calis olup zamanında gerek Mısır'la ve gerek Karamanoğulları ile ve Osmanlılarla birçok vekayi hudus etti. Timurlenk 803 (1400)'te Sivas'ı zaptettiği esnada ordusu Elbistan Türkmenleri tarafından iz'ac olunduğundan Elbistan'ı işgal ve Malatya ve Behisni gibi şehirleri tahrip etmesi üzerine Nasirüddin Mehmed, Timur'a arz-ı mutavaata mecbur oldu. Timur'un avdetinden sonra Çelebi Sultan Mehmed ile akd-i münasebet etmiş hatta 815'te Ankara'da padişah ile mülakî olmuştur. Sonraları Mısır sultanı el-Müeyyed Şeyh'in muavenetiyle Karamanoğlu ve Ramazanoğlu ile muharebatta bulundu ve buna mükâfaten 822 (1419)'de Mısırlılardan Kayseri'yi aldı. Fakat bilahare Mısır sultanı Çakmak'tan gördüğü tazyik üzerine Mehmed Bey, Sultan Murad-ı sâniye dehalet ettiğinden o esnada Osmanlıların eline geçmiş olan Kayseri 840'ta yine kendisine temlik edildi. Mamafih Zulkadriye memleketinin mevki-i coğrafisi iktizası Mısır ile hoş geçinmeyi istilzam ettiğinden Mehmed Bey ahir ömründe Kahire'ye gidip Mısırlılara mûmâşat etti. Avdetinde pir-i fani olarak 846 (1442)'da fevt oldu. Nasirüddin Mehmed'in (310) Malatya Beyi olan oğlu Süleyman Bey aynı senede calis olup Osmanlılarla münasebat-ı dostanede bulunmayı bir vazife addetmişti. Beş kızından biri olan Mükrimе Hatun'u daha Sultan Murad-ı sâninin eyyâm-ı saltanatında ve 853 (1449)'te Fatih Sultan Mehmed'e tezevvüç etti¹⁵². Sultan Murad-ı sâni bu karâbet vesilesiyle Karamanoğulları ve Karakoyunlu Kara Yusuf aleyhine bir müttefik elde etmek istediği varid-i hatır olur. Süleyman'ın tarih-i vefatı olan 858 (1454)'de yerine oğlu Melik Arslan Bey kaim olup bunun zamanında Uzun Hasan Harput'u zaptetti. Bu mevki-i mühimin istirdadı için Mısır sultanı Hoşkadem'den muavenet istemek üzere Kahire'ye giden Melik Arslan bir fedai tarafından eda-i namaz esnasında camide 870 (1465)'te telef edildi. Bu cinayet biraderi ve halefi olan Şahbudak Bey'in tahrikâtıyla ika edilmişti. Şahbudak sene-i mezburede defa-i ula olarak Mısır sultanı Kayıtbay tarafından iclas edildi. Hâlbuki diğer taraftan Fatih Sultan Mehmed, Şahbudadak'ın biraderi Şehsuvar Bey'i bâ-menşur Zulkadirli hâkimi nasbettiğinden Şahbudak Maraş'ta ve Şehsuvar Elbistan'da bulunuyorlardı. Fakat bilumum Zulkadirli ümerası Melik Arslan'ın katli meselesinden dolayı Şahbudak'ın emaretini kabul etmediklerinden mumaiyleh 871'de Mısır'a kaçmaya mecbur oldu ve her ne kadar bunun üzerine Rüstem Bey bin Nasirüddin Mehmed, Mısır tarafından Elbistan valisi nasbolundu ise de hakikatte Şehsuvar Bey 871 (1466)'den itibaren Zulkadirli memalikine tamamen sahip oldu.

Şehsuvar cülusunu müteakip ve 872 (1467)'de Haleb'e doğru akın ederek Mısırlılara karşı kemal-i muvaffakiyetle cenk etti ve Ramazanoğullarına da

151 Ali Emirî, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda (İkinci sene, s.582), bu kızın ismi Emine Hatun olduğunu ve 805'te akd-i nikâh edildiğini ve Sultan Murad-ı sâninin bundan tevellüt ettiğini, tasrih etmeksizin, bazı kayıt ve vakfiyeye istinaden söylüyor.

152 Bütün kitaplar "Sitti Hatun" yazıyorlar. Hâlbuki İznik'te kâin Eşrefoğlu denilen Şeyh Abdullah bin Eşref türbesine ait 890 tarihli vakfiyede "Mükrimе Hatun Altı Valide Seyyid Sultanu'r-Rum ve'l-Acem Sultan Bayezid" ilâ-âhirihi diye muharrer olduğundan "sitti" kelimesinin bir lakap olduğu anlaşılmaktadır.

galebe çaldı. Nihayet 876'da üzerine sevk olunan kuvvetli bir Mısır ordusu Şehsuvar'ı Ayıntab'da münhezim edip tahassun ettiği Zamantı kalesini de muhasaraya aldıktan sonra teslim olmaya mecbur etti. Şehsuvar, Kahire'ye gönderilerek Sultan Kayıtbay'ın emriyle Bab-ı Züveyle'de 877 (1472) senesinde salbedildi. Mumaileyh bütün müddet-i emaretinde Devlet-i Osmaniye tarafını iltizam edip Osmanlılara muti kalmış olduğundan böyle feci bir surette katli, Osmanlılarca mucib-i tesir olmuştu. (311) Bu vak'adan sonra Şahbudak defa-i sâniye olarak makam-ı hükümete geçti ise de Osmanlı Devleti biraderi Alaüddevle'yi bir ordu ile ona karşı gönderdi. Bidayet-i harpteki muvaffakiyetsizlikten sonra Fatih'in verdiği diğer asker sayesinde 884 (1479)'te Şahbudak münhezimen Mısır'a firara mecbur olup Alaüddevle canişin oldu. Alaüddevle'nin asıl ismi Bozkurt ise de lakabıyla anılmaktadır. Mumaileyh iptida-i hükümetinde Mısır tarafını iltizam ederek 895 (1489)'te Şahbudak'ı tutup Mısır'a teslim etmiş ve bu da orada katlolunmuştu. Bu zamandan sonra Alaüddevle bir hayli müddet Osmanlılara mümâşat edip hatta kerimesi Ayşe Hatun'u Bayezid-i sâniye tezevvüc etti ki mumaileyha Selim-i evvelin validesidir.¹⁵³ Alaüddevle'ye ait vekayi Mısır ve Osmanlı tarihlerinde her bir tafsilatıyla münderiçtir. Osmanlılara karşı sonraları aldığı vaziyet artık devleti mezkûrece hıyanete atfolunuyordu. Nihayet Yavuz Sultan Selim, İran seferinden avdetinde ve 921 (1515)'de Hadım Sinan Paşa'ya Zulkadriye beyinin tedip ve tenkilini emrettiğinden aralarında vuku bulan muharebede o zaman doksan yaşında olan Alaüddevle tutularak ser-i maktûsu Selim-i evvele gönderildi. Bu suretle Sultan Selim büyük babasını katlettirmiş oluyor¹⁵⁴. Zulkadriye vilayetinde sikke ve hutbe Osmanlı sultanı namına mürettip olmak şartıyla yerine Şehsuvar Bey'in oğlu Ali Bey tayin olundu. Mumaileyh Sultan Selim maiyetinde Mısır seferinde bulundu ve sair birçok hizmet-i hasenesi sebk ettiği halde Vezir Ferhat Paşa'nın iftira ve ilkaatıyla 928 (1521) senesinde Artıkova ordugâhında Süleyman Kanuni'nin emriyle üç oğluyla birlikte idam edildi. Bundan sonra Zulkadriye memaliki bir Osmanlı eyaletine tahvil olunmuş ve bu devlet münkariz olmuştur. Zulkadiroğulları Osmanlı usul-ü teşrifatiyesinde Kırım Hanları mertebesinde olup kendilerine "Cenab-ı Emar-et-meâb" lakabıyla hitap olunurdu. Zulkadiroğullarının ve bilhassa Alaüddevle'nin bir hayli eser-i hayriyesi el'an mevcuttur.¹⁵⁵

153 Ayşe Hatun'un türbesi Trabzon'da olup mahalince valide-i Sultan Selim'in Gülbahar Hatun namıyla yâd edilmesi bir hata olsa gerektir.

154 Müracaat "Trabzon Kitabeleri" namıyla makalem, *Tarih Encümeni Mecmuası* sene 1334, s.342.

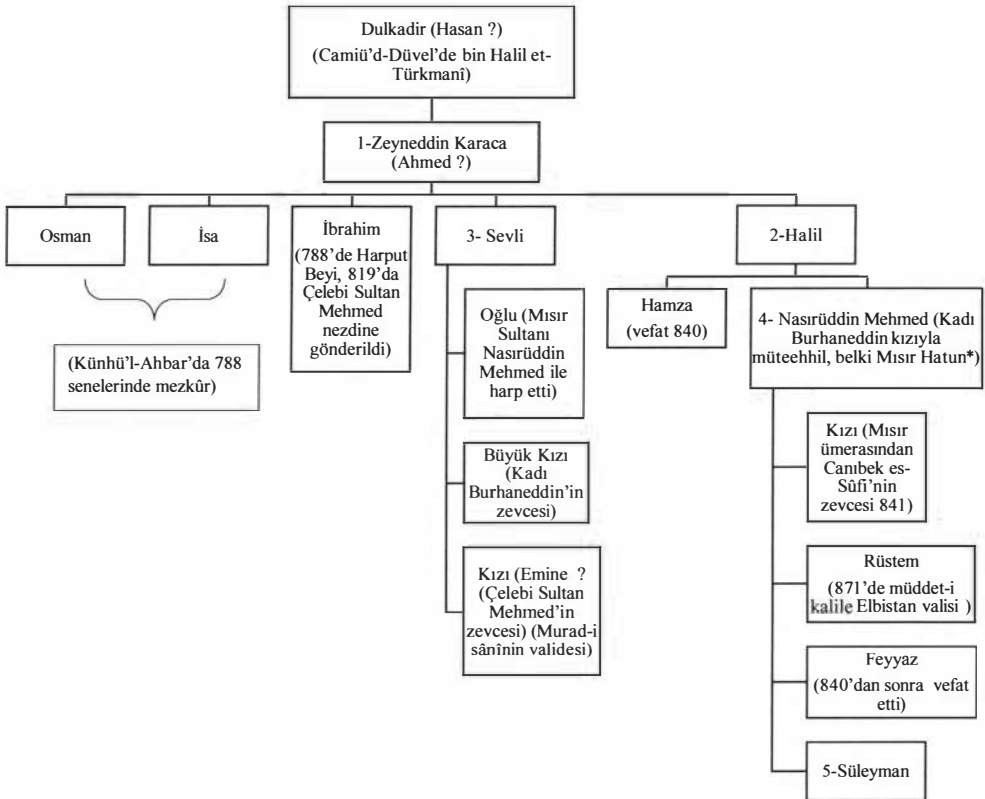
155 Mehazlar: Osmanlı ve Arap tarihlerinden başka, Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel*; Arifi Paşa, *Tarih Encümeni Mecmuası*'nda makale (sene 1330, 1331 ve 1332); "Kayseriye Şehri" namıyla neşrettiğim risale, *Tarih Encümeni Külliyyatı*, s.124; J. H. Mordtmann'ın Fransızca münteşir *Muhitül-İslam*'da "Zulkadir" makalesi; Besim Atalay, *Maraş Tarihi ve Coğrafyası*.

(312)

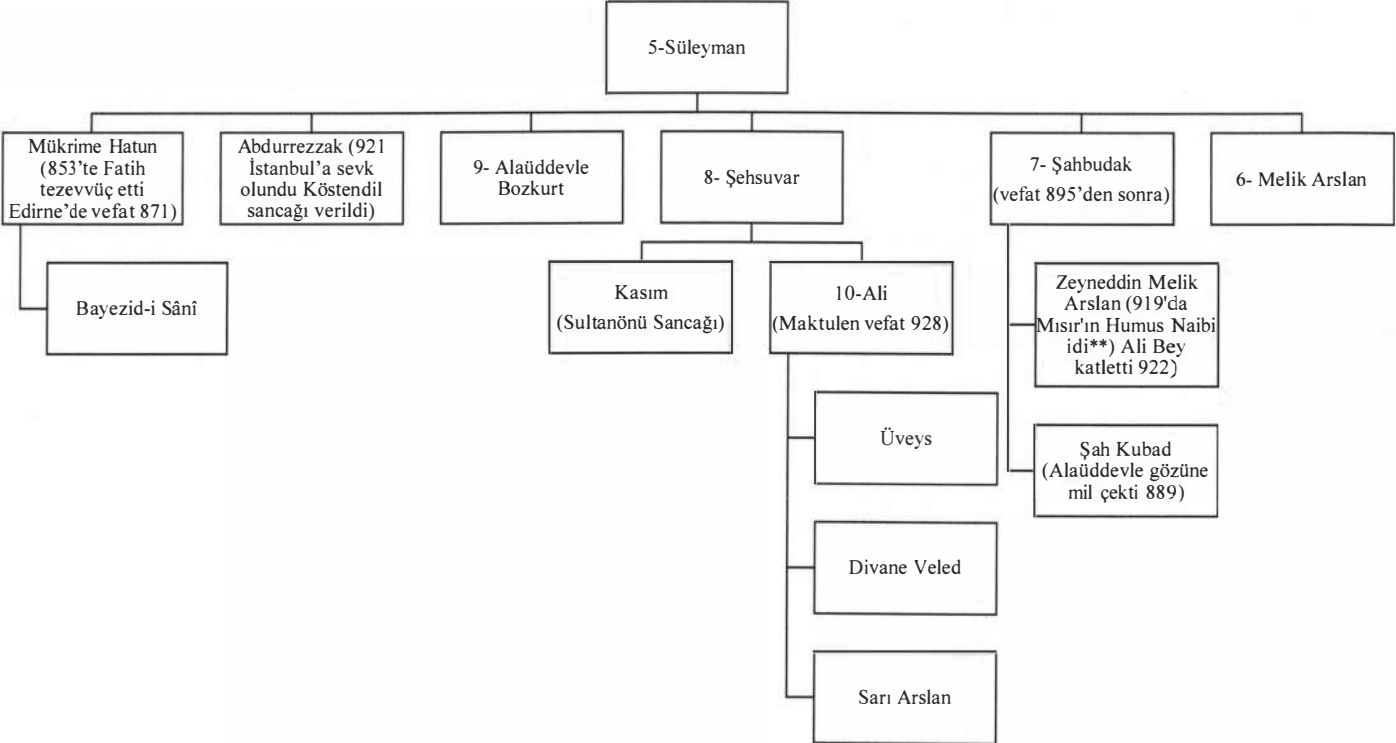
Zulkadiroğulları

Miladi		Hicri
1339	Zeyneddin Karaca bin Zulkadir	740
1378	Halil Bey	780
1386	Sevli Bey	788
1397	Nasirüddin Mehmed Bey	800
1442	Süleyman Bey	846
1454	Melik Arslan Bey	858
1465	Şahbudak Bey (defa-i evveli)	870
1466	Şehsuvar Bey	871
1472	Şahbudak Bey (defa-i sâniye)	877
1479	Alüddevle	884
1515-1521	Ali Bey	921-967

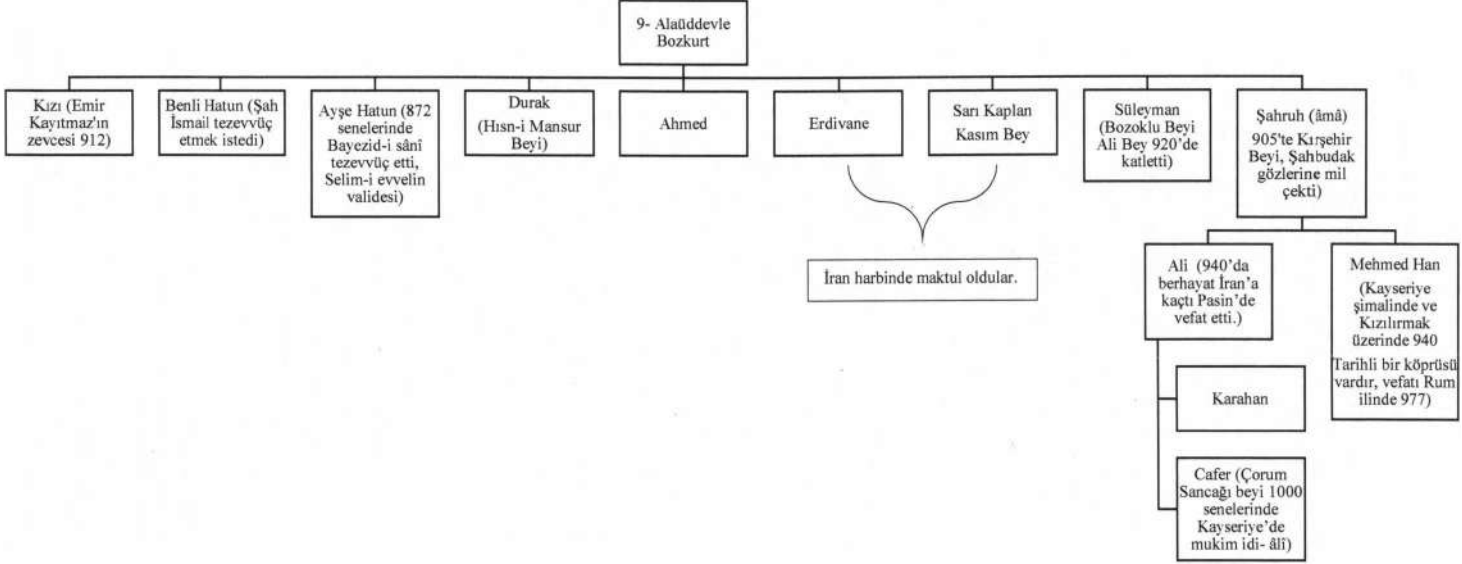
(Osmanlılar müstevli oldu)

* Mısır Hatun hakkında müracaat, *Tarih Encümeni Mecmuası*'nda "Melik Gazi" namındaki makalem sene 1331, s.456.

** Yine Humus'da 896'da "Sarımüddin İbrahim İbn-i Zülkadir" namıyla Mısır'ın bir valisi bulunduğu oradaki kitabesiyile müeyyeddır, kimin oğlu olduğu malum değildir.

(313)

130. Ramazanoğulları (Adana'da)

Miladi Takriben 1378-1608 / Hicri Takriben 780-1017

Adana ve havalisinde hükümet eden Ramazanoğulları gerek Mısır gerek Devlet-i Osmaniye ile münasebat-ı daimede bulundukları halde maalesef şimdiye kadar bu hanedana dair bir hususi tarihe tesadüf edemedik. Bunlardan mücmelen bahseden müteferrik müverrihlerin mazbutatı ise yekdiğerine mübayindir. Ramazanoğullarının devre-i ulası için müracaat ettiğimiz Arap müverrihleri ise bunlardan yalnız bilmünasebe ve sathî bir surette bahsediyorlar. Mevsukiyetlerine şüphe olmayan elimizde yalnız Adana ve Tarsus'ta mevcut olan bazı cami ve türbe kitabeleri vardır ki aileden ancak birkaçının ismini ihtiva eder. Şimdiye kadar Ramazanoğullarına ait hiçbir sikke malum değildir. Zaten Ramazanoğulları hakiki bir devlet teşkil edemeyip hükümetleri irsen müntakıl bir valilikten ibaretti. Atideki malumat, müverrihlerin müteferrik mazbutatıyla mezkûr kitabelerden ahzedilmek suretiyle cem edilmiştir.¹⁵⁶

Ramazanoğullarının bidayet ahvali tamamıyla meçhuldür. Zannolunduna göre bunlar Selçukî Devrinde Osmanlı Türkleriyle beraber Asya'dan gelen Bozoklu Han evladından bir Türkmen aşireti olup Adana havalisine yerleşmişlerdi. Cedd-i âlâları olmak üzere gösterilen Yüreğir bu namda bir aşiretin reisi olması muhtemeldir. Fakat bunun ahfadından olan Ramazan bu hanedana ismini vermiştir.¹⁵⁷ Arap müverrihleri mumaileyhi "Ramazan et-Türkmani el-Üçöki" diye yâd ederler ki "üç oklu" demek olacaktır. Yine Arap Müverrihlerinin Şihabüddin Ahmed tevsim ettikleri Mir Ahmed bin Ramazan 780 (1378)'den evvel Adana, Sis, Misis, Ayas, Payas ve bazı Varsak nevahisinden iptida bir hükümet teşkil etmiştir. Bazı müverrihler (314) Ahmed'in Mısırlılarla 785'te yaptığı bir muharebede galip geldiğini, diğerleri ise bilakis mağlup olarak Ahmed'in İbrahim ve Mehmed namındaki iki bira-deri ile bunların validelerinin Haleb valisi Yelboğa tarafından katledildiğini söylüyorlar. Herhalde 803 (1400)'te Ahmed, Mısırlılarla yine uyuşmuş olacaktır ki onlarla birlikte Timur'a karşı harp etmiştir. Bazı müverrihler kızını Memalik-i Mısır'dan Sultan Ferec'e tezevvüç ettiğini de söylüyorlar. Ahmed, 818 (1415)'de altı ay imtidad eden bir muhasaradan sonra Tarsus'u Karamanoğlu Nasırüddin Mehmed'in elinden zaptedip Mısır Sultanı Melik el-Müeyyed Şeyh namına hutbe okutmuştur. Ahmed'in 819 (1416)'da vefat etmiş olduğunda müverrihler hemen müttetik gibidirler. Ahmed'in vefatını müte-

156 Kendisi de Ramazanoğullarından olan Adana mebusu Niyazi Ramazan Bey'in bizim için ihzâr etmiş olduğu notlar bu bapta kıymettar malumatı havi bulunduğundan onlardan pek ziyade istifade ettik.

157 Tarih Encümeni'nin neşrettiği *Osmanlı Tarihi*'nde (s.559) Ertuğrul Bey'in babası Süleyman Şah'ın Caber önünde garkından sonra kendisinden ayrılan bir fırka aşiretin Çukurova'ya gittiğini ve Adana'da intişar eden Türklerden Ramazanoğullarının bunlardan olduğu beyan olunmaktadır. Aşıkpaşazade (s.225) Ramazan Bey'in doğrudan doğruya Yüreğir'in oğlu olduğunu söylüyor.

akip evladı beyinde pek çok ihtilafat zuhur etmiş ve nihayet yerine sene-i mezburede oğlu İbrahim calis olmuştur ki amcazadesi ve diğer Türkmen rü-esasıyla birlikte 820 (1417)'de Mısır sultanına arz-ı mutavaat etmiştir. Fakat Arap müverrihleri yine İbrahim'in 830'da Mısır Sultanı aleyhine isyan etmiş olduğu Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından ihbar edilmesi üzerine Ramazanoğlu İbrahim ıyâliyle beraber tutturulup 831'da Mısır'da hapis ve maktul edildiğini yazıyorlar. İşte yerine oğlu İzzeddin Hamza Mısır tarafından ik'âd edilmiş olacaktır. Hamza'nın hangi seneye kadar hükümet ettiği malum olmadığı gibi bazı müverrihlerin ifadesine nazaran Hamza'nın hükümeti yalnız Adana Beyliği'ne münhasır kalmış ve hatta ondan evvel yani İbrahim'den sonra Mehmed bin Ahmed'in calis olduğu ve 822'de emarete bulunduğu anlaşıyor. Velhasıl bu cihetler el-yevm tamamıyla tenvir edememiştir. Hamza'nın doğrudan doğruya İbrahim'e halef olduğu kabul edilse bile kendisinden sonra gelen Mehmed-i evvel bin Ahmed ve Ali bin Ahmed'in müddet-i hükümetlerini ve hatta bu iki kardeşten hangisinin daha evvel calis olduğunu muhakkak olarak bilemiyoruz.¹⁵⁸ Arap müverrihleri İbrahim'in 831'de katli üzerine Mısır'a gelmiş olan Mehmed Bey'e hilat giydirilerek emarete tayin olunduğunu ve 832'de tekrar Mısır'a gittiğini kaydediyorlar. İşte bu makûs ifadelere bakılırsa İbrahim'den sonra gelen Hamza'nın ya pek az müddet calis olduğunu veyahut Mehmed ve Ali ile aynı zamanda ve fakat muhtelif mahallerde hükümet (315) etmiş olduklarını kabul etmek iktiza eder. Osmanlı tarihleri Mehmed'den sonra Ali'nin makam-ı emarete geldiğini ve kardeşler beyinde pek çok ihtilaf ve münakaşadan sonra sene-i cülus ve müddet-i hükümetini bildirmeyerek altıncı hükümdar olarak Arslan Davud'un emarete geçtiğini kaydediyorlar. Mumailayh hakkında yegâne haber 19 Ramazan 885 (24 Teşrinisani 1480)'te Diyarbekir cihetinde vukua gelen bir harpte maktul en vefat edip Haleb'de medfun bulunmasıdır. Davud'un pederinin ismi İbrahim olduğunu bütün müverrihler yazıyorlar. Müneccimbaşı ile Ali, Davud bin İbrahim bin Mehmed bin Ulvan bin Osman diye teselsül ettiriyorlar ki bunda Ulvan ve Osman isimlerini atideki silsilenameye idhal etmek mümkün olamadı. Herhalde Adana Ramazanoğullarına ait mezar kitabelerinde mesela Mustafa'nın kitabesinde "Mustafa bin Piri Paşa İbnü'l-Emir Halil İbn-i Emir Davud İbn-i Emir İbrahim el-meşhur bi-İbn-i Ramazan" diye muharrer olduğundan buradaki İbrahim'i, İbrahim-i evvel olarak kabul etmekte muztar kalıyoruz. Davud'un yerine oğlu Garsüddin Halil kaim olup 885-916 (1480-1510) senesine kadar hükümet etmiştir. Tarih-i vefatı 1 Cemaziyülevvel 916 olduğu Adana'daki kabir kitabesiyle müeyyedir. Adana'da inşa ettirdiği mebânînin 898, 900, 906, 913 seneli kitabelerinde "Emir-i Kebir" olarak ismi mezkûrdur.¹⁵⁹ Halil'in zamanına kadar Ramazanoğulları ekseriyetle Mısır ta-

158 Ali *Künhü'l-Ahbar*'da bunlardan hiç bahsetmediği halde *Fusûl-i Hall ü Akd*'da Ali'den sonra ve fakat kimin oğulları olduğunu göstermeyerek 866'da(Dündar Bey, badehu Hasan Bey, ve badehu Gazi Bey, ve bundan sonra da 885'te Diyarbekir'de şehit olan Davud bin İbrahim'in canişin olduğunu söylüyor.

159 Ali, *Künhü'l-Ahbar*'da Piri Bey'le olan bir mülakatına atfen babası Halil'in ve onun biraderi Mahmud'un Mısır harbinde Selim-i evvellerin maiyetinde bulunarak orada maktul

rafını iltizam ettikleri halde o esnada fevkalade kesb-i miknet eden Osmanlıların karîben memalik-i cenubiyeye tevcihe nazar edeceklerini idrak eden Halil, Devlet-i Osmaniye ile muhadenete başlamıştır. Hatta mumaileyhin vefatıyla yerine geçen biraderi Mahmud'un göndereceği elçinin ve bunu müteakip Mahmud Bey'in bizzat İstanbul'a vürüd ettikleri ve Mahmud'un Mısır harbinde Selim'in maiyetinde bulunarak 922 (1517)'de vukua gelen Ridaniye muharebesinde maktul olduğu Feridun Bey Mecmuası muhteviyatından olan Haydar Çelebi risalesinin cümle-i münderecatındandır. Binaenaleyh artık Ramazanoğulları Devlet-i Osmaniye'nin himayesini kabul etmişlerdi. Gerçi bu hükümet bir muhtar emaret vaziyetinde kalmış ise de yeni bir Emir'in kuşundunda İstanbul'dan ferman-ı (316) mahsusla emareti tasdik olunurdu. Mahmud'un yerine kaim olan Piri Paşa (yahut Piri Bey, Piri Mehmed) bin Halil, Osmanlı tarihlerince Ramazanoğullarının en meşhuru olarak gösterilmektedir. Mumaileyhe ve ahlafına muharrerat-ı resmîyede "Cenab-ı Emaret-meâb" lakabı verilirdi. Piri Bey'e Sultan Süleyman "Beyzade" tabiriyle hitap ederdi. Adana'daki mebnâîsenin kitabeleri 926 ile 948 arasındaki seneleri mer'îdir. Ali, Kühnû'l-Ahbar'da bazı beylerbeyilerin kendisini âzürde-hâtir etmekle sancağından feragat ettiğini yazıyor ki bu keyfiyet ba'dema Adana'nın âdî bir vilayet olarak idare edilmek ve belki o vilayeti bütün bütün Ramazanoğullarından tecrit etmek maksadıyla mebni olduğu varid-i hâtırdır. Piri Paşa'ya feragatinden sonra Şam beylerbeyiliği verilmiş ve bir hayli zaman orada kalmış ise de yeni memurların elinde Adana'nın idaresi muhtel olduğu görülünce yine emarete avdeti hakkında kendisine vaki olan teklifi kabul ederek Adana'nın idaresini deruhde etmiştir. Paşa'nın hangi senede feragat ve fasıla-i emaretin ne kadar devam ettiği malum değildir. Piri Paşa 90 yaşında olduğu halde 976 (1568)'da vefat etmiştir. Piri'nin biraderleri ve biraderzadeleri Rumeli ve Anadolu'da ve sair mahallerde valilik etmişlerdir. Adana'da kendisine halef olan küçük oğlu Derviş Bey o hengâmda Tarsus sancak beyi bulunuyordu. Yalnız altı aylık emareten sonra Ayıntab beyi bulunan büyük biraderi İbrahim-i sâni canîşin olup 994 (yahut 997) senesine kadar emarete kalmıştır. Yerine oğlu Mehmed-i sâni geçip 1001'de Maraş ve sonra Karaman Beylerbeyi olmuştu. Ali'nin rivayetince 1002'de Adana beyi bulunmakta idi. Mehmed Bey'in tarih-i vefatı ve yerine geçen Piri Mansur isimindeki zatın kimin oğlu olduğu malum değildir. Yalnız mumaileyhin 1017 (1608)'de terk-i emaret ettiği mervîdir ki bundan sonra Ramazanoğulları hükümeti münkariz olarak Adana artık sureti kat'iyede alelade bir Osmanlı vilayetine tahavvül etmiştir. Ramazanoğullarının nesli el'an mevcuttur.¹⁶⁰

olduklarını yazıyorsa da Halil'in sene-i vefatı 916 olmakla Mısır harbinde bulunamayacağı derkârdır, nitekim yine Ali bu zühulünü *Fusûl-i Hall ü Akd*'da tashih etmiştir.

160 Mehazlar: Aynî, İbn-i Hacer: Bu iki tarihten iltikaten 792 tarihlerinde Ayıntab'da bulunan ve mazbutatını 850'ye kadar isâl eden bir zat tarafından muharrer Zulkadiroğulları ve sair Türkmenlere dair Arapça yazma mecmua, Enderun Kütüphanesi'nde numara 3057. Cenabi, *el-Aylamü'z-Zahir*; Ali, *Kühnû'l-Ahbar* ile *Füsûl-i of Kolomb*, Kortescinci *Lo-i Hall ü Akd*; Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel* ile *Sahaifü'l-Ahbar*; Mehmed Nüzhet, *Tarih Encümeni Mecmuası*'nda "Ramazanoğulları" namındaki makale, sene 1327, s.169; Osmanlı tarihlerinde müteferrik surette malumat.

(317)

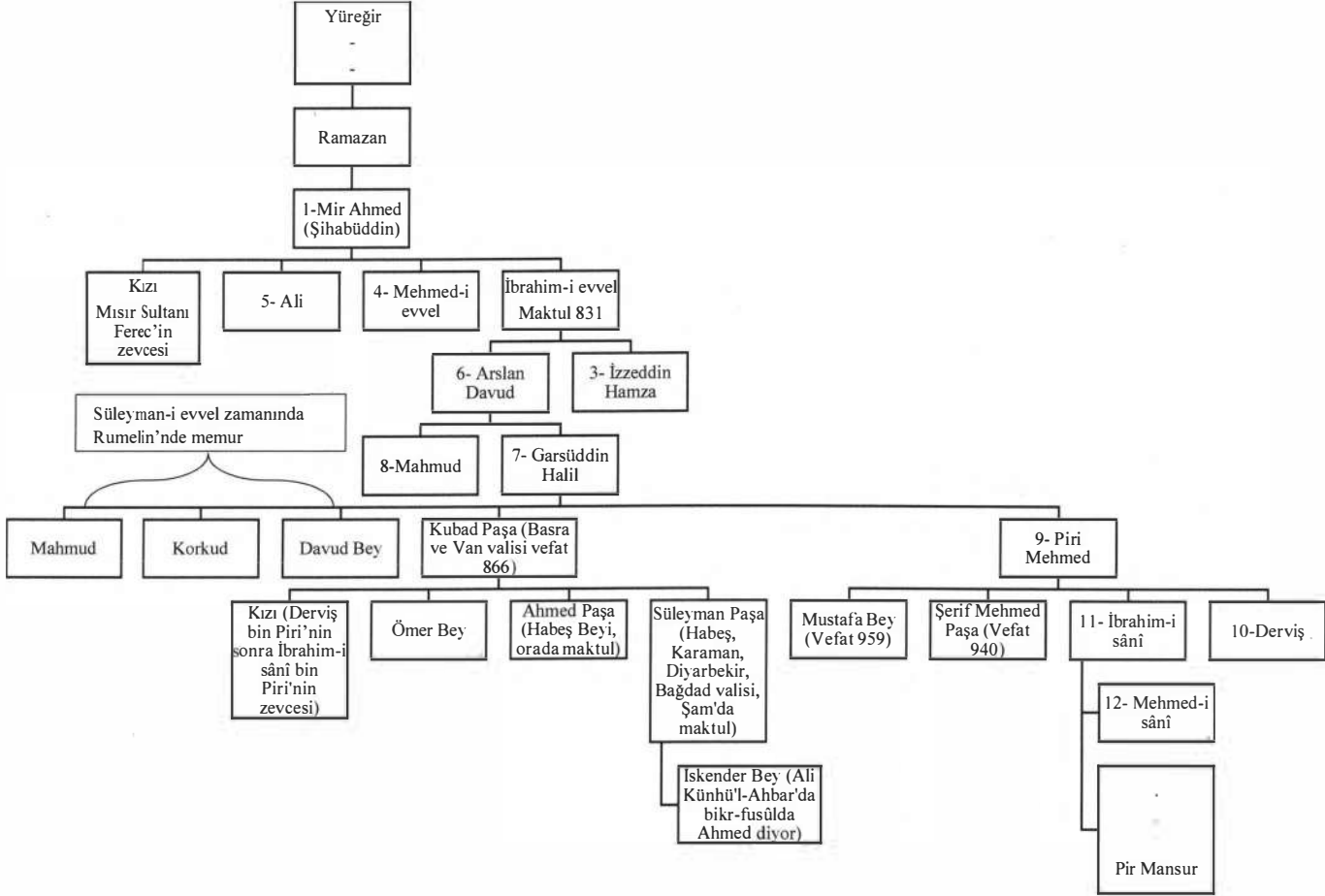
Ramazanoğulları

Miladi		Hicri
Takriben 1378- 1416	Mir Ahmed bin Ramazan	Takriben 780-819
1416-1427	İbrahim-i evvel (vefatı 831)	819-830
1427-?	İzzeddin Hamza	830-?
?	Mehmed-i evvel	?
?	Ali	?
?-1480	Arslan Davud	?-885
1480-1510	Garsüddin Halil	885-916
1510-1517	Mahmud Bey	916-922
1517-1568	Piri Mehmed Paşa	922-976
1568-1569	Derviş Bey	976-977
1569- 1586 (1588)	İbrahim-i sâni	977- 994 (997)
?	Mehmed-i sâni (1002 Adana Beyi idi)	?
?-1608	Pir Mansur bin ?	?-1017

(Osmanlılar müstevli oldu)

(318)

Ramazanoğulları

(319)

Tevâif-i Mülûk'tan Müteferrikin

Tevâif-i Mülûk'tan, fakat tarihen ehemmiyetleri pek dûn olan ve hatta bir nevi derebeyleri mesâbesinde bulunan bazı emareyi müverrihler kaydetmektedir ki bunları Münecimbaşı Camiü'd-Düvel'de "müteferrikin" diye yâd ediyor. Onlardan biri Canik Beyleri olup aynı aileden olmamak üzere Kubad oğlu, Taşın oğlu, Cüneyd Bey ve evlad-ı Selçuk'tan zannolunan Hasan yahut Hüseyin Bey'den ibarettir. Diğerleri İçil'de "ümera-i Karsak" namıyla maruf idiler. Yine bu zümreden olmak üzere Turgutoğulları zikre şayandır ki bunlar Karamanoğulları ümerasındandılar. Konya'da 835 tarihli türbede Turgut Bey'in efrad-ı ailesi medfundur. Bunlardan 812'de vefat eden Hüsameddin Pir Hasan Bey'in silsilesi "bin Emirü'l-Kebir Hüseyin Bey bin Emirşah Bey bin Turgut Bey" diye kitabesinde gösterilmiştir.

(320)

131. Osmanlılar**Miladi 1299-1922 / Hicri 699-1341**

Osmanlıların menşei ve mebdeleri daha zalâm-ı mechuliyet içindedir. Zaten bu ciheti taharri ve münakaşa etmek bu kitabın daire-i ihtası haricindedir. Binaenaleyh bu baptaki mesrudat-ı atıye şimdiye kadar müverrihlerce cari olan mazbutattan mehûzdur.

Osmanlılar yahut Osmanlı Türkleri Oğuzların Bozok kısmından ve Kayılardan olup Vusta Asya'dan İran'a gelerek Mahan havalisinde ikamet etmişler ve buradan geçip beşinci asr-ı hicri'nin nısfı evvelinde (On birinci Asr-ı Miladi nısf-ı evveli) Ahlat civarında yerleşmişlerdi. O esnada vuku bulan Moğol muhacimatından dolayı başlarında beyleri Süleymanşah olduğu halde takriben 618 (1221)'de Ahlat havalisini terk ile iptida Erzurum ile Erzincan arasına ve oradan da bir müddet sonra Amasya'ya giderek burada kışlamışlardı. Fakat bundan daha münasip bir yer bulmak arzusuyla Haleb'e doğru hareketle Caber Kalesi kurbunda Fırat nehrini geçen Süleymanşah 626 (1228)'de mağrukan vefat etmiştir. Oralardaki medfeni "Türk Mezarı" diye el'an meşhurdur. Bu vekayi Anadolu Selçukîlerinden Sultan Alaeddin Keykubad-ı evvel zamanına müsadiftir. Süleymanşah'ın vefatından sonra halkı beyninde teşettüt-i efkâr vukua gelerek kabilesinin bir kısmı infikak etmiş ve yalnız Süleymanşah'ın havassından madud olanlar mumaileyhin oğullarından Ertuğrul'u kendilerine baş intihap ederek onunla bir müddet orada ikametten sonra Anadolu'da bazı mahalleri dolaşmış, ve nihayet Sultan Alaeddin'den kendine ve aşiretine bir münasip yer tahsisini talep etmesi üzerine Ankara yakınında Karacadağ havalisi 628 senelerinde ikta edilmiştir. Bu esnada vuku bulan muharebelerde Ertuğrul'un ifa ettiği muavenetten dolayı Selçukî sultanı hayvanlarına otlak olmak üzere kadîmen Frigya Epiktetos ve o zamandan beri Sultanönü diye tanınmış olan nevahiyi, merkez ikameti olarak da Söğüt (kadim Thebasion)

kasabasını vermişti ki bu havali Bizanslılara ait olan Bithynia kıtasının hududu dâhilindeyken Ertuğrul tarafından fetholunmuştu. İşte Anadolu'nun bu kısmında iskân eden Ertuğrul doksan yaşını müteceviz olduğu halde 680 (1281)'de vefat ederek yerine üç oğlundan en küçük olan ve 656 (1258)'de Söğüt'te tevellüd eden Osman Bey (321) kaim olmuştur ki bilahare Anadolu'da teessüs eden Türk hükümeti kendi namına nispeten Osmanlı Devleti diye yâd edilmiştir. Tarih-i teessüsü alelekser 699 (1299) olmak üzere kabul olunuyor. Osman Bey, Bizanslılardan bir hayli yer aldığı gibi oğlu Orhan Bey de 726 (1326)'da Bursa ve 731 (1330)'de İznik kalelerini zapt ve 737 (1336)'de Karesi memalikini ilhak etmiştir. Bir iki asır kadar şecaatleriyle meşhur olan yeniçeri askeri de Orhan'ın cümle-i teşkilatındandır. Orhan'ın zamanında ve 758 (1357)'de Türkler "Dardanel" tesmiye olunan Çanakkale Boğazı'nı geçerek Gelibolu'da bir fırka-i askeriye yerleştirdikten sonra Avrupa'da Bizans İmparatorluğu memalikinin fethi teşebbüsüne başlamışlardır. Edirne ve Filibe birkaç sene zarfında sukut edip 766 (1364)'da Meriç Ovası'nın Cısr-i Mustafa Paşa civarında kâin Sırf yahut Sırb Sındığı tesmiye olunan mevkiye ve 791 (1389)'de Kosova'da ve 798 (1395)'de Niğbolu'da vukua gelen ve bütün Avrupa ordularının iştirak ettiği Muharebatı Salibiye'de Türkler, ihraz ettikleri muzafferiyat-i azime neticesinde –yalnız Kostantiniye ve etrafındaki havali müstesna olmak üzere– tek mil Balkan şibih ceziresine sahip olmuşlardı. Timur'un Anadolu'yu istilas ve Yıldırım Bayezid-i evvelin 19 Zilhicce 804 (20 Temmuz 1402)'te Ankara civarında Çubuk Ova'da duçar olduğu inhizam-ı külli ve esareti hasebiyle şark imparatorluğunun payitahtı olan Kostantiniye ancak bir müddet-i kalile için kurtulabilmişti. O zamanlar Tuna'dan Fırat'a kadar tevsî etmiş olan Devlet-i Osmaniye Timur'un darbesiyle muvakkaten münhezim olmuş ve fakat Çelebi Sultan Mehmed'in tedâbiriyle yeniden teşekkül etmişti.

Timur vak'asından itibaren Çelebi Mehmed'in müstakilen tarih-i cülusu bulunan 816 (1413) senesine kadar güzerean olan zaman müverrihlerce fasıla-i saltanat addedilip bu zaman zarfında Çelebi Mehmed, muhtelif yerlerde hükümet eden biraderleriyle uğraşmaya mecbur olmuş ve birer birer bunları mağlup ve ifna etmiştir. Çelebi Mehmed'in oğlu Murad-ı sâni, bir devre-i sulhü salah tesis ettikten sonra "Eflak'ın Beyaz Şövalyesi" tesmiye olunan Hunyadi'nin hücumlarına karşı memleketi müdafaaya ve hatta 848 (1444)'de vuku bulan Varna ma'rekesinde Salibiyun'un gayet kuvvetli ordularına karşı elde ettiği muzafferiyet-i kat'iyede bir nakz-i ahdın intikamını almaya muktedir olmuştur. İşte bundan sonra şimalden gelebilecek her türlü istilaya karşı Türkler artık emniyet-i tammeye içinde bulunup bu zamanı takip eden iki asrın tarihi ise onlar (322) için bir silsile-i zafer teşkil ediyordu. Kostantiniye 857 (1453)'de Sultan Mehmed-i sâni tarafından fetholunarak Bizans İmparatorluğu'nun bakiyesi dahi imha edildi. Trabzon İmparatorluğu memaliki 864 (1460)'te feth ve Kırım, 880 (1475)'de ilhak olundu. Cezayir Bahr-i Sefid zaptedildiği gibi cenubî İtalya'da vaki Otranto kalesi de muvakkaten işgal altına alındı. Yavuz lakabıyla meşhur olan Selim-i evvel ancak sekiz sene devam eden hükümeti esnasında Safeviye hanedanından olan İran Şahı İsmail'i münhezim ederek Kürdistan ve Diyarbekir'i zamime-i memalik kıldı. Suriye, Mısır ve Arabistan'ı 923 (1517)'te Mısır Memlûklerinin elinden zapt edip Mekke ve Medi-

ne'ye dahi malik olduktan başka Mısır'da Abbâsî halifesi unvanını taşıyan el-Mütevekkil Alellah-ı sâlisî İstanbul'a getirerek halife unvanını kendi aldı. Selim'in oğlu Süleyman-ı evvel¹⁶¹ Rodos Şövalyelerini 929 (1522)'da tahassun-gâhlarından dışarı attı. Şimalde Belgrad'ı feth ve 933 (1526)'de Macarları Mo-haç Ovası'nda mağlup ederek Kralları İkinci Lajos ile yirmi bin askerini imha etti. Macaristan bir buçuk asır kadar Türk vilayeti kaldı. Hatta Süleyman 936 (1529)'da Viyana'yı bile muhasara edip, gerçi şehir-i mezkûru zaptedememiş ise de, Arşidük Ferdinand'ı vergi vermeye mecbur kıldı. Süleyman, yaptığı nizamattan dolayı Türkler tarafından "Kanuni" lakabıyla yâd olunur, Avrupalılar ona "Büyük" veya "Muhteşem" lakabını verirler. Bu telkibin sebebi kendisine has olan ilim ve irfan, nefaisperverlik ve birçok muvaffakiyetinden başka, V. Charles, I. François, X. Leo, Kristof Kolomb, Cortés ve Raleigh gibi meşahirin yaşadığı asr-ı muallada kendi şevket ve azimetini muhafaza etmeye muktedir olmasıdır. Doria ve Drake gibi amirallerin ve kuvvetli donanmaların mevcut olduğu bir devirde Süleyman, İspanya sevhiline kadar denizleri düşmandan tathîr etti. Türk kaptanları olan Barbaros, Piyale ve Turgutlar bütün Bahr-i Sefid sevhilini havf ve dehşet içinde bırakmışlardı. Bunlar İspanyolları Trablusgarb'dan tard ve ihraç ve 945 (1538)'te Preveze kurbunda vukua gelen büyük bir muharebe-i bahriyede Papa'yı, Alman İmparatoru'nun ve Venedik Dukası'nı aynı (323) zamanda münhezim ettiler. Türkiye ülkesi Tuna Nehri üzerindeki Budapeşte'den Nil şelaleleri üzerinde vaki Asvan'a, ve Fırat nehrinden Cebelitarık Boğazı'na kadar tevsi etmişti.

Süleyman'ın asr-ı hâkimiyet-i Osmaniye'nin evc-i ikbalidir. Devre-i inhitatı ise oğlu Selim-i sâninin zamanında ve 979 (1571)'da vukua gelen Lepanto yahut İnebahtı muharebesinde Don Juan de Austria'nın galebesiyle Türkiye'nin teveffuk-i bahriyesine indirilen darbe ile başlar. Kıbrıs'ın sene-i mezbure içinde fethi ve Avusturyalıların 1005 (1596)'te Haçovası'nda münhezim edilmele-ri gibi muvaffakiyata rağmen Türkler artık Avrupa için bir tehlike olmaktan çıkmışlardı. Filvaki bu kadar tevessü etmiş bir memleketin idaresi pek müşkül olup buna inzımam eden istibdat, su-i idare, fıkâdâni-i adalet, irtikap ve irtişa bu inhitatı dâhilen tehiye etmişti. Osmanlı sultanları cihangirlik hevesine düşerek Avrupa'da lüzumsuz yere Viyana kapılarına ve Asya'da İran'ın içelerine ve Arabistan'da Babül-Mendeb'e kadar gitmese idiler ve kendilerinin tahammül edebileceği nispette memalikle bi'l-iktifa hüsn-i idareye hasr-ı vücud etmiş olsalardı belki bu inkırazı bir dereceye kadar tevkif edebilirlerdi¹⁶².

Murad-ı râbî 1048 (1638)'de Bağdad'ı Safevîlerden aldı. Girit ve diğer bazı adalar 1055 (1645)'te Venediklilerin elinden zaptolundu. Fakat Avrupa cihtinde Türklerin 1075 (1664)'te St. Gotthard ve 1084 (1673)'te Hotin mağlubiyetleri, ve 1086 (1675)'da Jan Sobieski'nin Lemberg galebesi, ve nihayet 1094

161 Birkaç Avrupa müverrihi Çelebi Mehmed'in biraderi olup Edirne'de 806'dan 813 senesine kadar hükümet eden ve sikke de basan Emir Süleyman'ı "Süleyman-ı evvel" diye yâd ediyorlar ki bazı Türk müellifleri de ahiren buna imtisal edip Kanuni'yi "Süleyman-ı sâni" olarak kaydetmektedirler.

162 Ali, *Künhül-Ahbar* da Devlet-i Osmaniye'nin halelpezir olmasını Murad-ı salis zamanında bizzat padişahın irtişaya başlamasından itibar ediyor.

(1683)'te Viyana muhasara-i felaket-engizi ve Mohaç mağlubiyeti, tekml Macaristan'ın 1098 (1686)'de artık Türkiye için tamamıyla gaip olmasını, ve Bosna ile Mora'nın da Avusturyalılar ve Venedikliler tarafından istilasını mün'tic olmuştur. Prens Eugen'in 1109 (1697)'da Zenta muharebesinde indirdiği darbeden sonra 1110 (1699)'da Karlofça'da ve 1130 (1718)'da da Pasarofça'da akdolunan musalahalar, Macaristan'da, Podolya'da ve Erdel'de hâkimiyet-i Osmaniye'nin nihayet bulduğunu müş'irdir.

İşte bu devre-i inhitattan itibaren 1295 (1878) senesi Rus muharebesinin tevleid ettiği mukasemeye kadar Devlet-i Osmaniye'nin hududu hemen gayr-i mütebeddil gibi kalmıştı. Rus taarruzları 324 1149 (1736)'da Azov'un ilhakıyla başlayıp bunu 1197 (1783)'de Kırım'ın Ruslar tarafından zaptı ve Tuna beyliklerinin mükerreren istilasını takip etmiştir.

Dâhilen de itaatten çıkmış olan Yeniçerilerin mutâlebat-ı bağıyanesi Türkiye'yi eziyordu. Gerçi Ezmine-i Cedide'de Osmanlıların en büyük hükümdarı addedilen Mahmud-u sâni 1241 (1826)'de Yeniçerileri katliam suretiyle ortadan kaldırmış ve asakir-i muntazama teşkiliyle bazı ıslahata teşebbüs etmiş ise de devletin bina-i asliyesi çoktan sarsılmış olduğundan inkıraz seyrinin önünü alamamıştı. On üçüncü asr-ı hicri evâilinde Afrika vilayetinden Mısır, Mehmed Ali'nin zamanında muhtariyet-i idare kazanmıştı. İngilizlerin 1301 (1883)'de Mısır'ı işgali bu kıtanın Osmanlı Devleti'ne olan rabitasını tenkis etmiş ve Harb-i Umumi evâilinde ve 1333 (1914)'te Mısır'da bir müstakil melikiyet ve sonra sultanlık teşkili üzerine bu rabita kâmilen munkatı olmuştur. Cezayir 1070 (1659) ve Tunus 1117 (1705) senelerinde dayı ve beylerin hükümetiyle nim müstakil olmuş gibi idi. Fransızlar da Cezayir'i 1246 (1830)'da ve Tunus'u da 1298 (1881)'de istila etmişlerdi. Yalnız Trablusgarp vilayeti ve buna mülhak Bingazi ve Fizan mutasarrıflıkları nasılsa Türkiye'nin eczâ-i mütemmimesinden kalmış iken 1329 (1911)'da bila-sebep İtalyanların istilasına uğramıştır. İşte bu suretle Devlet-i Osmaniye'nin artık Afrika'da hakk-ı hâkimiyeti kalmamıştır. Asya'da ise Murad-ı râbî Bağdad'ı 1048 (1638)'de İran Şahı Safi-i evvelin elinden aldığı zamandan beri Türkiye, 1295 (1878)'te akdolunan Berlin muahedesi mucibince yalnız Kars ve Batum'u Ruslara terke mecbur olmuş ve Kıbrıs adası da İngiltere'ye terhin edilmiştir.

Türkiye için en mühim zıyâ Avrupa kıtasında vuku bulmuştur: Yunanistan 1244 (1828)'te ayrıldı. Memleketeyn tesmiye olunan Eflak ve Boğdan beylikleri 1283 (1866)'te tevhit edilerek Romanya hükümeti meydana çıktı. Sırbistan 1284 (1867)'te Osmanlı kuvve-i müstahfazasından kurtuldu. Rusya'nın amal ve makasıdı 1270-1271 (1854-1855) senelerinde vuku bulan Kırım muharebesiyle ve İngiltere ve Fransa'nın teşebbüsâtı neticesinde tevkif ettirilmiş ise de 1294-1295 (1877-1878) senelerinde devlet-i mezkûrenin hareket-i istilacûyanesi yeniden uyanmıştır. Bu aralık hadisatın belki önüne geçilebilir zannıyla 325 Türkiye'de Mithat Paşa'nın eseri olan Kanun-i Esasi ile meşrutiyet-i idare ilan edilmiş ise de bu bir oyuncaktan ibaret kalarak bir sene sonra yine ilga olunmuştur. Düvel-i muazzama, Rusya'nın tevsi-i memalik hakkında beslediği ihtirasatı, mahza kendi menfaatlerini sektedâr ettiğinden dolayı tasvip etmiyorlardı. Her ne kadar Berlin muahedesi Rusya'ya az yer vermişse

de Türkiye'nin Avrupa'da başlayan mukasemesi devam etmektedir. Roman-ya ve Sırbistan kendi başlarına birer krallık oldular. Karadağ'ın istiklali tasdik edildi. Yunanistan'a Teselya'yı verdiler. Bosna ve Hersek Avusturya-Macaristan'ın işgali altına girdi. Devlet-i Osmaniye'ye bidayette vergi vermekle mükellef yeni bir Bulgar Prensiği tesis edilip buna 1303 (1885)'te Rumeli-i Şarkî dahi ilave kılındığından Türkiye artık Balkanların şimalindeki son arazisini de kaybetmiş oldu. Süleyman-ı evvelin günlerinde Avrupa'da Türkiye'nin hududu ta Viyana surlarına kadar imtidad ettiği halde şimdi Trakya, Make-donya, Epir ve İlirya kıtalarına müsadif olan Edirne, Selanik, Manastır, Koso-va, Yanya ve İşkodra vilayetlerinden ibaret şerit gibi uzun aksam-ı memalike münhasır kalmıştı. Yunanistan'la 1315 (1897)'te hudus eden muharebede gerçi Yunanlılar mağlup oldular ve Teselya'yı Türkler bir sene kadar işgal ettilerse de fazla hiçbir şey kazanamadılar, Rumeli'de, Anadolu'da, Yemen'de cabeca vukua gelen isyanlar Abdülhamid-i sâni devrindeki tezebzüb-ü idare, usul-ü casusluğun hükümferma olması ve esbab-ı saire 25 Cemaziyülahire 1326 (24 Temmuz 1908)'da iadeten Meşrutiyet ilanıyla 23 Zilkade 1326 (18 Kanun-i Evvel 1908) Meclis-i Mebusan'ın küşadını mucip oldu. İstanbul'da 22 Rebiyülevvel 1327 (13 Nisan 1909)'de 31 Mart vak'ası diye meşhur olan hadise-i irticaiyeden sonra Rumeli'de tahaşşüt eden Hareket Ordusu 3 Rebiyülahir 1327 (24 Nisan 1909)'de İstanbul'a girip dört gün sonra Abdülhamid hal' ve Mehmed Reşad-i hamis iclas edildi.

Bundan sonra Türkiye'nin mukadderatına ait gûna gûn vekayi bir sûrat-i berkiye ile yekdiğerini veli etmiştir ki vekayi-i mezkûre Osmanlı Devleti'nin inkıraz-ı küllisine amil olmuştur. Bunların tafsilatı muhtelif eserlerde mün-deriçtir. Mehmed Reşad'ın bidayet-i hükümetinde ve 6 Şevval 1329 (29 Eylül 1911)'da İtalyanlar Trablusgarb'ı istila ettikten sonra 1330 (1912)'da Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ müttefikken Türkiye'ye ilan-ı harp ettiler. Balkan (326) Harbi diye yâd olunan bu muharebede bir ay içinde Türkiye mağlup olup müttefiklerin ordusu Çatalca'ya kadar geldikten sonra Türkiye tekmi Rumeli'ndeki memalikini kaybetmiş ve fakat şimdi müttefikler arasında zuhur eden bir harpten bilistifade yalnız Edirne vilayeti kurtarılabil-mişti. Daha Balkan Harbi esnasında Avrupa'ca bir harb-i umumi korkuları nûmayan olmakta ve filvaki mühim birtakım iktisadi buhranlar hudûs etti-ği gibi Avrupa devletleri sûratle teslîhata koyulmuşlardı. Avusturya veliah-dı Franz Ferdinand'ın 4 Şaban 1332 (28 Haziran 1914)'de Bosnasaray'da bir Sırp tarafından katledilmesi ve Avusturya'nın sene-i mezbure Ramazan'ının başında (28 Temmuz) Sırbistan'a ilan-ı harbi, Harb-i Umumi'nin sebab-i zu-huru olmuştur. Başta Almanya'nın bulunduğu ve Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın dâhil olduğu ittifaka Türkiye dahi karışarak sene-i mezbure Zilhiccesinin 10. günü (30 Teşrinievvel) harbe iştirak etti. Bu ittifakın karşısın-da İtilaf Devletleri tesmiye olunan Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Amerika ve bunlara peyrev olan birçok hükûmat-ı saire bulunuyordu. Almanların 1337 (1918) senesinde mağlubiyetleriyle nihayetlenen ve tarihte bir misline daha tesadûf olunamayan bu cidal-i cihanşümulde Türkiye de mağlup olmuştur. Fakat daha henüz Balkan Barbi'nden yorgun bir halde çıkmış olan Türk as-kerinin gösterdiği şecaat-i fevkalade ve Çanakkale Boğazı'nın dilirâne müda-

fası her türlü tasvirin fevkindedir. Türkiye'nin bu harbe iştirakindeki esbab-ı adîdeden biri olmak üzere İtilaf Devletleri'nin, muzaffer oldukları takdirde, badessulh İstanbul'u Rusya'ya vermeyi taahhüt ettikleri irae olunmaktadır.

Harbin son aylarında yani 24 Ramazan 1336 (3 Temmuz 1918)'da Mehmed Reşad vefat ederek yerine biraderi Vahideddin, Mehmed-i sadis namıyla geçmiştir. İşte bunun zamanında Osmanlı Devleti münkariz olmuştur. Limni Adası'nda kâin Mondros Limanı'nda 24 Muharrem 1337 (30 Teşrinievvel 1918)'de İstanbul hükümetinin akdettiği mütarekeyi müteakip iptida 3 Safer 1337 (8 Teşrinisani 1918)'de bir Fransız vapuruyla bir Fransız heyeti İstanbul'a geldikten sonra 8 Safer (13 Teşrinisani)'de İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan sefain-i harbiyesinden mürekkep altmış parçalık bir donanma Çanakkale'den bil-mürur limana dâhil olmuş ve karaya asker çıkararak taraf taraf şehri işgal etmişlerdir. Yunan donanma ve askerinin İstanbul'a duhulü mütareke ahkâmına mugayir iken Osmanlı hükümetinin aczinden ve başlıca İngilizlere mümâşat fikrinden ﴿327﴾ dolayı bu hale ses çıkarılmadığı gibi Karadeniz Boğazı, Anadolu sahilihinin yukarı kısmının Yunanlılar tarafından işgaline de mümânaat olunmamıştır. Ve nihayet 14 Şaban 1337 (15 Mayıs 1919)'de Yunanlılar İzmir'i de işgal ve 28 Mayıs'ta Ayvalık'a asker ihracıyla Anadolu içerilerine doğru tecavüze başlamışlar ve Rumeli tarafında da Trakya'yı istila etmişlerdi. Aynı zamanda İngilizler Anadolu şimendifer hattı boyunca ve Karadeniz sevahilinde bazı mevâkii, İtalyanlar, Antalya havalisiyle bunun kısm-ı şimalini, ve Fransızlar Adana ile Maraş, Ayıntab ve Urfa'yı işgal altına almışlardı. Bununla beraber 16 Mart 1920'de İngilizler İstanbul işgal-i askerisini teşdîd etmişlerdi. İtilaf Devletleri Türkiye'yi behemehâl parçalamak azminde idiler, hatta Paris'te akdedilen müsâlaha konferanslarına bile Osmanlı murahhaslarını kabulden imtina ediyorlardı. Nihayet kendi şartlarını tebliğ için onları Paris'e çağırdılar. Bunun neticesi olarak Türk memalikinin tamamıyla izmihlalini müş'ir bulunan Sèvres muahedesini Osmanlı Devleti'ni temsil eden İstanbul hükümeti 24 Zilkade 1338 (10 Ağustos 1920)'de imza etmek gibi bir ihanet-i vataniyede bulundu. Fakat bu muahedeyi Türkiye Büyük Millet Meclisi kat'iyen kabul etmediği gibi düvel-i ecnebiyenin de hiçbirisi tasdik etmemiştir.

Yunanlılar ika ettikleri İzmir faciası üzerine o havalide câbecâ teşekkül eden müdafaa heyetleri, İtilaf Devletleri'nin himaye ve teşvikine istinat eden Yunan mütecavizlerini izaç etmekte bulundukları hengâmda atide Türkiye Cumhuriyeti bahsinde görüleceği veçhile Türk vatanını inhidam-ı külliden kurtaran Mustafa Kemal Paşa 1337 (1919)'de İstanbul'dan Samsun tarikiyle Anadolu'ya geçip harekât-ı milliyenin idaresini deruhte, ve tarih-i alemde daha bir misline tesadüf edilmeyen hıdemat-ı vataniyeyi ifa etmiştir. Sèvres muahedesini imza eden İstanbul hükümetini Anadolu'daki vatan müdafileri pek haklı olarak asla tanımıyorlardı. Diğer taraftan başlarında Vahideddin bulunup hükmü nüfuzu İstanbul beldesi haricine çıkamayan Osmanlı Devleti'ni temsil eden hükümet Anadolu vatanperverlerini isyan ile itham etmekte ve aynı zamanda İngilizlere baziçe olmakta idi. İbtidaen kuvva-i milliye diye yâd edilen Anadolu orduları badettensik Yunanlıları on beş gün

zarfında işgal ettikleri yerlerden denize döktükten sonra İtilaf Devletleri ile Anadolu hükümeti beyninde 18 Safer 1341 (10 Teşrinievvel 1922)'de akdedilen Mudanya mukavelesini müteakip 11 Rebiyülevvel 1328 (1 Teşrinisani 1922)'de İstanbul hükümetinin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ilgasına dair ittihaz olunan karar mucibince Osmanlı Sultanı Vahideddin makam-ı saltanattan ıskat edilmiş ve bu suretle Osmanlı Devleti münkariz olmuştur. Mâh-ı mezkûrun yirmi altıncı günü (17 Teşrinisani) Vahideddin ikamet ettiği Yıldız Sarayı'ndan limanda bulunan bir İngiliz harp sefinesine iltica ve memleketinden firar etmek suretiyle ecdadından hiçbirinin icra etmediği bir şenâyı da irtikap etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin tesisi 699 (1299) senesinden itibaren edilecek olunursa miladi tarih hesabıyla 623 sene imtidad etmiş olur. Osmanlı saltanatının ilgası üzerine Vahideddin'in zamanında veliaht bulunan Abdülmecid İbn-i Abdülâziz Büyük Millet Meclisi tarafından 29 Rebiyülevvel 1341 (19 Teşrinisani 1922) tarihinde makam-ı hilafete intihab olunmuştu. Fakat bilahare hilafet makamının ibkasında lüzum olmayıp bilakis memleket için muzır olduğu tahakkuk etmesiyle 26 Recep 1342 (2 Mart 1924) tarihinde Millet Meclisi'nde bu bapta kabul olunan kanunun birinci maddesinde "Halife hal' edilmiştir. Hilafet, hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan makam-ı Hilafet mülğadır" suretiyle tespit edilmiş ve mezkûr kanunun diğer bentleriyle halifenin ve bilcümle Osmanlı efrad-ı hanedanının Türkiye haricine ihraçları taht-ı karara alınmış olunmasıyla Mart'ın beşinci gecesi sâkıt Halife Abdülmecid bilahare de diğer aile efradı memlekettten ihraç olunmuşlardır. Mısır Memlûkleri zamanında hiçbir nüfuzu olmayarak Kahire'de oturmakta olan Abbâsî Halifesini İstanbul'a getirip Hilâfet-i İslamiye'yi 923 (1517) senesinde Selim-i evvel kendi uhdesine almış olduğundan Osmanlı sultanları miladi tarih ile 407 sene kadar İslam halifesi addedilmişlerdir.

﴿329﴾

Selâtin-i Âl-i Osman

Miladi		Hicri
1299	Osman-ı evvel	699
1326	Orhan Gazi	726
1359	Murad-ı evvel	761
1389-1402	Yıldırım Bayezid-i evvel	792-805
Fasıla Saltanat	1403-1410 Emir Süleyman 806-813	
	1403-1413 Mehmed Çelebi 806-816	
	1410-1413 Musa Çelebi 813-816	
	1419-1422 Mustafa Çelebi 822-825	
1413	Çelebi Mehmed	812
1421	Murad-ı sâni (defa-i ula)	824

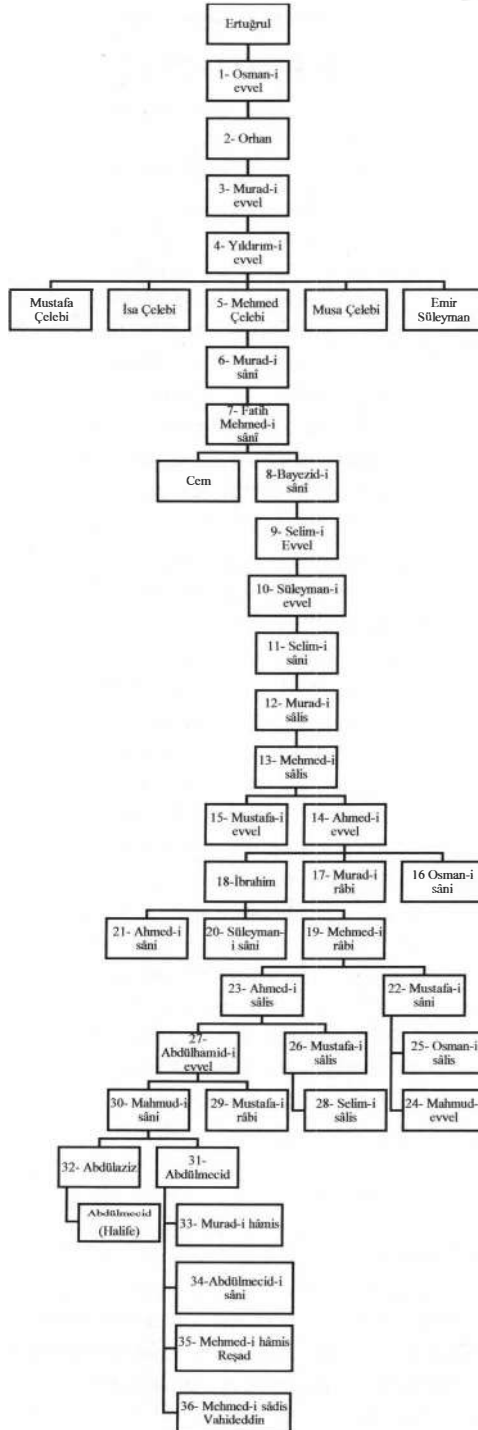
1444	Fatih Mehmed-i sâni (defa-i ula)	848
1444	Murad-ı sâni (defa-i sâniye)	848
1451	Fatih Mehmed-i sâni (defa-i sâniye)	855
1481	Bayezid-i sâni	886
1512	Selim-i evvel	918
1520	Süleyman-ı evvel	926
1566	Selim-i sâni	974
1574	Murad-ı sâlis	982
1595	Mehmed-i sâlis	1003
1603	Ahmed-i evvel	1012
1617	Mustafa-i evvel (defa-i ula)	1026
1618	Osman-ı sâni	1027
1622	Mustafa-i evvel (defa-i sâniye)	1031
1623	Murad-ı râbi	1032

﴿330﴾

1640	İbrahim	1049
1648	Mehmed-i râbi	1058
1687	Süleyman-ı sâni	1099
1691	Ahmed-i sâni	1102
1695	Mustafa-i sâni	1106
1703	Ahmed-i sâlis	1115
1730	Mahmud-u evvel	1143
1754	Osman-ı sâlis	1168
1757	Mustafa-i sâlis	1171
1774	Abdülhamid-i evvel	1187
1789	Selim-i sâlis	1203
1807	Mustafa-i râbi	1222
1808	Mahmud-u sâni	1223
1839	Abdülmeçid	1255
1861	Abdülaziz	1277
1876	Murad-ı hâmis	1293
1876	Abdülhamid-i sâni (vefat 1336)	1293
1909	Mehmed Reşad-ı hâmis	1327
1918-1922	Mehmed Vahdeddin-i sâdis	1336-1341

(Âl-i Osman'ın silsilenamesi bu sayfaya merbuttur)

Selâtin-i Âl-i Osman

﴿331﴾

132- Türkiye Cumhuriyeti**Miladi 1923 / Hicri 1342**

Harb-i Umumi'nin neticesinde Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti üzerine İstanbul'un ve Türkiye sevahilinin İtilaf orduları tarafından işgali ve Yunanlıların, düvel-i mezkûrenin teşvikat ve himayelerine istinaden Rumeli'de İstanbul kapılarına kadar gelmesi ve Anadolu'da İzmir'i istilaları ve bunu müteakip Osmanlı Devleti'nin inkıraz-ı küllisine mütedair vekayi bâlâda Osmanlılar bahsinde muhtasaran beyan olunmuştu. İtilaf Devletleri'nin maksat-ı yegânesi Türkiye'yi parçalamak ve harp esnasında kendilerine muavenette bulunanlara ve bilhassa Yunanlılara bir hisse çıkarmak idi. Onların bu fikirleri Osmanlı Devleti tarafından kabul ve imza olunan Sèvres muahedesiyle de tebarüz eder. Eğer Anadolu vatanperverleri memleketi müdafaaya şitâban olmasa idiler mü'telifin bu kararlarını icra edeceklerdi. Zira Osmanlı Devleti'ni temsil eden ve başında firari Vahideddin bulunan hükümet değil müdafaai vatan bilakis İtilaf hükümetlerinin istihdaf ettikleri maksatta hizmet etmekten geri durmuyordu.

İşte bu esnada idi ki Anafartalar harbindeki müdafaat-i kahramananesiyle düşmanı Çanakkale Boğazı'ndan ricata mecbur eden Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan uzaklaştırılmak maksadıyla 15 Şaban 1337 (15 Mayıs 1919)'de Dokuzuncu Ordu Müfettişi unvanıyla ve Samsun tarikiyle Anadolu'ya îzam edilmiş idi. Bu keyfiyet müdafaai vatana hasr-ı nefis etmiş olan Paşa için bir vesile-i hasene teşkil ettiğinden 20 Ramazan 1337 (19 Haziran 1919)'de Amasya'ya giderek orada bazı refikasıyla bilmüzakere bu hususta ittihaz olunan mukarrerât-ı mühimme meyanında salâhiyettar bir meclis-i milinin Sivas'ta toplanması keyfiyeti dahi tespit olundu. Yunanlıların Sèvres mukarreratına atfen 14 Şaban 1337 (15 Mayıs 1919)'de İzmir'i işgal ve 28 Mayıs'ta Ayvalık'a asker ihracı ve her tarafta enva-i mezalim icra etmeleri üzerine teşekkül eden müdafaai heyetlerinin tanzim ve tensîki de Amasya mukarreratı cümlesinden idi. Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüsâtından tevahhuş eden İstanbul hükümeti tarafından 6 Temmuz 1919'da Paşa'nın memuriyetine hitam verildiği ve İstanbul'a avdeti lüzumu kendisine bildirilmesi üzerine istifasını göndererek deruhte ettiği hizmet-i vataniyeyi ifaya devam etmiştir. Bunu müteakip Erzurum Kongresi namıyla ﴿332﴾ maruf olan içtima 24 Şevval 1337 (23 Temmuz 1919)'de Erzurum'da akdedildiği gibi İngilizlerin Samsun'a asker ihracı teşebbüsleri de bir cephe teşkiliyle akim bırakmış ve hatta Merzifon'da bulunan İngiliz müfrezesi de geri çekilmeye icbar edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın riyaseti tahtında içtima eden bu kongrede Müdafaai Hukuk Cemiyeti namıyla teşkilat yapılmasına karar verildiği gibi 15 Zilhicce 1337 (11 Eylül 1919)'de Mustafa Kemal Paşa'nın taht-ı riyasetinde olarak akdolunan Sivas Kongresi Misak- Milli'yi tespit, Müdafaai Hukuk Nizamnamesi'ni tertip ve tanzim ve İzmir'e kadar bütün Anadolu'yu fiilen idare etmek üzere Paşa'nın riyaseti altında bir Heyet-i Temsiliye teşkil etmiştir. Vatan müdafilerinin bu faaliyeti esnasında İstanbul hükümetinin ilca-i ihanetle vermiş olduğu o emirden dolayı Anadolu'da câbecâ müdafa-i milliye aleyhinde hafi ve celi harekât vukua geçirilmiş ise de o zamanlar Kuvva-i Milliye tesmiye olunan alaylarla bu gibi

harekât bastırılmıştır. İstanbul hükümeti Anadolu Müdafaa-i Milliye heyeti mürettepleriyle tarafdaranını isyan ve şekavetle itham etmekte idi ve hatta İstanbul'da Kuvva-i İnzibatiye namıyla birtakım serserilerden mürekkep birkaç tabur teşkil ederek İzmit'e sevk bile etmişti. Diğer taraftan Anadolu, İstanbul hükümetini kat'iyen tanımıyordu ve cereyan-i vekayii yakından takip için Heyet-i Temsiliye mevkien daha münasip olan Ankara'ya 16 Rebiyülahir 1339 (27 Kanunievvel 1920)'da nakledilmiştir. Duçar-ı müzayaka olan İstanbul hükümeti istediği şeyleri icra ettiririz zannıyla 12 Kânunusani 1920'de Meclis-i Mebusan'ı küşad etmiş ise de amaline muvaffak olamamış ve İngilizlerin 16 Mart 1920'de İstanbul işgal-i askerisini teşdit ederek birçok zevatı tutup Malta'ya izam veya İzmit ve İstanbul'da hapsetmeleri üzerine Meclis-i Mebusan 12 Nisan'da kendiliğinden tatil-i müzakerat ederek dağılmış ve mebusların birçoğu kaçarak Ankara'ya gitmişlerdir. Salahiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclis-i millinin Ankara'da içtimai lüzumu Heyet-i Temsiliye tarafından ilan edilmesi üzerine 4 Şaban 1338 (23 Nisan 1920)'de bütün memleketin mukadderatına vâzıu'l-yed olmak üzere Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi küşad edilmiştir. Bu meclis aralarından on bir zat intihap ederek (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti) namıyla bir hükümet teşkil etti. Meclis teşri ve aynı zamanda icraî vazifelerini uhdesinde cem etmişti. Mustafa Kemal Paşa hem meclisin hem heyet-i vekilenin reisi intihap olundu. Binaenaleyh Anadolu'da bir milli hükümet teessüs etmiş oldu ki (333) Cumhuriyet mefhumunu mutazammı idi. Yunanlılara karşı Türk ordusunun ilk muzafferiyeti olan ve 12 Cemaziyülevvel 1339 (11 Kânunusani 1921)'da vuku bulan Birinci İnönü harbinden sonra İstanbul hükümetinin imza ettiği ve fakat Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul olunmayan Sèvres muahedесinin tadili için İtilaf Devletleri Londra'da 15 Cemaziyülahir 1339 (23 Şubat 1921)'da akdettikleri konferansa İstanbul hükümeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti murahhaslarını dahi davet etmiş olduklarından bu suretle Türkiye mukadderatına yegâne hâkim olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti Avrupa devletleri tarafından resmen tanınmış oldu. Konferansın cümle-i mukarreratından olup Trakya ve İzmir'e heyet-i tahkikiye izamı keyfiyeti Yunanlılar tarafından reddedilmesi üzerine Anadolu'da muhasamata devam edilerek ve 2 Şaban 1339 (31 Mart 1921)'da Yunanlılar ikinci defa olarak yine İnönü'nde mağlup ve ricata mecbur edilmişlerdi. Fakat Yunan işgali altına girmiş olan İzmit'in 28 Haziran'da Türk ordusu tarafından istirdadı üzerine kuvvetlerini teksir eden Yunanlılar taarruza geçerek 16 Zilkade 1339 (13 Temmuz 1921)'da Afyon Karahisar'ını 16 Temmuz'da Kütahya ve 23 Temmuz'da Eskişehir'i istilaları üzerine 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa başkumandanlığa intihap edilerek Türkiye ordusu yeniden tanzim ve askerin kuvve-i maneviyesi tahkim edilmiştir. Ankara'ya kadar gitmek hevesiyle ve muazzam bir ordu ile ileri harekâtına başlayan Yunanlılar Sakarya'da bekleyen Türk ordusuyla 17 Ağustos'ta temasa gelerek vuku bulan muharebat-ı azime neticesinde ve 10 Muharrem 1340 (13 Eylül 1921)'da mağlubiyet-i külliyye duçar olarak perişan bir halde ricata koyulmuşlardı. Bu Sakarya muzafferiyeti üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından 19 Eylül 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya Gazilik unvanı ve rütbe-i müşirî tevcih olunmuştur. Yunanlıların Sakarya mağlubiyetinden sonra gerçi câbecâ küçük ve büyük müsademat vukua

gelmişse de bir uzun müddet neticesiz siyasi müzakerat ile geçmiş ve Yunanlıların taannüdü Büyük Millet Meclisi hükümetince anlaşılacakla Türk ordusu taarruza geçerek 26 Ağustos 1922'de Afyon Karahisar'ını istirdat ettikten sonra Türklerin hayat ve istiklalini temin eden ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini kuran meşhur Dumlupınar muzaferiyeti 5 Muharrem 1341 (29 Ağustos 1922)'de ihraz edildi. Harekât-ı takibiyeye devam olunarak 2 Eylül 1922'de Uşak civarında Yunan başkumandanı General Trikoupi bütün maiyeti ve erkân-ı harbiyesiyle birlikte esir edildi. Artık Yunan (334) müstevlileri her taraftan denize doğru gayri muntazam bir surette kaçmakta idiler. Askerlerinin kısm-ı azamı İzmir yolunu tutup oradan vapurlara ırkâb edilmekte iken Türk kıtaatı arkalarından yetişerek 16 Muharrem 1341 (9 Eylül 1922)'de İzmir istirdat olunmuştur. Bu esnada yani 13 Eylül'de İzmir'de zuhur edip şehrin hemen nısfından ziyadesini tahrip eden yangının Yunanlılar tarafından ika edildiği Avrupalıların birçok tahkikat-ı resmiye ve bilhassa Fransız Amiralî Dumesnil'in hükümetine verdiği resmi raporla tebeyyün edilmiştir. İzmir'in istirdadından bir gün sonra Bursa alınmış ve birkaç gün sonra Anadolu'da artık hiçbir Yunanlı kalmamıştır. Hülâsa 26 Ağustos 1922'de başlayan son taarruzdan mukaddem iki yüz on bin kişiden mürekkep olan Yunan ordusundan on beş gün zarfında bütün levazımını dahi bıraktıktan sonra ancak elli bin neferi bahren firara muvaffak olmuş, bakiyesi kısmen imha, kısmen esir edilmiştir. Bu hezimet üzerine Türk ordusunun, mu'telifinin işgali altında bulunan Boğazlar mıntıkasına takarrübü hasebiyle İngiltere, Fransa ve İtalya, Türkiye ile mütareke akdine talip olduklarından 18 Safer 1341 (10 Teşrinievvel 1922)'de Mudanya Mukavelename-i Askerisi imzalanmıştır. Bu mukavelenamenin ahkâmına tevfiakan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından Trakya kıtası 30 Teşrinisani 1922'de tesellüm olundu. Musalaha zımında Lausanne'da içtima eden konferansa 9 Zilhicce 1341 (24 Temmuz 1923)'de Türkiye şerefli bir muahede akd ve imza etmekle Türkiye'nin istiklali tasdik olunmuştur. Fransızlar evvelce 18 Safer 1340 (20 Teşrinievvel 1921)'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetiyle akdettikleri itilafname mucibince Adana ve havalisini tahliye etmişlerdi. Bu defa ise Fransızlarla beraber diğer itilaf devletleri İstanbul ve sair işgalleri altında bulunan mahalleri tahliye etmişlerdir.

İstanbul'da Osmanlı Sultanlığı'nın inkırazı ve hilafetin ilgası bâlâda Osmanlılar bahsinde beyan olunmuştur. İşte Anadolu'da 1919'da başlayan müdafaa-i vatan mücadelatı lâyenkatı dört buçuk sene devamdan sonra 18 Rebiyülevvel 1342 (29 Teşrinievvel 1923) tarihinde hitampezir olup mezkûr tarihte Türkiye Cumhuriyeti teessüs etmiş ve ilk reisliğe de Türk vatanının halaskarı Gazi Mustafa Kemal Paşa intihap olunmuştur. (325) Ankara şehri Türkiye Cumhuriyeti'nin merkezi ittihaz edilmiştir. İşte suret-i teşekkülü bâlâda muhtasaran beyan edilen Türkiye hükümeti Avrupa hükümetleri meyanında bir mevki-i mahsus ihraz etmiştir¹⁶³.

163 Mehazlar: Hususi mazbutat. *Millî Nevsal*, Naşiri Kanaat Kütüphanesi, birinci sene 1922 ve ikinci sene 1923; Miralay Mehmed Arif, *Anadolu İnkılabı, Mücadehat-ı Milliye Hatıratı*, 1335-1339, İstanbul 1340; Doktor Rıza Nur, *Türk Tarihi (Resimli ve Haritalı)*, c 1, s.171-223, İstanbul 1924; Ahmed Refik, *Türkiye Tarihi (İlk Mektep)*, İstanbul 1341; *Devlet salnamesi*, sene 1926.

ON BİRİNCİ KISIM

MOĞOLLAR [7. - 11. Asır]

133- Kaanlar (Büyük Hanlar)

Çin Hakanları (Yuan Devleti)

Moğolistan Hakanları (Karakurum Devleti)

Kabâil-i Müteferrika

134- İran Moğolları (İlhanîler)

Rakib Hanlar

135- Toga Timurîler

136- Altınordu (Deşt-i Kıpçak Hanları)

Gök Ordu (Garbî Kıpçak'ta) ve Rakib Hanlar

Ak Ordu (Şarkî Kıpçak'ta) ve Rakib Hanlar

137- Kırım Hanları

138- Çağatay Hanlar (Mavraünnehir'de)

İlave:

139- Benî Eretna (Anadolu'da)

140- Kadı Burhaneddin Ahmed (Sivas Sultanı)

﴿338﴾
ON BİRİNCİ KISIM

MOĞOLLAR
[7. - 11. Asır]

Moğolların tarihi esasen büyük cihangir Cengiz Han ile başlar. Cengiz'in tercüme-i halini yazanlar ecdadı hakkında muhtelif rivayetler naklederler. Fakat kadimen memulün gayri olarak nam ve şöhret kazanan hükümdarlarda alelekser görüldüğü veçhile bunun da silsilenamesi hakikatten ziyade yakışık aldirmek suretiyle tertip olunmuştur.

Moğol lafzı bir imparatorluk ve sülaleye alem olmak üzere ilk defa Cengiz Han zamanında meydana çıkmış ve sonraları bu lafız kavim ismi olarak istimal olunmuştur. Yedinci asr-ı hicrinin nıfısı evvelinde Çin'den Atriyatik Denizi'ne kadar bütün memleketleri sarsan Moğol kavmi o zamanın gerek Çin ve İslam ve gerek Rum ve Garb menâbi'-i tarihiyesinde "Tatar" namıyla yâd olunmaktadır. Hatta Cengiz'den evvel bile Moğollar kendilerini böyle tesmiye etmişlerdi. Orhun Kitabeleri'nde de Tatar lafzı bir kavim ismi olarak mezkûrdur. Moğol tarihinin evveliyatına dair malum olan rivâyâta nazaran Moğollar kabâil-i muhtelif arasında aşairin teşkil ettikleri ulusun yani büyük bir kitle-i müttehidenin bir şubesi olup Moğolistan'da vaki Gobi sahralarının kısımlarında şimalisinde su ve mera aramakla meşgul olurlardı. Hayatları saydu şikârla geçer ve at ve kımız ile tagaddi ederlerdi. Hemşerileri olan Hitanlar ve itaat etmeye mecbur oldukları Türkler ve Çinliler ile deri ve hayvanat mübadelesinden istifade ederlerdi. Cengiz'in babası olan Yesügay Bahadır kendi kabilesi hâkimiyetinin müessisi olmamakla beraber herhalde onun bir namdar hamisi idi. Moğolların Çin hâkimiyetinden aldıkları istiklallerini Yesügay'ın takviye ve tarsin ettiği rivayet olunursa da oğlu Timuçin, Çin'i istila etmeden evvel, Moğolistan'ın diğer kabile reisleri gibi, Çin hükümetinin taht-ı tabiyetinde bulunduğu da söylenmektedir. Yesügay'ın hâkimiyetini talep edenler ancak kırk bin çadırdan mürekkep idiler. Yesügay'ın 563 (1167)'te ﴿339﴾ vefatı üzerine oğulları tek mil adamları tarafından terk olunmuşlardı. Oğullarından biri olup babasının yerine kaim olan Timuçin babasının vefatında on iki yaşında olduğundan tarih-i tevellüdü 549 (1155) olmak üzere kabul ediliyor. Timuçin pederinden hiçbir şey tevarüs etmemiş ve kudret-i

askeriyesi ise kendisinin bizzat teşkil ettiği ordu sayesinde tebarüz etmişti. Bundan dolayıdır ki elli yaşına gelinceye kadar ismi Moğolistan haricinde mechul kalmış ve ancak bundan sonra cihanşümül bir şöhrat kazanmaya başlamıştır. Timuçin bidayette şarkî Moğolistan'da Onon Nehri kenarlarında göçer konar kabâile riyaset ederdi. İşte bilahare Cengiz Han namını alan ve Asya'nın İskender-i Kebiri itlakına şayan olan bu zatın mufassal tarihini yazmak bu kitabın dairesi haricindedir. Fakat şunu söylemek kifayet eder ki otuz sene kadar dâhili düşmanlarına karşı mücadelede ve birçok ihtilalleri bastırdıktan sonra gerek kendi kabâili ve gerek mücavir kabâil üzerinde hâkimiyetini tesis ederek hayatının mütebaki yirmi senesini tasdim ve takip ettiği amal ve makâsıda vasil olmak için sarf etmiştir ki bu esas üzerine dünyada bir misli daha görülmemiş bir vüs'atteki devletini teşkil etmiştir. İrtiş Nehri'nden Moğolistan'ın Aksâ-i Şark'taki Hingan dağlarına kadar Gobi Sahrasının şimalindeki bütün kabâili zir-i idaresine aldıktan ve hükümdarları olan Ong (yahut Avnk) Han'ın ihanetiyle istiklallerini kaybeden Hristiyan Kerayitleri mağlup ettikten sonra Timuçin'in 602 (1206)'de bütün kabâil rüesasından mürekkep olarak topladığı bir kurultayda Şaman ıtlak olunan kâhin tarafından bu kabile neciplerine hitaben semadan Timuçin'e daha büyük bir unvanın tevcih olunduğunu bildirmiş ve işte bu andan itibaren kendisine Cengiz Han denilmiştir ki bunun vech-i tesmiyesi el-yevm pek malum değildir. Bu lakabın bazı müellifler "melikül-azam" veyahut "melikül-mülûk" manasını ifade ettiğini zannederler. Binaenaleyh Cengiz, elli bir yaşında iken bil-istiklal bütün memlekete hâkim-i mutlak olmuştur. Cengiz, Uygurları 605 (1209)'te inkıyada mecbur edip bunu müteakip 607 (1211)'de de Çin'in istilasına ibtidar etmiştir. Gerçi devlet-i Semaviye tesmiye olunan Çin'in teshirini ikmal etmek torunu Kubilay Kaan'a müyesser olmuş ise de eyalet-i şimaliye'nin bir büyük kısmını teşkil eden kadim Liao-tung devletiyle Hia'da vaki Tangut ((Tengit) Devleti gerek vilayet, gerek emaret olarak daha Cengiz'in hal-i hayatında zamime-i memalik kılınmıştır. Cihangirlik yolunda 340 Cengiz'in Çin'den başka tesadüf ettiği diğer bir mânia da bugünkü Türkistan'ın tahminen hududuna muadil bulunan Karahitay'daki kadim Türk devleti olup burada Gurhanlar tesmiye olunan mülûkun bir şubesi hükümrân idi. Bunlar, komşuları olan İran ve Maverünnehir hükümetlerinin kendilerine itaat ve inkıyatlarını bekliyorlardı. Evvelce Gurhan Devleti, Hristiyan olan Nayman kabilesinin reisi Küçlük Han tarafından ıskat edilmişti. Moğol askerleri Çin'in zaptından sonra cenuba doğru firar eden düşmanların takibine koyulmuş olduğundan hemen bila-mukavemet şarkî Türkistan'ın şimalinde vaki Cetisu yahut Yedisu kıtasını ve Şarkî Türkistan'ı Kaşgar, Hotin, Yarkend ile beraber Gurhanlar memalikinin kısm-ı mütabakiyesini de zaptetmişlerdir. Şimdi Moğol memaliki Harezmsah'ın fethettiği memalik-i vasîa ile hemhudut bulunuyordu. İşte burası da Moğolların hücumuna hedef olup bunlara karşı mukavemetin faydasız olduğu anlaşılmıştı. Cengiz Han hiçbir vakit pek büyük ordulara malik değildi. Adetçe askeri, şüphe yok ki Harezmsah'ın kuvve-i askeriyesinden dün olup nihayet dört yüz bin raddesinde tahmin olunmaktadır. Cengiz'in askeri muhtelif kollara ayrılarak bir taraftan Harezmsah ve Horasan ve Afganistan, diğer taraftan Azerbaycan, Gürcistan ve cenubî Rusya üzerine yayı-

lıyordu. Bir diğer kol da Çin'in teshir ve istilasına devam ediyordu. İşte bu fütihat-ı azime arasında idi ki Cengiz Han, 624 senesi Ramazan'ının nısf-ı evvelinde (Ağustos 1227) de 72 yaşında olduğu halde vefat etti. Kendisinin ve oğullarının fethetmiş oldukları kıtaat-ı memalikin Sarı Deniz'den Karadeniz'e kadar imtidad edip bu saha dâhiline müsadif olan bilcümle memalik veya kabâil tabi oldukları Çin, Tangut, Afgan, İran ve Türk hükümetlerinden iftirak etmişlerdir.

Cengiz Han daha hal-i hayatında kendisine halef olmak üzere Ögetay (yahut Ögedey) namındaki üçüncü oğlunu tayin etmişti. Cengiz'in tesis ettiği imparatorluk, Moğol teşkilat-ı esasîyesine göre, hükümdarın mülkü olmayıp sülaleye ait idi; şu suretle ki hükümrân olan ailenin her bir ferdi bir "ulus" yani birçok aşiretlerin heyet-i müctemiasına, ve bir "yurt" yani malikâneye, ve bir "incü" yani kendi sarayının ve askerinin ihtiyacıyla mütenasip varidata (emlak-ı hassaya) malik olmaya hakkı vardı. İşte Cengiz bizzat bu esasa tevfik-i hareketle daha hengâm-ı hayatında oğullarından her birine yurt olarak bir kıta-i (341) memleket tevcih etmişti. Bu taksimde yalnız küçük oğlu Tuluy'u istisna etmişti ki Moğol âdâtına göre babasının öz yurdunu, yani bu halde şarkî Moğolistan'ı tevarüs edecekti. Cengiz yaşadığı müddetçe bu muayyen esaslar halelpezîr olmamıştı. Oğulları mezkûr taksimata nazaran muhtelif yurtların hükümdarları gibi olmayıp bilakis babalarının birer sadık yoldaşı vaziyetinde bulunuyorlardı. Ez-cümle Cuci avcıbaşı, Çağatay hukuk-u örfiye olan yasanın tatbikine memur, Tuluy da umur-u harbiye nazırı idiler. Fakat Cengiz'in vefatından az evvel kendisiyle ekber evladı beyninde ihtilafat zuhur etmişti. Yalnız Cuci memalik-i garbiye fütuhâtından sonra Moğolistan'a avdet etmemişti. Cuci'nin hakikaten babası aleyhine isyan ve evâmirini icra edip etmediğini bilmek gayr-i kabildir. Moğol menâbii isyanın bir iftiradan ibaret olduğunu kaydediyorlar. Herhalde Cengiz oğluna karşı yürümeye hazırlanıyorken Cuci'nin fevti haberi Moğolistan'a vürut etmiştir. Cuci'nin babasından altı ay evvel vefat ettiği zannolunuyor.

Bütün Moğol rüesası üzerine hâkim-i mutlak olarak "kaan" yahut büyük han bulunanlar atideki şubeleri teşkil ederler:

(1) **Ögedey Şubesi:** Çungarya kabâili üzerine hâkim olup Tuluy ailesi tarafından ıskat edilinceye kadar kaan kaldılar.

(2) **Tuluy Şubesi:** Moğolistan'ın yerli kabâili üzerine hükümet edip Ögedey Şubesi'nden sonra Mançu hâkimiyetine kadar kaan kaldılar.

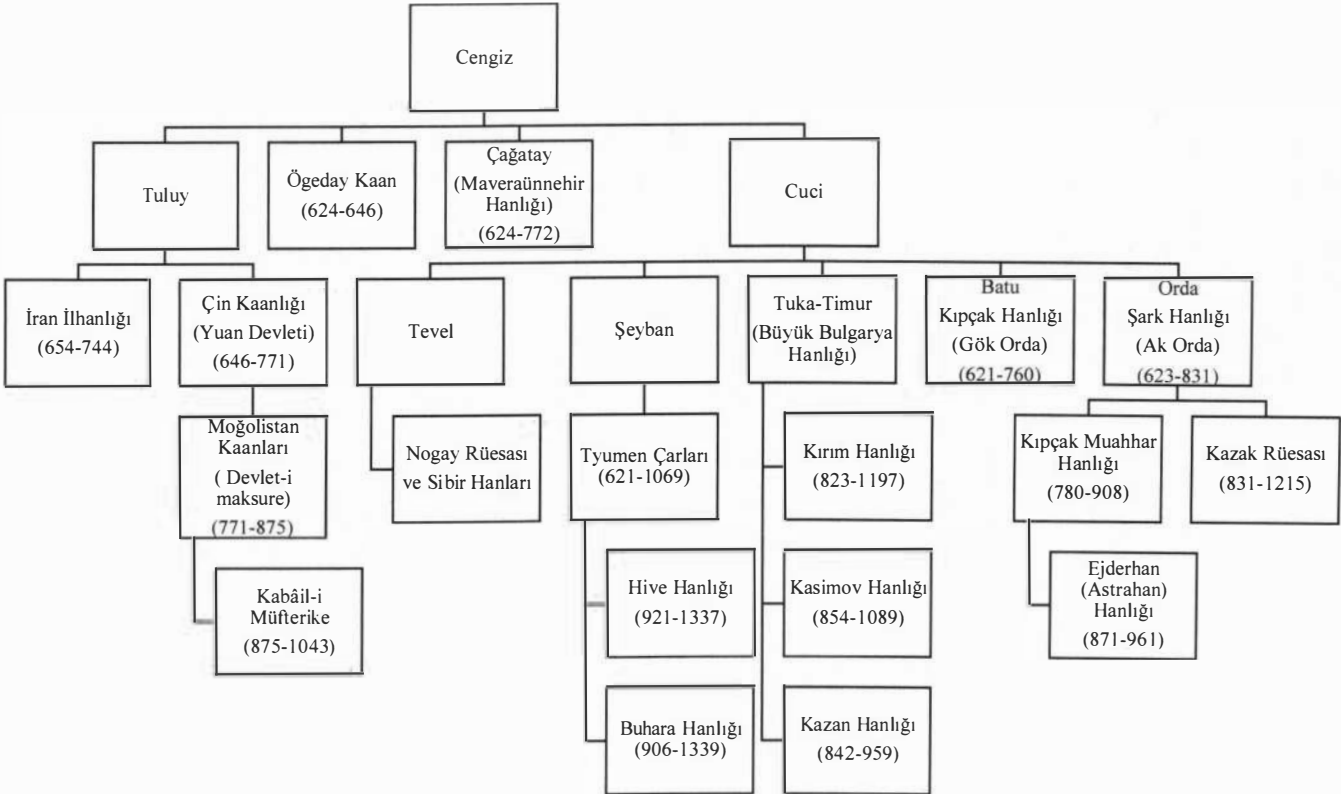
(3) **Tuluy Evladının İran Şubesi:** Hülagü ve ahlaflı olan İran İlhanları

(4) **Cuci Şubesi:** Kıpçak Hanlığının Türk kabâili ve Ak Ordu ve Altın Ordu Hanlarıyla bunların teferruatından olan Ejderhan Hanlığı ve Kazan, Kasimov ve Kırım Hanlıkları ve nihayet Hive ve Buhara Hanları üzerine hükümet ettiler.

(5) **Çağatay Şubesi:** Maverâünnehir'de hükümet ettiler.

((342))

Cengiz Han Evi'ından Teşâ'ub Eden Devletlerin İcmalen Silsilenamesi

(343)

133. Kaanlar (Büyük Hanlar)

Miladi 1206-1634 / Hicri 603-1043

(1) **Ögedey Şubesi:** Malikânesi Çungarya¹⁶⁴ olup bu şube 624-646 (1227-1248) senelerinde kaanlıkta bulunmuştur.

Ögedey Cengiz'in idaresiyle Çungarya yurduna ve aynı zamanda kaanlığa tayin olunmuştu. Ögedey Cengiz'in ne ekber evladı, ne de oğullarının en muktediri idi. Buna rağmen bil-cümle hanedan ve cizyegüzar beylerin üzerine hâkimiyet-i mutlakayı bilâ-teemmül deruhte etmiş ve 626 (1229)'da inikat eden kurultayda kendisine arz-ı itaat edilmişti. Bu keyfiyet Moğol hâkimiyetinin müessis-i azamı olan Cengiz'in arzularının husul-pezir olmasına ne derecelerde ihtimam edildiğini gösterir. Ögedey'in zaman-ı hükümetinde Moğol memaliki ehemmiyetli bir surette tevessü etti. Cengiz'in hengâm-ı hayatında ancak kısmen zaptolunan Çin'in nısf-ı şimalinde müteşekkil Kin Devleti taht-ı itaate alınmıştı. Hâlbuki Çin'in nısf-ı cenubisine müsadif olan Sung Devleti, Cengiz'in torunu Kubilay zamanına değin müstevililere karşı mukavemette bulundu. Kore 638 (1241)'de ilhak olundu. Son Harezmsşah olan Muhammed'in oğlu, o zarif ve bedbaht Celaledin evvelce babasının sahip olduğu vâsi memlekette tard edildi. Cuci'nin oğlu Batu'nun kumandasıyla Avrupa'ya karşı icra olunan büyük bir seferde Moğollar Moskova ve havalisine kadar dâhil oldular, Macaristan'a da hücum ederek Kraków'u da ihrak ve Peşte'yi muhasara ettiler. Bir aile kurultayı için memleketine çağırılan Ögedey'in o aralık (345) vefatı ve Avusturya Büyük Dukası'nın Legnica'da Moğollara galebesi¹⁶⁵ Avrupa'yı Moğol felaketinden halâs etmiştir. Bu zaman zarfında Moğol Devleti'nin umur-u dâhiliyesi baş vezirleri olan Yeliu Çutsay isminde bir Hitanlı tarafından akilane ve adilane bir surette tensik ve idare olunup Kaan'ın iktidarsızlığına ve müptela-i işret olmasına rağmen vilayette intizam ve asayiş iade olunmuştu. Yalnız Çin'de ve sair bazı nevahide bu vezirin hiçbir nüfuzu yoktu¹⁶⁶.

164 Lane-Poole Çungarya tabiriyle vusta Asya'da cenuben Türkistan Çin'i ve garben Sibirya arasında bulunan ve Çin memalikine ait olup Ögedey kabâilinin haymegâhları bulunduğu kıta-i vâsiyi tevsim etmek istiyor ve kabâil-i mezkûrenin Naymanlar olduğunu ve bugünkü Kalmukların da ecdadı bulunduğunu not olarak ilave ediyor. Hâlbuki Bartold Rusça tercümesinde Çungarya tabirinin gayr-i muayyen olduğunu ve Ögedey kabâilinin başlıcalarının Eymel ve Kubuk nehirleri arasında vaki Kar Baga-tay tesmiye olunan nevahide bulunduklarını söylüyor. Esasen bu kelime Moğolca "sol taraf" manasındadır ki Süleyman efendi *Lügat-i Çağatay*'da "cevangar" ve "cevankal" olarak gösteriyor.

165 Bartold, Rusça tercümesinde şu notu ilave etmiştir: Legnica civarındaki Moğollar ile muharebede Silezya arşidükü Heinrich mağlup olmuştur. Tarihlerde Tatarların Olmütz civarında Çek ordusu tarafından mağlup edildiğine dair olan rivayet ise ahîren icra olunan tetkikatla tekip edilmiştir. Avusturya Arşidükü Friedrich'in taht-ı kumandasında bulunan ordu Moğollarla harp etmeye vakit bulamamıştır. Ögedey'in vefatı haberinin vürudu üzerine Moğollar ricat etmişlerdir.

166 İslam me hazarında bu adamın namına tesadüf olunmuyor (Bartold).

Ögedey'in 639 (1241)'da vuku bulan vefatından sonra saltanatta birkaç senelik fasıla husule gelmiş ve bu zaman zarfında büyük oğlu olup amcazadesi Batu'nun maiyetinde Macaristan istilasında temeyyüz eden Güyük Kaan'ın Avrupa'dan avdetine kadar Ögedey'in dul zevcesi Turakina oğluna niyabeten icra-i hükümet etmiştir. Güyük, Macaristan'dan çağırılarak bütün aile rüesasının müctemî' bulunduğu bir kurultayda hakan intihap olunmuştu. Bu tevarüsten hoşnut olmayan Cuci evladı beyan-ı mazeret ederek kurultaya iştirak etmediler. Güyük, validesinin niyabeti esnasında muhtel olan asayiş temin ve bununla beraber tevsi-i memalik zımnında Çin ve İran'a ordular sevk etti. Ögedey ailesi efradından taht-i hakaniye cülus eden yalnız Güyük olmuştur. Güyük'ün 649 (1251)'da vuku-i vefatıyla zimam-i devlet Tuluy evladı şubesine intikal etmiş olmakla kendisinin ne oğulları ve ne de biraderlerinden biri kendisine vâris olamamışlardır. Buna karşı bazı itirazlar vuku bulmuştu. Malum olduğu üzere Mengü'nün Çin cülusunda Güyük aleyhine bazı harekât zuhur etmişti ki Ögedey ve Çağatay uluslarının dağılmasını mucip olmuştu. Bundan sonra taht için istihkak davası bidayette Tuluy oğullarından Kubilay ile Arıkboğa'ya münhasır kalmıştı. Ögedey'in torunlarından Kaydu dahi Arıkboğa'nın taraftarlarından bulunuyordu. İki kardeş arasındaki kavganın hitamında ve Kubilay'ın galebesinden sonra yalnız Kaydu kendi başına hareket etmişti. Kaydu şarkta Tuluy'un müdafileriyle, müverrih Vassaf'ın kavlince, (345) kırk bir defa ve garpta ise, Reşidüddin'e göre, onların müttetikleriyle on sekiz defa savaşmıştır. Fakat tarafeynin sarfettikleri kuvvetler gayri müsavi olduğundan Kaydu'nun 701 (1301) senelerine doğru vefatı akabinde Ögedey ailesi Tuluy şubesine inkıyada mecbur olmuşlardır. Ögedey kabâili bundan sonra artık Maverâünnehir ve Kıpçak kabâili içine karışıp dağıldılar. Kaydu'nun yerine oğlu Çapar, 704 (1304)'te kaim olmuştu ki bu da Çağatay Hanı olan Duva'nın idaresi ve Çapar'ın hüsn-i rızasıyla vuku bulup Kaan Timur (yahut Olcaytu Timur)'un itibarı-i hâkimiyeti altında Moğol Devleti'nin tevhid edilmesini müntic olmuştur. Bu vekayiden az müddet sonra Ögedey'in vârisleriyle Çağataylar arasında muharebat-ı dâhiliye zuhur edip 706 (1306)'da Ögedey ailesi efradı Duva Han'a inkıyat etmişlerdir. Mamafih birçok zaman sonra ve bir devre-i teşevvüş esnasında Ögedey ailesi efradından birinin Maverâünnehir tahtına iclası Timurlenk'in bir hud'ası addolunur. Timurlenk'in maksadı hükümetten nez' edilmiş olan Çağatay Şubesi'nin yerine Cengiz vârislerinden Suyurgatmış ile oğlu Mahmud'u meydana çıkarmak idi. Binaenaleyh bu keyfiyet bir san'ia olup bu iki uydurma hükümdarın haki ki kaan oldukları iddia edilemez.

(2) Tuluy Şubesi: Malikanesi Moğolistan. 646-1043 (1248-1634) seneleri içinde kaan idiler. Üç devreye mümkasımdır: **1) Çin'de Yuen Devleti, 646 - 771 (1248-1370). 2) Karakurum'da Devlet-i Maksure, 771-950 (1370-1543). 3) Kabâil-i Müteferrikanın Tedricen Mançulara İnkıyatları, 951-1043 (1544-1634).**

Tuluy'un oğlu Mengü, yahut Möngke Kaan'ın keyfiyet-i cülusu kısmen kendisinin cengâverlikte ve kumandanlıktaki şöhret-i zatiyesine, kısmen de Tuluy'un malikânesini teşkil edip Cengiz'in zamanında Moğol ordularının esas olan asıl Moğolistan kabâil-i kesiresinin muvaffakiyet ve kendisine ilti-

haklarına atfolunabilir. Mengü'nün cülus merasimi 649 (1251)'da icra olunup 657 (1259)'de de vefat etmiştir. Mamafih Mengü bu kısa hükümeti zarfında memleketçe teceddüt addolunabilecek iki mühim icraatta bulunmuştu. Mengü'nün makarr-ı hükümeti Gobi sahrasının şimalinde vaki Karakurum'da idi. Biraderi Kubilay'ı vilayet-i cenubiye valiliğine (346) nasbetmişti ki bu keyfiyet merkezin Karakurum'dan Pekin'e nakli için bir mukaddime oldu. İkinci icraat ise Mengü'nün diğer bir biraderi olan Hülagü'nün İran'a izamı idi. Hülagü oradaki valilerin keyfi ve itibari olan hükümetleri yerine, kendi hanedanında kalmak üzere, bir devlet teşkil etti. Bu suretle, Moğol Devleti'nin diğer büyük kısımları gibi İran'da da Cengiz evladından bir şube peyda olmuştur.

Mengü'nün vefatı memleket içinde büyük bir teşevvüşe işaret olmuştur. Bâlâda gösterildiği veçhile Ögedey evladının makam-ı hakaniye hakk-ı verasetleri vardı. Mengü'nün ve Kubilay'ın biraderi olan Arıkboğa, Moğol vatanında hakanlığa namzet idi. Kubilay, Çin'de bulunan serdarlar tarafından hakan olarak ilan olundu. Arıkboğa ise bir diğer kurultay tarafından Karakurum'da intihap edildi. Ögedey'in torunu olan Kaydu, daha ziyade garpta bulunan Ögedey ve Çağatay kabileleri tarafından aynı unvan ile intihap ve kendisine biat edildi¹⁶⁷. Kıpçak'taki Cuci Şubesi ise kaanlığı talepte ısrar etmeyip Tuluy hanedanının hâkimiyetini tanıdı. Seyyah Marco Polo'nun "Büyük Han" ve şair Coleridge'in "Kubla Khan" diye tevsim edip gerek iktidar-ı askerisi ve gerek servetü sâ mânîyle iştihar eden ve tebasının mazhar-ı teveccühü olan Kubilay Kaan işte böyle karışık bir zamana tesadüf etmişti. Arıkboğa pek çabuk münhezim edildi. Kaydu ise uzakta durmaya mecbur edilmişti ve hiçbir vakit Kubilay'a itaat etmek istemiyordu. Bununla beraber onu tahtından indirmeye de teşebbüs etmedi. Yalnız kendi memalikini müdafaaya hasr-ı vücut etti.

Cengiz Han'ın kanından olan kaanlar şimdi bir Çin Devleti teşkil ediyorlardı ki bazı İslam müverrihleri bunlara "Hita Kaanları" derler. Kubilay, 679 (1280)'da Çin'in cenup devleti olan Sung memalikini feth ve o zamana kadar zir-i idaresindeki memalik ile tevhit ettikten sonra payitaht olarak "makarr-ı han" demek olan Hanbalık'ta yerleşmişti ki el-yevm "Pekin" tesmiye olunan şehirdir. Bunların eski payitahtları olan Karakurum ise Kubilay'ın halleflerinden altısının tarihen münkasım oldukları üç devreden birincisi (347) esnasında bir vilayet merkezi oldu. Bu birinci devre Çin'de Moğol Devleti'nin tesisıyla bu müstevlilerin on birinci hükümdarı olan Togan Timur'un 771 (1370)'de oradan tardına kadar geçen asrı havidir. Bu devrenin Moğol Kaanları Yuen Devleti diye maruftur. Bu devletin ne büyük bir şan ve şerefle başladığı Seyyah Marco Polo vasıtasıyla malum olmuştur. Esbab-ı inkırazı ise saraylarının debdebe ve daratı, bi-nihaye israfatı, lamaların teşâhubkarâne evzâi, ahalinin fakru zarureti, hastalıklar, kahtu galâ, zelzeleler ve daha bu gibi ahvale atfolunmaktadır. Hâkimiyeti elde etmek hususunda müteaddit

167 Kaydu'nun ancak Arıkboğa'nın vefatından sonra müstakilen hareket ettiğini ve Talas sevahilinde topladığı kurultaydan sonra ve ancak 668 (1269)'de vusta Asya'da bütün küçük Moğol hükümdarlarının reisi tayin olunduğunu Bartold, Rusça tercümesinde not olarak beyan ediyor.

salтанat müddeilerinin teşebbüsleri Ming Devleti'nin müessisi olan Wu Prensi Chu Yuan-chang'ın muvaffakiyetli hücumları karşısında akim kalmış ve Pekin bu hükümdar tarafından 770 (1368)'te zaptedilmiştir. İki sene zarfında Çin memaliki Moğollardan tathîr olunup kaanlar tarihinin en mesut devresine hâtime çekilmiş oldu.

İkinci Devre 771-950 (1370-1543) senelerine müsadif olup Moğolların Çin'den tard ve ihracından itibaren maksure hükümdarlarından Dayan Han'ın hâkimiyet-i muvakkatasına kadar imtidat eder. İşte bu devrede Moğol Devleti güçlenmiş olmakla ona "Devlet-i Maksure" denilebilir bu zamanda Moğolların mahsur gibi kaldıkları çöllerinden kalkarak evvela haymegâhları fethetmek üzere Gobi Sahrası'nın şimalinde vaki Kerulon ve Onon nehirlerinden ilerlediler. Fakat orada da müstakil değil idiler. Ming orduları Buyur Gölü civarında Moğolları bastırarak tamamıyla münhezim edip seksen bin esir yüz elli bin hayvan hadsiz hesapsız mal iğtinam ettiler. Bu inhi zam ancak ismen salтанat etmekte olan kaanlara son derece bâis-i zillet olup bu zamandan itibaren onlar Ming imparatorlarının tabiyetini kabule mecbur oldular. İmparatorlar artık Pekin'den ısdâr ettikleri yarlığlar ile Moğol kabilelerine valiler nasb ediyorlardı. Dokuzuncu asr-i hicride Moğolların başına daha büyük bir felaket geldi. Müteaddit kabileler bir müddet için gayet kuvvetli bir Moğol kabilesi olan Oyratlara tabi oldular. Fakat aynı asrın evâhinde Togan Timur'dan itibaren on dördüncü kaan olan Dayan Han müteferrik bir surette bulunan kabâili muvakkaten tevhit ederek bunları bazı zümrelere tensik etmeye muvaffak oldu.

Üçüncü Devre ise Dayan Han'ın takip ettiği felaket-engiz bir adem-i merkeziyet siyasetini müştemildir ki bundan dolayı yekdiğerinden ayrılan ve bunların esamisi atide (348) "Kabâil-i müteferrika" namıyla gösterilen hanlar arasında muharebat-ı dâhiliye zuhur etmiş nihayet 1043 (1634)'te Mançu hâkimiyeti Çin'de teessüs ederek Kubilay'ın vârisleri artık Çin'in adi tebası hükmüne girmişlerdir.

Kaanlar (Hanlar)

(Büyük Hanlar)

Miladi		Hicri
1206	Cengiz Han	603
1229	Ögedey	626
1241	Fasıla-i hükümet: Turakina	639
1246	Güyük	644
1251	Mengü (Möngke Kaan)	649

Çin Hakanları Yuan Devleti

Miladi		Hicri
1259	Kubilay	657
1294	Olçaytu Timur	293
1307	Külük	706
1311	Buyantu	710
1320	Kegen	720
1323	Yesün Timur	723
1328	Raçipuka	728
1329	Güşala	729
1329	Çıyagatu	729
1332	Rinçenpal	732
1332	Togan Timur	733

(349)

Moğolistan Hakanları (Karakurum Hanları)

(Devlet-i Maksure)

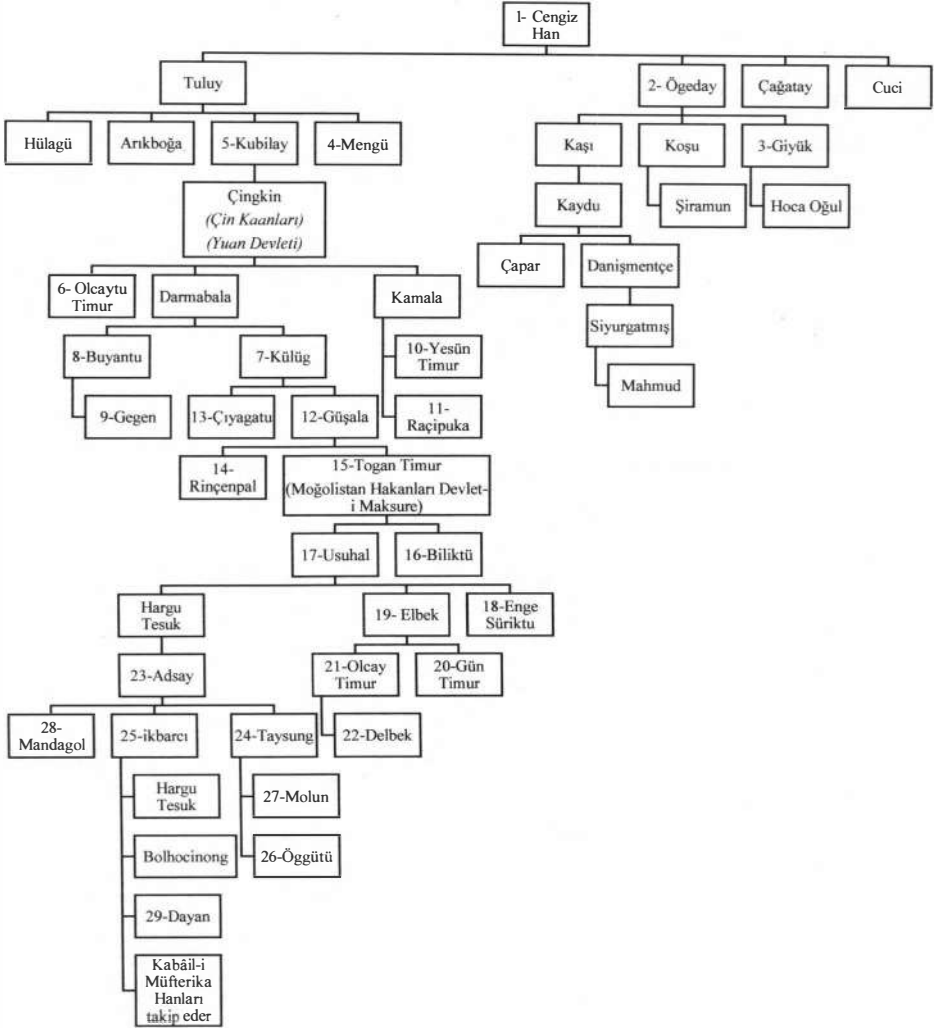
Miladi		Hicri
1370	Biliktü	771
1378	Usuhal	780
1388	Enge Sorıgtu	790
1392	Elbeg	794
1399	Gün Timur	802
1408	Olçay Timur	811
1412	Delbek (817'de maktul)	815
1434	Adsay	837
1439	Taysung	843
1452	Ikbarcı	856
1453	Öggütü	857
1453	Molun	857
1463	Mandagol	867
1470	Dayan Han	875 ¹⁶⁸

168 Bartold, Rusça Tercümesinde Moğol menbalarından mehzuz olan bu tarihlerin Çin menbaları tarafından teyit olunmadığını beyan edip ilaveten şunları kaydediyor: İkbarcı'nın 1454'te vefatından sonra Oyrat kabilesi reisi Üsen kendini han ilan etmiş ise de 1455'te katlolunmuştur. Ondan sonra sırayla 1462'de maktul olan Öggütü ve 1466'ya kadar hükümet eden Mahagurki ve 1466'da vefat eden Molun ve 1473 ile 1479 senesine kadar Mandagol hanlık etmişlerdir. Moğolistan kabâilinin Dayan Han'ın zir-i idaresinde tevhidî 888 (1483) senesinde vuku bulmuştur.

(350)

Ögedey ve Tuluy Hanedanı

Kaanlar

(351)

134. İran Moğolları (İlhanlılar)

Miladi 1344-1256 / Hicri 654-744

Mengü Kaan, biraderi Hülagü'yü 651 (1253)'de İsmailiye'ye ve aynı zamanda Bağdad halifesine karşı hareket etmek üzere bir ordunun başında olarak ailesiyle birlikte İran'a göndermişti. Bu veçhile orada hükümrân olan hanedana, eyalet yahut kabile hanı manasını ifade ve kaanlara karşı itaat-ı

tammeye borçlu olduklarını ima eden İlhan, ve hanedana da İlhanlılar yahut İran Moğolları denilmiştir. Bazen de bu devletin müessesine nispeten Hülâgüiler dahi tesmiye olunmaktadır. Hülâgü uhdesine tevcih olunan memlekette hâkimiyetini kolaylıkla tesis ve 1 Zilhicce 653 (1 Kanunisanı 1256)'te İran'ın ve Kafkasya'nın beyleri kendisine inkıyat ettikten sonra 654'te İsmailiye kalelerinin kısm-ı azamını bilamüşkülât fethetti. Badehu 9 Muharrem 656 (16 Kânunusani 1258)'da Bağdad'a gelerek Hilafet-i Abbâsiye'nin artık zaafa düşmüş bir mümessili olan el-Mutasım Billah'ı katl ile Hilafet-i İslamiye'ye hitam verdi. Hülâgü bundan sonra hiçbir maniye tesadüf etmeyerek ta Suriye'ye kadar yürümüş ise de işbu hareket-i istilacuyane 658'de Mısır'ın Türk Memlûklerinden Bundukdar Baybars-ı evvelin azmiyle tevkif olunabilmişti. Hülâgü'nün tesis ettiği imparatorluk el-Cezire'nin ve Anadolu'nun beyliklerini ve Kafkasya'nın cenubundaki Hristiyan memleketlerini dahi ihata ettiğinden taht-ı idaresinde olan memalik Amuderya'dan hemen Bahr-i Sefid'e ve Kafkasya'dan bahr-i muhit-i Hindî'ye kadar tevsî ediyordu. Kendisi ve Gazan Han'a kadar olan halefleri Moğolistan'da ve sonraları Çin'de bulunan Kaanlar namına hükümet eder ve hatta Hülâgü kendisine "Hakan-ı Büzürg" unvanını da verdi. İşte bu hudut dâhilinde Hülâgü hanedanı bir asır kadar istiklal-i tam ile saltanat etmişler ve yalnız bazı veraset mesailinden dolayı hâdis olan muvakkat ihtilaflar müstesna olmak üzere, memleketleri sükûn ve asayiş içinde idare olunmuş hatta İlhanîler kadim İran ve valilerinin ulûm ve fûnûna olan râğbetlerini nümune tutmaya büyük bir arzu da göstermişlerdir. Hülâgü vakt-i hazarda Azerbaycan'ın şimal-i garbisinde ve bilhassa Urmiye gölünün kenarında ikamet edip, Meraga'da meşhur olan rasathaneyi ve Aladağ'da saraylar, ve Hoy'da mabetler ve sair mebaniyi inşa ettirmişti. (352) Hülâgü, 19 Rebiyülahir 663 (8 Şubat 1265)'te vefat etmiştir. Ebu Said'in evâil-i saltanatında ise tıpkı Abbâsîlerin ve Selçukîlerin ve nihayet Mısır Memlûklerinin sükutuna bâdi olan esbabın tesiriyle İlhanîler de inkıraza doğru meylettiler. Bir takım rakip emirler, serdarlar, vezirler ve mutaassıb erkân, umur-u idarede müdahaleye başlayıp yekdiğerine karşı besledikleri hased ve husumet memleket için hakiki bir tehlike teşkil ediyordu. Ebu Said'in 15 Rebiyülahir 736 (30 Teşrinisani 1335)'da vefatıyla Hülâgü'nün evlad-i zükurundan nesli munkatı olmuş ve birtakım kuvvetli emirler tarafından yerine ik'ad edilen ve ekserisi İlhaniye'den bulunan küçük hükümdarlar mâil-i inhidam bir tahttan başka bir şey bulamamışlardır. İki büyük hanedan İran'ı iki kısma ayırıyordu. Bunlardan biri Gazan Mahmud'un teveccühünü kazanmış olan Emir Çoban ile vârisleri, diğeri ise "İlkâniyan" dahi tesmiye olunan Celâyiriy'e den Emir Hasan takımı idi. Her iki ailede de Hasan namıyla bir zat vardı. Bunları yekdiğerinden tefrik için Çoban'ın hafidi olana "Hasan-i Kuçek" ve İlkâniyan Devleti'nin müessisi olana da "Şeyh Hasan-ı Büzürg" tesmiye olunurdu. Bu iki Hasan'ın nüfuzu derhal hissölundu. Hülâgü'nün biraderi Arıkboğa neslinden gelen Arpa Han, Ebu Said'in bâlâda mezkûr senede vefatı üzerine calıs olduysa da altıncı İlhan olan ve Baydu neslinden olduğunu iddia eden Musa tarafından iskat edildi. Fakat Musa da mezkûr 736 senesi zarfında hal' edildiğinden bundan sonra İran'da "Rakip Hanlar" devri başlamıştır. Şöyle ki: Hasan-ı Büzürg kendi mültezimleri olan ve Hülâgü neslinden bulunan

Muhammed Han, Toga Timur¹⁶⁹ ve Cihan Timur'u kazib unvanlarla 736 ve 739 seneleri içinde tahta ik'ad etti ki elinde baziçe idiler. Yine 739 (1338)'da Ebu Said'in kız kardeşi olan Sati Beg Hatun ve badehu zevci Süleyman Han, Hasan-ı Kuçek Çobanî vasıtasıyla iclas edildiler. Sati Beg evvela Emir Çoban'ın sonra Arpa Han'ın ve nihayet ismen yerine geçen Süleyman'ın zevcesi idi. Hülâgü silsilesinden son han olan Süleyman 744 (1344)'te hal' edilmiştir. Süleyman'dan sonra gelen, Anuşirvan'ın nesli meşkûk olup bir rivayette Kıpçaklıdır. Hasan-i Kuçek'in biraderi Eşref de Çoban'ın müstahibi idi. (353) Bunun zamanında dâhilen zuhur eden iğtişâşat neticesinde Celâyirler, İran'da hâkimiyeti elde etmiş ve Hülâgü'nün tesis ettiği Devlet-i İlhanîye münkariz olmuştur. Anuşirvan'ın ne vakte kadar hükümrân olduğu malum değildir. Kendisinin 754 tarihli bir sikkesi olduğundan bazı müverrihler bu seneyi İlhanîye'nin tarih-i inkırazı olarak gösterirler. Denilebilir ki Celâyirler, Muzafferiler, Serbedârilere ve saire İran'ı hercû merc etmiş ve bu tezezbübün izalesine ancak Timurlenk muvaffak olabilmıştır.

İlhanîler

Miladi		Hicri
1256	Hülâgü	654
1265	Abaka	663
1282	Ahmed (Teküder)	680
1284	Argun	683
1291	Geyhatu (İrinçin Turcu)	690
1295	Baydu	694
1295	Gazan Mahmud	694
1304	Olcaytu Hüdabende Muhammed	703
1316	Ebu Said Bahadır	716
1335	Arpa (Muezzeddin)	736
1336	Musa	736

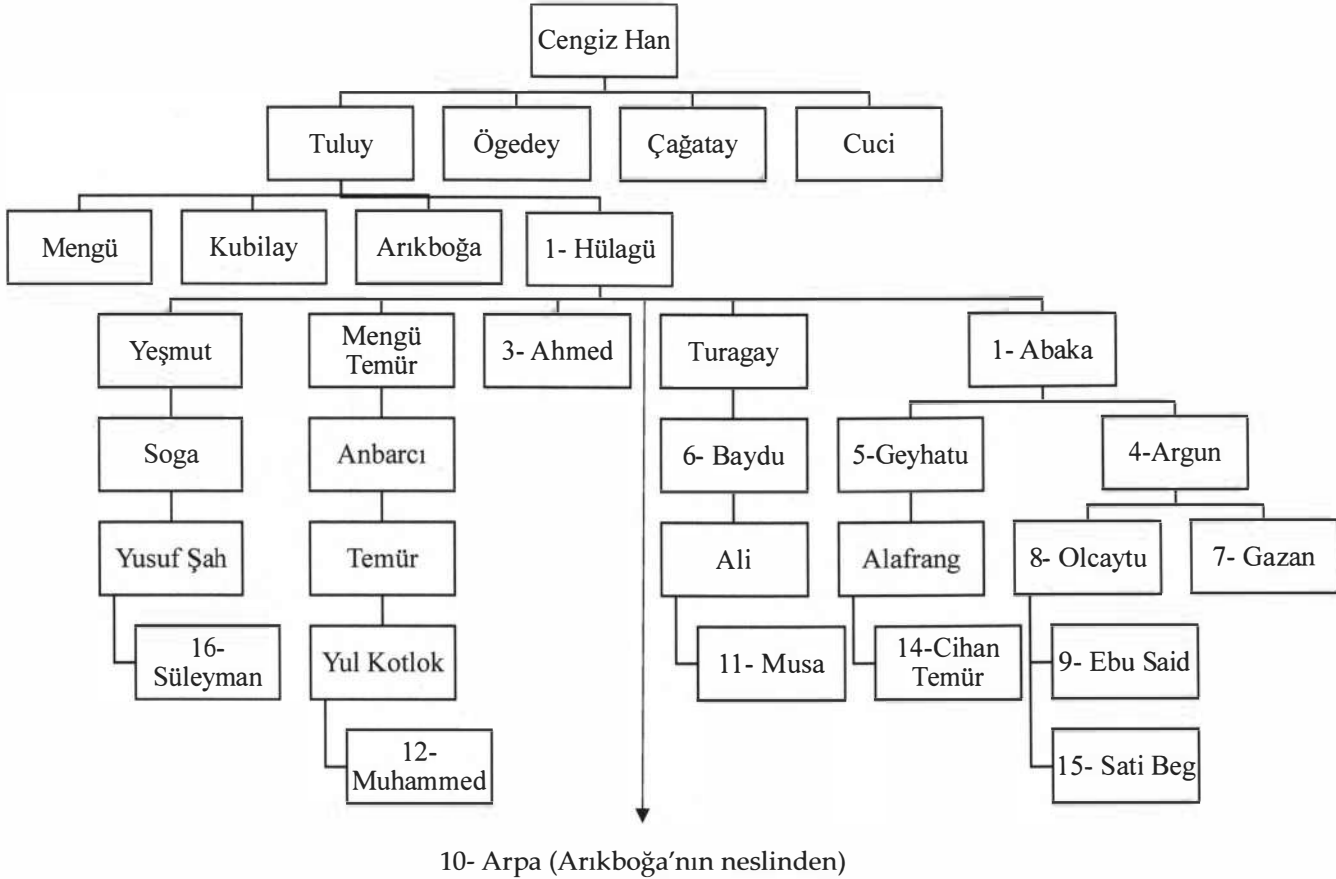
Rakip Hanlar

Miladi		Hicri
1336-1338	Muhammed	736-738
1338-1351	Toga Timur	739-752
1339-1341	Cihan Timur	739-741
1338-1339	Sati Beg Hatun	739-740
1339-1344	Süleyman	740-744
1344	Anuşirvan	744

169 Toga Timur Cengiz Han'ın bir biraderinin ahfadındandır. Toga Timur, 737 (1337)'den beri Horasan'da han idi ve 754 (1353)'te Esterâbâd kurbunda Serbedârilere tarafından katl olunmuştur. Atide görüleceği veçhile evladı "Toga Timuriye" hükümetini teşkil etmişlerdir.

(354)

İlhanlılar

(355)

135. Toga Timur¹⁷⁰ (Horasan'da)**Miladi 1337-1409 / Hicri 737-812**

İlhaniye'nin rakip hanlarından ikincisi olan Toga Timur ve evladı ayrıca bir hükümet teşkil etmişlerdir. Toga Timur, Cengiz Han'ın bir biraderinin neslinden gelip 737 (1337)'den beri Horasan'da han idi. Mumaileyh 754 (1353)'te kendi aksam-i memalikinden olup Cürcan ve Esterabad dâhilinde bulunan Serbedâriler (bu bahse bakınız) ile icra ettiği bir muharebede maktul düşmüştü. Bu esnada ümerasından Veli, tekml bu nevahiye işgal edip Serbedârileri mağlup etmesi üzerine Toga Timur'un oğlu Lokman'ı babasının tahtına ik'ad etmek için celbetmişse de bundan pişman olarak Lokman'ı ve tekml Toga Timur hanedanını memleketten ihraç etmişti. Emir Veli idaresi Timur'un istilasına kadar devam edip Timur'a karşı yaptığı muharebelerde Veli münhezimen firar ederken 786 (1384)'da maktul olmuştur. Memleket Timur tarafından zapt edilince Toga Timur'un torunu ve Lokman'ın oğlu olan Pîrek Padişah'ı makam-ı hükümete ik'ad etmişti. Timur'un vefatından sonra memleketin diğer ümerası gibi Pîrek Padişah da istiklalini kazanmaya teşebbüs etmişse de Şahrüh İbn-i Timur tarafından 809 (1406)'da mağlup edilerek Horasan'a kaçmış ve fakat 810'da memleketine avdet edip bir muharebede yine münhezim olduğundan Rüstemdar'da hükümran olan Benî Bâdüsân'dan Keyûmers bin Bî-sütûn tarafına firar ve orada 812 (1409)'de vefat etmiştir. Pîrek Padişah'ın oğlu Sultan Ali aynı senede ecdadının memleketini istirdat etmek teşebbüsünde bulunduysa da mağlup ve maktul olmakla Toga Timuriye hükümeti münkariz olmuştur.

(356)

136. Altın Ordu Hanları (Deşt-i Kıpçak Hanları)**Miladi 1224-1502 / Hicri 621-907**

Cengiz Han, büyük oğlu Cuci'ye Seyhun dahi denilen Sirderya (Jaxartes) nehrinin şimalinde vaki kadim Karahitay Devleti'nin kabâilini vermişti¹⁷¹. Fakat Cuci pederinden evvel vefat etmekle burada yerine Cuci'nin büyük oğlu Orda vâris olmuştu. Cuci'nin Batu namında küçük bir oğlu da var idi ki Avrupa'nın bir kısmını istila etmiş olmakla iştihar etmiştir. Batu hanedanına ait malikâneyi daha ziyade garba doğru tevsi ederek Kıpçak Türk Hanlığı hâkimiyetini ihraz etti. Batu malikânesinin şimalinde ve yukarı İtil (Volga) nehri üzerindeki Büyük Bulgarya ülkesinin Cuci'nin diğer bir oğlu olan Toga Timur'a verilmiş olduğu zannediliyor. Cuci'nin dördüncü oğlu Şeyban da bira-

170 Bartold'un Rusça tercümesinden nakledilmiştir.

171 Bartold, Rusça tercümesinde bu tarifi doğru olmadığını söyleyip şunu ilave ediyor: Sabık Karahitay memalikinin kısm-ı azamı Çağatay'ın memalikinden idi. Cuci'nin malikânesi ise İrtiş Nehri'nden Moğolistan'ın cenubî hududuna kadar tevessü ederdi. Harezm ile Maverâünnehir hariç olmak üzere bir az medeniyet aleminde bulunan aksam-ı memalik buraya dâhil değildir.

deri Orda'nın malikânesi şimalinde vaki olup el-yevm Kırgız Kazakları Çölü diye tanınmış olan ülkede hükümet ederdi, ve beşinci oğlu Teval ise bilahare Nogay diye maruf olan Peçenek taifesini Ural ile Yemba nehirleri arasındaki araziye götürdü¹⁷². Bütün bu kabâil ve onların rüesası az çok Batu hanedanının taht-i tabiyetinde idiler ve her ne kadar bunlar bir küçük şube teşkil etmişler ise de en büyük bir iktidar-ı hükümrânî iktisap ederek makarr-i ikametleri olan ve Volga nehri üzerinde bulunan Saray şehrini tek mil Cuci Devleti için payitaht ittihaz etmişlerdi. İşbu kabâilin kâffesine birden, haymegah-ı hanîye nispeten, "Sir Orda" yahut "Altın Ordu"¹⁷³ namı veriliyor ki şark tarihlerinde bunlar "Deşt-i ʿ357ʼ Kıpçak Hanları" olarak dahi yâd olunurlar. Şurasını da ilave etmek lazımdır ki bunlarda yalnız aile-i hükümdarî ile askerin en güzide erkânı Moğol cinsinden olup hâlbuki Cuci evladına tabi olan kabâilin kısm-ı azamı Türk yahut Türkmen idiler. İşte bâlâda dermeyan olunan mülâhazattan dolayı Cuci evladını ber-vech-i ati dört şubeye tefrik etmek lazımdır:

(1) Batu Şubesi: Altın Ordu'nun büyük hanlarını muhtevi olup 621-760 (1224-1359) senelerinde garbî Kıpçak'ta Gök Ordu üzerine hâkim idiler.¹⁷⁴

(2) Orda Şubesi: Ailenin asaleten rüesası olup¹⁷⁵ 623-831 (1226-1428) senelerinde şarkî Kıpçak'ta Ak Ordu üzerine hâkim idiler. Batu Şubesi'nden sonra garbî Kıpçak'ta 780-908 (1378-1502) senelerinde Altın Ordu hanları oldular. Nihayet bu şube 871-961 (1466-1554) senelerinde Ejderhan (Astrahan) Hanları bulundukları halde münkariz oldular.

(3) Toga Timur Şubesi: Kıpçak'ın şimalinde Büyük Bulgarya Hanları idiler ve garbî Kıpçak'ta muvakkaten Altın Ordu Hanları oldular. Sonra 842-959 (1438-1552)'da Kazan Hanları ve sonra 854-1089 (1450-1678)'da Kasimov Hanları ve 823-1197 (1420-1783)'de de Kırım Hanları oldular.

(4) Şeyban Şubesi: Özbek yahut Kırgız Kazakları çöllerinde 621-1069 (1224-1659) senelerinde hükümet edip bilahare oradan hicret ederek 906 (1500)'dan ta Sovyet Cumhuriyeti teessüs edinceye kadar Hive ve Buhara Hanları oldular.

ʿ358ʼ

(1) Batu Şubesi: Altın Ordu'nun Büyük Hanlarını teşkil edip 621-760 (1224-1359) senelerinde garbî Kıpçak'ta Gök Ordu¹⁷⁶ üzerine hükümet ettiler.

172 Bartold'a nazaran bu zaman zarfında Peçenek bir kavim olarak artık mevcut olmayıp bunlar on ikinci asr-i miladiden itibaren Polofçilere karışmışlardır.

173 Bazen "Altın Orda" suretiyle dahi yazılır. Avrupa tarihlerinde "Golden Horde" yahut "Horde d'Or" diye maruftur.

174 Bartold bazı menâbie atfen Gök Ordu kıtasının Altın Ordu hâkimiyetine ait olduğunu söylüyor.

175 Bartold'a nazaran bu bir hata olup, Orda'nın a'kabı daima Batu vârislerinin hâkimiyetini tanıdıklarını ve Reşidüddin'e atfen alemleri üzerinde bunların isimleri mevcut olduğunu söylüyor.

176 Gök Ordu tesmiye olunan kıta Don ve İtil (Volga) nehirleriyle iska olunan ve şarken Ural (Yayık)'dan Özi (Dinyeper) nehirlerine ve şimalen ve cenuben Karadeniz'den ve Bahr-i Hazar'dan Ükek'e kadar tevessü eden memaliktir.

Batu Şubesi garbın büyük hanlığında kemal-i ihtişam ile saltanat etmek imtiyazını haiz idi. Batu'nun lakabı iyi manasına gelen "Sayın" olduğunu tarihler yazıyor. Bundan dolayı Batu Şubesine "Devlet-i Sayıniye" dahi denilmektedir. Bu şubenin tarihi Rusya'nın suret-i tevessüüne olan taalluku hasebiyle de mühimdir. Bidayette bu Kıpçak Büyük Hanları Rus prenslerinin âmir ve hâkimleri ve vergilerinin kâbızı ve kızlarının hamisi iken bilahare onların tabiyetine girmek gibi bir talisizliğe giriftar oldular. Fakat Altın Ordu'nun bu devre-i inkırazı hulûlünden evvel Batu Şubesi müntefi olarak hanlarının yerine Batu'nun biraderinin ailesi kaim oldu. Hükümet Batu evladının elinde bulunduğu müddetçe Kıpçak Hanlığı devlet-i muazzaması tek mil kuvvet ve iktidarını muhafaza etmişti. Cuci Handanından olan bu şubenin son büyük hükümdarı Canibeg'e kadar hükümran olan on aded hanın zamanlarına ait tarihleri nispeten basittir. Fakat mumaiylehin 758 (1357) senesinde vuku-u vefatıyla iğtişaat baş gösterdi. Oğlu Berdibeg Muhammed iki sene hükümet etti. Bundan sonra Canibeg'in oğulları olmak iddiasıyla zuhur eden iki han bir sene zarfında Berdibeg'e halef oldular. Bunlardan sonra yirmi sene kadar imtidat eden gayet müşevveş bir "rakip aileler" devri hükümferma olmuştur ki bunlar bir nevi "tevâif-i mülûk" olarak telakki olunabilir. Batu Şubesi'nin intifası üzerine Altın Ordu Hanlığı'na müddei olmak üzere Cuci hanedanından beş şube mevcut idi. Şimalde Büyük Bulgarya ve cenubunda Kırım kıtaları üzerinde Toga Timur'un adedi pek kesir olan evlad ve ahfadı hükümet ediyordu. Yine cihet-i cunubiyede olarak Kafkasya'da Terek ve Kuma nehirleri etrafında haymenişin olarak Batu'nun küçük kardeşi (359) ve ikinci vârisi Berke'nin evladı bulunurdu ki bunlar Altın Ordu'un takviye-i nüfuzuna pek çok hizmet ettiler. Büyük Hanlığın şarkında Orda Hanedanı'ndan rüesasıyla Ak Ordu bulunuyordu ve yine şarkta fakat biraz daha şimale doğru olmak üzere Şeyban'ın Özbek kabileleri vardı. Bahr-i Hazar'ın sahil-i şimalisinde ise Nogay kabâili hayvanatını otlatırlardı. "Rakip aileler" devrine mensup olan on beş hanın ecdadı kısmen ve ancak tahmini olmak üzere atideki cetvelde irae olunmuştur. Fakat tarihleri sikkeleriyle müeyyed bulunmaktadır. Altın Ordu saltanatı 782 (1380) senesinde Toktamış ile Orda hanedanına intikal etmiştir.

(360)

(2) Orda Şubesi: Malikânesi şarkî Kıpçak'ta Ak Ordu¹⁷⁷ olup 623-831 (1226-1428) senelerinde orada hükümet ettiler. Badehu 780-908 (1378-1502)'de garbî Kıpçak'ta Altın Orda Hanları ve nihayet 871-961 (1466-1554) senelerinde Ejder Han (Astrahan) Hanları oldular.

Batu, Cuci evladından en ziyade sahib-i iktidarı olduğu halde Seyhun (Sirderya) havalisindeki malikânede Cuci'nin ekber evladı olan Orda baba-

177 Ak Ordu aşağı Seyhun nehriyle Uluğ ve Küçük cihetindeki kıtaya denilip, garben Batu'nun Gök Ordu'su, şimalen Şeyban'ın Özbekleri, şarken Çağatay Hanlığı ve cenub Kızılıkum Çölü ve Aleksandrovski silsile-i cibali ile mahduttur.

sına halef olarak irsen aile reisi sıfatıyla kendisine biat edildi.¹⁷⁸ Orda, Altın Ordu'nun sol cenahı (şark tarihlerinde Ashab-ı Şimal) olup "Ak Ordu" namıyla tanınmış olan kısımlara hükümrân oldu. Hâlbuki Batu ulusunu teşkil eden sağ cenah (şark tarihlerinde Ashab-ı Yemin), bir merbutiyet-i itibariyeyi müş'ir olmak üzere, "Gök Ordu" namıyla yâd olunurdu. Ak renk gök renkten daha âlâ bir mertebede sayılırdı. Bahr-i Hazar'ın arkasındaki ücra çöllerde yaşayan Ak Ordu taifesi az vakit içinde arkadaşları olan Gök Ordu'ya Volga ve Don nehirleri üzerinde galebe çaldılar.

Ak Ordu'nun kadim hükümdarları hakkında pek az malumat vardır. Hanlık muntazaman babadan oğula intikal edip bunların zamanına ait olmak üzere, en mühim vak'a Gazne ve Bamyân'dan bir kıtanın, Çağatay Hanlarının yahut İran İlhanîlerinin himayesinde olarak, Orda'nın oğlu (361) Kuçî'nin taht-ı tasarrufuna geçmesidir.¹⁷⁹ Ak Ordu tarihinde Orda Şubesi'nden hakikaten bir şahsiyete malik olan ilk hükümdar Urus Han'dır ki Timur'un askerini mükerreren münhezim etmekle temeyyüz etmişti.¹⁸⁰ Timurlenk, Cuci malikânesi kabâilinin hâkimiyetini Orda ailesi efradı olan ve Urus Han tarafından babası katl ve kendisi de icla edilen Toktamış'a tevcih etti¹⁸¹. Toktamış bu mevkiini takviye etmek üzere Timur'un verdiği asker sayesinde Urus Han'ın müteaddit hücumlarına mukavemet edip ancak Urus'un vefatından ve oğlu Toktakya'nın kısa bir hükümetinden sonra Toktamış Ak Ordu'nun hâkimiyetini Urus'un diğer bir oğlu olan Timur Melik'in elinden alabildi.

Toktamış, Altın Ordu tarihinin hakikaten son büyük hükümdarıdır. Mu-maileyh Ak Ordu tahtını zaptettikten sonra Garbî Kıpçak üzerine yürüyerek Saray şehrinde hükümdarları indirip çıkarmakla müstehir olan mülûk-ü müteferrikadan Muhammed Bulak'ın veziri Mamay Mirza'yı takriben 782 (1380)'de münhezim etti. Bu muzafferiyet neticesinde Ak Ordu ile Gök Ordu beynindeki tefrikaya nihayet vererek Garbî ve Şarkî Kıpçak memleketlerini zir-i idaresinde tevhit etti. İşte bu zamandan itibaren Orda evladı Gök Ordu üzerine hükümet edip mamafih Ak Ordu'nun en güzide erkânını da yanı-

178 Bartold Rusça tercümede şunu ilave ediyor: Cuci'nin makarr-ı hükümeti Reşidüddine'e nazaran İrtiş'te idi. Orda'nın makarrı ise bir rivayette Ala Kul Gölü'nün şarkında bulunuyordu. Orda evladının merkez-i hükümetlerini Sirderya kenarlarına nakletmeleri ise bilahare ve Çağataylar ile yaptıkları muharebatın tesiri ile olduğu muhtemeldir.

179 Bartold'un notundan: Hülagü'nün İran seferinde Cuci evladından bazı prensler bulunmuşlardır. Bunlar meyanında Orda'nın oğlu Köli (Koçi değil !) dahi vardı. Bu prensler İran'da fevt olmuşlar ve orduları, Berke ile Hülagü arasındaki muharebede ve 660 (1262) senesinde, Gazne ve Bamyân'a çekilerek bu havaliyi işgal etmişlerdir. Sonraları ise bu ordular Çağatay hükümdarlarına teslim olmuşlardır. Köçi ve oğlu Bayan, Gazne hükümdarı nasbolunmuşlardır.

180 Urus Han Orda Devleti'nin sekizinci hükümdarı Toktamış'ın amcasıdır. Bazı tarihlerde Urus Han evladını bir devlet teşkil etmiş gibi addettiklerinden bunlara "Urus Haniye" itlak olunur.

181 Toktamış'ın babası Tuy Hoca Oğlan, Urus Han'ın biraderidir. Diğer menabie göre Toktamış, Toga Timur'un a'kabındandır. Toktamış evladı bazı tarihlerde Toktamışiye diye tevsim olunur. Gerek Urus Han gerek Toktamış evladı âtide munderiç Cuci Hanedanı silsilenamesinde irae olunmuştur.

na almış olduğunda şüphe yoktur. Ak Ordu haymegahlarının arazi-i asliyesi ise yavaş yavaş Şeyban evladının eline geçti. Toktamış'ın zamanında Altın Ordu'nun şan ve şöhreti mütezayit olmuştu. Rusya'ya karşı icra olunan büyük bir seferde 784 (1382) senesinde Moskova şehri 362 yağma ve ihrâk ve bu kuvvetli prenslik Moğollara has olan şiddet ve vahşet ile tahrib ve garet edildi. Mamafih işbu galebe sayesinde Kıpçak'ın yeniden canlanması ancak sönmekte olan bir şulenin şeraresine müşabih idi. Toktamış kendi muvaffakiyetine yardım eden Timurlenk ile bozuşmak gibi bir bahtsızlığa duçar oldu, daha doğrusu nankörlüğe saptı. Timur'a şetm ve onu tahkir edenlerin hiçbiri cezasız kalmazdı. Bu büyük cihangir, icra ettiği iki seferde, evvelen 9 Recep 793 (13 Haziran 1391)'te Urtupa ma'rikesinde ve badehu Toktamış'ın men-fadan avdetini müteakip 797 (1395)'de Terek nehri civarında bunu külliye münhezim ederek Kıpçak Hanlarının hâkimiyetini suret-i kat'iyede mahvetti. Her ne kadar Toktamış, Timur'un muavedetinden sonra ve 801 (1398)'de Saray şehrine tekrar dâhil olabiliş ise de eski düşmanı olan Urus Han'ın torunu Timur Kutluğ tarafından pek çabuk yine tard ve ihraç edilerek Tatarlarla muharebeye teşvik ettiği Litvanya beyi Vitovt'un nezdine ilticaya mecbur olmuştur. Toktamış 808 (1406) senesinde vefat etmiştir.

Toktamış'ın izmihlalini takip eden devre Altın Ordu tarihinin en muzlim parçalarından biridir. Bu zaman birtakım rakip ailelerin taç ve taht için bi-nihaye mücadelatıyla mâlâmâldır. Bunlar Altın Ordu tarihinde zuhur eden mülûk-ü müteferrikanın üçüncü takımıdır. Münhedim olan hanlık için ekal üç türlü namzet zuhur etmiştir. Bunlardan biri Urus Han ailesi idi ki başlarında Nogay reisi İdigü gibi bir Kıpçak zorbası bulunuyordu. İkincisi Toktamış evladı ve üçüncüsü Şeyban ailesinden birkaç beyler idi. Bir nevi tevâif-i mülûk teşkil eden bu rakip hanlar Kıpçak'ta hep birden hükümet ettikleri gibi hatta aynı senelerde olmak üzere aynı şehirlere de sahip oluyorlardı. Saray ve diğer büyük şehirlerin tarihçesine bakılırsa mütemadi bir muharebe, muhasara, zapt ve istirdat etmekte adeta bir müsabakaya girişmişler zannolunuyor. Orda Devleti'nin inkırazı üzerine zuhur eden bu rakip ailelerin teşkilatı atideki cetvelde mer'idir.

İşte bu ahval Altın Ordu hâkimiyetinin sonunu müş'irdir. Zira devlet-i mezkûre 907 (1502) senesinde Rusya tarafından bel' edilmiştir¹⁸². Altın Ordu'nun tarihi de artık 363 birtakım müteferrik ve küçük hükümetlerin vekayii arasında karışık gaip olmuştur. Bu küçük hükümetlerden yalnız biri Orda hanedanına mensup olup ehemmiyetten ârî olan Astrahan (Ejdernan) hanlığıdır ki Küçük Muhammed'in torunu Kasım tarafından 871 (1466) senesine doğru tesis edilmiş ve Moskova büyük prensi tarafından 961 (1554)'de feshedilinceye kadar mumaileyh Kasım'ın vârisleri yedinde kalmıştır. Astrahan Hanlarının mevkii âtidedeki Cuci Hanedanı silsilenamesinde görölür.

182 Bartold'un Rusça tercümesindeki not: Malum olduğu üzere Kıpçak Hanı, Rusların müttefikleri olan Kırımhanlar tarafından imha edilmiştir. Fakat bu keyfiyet Rus ülkesinin tevsiini müntec olmamıştır.

Altın Ordu Hanları
(1) Garbî Kıpçak'ta Gök Ordu
Batu Hanedanı

Miladi		Hicri
1224	Batu (Yahut Batı)	621
1255	Sartak ¹⁸³	653
1256	Berke (Berkay)	654
1266	Mengü Timur	664
1280	Tuda Mengü	679
1287	Tula Buga ¹⁸⁴	686
1290	Tohta (yahut Tohtugu)	689
1312	Özbek	712
1340	Tinibeg (yahut İnsan Beg)	741

﴿364﴾

1340	Canibeg Mahmud	741
1357	Berdi Beg Muhammed	758
1359	Kolna (yahut Kolpa)	760
1359	Nevruz Beg	760

Rakip Aileler

Toga Timur'dan	Orda'dan	Şeyban'dan
763 Kildi Beg	762 Timur Hoca	760 Hızır
766 Aziz Şeyh	763-64 Mürid Hoca	762 Merdud ¹⁸⁵
768-72 Hasan	764 Kutluğ Hoca	764-68 Pulad Hoca
	764 Abdullah	772 Tolun Bey
	771-80 Muhammed Bulak	775 İlban
		777 Hagan
		779-80 Arabşah

[780 (1378)'de Ak Ordu ile tevhid olunmuşlardır.]

183 Bartold, Rusça tercümesinde şu notu ilave ediyor: Sartak'ın halefi Ulakçı idi. Bu zat Cüveyni'ye nazaran Sartak'ın, Residüddin'e nazaran Batu'nun oğlu idi. Rus müverrihleri bunu 655 (1257)'ten itibaren yâd ederler ki bu tarih Berkay'ın cülusunu müşîr olmak lazım gelir.

184 Diğer menbalara göre cülusu 681 (1282)'dedir.

185 Sikkelerinde ismi "Ordu Melik"dir.

﴿365﴾

(2) Şarkî Kıpçak'ta Ak Ordu

Orda Hanedanı

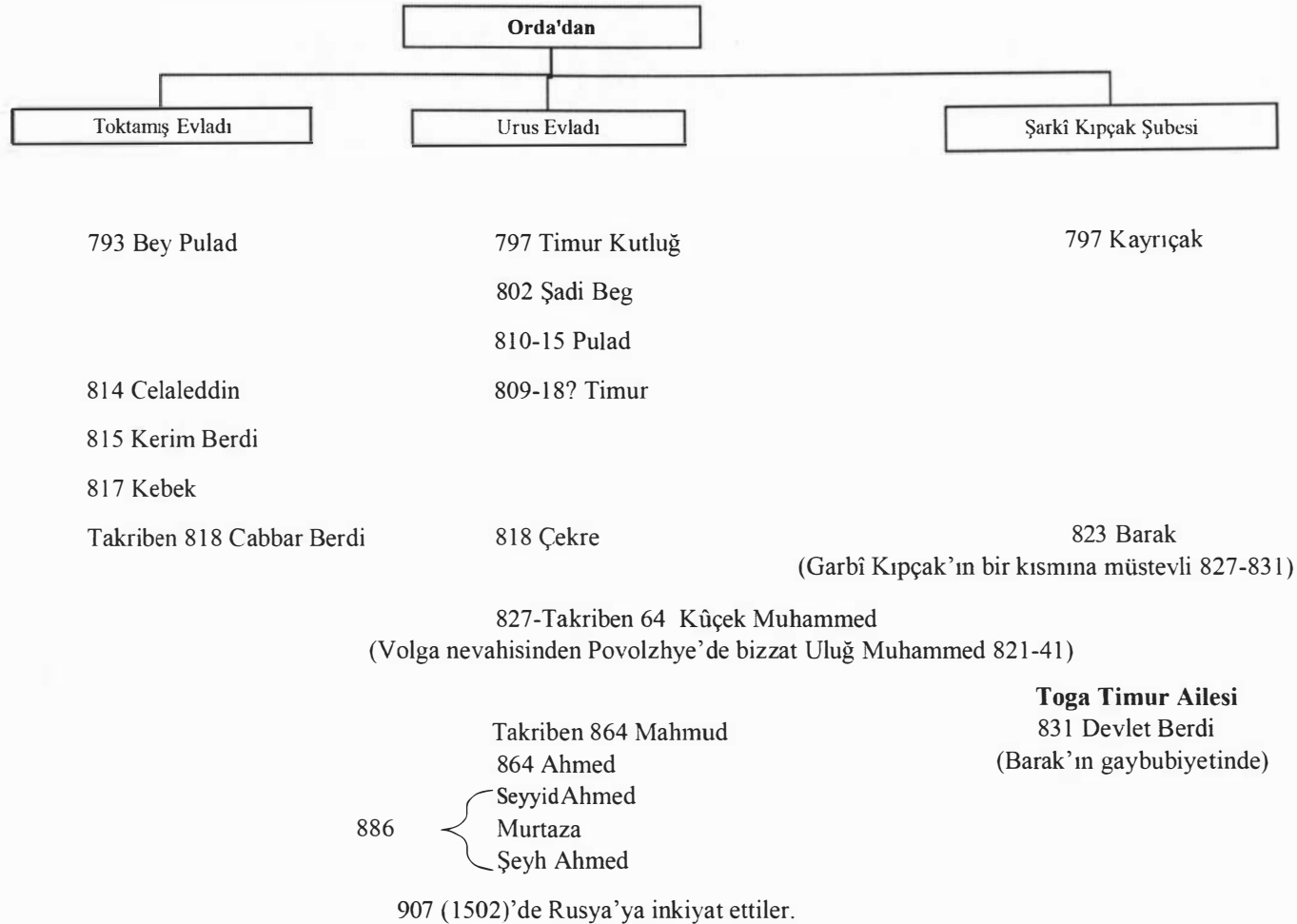
Miladi		Hicri
1226	Orda	623
1280	Kuçi ¹⁸⁶	679
1301	Bayan ¹⁸⁷	701
1309	Sasibuga	709
1315	İbsan	Takriben 715
1320	Mübarek Hoca	720
1344	Çimtay	745
1361	Urus	762
1375	Toktakya	777
1375	Timur Malik	777
1376-1391	Toktamış Gıyaseddin	778-793

(Gök ve Ak Ordular 782 (1380)'de birleştiler)

[Rakip aileler müstevli oldu]

186 Bartold'un Rusça tercümesinden: Orda'nın tarih-i vefatı malum değildir. Kendisi 644 (1246)'te daha berhayat idi ve 649 (1251)'da oğlu Hoggiran yahut Honggiran hükümet ediyordu. Bunun da halefi Kuçi yahut Köyünç idi ki ilk defa olarak namı 679 (1280)'da görülmektedir.

187 Yine Bartold'dan: Bu tarih Ebül-Fida'ya göre olup Reşidüddin ise Kuçi'nin birkaç sene evvel fevt olduğunu söylüyor. Bayan'ın rakibi Orda'nın hafidinin diğer bir oğlu olan Köylük idi.

Şeyban'dan

3 Rakip Aileler

﴿367﴾

137. Kırım Hanları

Miladi Takriben 1420-1783 / Hicri Takriben 823 (1197)

(3) **Toga Timur Şubesi:** Malikânesi Büyük Bulgarya, Kırım ve Kefe idi. Muvakkaten Altın Ordu Hanları ve nihayet Kazan, Kasımov ve Kırım Hanları oldular.

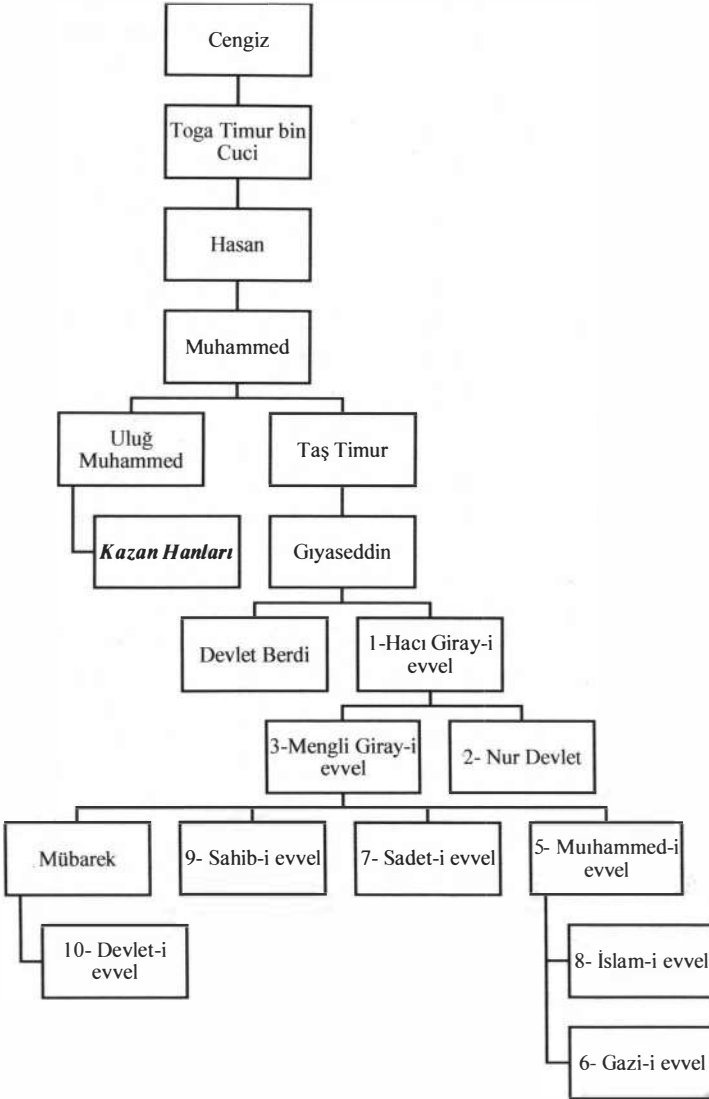
Toga Timur, Cuci'nin en küçük oğlu¹⁸⁸ olup Altın Ordu'nun sol cenahına yani biraderi Orda'nın takımına mensup idi. Mamafih yukarı İtil sevahilinde haymegahlarına mahsus arazileri ve büyük Bulgarya'nın lâakal bir kısmı da dâhil olmak üzere doğrudan doğruya kendisine ait bir malikânesi dahi bulunmuş olması ağıleb ihtimaldir. Bu şubenin vatan-ı aslisi hakkında malumat-ı sahihe mefkûd gibidir. Batu Şubesinden olan Mengü Timur, Kırım ile Kefe'yi Toga Timur'un oğlu Öreng Timur'a verip işte bu suretle hanedanı Batu Hanlığı'nın şimalinde ve cenubunda yerleştikten sonra onların verasetine de iştirak etmeye başladılar. Rakip ailelerin birinci devresinden üç hanın ve ikinci devresinden bir hanın ne veçhile Toga Timur Şubesi'ne münasebetleri olabileceği bâlâda görülmüş idi. Ancak Toga Timur şubesinin ehemmiyet-i mahsusası Timur istilasını müteakip Altın Ordu Hanlığı'nın inkırazıyla başlamıştır. Urus Han'ın hafidi Barak'ın vefatı üzerine Toga Timur şubesinden Uluğ Muhammed, Büyük Hanlığa destres olmak için çalıştıktan sonra 842 (1438)'de Büyük Bulgarya'daki eski memalikine giderek orada ecdadının ocağını "Kazan Hanlığı" namı tahtında ihya etti (Bu hanlar atide Cuci Hanlığı silsilenamesinde munderiçtir). Kazan Hanlığı, cenuptaki büyük hanlıktan artık korkusu olmadığından mütemadiyen tevessü etmekte olan Moskof devleti yanında müstakil bir kuvvet teşkil ederek Rusya'ya bir diken oluyordu. Fakat 925 (1519)'te Uluğ Muhammed'in ahfadından Muhammed Emin'in vefatıyla Kazan hükûmeti müessisinin İslam olan nesli munkatı olup bunların yerine kaim olmak üzere, fakat Rusya'nın himayesi tahtında olarak, Kasımov, Kırım, Astrahan ve sair mahallerden din-i İslami'ye mensup hanların celbi mecburiyeti hâsıl olmuştur. Nihayet Rusya bu hanlığı ortadan kaldırarak 959 (1552) ﴿368﴾ senesinde Kazan'a bir Rus vali nasbetti. Bununla beraber ehl-i İslam bugüne kadar Kazan'da mevcudiyetlerini muhafaza etmiş ve bu şehir onların ilmi bir merkezleri ve ma-bihi-l-iftiharı kalmıştır.

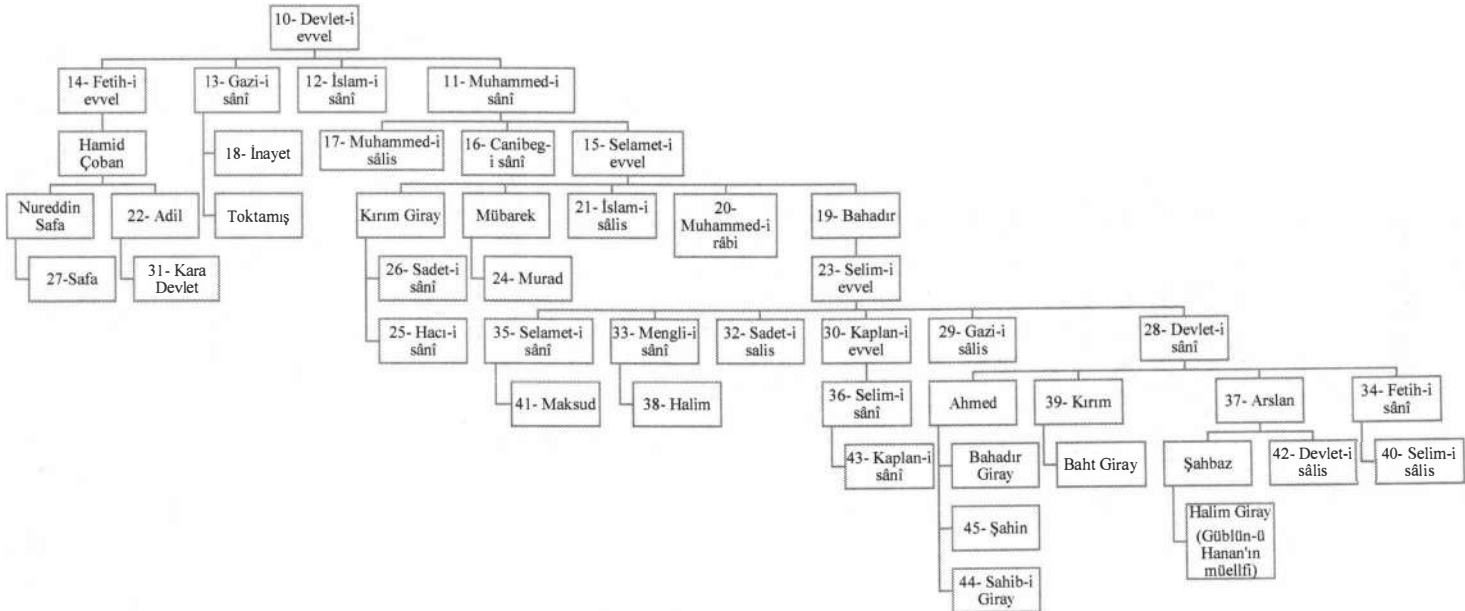
Uluğ Muhammed'in kendi oğlu olan Kûçek Mahmud (yahut Mahmud) tarafından 850 (1446)'de katli üzerine diğer oğullarından ikisi Rusya'ya firar ederek Moskof ordusunda bir müddet hizmet ettikten sonra bunlardan biri olan Kasım'a, Rusya'nın Ryazan Eyaleti'nde ve Oka Nehri üzerinde vaki Gorodets nevahisi tevcih olundu. Mumaileyh şehir-i mezkûra kendi ismini verip Kasımov (Kasımskiy) diye maruf oldu. İşte orada kendi hanedanından hükümet edenlere de "Kasımov Hanları" yahut "Kasımîler" denilir. Bunlar Rusya tarafından Kazan'da hükümet eden ve daha kuvvetli olan komşularına karşı kullanıldığı gibi İslam olan Uluğ Muhammed Hanedanının intifasından

188 Reşidüddin'e nazaran on dört oğlundan on üçüncüsü idi.

sonra Kazan Büyük Hanlığı'na birkaç han dahi vermek için bunlara müsaade edildi. Hiçbir vakit hakiki bir istiklale malik olamayan Kasımov Hanlığı 1089 (1678)'da Rusya tarafından kat'ien bel' ve ilhak olunmuştur (Bu hanların sülalesi atide Cuci Hanedanı silsilenamesinde münderiçtir). Toga Timur hanedanından teşa'ub eden üç hanlığın en mühimi Kırım Hanlığı idi. Uluğ Muhammed'in Taş Timur isminde bir biraderi vardı ki Toktamış zamanında serdar olmuştu. Gerçi Taş Timur'un oğlu diye yâd olunan ve fakat menşei şüpheli olan Hacı Giray umumiyetle birinci Kırım Hanı olmak üzere kabul olunuyorsa da her halde Taş Timur Kırım Hanları devlet-i muazzamasının müessisidir. Feth-i Kostantiniye'den sonra Fatih Sultan Mehmed Kırım sevhilinde müstahkem bazı nikat ve ticaretgâhlar tesis etmiş olan Cenevizlileri oradan 880 (1475)'de tard ve ihraç ederek Mengli Giray'dan itibaren Kırım Hanları Osmanlı himayesi altına girmişlerdi. Hanlar bundan sonra mahsus fermanlar ile tasdik olunurlardı. Kırım, Devlet-i Türkiye'nin bir nevi ileri karakolunu teşkil edip Osmanlıların icra ettikleri seferlere asker göndermeye mecbur idi. Fakat bazen Rusya ile de dost olurlardı. Binaenaleyh Kırım Hanları mesail-i şarkiyede mühim bir unsur idiler ve bu vaziyeti her iki devlet kemal-i ihtimamla nazar-ı itibardan dûr tutmazdı. Daha sonraları hanlar adî Osmanlı valileri gibi azl ve nasbolunurdu. Rusya kesb-i kuvvet ettikçe gözü-nü Kırım'a dikmeye başladı. Hanların ve memlekette ileri gelenlerin arasında mütemadiyen hükümferma olan nifak ve muhasede gittikçe tezayüd edip çok (369) zamandır Osmanlı Devleti de bu ahvalden bizar kalıyordu. Nihayet Şahin Giray Rusya'ya firar ve iltica etmek gibi bir hıyaneti irtikab ettiğinden 1188 (1774)'de akdolunan Küçük Kaynarca muahedesinde, Rusya Kırım'ın istiklal ve bitaraflığını Devlet-i Osmaniye'ye tasdik ettirdikten sonra 1197 (1783) senesinde de Kırım'ı kat'iyen ilhak etti. Bu suretle evvelce kuvvetli bir İslam devleti olan Kırım Hanlığı münkariz oldu. Bundan sonra Devlet-i Osmaniye 1201'de Şahbaz Giray ve 1203'te de Baht Giray namlarında aileden iki kişiyi han tayin ederek Bucak taraflarına göndermiş ve Rus harplerine iştirak ettirmiş ise de bir faideyi müntic olmamıştır. Kırım Hanları neslinden olan Kattı Giray, Edinburgh'da yerleşerek İskoçyalı bir kız ile izdivaç etmiştir. Kırım, Harb-i Umumi'den sonra ve 19 Teşrinievvel 1921'de Rusya'nın Muhtar Sovyet Cumhuriyetleri meyanına idhal edilmiştir.

«370-371» Kırım Hanları

(372)

Kırım Hanları

Miladi		Hicri
Takriben 1420	Hacı Giray-ı evvel bin Gıyaseddin bin Taş Timur	Takriben 823
1466	Nur Devlet	871
1469	Mengli Giray-ı evvel	873
1474	Nur Devlet (defa-i sâniye)	878
1477	Canibeg Giray-ı evvel ¹⁸⁹	882
1478	Mengli Giray-ı evvel (defa-i sâniye)	883
1515	Muhammed Giray-ı evvel	921
1523	Gazi Giray-ı evvel	929
1523	Saadet Giray-ı evvel	929
1532	İslam Giray-ı evvel	938
1532	Sahib Giray-ı evvel	938
1551	Devlet Giray-ı evvel	958
1577	Muhammed Giray-ı sâni	985
1584	İslam Giray-ı sâni	992
1588	Gazi Giray-ı sâni	996
1594	Fetih Giray-ı evvel	1002
1594	Gazi Giray-ı sani (defa-i saniye)	1002
1608	Selamet Giray-ı evvel	1017
1610	Canibeg Giray-ı sâni	1019
1622	Muhammed Giray-ı salis	1031
1627	Canibeg Giray-ı sani (defa-i sâniye)	1036

(373)

Miladi		Hicri
1635	İnayet Giray	1045
1638	Bahadır Giray	1048
1642	Muhammed Giray-ı râbi	1052
1644	İslam Giray-ı sâlis	1054
1654	Muhammed Giray-ı râbi (defa-i sâniye)	1064

189 Canibeg Giray-ı evvel silsilenamede mukayyed olmadığı gibi başka eserlerde ismine tesadüf edemedik. Lane-Poole'un derç ettiği esami cetveli ile silsilenameyi Bartold, Rusça tercümesinde pek cüzi tashih ile kabul etmiştir. Mamafih mehaz olabilecek eserlerden *Müstefadü'l-Ahbar ve Gülbün-i Hanan*'ın münderecatı yekdiğeriyle ve buradaki silsile ile tahâlûf etmektedir.

1665	Adil Giray	1075
1670	Selim Giray-ı evvel	1081
1677	Murad Giray	1088
1683	Hacı Giray-ı sâni	1094
1684	Selim Giray-ı evvel (defa-i sâniye)	1095
1691	Saadet Giray-ı sâni	1102
1691	Sefa Giray	1102
1692	Selim Giray-ı evvel (defa-i sâlise)	1103
1698	Devlet Giray-ı sani	1109
1702	Selim Giray-ı evvel (defa-i râbi)	1114
1704	Gazi Giray-ı salis	1116
1707	Kaplan Giray-ı evvel	1119
1707	Devlet Giray-ı sani (defa-i sâniye)	1119
1713	Kaplan Giray-ı evvel (defa-i sâniye)	1125
1716	Kara Devlet Giray	1128
1717	Saadet Giray-ı sâlis	1129
1724	Mengli Giray-ı sâni	1136
1730	Kaplan Giray-ı evvel (defa-i sâlise)	1143
1736	Fetih Giray-ı sâni	1149
1737	Mengli Giray-ı sani (defa-i sâniye)	1150
1739	Selamet Giray-ı sâni	1152

(374)

Miladi		Hicri
1743	Selim Giray-ı sâni	1156
1748	Arslan Giray	1161
1756	Halim Giray	1169
1758	Kırım Giray	1172
1764	Selim Giray-ı sâlis	1178
1767	Arslan Giray (defa-i sâniye)	1180
1767	Maksud Giray	1181
1768	Kırım Giray (defa-i sâniye)	1182
1769	Devlet Giray-ı sâlis	1182
1770	Kaplan Giray-ı sâni	1183
1770	Selim Giray-ı salis (defa-i sâniye)	1184
1771	Maksud Giray (defa-i sâniye)	1185
1772	Sahib Giray-ı sâni	1185
1775	Devlet Giray-ı salis (defa-i sâniye)	1189
1777-1783	Şahin Giray	1191-1197

[Ruslar müstevli oldu]

(375)

(4) Şeyban Şubesi: Malikânesi Ural ile Çu nehirleri arasındaki Özbek havalisinde idi. Takriben 621-1069 (1224-1659) seneleri içinde muvakkaten Altın Ordu Hanları ve Tyumen Hanları (yahut Çarları) sonra 906-1284 (1500-1868)'te Buhara Hanları ve nihayet 921-1289 (1515-1873) senelerinde Hive Hanları oldular.

Batu'nun 637 (1240) senesinde Macaristan'ı hin-i istilasında biraderi Şeyban dahi yanında bulunup Batu bunun hizmetini o derece takdir etmiştir ki itibarî bir unvandan ibaret olan Macaristan Krallığı'na tayin ettikten başka ordanın hükümet ettiği hanlığın şimalinde bulunan bazı kabileleri de malikâne olarak kendisine vermişti. Şeyban yazın Ural dağlarıyla İlek ve Irgız nehirleri arasındaki arazide ve kışın da Sir, Çu ve Sarısu nehirlerinin suladığı yerlerde konar-göçerdi. Beşinci batında vârisi olan Mengü Timur Altın Ordu Büyük Hanlarından Özbek'in muasırı idi. İşte bundan dolayı Şeyban malikânesinin kabâili, o zamandan beri kesb-i şöhrat eden Özbek'in ismini almışlardı. Batu Şubesinin intifasından sonra Şeyban ailesi Altın Ordu'ya müteaddit hanlar verdi. Toktamış'ın sükutundan sonra ve rakip ailelerin ikinci devresi esnasında Şeyban hanedanı, Derviş Han ile Seyyid Han taraflarından temsil edilmiş oldukları zannolunur.

Şeyban'ın şube-i asliyesi, menşeleri olan ülkede kalıp "Tyumen Çarları" unvanını almışlar ve Sibiryâ'nın bir büyük kısmı da kendilerine tabi olmuştur. Bunlar 1069 (1659) senesine kadar payidar olup tarih-i mezkûrda memleketlerini Kalmuklar işgal etmişlerse de bu hal pek az müddet devam etti. Zaten bundan evvel de onların hâkimiyetleri sırf itibari idi.

Evvelce Altın Ordu hükümdarı olan Şeyban şubesinden Pulad bin Mengü Timur'dan inen şubelerin ehemmiyeti daha ziyade idi. Pulad'ın oğullarından olan İbrahim Oğlan ve Arabşah, Buhara ve Harezmi yahut Hive hanlarının ecdadı idiler. Bunlardan Buhara Hanlığı Ebü'l-Hayır'ın torunu olan Muhammed Şeybanî tarafından 906 (1500)'de tesis olunmuştur. (376) Maverâünnehir'in makarrı olan Semerkand suret-i kat'iyede (1501)'de Şeyban'ın hâkimiyetine geçmiştir. Ebü'l-Hayır ise İbrahim bin Pulad'ın torunudur. Buhara'nın 1284 (1868) senesinde General Kaufmann tarafından Rusya'ya ilhakına rağmen şube-i mezkûre daha devam etmiştir. Hive hanlarının ceddi olan Arabşah, her ne kadar Altın Ordu hanı olarak tanınmış ise de, Toktamış'ın istilasından daha evvel Kıpçak'ta sikke darp etmiş olmakla maaruftur. Arabşah'ın beşinci batındaki vârisi olan İlbars Han (müracaat, Hive bahsi) Maverâünnehir ile mücaver vilayati Muhammed Şeybanî'nin vefatı üzerine ve takriben 921 (1515) senelerinde zaptetmiştir.¹⁹⁰ İlbars'ın nesli Harb-i Umumi'den sonraki inkılabata değin "Hive Hanları" namıyla mevcut idiler. Fakat 1289 (1872)'den sonra Rusya'nın haracgüzârı olmuşlardır.

Devlet-i Timuriye'nin enkazı üzerinde teşekkül eden bu muhtelif hanlıkların tarihi atideki Maverâünnehir hükûmatı faslında munderiştir.

Burada bir de Cuci'nin diğer bir oğlu olan Teval'i zikretmek lazımdır ki cenubi Rusya'da Karadeniz'e akan Buğ nehrinin etrafında konan Peçenek'lerin

190 Bartold'un Rusça tercümesindeki nota nazaran İlbars ve ahlafı yalnız Harezmi ile Türkmen memleketlerine ve Harezmi'nin nevahi-i şarkiyesinde malik idiler.

reisi idi. Teval, Altın Ordu işlerinde mühim bir mevki ahzetmiş olan Nogay'ın büyük babasıdır¹⁹¹. Fakat bilahare Batu şubesinden Toktu'nun sükûtuyla beraber bu da inkıraz meyli olup Nogay nam-ı umumisini ahzeden kabâil ile birlikte ve Volga nehirlerinin öbür tarafına tard ve ihraç olunduktan sonra Ural ile Yemba nehirleri arasında yerleşmeye salih bir kıta-i arazi bulmuşlardır. Bu tafenin tarihçesi pek müteferrik olup hükümetleri ise göçebe halinde bulunurdu.

(377)

138. Çağatay Hanlar (Maveraünnehir'de)

Miladi 1227-1358 / Hicri 624-760

Cengiz Han'ın ve oğullarından Ögedey ve Tuluy ve Cuci'nin tesis ettikleri hanlıklar bâlâda sırasıyla görülmüştü. Şimdi yalnız üçüncü oğlu olan Çağatay kalır ki bunun namıyla yâd edilen hanlığın mevkini tayin etmek mümkün değildir, fakat ağıleb ihtimale göre hudud-u cenubiyesi Amurderya'nın yatağını takip ediyordu. Binaenaleyh bidayette Bedehşan, Belh ve Gazne onun ülkesine dâhil değildi. Çağatay'ın başlıca merkez-i hükümeti şimdiki Kolçi 'nin kurbunda idi. Çağatay 640 (1242)'ta vefat edip kendi ismini taşıyan Moğol Devleti, ancak takriben on sene sonra Çağatay Ulusu'nun hanı ve hanedanın reisi olarak tanınmış olan torunu Kara Hülagü bin Mötügen tarafından tesis edilmiştir. Çağatay evladının tarihi pek noksan olup yalnız İran hududu üzerine yapılan tesadüfi bazı akınlar ile dâhili mücadelattan başka bunlar hakkında malumat-ı sahihe yoktur. Ögedey ailesinden Ali ve Danişmendçe isminde iki kimsenin bunlar meyanında bulunması Çağatay memalikinde Ögedey rüesasının ehemmiyetlice bir mevki ahzettiklerine delalet eder. Çağatay ailesinin silsilenamesiyle seneleri hep meşuk ve takribi olup atideki esamî cetveli de bir tecrübeden ibarettir.

Lane-Poole eserinde Çağatay Hanları ancak Buyan Kuli Han'a kadar zikretmiş ise de Moğolistan'da hükümran olan şubesini nazar-ı dikkate almamıştır. Bartold'un Rusça tercümesinde bu kısmı da ilave olarak derç ettiklerinden biz de bu Moğolistan Şubesi'ni bervech-i ati esamî cetvelini takiben kaydediyoruz. Bu şubenin efradı Çağatay Hanlar silsilenamesiyle mezc olunmuştur:

Türk emirlerinin Maveraünnehir'deki muzafferiyetinden ve Kazan Han'ın vefatından sonra Moğol ümerası Tokluk Timur'u 748 (1348)'de Çağatay memalikinin kısm-ı şarkiyesine hâkim olmak üzere tahta 378 iclas etmişlerdi. Tokluk Timur, kendisini Tuva Han'ın hafidi olmak üzere ilan etmişti. Maveraünnehir'i fethetmeye muvaffak oldu ise de oğlu İlyas Hoca'nın zaman-ı hükümetinde Moğollar bu havalıyı kaybettiler. Mamafih dokuzuncu asr-ı hicriye kadar Tokluk Timur evladı Semiryeçinsek (Cetisu/Yedisu) kıtasında ve şarki Türkistan'da hükümette devam ettiler. Bunlar onuncu asr-ı hicride Semiryeçinsek'i kaybettikten sonra şarki Türkistan'da iki hükümete münkasım olmuştur. Tokluk Timur'un akabı burada on birinci asr-ı hicri zarfında hükümran olmuşlarsa da bu devletin son mümessilleri hakkında hiç malumat yoktur.

191 Bazı müellifler bunu "Mangıt" diye tevsim ederler.

(379)

Çağatay Hanları

Miladi		Hicri
1227	Çağatay bin Cengiz Han	624
1242	Kara Hülagü	639
1247	Yesü Mengü	645
1251	Kara Hülagü (defa-i saniye)	649
1251	Ergene Hatun	649
1261	Algu	659
1266	Mübarek Şah	664
1266	Barak Han	664
1271	Nikipey	670
1272	Toka Timur	671
Takriben 1282	Tuva Han	Takriben 681
1306	Küncük Han	706
1308	Taliku	708
1309	Kebek Han	709
1309	Esen Buga	709
Takriben 1318	Kebek Han (defa-i saniye)	Takriben 718
1321	Elçigiday ¹⁹²	721
1321	Duva Timur	721
1322	Tarmaşirin	722
1330-1334?	Sencer ¹⁹³	730-734?

(380)

1334	Çangşay (Çangeş)	734
Takriben 1335	Buzun ¹⁹⁴	Takriben 735
1338	İsen Timur	Takriben 739
1340	Ali (Ögedey şubesinden)	Takriben 741
1342	Muhammed	743

192 Bartold, Rusça tercümesinde şunu ilave ediyor: Kebek, 726 (1326) senesine kadar hükümet etmiştir. Halefleri kendi biraderleri olan Elçigiday ve Duva Timur (Dura Timur) olup bunlar aynı senede vefat etmişlerdir. Onlardan sonra Tarmaşirin calis olmuştur.

193 Tarmaşirin 735 (1334) senesine kadar hükümrân olduğundan Sencer'in onunla müştê-reken icra-i hükümet ettiği anlaşıyor (Bartold).

194 Buzun yahut Bozan malumat-ı tarihiyeye göre 735 (1334)'te Tarmaşirin'i hal' etmiş ve hemen ondan sonra yerine Çangeş'in kaım olmuş olduğu sikkelerinden müsteban oluyor.

1343	Kazan	744
1346	Danişmendçe (Ögedey Şubesinden)	747
1348-1358	Buyan Kuli	749-760
	İğtişaat ve rakip rüesânın mücadelatından sonra Timur'un hâkimiyeti 771 (1370)	

Çağatay Hanların Bakiyesi

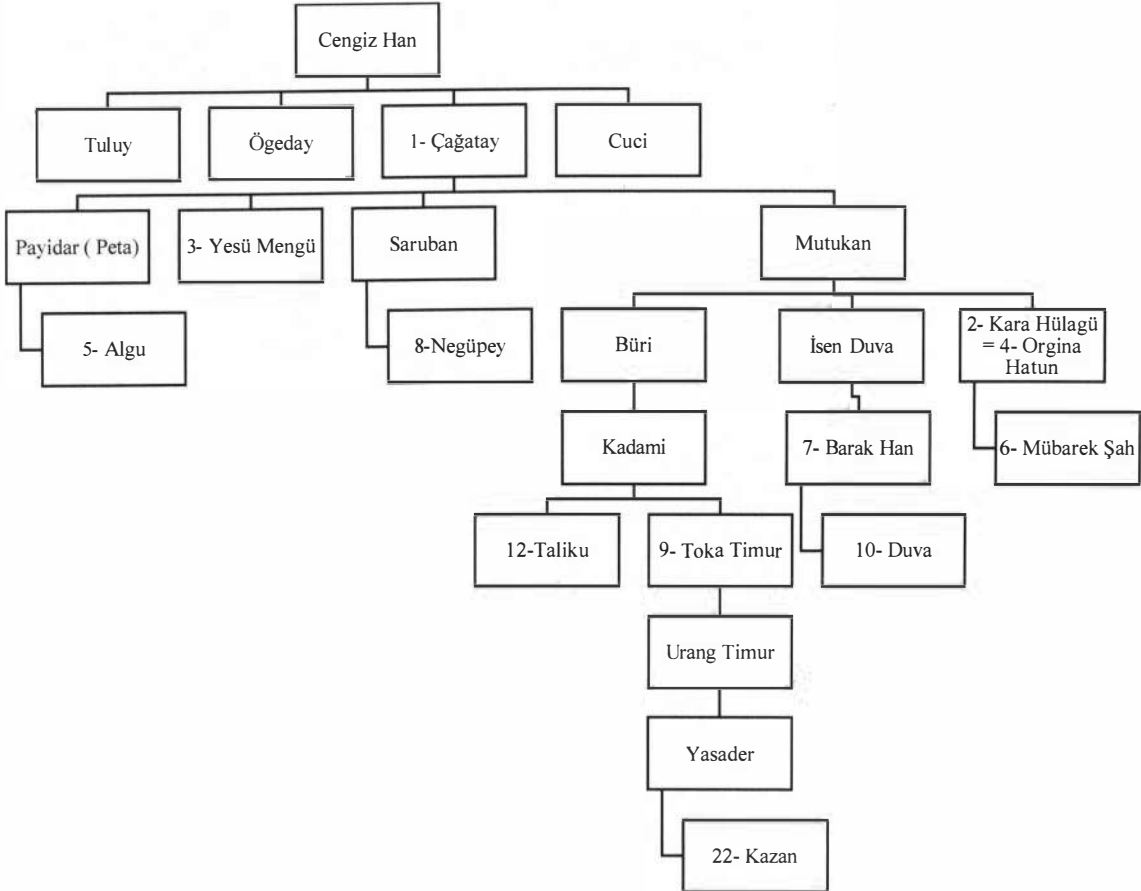
(Bartold'un Rusça Tercümesinden)

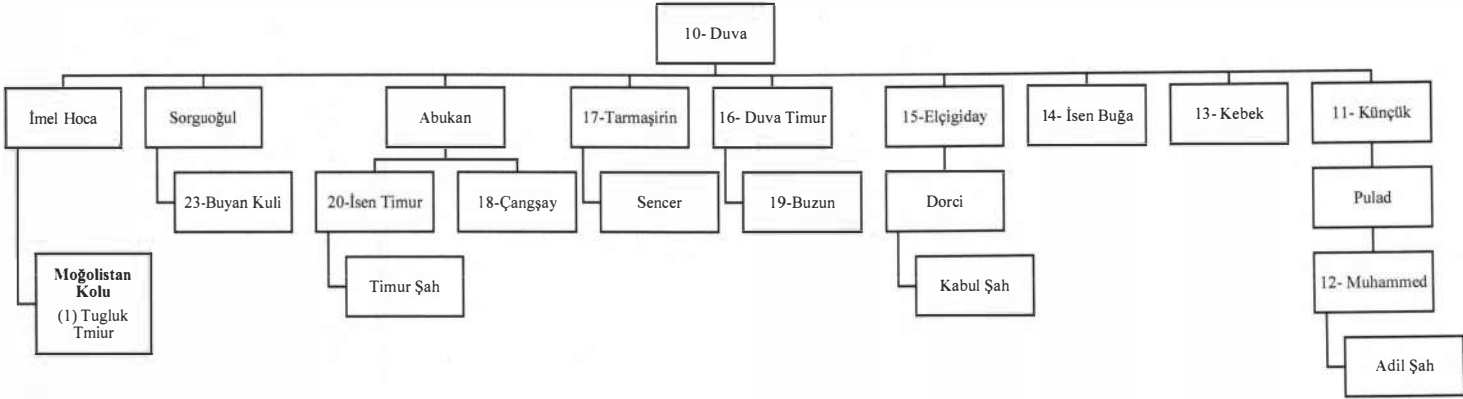
1348	Tugluk Timur	748
1362	İlyas Hoca bin Tugluk Timur	764
?	Kamerüddin (gâsb-ı hükümet)	?
1389	Hızır Hoca bin Tugluk Timur	791
1399	Şem-i Cihan bin Hızır Hoca	801
1408	Muhammed Han bin Hızır Hoca	810
1415	Nakş-i Cihan bin Şem-i Cihan	818
1418	Üveys Han bin Şir Ali bin Hızır Hoca	821
1421	Şir Muhammed bin Şah Cihan bin Hızır Hoca	824
1425'ten sonra	Üveys (defa-i sâniye)	828'den sonra
1428	(Devre-i İğtişaş)	831
1434	İsen Buğa bin Üveys Han	838
1462	Yunus Han bin Üveys Han	866
1462	Dost Muhammed bin İsen Buğa (Aksu ve Turfan'da)	866
1468-1472	Kebek Sultan bin Dost Muhammed (Turfan'da)	873-877
1487	Muhammed bin Yunus	892
1485-1503	Ahmed Han bin Yunus (Aksu ve Turfan'da)	890-908
1502-1543	Mansur Han bin Ahmed (Turfan ve Karaşar'da)	907-950
1514-1533	Seyyid Han bin Ahmed (Kaşgar'da) ¹⁹⁵	920-939
1533-1570	Abdürreşid Han bin Seyyid (Kaşgar'da)	939-978
1543-1570	Şah Han bin Mansur (Turfan ve Karaşar'da)	950-978

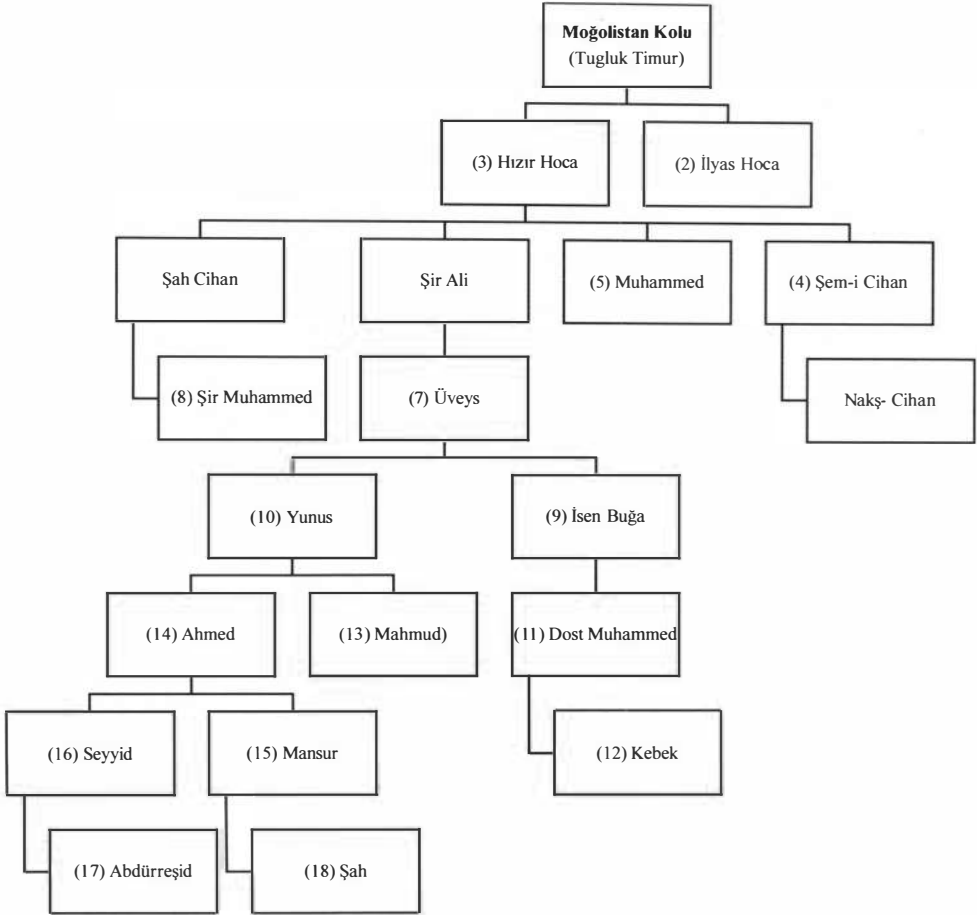
¹⁹⁵ Kaşgar ve Yarkend'de 920 (1514) senesine kadar ihtilalci Ebu Bekir hükümrân idi ki Yunus'un zamanında bu iki şehri zaptetmişti.

Çağatay Hanlar

((382-383))

﴿384﴾

139. Eretna Oğulları (Merkezi Anadolu'da)

Miladi 1335-1381 / Hicri 736-782

Anadolu Selçukîlerinin inkırazından sonra Anadolu'nun kısımlarına hâkim olan İlhanîlerden Sultan Ebu Said Bahadır Han, 717 (1317) yahut 718 senesinde bu memleketin idaresini Emir Çoban oğullarından Timurtaş'a vermişti. Timurtaş ise pederinin idamı üzerine zimam-i hükümeti Noyan unvanını haiz olan maiyeti erkânından Alaeddin Eretna¹⁹⁶ isminde bir emire tevdi

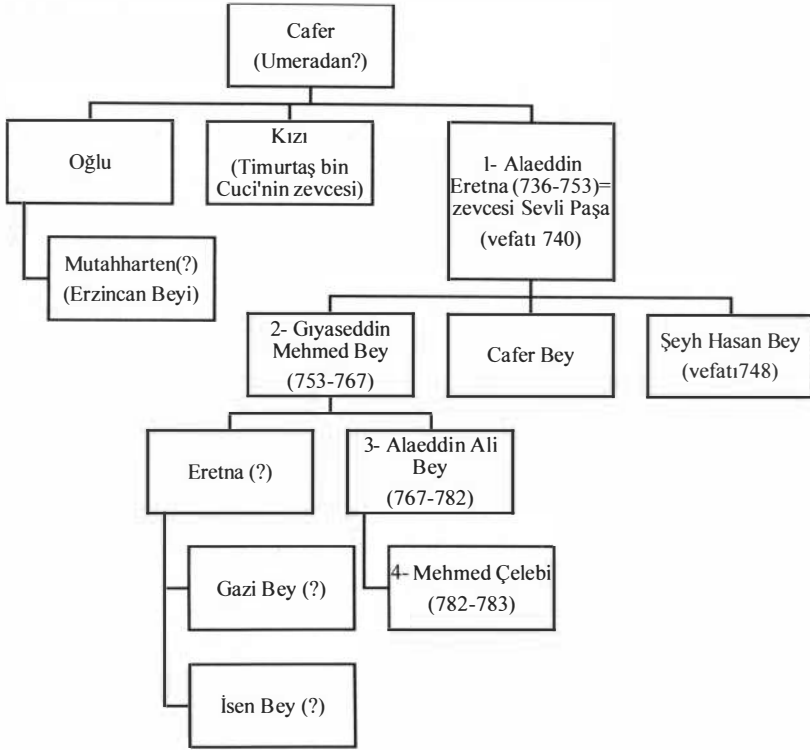
¹⁹⁶ Bu isim alekser Eretna suretinde telaffuz olunur. Hâlbuki Eretna zamanını idrak etmiş olan müverrih Esterabadi *Bezm u Rezm* nam eserinde bu kelimeyi "Ertena" suretinde harekeliyor. Bundan başka Develi Karahisar'da bulunan bir kitabede "Eredna" şeklinde muharrer olup bu Türkçe ismin erkek dana manasını ifade ettiği bedihidir.

ederek 727'de Mısır'a firar etmişti. Eretna Selçukî ümerasından mıdır yoksa aslen Moğol mudur bu cihet malum değildir. Ebu Said, Eretna'nın valiliğini 728 (1328)'de tasdik etmiştir. Ancak Ebu Said'in bila-veled 736 (1335) senesinde vefatı üzerine memalikingde zuhur eden karışıklıklardan bilistifade Eretna, İlhanîlerle olan rabitasını kat' ederek Tebriz'de istikrar eden Emir Çobanzade Hasan-ı Kuçek'in ve badehu memalik-i Mısır'dan Melikü'n-Nasr Muhammed bin Kalavun'un tabiyetini kabul etti. Bu esnada Nasırüddin Muhammed namına hutbe ve sikke tertip ettirdiği mervidir. Nasırüddin Muhammed'in 741'de vefatıyla, Eretna, 742 (1341) tarihinden itibaren kendini Mısır himayesinden de bittecrid bütün bütün müstakil olarak sultan unvanıyla yalnız kendi namına sikke darp ettirmeye başladı.¹⁹⁷ Binaenaleyh Eretna Devleti Anadolu'da doğrudan doğruya İlhanîlere halef olmuştur. Anadolu'da pek vâsi memalike hükmeden Eretna Bey, Kayseri ve Sivas'ı payitaht ittihaz etmişti. Erzincan, Ankara, Tokat, Amasya, Sinob, Samsun, Konya ve saire bilad dahi zir-i idaresinde bulunup bunlar da sikke kesti. Sivas civarında 744 (1343) senesinde Çobanîleri münhezim etti ve daha birçok muharebatta bulundu. Dâhil ve hariç memlekette pek büyük situ şöhret kazanmış ve adl-i (385) nisfetinden dolayı beynelahali "Köse Peygamber" diye maruf olmuştur. Müverrihler Emir Eretna'nın 753 (1352)'te vefat ettiğini kaydediyorlar. Eretna'nın üç oğlu vardı. Bunlardan Şeyh Hasan babasından evvel vefat etti. Baki kalan iki oğlundan küçük olan Gıyaseddin Mehmed'i erkân-ı memleket babası makamına iclas etmelerinden dolayı büyük oğlu Cafer muğber olarak beyhlerinde hudûs eden kavgalarda Cafer mağlup oldu. Emir Muhammed kendisine tahakküm etmek isteyen beylerine karşı şiddetle muamele ettiğinden, bilahare Sivas sultanı olan Kadı Burhaneddin Ahmed dahi dâhil olduğu halde ümeranın bir ittifak-ı hafisi neticesinde 767 (1365)'de Muhammed katlolunup yerine oğlu Alaeddin Ali ik'ad edildi. Ali Bey sefiş bir adam olduğundan ümerasının elinde baziçe olmuştur. Bunun zamanında Karamanoğulları Niğde ve Aksaray'ı zaptettiler ve memleketin her köşesinde bir emir toredi. Ali Bey bunların haklarından gelemeydi. Diğer taraftan Kadı Burhaneddin külliyyen kendisine tagallüp ederek Ali Bey'in vezaretini gasb ile umur-u hükümeti eline aldı. Bu ahval içinde Alaeddin Ali, 782 (1380)'de terk-i hayat etti. Ümera tarafından yerine iclas olunan yedi yaşındaki oğlu Mehmed Çelebi umur-u idareye kadir olmadığından, Selçukîlerin bakiyesinden olduğu zannolunan Kılıç Arslan isminde bir bey naib-i emaret tayin olunmuş ise de bir müddet sonra Kadı Burhaneddin, Kılıç Arslan'ı katlederek Mehmed Çelebi'nin niyabetini deruhte ve 783 (1381)'te de Sivas sultanı olarak ilan-ı istiklal ettiğinden sene-i mezburede Eretna'nın bilcümle memaliki Burhaneddin Ahmed'e intikal etti ve Eretna Devleti münkariz oldu. Mehmed Çelebi'nin avakıb-ı ahvali malum değildir¹⁹⁸.

197 Eretna sikkelerinin bazıları sırf Arapça, bazıları da Moğolca ile karışık olarak madrubdur.

198 Mehazlar: Müneccimbaş, *Cami'ü'd-Düvel*; Ali, *Füsul-i Hall-ü Akd ilâ-âhîrihi*. Tevhid, *Tarih Encümeni Mecmuası*'nda makale, sene 1330, s.13; Encümen'in neşrettiği *Osmanlı Tarihi*, s.475. "Kayseriye Şehri" serlevhasıyla Tarih-i Osmani Encümeni Külliyyatı'nın beşinci cüzü olarak neşrettiğim risale, s.109. Max van Berchem, *Materiaux pour un Corpus inscript. arab. III partie; 1. Fasc. : Siwas et Diwriği, par V.Berchem et Halil Edhem*, s.48.

﴿386﴾

Eretna Oğulları

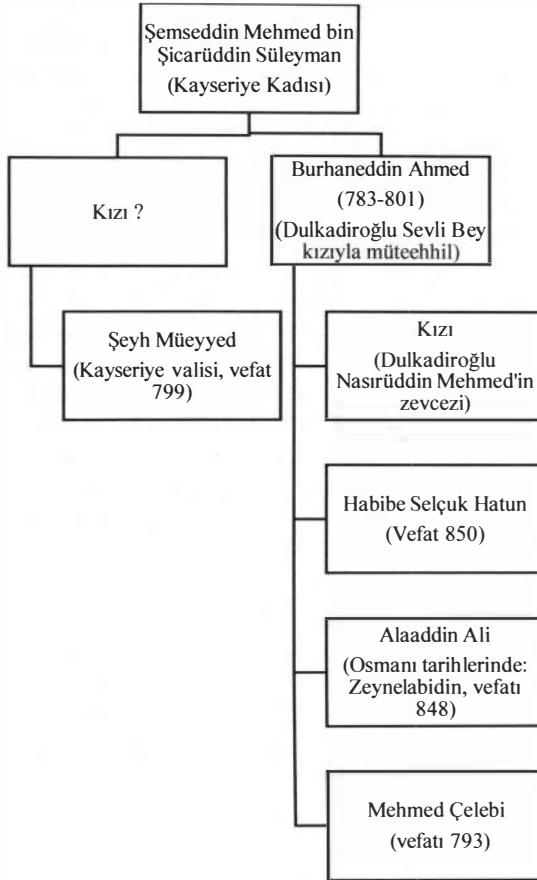
﴿387﴾

140. Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin Ahmed (Anadolu'da)**Miladi 1138-1198 / Hicri 783-801**

Anadolu'da sekizinci asr-ı hicri evâhırine doğru ilan-ı istiklal ederek tahminen bütün Eretnaoğulları ülkesini zir-i hükûmetine alan Burhaneddin Ahmed Kayseri'de Kadı Şemseddin Muhammed'in sülbünden 745 (1344) senesinde tevellüd etmiştir. Menşei Harezm olan bu ailenin nesli Türk olup Salur kabilesine mensup idiler. Pederinin büyük validesi Anadolu Selçukîlerinden Keykavus-ı sâninin torunu idi. Burhaneddin dahi babası gibi Kayseri kadısı olmuş ve memleketinde pek ziyade situ şöhret kazanmıştı. Bu hengâmda Kayseri ve Sivas, Eretnaoğullarının taht-ı hükûmetinde olup ancak Gıyaseddin Mehmed bin Eretna'nın 767'de katledilmesi ve bu cinayette diğer ümera ile Kadı Burhaneddin'in de zi-medhal olması Eretna Devleti'nin inhidamını bâis oldu. Çünkü bu ahvalden bilistifade Burhaneddin teferrüt etmeye yol olup evvelen kendisini maktul Mehmed'in oğlu Alaeddin Ali Bey'in vezare-

tine tayin ettirmiş ve badehu Ali'nin sabi oğlu Mehmed Çelebi'ye naip olan Kılıç Arslan Bey'i de 782'de bertaraf ettikten ve yerine naib-i emaret olduktan sonra 783 (1381)'te ilan-ı istiklal ile namına hutbe ve sikke tertip etmiştir. İşte bu tarihten itibaren Burhaneddin Ahmed, sultan unvanıyla doğrudan doğruya Eretnaogullarını istihlaf etmiş ve memleketlerine sahip olmuştur. Müddet-i hükümeti zarfında layenkatı komşularıyla, hatta Mısır, Osmanlı ve Karaman Devleti gibi en kuvvetli hükümetler ile de harbetmekten ictinab etmedi. Nihayet Akkoyunlu Devleti'nin müessisi olan Kara Yülük namıyla meşhur Kara Osman ile Divriği havalisinden Karabel üzerinde 801 (1398) senesinde vuku bulan bir müsademedede Burhaneddin maktul olup on sekiz sene devam eden hükümeti kendisiyle muntafi olmuştur. Mumaileyhin vefatı haberi Sivas'a vürut edince beynelümera oğlu Alaeddin Ali, ki Osmanlı müverrihleri Zeynelabidin diye tevsim ederler, babasının yerine ik'adı mevzu bahis olmuş ise de Sivas'a doğru yürümekte olan Kara Yülük'e mukavemet edemeyeceklerini anladıklarından o esnada Anadolu'da fütuhatını tevsi etmekte bulunan Yıldırım Bayezid'e mutavaat ve inkıyadı (388) tercih ettiler. İşte bu suretle evvela Eretnaogullarının ve badehu Sultan Burhaneddin Ahmed'in elinde bulunan memalik-i vâsia Osmanlı ülkesine zamime kılındı. Zeynelabidin de padişah tarafından mazhar-i iltifat olarak ümera-i Osmaniye meyanına idhal edildi. Burhaneddin asrının âlim ve ulemasından idi. Türkçe, Arapça ve Acemceyi iyi bilir ve bu üç lisan üzere şiir söylerdi. Türkçe divanı matbudur. Memleketin ahval-i dâhiliyesi pek müşevveş olduğu bir zamanda bile hiçbir an telif ve tettebbudan geri kalmamıştır. Fıkıhtan ve usl-ü fıkıhtan bıraktığı müellifat beynelulema el-yevm itibarını kaybetmemiştir. Mumaileyhin zalim ve gaddar olduğunu müverrihler söyleyler. Sivas'ta madrub bir sikkesi malumdur¹⁹⁹.

199 Mehazlar: Münecimbaşı, *Camii'd-Düvel*; Müteferrik olarak Osmanlı tarihleri; Esterebadi, *Bezmu Rezm* namıyla Kadı Burhaneddin Tarihi, Ayasofya kütüphanesinde yazma, numara s.3465. *Tarih Encümeni Mecmuası*'nda (sene 1328) "Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin namına Kayseriye'de bir kitabe" namındaki makalem. *Bezm u Rezm*'den hülaseten, *Tevhid, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda, sene 1330 ve 1331. Bu Encümen'in külliyyatından beşinci cüz olan "Kayseriye Şehri" s.120. Encümen'in neşrettiği *Osmanlı tarihi* c.1, s.482.

ON İKİNCİ KISIM

İRAN [8. - 14. Asır]

141- Celâyirîler (Irak'da)

142- Muzafferîler (Fars, Kirman, Kürdistan'da)

143- Benî İncû (Fars'ta) (ilave)

144- Serbedarîler (Horasan'da)

145- Mülûk-ü Kert (Herat'ta)

Timurîler (13. Kısma bakınız)

146- Karakoyunlular (Azerbaycan'da)

147- Akkoyunlular (Azerbaycan'da)

148- Safevîler

149- Afganlar

150- Afşarlar

151- Zendler

152- Kaçarlar

} İran Şahları

153- Şeref Hanlar (Bitlis'de) (ilave)

﴿390﴾ ON İKİNCİ KISIM

İRAN [8. - 14. Asır]

İran Moğollarının yahut İlhanîlerin inkırazı üzerine tereffüd eden sergerdeler ve vilayat valileri İran'da istiklallerini ilan etmişlerdi. İşte bunlar meyânında Benî Celâyir en kuvvetlisi olarak Irak ve Azerbaycan vilayetlerini tutmuşlardı. Bu memalikte onları Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri istihlaf ettiler. En ziyade şark cihetine müsadif olan vilayatta Benî Muzaffer hükümrân idi ki bunlar, makarr-ı hükümetleri İsfahan olan Mahmud Şah, İncû ailesinden Ebu İshak ile mücadelat-ı şedidede bulundular. Şimal-i şarkîde bulunan Horasan vilayâtı ise bir müddet Serbedarî'ler ile Herat mülûku olan Kert hanedanı beyninde taksim olunmuştu. Bundan başka Horasan'ın bir kısmı da o zaman Toga Timur'un ve evladının taht-ı tasarrufunda kalmıştı. Timurlenk 786-795 (1384-1393) senelerinde İran'dan geçip evlad ve ahfadı da bu memleketin bir kısmını bir asır müddetle zir-i idarelerinde tuttular. Onuncu asr-ı hicride de Şah İsmail Safevî, Timurîlerin, Türkmenlerin ve sair birtakım küçük devletlerin ellerinde bulunan bilcümle vilayâtı taht-ı hâkimiyetlerine alarak Safeviye Devletini tesis ve Horasan'ı dahi ilhak etti. Garben Türkiye'ye geçmiş olan bazı mahaller ve şimalde kısmen Rusya'nın ve şarken de Afganistan'ın, Herat şehriyle beraber zaptettiği kısımlar müstesna olmak üzere, İran-i cedidin hududu o zamandan beri hemen gayri mütegayyir bir halde kalmıştı.

﴿391﴾

141. Celâyirîler (Irak ve sair mahallerde)

Miladi 1336-1411 / Hicri 736-814

Benî Celâyir bir Türk kabilesi rüesâsı olup bunlar İlkâniyan diye de maruf-turlar. İlhanîlerden Ebu Said Bahadır Han'ın vefatından sonra İran'a hâkim olan hanedanı teşkil ederler. Bâlâda İlhaniye faslında görüldüğü veçhile bu ailenin reisi Şeyh Hasan-ı Büzürg Moğol tahtının üzerine üç çocuk ik'ad ettikten sonra 736 senesinde tekmiil İran saltanatını bizzat deruhde ederek Irak'ı

741 (1340)'de teshir ve Bağdad'ı makarr-ı hükümet ittihaz etmişti. Hasan'a 757 (1356)'de vâris olan oğlu Şeyh Üveys 759'da Azerbaycan ile Tebriz'i Altın Ordu'dan aldı ve 766 (1364)'da da Musul ve Diyarbekir'i memalikine zam etti. Şeyh Üveys'ün halefi Hüseyin bin Üveys bir taraftan şarkî İran'daki komşuları olan Muzafferîler, diğer taraftan da İrminiye ile Van Gölü cenubundaki memalike hâkim olan Karakoyunlu Türkmenleriyle muharebata tutuşmuş idi. Fakat Kara Koyunlular, 779 (1377)'da Benî Celâyir'in müttetikleri olmayı kabul etmeleri üzerine bu mücadelat nihayet bulmuştu. Hüseyin'in 784 (1382)'te vefatıyla Devlet-i Celâyiriye iki oğlu arasında taksim olunup Azerbaycan ile Irak Sultan Ahmed'e, Kürdistan'ın bir kısmı da, Irak-ı Acemî'ye evvelden sahip olan biraderi Bayezid'e bir sene müddetle intikal etti. Bayezid, 785 yahut 786 senesinde biraderi Ahmed tarafından esir edilerek gözlerine mil çekilmiştir. Timurlenk, 786-789 (1384-1387) senelerinde şimalî İran'ı ve Ermenistan'ı istila ve 795 (1393)'te Bağdad ile beraber el-Cezire'yi ve Diyarbekir kıtasını ve Van'ı teshir etmekle Sultan Ahmed Celâyirî, Mısır'a firar ve Mısır Memlûklerinden Sultan Berkuk'a iltica edip ancak Timur'un Semerkand'a avdetinden sonra Berkuk'un muavenetiyle Bağdad'ı istirdad etmeye muvaffak oldu. Hâlbuki 802 (1393)'de Timur'un Sivas üzerine hareketi haberi tahakkuk edince Sultan Ahmed, müttetiki olan Karakoyunlu Kara Yusuf ile tekrar Suriye'ye firar etmek istemişlerse de bu defa orada mazhar-ı kabul olmadıklarından ikisi birlikte Yıldırım Sultan Bayezid'e iltica etmişlerdi²⁰⁰. Osmanlıların (392) bu iki hükümdara gösterdikleri misafirperverlik ve Timur'un lutfdidesi olan Erzincan beyi Mutahharten'in elinden memleketinin zapt edilmesi Timurlenk ile Yıldırım Bayezid arasında zuhur eden muharebat-ı malumenin başlıca esbabını teşkil eder.

İşte Sultan Ahmed Celâyir, Timur'un tarih-i vefatı olan 807 (1405) senesine kadar alettevali memalikini gaip ve yine istirdat etmek suretiyle imrar-ı hayat edip 808 senesinde bir kere daha bilfiil Bağdad'a hâkim olduktan sonra Karakoyunlu Kara Yusuf ile kat'ı münasebet edip Azerbaycan'ı istila etmiştir. Fakat bu muharebede Ahmed mağlup ve esir düşerek, oğlu Alaüd-devle dahi birlikte olmak üzere, diğer birkaç evladiyla beraber Karakoyunlu tarafından 813 (1410) senesinde katledilmiştir. Ahmed'in vefatıyla artık Benî Celâyir Devleti'nin ehemmiyeti kalmamış addolunabilir. Gerçi mumaileyhden sonra hanedan-ı Celâyir'den bazıları şurada burada münferiden hükümet sürmüşlerse de beynlerinde hükümferma olan rekabet ve münaferet hasebiyle artık bunların idaresi hakiki bir devlet mefhumunu ifade edememiştir. Celâyirlerin bu fetret devrine ait vekayiini müverrihler pek muhtelif surette hikâye ederler. Bu bapta hülâsaten şu istidlal olunuyor ki Ahmed'in vefatı üzerine henüz çocuk olan Şah Mahmud bin Şah Veled iclas edilip Karakoyunluların 814 (1411)'te Bağdad'a vüruduna kadar orada hükümet etmiş olduğundan Celâyirîlerin tarih-i inkırazı bu sene itibar olunmuştur. Şah Veled'in dul zevcesi Tandu Hatun binti Celaledin Hüseyin, ki evvel-

200 Bazı müverrihlere göre bunları Yıldırım Bayezid kendi nezdine davet etmiş ise de kabul etmeyip Mısır'a gitmişlerdir. Hâlbuki Osmanlı tarihleri bu iki hükümdarın Sultan Bayezid'e Diyarbekir havalisinde mülaki olduklarını yazıyorlar.

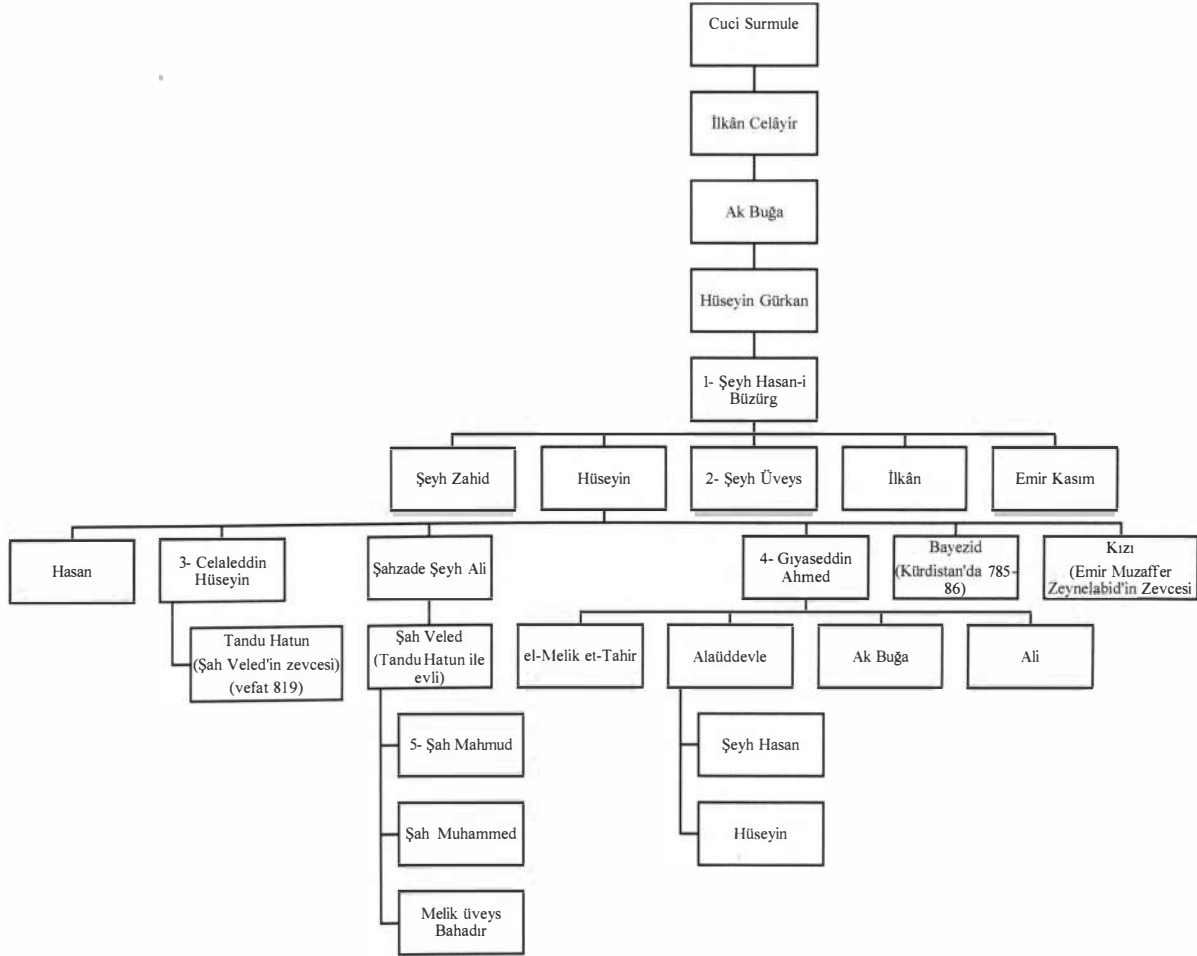
ce Mısır Memlûklerinden Berkuk ile müteehhil bulunuyordu, Timurîlerden Şahruh'a itaat etmek şartıyla tarih-i vefatı olan 819 (1416) senesine kadar Vasıt, Basra ve Suster'de hükümrân oldu. Bundan sonra Şah Veled'in diğer oğulları Üveys ve Muhammed canişin oldular. Nihayet Sultan Ahmed'in torunu Hüseyin bin Alaüddevle, Bağdad müstesna olmak üzere, Irak-ı Arabî'nin bir büyük kısmına sahip olup fakat Karakoyunlu Şah Mehmed bin Kara Yusuf'un hücumuna maruz kaldığından Hille'ye kapanmaya mecbur oldu. Yedi ay muhasaradan sonra Karakoyunlular 835 (1431)'te Hille'yi zapt ve Hüseyin'i esir ve katlettiler. İşte bu suretle Benî Celâyir yahut İlkâniye Hanedanı tamamıyla muntafi olmuştur.

﴿393﴾

Benî Celâyir

Miladi		Hicri
1336	Şeyh Hasan-ı Büzürg	736
1356	Şeyh Üveys Bahadır Han	757
1374	Celaeddin Hüseyin Han	772
1382	Gıyaseddin Sultan Ahmed Bahadır	784
1410-1411	Şah Mahmud	813-814

[Karakoyunlular müstevli oldu]

(395)

142. Muzafferîler (Fars, Kirman, Kürdistan'da)**Miladi 1313-1393 / Hicri 713-795**

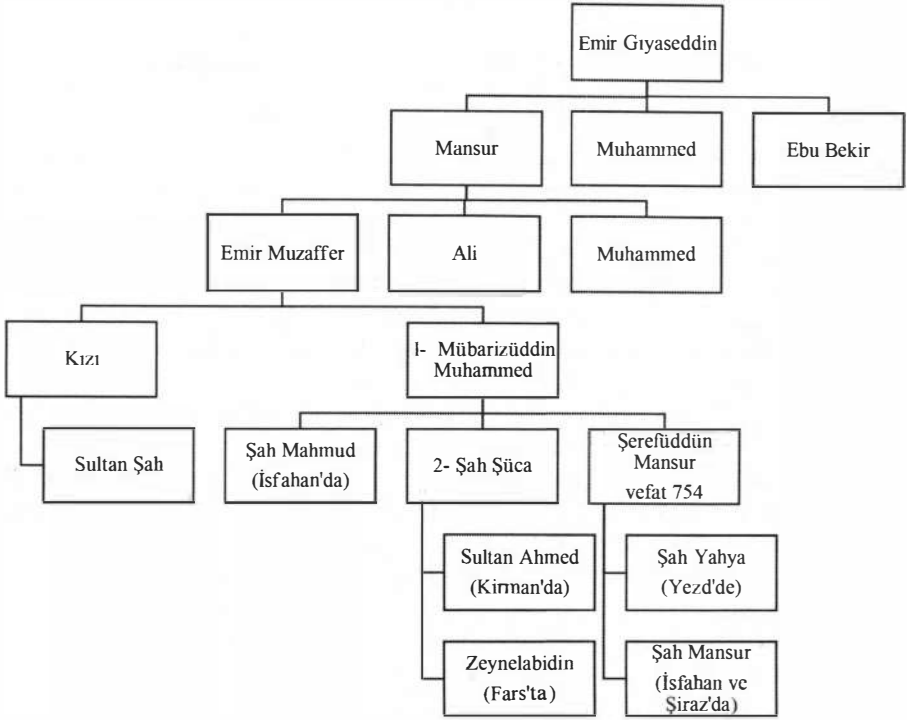
Bu devletin müessisi olan Emir Mübarizüddin Muhammed'in ceddi Gıyaseddin Hacı, Horasan'dan Yezd'e hicret ederek Yezd Atabeylerinin hizmetine girmişti. Gıyaseddin'in torunu Muzafferüddin dahi bidayette mezkûr atabeylere ve bilahare İlhan Argun'a ve Geyhatu'ya hizmet ettikten sonra 694 (1294)'te Gazan Mahmud'a intisab etmişti. Olcaytu Muhammed zamanında da menâsıb-ı âliyyede bulunarak nihayet İsfahan civarında Maybud valisi tayin olunmuştu. Benî Muzaffer Devleti'nin tesisini ihzar etmiş olan mezkûr Muzafferüddin bu son memuriyette iken vuku-u vefatıyla kendisine 713 (1313)'te hâlef olan ve bu devletin müessisi bulunan oğlu Mubârüziddin Muhammed Sultan Ebu Said tarafından 719 (1319)'da ehemmiyet-i azimesi olan Fars'ın Yezd vilayetine vali ve serdar tayin olunmuştur. Muhammed, Kirman vilayetini 741 (1340)'de kabza-i teshirine alıp Ebu İshak İncû ile uzun müddet mücadeleden sonra ve Ebu İshak'ın 758 (1357)'de idamı üzerine İsfahan'ı dahi zamime-i memalik kıldı. Badehu kemal-i muvaffakiyetle şimalde ta Tebriz'e kadar tevsi-i memalik etti. Mübarizüddin Muhammed zalim ve son derece gaddar bir adamdı. Bu halinden bizar olan evladı kendisini hal' ederek 760 (1359)'da gözlerine mil çekdiler ve her ne kadar az bir müddet için ikinci defa olarak calis olmuş ise de yine indirilmiş ve 765 (1364)'te menfada vefat etmiştir. Muhammed'den sonra Şah Şüca ve badehu Zeynelabidin calis olup 789 (1387) senesinde vukua gelen Timur istilasına kadar Fars, Kirman ve Kürdistan vilayetleri hükümetini muhafaza edebilmişlerdir. Fakat Timur'un hin-i vürudunda Zeynelabidin, Suster'de Şah Mansur'un nezdine firar etmiş ise de orada hapse atılmıştır. Bir müddet sonra kurtularak İsfahan'ı zaptetmiş ve fakat 792 (1390)'de Şah Mansur onu tekrar tutup gözlerine mil çekmiştir. Bunu müteakip yine hanedandan Şah Yahya, Sultan Ahmed ve Şah Mansur aynı zamanda ve fakat muhtelif mahallerde 795 (1393) senesine kadar hükümet edip sene-i mezburede Muzafferîler, Timurîlerin taht-ı hâkimiyetine girerek münkariz olmuşlardır.

(396)

Muzafferîler

Miladi		Hicri
1313	Mübarizüddin Muhammed bin Muzaffer	713
1359	Celaeddin Şah Şüca	760
1384-1387	Mücahiddin Ali Zeynelabidin	786-789
1387-1393	Şah Yahya (Yezd'de) Sultan Ahmed (Kirman'da) Şah Mansur (İsfahan'da)	789-795

[Timurîler müstevli oldu]

﴿397﴾

143. Benî İncû²⁰¹ (Fars'ta)

Miladi 1303-1357 / Hicri 703-758

Fars'ta hükümet eden Benî İncû'dan Şerefüddin Mahmud İncû, İlhanîlerden Olcaytu zamanında İlhan'ın emlak-ı hassasını idare için Fars'a gönderilmişti. Esasen *incü* lafzı Moğolca "emlak-ı hassa" manasına kullanılıyordu. Ebu Said zamanında dahi Mahmud Şah bu memuriyeti muhafaza etmiş ve hatta orada hâkimiyetini ol derece tevsi etmişti ki 725 (1325) senelerine doğru Şiraz'ın ve hemen tekmil Fars'ın adeta müstakil bir hükümdarı olmuştu. Mahmud'un valiliği 727 (1327)'ye kadar icra-i hükümet eden meşhur Emir Çoban tarafından tasdik olunmuştu. Fakat 734'te hal' edildiikten sonra halefi aleyhine ifsâdat-ı hafiyede bulunmuş ve bu keyfiyet meydana çıkarılarak 736 (1335)'da ve Arpa Han'ın zaman-ı hükümetinde idam edilmiştir. Mahmud Şah'ın dört oğlu vardı: Celaleddin Mesud Şah, Gıyaseddin Keyhüsrev, Şemseddin Muhammed ve Ebu İshak Cemaleddin. Arpa Han da aynı sene hal' edilerek Mahmud Şah'ın oğullarına teslim edilmiş ve onlar da onu kısasen katletmişlerdir. İlhanîlerin hengâm-ı inkırazında Mahmud Şah'ın ekber evladı olan Celaleddin Mesud Şah, Fars'ın bu havalisini fethetmiş ve biraderi Ebu

201 Bartold'un Rusça tercümesinden maktebestir.

İshak da Yezd'de bulunan Benî Muzaffer'den Mübarizüddin Muhammed'in nezdine çekilmiş ve fakat az müddet sonra bununla da bozuşmuştur. Hasan Monla'nın amcazadesi olan Pir Hüseyin bin Mahmud Çoban 740 (1339)'ta Mübarizüddin Muhammed ile birlikte Şiraz üzerine bir hücum yaptıklarından Mesud Şah, Bağdad'ta bulunan Hasan-ı Kebir nezdine firara mecbur olmuştur. Pir Hüseyin, Şiraz'ı fethedip Kirman'ı istila için Mübarizüddin Muhammed'e yardım etmiştir. Fakat Pir Hüseyin, Muhammed ile olan münasebatını 742'de kat' ettiğinden Ebu İshak'ı, İsfahan'a vali nasbetmiştir. Ebu İshak ise Pir Hüseyin'e ihanet ettiğinden o da Eşref Çobanî ile akd-i ittifak ederek onun muavenetiyle Şiraz'ı fethetmiştir. Ancak Eşref'in Şiraz şehrine duhulüne müsaade etmeyip onu Azerbaycan'a avdete mecbur etti. Hasan-ı Kebir 743'te başında Eşref'in biraderi Yağıbastı bulunan bir ordu ile Mesud Şah'ı Şiraz'a gönderdiğinden (398) Ebu İshak tahtını hüsn-i rızasıyla büyük biraderine terk etti. Bundan memnun olmayan Yağıbastı 743'te Mesud'un katlini emretti. Bu vak'a şehir dâhilinde Yağıbastı ve Ebu İshak taraftarları arasında şiddetli bir mukateleyle mucip olup nihayet Ebu İshak taraftarlarının muzafferiyeti ile hitam buldu. Ebu İshak bundan sonra Âl-i Muzaffer'den Mübarizüddin Muhammed'in 754'teki galebesine kadar yalnız başına memlekete hâkim kalmıştı. Nihayet 758 (1357)'de maktulen vefat etmekle Benî İncû münkariz olmuş ve memleketini Muzafferîler istila etmişlerdir.

(399)

144. Serbedarîler (Horasan'da)

Miladi 1337-1381 / Hicri 737-783

Serbedariye Devleti'nin müessisi olan Hoca Abdürrezzak Horasan'da vaki Baştın karyesinden neşet edip tüccardan Fazlullah isminde birinin oğludur. Ahlaflı, bunun Ali İbn-i Ebi Talib neslinden olduğunu rivayet ederler. Abdürrezzak, Kirman'da vergi tahsildarlığı ederdi. Daha o zaman Moğol memurlarının itisâfatından dolayı memlekette bir isyan başlamıştı. Abdürrezzak, İlhanîye'den Sultan Ebu Said hizmetinde iken Horasan valisinin mezaliminden dahi bizar olan hemşehrilerinin 737 (1337)'de kıyamında kendisi ön ayak olmuştu. Bu kıyam esnasında asiler kavuklarını çıkararak berdar ağacına astıklarından, kendilerine *serbedar* lakabı verilmişti²⁰². Bunlar netice-i isyanda Sebezar ile havali-i mücavireye 738'de sahip olmuşlardır. Abdürrezzak'ın yerine geçen biraderi Vecihüddin serbedarların serefrâzı olup zamanında Nişabur, Esterabad ve bilad-ı saire zabtolunarak hükümetleri tevessü etmiştir. Ülkelere yarım asır kadar ellerinde kalmıştır. Bu müddet zarfında Serbedarlardan on iki kişi re's-i hükümete geçip, atideki esamî cetvelinde görüleceği veçhile cümlesi aynı hanedandan değil idiler ve ekserisinin pederlerinin ismi de meçhuldür. Dokuzu maktulen vefat etmiştir. Serbedaran Devleti, Timur'un istilasıyla 783'te münkariz olmuştur.

202 Müverrih Mirhand, *Ravzatü's Safâ*'da bunların sebeb-i telakkubu olarak ilk hükümdar olan Abdürrezzak'ın "merdane asılmak, namerdane öldürülmekten bin kere evladır" sözlerini gösteriyor.

(400)

Serbedarîler

Miladi		Hicri
1337	Abdürrezzak bin Fazlullah Baştınî	737
1338	Vecihüddin Mesud bin Fazlullah	738
1344	Ay Timur Muhammed (Aka Muhammed Timur, Vecihüddin'in kölesi)	745
1346	İsfendiyar (Kelû İsfendiyar, Vecihüddin'in kölesi)	747
1347	Şemseddin bin Fazlullah (yedi ay kadar Lütfullah bin Vecihüddin'e niyabeten)	748
1348	Şemseddin Ali Cüşemî	749
1355	Yahya Giray (Vecühiddin'in kölesi)	756
1358	Zahirüddin Giray (Yahya'nın biraderi)	759
1359	Haydar Kassab (Pehlivan Haydar, Ali Cüşemî'nin kölesi)	760
1359	Lütfullah bin Vecihüddin	761
1361	El-Hasan el-Damgani	762
1364-1381	Necmeddin Ali el-Müeyyed	766-783

[Timur müstevli oldu]

(401)

145. Mülûk-ü Kert

Miladi 1245-1383 / Hicri 643-784

Herat Mülûku olan Benî Kert²⁰³ müverrihlerin kavline göre nesillerini Ho-rasan Selçukîlerinden Sencer'e îsâl ederlerdi. Binaenaleyh bunlar aslen Türk idiler²⁰⁴. Guriye hanedanına münasebetleri ise liüm cedleri olan İzzeddin Ömer bin Muhammed el-Margani, Gurîlerden Gıyaseddin Muhammed bin Bahaüddin Sam'ın (ileride Gurîler bahsine bakınız) hizmetinde bulunarak bunun tarafından Herat valisi nasbolunmasından dolayıdır. Bu hanedanın birincisi olan Şemseddin Muhammed, 643 (1245)'te Herat'ta Kert Devleti'ni tesis edip 676 (1278)'da Tebriz'de İlhan Abaka'nın nezdinde vefat etmiştir. Yerine 677'de Herat valisi nasbolunan oğlu Rükneddin'e Abaka Han tarafın-

203 Kert kelimesini bazen kef'in zammıyla okuyanlar da var ise de doğru olmayıp mehzarlar umumiyetle fetha-i kef ve sükûn-i ra ile olmak üzere kaydederler. Ekser müverrihler Kert lafzının Harezmi lehçesinde kesti, şakk etti manasını ifade ettiğini söylüyorlar. Haydar Herevî'ye atfen bu kelimenin tazime delalet eden bir lakap olduğunu da Fenarizadelerden Hasan Çelebi *Mutavvel Haşiye*'sinde beyan ediyor.

204 Devlet Şah da tezkiresinde Kertlerin aslen Türk olup Alp Tegin zamanında zuhur eden Suri namında bir şahsa mensup olduklarını iddia ettiklerini söylüyor. Bazı müellifler ise Kertlerin Tacik'lerden olduğunu beyan ediyorlar ki Tacik, evâil-i İslam'da İranlılardan Müslüman olup Araplara karışanlara verilen isimdir.

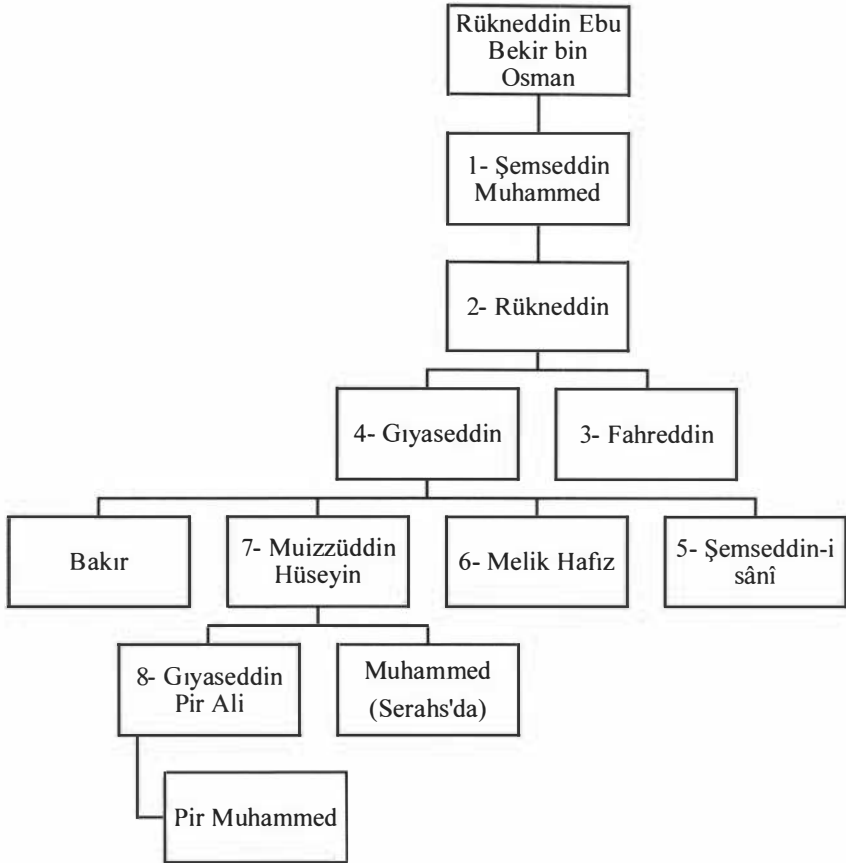
dan Şemseddin lakabı verildiğinden Şemseddin-i Sagir namıyla yâd olunur. Bunun 695'te ihtiyar-ı uzlet etmesinden dolayı sene-i mezburede Gazan Han tarafından oğlu Fahreddin iclas edilmiş ve Gazan ile bir hayli uğraştıktan sonra 706 (1306)'da vefat ederek Olcaytu, yerine biraderi Gıyaseddin'i tayin etmiştir. Bunun zamanında Ebu Said Bahadır Han'ın tazyikinden dolayı 728 (1327)'de Herat'a dehalet eden Emir Çoban ile oğlu ihaneten kaledilmişlerdir. Gıyaseddin ise 729 (1328)'da vefat edip yekdiğerini müteakip kendisine halef olan oğulları Şemseddin-i sâni 730'da vefat etmiş ve Melik Hafız ahalinin adem-i hoşnudisinden dolayı 732'de idam olunmuştur. Bunu müteakip callis olan üçüncü oğlu Muizzüddin Hüseyin, Benî Kert meyânında temeyyüz edenlerdendir. Hatta kendi namına hutbe okutmuş ve Saadeddin Taftazanî meşhur olan "Mutevvvel"i bunun namına ithaf ve ismini bu kitapta "Muizzüddin Ebu'l-Hüseyin Muhammed Kert" olmak üzere kaydetmiştir. Yalnız Müneccimbaşı (402) Camiü'd-Düvel'de 752 (1351)'de Gur ümerasının Muizzüddin'in biraderi olan Bâkır'ı yerine iclas ettiklerini ve fakat Gıyaseddin'in tahassun ettiği kaleden bir sene sonra çıkarak yine icra-i hükümete başlamış olduğunu söylüyor. Muizzüddin Hüseyin, 771'de vefat edip yerine oğlu Gıyaseddin Pir Ali kaim olmuş ve Timur tarafından kendisinin bir kurultaya vaki olan davetine icabet etmediğinden dolayı üzerine ordu ile bizzat gelip 783 Muharrem (1381)'de Herat'ı zapt ve Gıyaseddin ile oğlu Pir Muhammed'i ve Serahs valisi olan biraderi Melik Muhammed'i ve erkân-ı hükümeti esir ederek Semerkand'a sevk etmiş ve nihayet cümlesini 784 senesi ahirinde (1383 evâli) idam ettirmiştir. Bu suretle Mülûk-ü Kert hanedanı münkariz olmuştur. İlhanîlerin esna-i inkırazında Kertler, Horasan'da pek mühim bir mevki ihraz ve Timur istilasına kadar istiklallerini idame etmişlerdir²⁰⁵.

Miladi		Hicri
1245-1277	Şemseddin Muhammed	643-676
1278-1295	Rükneddin (Şemseddin-i sagir, vefatı 705)	677-695
1295	Fahreddin	695
1306	Gıyaseddin	706
1328	Şemseddin-i sâni	729
1329	Melik Hafız	730
1331	Muizzüddin Hüseyin (vefatı 771)	732
	(1351-1352 Bakır 752-753)	
1370-1383	Gıyaseddin Pir Ali	771-784

[Timurlenk müstevli oldu]

205 Mehazlar: Gaffarî, *Cihan Ârâ*; Lâri, *Mir'atü'l- Edvâr ve Mirkatü'l -Ahbar*; Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel*. Lane-Poole kitabımızın aslında me hazını haber vermeyerek Kert hanedanının 791 (1389)'de muntafi olduğunu kaydediyor. İntişar etmekte olan *Muhit-i İslam*'ın Fransızcasında ve "Kart" kelimesinde, bibliyografisini dahi derç eden T. W. Haig, Gıyaseddin Pir aleyhine 783'te Timur tarafından affedilerek Timur'un tabiiyetinde olmak üzere Herat'ta icra-i hükümete mezun olduğunu ve bu suretle ta 791 (1389) tarihinde bu hanedanın intifasına kadar orada kaldıklarını söylüyor.

(403)

Mülûk-ü Kert

(404)

146. Karakoyunlular (Azerbaycan ve Irak'ta)**Miladi 1380-1469 / Hicri 782-874**

Karakoyunlu hükümeti sekizinci asr-ı hicrinin rub-u ahîrinde zuhur eden Türkmen devletlerinden biri olup aşiretleri Azerbaycan'da bulunuyordu. Cedleri Bayram Hoca Celâyirîlerden Sultan Üveys'in hizmetinde bulunup Üveys'in vefatından sonra ve 777 (1375) senelerinde Van gölünün cenubuna müsadif olan Musul, Sincar ve Erciş'i istila ederek tarih-i vefatı olan 782 (1380) senesine kadar oralarda icra-i hükümet etmişti. Bayram Hoca'nın oğlu Kara Mehmed Durmuş ki Karakoyunlu Devleti'nin müessisidir, evvela Sultan Ahmed bin Üveys'in hizmetine girerek Karakoyunlu aşiretinin reisi olmuştu. Bununla beraber mezkûr Sultan Ahmed'in kızını da tezevvüc etmişti. Kara-

koyunlular daha bunun zamanında bile nim müstakil bir halde olup mumaileyh 792 (1390)'de Suriye'de vuku bulan bir harpte maktul oluncaya kadar hükümrân olmuştur. Oğlu Kara Yusuf, Timur'un harekâtından dolayı husule gelen teşevvüş-i umumiden bil-istifade Celâyir'le akd-i ittifak ettikten sonra Ermenistan ve Azerbaycan'da ilan-ı istiklal etmişti. Mumaileyh mükerreren Timur tarafından memleketinden tard ve ihraç olunduysa da her defasında yine gelip ülkesine sahip olmaya muvaffak olmuştur. Timur'un Sivas üzerine yürüyeceği esnada Ahmed Celâyirî ile birlikte Yıldırım Bayezid'e dehalet etmişlerdi. Bundan dolayı artık memleketini 802'de Timur istila etmiş bulunuyordu. Kara Yusuf ve Ahmed Celâyirî, Timur ile Yıldırım beyninde muharebe vuku bulacağını hissettiklerinden ikisi birden tahminen 805'te Mısır Memlûklerinden Sultan Ferec'in nezdine gitmişlerdi. Hâlbuki Sultan Ferec, Timur'dan hafvına mebni her ikisini hapsetmişti. Bu mahbusiyet esnasında Kara Yusuf'un Pir Budak ismindeki oğlu doğmuştur ki Ahmed Celâyirî bunu evlatlığa kabul etmişti. Bu iki hükümdarın mahbusiyeti Timur'un tarih-i vefatı olan 807 (1405) senesine kadar devam edip bu tarihte kurtulmuşlar ve Kara Yusuf tekmiil eski mülküne sahip olarak 808'de ikinci defa cülus etmiş ve 810 (1407)'da Timur'un torunu Ebu Bekir bin Miranşah'ı mağlup ettikten sonra tekmiil Azerbaycan'ı da istila etmiştir. Bu tarihte (405) oğlu Pir Budak'ı da tahta iclas ederek saltanatta kendisine teşrik etmiş olduğu müteaddit mahallerde madrub müşterek sikkelerle müeyyedir²⁰⁶. Kara Yusuf, felaket arkadaşı olan Ahmed Celâyirî ile 813 (1411)'te bozuşarak onunla kat'-ı münasebat ve hatta Ahmed'i katlederek memalik-i Celâyiriyé'nin bir kısmını da zaptetmiştir. Pir Budak, 817 (1414)'de vefat etmekle pederi Kara Yusuf, 823 (1420) senesine kadar yalnız başına hükümet etmiş ve ondan sonra yekdiğerini müteakip oğulları İskender²⁰⁷ ve Cihanşah ve bunlardan sonra da Hüseyin Ali bin İskender ve Hasan Ali bin Cihanşah calis olmuşlardır. Hasan Ali'nin zaman-ı hükümetinde kendisine karşı kuvvetli bir rakip aşiret olan Akkoyunlulardan Uzun Hasan oğlu Uğurlu Mehmed, 874 (1469)'te memleketlerini istila ederek Karakoyunlu Devleti münkariz olmuştur.

Karakoyunlulardan bir şube de Bağdad'ta hükümrân idi. Kara Yusuf daha hayatında oğlu Şah Mehmed'i müstakil bir vali olarak Bağdad'a nasbetmişti. Bunun 837 (1433)'de vefatıyla yerine biraderi İspan²⁰⁸ ve bunu müteakip 848 (1444) Fûlad bin İspan geçtiler. Bu üçünün sikkesi malum değildir. Bunlardan sonra Cihanşah'ın oğlu Pir Budak ve nihayet 871 (1466)'de bunun kardeşi Muhammed Mirza hükümrân oldular. Pir Budak'ın ve Muhammed'in sikkeleri mevcuttur. Akkoyunlulardan Uzun Hasan, 873 (1467)'te Bağdad'ı zaptettiğinden Bağdad şubesi münkariz olmuştu²⁰⁹.

206 Bazı müverrihlerin kavline göre Kara Yusuf oğlunu tahta iclas ettikten sonra kendisi onun hizmetinde kalmıştır.

207 İskender'in, Timurîlerden Şahrûh'un hücumu üzerine firar ederek Tokat hududuna gelmiş ve Murad-ı sâni tarafından mazhar-ı himaye ve muavenet olduğunu İdris-i Bitlisî, Heşt Behiş'tinde söylüyor.

208 Bazı müverrihler İspan ismini İspehan, İsfahan ve İsbend suretinde kaydediyorlar.

209 Bağdad şubesi için müracaat: Tevhid, *İstanbul Asar-ı Atike Müzesi Meskûkât Kataloğu* kısım-ı râbi, sayfa 466.

(406)

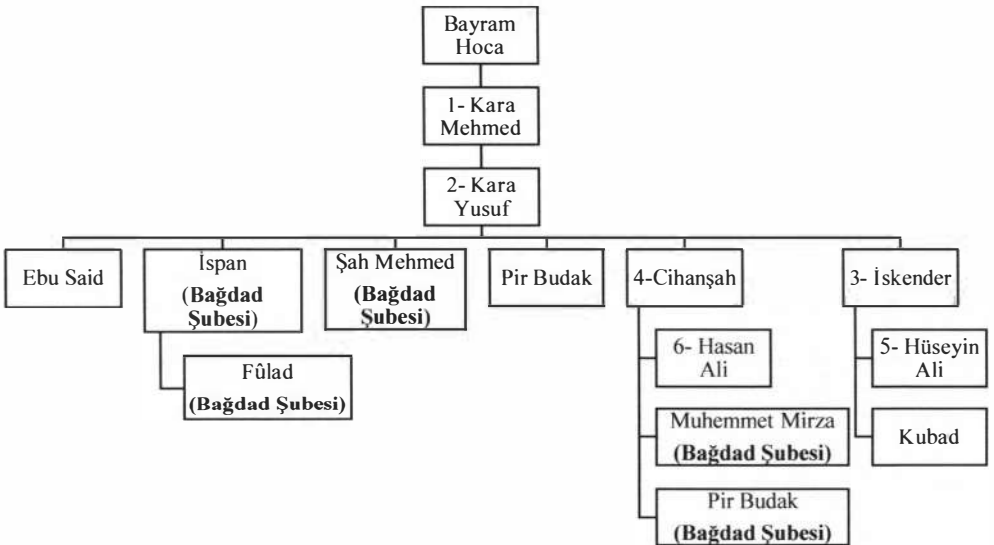
Karakoyunlular

Miladi		Hicri
1380	Kara Mehmed Durmuş bin Bayram Hoca	782
1390	Kara Yusuf (defa-i ula)	792
	(1400) Timur istilası 802	
1405	Kara Yusuf (defa-i sâniye)	808
1407-1414	Kara Yusuf ile oğlu Pir Budak müstereken	810-817
1420	İskender	823
1437	Cihanşah	841
1467	Hüseyin Ali	872
1467-1469	Hasan Ali	872-874

Bağdad Şubesi

Miladi		Hicri
1411	Şah Mehmed	814
1433	İspan	837
?-1444	Fûlad	?-848
1461	Pir Budak	866
1466-1468	Muhammed Mirza	871-873

[Akkoyunlular müstevli oldu]

(407)

147. Akkoyunlular (Bayındırıye) (Diyarbakir, Azerbayacan, İran, İla ahirihi)

Miladi 1403?-1508 / Hicri 806 ?-914

Akkoyunlular rakipleri olan Karakoyunlular gibi büyük bir Türkmen aşireti olup Türkistan'dan evvela Azerbaycan'a hicret etmişler ve badehu Diyarbakir taraflarına gelerek nihayet Amid ile Musul arasındaki arazide iskân ve sekizinci asr-ı hicri evâhîrinde Akkoyunlu Devleti'ni teşkil etmişlerdir. Bidayette buralarda Tur Ali (Dur Ali) ve oğlu Kutluğ hüküm sürmüşlerse de devlet-i mezkûrenin asıl müessisi Kara Yülük lakabıyla meşhur olan Bahaüddin Kara Osman bin Kutluğ'dur. Akkoyunlular nesillerini Oğuz Han'a kadar çıkarırlar. Bunun hafidinin ismi Bayındır olmakla ona nispetle bu devlete Bayındırıye dahi tesmiye olunur. Kara Osman'ın bidayet-i hükümeti tarihi kat'i surette malum değildir.²¹⁰ Bu devlette ilk sikke darp eden Kara Osman'dır. Mumaileyh Karakoyunlulardan Kara Yusuf ile ve takriben 801 (1398)'de Sivas Sultanı Kadı Burhaneddin ile harp etmiş ve bunları bozmuştur. Bu vak'a'nın Kara Osman'ın cülusundan evvel tahaddüs etmiş olması zannolunuyor. Timur'un Anadolu'ya vürudunda onun tarafını iltizam ederek maiyetinde gerek Şam ve gerek Anadolu'da seferlerde bulunmuş ve hüsn-i hizmetine mükâfaten Timur kendisine Diyarbakir valiliğini vermiştir ki ilk dört Akkoyunlu hükümdarı bu kıtada hükümrân olmuşlardır. Bu hanedanın en namdarı Uzun lakabıyla maruf olan Hasan Bey'dir ki Fatih Sultan Mehmed'in muasırıydı. Hasan'ın tarih-i cülusu meşkûk olup 857 ile 871 seneleri arasında tehalûf etmektedir. Bu keyfiyet ise bazı müverrihlere göre kendisinin Diyarbakir'de Akkoyunlu ulusu riyasetine geçmiş olduğunu 857 senesinin tarih-i cülusu olarak kabul edilmiş olmasından, diğer müverrihlere göre de (408) Azerbaycan'ı istila ile Tebriz'i makarr-ı hükümet ittihaz ettiği 871 senesinin mebde-i saltanat addedilmesinden ileri gelmiştir. İşte bundan dolayıdır ki Müneccimbaşı *Camiü'd-Düvel'*inde Hasan'ın müddet-i hükümetini yirmi dört ve müddet-i saltanatını on sene kadar olmak üzere kaydetmiştir.

Uzun Hasan, Fatih ile neticeleri muhtelif olmak üzere başlıca üç muharebe etmiştir. Bunlardan biri Karamanoğlu Pir Ahmed Bey dolayısıyla Anadolu'ya gönderdiği amcazadesi Yusufça Mirza'nın 877 (1472)'de Tokat ve Sivas'ı istila etmesidir ki Fatih'in oğlu Mustafa Çelebi'nin galebesiyle ve Yusufça Mirza'nın esaretiyle neticelenmiştir. İkincisi, Uzun Hasan bu mağlubiyeti müteakip bizzat Erzincan hududuna gelerek Osmanlı ordusunu bozup kumandanı bulunan Has Murad Paşa'yı esir ve idam etmesidir. Üçüncüsü de 16 Rebiyülevvel 878 (11 Ağustos 1473)'de Uzun Hasan, Erzurum vilayetinde

210 Lane-Poole, Kara Osman'ın bidayet-i hükümetini 780 ve Ahmed Tevhid *Meskûkât Kataloğu'*nda (kısm-ı râbi) 809 olmak üzere kabul etmiştir. Müracaat ettiğimiz tarihlerde buna dair malumat yoktur. Yalnız *Ahsenüt-Tevarih'in* on birinci cildinde Kara Osman'ın seksen yaşında olarak 838'de vefat edip 32 sene hükümet ettiği beyan edilmesine göre 806'da calis olması lazım gelir. Biz de kayd-ı ihtirazî ile böyle derç ediyoruz.

Tercan ovasında vaki Otlukbeli, Müneccimbaş'ya göre Üçağızlı nam mahal-de Fatih Sultan Mehmed tarafından külliye münhezim edilmesidir. Bundan sonra Akkoyunlu Devleti artık kendini toplayamamıştır. Uzun Hasan, 882 (1478)'de vefat edip kendisine halef olanların ekserisi tarihçe ehemmiyetten âri idiler. Uzun Hasan, Tebriz'i payitaht itti haz etmişti. İran'da Devlet-i Safeviye'nin zuhurunu müteakip ve 907 (1502) senesinde Şah İsmail ile Akkoyunlular arasında vukua gelen Şerur mareke-i azimesinde Uzun Hasan'ın torunu Elvend mağlup olarak Tebriz Safevîlerin eline geçmişti. Akkoyunlular, Diyarbekir tarafına dağıldılar. Gerçi Elvend'den sonra bu havalide Akkoyunlulardan iki kişi daha canişin olmuşsa da bunların artık hiçbir nüfuzu kalmayıp 914 (1508)'te Akkoyunlu memaliki Safevîlere intikal etmiştir.

Akkoyunlular ile Osmanlılar beyninde vukua gelen muamelat-ı hasıma-neden gayri münasebat-ı dostana de cereyan etmiş ve hatta sıhriyet dahi peyda olmuştur. İdris-i Bitlisi, Heşt Behişt'inde daha Murad-ı Sâni zamanında Uzun Hasan'ın babası Ali Bey'in, kendi biraderi olan Yakub'un havfından ma-aile Osmanlılara iltica etmiş olduğunu söylüyor. Uzun Hasan'ın büyük oğlu olup İsfahan valiliğinde bulunan Nasırüddin Uğurlu Mehmed de Tercan harbini müteakip ve 878'de Fatih Sultan Mehmed'e iltica ve Fatih'in kerimesi Gevherhan Sultan ile izdivaç etmişti. Mumaileyh Osmanlı vüzerası sırasına idhal ve Anadolu valiliğine tayin olunduktan sonra 882 evâilinde (409) idam olunmuştur²¹¹. Uğurlu Mehmed'in Gevherhan Sultan'dan olan oğlu Ahmed, boyunun ve kollarının kısa olmasından dolayı Göde Ahmed namıyla yâd olunur. Akkoyunlulardan 897'de calıs olan Rüstem Bey, 902 tarihine kadar hükümet etmişken bu tarihte İran'ın istilası için Göde Ahmed'in bir kuvvetle oraya izamı Akkoyunlular ümerası tarafından Bayezid-i sâni'den iltimas olunması üzerine Ahmed, İran'a giderek orada Rüstem'in aleyhine huruç etmiş ve beynlerinde iki defa vukua gelen muharebenin ikincisinde Akkoyunlu ümerasının ve be-tahsis Ahmed'in li-eb hemşiresinin zevcesi olan Hasan Bey Alihânî'nin, nifakıyla Rüstem mağlup ve maktul olduktan sonra Göde Ahmed, 902 (1496)'de Akkoyunlu tahtına oturmuştur. Ancak bunun hükümeti çok sürmeyip 903 (1497)'te yine ümeranın isyanıyla İsfahan nevahisinde hüdüs eden bir harpte maktul düşmüştür.

Göde Ahmed'in vefatı üzerine Akkoyunlu Devleti'ne zaaf-ı külli târî olarak memleket hercü merc içinde kalmış ve kısım kısım fırkalara ayrılan ümera kendilerine sülaleden birer zatı hükümdar intihab etmişlerdi. İşte bu suretle Uzun Hasan ahfadından Sultan Murad bin Yakub Bey Şirvan'da, Elvend bin Yusuf Azerbaycan'da ve biraderi Mehmedî Mirza Yezd'de calıs olmuşlardı. Elvend 907'de Şah İsmail Safevî ile icra ettiği muharebede mağlup olup Bağdad'a ve sonra Diyarbekir'e kaçmış ve 910 senesi ahirinde vefat etmiştir.

211 *Ahsenü't-Tevarih'e* nazaran oğlu Mehmed, Erzincan'a gitmiş ve Uzun Hasan'ın bütün oğullarının validesi olan Selçuk Şah Hatun'un bu oğluna beslediği kin neticesi olarak orada bir av esnasında Bayındır Bey namında Akkoyunlu ümerasından bir zat ok ile Uğurlu Mehmed'i katletmiş ve başını keserek babası Uzun Hasan'a göndermiştir. O sırada hasta olan Uzun Hasan'ın mevtini zevcesi Selçuk Şah Hatun'un tesri etmiş olduğu da yine *Ahsenü't-Tevarih'in* cümle-i rivayatındandır. Ali, *Künhü'l-Ahbar'da* Mehmed'in 878'de esna-i harpte ok ile vurulduğunu kaydediyor.

Mehmedî Mirza ise Elvend ve Murad ile ettiği muharebelerde mağlup olmuş ve 905'te İsfahan kurbunda maktul düşmüştür. Uzun Hasan'ın torunu Murad bin Yakub'a gelince, ekser müverrihin bunu Akkoyunluların sonu olarak kaydederler. Murad, Mirza Mehmedî'nin katli üzerine Irak ve Fars'ı istila etmiş ve 906 tarihinde Elvend ile bir muahede akdedip Azerbaycan ve Diyarbekir Elvend'e ve Fars ile Irak Murad'a düşmüştü. Bunun üzerine Murad Kazvin'e gelmiş ise de memlekette iğtişaat şiddetle devam ettiğinden İsmail Safevî bunun üzerine dahi hücum ve Hamedan hududunda (410) 908 senesi evâhîrinde vuku bulan muharebede Murad'ı mağlup ederek Bağdad'a firara mecbur etmiştir. Murad, beş buçuk sene kadar Bağdad'ta kaldıktan sonra İsmail Safevî'nin Bağdad'a karşı hareketi üzerine, Bağdad hâkimi olan Bârik Bey'le beraber oradan da firar ederek bir rivayette Mısır'a yahut Karaman'a, diğer rivayette Dulkadir memalike iltica etmiştir.

Bu vekayi 914 (1508) senesinde cereyan etmiş olmakla Akkoyunlu Devleti'nin tarih-i inkırazı müş'irdir²¹². Mamafih Murad'ın Dulkadir oğlu Alaüddeve'nin yanında Yavuz Sultan Selim'in 920'de vuku bulan İran seferine kadar kalıp hatta Alaüddeve'nin bir kızını tezevvüç ederek Yakub ve Hasan isminde iki oğlu olduğunu müverrihler zikrediyorlar. Selim'in İran seferi esnasında Murad'ın bir Osmanlı fırka-i askeriyesiyle Diyarbekir istilasına memur edilmiş ve orada 920 senesi Ramazan'ının nihayetinde (Teşrinievvel 1514) maktul olduğu mesrudat-ı tarihiyedendir. Akkoyunlu hükümdarlarının ekserisinin sikkesi mevcut olup bunlar da Sultan unvanı görülür²¹³.

Akkoyunlu füruundan olmak üzere Erzincan'da, Amid'de ve Mardin'de birer şube vardı. Bunların tarihi henüz tavazzuh etmemiştir.

212 Ahmed Tevhid, *İstanbul Asar-ı Atike Müzeleri Meskûkât Kataloğu*'nun dördüncü kısmında bu sülale esamisine Zeynel bin Ahmed bin Uğurlu Mehmed ile Hasan-ı sâni bin Yakub isimlerini de, mehz-ı haber vermeyerek, ilave edip Zeynel'in sikkesi görülmemiş olduğunu ve Hasan-ı sâni'nin de bir tamgadan ibaret olan meşkûk bir sikkesi bulunduğunu kaydediyor.

213 Mehazlar: İdris-i Bitlisî, *Heşt Behişt*; Abdülbaki Said, *Heşt Behişt tercümesi*; Gaffarî, *Cihan-Ârâ Yahya-i Kazvinî*; Lübbü't-*Tevarih*; Hasan, *Ahsenü't-Tevarih*; Lârî, *Mir'atü'l-Edvâr*; Sadeddin, *Mir'atü'l-Edvâr tercümesi*; Ali, *Künhü'l-Ahbar*; Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel*; Sâm Mirza, *Tuhfe-i Sâmi*; Ahmed Tevhid, *İstanbul Asar-Atike Müzeleri Meskûkât-ı İslamiye Kataloğu*, kısım-ı râbi, matbu, 1321; Rıza Nur, *Resimli Türk Tarihi*, c.5, matbu 1925.

(411)

Akkoyunlular

Miladi		Hicri
1403 ? – 1434	Bahaüddin Kara Osman (Kara Yülük)	806?- 838
1434-1438	Celaeddin Ali ²¹⁴	838-842
1434-1444	Nureddin Hamza	838-848
1444 ? – 1453	Muizzüddin Cihangir	848?-857
1453	Uzun Hasan ²¹⁵	871
1478	Halil	882
1478	Yakub	883
1490	Baysungur Mirza	896
1491	Rüstem	897
1496	Ahmed (Göde)	902
1497-1504	Elvend (Azerbaycan'da)	903-910
1497-1499	Mehmedî Mirza (Yezd'de)	903-905
1497-1508	Murad (Şirvan'da, vefat 820)	903-914

[Safevîler müstevli oldu]

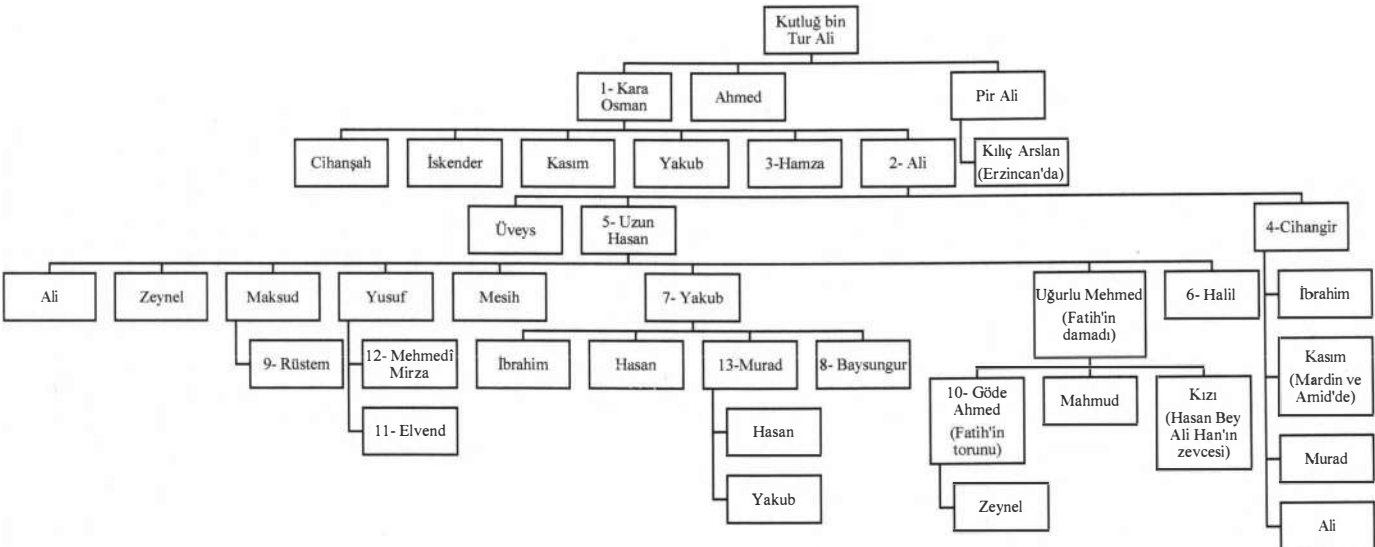
Akkoyunlu Furuu

?	Kılıç Arslan Pir Ali (Erzincan'da)	?
?	Ferahşad Bey ?	?
?- 1502	Kasım bin Cihangir (Mardin ve Amid'de)	?-908

214 Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel*'de Ali'nin hükümet ettiğini kabul ve fakat Hamza'yı Akkoyunlu hükümdarları sırasında zikretmiyor. Hâlbuki bazıları Ali'nin hükümetini meşkûk gösteriyorlar ve bunun da Ali'nin sikkesi mevcut olmayıp bilakis Hamza'nın Amid ve Erzincan'da madrub sikkelerinin mevcudiyetiyle müeyyed olduğunu beyan ediyorlar.

215 Lane-Poole, Uzun Hasan'ın tarih-i cülusunu 871, Ahmed Tevhid *Meskûkât Kataloğu*'nda, kısm-ı râbi, Münecimbaşı'ya istinaden 857 olarak irâe ediyorlar. *Ahsenü't-Tevarih* ile *Lübbü't-Tevarih*'te Uzun Hasan'ın elli yaşında olarak 1 Şevval 882 senesinde vefat ettiğini ve on bir sene ve küsur ay hükümet ettiğini beyan ediyorlar. Buna göre Hasan'ın sene-i cülusu takriben 871 olması lazım gelir.

(412)

Akkoyunlular

(413)

148- 152. İran Şahları

Miladi 1502-1925 / Hicri 907-1343

İran Şahları muhtelif nesillerden olmak üzere beş muayyen devletten ibaret idiler: Safevîler, Afganlar, Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar. Ahîren Kaçar Hanedanı saltanatdan nez' edilerek yerine atide görüleceği veçhile, diğ- ger bir aile kaim olmuştur. Bunlardan birincisi olan Safevîler, Arap kavmin- den olmak üzere, nesillerini aile-i Hüseyiniye'den yedinci imam olan Musa Kazım'dan indirirler. Binaenaleyh sülale-i peygamberden olduklarını iddia ederlerdi. Aile-i Safeviye efradından birkaçına İranîlerce mertebe-i vilayete vasıl olmuş nazarıyla bakılıp bunlardan Şeyh Safiyüddin Erdebilî en ziya- de şöhetgir olanıdır. İşte Şeyh mumaileyhin hanedanına Safevîler tesmiye olunur. Şeyh Safi'nin dördüncü batında gelen hafidi Haydar'ın pederi olan Cüneyt, Karakoyunlulardan Cihanşah tarafından memleketinden tard olun- duğundan mumaileyh Akkoyunlu Uzun Hasan nezdine iltica edip Şirvan hâkimi ile olan muharebede maktul olmuştu. Oğlu Haydar ki veliliğe bir de cengâverlik sıfatı ilave etmiştir. Uzun Hasan'ın dostu kalarak onun kızını te- zevvûç etmiş ve yine onun yardımıyla kendisini Erdebil'de tutabilmişti. Ak- koyunlular ile Haydar'ın arasındaki muhasamat ancak Uzun Hasan'ın oğlu Yakub'un zamanında başlamış ve Şirvan hâkimi de Yakub'un muavenetiyle Haydar'ı bir muharebede mağlup ve katletmiştir. Bunun üzerine Yakub'un ordusu Erdebil'i zaptettikten sonra Haydar'ın oğullarını Fars'a nakletmiştir. Akkoyunlu Rüstem bunların Erdebil'e avdetlerine müsaade etmiş ise de bila- hare Haydar'ın evladı Gilan'a kaçmaya mecbur olmuşlardır. Haydar'ın üçün- cü oğlu olup Safevîlerin ilk müstakil hükümdarı ve bu hanedanın müessisi addolunan Şah İsmail buna nihayet vermek üzere Şirvan'ı zaptettikten sonra Akkoyunlu Türkmenlerini 907 (1502)'de Şarur²¹⁶ muharebe-i meşhuresinde kâmilten münhezim etti. Şah İsmail, Tebriz'i payitaht ittihaz ettikten sonra bü- tün İran'ın fethine ibtidâr etti. Timurîlerin valilerini ve sair küçük birtakım devletleri pek çabuk taht-ı hâkimiyetine alarak birkaç sene zarfında orduları Horasan'dan geçip Herat'a kadar ilerledi. Aynı zamanda (414) cenup vila- yetlerini de ilhak edip Ceyhun'dan Basra körfezine ve Afganistan'dan Fırat'a kadar tevsî-i memalik etti. İşte bu suretle memalik-i Safeviye Osmanlı Devle- ti'yle hemhudut olup Şîî olan Safevîler ile Sünnî olan Osmanlılar beynindeki mübâyenet ve ihtilafat-i mezhebiyeye Şîîlerin Anadolu'da vâsi bir mikyasta icra ettikleri telkinat da inzîmam ederek nihayet bu hal iki devlet arasında bir muharebe-i azimeyi muntec oldu. Yavuz Sultan Selim, Tükiye Devleti dâ- hilinde bulunan Şîîlerden kırk bin kişiyi katl veyahut hapsedtirdikten sonra seksen bin süvari ve kırk bin piyade askerinden mürekkeb olan ordularıyla İran üzerine yürüyüp 920 (1514)'de Çaldıran'da Şah İsmail'i mukabeleye mecbur etti. Sinan Paşa'nın mahareti ve yeniçerilerin şecaati sayesinde Türk- ler muharebeyi kazandıktan sonra Tebriz'e dâhil oldular ve bunun neticesi olarak Diyarbakir ve buraya mücavir bazı havali dahi ilhak edildi. Fakat bu

216 Şarur, Aras Nehri üzerinde ve Nahçıvan kurbundadır.

aralık Selim-i evvel Mısır'ın fethini tasmin etmiş olduğundan artık şarkta-ki fütuhata devam etmedi. Bu zamandan beri Osmanlı-İran hududunda bazı kıtalar için sık sık münaza'ât zuhur ederek Gürcistan ve Ermenistan vilayetleri kâh bu tarafa, kâh öbür tarafa geçmiş ve Murad-ı râbi tarafından 1048 (1638) senesinde Bağdad'ın fethi ve el-Cezire'nin ilhakından sonra İran hududu umumiyeti itibarıyla şimdiye kadar pek az tebeddül etmiştir. Aynı suretle İran'ın hudud-u şimaliyesi uzun müddet Özbekler ile münazaun fih kalmıştı. Afganistan ise münâvebeten bazen Hindistan'a ve bazen İran'a merbut olup nihayet Ahmed Dürrânî'nin Afganistan'da bir hükümet-i müstakile tesis etmesi üzerine mesele hallolmuştur. Avrupalılarca Büyük Moğol İmparatorluğu tesmiye olunan Hindistan padişahlığının müessisi olan Babür Şah, İsmail'in müttefiki idi ve Babür'ün oğlu Ali Hümayun, Hindistan'ın tekrar istirdadı için Şah Tahmasb'ın yardımını gördü. Mülûk-ü Safevî'nin en büyüğü 995-1038 (1587-1628) senelerinde hükümet eden Şah Abbas-ı evveldir. İran ordularını tensik ve ıslah eden bir İngiliz zabitanın muavenetiyle cihet-i garbiyedeki Osmanlı vilayatından birkaçını istirdat etti. Şah Abbas'ın eyyam-ı saltanatında edebiyat ve sanat-ı nefiseye pek ziyade itibar olundu ve umur-u nafiaya germî verildi. İran'ın siyaset-i harbiyesi bir tarik-i salime sülûk etti. Şah Abbas-ı evvel, Süleyman Kanuni, Şah Ekber ve Elizabeth gibi hükümdaranı tevhit etmiş olan bir devre-i muazzamaya mensup idi.

Sultan Hüseyin-i evvel zamanında Safevîler münkariz olmak üzere iken zamanında aslen Türk (415) kabailinden olup bazen Kılçiler namını dahi taşıyan Afganlar ailesinden Mahmud bin Mir Veys, Devlet-i Safeviye'ye karşı ref'-i livâ-i isyan edip Herat ve Meşhed'i zapt ve Sultan Hüseyin'i münhezim ve hal' edip yedi aylık bir muhasaradan sonra 1135 (1722)'te Safevîlerin makarr-ı hükümeti olan İsfahan'ı da aldı. Mamafih Safeviye hanedanından birkaçı, bilhassa Mazenderan'da, daha bir miktar nüfuza malik idiler. Afganiye'den Mahmud'un vefatından sonra yerine kaim olan biraderi Eşref, 1142 (1729)'de yine Türk kabailinden olan Afşar yahut Avşarlardan Nadir Kulu tarafından İran'dan tard ve ihraç olunarak yerine yine Safevîlerden Tahmasb-ı sâni ik'ad olduğundan Afganlar ancak yedi sene kadar hükümet sürmüşlerdir. İran on sene kadar devam eden isyan ve iğtişâşlar içinde çalkandıktan ve Osmanlılarla Ruslar'ın istilasına da maruz kaldıktan sonra Tahmasb Kulu Han namını dahi taşıyan Nadir Kulu, zaafa duçar olan Safevîlerin nüfuzunu iade ve takviye etmek bahanesiyle gayri muktedir gördüğü Tahmasb'ı hal' ederek yerine daha ancak on aylık olan oğlu Abbasi-ı sâlisi iclas etmiş ise de bunun az müddet sonra vefatı üzerine umur-i idareyi eline alarak Nadir Şah namıyla 1148 (1736)'de memleket üzerine hâkimiyet ve saltanatını bir hakk-ı müktesep olarak ilan etti. Bu suretle Safevîler münkariz olup Afşar hanedanı İran'a hâkim olmuşlardır. Nadir Şah, Devlet-i İraniye'nin tamamıyet-i mülkiyesini yalnız kendi hududu dâhilinde muhafaza etmekle iktifa etmeyip 1150 (1737)'de Afganistan'ı teshir ve Kabil ile Kandehar'ı da zaptettikten sonra Lahor'a kadar ilerleyerek Karnal civarında vukua gelen bir muharebe-i şedide neticesinde Hindistan ordusunu 1151 (1739)'de münhezim ve Dehli'yi fethetti. Bunun üzerine akd-i musalaha ettiler. İşte bu vecih üzere memalik-i İraniye bir müddet için Sind nehrinden ta Kafkasya'ya kadar tevessü etmiş oldu. Na-

dir Şah'tan sonra Adil Şah ve bundan sonra biraderi İbrahim gelip, bu da 1161 (1748)'de Adil Şah'ın gözlerine mil çekmiş ve fakat az müddet sonra kendisi de dördüncü Afşar hükümdarı olan Şahrüh tarafından esir ve kardeşi Adil Şah ile beraber idam edilmiştir. Yalnız dört şahtan ibaret olan Devlet-i Afşariye bir devre-i şûriş içinde ve 1210 (1796)'da münkariz olmuştur.

Bu esnada Afganlardan Azad Han Azerbaycan'ı, Bahtiyarîlerden Ali Merdan İsfahan'ı tutmakta idiler. Kaçarların reisi olan Muhammed Hasan da Esterabad'da hükümet ediyordu ve Zendlerden (416) Kerim Han da İran tahtına destres olmak için Afşariye'den Şahrüh ile harp etmekte idi. Kerim Han galip gelerek 1163-1193 (1750-1779) senelerinde tekmil İran üzerine hükümlan oldu. Şimdi İran'da artık Zend hanedanı hükümferma idi. Bunlar yalnız Horasan'ı elde edememişlerdi. Burada Afşariye'den Şahrüh, ihtiyar ve âmâ olduğu halde, daha bir müddet sahib-i nüfuz kalmıştı. Kerim Han'ın hin-i vefatında Zend'den olan vârisleri Kaçarlarla takriben on iki sene kadar uğraşmaya mecbur olup nihayet bunlardan Aka Muhammed'in muzafferiyetiyle neticelendi. Zendlerin son hükümdarı olan Lutf Ali Han'ın Aka Muhammed tarafından 1209 (1794)'da katli üzerine İran'da Zendler hükümeti de münkariz olmuştur.

Kaçarlar bir Türkmen aşireti olup İrminiye vilayetinde sakin iken ikiye ayrılarak biri yukarı Baş diğeri Aşağı Baş namını almışlardı. Bilahare bunlardan birtakım şubeler daha teşekkül etmiş ve fakat aralarında beylik daima Yukarı Baş kısmında kalmıştı. Hâlbuki Aşağı Baş'tan olan Fetih Ali Han isminde bir emir, Safeviye'den Tahmasb-ı sâniye serasker olduktan sonra teferüd ederek 1133 (1721)'te Kaçarlar üzerine emareti iddia etmiş ve kabilesine bu iddiasını kerhen kabul ettirmiştir. İşte bu Feth Ali Han, İran'da hükümet eden Kaçar hanedanının ceddidir. Feth Ali Han, Afşarlardan Nadir Şah'ın emriyle 1139 (1726)'da idam edilmiştir. Feth Ali Han'ın yerine emir olan oğlu Muhammed Hasan Han, Nadir Şah'ın tehâcumundan dolayı Türkmenlerden başına topladığı taraftarlarıyla Esterabad'ı istirdat etmiş ve fakat Nadir Şah'ın tekrar tazyiki üzerine çöle kaçmış ise de orada bulunduğu esnada Nadir Şah'ın katlini haber alarak avdetle Esterabad'ı ikinci defa elde etmeye muvaffak olmuştur. Mumaileyh bir müddet de Zendlerden Kerim Han'la uğraşmaya mecbur olmuştur. Kerim Han'ı mağlup ettikten sonra Azerbaycan'ı zapt ederek 1170 (1757)'te buraya oğlu Aka Muhammed'i vali nasbetmiştir. Hasan Han nihayet kendi adamlarından biri tarafından 1172 (1758)'de katlonmuştur. Yerine 1184 (1770)'te emir olan ve Cihansûz lakabını alan ikinci oğlu Hüseyin Kulu Han ise Kerim Han'ın hizmetine dâhil olduğu gibi biraderi Aka Muhammed'i de yanına almıştı.

Hüseyin Kulu Han, Yomut Türkmenlerinin iğtişasında ve 1191 (1777)'de telef olmuştur. İran'da Kaçarlar hükümetinin müessisi olan Aka Muhammed Şah, Muhammed Hasan'ın oğlu ve Feth Ali Han'ın torunudur. Daha çocukluğunda Afşarlardan Adil Şah tarafından (417) ihşa ettirilmiş olduğunu müverrihler söylüyorlar. Zend'den Kerim Han'ın 1193 (1779)'te vefatı üzerine Esterabad'a çekilerek tarih-i mezkûrede Şahlığını ilan ve Tahran'ı makarr-ı hükümet ittihaz etmiştir. Fakat Zendlerin sonu olan Lutf Ali Han ile daha se-

kiz sene uğraşmaya mecbur olup ancak 1209 (1794)'da onu tutarak katletmiştir. Kendi de 1211 (1797)'de maktulen vefat edip yerine biraderzadesi Feth Ali Şah ve bunun akabı calıs olmuştur. Bu aileden en son hükümdar olan Ahmed Şah birçok müddet Avrupa'da kalarak memleketinin ahvaliyle meşgul olmak istemediğinden 1343 (1925)'te hal' edilmiş ve İran saltanatı da Kaçariye hanedandan nez' olunarak zaten evvelce memlekette birçok hizmeti sebk ve İran ordusunu tensik eden serdar-ı sipeh Rıza Han Pehlevi'ye İran meclis müessesanı tarafından, evladı tevarüs etmek şartıyla şahlık tefviz edilmiş 1344 (1926) Nisan'ının 25. Günü Tahran'da resm-i tetevvüci icra olunmuştur. Bu suretle İran'daki bir hanedan makam-ı hükümete geçmiş oluyor. İran'ın payitahtı Tahran olup mezheb-i resmisi Şiiliktir.

(418)

148. Safevîler

Miladi 1502-1736 / Hicri 907-1148

Miladi		Hicri
1502	Şah İsmail-i evvel	907
1524	Tahmasb-ı evvel	930
1576	İsmail-i sâni	984
1578	Muhammed Hudabende	985
1587	Şah Abbas-ı evvel	995
1628	Safi-i evvel	1037
1642	Abbas-ı sâni	1052
1667	Safi-i sâni (Süleyman-ı evvel namıyla calıs)	1077
1694	Hüseyin-i evvel ²¹⁷	1105
1722	Tahmasb-ı sâni	1135
1731-1736	Abbas-ı sâlis	1144-1148

149. Afganlar

1722	Mahmud	1135
1725-1729	Eşref	1137-1142

217 Hüseyin-i evvelin oğullarından Sam'ın Osmanlılara iltica edip Trabzon'da ikamet etmekte iken Tokat ve Sinob kalelerinde hapsedildiğini İzzî 1160 vekayii arasında söylüyor. Hüseyin-i evvelin diğer oğlu Safi Mirza, hemşirelerinden biriyle yine Osmanlılara iltica edip iptida Selanik ve Rodos'ta ikamet ettirilmiş ve 1159'da İstanbul'a celbedilerek Sultan Mahmud-u evvel tarafından Nadir Şah'a karşı olmak üzere İran şahlığına tayin edilmiş ve Erzurum'a gönderilmiş ise de orada iken 1160'ta Nadir Şah'la iade-i müsalemet ettiğinden Safi Mirza evvela Karahisar-ı Şarki ve sonra Samsun kalesinde hapsolünmüş ve buradan da Rodos'a sevk edilerek orada vefat etmiştir. Kitab-i seng-i mezarında 1169 tarihi mahkuktur.

(419)

150. Afşarlar

Miladi		Hicri
1736	Nadir Şah	1148
1747	Adil Şah	1160
1748 ?	İbrahim	1161?
1748-1796	Şahruh	1161-1210

151. Zendler

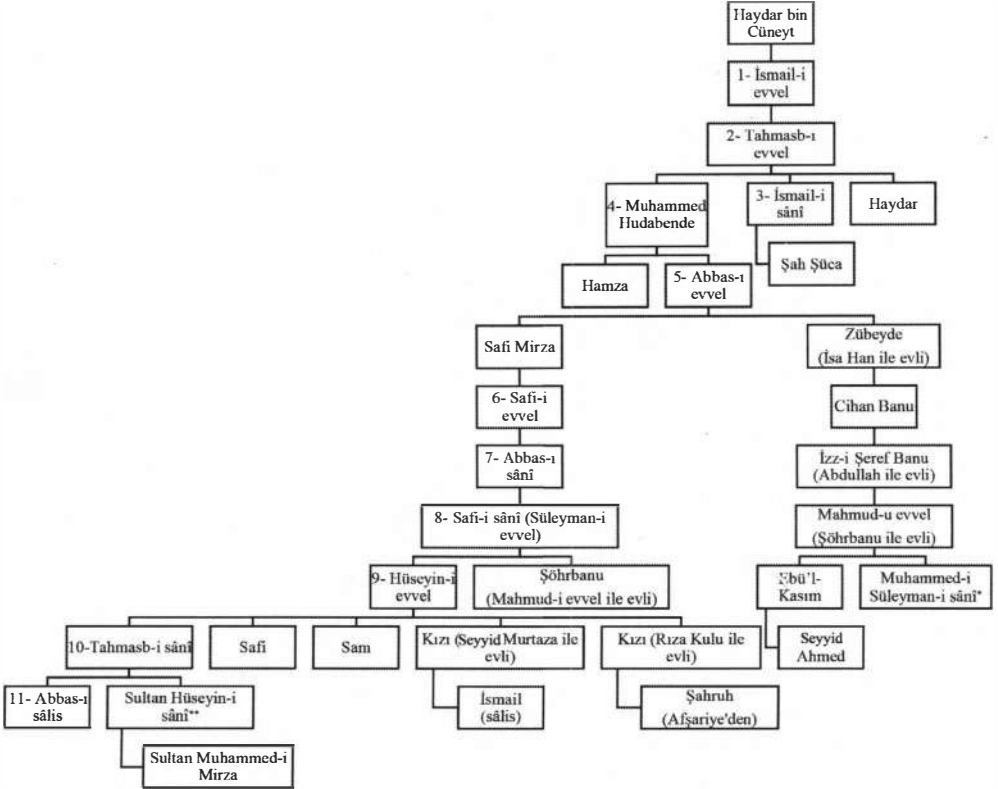
1750	Kerim Han	1163
1779	Ebü'l-Feth	1193
1779	Ali Murad	1193
1779	Muhammed Ali	1193
1779	Sadık	1193
1781	Ali Murad (defa-i sâniye)	1196
1785	Cafer	1199
1789-1794	Lutf Ali	1203-1209

152. Kaçarlar

1779	Aka Muhammed	1193
1797	Feth Ali (Baba Han)	1211
1834	Muhammed Şah	1250
	(1264-1266 Hasan Han sâlâr isyanı)	
1848	Nasırüddin Şah	1264
1896	Muzafferüddin Şah	1313
1907	Muhammed Ali Şah	1324
1909-1925	Ahmed Şah bin Muhammed Ali	1326-1343

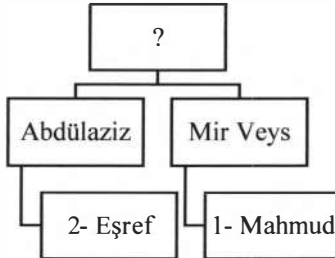
(420)

Safevîler

(421)

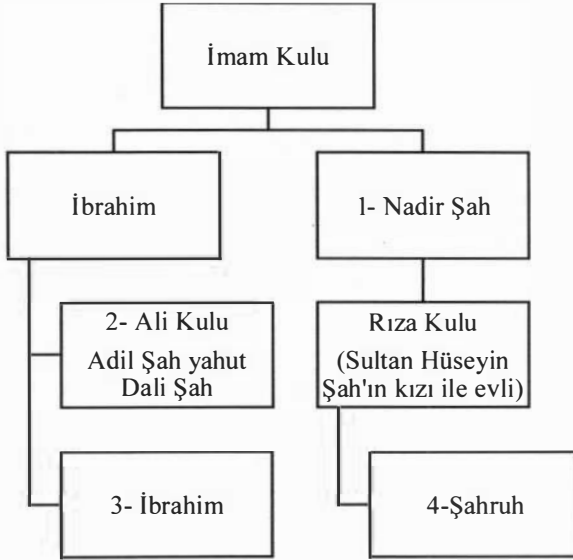
Afganlar

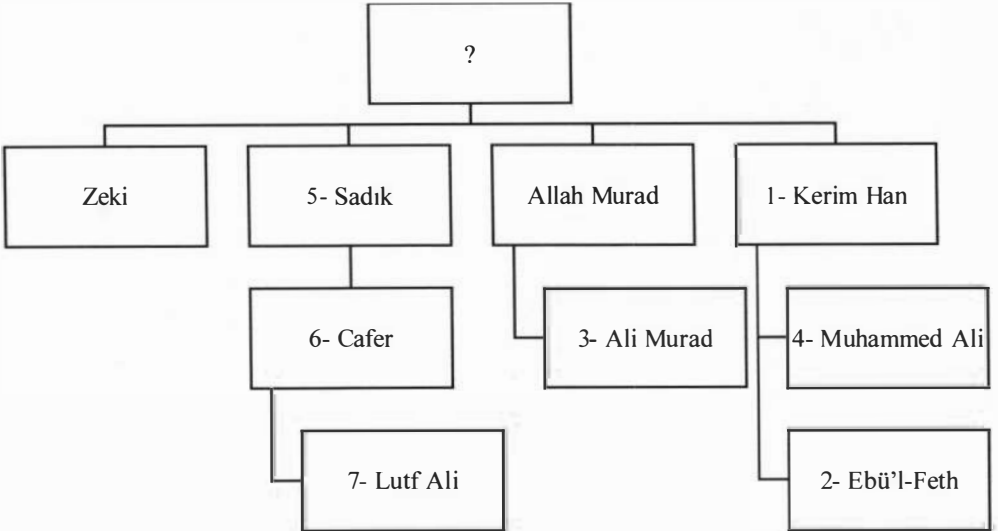
* Süleyman-ı sâni Safevîlere li-üm mensuptur. 1163'te birkaç gün calıs olmuştur.

** Sultan Hüseyin 1164 senesinde Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş ve bilahare Hüseyin-i sâni namıyla 1166'da bir müddet-i kalile calıs olmuştur.

Afşarlar

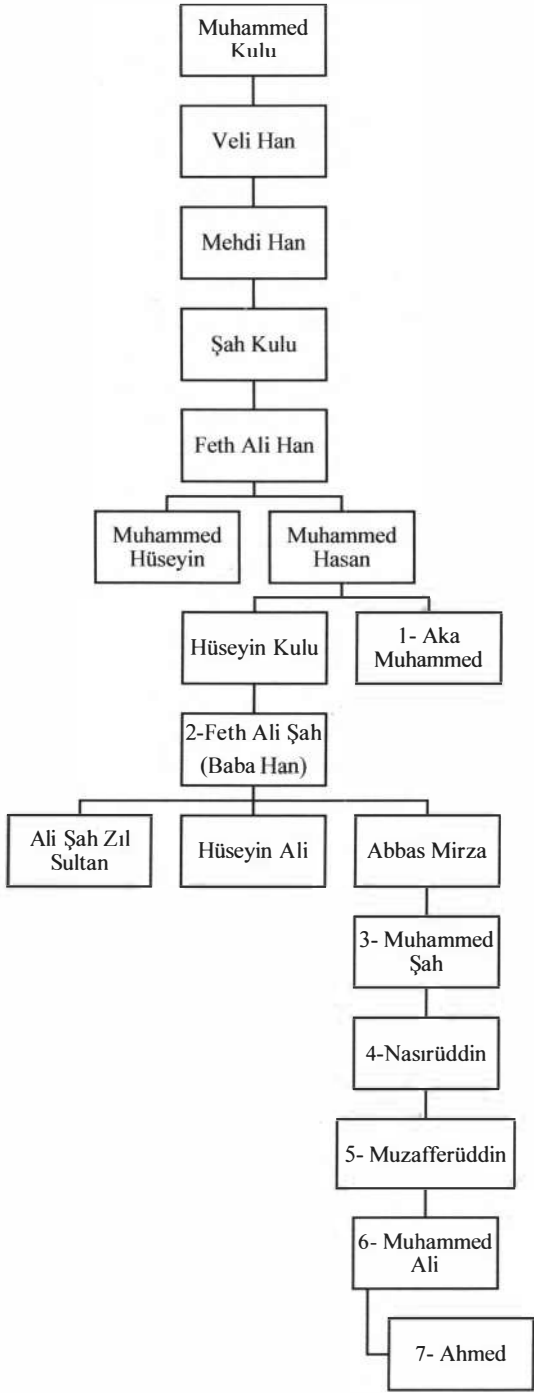

Zendler

(422)

Kaçarlar

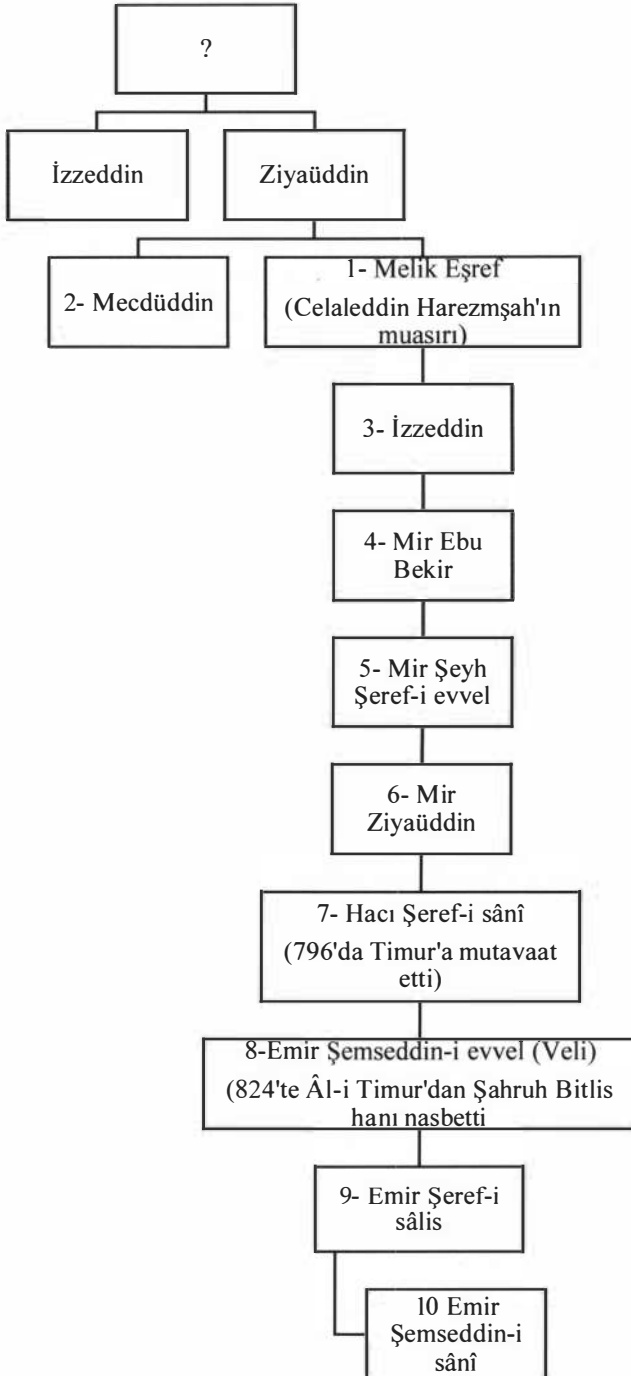
﴿423﴾

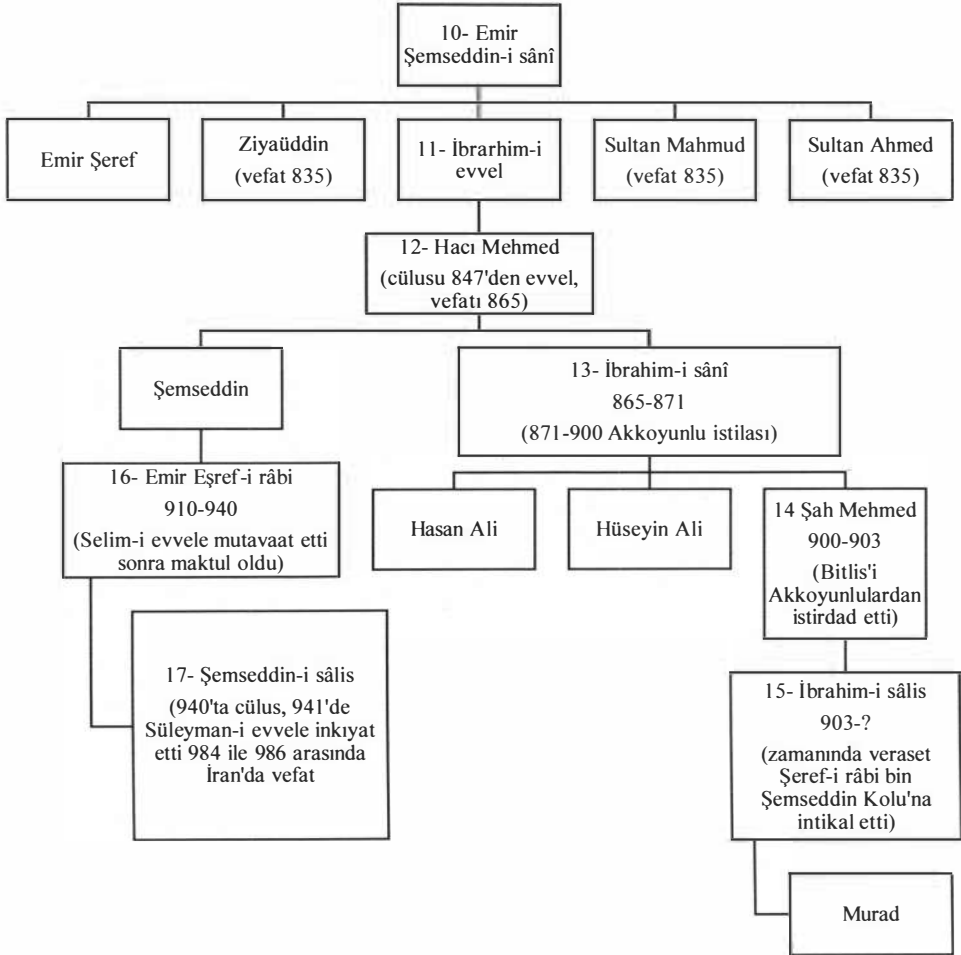
153. Şeref Hanlar (Bitlis'te)

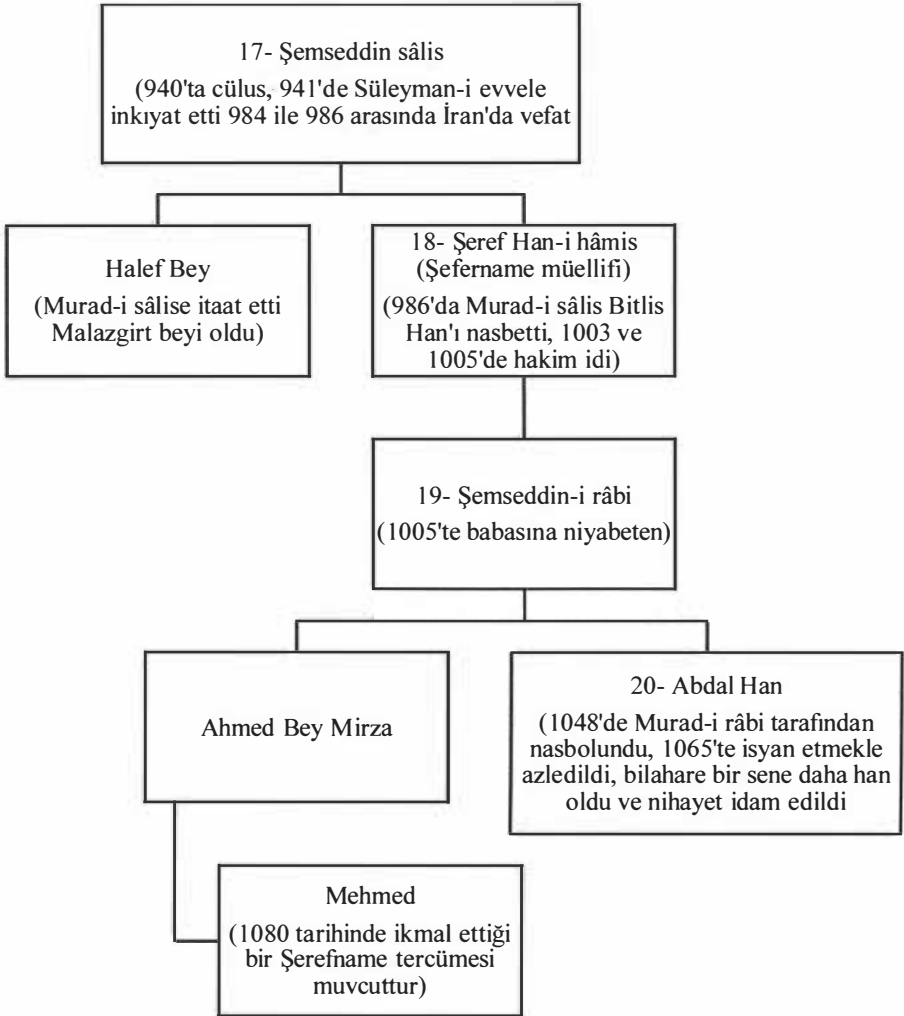
Miladi 13.-17. Asır / Hicri 7.-11. Asır

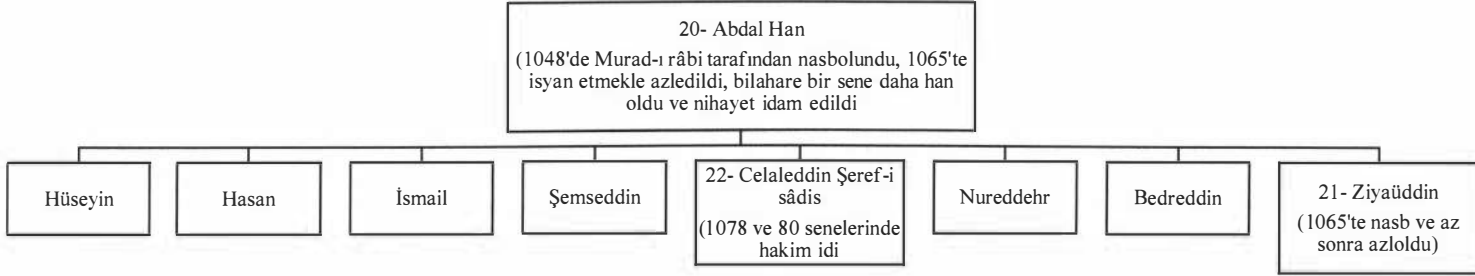
Bitlis'te hükümet eden Şeref Hanlar, her ne kadar doğrudan doğruya bir İran hükümeti addolunamazsa da, İran'a hemhudut ve ora ile birçok münasebetta ve hatta Selim-i evvel zamanında Osmanlı hâkimiyetini tanımazdan evvel İran himayesinde bulunduklarından zeyl olarak bu kısma ilave kılınmıştır. Aslen Kürt olan bu ailenin tarihine dair ihticaca salih yegâne mehaz olarak 982 (1574)'de makam-ı hâniye kuûd eden Şeref Han-ı hâmisin telifkerdesi olan Farişî Şerefname'dir. Bu eser pek mufassal olmakla beraber hanların birçoğunun silsilede mevkilerini ve senelerini kat'i bir surette kaydetmediğinden silsilenameleri noksan kalmaktadır. Türkçe tarihler ise bunlar hakkında ancak bilvesile beyanatta bulunuyorlar. Şeref Hanlar, mevsukiyetine dair hiçbir delil olmayarak, neseplerini Ekasire'ye kadar çıkarırlardı. Birinci han addolunan Melik Eşref, 617'den 628 senesine kadar hükümran olan Celaled-din Harezmşah'ın muasırı idi. Şeref Hanlar sıra ile Timurîlere, Karakoyunlulara, Akkoyunlulara ve Safevîlere inkıyat ve itaat etmişler ve nihayet Yavuz Sultan Selim'in tabiyetini kabul ederek memleketlerinde tutunabilmişlerdir. Süleyman-ı evvelin bidayet-i saltanatında o havaliye vali olarak gönderilen Ulamâ Paşa'nın tazyiki üzerine 937 (1530)'de Şeref Han-ı râbî Şah Tahmasb'a iltica ederek canını kurtarmıştı. Bundan sonra kâh Osmanlılara ve kâh İran şahlarına memleketlerinde muti olarak kalmışlar veyahut İran'a kaçmak suretiyle imrar-ı vakit etmişlerdir. Ancak Şeref Han-ı hâmis zamanında ve 986 (1578)'de Sultan Murad-ı sâlise arz-ı mutavaat ettiklerinden memleketleri suret-i kat'iyede memalik-i Osmaniye'ye ilhak edilmiş ve fakat bir unvan olarak Bitlis hanlığı ailede bırakılmıştır. Bunlardan 1048 (1638)'de Bitlis'e tayin olunan Abdal Han izhar-ı isyan ederek 1065 (1654)'te doksan yaşında olduğu halde İran'a firar etmiş ise de tekrar gelip bir sene daha hâkim olduktan sonra azl ve İstanbul'a celp ve orada idam edilmiştir. Melek Ahmed Paşa tarafından Bitlis'in zaptıyla Abdal'ın esir edilmesi Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bertafsil münderiçtir. Bundan sonraki hanlara dair malumat-ı sahihe mefkûddur. Şeref Hanlara ait olmak üzere Bitlis'te madrub birkaç gümüş sikke mevcuttur.

Şeref Hanlar Silsilenamesi

﴿425﴾

ON ÜÇÜNCÜ KISIM

MAVERAÜNNEHİR [8.-14. Asır]

154- Timurîler

155- Şeybaniler

156- Canîyan (Astrahan Hanları)

157- Mangıtlar (Buhara Hanları)

158- Hive Hanları (yahut Harezmi Hanları)

159- Hokand Hanları (yahut Fergana Hanları)

(426)
ON ÜÇÜNCÜ KISIM

MAVERAÜNNEHİR
[8. - 14. Asır]

154. Timurîler

Miladi 1370-1501 / Hicri 771-907

Timur, Timur Küregen ve Timurlenk²¹⁸ yahut Aksak Timur diye meşhurdur. Timur'un aslı hakkında rivayetler muhtelifdir. Bazıları nereden neşet ettiğini haber vermeyerek Türk'tür derler. Müracaat ettiğimiz müverrihlerden Gaffarî, Muslihuddin Lârî, Mirhand, ve Müneccimbaşı, Cengiz'in dördüncü veyahut beşinci batında ceddi olan Kabl veya Kubilay Han'ın kardeşi Kaculi Bahadır'dan indiğini ve Cengiz ailesine baba tarafından olan münasebeti bundan ibaret bulunduğunu mamafih yine mezkûr müverrihler Kaculi Bahadır'ın bir Özbek aşireti olan Barlas kabilesine mensup olduğunu da zikrediyorlar. Bu itibarla Timur'un Türk olduğu da tezahür ediyor. Timur'un anası Tekina Hatun'un Cengiz akabinden olduğunu da rivayet edenler vardır. Babasının ismi Turagay idi. Timur'un ecdadından olan Karacar Noyan, Cengiz Han'ın sebeb-i devleti olmuş ve bilahare Cengiz tarafından oğlu Çağatay'a Maverâünnehir valiliğine hin-i tayininde vasiy ve atabey tayin edilmek suretiyle bu hizmetine mükâfat edilmiştir. Timur, 27 Şaban 736 (11 Nisan 1336)'da Maverâünnehir'de kâin Keş'te tevellüt etmiştir. Lakabı olan Küregen Moğolcada damat manasını ifade edip bu da Timur'un Maverâünnehir hanlarından Emir Hüseyin'in kızını alıp ona damat olmasından ileri geldiğini bazı müverrihler yazıyor. Maverâünnehir'i 761 (1360)'de taht-ı itaatine alan meşhur Moğol hanı Tokluk Timur, kendisini Kaş valisi nasbetmişti. Diğer taraftan Emir Hüseyin'e olan sıhriyeti de zevcesi Türkan Hatun'un vefatıyla zail olmuş ve hatta kayınpederi ile aralarında rekabet ve münaferet vukua gelip onu bir muharebede mağlup (427) etmişti. İşte bu suretle şevket ve satveti fevkalade tezeyüt eden Timur, artık kendisini hanlık makamına suuda müstait addetmiş ise de Moğolların Cengiz hanedanından gayriye inkıyat etmeyeceklerini müdrik olduğundan bu maksadına nail olmak için Emir Hüseyin ile olan muharebatı

esnasında Çağatay Hanlardan ve fakat Ögedey ahfadından Danişmendçe'nin oğlu Suyurgatmış'ı²¹⁹ makam-ı hanîye oturarak kendisi de ona vezir olmuş ve Emir Hüseyin'in tamamıyla mağlubiyeti neticesinde ve 771 (1370)'de Timur bilumum Çağatay ümerasının arz-ı inkiyat etmesi üzerine Belh'de zimam-ı idareyi fiilen eline almıştır. Binaenaleyh gerek 790 senesine kadar Suyurgatmış ve gerek 790'dan 800 senesine kadar ona halef olan oğlu Mahmud ancak ismen ve itibari olarak han kalmışlardır. Mamafih, Timur ilk sikkelerini bu iki hanın namına darp ettirmiş idi. Hatta Mahmud'un tarih-i vefatı olan 806 senesine kadar sikkelerde ismi mezkûrdur.

Timur 782 (1380)'de İran'da uzun bir silsile-i muharebata ibtidar ederek yedi sene zarfında Horasan, Cürcan, Mazenderan, Sicistan, Afganistan, Fars, Azerbaycan ve Kürdistan memalikini istila etti. Altın Ordu hanı Toktamış'ın 790 (1388)'da vuku bulan istilacuyane bir hareketi Timur'un nazar-ı dikkatini celbetmekle 793 (1391)'te beynlerinde vukua gelen muharebede han mu-maileyhi kâmil münhezim etti ve fakat 797 (1395)'de bu darbeyi bir kere daha tekrar etmekle mecbur oldu. Timur daha 795 (1393) senesinde Bağdad'ı Celâyirîlerin elinden almış ve el-Cezire'yi teshir etmiş bulunuyordu. Şimalî Hindistan'a 800 (1397)'de dâhil olup sene-i atiyede, yani 801'de, Keşmir ve Dehlî'ye akın etti. Bundan sonra harekât-ı azimesini garba doğru tevcih ve 803 (1400)'te Anadolu'nun kısm-ı şarkiyesini istila ederek Sivas ve Malatya'yı zapt ve tahrip etti. Buradan doğruca Anadolu'nun içrisine girmemesi belki Yıldırım Sultan Bayezid ordusuna karşı gelebilecek bir kuvvete henüz malik olmadığından ileri geldiği zannedilir. Binaenaleyh Timur aynı sene cenuba doğru müteveccih olarak daha zayıf bulduğu Suriye'yi istila ve Haleb ve Dımaşk'ı zapt ile ahalisine katliam etti. Suriye, Mısır Memlûklerinin taht-ı hükümetinde idi. Bunlardan Sultan Ferec memleketini fedakârane bir surette müdafaa etti ise de nihayetle Timur'a inkiyatta muztar kaldı. Timur Suriye'de çok kalmayıp yine aynı senede oradan muavedetle (428) yolda Mardin'i ve el-Cezire'nin daha birçok şehirlerini tahrip ve Bağdad'ı ikinci defa olarak zaptettikten sonra Tebriz ve Karabağ'a dâhil oldu. Mamafif Osmanlılara hücum etmeyi kurmuş olduğundan oradan kalkarak kuvve-i azime ile tekrar Anadolu'ya müteveccih olup 19 Zilhicce 804 (20 Temmuz 1402)'te Ankara civarında Çubuk Ova'da vukua gelen muharebe-i azimede Osmanlıları münhezim ve Yıldırım Bayezid'i esir etti. Bu vak'a üzerine Timur evvelce Osmanlıların eline geçmiş olan Anadolu Tevaif-i Mülûku'nun memleketlerini yine kendilerine iade ve İzmir'i dahi zaptettikten sonra Semerkand'a avdet etti. Burada bir müddet kalarak cihangirlik yolunda en büyük amal ve ihtirasatından olan Çin'in fethine hareketi esnasında yetmiş yaşında olduğu halde Şaban 807 (Şubat 1405) senesinde Otrar'da terk-i dağdağ-a hayat etti.

Timur'un fütuhâtı neticesinde Maverâünnehir Devleti o zamana kadar görülmemiş bir ehemmiyet iktisap etmişti. Devlet-i mezkûre Dehlî'den Dımaşk'a ve Aral Gölü'nden Basra Körfezi'ne kadar tevessü etti. Semerkand makarr-ı saltanat oldu. Timur fütuhâtının kısm-ı azamı hakiki bir ilhak olmaktan ziyade akınlardan ibaret idi. Timurlenk en kuvvetli hükümdarları olan Şahrüh

ile Ebu Said'in merkez-i hükümetleri Horasan dâhilinde Herat olmuştu. Ancak Devlet-i Timuriye'nin bu vüs'at dairesinde idaresi pek müşkül idi. İran'ın küçük devletleri olan Kertler, Serbedarîler, Muzafferîler ve Celâyirîler ortadan kaldırıldıktan ve Osmanlılar da Anadolu'da muzmahil edildikten sonra, Hindukuş'tan ta Bahr-i Sefid'e kadar tekml garbî Asya bu tek adamın önünde titremekte idi. Ancak bu keyfiyet tensik olunmuş muntazam bir devletin mevcudiyetini mutazammın olmayıp tedhîşî bir idareden ibaret kalıyordu. Binaenaleyh bu büyük cihangirin vefatıyla beraber Osmanlılar, Celâyirîler ve Türkmenler cihet-i garbiyede kaybetmiş oldukları vilayati istirdada hemen şitâbân oldular. Her ne kadar Timur evladı bir asır kadar daha şimalî İran'daki ülkelerini muhafaza edebildilerse de Safevîlerin günden güne tezayüt eden kuvvetlerine karşı mukavemete muktedir değillerdi. İşte bundan dolayı Cengiziye'den olan Şeyban Şubesi onuncu asr-ı hicride Timur'un makarr-ı saltanatına vâris olunca Timur evladına ait memalik artık Buhara Hanlığı'nın bilahare muhafaza edebildiği hudut dâhilinde münhasır kaldı. Âl-i Timur'un 429. sayfaya merbut bulunan silsilename-i umumisinde, parçalanmış olan bu devletin aksamına destres olmak için Timur (429) vârislerinin yekdiğeriyle nasıl uğraştıkları görülebilir. Bu keyfiyet ise artık müptela oldukları zaafıtan ve kendi aralarında çıkan rakiplerin kesretinden ileri gelmiştir. Filvaki Şahrüh, akrabasının ihtirasatını kırarak bir müddet için daha Devlet-i Tiumriye'nin şan ve şerefini muhafazaya muvaffak oldu. Fakat mumailayhin 850 (1447)'de vuku-u vefatıyla memaliki birtakım küçük beylere inkısam etmiştir ki bunlar da İran'da Safevîlere ve Maverâünnehir'de Şeybanîlere yol açmışlardır. Mafâih memleketlerinin zıya'sıyla Timur hanedanı bütün bütün muntafi olmayıp bu sülaleden olan Babürşah, Hindistan'da yeni bir devlet-i muazzama tesis etmiştir ki bu da Avrupalılarca Büyük Moğol İmparatorluğu tesmiye olunan Hindistan Padişahlığı'dır. Bu hükümet-i muazzama on üçüncü asr-ı hicri evâsıtına kadar payidar olmuştur (Atide Hindistan hükümetlerine bakınız).

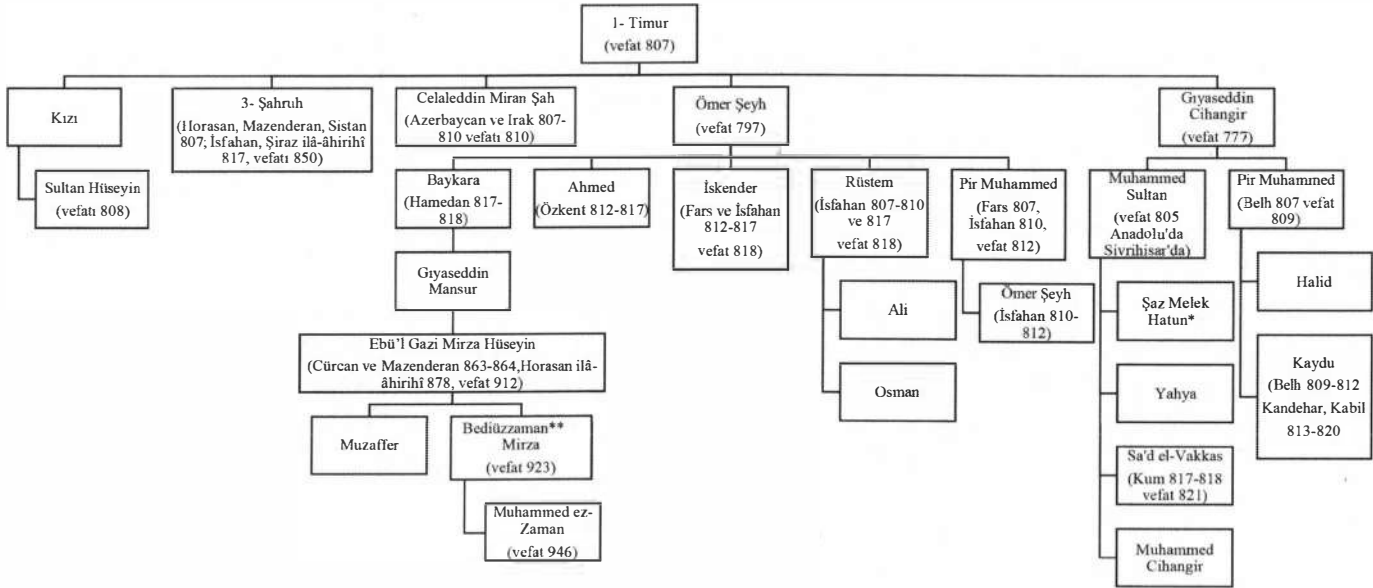
Timurîler

Miladi		Hicri
1370	Timur bin Turagay	771
	771-790 Suyurgatmış bin Danişmendçe, İsmail Han	
	790-800 Mahmud bin Suyurgatmış	
1404-409	Halil Sultan	807-812
1404	Şahrüh	807
1447	Uluğ Bey	850
1449	Abdullatif	853
1450	Abdullah	854
1451	Ebu Said	855
1469	Ahmed	873
1494	Mahmud	899
1494-1501	(İğtişâsat)	900-907

[Şeybanîler müstevli oldu]

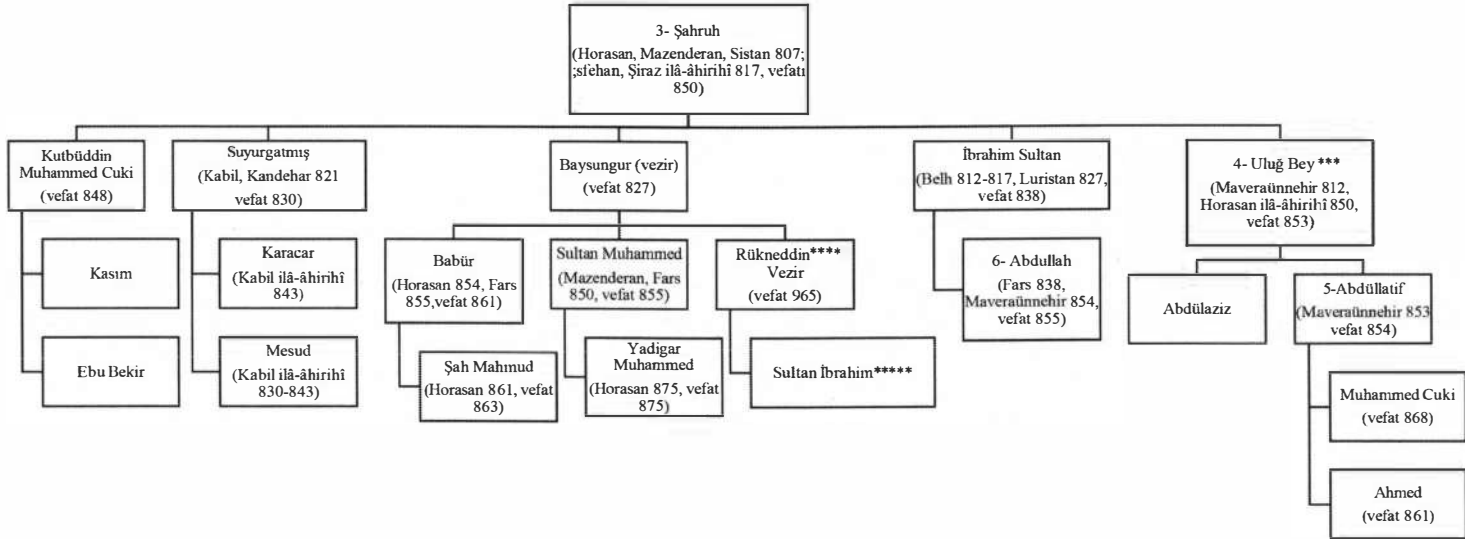
Âl-i Timur

(Ve Hükümler Olukları Memalik)

* Bu durumda bulunan bir mushafın zahrında Şaz Melek binti Muhammed Sultan bin Cihangir'in 871'de vakfettiği muharrerdir.

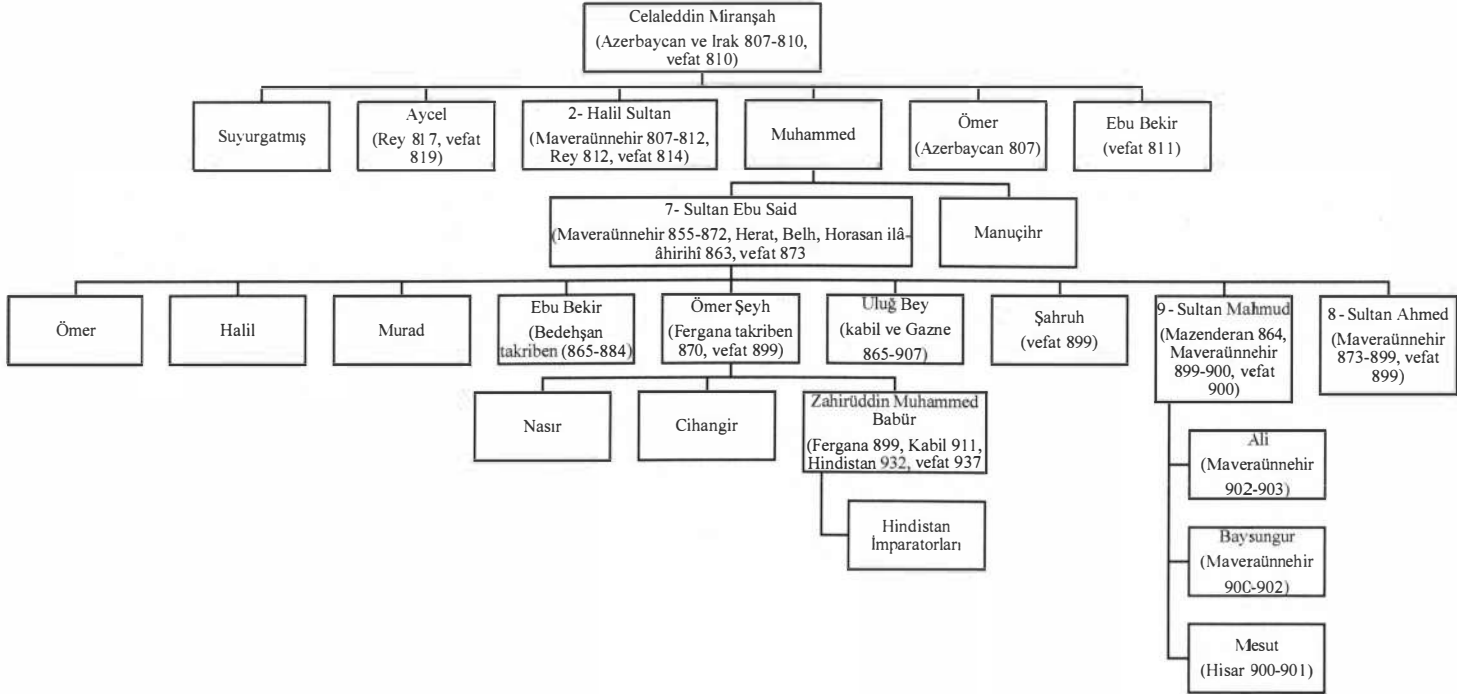
** Bediüzzaman ile biraderi Muzaffer, pederlerinin vefatı üzerine pek az müddet hükümete geçmişler ve Muzaffer vefat edip Bediüzzaman ise Özbek Han'ın hücumu üzerine İsmail Safevî'ye iltica ve 920'de Yavuz Sultan Selim'in İran seferi esnasında Selim'e dehaletle İstanbul'a getirilmiş ve 923'te burada tâûndan vefat etmiştir. Oğlu Muhammed ez-Zaman İran'dan Hindistan'a firar ederek orada vefat etmiştir.

*** Sikkelerde "Uluğ" suretiyle muharrerdir.

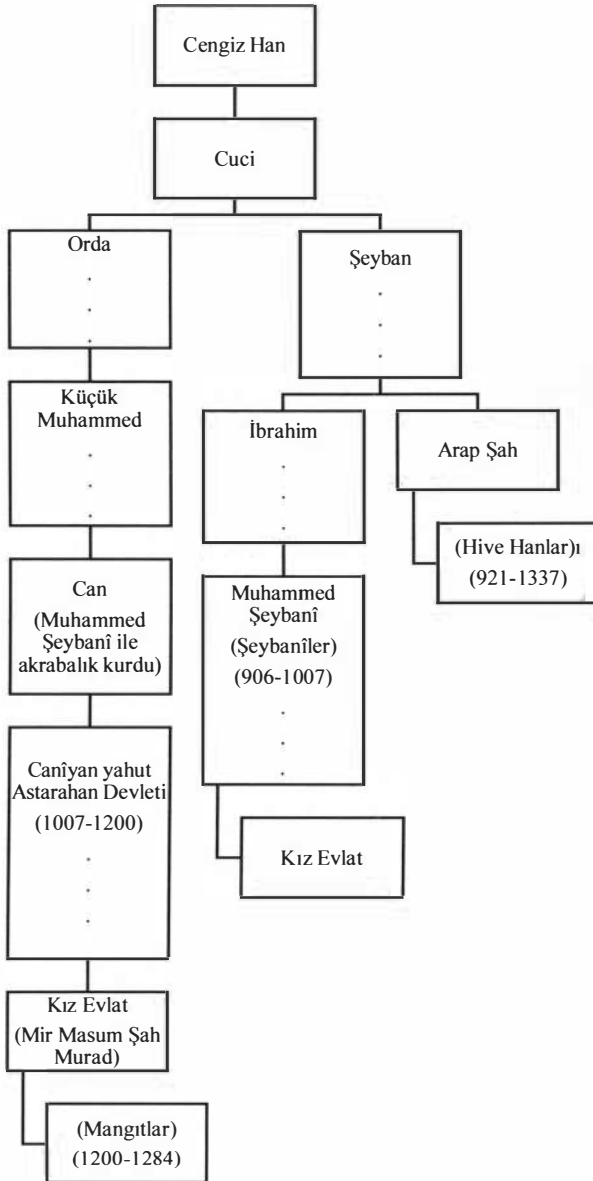
**** Çok kere Alaüddin lakabını taşır.

***** Bartold, Rusça tercümesinde ilave ettiği nota nazaran Sultan İbrahim 861'de amcazadesi Şah Muhammed'i mağlup ederek Horasan'ı zaptetmiş, fakat 862'de Karakoyunlu Cihan Şah galip gelip bu da Horasan'ı Ebu Said'e vermiştir.

﴿430﴾

Maveraünnehir Hanlıklarının Yekdiğerine Olan Münesabatı

(431)

155. Şeybanîler

Miladi 1500-1599 / Hicri 906-1007

Maveraünnehir’de Timurîlerin son sultanı olan Muhammed’in üç oğlu Devlet-i Timuriye’nin enkazı üzerinde mücadele edip dururken yeni bir kuvvet zuhur ederek Maveraünnehir’in bilcümle beyliklerine hatime çekti ve memleket dâhilinde hükümferma olan fetretin yerine kuvvetli bir hükümet tesisine muvaffak oldu. İşte bu kuvvet Cengizîlerin son cengâveri olan Mahmud Şeybanî’nin taht-ı kumandasında gelen Özbek ordusu idi. Şeyban hanedanının tarih-i kadimi bâlâda münderiştir. Bunların şube-i asliyesi Tyumen Çarları namıyla Sibiryâ’da kalmışlardı, fakat kabilenin bir büyük kısmı Şeybanî ile birlikte Maveraünnehir’e hicret ederek evlad-ı Timur’dan birtakım raking beyleri de devirdikten sonra Özbek Devleti’ni tesis ettiler ki bunlar bilahare Buhara ve Hive hanlıkları olarak Rusya tabiyetine girinceye kadar payidar oldular. Özbek Devleti yekdiğerini takip eden muhtelif hanedanlar tarafından idare olunuyordu. Evvela Şeybanîler tekml onuncu asr-ı hicri zarfında Maveraünnehir’de hükümet edip Harezmi (Hive’yi) yine Şeybanîlerden olan kendi hanları şubesinin idaresine tevdi (Hive Hanlarına bakınız) ve Horasan’ı da Safevîlere terk ettiler. Sâniyen kız tarafından Şeybanîlerle münasebeti olan Caniyan yahut Astrahan hanedanı on birinci ve on ikinci asırlarda tedricen göçülen aynı arazide hükümet ettiler. Sâlisen karâbet-i sıhriyeleri sayesinde Mangıtlar, Buhara Hanlığı’na müstevli oldular, fakat kendileriyle hemcivar olan Hokand Hanlığının tevessüü, Taşkend ve Uratippa ve sair mahallerde birtakım müstakil beyliklerin teşekkülü, ve Afganistan’da Dürrânîler’in kesb-i kuvvet etmesi hasebiyle Mangıt Hanlığı mahdud bir araziye münhasır kalmıştır. Nihayet Buhara, Hive ve Hokand 1282-1289 (1868-1872) seneleri arasında vuku bulan Rus hücumundan evvel hep sukut etmişlerdir. Harb-i Umu-mi’den sonraki vaziyetleri ileride münderiç bahislerde görülecektir²²⁰.

(432)

Şeybanîlerin Şube-i Asliyesi

Miladi		Hicri
1500	Muhammed Şeybanî	906
1510	Köçkuncu	916
1530	Ebu Said	936
1533	Abdullah	940
1539	Abdullah-ı evvel	946

220 Gerek Şeybanîler ve gerek Astrahan, Buhara, Hive ve Hokand Hanları hakkında şu eserlerden istifade olunur: Şeybaneddin bin Bahaüddin el-Mercanî, *Kitab-i Müstefadü'l-Ahbar fi Ahval-i Kazan ve Bulgar*, Kazan’da 1303’te matbu; Rıza Nur, *Türk Tarihi (Resimli ve Haritalı)*, c.4, s.318, 330, 343, c.6 s.33.

1540	Abdullatif	947
1551	Nevruz Ahmed	959
1556	Pir Muhammed-i evvel	963
1560	İskender	968
1583	Abdullah-ı sâni	991
1598	Abdülümün	1006
1599	Pir Muhammed-i sâni	1007

[Astrahan Hanları müstevli oldu]

Semerkind, Şeybanîlerin makarr-ı hükümeti olmakla beraber umumiyetle Buhara'da dahi kuvvetli ve bazen müstakil bir hükümet vardı. Birçok defalar Buhara valisi hakikatte Maverâünnehir valisi idi. Bu vilayet Şeybanîler zamanında -Fransa'nın Dauphiné eyaleti gibi- Semerkand'ın bir mümtaz vilayeti idi. Nitekim onları istihlaf eden Astrahan hanedanı zamanında da Belh aynı vaziyette bulunuyordu.

Şeybanîlerin Buhara Şubesi

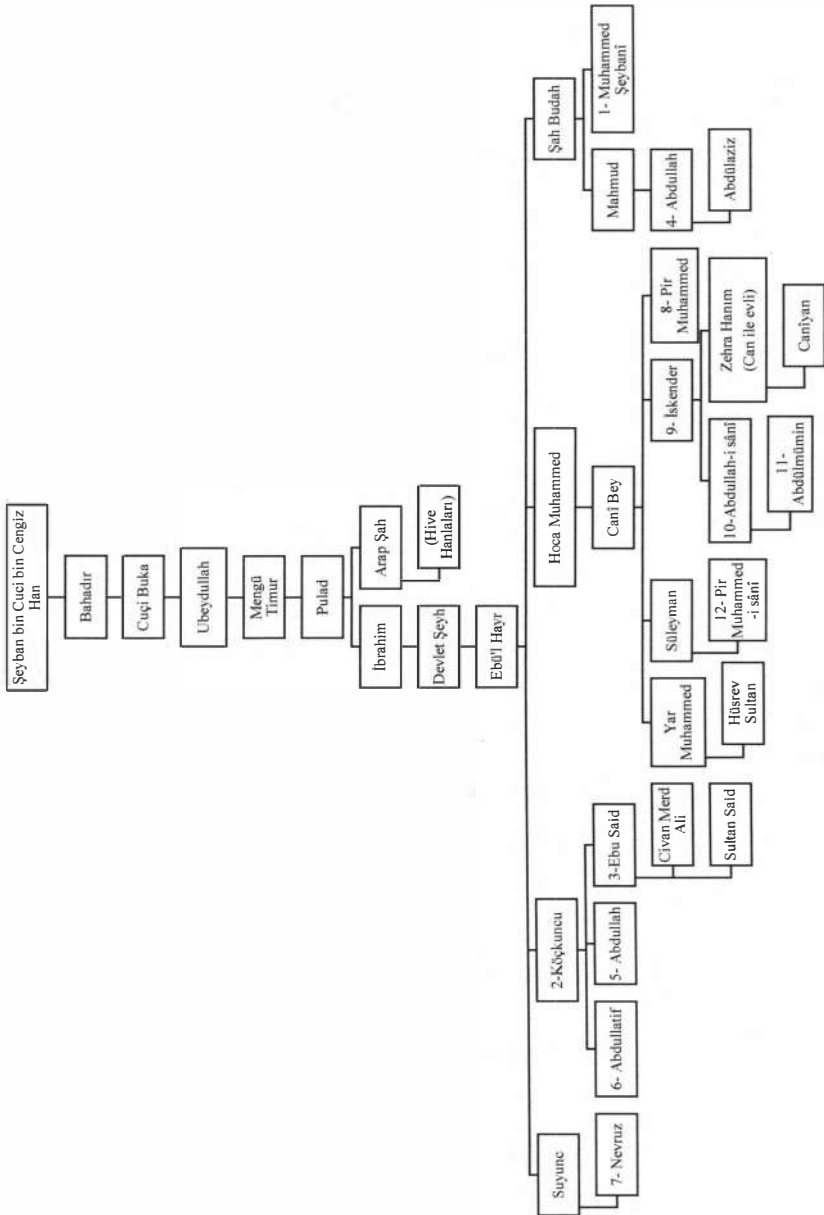
Miladi		Hicri
1540	Abdülaziz	947
1550	Yar Muhammed	957
1554	Burhan Sultan	961
1557	Abdullah (986'da Semerkand'ı tevhit ve 991'de Şeybaniye şube-i asliyesinde Abdullah-ı sâni namıyla hükümet etti)	964

﴿433﴾

Şeybanîlerin Semerkand Şubesi

Miladi		Hicri
1560	Hüsrev Sultan bin Yar Muhammed	967
1567	Sultan Said ²²¹	975
1572	Civan Mert Ali	980
1578	Abdullah (Buhara şubesinden)	896

221 Sultan Said ilk defa olarak Semerkand'a 959-961 senesinde yani bu şehrin Nevruz Ahmed tarafından zaptına kadar hükümet etmiştir. Buhara ve Semerkand sülalelerinden başka Belh'te dahi bir sülale vardı. İşte bundan dolayı 968'de hal' edilen Şeybanî reisi Pir Muhammed, 974 (1566)'te vuku bulan vefatına kadar müstakil vali olarak kalmış ve biraderi Süleyman Sultan ona halef olmuş ise de bunun hükümeti birkaç aydan ibarettir. Yerine Pir Muhammed'in oğlu Dinî Muhammed gelip Belh'in 980'de Buhara hâkimi Abdullah tarafından fethedildiği zamana kadar hükümet etmiştir. Mezkûr Abdullah 991'de oğlu Abdülümün'i Belh'e vali nasb etmiş bu da babasının vefatına kadar orada kalmıştır. Abdülümün'in Belh'te katlinden sonra kendisini Abdullah'ın

biraderi olan İbadullah'ın oğlu olmak üzere tanıttırmuş olan Abdülemin mevki-i iktidara geçmiştir. Buhara'nın 1007 (1599)'de Baki Muhammed tarafından fethini müteakip bunun yeğeni olan Muhammed İbrahim bin Tursun Muhammed, Şah Abbas-ı evvel tarafından Belh'e gönderilmiştir. Mezkûr Muhammed İbrahim'in Belh'e vusulü günü Abdülemin katlolunmuş ve bu suretle Muhammed İbrahim, Belh Hanlığı'na nail olmuştur. Bu zat 1010 (1601)'da vefat etmiştir. Vefatı haberi şüyu bulunca Baki Muhammed derhal biraderi Veli Muhammed'i Belh'e göndermiş ve bu da hiçbir mukavemet görmeyerek şehri işgal etmiştir (Bartold tercümesindeki not, sayfa 303).

﴿435﴾

156. Canîyan (Astrahan Hanları)**Miladi 1599-1785 / Hicri 1007-1200**

Ruslar on birinci asr-ı hicri evâsıtında Astrahan (Ejderhan yahut Hacı Tarhan) Hanlığını istila ettiklerinden oradan tard olunan rüesadan ikisi, yani Yar Muhammed ile oğlu Can, İskender Şeybanî ile birlikte Buharaya iltica etmişlerdi. İskender de kızını Can'a tezevvüç etmişti. Bu izdivaçtan tevellüt eden Baki Muhammed bir sene sonra, dayısı olan ve Şeybaniye'nin Buhara Şubesi'nden bulunan Abdullah-ı sâniye vâris olup gerek kendisi gerek ahfadı on birinci ve on ikinci asırlarda Semerkand, Buhara, Fergana, Bedehşan ve Belh'de hükümet etmişlerdir. Belh bazen müstakil oldu. Canîler tedricen inkıraza meyledip az müddet sonra da Ceyhun'un bu tarafında bulunan bütün memleketleri 1165 (1752)'te ve bunu takip eden senelerde Afganistan ümerası olan Dürrânîlerin taht-ı tasarrufuna geçti. Hokand (Fergana)'da 1112 (1700) senelerine doğru bir rakip hanlık teşekkül etti. Nihayet Canîyan 1200 (1785)'de Mangıt kabilesi reisleri tarafından tard olundular. Zaten Canîyan'ın sonu olan Ebü'l Gazi'nin hal'inden evvel hâkimiyet-i hakikiye birkaç sene müddetle Mangıtların elinde bulunuyordu. Fakat Astrahan Hanlığı'nın tarih-i inkırazı 1200 senesi olarak kabul edilmıştır²²².

Miladi		Hicri
1599	Baki Muhammed	1007
1605	Veli Muhammed ²²³	1014
1611	İmam Kulu (vefat 1060)	1020
1642	Nezir Muhammed (vefat 1061)	1051
1645	Abdülaziz	1055
1680	Sübhan Kulu ²²⁴	1091

﴿436﴾

1702	Ubeydullah-ı evvel ²²⁵	1114
1711	Ebü'l Feyz ²²⁶	1123
1747	Abdülmümin	1160
1751	Ubeydullah-ı sâni	1164
1753	Muhammed Rahim (Mangıtlardan)	1167
1758-1785	Ebulgazi	1171-1200

[Mangıtlar müstevli oldu]

222 Mehazlar için 431. sayfada not.

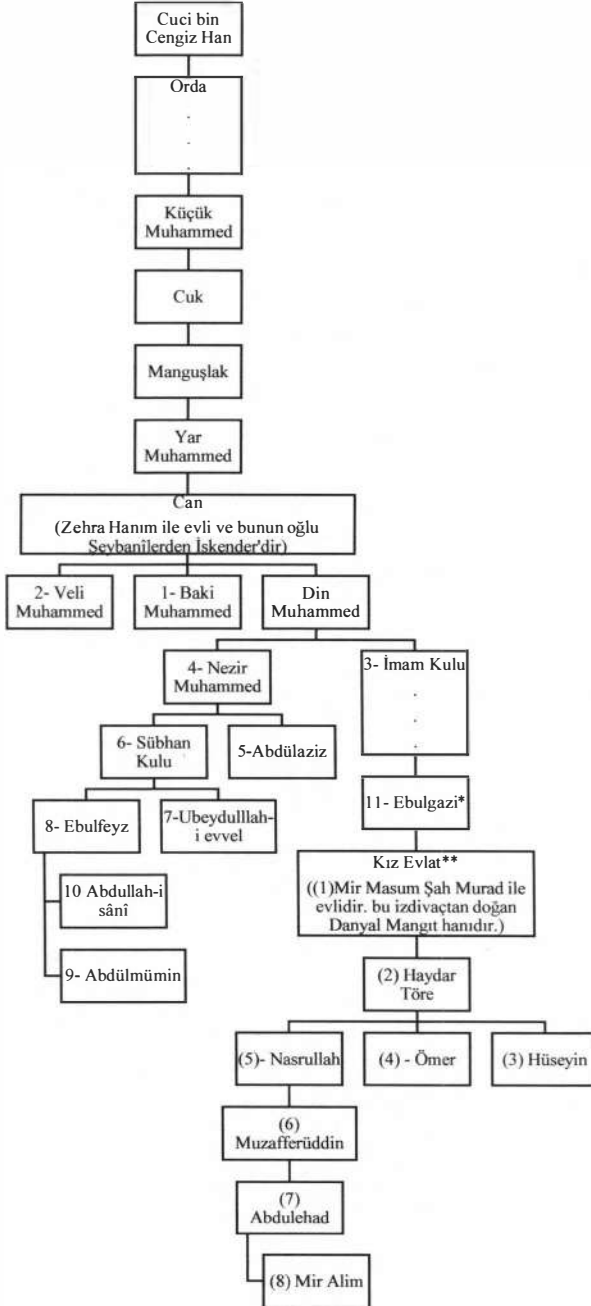
223 1010'den itibaren Belh valisi idi.

224 Akdemce 23 sene müddetle Belh'te hükümet etti.

225 1114-1115 senelerinde Mûkim Han Belh'e hâkimdi.

226 Yalnız Maverâünnehir'de hükümet etti.

(437)

Canîyan ve Mangıtlar (Astrahan Hanları)

* Bu hanın aslı meşkûttür.

** Mehazlara göre bu hatun Ebulfazl'ın kerimesi olduğu melhuzdur.

(438)

157. Mangıtlar (Buhara'da)

Miladi 1785-1920 / Hicri 1200-1338

Müverrihlerin bir kısmı Mangıtların²²⁷ bir Nogay kabilesinden ve diğerleri ise Özbeklerden olduğunu söylerler. Herhalde bunlar aslen Türk olup Muhammed Şeybanî ile birlikte ve onuncu asr-ı hicride Kıpçak'taki haymegahlarını terk etmişlerdi. Astrahan Hanlığı'nı teşkil eden Canıyan'ın zamanında kuvvet ve nüfuzları tezayüt ederek on ikinci asr-ı hicrinin nısf-ı ahirinde ilk reisleri olan Rüstem ve ondan sonra Danyal, Buhara valilerinin vezirleri oldular.

Danyal'ın oğlu Mir Masum Şah Murad, Buhara'da Mangıt Hanlığı'nın müessisi addedilir. Kendisi Canıyan Ebulgazi'nin kızını tezevvüç ederek bu hanedan ile sıhriyet peyda etmiştir. Mangıtların taht-ı tasarrufundaki ülke, memalik-i Şeybaniye'ye nisbeten pek mahdud idi. Her ne kadar Masum Şah, Ceyhun'un bu tarafındaki memaliki istirdat için Afganistan ümerası olan Dürrânîler ile birçok muharebeler icra etmiş ise de ancak muvakkat bir netice istihsal edebilmiştir. Mir Masum'a halef olan oğlu Haydar Töre -ki bazı kitabelerde Emir Said diye tevsim edilir- Buhara prenslerinden kendi ismine sikke bastıranların en sonudur. Bundan sonra darp edilen sikkelerde "Haydar merhum" diye mahkuktur. Mangıtlar, Muzafferüddin bin Nasrullah'ın zamanında ve 1284 (1868)'ten itibaren Rusya'nın haracgüzarı olmuşlardı. Muzafferüddin 1304 (1886)'te vefat edip yerine oğlu Seyyid Abdulehad ve bunun yerine de 1328 (1910) oğlu Seyyid Mir Alim calis olmuştur. Gerçi 1332 (1914)'de zuhur eden Harb-i Umumi'de Rusların mağlubiyeti üzerine Rusya'daki diğer birçok hanlıklar gibi Buhara Hanlığı da istiklalini istirdat etmiş ise de Bolşevik teşkilatından sonra 18 Zilhicce 1338 (2 Eylül 1920)'de Seyyid Mir Alim ıskat edilerek Buhara'da Sovyetler Cumhuriyeti (439) teessüs etmiş ve Alim Han da Afganistan'a firar etmiştir²²⁸ (Bu hanların sülalesi ve Canıyan ile olan münasebetleri 437. sayfadaki silsilenamede görülür).

Mangıtlar

Hicri		Miladi
1785	Mir Masum Şah Murad bin Danyal	1200
1800	Haydar Töre (= Emir Said) bin Masum Şah	1215
1826	Hüseyin bin Haydar	1242
1826	Ömer bin Haydar ²²⁹	1242

²²⁷ Bu kelime bazen Menkit suretiyle yazılıp "Mangıt" yahut "Mankıt" gibi telaffuz olunur. Lane-Poole bu kelimenin "yassı burun" manasına geldiğini söylüyorsa da doğru olmayıp bidayetten beri Moğol tarafından Türk kabâilinden birine verilen isimdir.

²²⁸ Mehazlar için 431. sayfadaki not

²²⁹ Bazı kitaplarda Emir Bahadır diye görülen zat belki budur.

1827	Nasrullah bin Haydar	1242
1860	Muzafferüddin bin Nasrullah	1277
1886	Abdulahad bin Muzafferüddin	1304
1910-1920	Mir Alim bin Abdulahad	1328-1338

[Ruslar müstevli oldu]

﴿440﴾

158. Hive Hanları (Yahut Harezm Hanları)

Miladi Takriben 1515-1919 / Hicri Takriben 921-1337

Harezm yahut Hive bir zaman kendi şahlarından müteşekkil bir hükümete malik idi. Burası bidayette Cuci evladının malikânesi olup hiçbir vakit asıl Maverâünnehir hanlığına merbut olmamıştır. Timur'un zamanına kadar Altın Ordu'ya ait iken Timur hükümetini müteakip zuhur eden teşevvüş neticesinde Muhammed Şeybanî'nin Özbekleri gerek Hive ve gerek Maverâünnehir'i işgal ederek 921 (1515) senelerine doğru memalik-i mezkûrede bir müstakil Özbek Hanlığı tesis etmiştir ki Hive yahut Harezm Hanlığı namıyla maruftur. Bunların ahval-i kadimleri el'an zalam-ı meçhuliyet içinde bulunuyor. Buhara hanlarına karşı icra ettikleri muharebat-ı mütevaliye muhtelif surette neticelenmiştir. İran'ın Afşar hükümdarlarından olan Nadir Şah Hive'yi 1153 (1740)'te fethedip orayı bir sene kadar bir İran valisiyle idare etmişti. Fakat nihayet General Kaufmann 1289 (1872)'da Hive'yi Rusya'ya ilhak etti.

Hive hanlığı iki şubeye tefrik edilebilir. Birincisi Arap Şah evladı olup Şeyban bin Cuci'den inerek Ebulgazi-i sâlisin münteha-i hükümeti olan 1219 tarihine kadar devam eder. Mamafih bunların sonlarına doğru silsileleri karışmıştır. İkinci şube ise Kongurat taifesinden olup 1219'da başka bir hanedan teşkil eden İltüzer bin İvaz İnak ile başlar. İnak Türkistan'da hıdivlik gibi büyük bir rütbe ismidir. İvaz ve ecdadı Şeybaniye hanlarının vüzeratında bulunurlardı. Ebülgazi-i sâlisin zaafından istifade eden İltüzer birinci şubenin yerine kaim olmuştur. Bunlara Devlet-i Konguratiye yahut İnaklar dahi tesmiye olunur. Alelumum Hive silsilesi noksan ve karışmıştır. Ruslar, 1290 (1873)'da Hive'yi ilhak ettiklerinden Seyyid Muhammed Rüstem, Rusya'nın haracgüzarı olmuştur. Harb-i Umumi'de Rusların mağlubiyeti üzerine bir aralık Hive kendini müstakil addetmiş ise de bilahare Bolşevikler tekrar istila ederek Horasan Sovyetler Cumhuriyeti namıyla bir vilayet teşkil etmişler ve son han olan Abusseyyid, Ramazan 1337 (Haziran 1919)'de iskat edilmiştir.

﴿441﴾

Hive Hanları

Miladi		Hicri
Takriben 1515	İlbars I Ian-ı evvel	Takriben 921
Takriben 1525	Sultan Hacı	Takriben 931
?	Hasan Kulu	?
?	Sufyan	?
?	Bucuga	?
?	Avenk (Evaniş) ²³⁰	?
1539	Kal	946
Takriben 1546	Akatay	Takriben 953
1546	Dost Muhammed	953
1558	Hacı Muhammed-i evvel	965
1602	Arap Muhammed-i evvel	1011
1623	İsfendiyar	1032
1643	Ebulgazi-i evvel Bahadır	1053
1663	Enüşe Ebulmuzaffer	1074
Takriben 1687	Muhammed-i Erenk	Takriben 1098
1688	İshak Aka Şah Niyaz	1099
1702	Arap Muhammed-i sâni	1114
?	Hacı Muhammed-i sâni	?
1714	Yadigar	1126
1714	Erenk	1126
1715	Şir Gazi	1127
1728	İlbars-ı sâni	1141

﴿442﴾

1740	(Nadir Şah'ın işgali) ²³¹	1153
1740	(Tekir yahut Tâhir Han, Nadir Şah tarafından mensup)	1153
1742	Ebulgazi-i sâni Muhammed ²³²	1154
1745	Gaib	1158
Takriben 1770	Ebulgazi-i sâlis	Takriben 1184

230 Hive'nin Buhara ordusu tarafından zaptında Kal Han hapisten çıkarılarak tahta calis olmuştur.

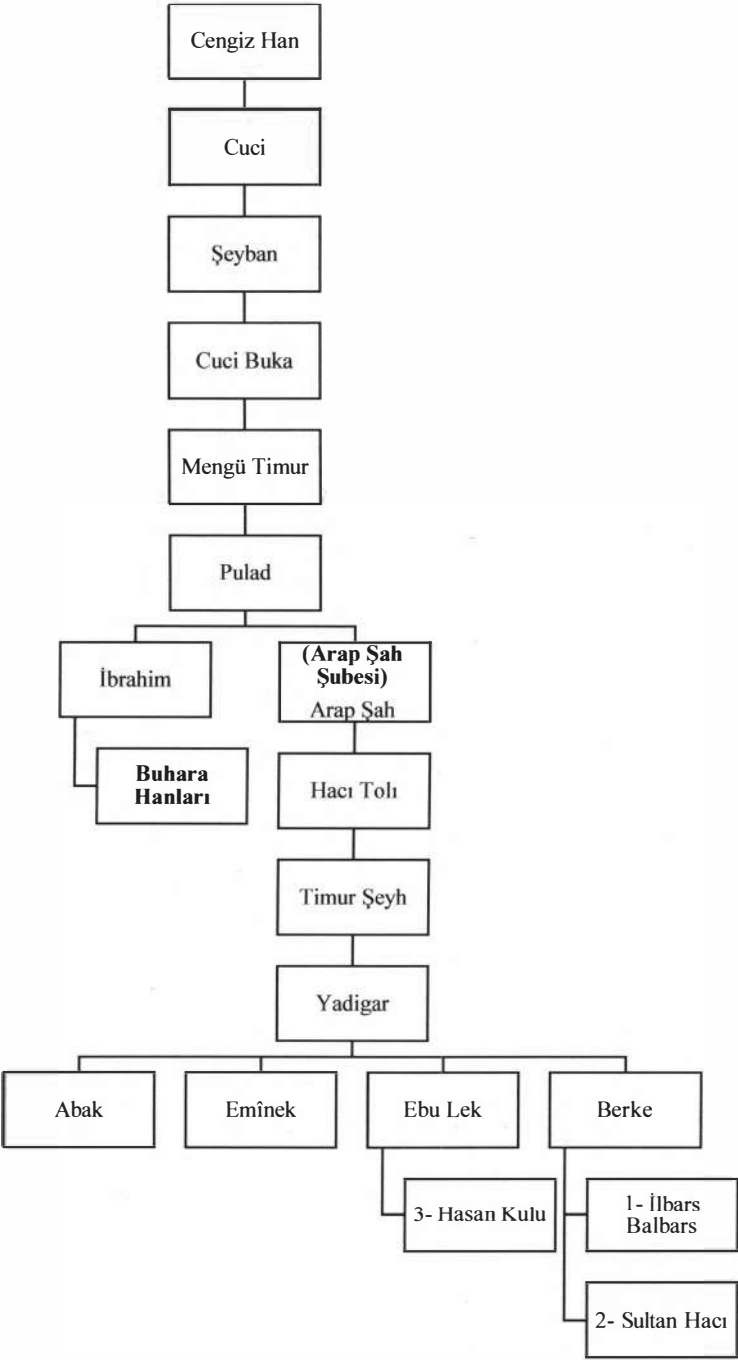
231 1153'te Kırgızlardan Ebulhayr birkaç gün hükümet etmiştir.

232 İranîlerin 1153'te memlekettten ihracından sonra Kırgızlardan Nur Ali bin Ebulhayr altı ay kadar hükümet etmiştir.

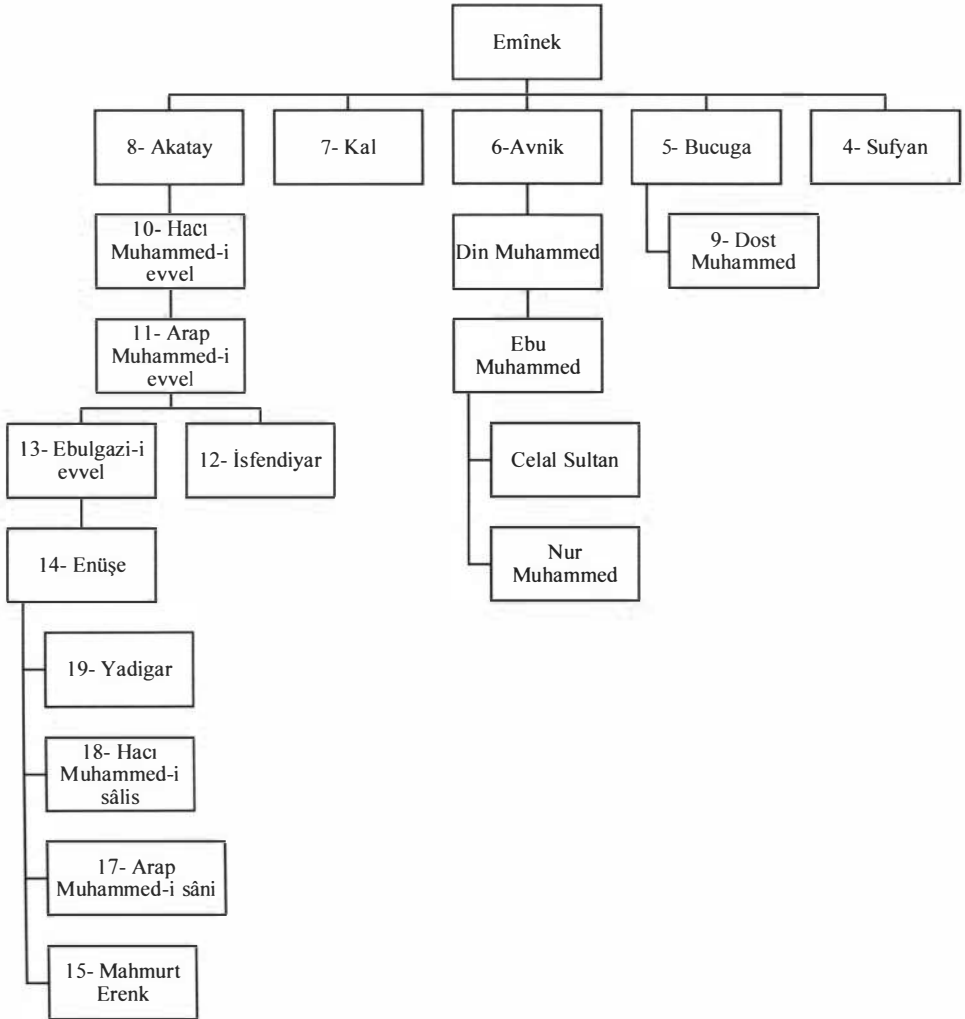
Konguratiye Şubesi

Miladi		Hicri
1804	İltüzer bin İvaz İnak	1219
1806	Muhammed Rüstem	1221
1825	Allah Kulu	1241
1842	Rüstem Kulu	1258
1845	Muhammed Emin	1261
1855	Abdullah	1271
1855	Kutluğ Murad	1271
1856	Seyyid Muhammed	1272
1865	Seyyid Muhammed Rüstem	1282
1873	Rusların istilası	1290
1919	Abdüsseyyid (son handır, Ruslar tarafından mahlû)	1337

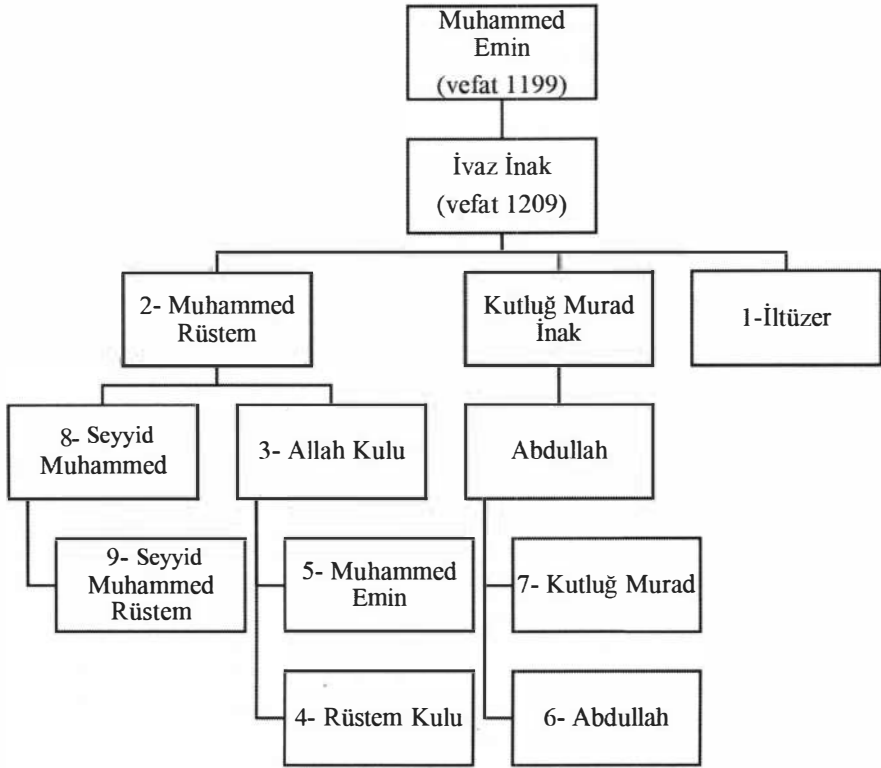
Hive Hanları²³³

233 Bu silsilename noksandır.

Konguratiye yahut İnaklar

(443)

159. Hokand Hanları (Yahut Fergana Hanları)

Miladi Takriben 1700-1876 / Hicri Takriben 1112-1293

Hokand²³⁴ Hanları nesillerinin Timur ahfadından Muhammed Babür bin Ömer Şeyh'ten, binaenaleyh Cengiz Han sülalesinden geldiğini iddia ederlerdi. Bunlardan iptida Şahruh, Fergana'da ref'-i liva-i istiklal ederek takriben 1112 (1700) senesinde Hokand Hanlığı'nı tesis etti. Şahruh'un ceddi namına nispeten bu hanedana bazı müverrihler "Altın Beşik" dahi derler. İlk devrede Ömer'in zamanına kadar calis olan hanların seneleri gayri muayyen yahut meşkûttür. Narbatu Bey, Buhara Hanı olan Mangıtlardan Mir Masum Şah'ın muasırı olup mumaileyhten sonra Hokand Hanlarının silsilesi ancak bir az tavazzuh eder. Taşkend bu hanlığı Alim Han tarafından ilhakı 1215 (1800)'ten sonra vuku bulmuştur. Han unvanını ilk defa olarak Alim ahzetmiştir. Mangıtlardan Nasrullah 1255-1256 (1839-1840) senelerinde Hokand memalikine defaatle hücum edip 1256'da makarr-ı hükümetleri olan Fergana'yı zapt ve

234 Bu kelime bazen Hwaqand suretinde yazılır.

Muhammed Ali Han'ı katletti. Mamafih bu işgal, muvakkat kalıp bundan sonra Hokand Hanları yine kesb-i istiklal ederek 1293 (1876) senesinde vuku bulan Rus istilasına kadar hükümetlerinde payidar oldular. Bu tarihten itibaren artık Hokand Hanlığı külliye münkariz olmuştur. Hükümet ettikleri ülke el-yevm Ruslar beyninde “Fergana Oblast” diye maruftur.

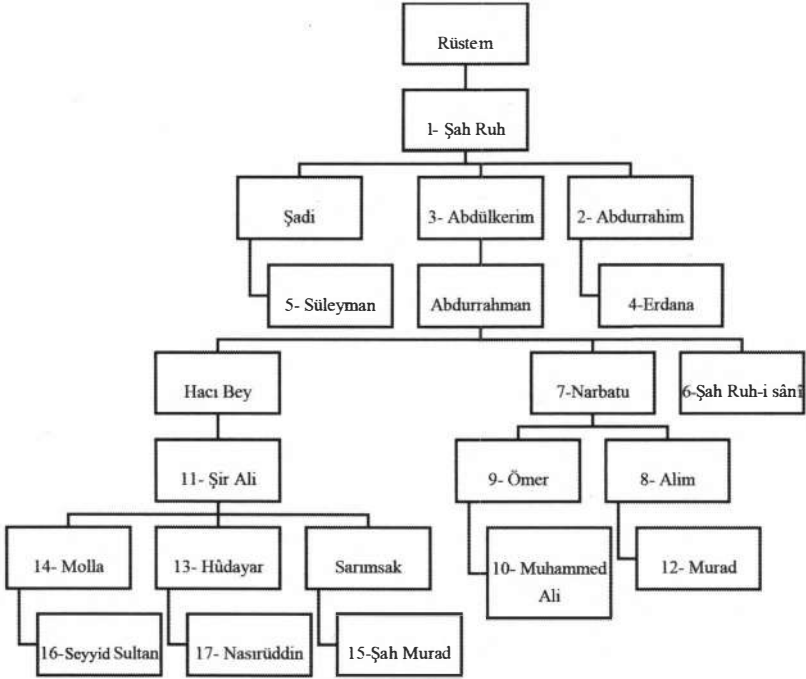
Miladi		Hicri
Takriben 1700	Şahrüh Bey – vefatı 1134 (1721)	Takriben 1112
?	Abdurrahim – vefat 1152 yahut 1153 (1739 yahut 40)	?
?	Abdülkerim	?
?	Erdana	?
1770	Süleyman ²³⁵	1184
1770	Şah Ruh-u sâni	1184
1770 ?	Narbatu Bey	1184 ?

(444)

1800	Alim Han	1215
1809	Ömer	1224
1822	Muhammed Ali	1237
Takriben 1842	Şir Ali	Takriben 1258
1845	Murad	1261
Takriben 1845	Hûdayar (defa-i evveli)	Takriben 1261
1858	Molla	1275
1862	Şah Murad	1278
Takriben 1862	Hûdayar (defa-i sâniye)	Takriben 1279
1863	Seyyid Sultan	1280
1866	Hûdayar (defa-i sâlise)	1282
1875-1876	Nasirüddin	1292-1293

[Rusya tarafından ilhak edildi]

235 Bazı mehazlara göre Süleyman 1192 (1778)'de calis olmuştur.

ON DÖRDÜNCÜ KISIM

HİNDİSTAN VE AFGANİSTAN
[4. - 14. Asır]

160- Gaznevîler (Alp Tegin ve Sebük Teginî)	} Delhi Sultanları
161- Gûrîler	
162- Memlûkler	
163- Halacîler	
164- Tuğlukîler	
165- Seyyidler	
166- Lûdîler	
167- Afganlar	
Valiler	
Müstakil Melikler	
İlyas Şahîler	
Raca Ganes Hanedanı	
İlyas Şahîler (defa-i sâniye)	
Habeşî Melikler	
Hüseyin Şahîler	
Muhammed Sûr Hanedanı	
Süleyman Kereranî Hanedanı	
169- Cavnûr'da Mülûk-ü Şarkiye	
170- Mâlvâ Mülûku (Gûrîler ve Halacîler Şubesi)	
171- Keşmir Mülûku (ilave)	
172- Gucerat Mülûku	
173- Handeş Mülûku	
174- Behmeniye Mülûku (Dekken'de)	
175- İmadşahîler (Berâr'da)	
176- Nizamşahîler (Ahmednegar'da)	
177- Beridşahîler (Bidar'da)	
178- Adilşahîler (Picâpûr'da)	
179- Kutubşahîler (Gûlkünde'de)	
180- Hindistan İmparatorları	
181- Afganistan Emirleri (Dürrânîler ve Barakzayîler)	

(446)
ON DÖRDÜNCÜ KISIM

HİNDİSTAN VE AFGANİSTAN
[4 - 14. Asır]

Hindistan, bazı ufak aksamı müstesna olmak üzere, hiçbir vakit makam-ı hilafete merbut olmamıştır. Filvaki ehl-i İslam Herat'ın fethinden az müddet sonra ve 44 (664) senesinde Kabil'e kadar ilerleyerek oradan da Multan'a inmişlerdir. Fakat bu istikşâfât hareketi daimi bir işgali mutazammın değildi. Cenuptan doğru icra olunan taarruz daha esaslı neticeler verdi. Kadimen İndus tesmiye olunan Sind Nehri'nin mansablarına doğru denizden yapılan korsan seferleri İslamiyet'in ilk zamanında taaddüd ediyordu. Emeviye ümerasından meşhur Basra valisi Haccâc'ın biraderzedesi Muhammed bin Kasım, ta Multan'a kadar Sind vilayetini 92 (711)'de sahil cihetinden fethetmiştir. Her ne kadar bu ülkeyi tevsi etmek için hiçbir teşebbüs vaki olmamışsa da vilayet-i mezkûre iki asır müddetle İslam valiler vasıtasıyla idare edildi.

Mamafih Hindistan'ın ehl-i İslam tarafından fethi Sind vilayetinden değil, Afganistan ile başlamıştır. Hindukuh (Hindukuş)'un cenubunda vaki arazi-i cibaliyenin İslamlar tarafından daha ilk zamanlarda işgali ise ancak itibari ve muvakkat idi. Kabil'de ilk hükümet-i İslamiye'yi teşkil eden zat Sicistan'da Saffâriye mülûkundan olan Yakub bin Leys olmuştur. Burada devlet-i mezkûrenin yerine bilahare Sâmânîler tarafından mansub valiler kaim olup bu valilerden de Alp Tegin ilk defa olarak Gazne'de bir müstakil Afgan Devlet-i İslamiye'nin esasını vaz' etti.

O zamandan itibaren Gazne iki asır müddetle Gaznevîler namıyla meşhur olan muazzam bir devletin payitahtı olmuştu. İşte Gaznevîlerin Hindistan'a akınları ve Lahor'da yerleşmeleri Hindistan'da hakiki bir hükümet-i İslamiye teşekkülünün bidayetidir. Lahor'da müessis Gaznevî (447) Devleti, Gürîlerden Muhammed bin Sam'a ve bunun vârisleri olan Dehli sultanlarına fütuhât-ı atıye için yol açmış oldu. Delhi Sultanları vasıtasıyla tek mil şimalî Hindistan hâkimiyet-i İslamiye altına geçti. Son senelerde ise Delhi hükümetini zaafa sürükleyen münaza'ât-ı dâhiliye Babür Şah tarafından vuku bulan istila ile nihayet buldu. Babür'ün hafidi olan Ekber Şah da Hindistan'da Avrupalıların "Moğol İmparatorluğu" dedikleri Hindistan İmparatorluğu'nun

o muhteşem ve muazzam devletini tanzim ve tensik ederek devlet-i mezkûre on dördüncü asr-ı hicriye kadar payidar olmuştur (ileride bu bahse bakınız).

﴿448﴾

160. Gaznevîler (Afganistan ve Pencab'da)

Miladi 962-1183 / Hicri 351-579

Gazne'de müesses devleti-i İslamiye iki muayyen kısma ayrılmak lazımdır. Bunlardan birincisi Alp Tegin, ikincisi de onları müteakip eden Benî Sebük Tegin'dir²³⁶.

Birinci kısmın müessisi olan Alp Tegin, Sâ mânîye Mülûku'ndan Ahmed bin İsmail'in Türk kölelerinden biri olup Nuh-u evvel zamanında seraskerliğe ve Abdülmelik-i evvel bin Nuh'un himaye-i mahsusasına mazhar olduktan sonra Horasan emaretine tayin edilmişti. Abdülmelik'in vefatından evvel kendi oğlunun Sâ mânîye tahtına iclasını Alp Tegin'e vasiyet etmiş iken 350 (961)'de vuku bulan vefatında yerine biraderi Mansur-u evvel bin Nuh'un ik'adına Alp Tegin muğber olmuş ve bu emrivakiyi kerhen kabul etmişti. Bu sebepten dolayı Mansur kendisinden tevahhuş ederek memuriyetinden azletmesi üzerine beyhlerinde münâferet hâsıl olmakla Alp Tegin, Mansur'a karşı itaattan huruç ile 351 (962)'de Süleyman dağları arasında vaki Gazne şehrine gidip orada icra-i hükümet eden Levik Padişah namındaki yerli hükümdara galebe çalarak şehir zaptetmiştir. Bu vak'ayı müteakip Alp Tegin, Mansur tarafından aleyhine sevk olunan askeri mağlup etmiştir ki bu mağlubiyet, Mansur ile beyhlerinde bir musalaha akdetmek suretiyle neticelenmiştir. Her ne kadar Alp Tegin, Gazne'de istiklal kesb etmiş ise de zaptettiği memaliki tevsi etmeksizin vefat etmiştir. Tarih-i vefatı hakkında ihtilaf olup bazıları 354 ve fakat müverrihlerin ekserisi 352 (963) senesini kabul etmişlerdir. Yerine kaim olan oğlu Ebu İshak İbrahim yerli hükümdar sülalesinin tarruzlarına²³⁷ ancak Sâ mânîlerin muavenetiyle mukavemet edebilmiş ﴿449﴾ ve binaenaleyh Sâ mânîlerin tabii mevkinde bulunmuştu. Ebu İshak'ın da 355 (966)'te vefatı üzerine Alp Tegin'in Türk kölesi ve ekâbir-i memurinden olan Bilge Tegin mevki-i iktidara geçmiştir ki evvelce Sâ mânîlerin maiyetinde uzun müddet hizmet etmiş ve ilk defa olarak Gazne'de ve 359 (969)'da namına sikke darp ettirmiştir. Bilge Tegin, Hindistan'da kâin Cerdiz kalesi muhasarası esnasında maktul düşerek yerine yine Alp Tegin'in kölelerinden Böri²³⁸ kaim olup fakat idare-i umurdaki aczini mu'terif olduğundan hükü-

236 Kitabımızın esaslı olan Lane-Poole'nin mesrudatından gayri Gaznevîlere dair şu kitapları me haz ittihaz ettik: Ebû'l Abbas Ahmed bin Ali bin Babah'ın 501 tarih-i hicrisinde telif ettiği *Re's Mâl en-Nedim*; Gaffarî, *Tarih-i Cihan Ârâ*; Muslihüddin Lârî, *Mir'atü'l-Edvâr ve Mirkatü'l-Ahbar*; Müneccimbaşı, *Arapça, Camiü'd-Düvel*; Rıza Nur, *Türk Tarihi*.

237 İslam müverrihleri bu mütearrızın Alp Tegin tarafından mağlup edilen yerli hükümdarın oğlu Ebu Ali Kümek olduğunu beyan ediyorlar.

238 Böri'nin yerli Gazne hükümdarı Levik ile bu esnada ittifak etmiş olmasını nazar-ı dikkate alanlar kendisinin Gazne'nin eşrafından olduğunu zannediyorlar. Böri lafzı şarkî Türkçesinde emektar ve mücerrebü'l-ahval demektir.

meti ihtiyarıyla Sebük Tegin'e bırakmış ve bu veçhile Gaznevîler Devleti, Sebük Tegin hanedanına intikal etmiştir.

Sebük Tegin'in aslı hakkındaki rivayetler muhtelifdir. Esahh-ı akvâl olmak üzere *Tabakat-ı Nasrî*'nin ifadesine istinaden Müneccimbaş, kendisinin Sâsâniye'nin son hükümdarı olan Yezdicerd-i sâlis ahfadından olup bu hükümdarın Merv'de katlinden sonra ailesinin Türkistan'a giderek orada mürur-u zamanla Türkleştiği, bilahare Sebük Tegin'in esir olarak Buhara'ya getirilip Alp Tegin'e satılmış olduğunu söylüyor²³⁹. Sebük Tegin'in babası bahadırılığından dolayı Kara Beckem lakabını alan Cuki'dir. Silsilesi şu suretle tespit olunmuştur: Sebük Tegin bin Cuki bin Kara Arslan bin Kara Alp bin Kara Numan bin Marsican bin Firuz bin Yezdicerd. Sebük Tegin, efendisi olan Alp Tegin'in zamanında bile mühim işlerde bulunmuş ve kendisine damat olmuştur. Hatta Bilge Tegin'in zaman-ı hükümetinde adeta umur-u devleti eline almıştı. Sebük Tegin memalikini iki cihetten tevsie muvaffak oldu. Şöyle ki Hindistan'da Racputları mağlup ve Peşaver'de bir hükümet teşkil etti. İran'da Horasan vilayetini teshir edip gerek burada ve gerek Maverâünnehir'de hüdüd eden isyanı bastırmış olmasına mükâfaten 383 (993)'te Sâsâniye'den Nuh-u sâni kendisine Nasıruddin lakabıyla beraber Horasan valiliğini vermişti. Aynı zamanda oğlu Mahmud'a da Seyfüddevle lakabı verilerek ordu kumandanlığına tayin olundu. Sebük Tegin sadakat ve ihtiyatkârlığı hasebiyle Sâsânîlerin tabiyetini kabul etmiş ise de bu vaziyet itibarı bir şekilden ibaret kalıp 387 (450) (997)'de Nuh-u sâni'nin vuku bulan vefatından evvel metbûundan daha büyük bir iktidara malik olmuştu. Sebük Tegin dahi 387'de vefat etmiştir.

Sebük Tegin'in oğlu Mahmud, ki Mahmud Gaznevî diye maruftur ve Yeminü'd-Devle ve Eminü'l-Mille lakaplarını alırdı, tarih-i İslam'ın en büyük ricalinden biridir. Kendisinden evvel calıs olan küçük biraderi İsmail saltanat davasında ısrar ettiğinden Mahmud bunu mağlup ettikten ve zaafa duçar olmuş olan Sâsânîlerin hakk-ı hükümransini de üzerinden attıktan sonra, bilcümle Abbâsiye vilayetinin hakk-ı teveccühünü haiz olan Bağdad halifesi tarafından kendisine Horasan ve Gazne hükümdarlığı verildi. Müverrihler ilk defa olarak Sultan unvanını ahzeden hükümdarın Mahmud olduğunu söyleyip kendisine ve ahrafına bu unvanı veriyorlar. Fakat bu keyfiyet sikkeleriyle müeyyed değildir. Gaznevîlerden sikkelerde iptida Sultan unvanını alan 451'de calıs olan İbrahim'dir²⁴⁰. Mahmud o hengâmda hal-i inhilalde bulunan Sâsânîlere son darbeyi indiren sahib-i iktidar bulunan İlig Hanlar ile akd-i musalaha ettikten sonra Hindistan'a karşı müteaddit seferler icra etmeye başladı. Mahmud 391 ile 417 (1001-1026) seneleri arasında, bulunduğu dağlardan on beş veya on yedi defa Hindistan ovalarına inip tedrici bir surette Keşmir ve Pencab'ın öbür tarafında saha-i hedefini tevsî ederek nihayet Kannauj'u ve 408 (1018)'de Muttra'yı işgal ve 415-416 seneleri ara-

239 Bir kavli-i zayıfa göre Sebük Tegin'in köle olmayıp Sâsânî hanedanına mensup olduğu ve neseplerinin Oğuz evladından Sâsânî Albaduğu nam zatta birleştiği ve Sermek namında bir beyin oğlu olduğu halde Alp Tegin'in nezdine giderek orada tefeyyüz ettiği dermiyan olunuyor.

240 Sultan unvanının daimi bir surette istimali ise ancak Selçukîler zamanında başlamıştır.

sında da Somnat'ı ve Gucerat'ın payitahtı olan Anhalvara'yı zaptetti. Fakat işbu seferler az çok akın ve nehbü garetten ibaret olup bu da ancak hakiki bir Müslim'in put-şikenlik hissiyatını teskin etmek maksadıyla icra olunurdu. Bundan sonra Mahmud, Somnat ve Muttra'daki meşhur Hindu mabetlerinden aldığı giranbaha ganimetler ile Gazne'ye avdet etti. Artık Hindistan yolu açılmış bulunuyordu. Nihayet suret-i kat'iyyede ilhak olunarak Gucerat Devleti de Mahmud'un nasbettiği bir racayı kabul etmekte muztar kalmıştı.

İşbu Hindistan muharebelerinden başka Mahmud Türkistan'da hükümler olan İleg Han'ın hücumlarını def' ve 400 (1010)'de Gûr kıtasını ve 401'de yukarı Mergab'ı zaptetti. Mahmud'un Amuderya'nın öbür tarafına icra ettiği seferde 416 (1025)'da vuku bulan Semerkand ve Buhara hâkimi olan İlig Ali Tegin'i mağlup etmiş ve fakat yalnız bugünkü Buhara (451) Hanlığı'nın kısm-ı şarkıyesine müsadif olan dağlık kıtayı hâkimiyet-i kat'ıyesine alabilmişti. Mahmud, evvelce teşci' etmek gibi bir ihtiyatsızlıkta bulunduğu rüesa-i Selçukiye'den Tuğrul Bey'le biraderi Çağrı Bey Davud'un iktidarlarının tezayüt etmesindeki tehlikeyi ancak saltanatının sonlarına doğru anlamıştı. Mamafih Mahmud onları zahiren arz-ı mutavaata mecbur etmiş ise de Selçukîlerin muzafferiyet-i intihaiyelerini görmemişti. Mahmud, 416 (1025)'da mezkûr Maverâünnehir seferinde İsrail bin Selçuk'u esir ederek ordusunun İran'a geçmesine müsaade etmişti. Fakat askerleri eşkıyalığa koyulduğundan 419 (1028)'da üzerlerine yürüyerek onları mahvetti. Bundan sonra Mahmud, Hilafet-i Abbâsiye'ye merbut olan memalik-i kadimenin içerilerine doğru bir sefer icra ve bu esnada Benî Büveyh'in elinde bulunan İsfahan'ı dahi zaptederek kendi memleketine hin-i avdetinde ve 421 (1030) senesi evâlinde Gazne'de vefat etmiştir.

Mahmud'un ulum ve fûnuna, sınaat-ı nefiseye ve edebiyata karşı gösterdiği itibar ve himaye, kendisinin büyük bir serdar ve racul-i siyasi olması kadar şayan-ı dikkattir. Gazne'de tesis ettiği meşhur medresede, Unsûrî, Ascedî, Ferruhî, Firdevsî gibi şairler dahi dâhil olduğu halde, zamanın en büyük ulema ve üdebası toplanmışlardı ki Asya payitahtlarının hiçbirisi böyle bir mecma'-i ilmî olmak derecesine vasil olamamıştı. Gazne şehri o asırda hiçbir yerde misli olmayan saraylar, camiler, suyolları ve daha birçok mebânî-i aliye ve âsar-ı nâfia ile tezyin olunmuştu. Çünkü Mahmud Gaznevî, Hindistan'ı gâret etmekle beraber bu memleketin âsar-ı umranından istifade etmek yolunu biliyordu. İşte bu suretle tesis olunan devlet, Lahor'dan Semerkand'a ve İsfahan'a kadar tevsi etmişti. Fakat memalik-i mezkûrenin aksam-ı garbiyesi çabuk parçalandı. Birkaç sene sonra Selçukîler Mahmud'un oğlu Mesud'u Merv civarında mağlup ettikten sonra, Gaznevîlerin sahip oldukları tek mil İran ve Maverâünnehir vilayatını, Belh ve Harezm'den ta İsfahan ve Rey şehirlerine kadar, 428-437 (1037-1045) seneleri zarfında zaptettiler. Binaenaleyh böylece garp tarafı zayıf edilince Gazne hükümdarları şarka atf-ı nazar etmeye mecbur olmuşlardı. Gazne'nin 553 (1161)'te Gûrîlerin eline düşmesi (452) üzerine Gaznevîler payitahtlarını Lahor'a nakletttiler. Memalik-i garbiyedeki zayıatları, Hindistan'da yerleşmelerini münteç oldu. Fakat Mahmud'un kuvvet ve iktidarını hiçbir vakit ihraz edemeyen ahlafı artık inkırazla meyletmiş-

lerdi. Nihayet son Gaznevî hükümdarı olan Tacüddeve Hüsrev Melik (nam-ı diğer Melik Şah) 579 (1183)'da Gûrîler tarafından esir edilerek Benî Sebük Tegin Devleti'ne nihayet verilmiştir. Hüsrev Melik evvela Gazne'ye sevk edilip sonra Garcistan'da kâin Balarvan kalesinde hapis ve burada oğlu Behram Şah ile birlikte 587 (1191)'de idam edilmişlerdir. Gûr Afganlarının bu suretle Gaznevî memalikini istilaları neticesinde Hindistan vilayati cibalden ayrılarak Hindistan'da birçok müstakil İslam Devletleri teşekkül etmeye başlamıştır.

(453)

Gaznevîler (Alp Teginî)

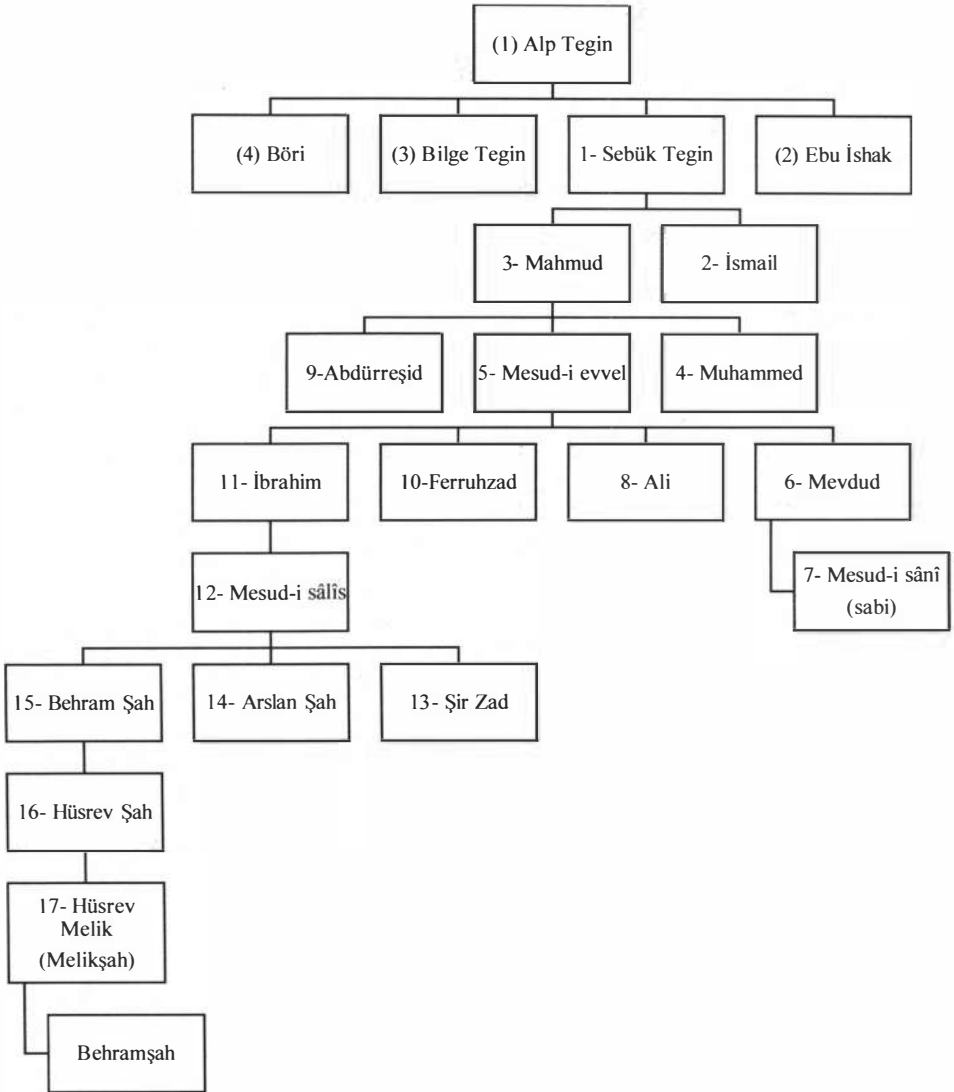
Miladi		Hicri
962	Alp Tegin	351
963	İshak (Ebu İshak)	352
966	Bilge Tegin	355
972	Böri	362

Benî Sebük Tegin

977	Nasirüddin Sebük Tegin	366
997	İsmail	387
997	Yeminüddeve Mahmud	387
1030	Celalüddeve Muhammed	421
1030	Nasirüddeve Mesud-u evvel	421
1040	Celalüddeve Muhammed (defa-i sâniye)	432
1041	Şihabüddeve Mevdud	432
1049	Mesud-u sâni	441
1049	Bahaüddeve Ali Ebu el-Hasan	441
1049	Mecdüddeve Abdürreşid	441
1052	Tuğrul (mitegallib)	444
1053	Seyfüddeve Ferruhzad	444
1059	Zahirüddeve İbrahim	451
1099	Alaüddeve Mesud-u sâlis	492
1114	Kemalüddeve Şirzad	508
1115-1118	Sultanüddeve Arslanşah	509-512
1118	Yeminüddeve Behramşah	511
1152	Muizzüddeve Hüsrevşah	547
1160-1183	Tacüddeve Hüsrev Melik (Yahut Melikşah)	555-579

[Gûrîler müstevli oldu]

﴿454﴾

Gaznevîler

Sebük Tegin, Bilge Tegin ve Böri silsileden olmayıp köledirler.

(455)

161. Gûrîler (Afganistan ve Hindistan'da)**Miladi 1148-1215 / Hicri 543-612**

Gûr ülkesi tahminen bugünkü Afganistan memalikine müsadif idi. Bunun Herat ile Gazne arasındaki havali-i cibaliyesi küçük fakat kâmilten müstakil bir devletin merkezi olup Firuzkûh kalesi de onun karargâhı itihaz olunmuştu. Bunların bidayet-i ahvali zalâm-ı meçhuliyet içindedir. İlk hükümdarlarına dair olan rivayat da pek muhtelifdir. Bunların birincisi olarak daha İslam'ı kabul etmemiş olan Sûri isminde bir melik gösteriliyor ki kendisine halef olan oğlu Muhammed dahi ismine rağmen İslam olmamıştı. Mahmud Gaznevî, 400 (1009)'de Muhammed bin Sûri'nin kalesini zaptederek onu tesmînen katlettikten sonra onun oğlu Ebu Ali'yi makam-ı hükümete getirmişti ki bu zat İslam'ı kabul etmiş ve cami dahi inşa ettirmiştir. İslam müverrihlerinin ekserisi Gûrîlerin Hıtay Türklerinden olduklarını kabul ediyorlar. Şurası malumdur ki Muhammed bin Sûri'nin vârisleri Gaznevî istilasından sonra yine Firuzkûh ve Bamyân'da hükümetlerine devam ve hatta Gaznevîlerle karâbet-i sıhriye dahi peyda etmişlerdi. Bunlardan nihayet Kutbüddin Hasan ve oğlu İzzeddin Hüseyin yâd olunmaktadırlar ki işte takriben 543 (1148)'te vefat eden bu İzzeddin, Gûriye Devleti'nin müessisi olmak üzere tanınmaktadır²⁴¹. İzzeddin Hüseyin'in yedi oğlu vardı. Bunlardan Melik-i Cibâl diye maruf olan Kutbüddin Muhammed kayınpederi Behramşah Gaznevî tarafından katledilmesi üzerine biraderi ve Gûr valisi bulunan Seyfüddin Sûrî 543'te Gazne'yi zaptetmek suretiyle maktulün intikamını almıştı. Gûrîler iki şubeye ayrılıp asıl Gûr şubesini mezkûr Seyfüddin Sûrî ve onun biraderlerinden olan Fahreddin Mesud da Bamyân'da müesses şubeyi teşkil etmişlerdir. Diğer biraderleri de âtideki Gûriye silsilenamesinde görüleceği veçhile Firuzkûh'ta ve başka yerlerde hükümlan olmuşlardır. Seyfüddin'in vaziyeti sene-i âtide tebeddül edip bu defa Behramşah onun makarr-ı hükümetine girmeye muvaffak olarak Seyfüddin'i işkence ile katletmiştir. Bu ikinci vak'a ise Gazne'yi fevkalade bir felakete (456) duçar etmiştir. Çünkü Kutbüddin Muhammed'in diğer bir biraderi olan Alaüddin Hüseyin yine ahz-ı intikam kastıyla gelerek Mahmud Gaznevî'nin bunca himmet ve emek ile imar ve tezyin etmiş olduğu Gazne şehrini ihrak ve tamamıyla tahrip ettikten sonra şehr-i mezkûru terk ederek Gûr'a avdet etti. İşte bu vak'a-i azimeden dolayı Alaüddin'e "Cihansûz" lakabı verilmiştir. Cihansûz bir müddet-i kalile Horasan Selçukîlerinden Sencer'in elinde esir kalmıştı. Fakat Oğuz Türkmenlerinin Afganistan üzerine hücumları esnasında zuhura gelen karışıklıklar içinde ve 551 (1156) senesinde vefat etmiştir. İşte bu sıralarda bir müddet için Gûriye ve Gazneviye devletleri münfesi olmuştur. Cihansûz'un yerine oğlu Seyfüddin Muhammed Firuzkûh'a calis olup amcazadesi Bahaüddin Sam'ın oğulları olan ve Cihansûz tarafından mahpus bulunan Gıyaseddin Muhammed ile Şehabüddin Muhammed'i itlak etmiştir ki az zaman sonra Oğuzların İran'a doğru hin-i hareketlerinde onlar Gûr Şubesi'nin riyasetini deruhte et-

241 Lane-Poole bunu İzzeddin Hasan diye tevsim ediyor.

mişlerdir. Bunların büyüğü olan Gıyaseddin Muhammed bin Sam Gazne'yi 569 (1173) senesinde Oğuzların elinden alıp iki sene sonra da Herat'ı ilhak etti ve tarih-i vefatı olan 599 (1203) senesine kadar hanedanın sahip olduğu bilcümle memalik-i vasîanın ismen hükümdarı kaldı. Mamafih, iptida Şehabüddin ve bilahare Muizzeddin lakabını alan ve fakat Muhammed Gûrî namıyla tanınmış olan küçük biraderi memleketin hükümdar-ı hakikisi idi. Muhammed Gûrî Horasan'ın bir kısmını fethettikten sonra Hindistan'da müteaddit seferler icra edip vaktiyle Arap valilerinin Hindistan'da ilk İslam hükümetini teşkil etmiş oldukları, Sind ve Mülta vilayetlerini de 571'de teshir etti. Badehu Gaznevîleri son ilticagahları olan Lahor'da ve 582 (1186)'de taht-ı hükümüne alarak Çohan Racputları reisi olan Acmir hâkimi Pritvi Raca'ya hücum etti. Muhammed Gûrî'nin 587 (1191)'de vukua gelen ilk hücumu külli zayıatıyla def olunmuştu. Fakat sene-i atiyede (588) aynı mevki olan Tanesvar ovasındaki muharebede Racputlar kat'i bir surette mağlup oldular. Pritvi Raca ve bununla beraber Hindistan'ın müdafaası için toplanmış olan yüz elli Hint Prens'in birçoğu maktul düştü. İşbu muzafferiyet sayesinde hemen tekmil Hint şimali Gûrîlere inkıyat etmeye mecbur oldu. Zira 590 (1194)'da Kannauj sukut etti ve bunu müteakip sıra ile Gvalior, Bundelkand, Bihar ve Bengal kıtaları Muhammed Gûrî'nin serdarları tarafından teshir olundu. (457) İşte şimdi ilk defa olarak tekmil Hindistan az çok hâkimiyet-i İslamiye'yi kabul etmiş bulunuyordu.

Biraderi Gıyaseddin berhayat olduğu müddetçe Muhammed Gûrî daimi surette kendisine muti bir vali-i umumi vaziyetinde kalmıştı. Ancak Gıyaseddin'in 599 (1203)'da vuku-i vefatı üzerine Muhammed Gûrî zimam-i hükümeti tamamıyla eline aldı. İlk vazifesi İran'ı istila eden ve Afganistan yolunu zorlamak isteyen Harezmsâh'a karşı memalikini müdafa etmek oldu. İşte bu istilalardan mütevellit keşmekeşlerin arasında ve Maverâünnehir'de Karahitaylara karşı tedarikat-ı seferiyede bulunduğu bir zamanda en büyük Gûrî hükümdarı olan Muhammed Gûrî 602 (1206) senesinde Hind'in Kukri fedaileri tarafından katledildi. Bundan sonra bu hanedan artık pek çok payidar olamadı. Gerçi Muhammed'in yeğeni Mahmud bin Gıyaseddin Muhammed amcasının fethettiği memalik-i vasîa üzerine sultan ilan olunmuştu, fakat vahdet-i hükümet, müessisi olan Muhammed Gûrî'nin vefatıyla muhtel olmuştur.

Mahmud 609 (1212)'da vefat edip yerine kaim olan oğlu Bahaüddin Sam Firuzkûh'a doğru hareketle tekmil Gûr'u, kendi memleketine ilhak etmiş ve fakat Alaüddin Atsuz bin Cihansûz da diğer taraftan Muhammed Harezmsâh'ın imdadıyla 607 (1210)'de Firuzkûh'u muhasara ve zapt ederek Bahaüddin Sam ile kardeşi Şemseddin Muhammed'i esir ve Harezmsâh nezdine izam etmişti. Bu iki kardeş orada vuku bulan bir Moğol fetreti esnasında Ceyhun Nehri'ne atılmak suretiyle itlaf edilmişlerdir. Alaüddin Atsuz ise dört sene hükümetten sonra 610 (1213)'da Emir Şikar namında biri tarafından katledilmiş ve yerine evvelce mahpus bulunan Alaüddin Muhammed bin Şücâüddin Ebu Ali bin İzzeddin Hüseyin defa-i sâniye olarak 610'da calıs olup 612'de Harezmsâh'a vuku bulan ilticasından az sonra vefat etmiştir. Bununla Gûriye'nin Gûr Şubesi münkariz olmuştur.

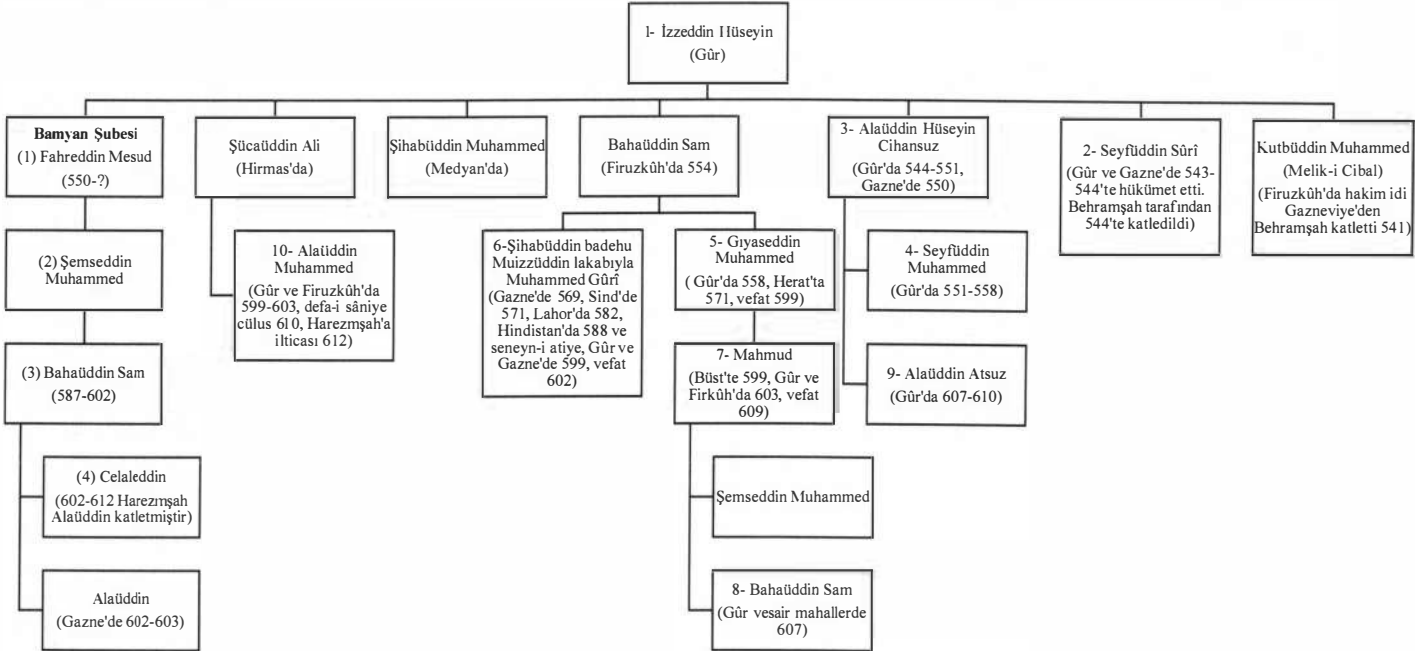
Türkistan ile Hindistan beynindeki geçit mahallerde ve Gûr'un şarkında vaki Bamyân'da Gûrîlerin Bamyân Şubesi vardı ki bâlâda zikrolunduğu üzere İzzeddin Hüseyin evladından Fahreddin Mesud tarafından 550 (1155)'de tesis olunmuştu. Harezşah Alaüddin 612 (1215)'de bunlardan Celaleddin'i katlederek buraya müstevli olmasıyla bu şube de münkariz olmuştur. (458) Muhammed Gûrî'nin eyyam-ı saltanatında serdar olarak hizmet eden Türk memlûkler müstakil birer kuvvet iktisap etmişlerdi. Bunlardan Kutbüddin Aybek Delhi de ilk memlûk sultanı olmuştu. Nasîrüddin Kabâce Sind vilâyetinde ve Yıldız Gazne'de hükümet ediyorlardı²⁴². Büyük Gûriye'nin vârisi olup yalnız ismen saltanat eden Mahmud ise Firuzkûh'ta bulunup tahminen Afganistan-i garbîden bir az daha büyük bir kıtaya, Gûr, Herat ve Horasan'ın bir kısmına hâkim idi. Fakat Harezşah'ın orduları 612 (1215) senesinde Gûrîleri tekmiil bu memalikten tard ve ihraç etti. Bununla beraber bir hayli müddet sonra Gûrîlerin vârisleri eski mülklerinden bazı yerleri yine zaptedebildiler. Herat'ta hükümrân olan Kert Mülûku sülâlelerinin Muhammed Gûrî'den geldiğini iddia ederlerdi.

Buraya merbut silsilename Gûrî hanedanının yekdiğerine olan münasebetlerini ve nerelerde ve hangi senelerde hükümrân olduklarını mer'idir²⁴³.

242 Bazı kitaplar, her biri azatlı memlûk olup Gazne ve Kabil ve Mülân'da hâkim olan Taceddin Yıldız, Seyfüddin İlideniz ve Nasîrüddin Kabâce'yı Gûriye fûruundan olmak üzere gösterirler (Müneccimbaşı, *Sahaif*, c.2, s.603). Kabâce 600-625 senelerinde valilik edip sikke bastığı gibi 620'den 637 senesine kadar Gûr ve Gazne'de valilik eden Seyfüddin el-Hasan Karluğ ve bunun oğlu olup 637-658'de valilik eden Nasîrüddin bin Karluğ dahi sikke darp etmiştir. (Lane-Poole, *İngiltere Müzesi'nin Hindistan Hükûmat-ı İslamiyesi Meskûkât Kataloğu*, s.62). Bu valilerin hiç biri bir devlet teşkil etmemiştir.

243 Mehaz olarak şu eserlere de müracaat olunabilir: Gaffarî, *Cihan-Ârâ*; Emir Yahya bin Abdüllatif Kazvinî, 948'de telif ettiği *Lübbü't-Tevarih*; Hoca Nimettulah, *Tarih-i Hanchani ve Mahzen-i Afgani*; Münecimbaşı Arapça *Cami'ü'd-Düvel*; Leiden'de intişar etmek-te olan *Muhit-i İslam*'da Longworth Dames'in "Gûrîler" kelimesindeki izahat.

Gürîler

(459)

Delhi Sultanları²⁴⁴ (Hindistan'da)**Miladi 1206-1555 / Hicri 602-962**

Muhammed Gûrî gerek bizzat, gerek serdarları vasıtasıyla icra ettiği seferlerde ta Ganj nehrinin mansabına kadar şimali Hindistan'ı fethettikten sonra kendisinin Türk kölesi olan Kutbüddin Aybek'i Delhi'ye vali-i umumi nasbetmişti. Bu memlûk, efendisinin 602 (1206)'de vuku-i vefatıyla kendisini Hindistan hükümdarı ilan edip bu suretle sırf Hindistan'da hükümran olan ilk İslam devletini tesis etmiş oldu. Çünkü o zamana kadar İslamî Hindistan, Gazne Devleti'nin bir vilayet-i bâidesinden başka bir şey değildir. Alelumum "Memlûkler Devleti" tesmiye olunan bu hükümet Hindistan İmparatorları'nın fethinden evvel hükümran olan beş hükümetin birincisidir. Bunlar aynı sülaleden olmayıp ancak Delhi'de hükümran olduklarından dolayı "Delhi Sultanları" nam-ı umumiyesi altında yâd olunurlar. Bu devletin en namdar hükümranı olup Aybek'in kölesi ve damadı olan İltutmış (yahut İletmiş) Sind valisi Nasırüddin Kabâce'yi taht-ı hükmüne aldıktan sonra Bengal vali-i umumisini Delhi hâkimiyetini tanımaya mecbur etti ve Harezmsâh'ın Gazne'yi zapt etmesiyle kaybettiği devletin Hindistan'da tekrar ihyası teşebbüsünde bulunan Yıldız'ın harekâtını akîm bıraktı. Diğer taraftan Cengiz evladından olan Moğolların Hindukuh'a (bazen Hindukuş) doğru sürdükleri Celaleddin bin Harezmsâh'ın tesis-i hükümet maksadıyla icra ettiği hücumlarına muvaffakiyetle mukavemet etti. Bereket versin ki Moğollar yalnız Sind Nehri²⁴⁵ havalisinde az müddet kalıp ettikleri taarruzlar Hindistan için birkaç sene endişe ve telaşı mucip olmaktan fazla bir tesir bırakmamıştır. İltutmış Vindhya dağlarının şimalinde bulunan bütün havali üzerindeki hâkimiyetini sıkı bir surette muhafaza etti. Halife-i Bağdad ilk defa olarak Hindistan'da müesses bir devlet-i İslamiye'yi tasdik ederek hükümdar olan İltutmış'a bir ferman-ı resmi ısdâr etti. (460) İltutmış'ın kızı Raziye, Delhi tahtına kuûd eden ilk hatun oldu. Bidayette Muhammed Gûrî ile İltutmış'ın gösterdikleri cesaret ve şecaati son memlûk sultanlar artık kaybetmişlerdi. İltutmış'ın damadı olan Gıyaseddin Balaban, memlûklerden bulunan vilayet valilerinin tahakkümünden kurtulmak için müteaddit dâhili isyanları şiddetle bastırmak politikasını tuttuysa da bu hal nihayet kendi devletin izmihlalini mucip oldu.

Hindistan'da ikinci İslam devletini teşkil eden Halac (yahut Halacî) Türkleri hükümet-i İslamiye'yi ve Vindhya dağlarının öbür tarafındaki Dekken²⁴⁶ kıtasına doğru tevsi ettiler. Halacîlerden Alaüddin Muhammed, 696 (1297)'da Gucerat'ı ve 703 (1303)'te Çitor kıtasını fethetti ve Racputları muvakkaten taht-ı ittaate aldı. Mumaileyhin serdarı olan tavaşi Melik Kafur, Devagiri ve Warangal şehirlerini teshir ederek, Delhi Devleti'ne merbut

244 Dehli şehrine bazen Delhi derler, fakat bütün sikkelerde "Dehli" şeklinde muharrerdir ve bu kelime dal'ın kesriyle de müstemeldir.

245 Bu nehrin ism-i kadimi Hind olup bilahare Sind'e tahvil edilmiştir. Avrupalılarca "Indus" diye maruftur.

246 Doğrusu "Dekhen", İngilizce "Deccan" suretinde yazılır.

olmak üzere bir Dekken vilayeti teşkil etti. Hâlbuki bu tevsi-i memalik, devleti inhilale doğru sürüklüyordu. Filvaki Halaçilerin sonu olan Nasırüddin Hüsrevşah'ın 720 (1320)'de Tuğlukşah ile olan bir harpte maktul olması üzerine bu devlet münkariz olmuştur.

Bu suretle Halaçilerin yerine Delhi'de Tuğlukiler kaim olmuştur. Bunların birincisi olan Gıyaseddin Tuğluk Şah²⁴⁷ 720'de cülus ve 725'te vefat etmiştir. Yerine calis olan oğlu Muhammed-i sâni acibü'l-etvar ve fakat harikulade bir zekâyâ malik olup Tuğlukiye Türk Devleti'nin en sahib-i miknet olan hükümdardır. Fakat mumaileyh Delhi'den tek mil Dekkan'ı idare etmek kabil olamayacağını anladığından bil-icbar makarr-ı saltanatı ve ahalisini Devagiri şehrine naklederek buraya "Devletâbâd" namını verdi. Bununla beraber başlamış olan inhilalin önünü alamadı. Birçok vilayetler ilan-ı isyan ediyorlardı. Tuğluk bu isyanları bastırmak üzere idi, fakat ahlafı buna muvaffak olamayarak vilayetlerinin bir bir kesb-i istiklal etmelerine şahit oldular ve nihayet Delhi sultanının hâkimiyeti yalnız payitaht ile etrafındaki küçük bir kıtaya münhasır kaldı. Tuğlukilerin son hükümdarı olan Nasırüddin Mahmud Şah, 615 (1412)'te vefat etmekle bu hanedan münkariz olmuştur. Mamafih Lûdî ailesinden Devlet Han, Delhi ayanı tarafından (461) Tuğlukî hükûmetine nasbolunmuştur. Timur istilası, şimali Hindistan'ı 801-802 (1398-1399) senelerinde bir maktel haline koyarak bu keyfiyet-i iftirakı tesri etti. Tuğlukiye hanedanını istihlaf eden Seyyidler yahut Hızırhânîler de Delhi'de bir devlet teşkil etmişlerdir. Bu ailenin birincisi olan Hızır Han, Tuğlukiye'den Firuz Şah'ın ümerasından olup Mülta valisi idi ve Timur istilasında da mevkiinde ibkâ edilmişti. Mahmud Şah Tuğlukî'nin vefatından sonra ve 817'de ilan-ı istiklal etmiş ve fakat Şahruh bin Timur namına sikke darp ettirmiştir²⁴⁸. Hızır Han'ın nesebi hakkında müverrihler ihtilaf ediyorlar. Son hükümdar olan Alem Şah²⁴⁹ bin Muhammed, Lûdî'den Behlül'ün ilahıyla 855'te feragat ve hükûmeti Behlül'e terk etmiştir.

Seyyidler istihlaf eden Lûdîler de Hindistan'da haiz-i nüfuz olan vilayetler meyanında yalnız birine sahip oldular. Hâlbuki Bengal, Cavnûr, Malva ve Gucerat muhtelif birtakım düvel-i müstakillenin merâkizi oldu. Dekken kıtasının putperest olan Racputlarıyla Hinduları ise eski mülklerinin birçok aksamını yine istirdat ettiler. Lûdîler, Hızırhânîye fer'inden olmak üzere dahi yâd olunur. Birinci hükümdar olan Behlül Lûdî Afganlı olup Hızırhânîlerden Muhammed Şah'ın hizmetinde bulunmuş ve 855'te Delhi'de calis-i hükûmet olmuştur. Atide mezkûr olan mülûk-ü şark ile senelerce muharebatta bulunmuştur. Behlül'ün üç oğlundan en büyüğü olan Nizam Han "Sikender" lakabıyla, kendisine halef olmuştur. Bunun zamanında biraderleri olan Alem Han ile Barbek Şah isyan etmişlerdi. Bunları mağlup etti. Birçok sanemhaneleri hedm ve mescide tahvil etti. Raşpur kalesinin muhasarasından hin-i avdetinde 922 yahut 924 senesinde vefat etmiştir. Son Lûdî sultanı

247 Gaffarî'ye göre Tuğluk Şah'ın asıl ismi Mübarek Şah olup Mübarek kelimesinin Türkçe mukallibi olan "Kutluğ" iken kesret-i istimal ile "Tuğluk" lafzına tahvil etmiştir.

248 Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel*

249 Münecimbaşı'nda "Alaüddin"

olan İbrahim bin Sikender, 932'de Babür Şah ile vuku bulan harpte maktul olmuş ve bu veçhile Lûdiye hükümeti inkıraz bulmuştur. Mamafih İbrahim'in yedi biraderinden biri olan Mahmud ümera-i Afgan tarafından Kalincar'da makam-ı hükümete ik'ad edilmiş ve 940 senesine kadar payidar olmuş ise de bu da Babür'ün hücumuyla sakit olmuştur.

Babür'ün kumandası altında olan ordu, Bengal müstesna olmak üzere, 932-937 (1526-1530) senelerinde Hind şimalinin kısm-ı azamı üzerinde Babür Şah'ın hâkimiyetini (462) temin etmişti. Şu veçhile ki Halaciler kendi devletlerinin dağılmış olan parçalarının tevhidini hakkındaki teşebbüslerini mevki-i icraya koymaya bile vakit bulamamışlardı. Babür Şah'ın vefatından sonra mensûbîni 946-947 (1539-1540) senelerinde Afganlı Ferid Şir Şah ve Bengal Afganları tarafından Hindistan haricine tard olunarak bu Afganlı fatihin şecaat ve zekâveti sayesinde hal-i inhitatta bulunan hâkimiyet-i İslamiye'nin nüfuz ve kudreti iade olunmak üzere idi.

Şir Şah, Hindistan hükümdarlarının eâzımındandır. Babası Hasan ve büyükbabası "Şîrül-Ecel" diye maruf olan İbrahim, Hindistan ümerasının hizmetinde idiler. Gençliğinde Nuhaniye'den Devlet Han ve Bahadır Han'a intisap ederek şecaatine mebnî Bahadır Han tarafından kendisine Şîr Han lakabı verilmiştir ki Afganlılar Şîr Şah diye yâd ederler. Hâlbuki asıl ismi Ferid'dir. Bahadır Han'ın hizmetinde iken teferrüt ederek 942'de Bengal'i zaptettikten sonra Hümayun Şah'ı 946'da ilk defa olarak mağlup etmesi tezayüd-i şeref ve takarrür-i hükümetini müeddi olduğundan bazı müverrihler mebd-i saltanatını sene-i mezkûreden itibar ederler. Hâlbuki Şîr Şah 947 Muharrem'de (1540) Hümayun Şah'ı ikinci defa münhezim ve Kabil'e kadar firara mecbur etmiş ve bunu müteakip Agra'ya dâhil olarak burada tahta calis olmuştur. Binaenaleyh tarih-i cülusu 947 senesi olmak lazım gelir. Bu vak'adan sonra Şîr Şah, Delhi ve tevâbiini zapt ve 949'da da Malva'yı ve ekser Hindsistan bilâdını teshir etmiştir. Nihayet 952 (1545)'de Kalincar kalesinin muhasarası esnasında mecruh olarak kalenin fethini müteakip sene-i mezkûre muharremin onuncu veyahut rebiyülevvelin on birinci günü vefat etmiştir. Kendisini evladı istihlaf ettiğinden artık Delhi Sultanlığı, Afganiye hanedanına intikal etmiştir.

Mamafih vilayetler bir Afgan hükümdarına itaat etmeyi kabul etmediklerinden ve bunların beyninde bu sebeple hâsıl olan adem-i ittihat Babür Şah'ın oğlu Hümayun'un 962 (1554)'de Hindistan'a avdetine bir vesile olup Afganiye'nin sonu addedilen Sikender Şah-ı sâlis 962'de Hümayun Şah tarafından mağlup ve ıskat edilmiş ise de Lahor ve Pencab cihetlerinde yine bir müddet hükümran olduktan sonra Ekber Şah tarafından muhasara ve 964'te istimana icbar edilerek Afgan Devleti'ne nihayet verilmiştir²⁵⁰. Avrupalıların "Moğol İmparatorluğu" tesmiye ettikleri o muazzam Hindistan (463) İm-

250 Afganiye Devleti için Ebü'l-Fazl Hindî'nin *Ekbname'sine* ve Emin Ahmed er-Razî'nin *Heft İklim'*ine atfen Müneccimbaşî'nın *Camii'd-Düvel'*inde ve Hoca Nimetullah'ın *Tarih-i Hancihani'sinde* tafsilat münderiçtir. Müneccimbaşî'ya nazaran Sikender Şah-ı sâlisten sonra İbrahim Han bin Gazi Han Sürî, Pir Muhammed Han Sürî, Hızır (veyahut Sadr Han) bin Muhammed Han, Celaleddin Han bin Muhammed Han makam-ı hükümete gelmiş ve Afganiye'nin inkırazı 971 veya 972'de vuku bulmuştur.

paratorluğu Ekber Şah zamanında esaslı bir surette yeniden teşkil ve tensik edilerek ta on üçüncü asr-ı hicriye kadar payidar olmuştur.

Delhi Sultanları

(1)

Memlûkler

Miladi		Hicri
1206	Kutbüddin Aybek et-Türki (Muhammed Gûrî'nin kölesi)	602
1210	Ârâm Şah	607
1210	Şemseddin İltutmış ²⁵¹	607
1232	Rükneddin Firuz Şah-ı evvel ²⁵²	633
1236	Raziye Hatun	634
1240	Muizzüddin Behram Şah	637
1242	Alaüddin Mesud Şah	639
1246	Nasirüddin Mahmud Şah-ı evvel	644
1265	Gıyaseddin Balaban ²⁵³	664
1287	Muizzüddin Keykubad ²⁵⁴	686

251 Bu isim sikkelerde التمش و ايلتتمش suretiyle yazılır. Bu hükümdardan sonrakilere “Devlet-i İltutmışiye” dahi derler.

252 Münecimbaşı buna Said isminin de verildiğini söylüyor.

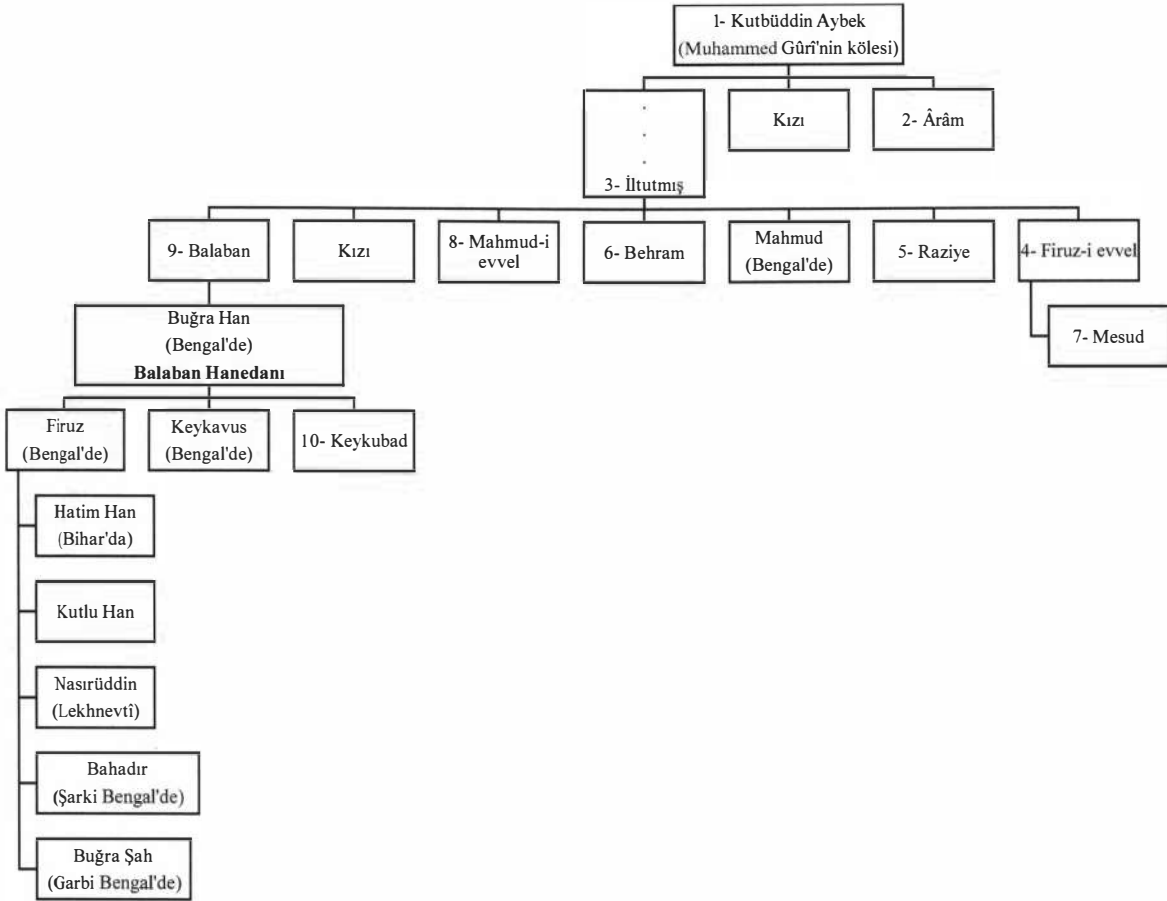
253 Sikkelerde (بلبن) şeklinde muharrerdur. Buna bilahare “Uluğ Han” lakabı verildi. Evladına “Devlet-i Uluğ Haniye” dahi derler. Münecimbaşı, *Camiü'd-Düvel'de Tabakat-i Nasrî'*ye atfen Nasirüddin Mahmud'un 658'de Gıyaseddin Balaban tarafından hapsedilerek hükümeti yed-i idaresine aldığı ve Hüsrev Dihlevî'nin bu bapta nazımının da bunu müeyyed olduğunu ve *Heft İklim* ise Nasirüddin'in cülusunu müteakip hükümeti, veziri olan Balaban'a terk ederek 664 senesinde vuku bulan vefatına kadar bu halin devam ettiğini söylüyor.

254 Münecimbaşı *Camiü'd-Düvel'de* Keykubad'dan sonra Şemseddin Keyhüsrev namındaki oğlunun makam-ı hükümete gelip iki ay kadar kaldıktan sonra 689'de Firuz Şah Halacî tarafından katledildiğini ve onunla Memlûkler Devleti'nin münkarız olduğunu söylüyor.

〔464〕

(1)

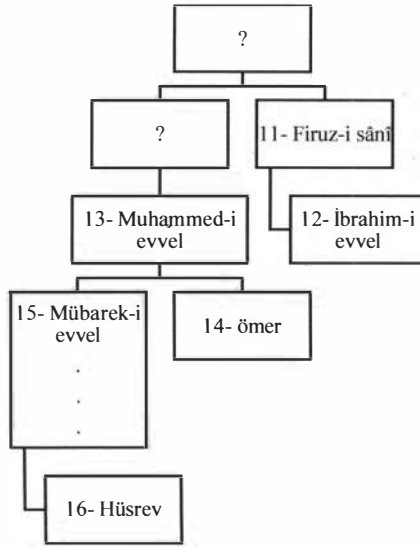
Memlûkler

﴿465﴾

163. Halacîler²⁵⁵

Miladi		Hicri
1290	Celaledin Firuz Şah-ı sâni	689
1296	Rükneddin İbrahim Şah-ı evvel	695
1296	Alaüddin Muhammed Şah-ı evvel	695
1316	Şihabüddin Ömer Şah ²⁵⁶	716
1316	Kutbüddin Mübarek Şah-ı evvel	716
1320	Nasirüddin Hüsrev Şah	720

﴿466﴾

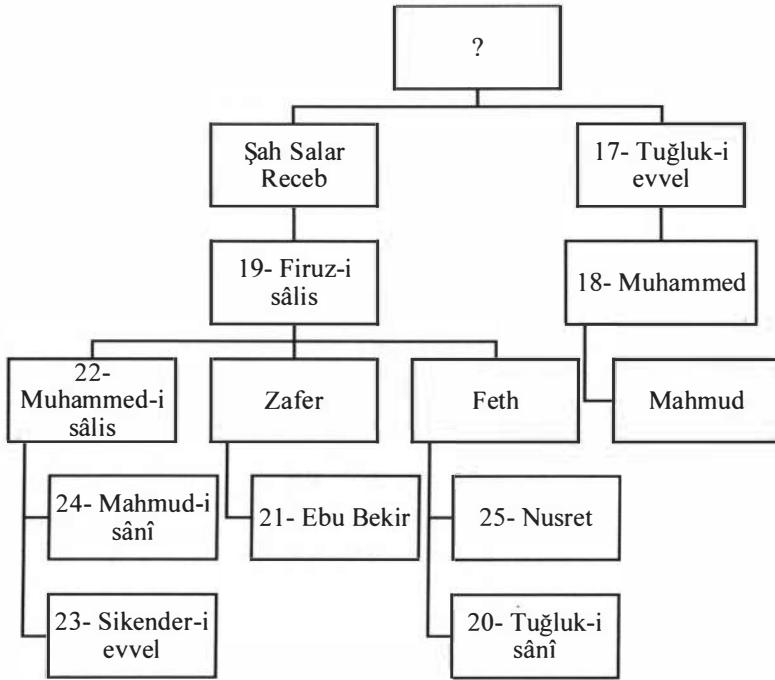
164. Tuğlukîler (Tuğluk Şahiye)

Miladi		Hicri
1320	Gıyaseddin Tuğluk Şah-ı evvel	720
1325	Muhammed-i sâni bin Tuğluk	725
1351	Fiuz Şah-ı sâlis	752

²⁵⁵ Gerek Gaffarî ve gerek Münecimbaşı Halacîler hakkında Emir Hüsrev Dihlevî'nin *Miftahu'l-Fütûh* namındaki eserini mehzaz olarak kullanmışlardır. Onlara göre Halacî-ye'nin iptidâsı Muhammed Bahtiyar olup ondan sonra sıra ile Muhammed bin Şiran, Mihran, Hüsameddin İvaz ve Celaleddin Firuz gelir.

²⁵⁶ Münecimbaşı'na göre "Şihabüddin Mahmud".

1388	Gıyaseddin Tuğluk Şah-ı sâni	790
1389	Ebu Bekir Şah	791
1390	Muhammed Şah-ı sâlis	792
1394	Sikender Şah-ı evvel	796
1394	Mahmud Şah-ı sâni	796
1394	Nusret Şah (fasıla-i saltanat)	797
1399	Mahmud Şah-ı sâni (defa-i sâniye)	802
1412	Devlet Han Lûdi ²⁵⁷	815

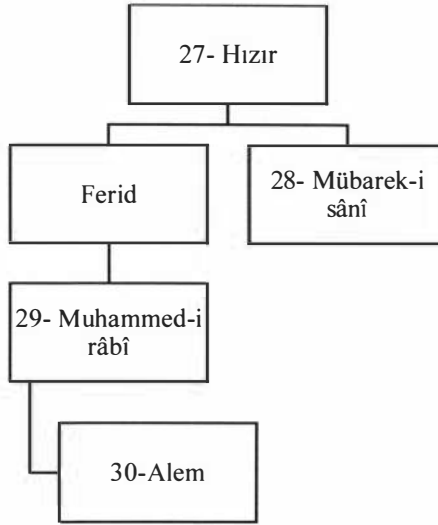

(467)

165. Seyyidler (Hızır Haniye)

Miladi		Hicri
1414	Hızır Han Seyyid	817
1421	Muizzüddin Mübarek Şah-ı sâni	824
1434	Muhammed Şah-ı râbi	837
1443	Alem Şah	847

257 Lûdiye Şubesi'nden olmakla silsilenameye idhal edilememiştir. "Lûdi", Taberi Hoca Nimetullah'ın *Tarih-i Hancihani*'ndeki ifadesine göre "büyük" ve kavî himmet" manasında olup iptida Gûrilerden Şah Hüseyin'in oğlu İbrahim'in lakabıymış.

﴿468﴾

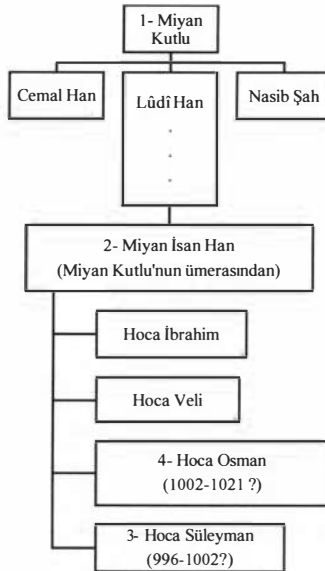
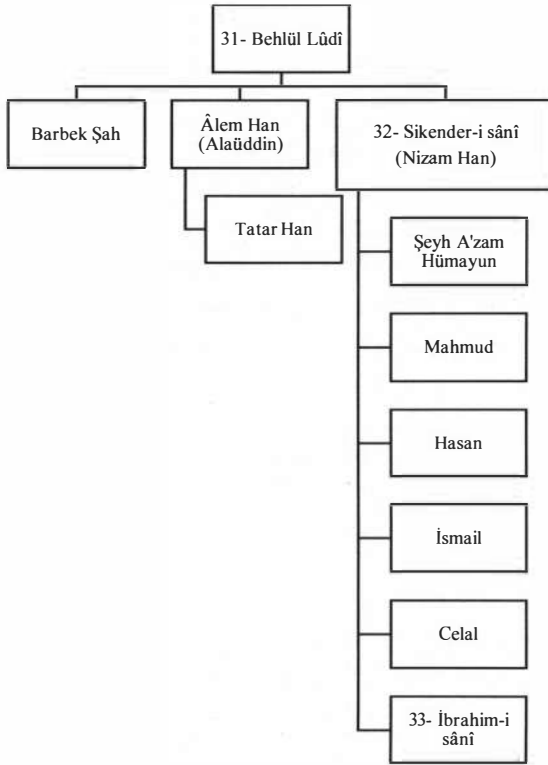
166. Lûdîler²⁵⁸

Miladi		Hicri
1451	Behlül Lûdî	855
1488	Sikender-i sâni bin Behlül	894
1517-1526	İbrahim-i sâni bin Sikender ²⁵⁹	923-932

[Babür Şah müstevli oldu]

²⁵⁸ Hoca Nimetullah *Tarih-i Hancihani'*de ve Müneccimbaşı *Camii'd-Düvel'*de Lûdiye fûruundan olmak üzere ve fakat Bihar'da hükümet etmiş olan "Nuhaniye" hanedanını zikretmektedirler. Müneccimbaşı'na göre Nuhanîler üç kişiden ibarettir: 1- Derya Han (925-930), 2- Bahadır Han (Sultan Muhammed unvanıyla) bin Derya (930-945, 3- Celal Han bin Bahadır (945-946). *Tarih-i Hancihani'*ye nazaran silsileleri berveç-i atidir.

²⁵⁹ Müneccimbaşı'na nazaran İbrahim'in katlinden sonra biraderi Mahmud, Kalincar kalesinde 940 senesine kadar hükümet etmiş ve sene-i mezkûrede Hümayun tarafından bâdel muhasara sulh olunmuştur.

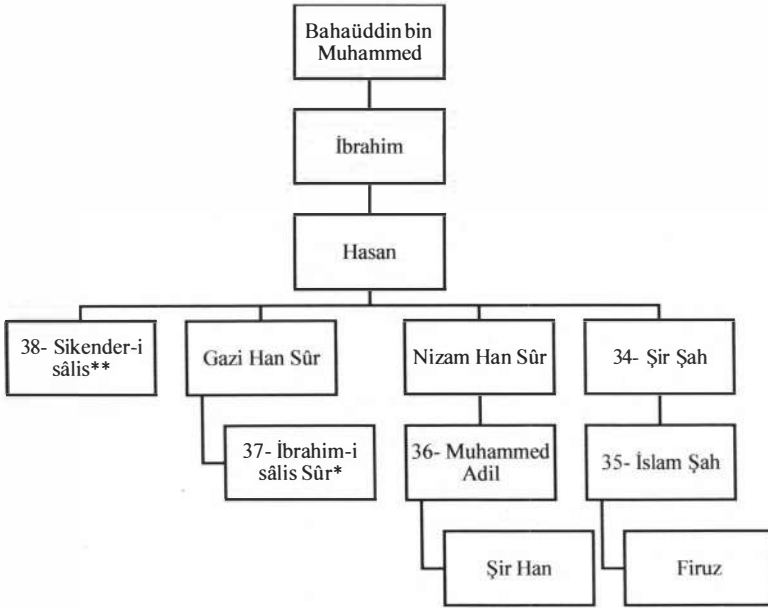
(Bu silsile 253. dipnota aittir.)

(469)

167. Afganlar (Afganiye-i Sûriye)

Miladi		Hicri
1540	Şir Şah Ferid	947
1545	İslam Şah ²⁶⁰	952
1553	Muhammed-i hâmis Adil Şah (Adlî)	960
1553	İbrahim-i sâlis Sûr	961
1555	Sikender Şah sâlis	962

[Hindistan İmparatorları müstevli oldu]

* / ** Münecimbaşî'na göre bunlar Şirşah'ın amcaoğullarıdır.

(470)

Hindistan Vilayâtında Teşekkül Eden Devletler

Muhammed bin Tuğluk Devleti, Telangana ile Dekken kıtasının aksam-ı sairesi dahi dâhil olmak üzere, tekmi Hindistan'ı câmi idi. Fakat daha Muhammed'in vefatından evvel en uzak olan vilayât ilan-ı istiklal etmeye başladılar ve hemen 9. asr-ı hicriyi müteakip memalikinin kısm-ı azamı o vilâ-

260 Münecimbaşî'na göre bunun ismi Celal Han olup cülusundan sonra Selim Han ve bilahare İslam Şah diye telkib edilmiştir.

yatta teşekkül eden yedi adet muhtelif hükümetle Hindu Racalarının yedine geçmiş oldu.

Miladi		Hicri
1202-1576	(1) Bengal Valileri ve Mülûku	599-984
1394-1500	(2) Cavnpur'da Mülûk-ü Şarkiye	796-905
1401-1530	(3) Malva Mülûku	804-937
1334-1587	(4) Keşmir Mülûku	735-995
1396-1572	(5) Gucerat Mülûku	799-980
1399-1600	(6) Handeş Mülûku (Farukîler)	801-1008
1347-1526	(7) Bahmaniye Mülûku (Mülûk-ü Kolbarga)	748-933

Bahmaniye Mülûku'nun hin-i inkırazında memleketleri atideki beş hane-dan beyinde taksim olunmuştur:

Miladi		Hicri
1491-1575	(8) İmadşahîler (Berar'da)	896-983
1491-1599	(9) Nizamşahîler (Ahmednagar'da)	896-1008
1492-1609	(10) Beridşahîler (Bidar'da)	897-1018
1489-1686	(11) Adilşahîler (Bicapur'da)	895-1097
1512-1687	(12) Kutubşahîler (Golkonda'da)	918-1098

Bâlâda ta'dâd olunan on iki hükümet Ekber Şah tarafından Hindistan İmparatorluğu'na ilhak ve Dekken Devletleri de Evrengzib tarafından istila edilmiştir.

(471)

168. Bengal Valileri ve Melikleri

Miladi 1202-1576 / Hicri 599-984

Hindistan'ın şarkında kâin Bengal kıtasının fatihi ve ilk valisi olan Muhammed Bahtiyar Halaî bu vilayetin makarr-ı hükümeti bulunan Lakhnauti civarında ancak bir küçük kıtayı teshir edebilmişti. 7. asr-ı hicri evâilinde Sonargaon ve Satgaon beldeleri İslam valilerine makar olup gerek bu iki şehir, gerek Lakhnauti şehrini muhtevi olan memlekete "Bengala" namı verilirdi. Firuzabad (Panduah) ise 850 (1446) senesinde, makarr-ı hükümet Lakhnautiye nakil olununcaya kadar, mezkûr üç vilayetin payitahtı kalmıştı. Bidayette Gaur namını taşıyan Lakhnauti şehri 972 (1564) senesine kadar payitaht kâlip bilahare Tanda şehri onun yerine kaim oldu. Bengal valileri bazen Bihar ve muvakkat olarak da Chittagong ve Orissa şehirlerine sahip olmuşlardı ve ancak Delhi mülûkunun zaafa duçar olmaları üzerine Bengal valileri ilan-ı

istiklal edip müteaddit sülaleler tesis-i hükümet ettiler. Hindistan İmparatoru Hümayun, 944 ile 946 seneleri arasında Bengal'i işgal etti ise de Hümayun, 946 (1539)'da Delhi Sultanları'nın Afganiye Şubesi'nden olan Şîr Şah tarafından mağlup edilince mumaileyh oraya kendi valilerini nasbetmiş, işte bu hal 960 (1553)'ta yeniden birtakım müstakil devletlerin teşekkülüne bâdî olmuştu. Mamafih 982 (1574)'de Bihar, Ekber Şah tarafından zapt edilmekle 984 (1576)'te Hindistan İmparatorları tek mil Bengal'e hâkim oldular.

﴿472﴾

Bengal Valileri

Miladi		Hicri
1202	Muhammed Bahtiyar Halacî ²⁶¹	599
1205	İzzeddin Muhammed Şiran	602
1208	Alaüddin Ali Merdan	605
1211	Gıyaseddin İvaz	608
1226	Nasirüddin Mahmud ²⁶²	624
1230	Alaüddin Canî	627
1230	Seyfüddin Aybek	627
1233	İzzeddin Tuğrul Togan Han	631
1245	Kamerüddin Timur Han Kıran	642
1247	İhtiyarüddin (Mugisüddin) Yusbeg	644
1258	Celaeddin Mesud Melik Canî	656
1259	İzzeddin Balaban	657
1260 ?	Muhammed Arslan Tatar Han	659?
?	Şîr Han	?
?	Emin Han	?
1278	Mugisüddin Tuğrul	677
1282	Nasirüddin Buğra Han ²⁶³	681
1291	Rükneddin Keykavus	691

261 Diğer kavle göre Muhammed Bahtiyar daha 590'da Lakhnauti şehrini zaptetti (Bartold tercümesi).

262 Nasirüddin Mahmud, Delhi sultanlarından İltutmış'ın oğlu olup 626 (1229)'da vefat etmiştir. Bunu müteakip Bilge Melik'in oğlu İltutmış'a karşı ilan-ı isyan ettikten sonra Bengal'i zaptetti. Fakat İltutmış 627 yahut 628'de Bilge Melik'i mağlup edip Alaüddin Canî'yi Bengal valisi nasbetti (Bartold tercümesi).

263 Bundan sonra sıra ile gelen valilerin altısı selatin-i Delhi'den Balaban hanedanına mensuptur. Müracaat, silsilename, s.464.

(473)

Miladi		Hicri
1302	Şemseddin Firuz Şah	702
1318	Şihabüddin Buğra Şah (Garbî Bengal)	718
1310	Gıyaseddin Bahadır Şah (Şarkî Bengal)	710
1319	Gıyaseddin Bahadır Şah (Bütün Bengal)	719
1323-1325	Nasırüddin (Lakhnauti)	723-726
1324-1330	Bahadır Şah (defa-i sâniye) Behram Şah ile birlikte (Şarkî Bengal)	725-731
1330-1338	Behram Şah (münferiden)	731-739
1325-1339	Kadr Han (Lakhnauti)	726-740
1323-1339	İzzeddin Azimülmülk (Satgaon)	724-740

(474)

Bengal Melikleri (Müstakil Melikler)**Miladi 1338-1576 / Hicri 739-984**

Miladi		Hicri
1338-1349	Fahreddin Mübarekşah ²⁶⁴ (Şarkî Bengal)	739-750
1349-1352	İhtiyarüddin Gazi Şah (Şarkî Bengal)	750-753
1339-1345	Alaüddin Ali Şah (Garbî Bengal)	740-746

İlyas Şahiler

Miladi		Hicri
1339-1345	Şemseddin İlyas Şah (müddei-i saltanat olarak garbî Bengal'de)	740-746
1345	Şemseddin İlyas Şah (Garbî Bengal'de)	746
1353-1358	Şemseddin İlyas Şah (Bütün Bengal'de)	753-759
1358-1389	Sikender Şah-ı evvel bin İlyas	759-792
1389	Gıyaseddin Azim Şah bin Sikender (772'de mütagallib olarak)	792
1396	Seyfüddin Hamza bin Azim	799
1406	Şemseddin bin Hamza	809

²⁶⁴ Namuna 737 tarihli sikke vardır (Bartold).

Raca Ganesa Hanedanı

Miladi		Hicri
1409	Şihabüddin Bayezid Şah (Raca Ganesa ile müştereken)	812
1414	Celaledin Muhammed Şah bin Raca Ganesa	817
1431	Şemseddin Ahmed Şah bin Muhammed	835

İlyas Şahîler (Defa-i Sâniye)

Miladi		Hicri
1442	Nasırüddin bin Mahmud Şah-ı evvel	846
1459	Rükneddin Barbek Şah bin Mahmud-u evvel	864
1474	Şemseddin Yusuf Şah bin Barbek	879
1481	Sikender Şah-ı sâni bin Yusuf	886
1481	Celaledin Feth Şah bin Mahmud-u evvel	886

(475)

Habeşî Melikleri²⁶⁵

Miladi		Hicri
1486	Sultan Şahzade Barbek	892
1486	Seyfüddin Firuz Şah-ı evvel	892
1489	Nasırüddin Mahmud Şah-ı sâni bin Feth Şah (İlyas Hanedanından)	895
1490	Şemseddin Ebü'n-Nasır Muzaffer Şah	896

Hüseyin Şahîler

Miladi		Hicri
1493	Alaüddin Hüseyin Şah	899
1519	Nasırüddin Nusret Şah bin Hüseyin	925
1532	Alaüddin Firuz Şah-ı sâni bin Nusret	939
1532-1537	Gıyaseddin Mahmud Şah-ı sâlis bin Hüseyin (932 (1526)'de kısmen hükümler idi)	939-944

[Hümayun Şah müstevli oldu]

²⁶⁵ Bir tavaşi olan Şahzade Barbek müstesna olmak üzere, diğerleri İlyas Şah hanedanından Rükneddin Barbek Şah'ın Habeş'ten getirdiği maiyet-i askeri ümerasından bulunmakla bunlara Habeşî Melikleri namı verilmiştir.

Muhammed Sûr Hanedanı

Miladi		Hicri
1553	Şemseddin Muhammed Sûr Gazi Şah	960
1555	Bahadır Şah (Hızır) bin Muhammed Sûr	962
1560	Gıyaseddin Celal Şah bin Muhammed Sûr	968
1563	(Celal Şah'ın oğlu)	971

Süleyman Kereranî Hanedanı²⁶⁶

Miladi		Hicri
1563	Süleyman Han Kereranî (Bihar ve Bengal'de)	971
1572	Bayezid Şah bin Süleyman	980
1572-1576	Davud Şah bin Süleyman	980-984

[Ekber Şah müstevli oldu]

(476)

169. Cavnpur'da Mülûk-ü Şarkîye

Miladi 1394-1500 / Hicri 796-905

Delhi Sultanlarının Tuğlukiye Şubesi'nden Mahmud Şah-ı sâni'nin veziri Hoca Cihan daha pek genç olan hükümdarı nezdinden firar ederek Cavnpur'da müstakil bir hükümet tesis etti²⁶⁷. Burada gerek kendisi gerek vârisleri bir müddet Bihar, Oudh, Kannauj ve Baraich üzerine fevkaalede bir ihtişamla icra-i hükümet ve saltanat ettiler ki bu da bıraktıkları âbidat-ı âliye ve nefise ile müeyyedir. Cavnpur Mülûku, Delhi'yi iki kere muhasara edip eski efendileri ve komşuları olan Malva Mülûku ile muharebe dahi ettiler. Cavnpur'u son hükümdar olan Hüseyin Şah'ın elinden 894 (1488)'te Mülûk-ü Lûdî'den Behlül alarak kendi oğlu Barbek Şah'a ikta etmiştir. Bu hadiseden dolayı firar etmiş olan Hüseyin istirdat-ı hükümet için Sikender bin Behlül ile icra ettiği harpte Benares civarında mağlup olarak Bengal Mülûku Alaüddin Hüseyin Şah'ın nezdine iltica etmiş ise de burada Sikender tarafından 900 (1495) tarihlerinde tutularak hapsedilmiş ve 905'te orada vefat etmiş olmakla Mülûk-ü Şarkîye hükümeti münkariz olmuştur.

266 Hoca Nimetullah *Tarih-i Hancihani*'de ve Müneccimbaşı *Camiü'd-Düvel*'de bu devletin ilk hükümdarı olarak Tac Han Kereranî'yi yâd ediyorlar. Müneccimbaşı iptida-i hükümetlerini 960 olmak üzere kaydedip biraderi olan Süleyman'ın onu istihlaf ettiğini ve Davud Şah zamanında vuku bulan inkırazlarını 980'de gösteriyor.

267 Müneccimbaşı ise Hoca Cihan'ın Muhammed Şah-ı sâni tarafından Sultan unvanıyla oraya gönderildiğini söylüyor.

Miladi		Hicri
1394	Hoca Cihan ²⁶⁸	796
1399	Mübarek Şah (Hoca Cihan'ın evlatlığı)	802
1400	Şemseddin İbrahim Şah Şarkî bin Mübarek	803
1440	Mahmud Şah bin İbrahim	844
1456	Muhammed Şah bin Mahmud Şah (pederiyle müştereken)	861
1458-1500	Hüseyin Şah bin Mahmud (Bengal'e firar 894, esareti 900, vefatı 905)	863-905

[Delhi Sultanları müstevli oldu]

﴿477﴾

170. Malva Mülûku

Miladi 1401-1530 / Hicri 804-937

Kadim Racput hükümetleri beyninde İslam istilasına karşı en uzun müddet mukavemet eden Malva olmuştur. Malva kadim Hindu devletlerinin en şerefli olmakla iftihar ederdi ve payitahtı olan Ujjain tahsil-i ulum ve fûnun için bir merkez olmuştur. Mütemadi bir sarf-ı mesai neticesinde ancak üç asır sonra Delhi sultanı Balaban zamanında Malva İslamlar tarafından taht-ı idareye alınabilmişti. Malva'nın hudud-u tabiisi olarak cenuben Narbada, şimalen Chambal ve garben ve şarken de Gucerat ve Bandalkhand bulunuyordu. Mamafih Malva'nın Halacî Mülûku zamanında Hoshangabad dâhil olduğu halde, Ajmer, Rantambhor ve Achalpur hatta Chitor dahi bazen Malva'ya vergi vermeye mecbur olmuşlardı. Malva Mülûkunun Gûriye Şubesi'nden Hoşeng tarafından tesis olunan Mandu nam İslamî payitaht etrafı uçurumlarla muhat, vâsi ve mürtefi bir ova üzerinde vaki olup saraylarının ve camilerinin azamet ve nefasetiyle temeyyüz ederdi.

Malva'da yekdiğerini müteakip iki devlet hükûmran oldu. Birincisi Gûriye Şubesi'dir ki Delhi sultanının valisi olan Dilaver Han Gûrî ratafindan müesses olup kendisinden başka oğlu ve torunundan ibaret kalmıştır. İkinci devlet ise Dilaver Han'ın hafidinin veziri olan Mahmud Halacî tarafından teşkil edilmiştir ki bu da Halacî Şubesi'dir. Malva hükûmdarları, hemcivar olan Gucerat mülûkuyla daimi bir surette hal-i harpte bulundular. Nihayet Gucerat Mülûku, Malva'yı 937 (1530)'de ilhak etmekle Malva Devleti münkariz olmuştur. Halacîler muharip bir millet idi. Orduları Malva'dan Delhi kapılarına ve cenuben Bidar'a kadar gittikleri gibi, Chitor ve Chanderi Racparıyla layenkati muhâsemeye bulunmuşlardır.

268 Abdül-Huneyn'in *Tarih-i Gucerat*'ına atfen Müneccimbaş Hoca Cihan'ın nam-ı diğer Hoca Server olduğunu söylüyor.

(1) Gûriye Şubesi

Miladi		Hicri
1401	Dilaver Han Gûri ²⁶⁹	804
1405	Hoşeng (Alp Han) bin Dilaver	808
1435	Muhammed Gaznîn Han bin Hoşeng	838

(478)

(2) Halacî Şubesi

Miladi		Hicri
1435	Mahmud Şah-ı evvel Halacî	839
1475	Gıyaseddin Şah bin Mahmud Şah	880
1500	Nasır Şah bin Gıyas	906
1510-1530	Mahmud-u sâni bin Nasır ²⁷⁰	916-937

[Gucerat Mülûku müstevli oldu]

(479)

171. Keşmir Mülûku

Miladi 1334-1587 / Hicri 735-995

Keşmir²⁷¹ memleketi şimalen ve şarken Çin, garben Afganistan ve cenuben Hindistan ile muhat dağlık arazide vakidir. Münecimbaşı bu kıtanın ehl-i İslam tarafından 654 tarihinde istila edildiğini ve ilk fatihin Sultan Nasırüddin bin Sultan Şemseddin zamanında Zeyneddin Hasan namında bir zat olduğunu söylüyor. Tetkikat-ı ahireye nazaran²⁷² Zulkadir Han namında birinin kumandasında 706 (1306)'da şimalden gelen bir istila ordusu Keşmir'i tahrir ettikten sonra avdetle soğuktan mahvolmuş fakat bu sefer bir Afganlı olduğu zannedilen Şah Mir Sevati namında bir Müslüman sergüzeştçinin Keşmir tahtını zapt etmesini müntec olmuştur. İşte bu zat Şemsülazam namıyla 735 (1334)'te Keşmir'de İslam hâkimiyetini tesis etmiştir. Sikender Şah'ın 788-813 (1386-1410) seneleri içinde devam eden hükümetinde putperestler şiddetle takip ve sanemhaneleri tahrir edilmiştir ki bundan dolayı kendisine "putşiken" lakabı verilir.

269 Münecimbaşı *Tarih-i Guccerat'a* atfen Dilaver Han'ın iptida-i hükümeti 796 olduğunu söylüyor.

270 Münecimbaşı Mahmud-u sâni'nin vefatından sonra bunun ümerasından olan Mallu Han icra-i hükümete başlayarak 949 tarihinde Şir Şah Afganî tarafından Malva istila edilerek Devlet-i Halacî'nin münkariz olduğunu söylüyor. Mamafih bu istiladan sonra Şir Şah kendi ümerasından ve Afganiye'den Şecaat Han ve badehu oğlu Baz Bahadır Han'a Malva'yı iktâ edip her ikisi yirmi sene icra-i hükümet ettikten sonra Ekber Şah'ın 968'de suret-i kat'iyye burayı memalike ilhak ettiğini de ilave ediyor.

271 کشمیر (Keşmir) fetha-i kefle telaffuz olunur. کاشمیر (Kâşmir) lafzından muhaffef olduğu mervidir. Arapça kitabelerde bazen قشمیر (Qashmîr) suretinde de görülür.

272 Leiden'de intişar etmekte olan *Muhit-i İslam*'da Longworth Dames'in "Kashmir" hakkında makalesi.

Fakat 822-872 (1419-1467) senelerinde hükümet eden Zeynelabidin bilakis put-perestlere karşı bir müsamaha ve mülayemet politikası takip etmiştir.

Hariçten gelen ve Şii olan Çaklar Keşmir’de büyük bir nüfuza sahip olarak sülale-i aslıyenin son hükümdarlarının yerine kaim olmuşlardır. İşte bunlardan Gazi Han Çak hükümdar namından başka tek mil hakimiyeti ihraz etmişti. Hüseyin Şah, Muhammed Ali ve Yusuf sikkelerinde “padişah” unvanını isti’mal ederek Hindistan İmparatorlarına rekabet etmek istemişler ve fakat selefleri gibi “sultan” unvanını almamışlardır. Kaşgar aile-i hükümdariyesinden Haydar Şah Duğlat ki kiyaseti ve müverrihlikte maruftur ve Haydar Mirza namıyla tevsim edilir, Hümayun Şah’ı Keşmir’in fethine teşvik ettikten sonra ordusuyla oraya gelerek Keşmir’de hükümdar olmuş ve 958 (1551) senesinde katlolununcaya kadar burada kalmıştır. Çaklar 480 Ekber Şah’ın Keşmir’i istilasına kadar payidar olmuşlardır. Her ne kadar son hükümdar olan Yusuf Şah’ın oğlu Yakub Han bu istilaya mukavemet-i şedidede bulunmuş ise de mağlup olarak bu suretle Keşmir hükümeti artık 995 (1587)’te Hindistan İmparatorluğu’nun bir vilayeti olmuştur. Keşmir hükümdarlarının atide munderiç esami cetveli Lane-Poole’un Londra Müzesi’nin Hindistan’da İslam Devletleri meskûkâtı katalogundan mehûzdur²⁷³.

Miladi		Hicri
1334	Şems Şah Mir	735
1337	Cemşid bin Şems Şah	738
1339	Alaüddin Ali Şir	740
1352	Şihabüddin	753

273 Münecimbaş *Camiü'd-Düvel*'de, Keşmir’de hükümdarlık dahi etmiş olan Mirza Haydar’ın *Tarih-i Reşidî* unvanıyla tarih-i umumisine istinaden hükümdaran sırasını ber-vech-i ati derç ediyor: Birinci hükümdarı Şemseddin diye yâd ettikten sonra Alaüddin bin Şemseddin’i ikinci, Kutbüddin bin Alaüddin’i üçüncü, Zeynelabidin bin Sekender’i beşinci olarak gösterip bununla “hükkâm-ı Keşmir” tabakasının hitam bulunduğunu söylüyor. Bundan sonra da Şahan Keşmir namıyla altıncı hükümdar olarak Muhammed Şah’ı bilkayıt bunun zamanında Çakların nevahi-i Keşmir’i istila ettiklerini, ve yedinci hükümdar olarak Muhammed’in oğlu İsmail Şah’ı ve bundan sonra İsmail Şah’ın akrabasından Tarek Şah’ı ve badehu 947’de Hindistan İmparatoru Hümayun Şah tarafından Kaşgar hâkimi Haydar Mirza izam olunarak Keşmir’i zapt ile bunun dokuzuncu olmak üzere hükümet ettiğini, ve Mirza Haydar’ın 958’de maktul düşmesiyle yerine Çaklardan Gazi Han kaim olmuş ve bundan sonra da Yusuf Çak bin Ali Çak geçmiş ve bununla 993’te Keşmir’in Ekber Şah tarafından zaptıyla Şâhân-ı Keşmir tabakasının da münkariz olduğunu beyan ediyor.

Bartold Rusça tercümesinin notunda Haydar Razi’ye atfen Keşmir’in ilk İslam hükümdarı 747’de vefat eden Şemseddin olduğunu, bundan sonra 747’de Şihabüddin bin Şemseddin, 781’de Kutbüddin bin Şemseddin, 796’da Sultan Sikender bin Kutbüddin, 820’de Sultan Ali Şah bin Sikender ve 826-877’de Sultan Şah Han Zeynelabidin bin Sikender’in geldiklerini ve bundan sonra ta Mirza Haydar’ın 947 (1540)’de vuku bulan fethine kadar Keşmir’de müstakil hükümdarların bulunmadığını yazıyor. Bu notta görülen Haydar Razi’nin Mirza Haydar namıyla maruf olan Muhammed Haydar bin Muhammed Hüseyin Gürkan olduğunu British Museum kütüphanesinde mevcut eserinden müsteban olur.

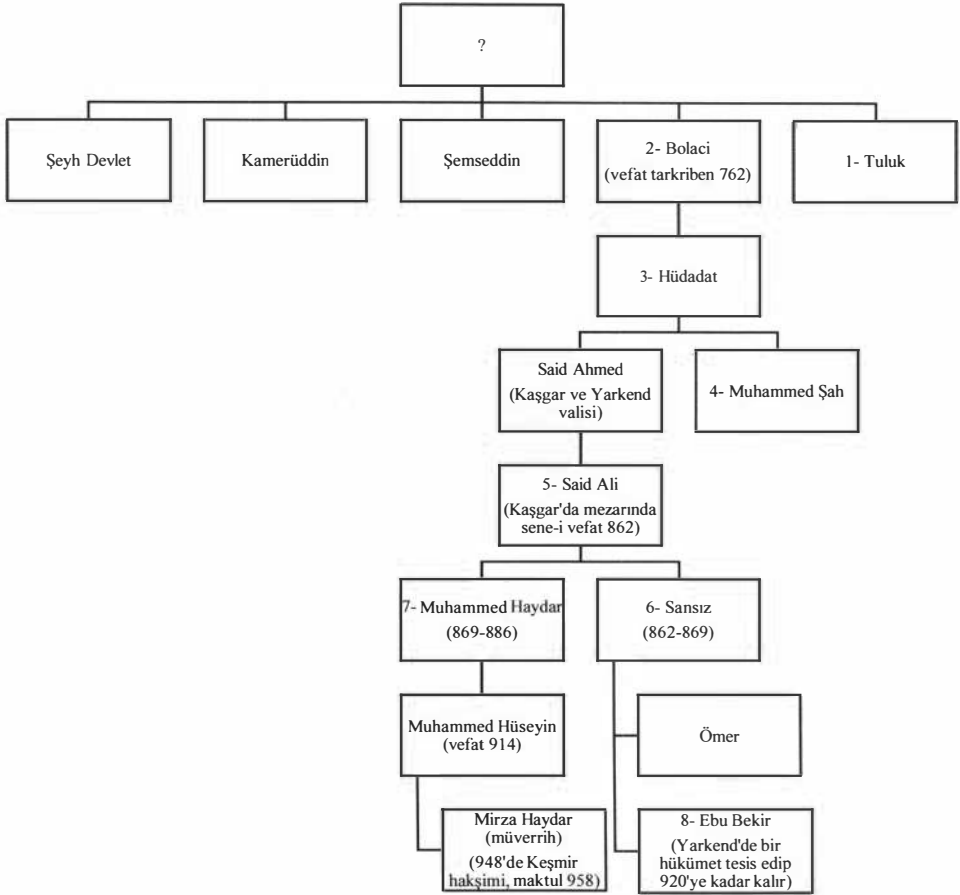
(481)

Miladi		Hicri
1370	Kutbüddin	772
1386	Sikender Şah (Putşiken)	788
1410	Emir Han Ali Şah bin Sikender	813
1417	Zeynelabidin	820
1467	Haydar Şah Hacı Han	872
1469	Hasan Şah bin Haydar Şah	874
1481	Muhammed Şah bin Hasan Şah (defa-i evveli)	886
1483	Feth Şah (defa-i evveli)	888
1492	Muhammed Şah (defa-i sâniye)	898
1513	Feth Şah (defa-i sâniye)	919
1514	Muhammed Şah (defa-i sâlise)	920
1517	Feth Şah (defa-i sâlise)	923
1520	Muhammed Şah (defa-i râbi)	926
1527	Nazuk Şah (defa-i evveli)	934
1530	Muhammed Şah (defa-i hâmis)	937
1537	Nazuk Şah (defa-i sâniye)	944
1541	Mirza Haydar Duğlat ²⁷⁴ (Hümayun'un valisi, vefat 958)	948
1552	İbrahim	960
1555	İsmail	963
1556	Habib	964
1562	Nasırüddin Hüseyin Şah Çak	970
1578-1587	Yusuf Şah Çak	986-995

[Ekber padişah Müstevli oldu]

274 Mirza Haydar vesilesiyle Kaşgar hükümdarlarına dair şu notu ilave etmeyi münasip gördük: Duğlat yahut Duklat aslen bir Moğol kabilesinin ismi olup Reşidüddin'in *Camiü't-Tevarih*'ine göre bu kabilenin nesli Cengiz'in cedd-i ekberinin biraderi olan Budencer Duklan'dan gelir. Bu hanedandan olan Mirza Haydar'ın telifkerdesi *Tarih-i Reşidî* de Kaşgar'da ilk ulus beyi olarak Tuluk ve ikincisi olarak kardeşi Bolaci yâd ediliyor. Atideki silsilenameyi *Tarih-i Reşidî*'yi dahi nazar-ı dikkate alan Münecimbaşı'nın *Camiü'd-Düvel*'indeki ve Leiden'de neşrolunmakta olan Muhit-i İslam'da munderiç Bartold'un "Haidar Mirza Dughlat" kelimelerindeki izahata istinaden ter-tip ettik.

Çağatay hanlardan Said Han 920 (1514)'de Ebu Bekir'i memleketinden kaçırdığından bununla Türkistan Çini de Duğlat hanedanı hâkimiyeti münkarız olup hükümet Çağatay Hanlara intikal etmiştir.

Bu tablo 274. dipnot'a aittir.

﴿482﴾

172. Gucerat Mülûku

Miladi 1396-1572 / Hicri 799-980

Gucerat'ın İslam hâkimiyetini kabulde gösterdiği mukavemet-i medide, mevkinin sabû'l-mürur olması sayesinde idi. Zira memleket-i mezkûre büyük çöl ile Vindhya ve Aravali silsilelerini yekdiğerine rabt eden cibalin arkasında vaki olup buranın karadan istilasî müşkül ve yalnız denizden mümkün idi. Binaenaleyh Gucerat ancak yedinci asr-i hicrinin evâhîrine ﴿483﴾ doğru Delhi Sultanı Alaüddin'in zamanında bir İslam vilayeti olabilmiştir. Sekizinci asrın evâhîrinde her ne kadar yine kesb-i istiklal ettiyse de bu defa valiler artık Hindu olmayıp İslam'dan idiler. İhtida etmiş bir Racput'un oğlu olan ve bilâhare Muzaffer Şah namını alan Zafer Han 794'te Gucerat valisi nasbolunarak

799 (1396)'da istiklalini ilan etti. Mumaileyh o zaman kendisine düşman olan birtakım Racput Racalarıyla Bihil kabâil-i vahşiyesi tarafından ihata olunmuş ve ancak dağlar ile deniz arasında sıkışmış dar bir ülkeye sahip bulunuyordu. Mamafih sahildeki arazisi Sûrat'a kadar imtidad etmek üzere pek vâsi idi. Muzaffer Şah az bir zaman zarfında memleketini İdar ve Diu şehirlerinin fet-hiyle tevsi ve Jhalor şehrini gâret etti, hatta 810 (1407)'da bir müddet için Malva'yı bile zaptetti. Mumaileyh'in halefi olan Ahmed Şah-ı evvel 814 (1411)'te kadim Aşaval kıtası üzerine Ahmedabad'ı tesis edip birçok mebânî-i nefise ile tezyin etti. Burası Gucerat Devleti'nin ve bilahare Hindistan İmparatorluğu vilayetinin payitahtı oldu. El'an mühim bir şehirdir. Mahmud Şah-ı evvel ise hanedanın bir ananesi hükmüne girmiş olan Malva ve Handeş muharebatına devam ettikten başka Katyavar dâhilinde vaki Junagarh ve Champanir meva-ki-i müstahkemesi zamime-i memalik kıldı. Fazla olarak adalardaki korsan-ları tenkil ve tedip etmek ve Portekizlere hücum etmek maksadıyla bir büyük donanmaya dahi malik idi. Malva fatihi Bahadır Şah Portekizlere Diu'da bir ticaretgâh inşası hakkını vermiş iken onların elinde telef oldu. Gucerat Devle-ti son senelerinde fitne-engiz birtakım kişizadelerin ihtirasatıyla sarsılmış ve hükümdarları adi birer bazıce hükmüne girmişlerdi. İşte bu hal Ekber'in 980 (1572)'de vukua gelen fethine kadar devam etmişti ki mumaileyh harap bir halde bulduğu bu memleketi imar ile hal-i kadimine irca etmiştir.

(484)

Gucerat Mülûku

Miladi		Hicri
1396	Muzaffer Şah-ı evvel Zafer Han ²⁷⁵	799
1411	Ahmed Şah-ı evvel	814
1443	Muhammed Kerim Şah	846
1451	Kutbüddin	855
1458	Davud Şah	863
1458	Mahmud Şah-ı evvel Baykara	863
1511	Muzaffer Şah-ı sâni	917
1525	Sikender Şah	932

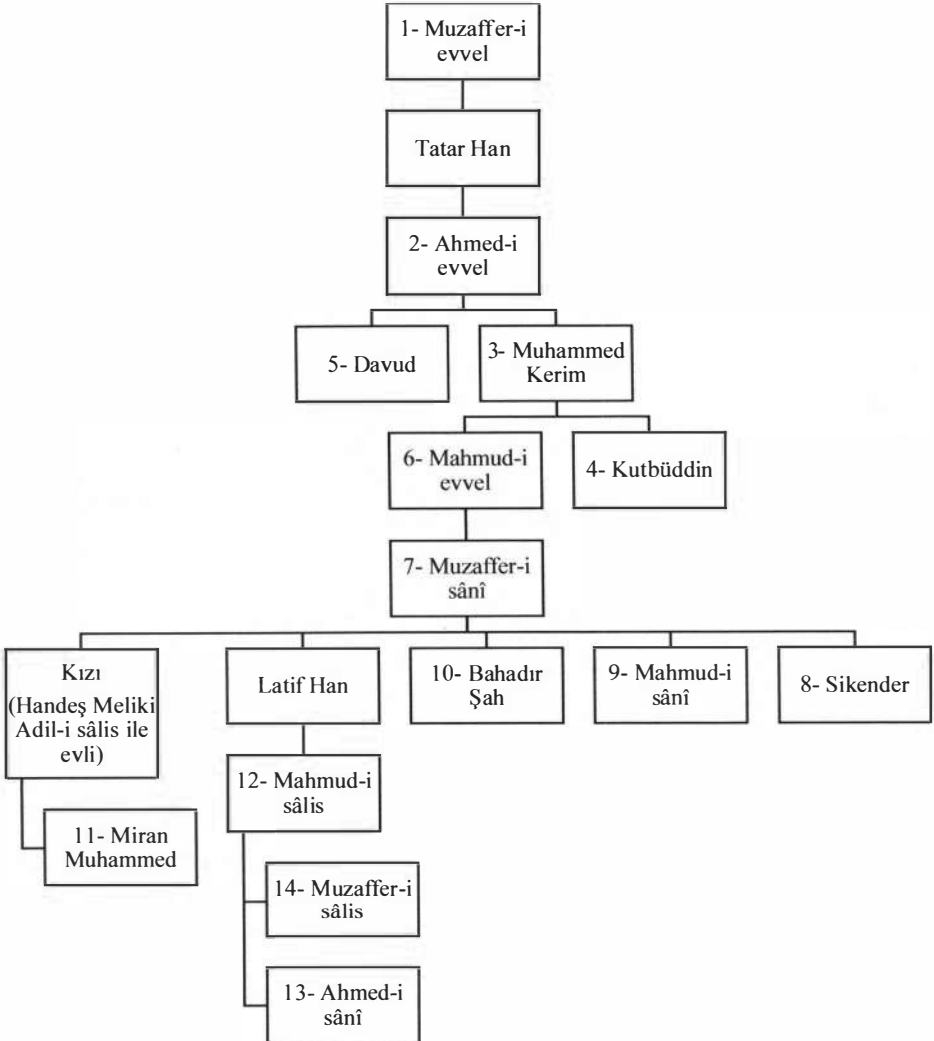
275 Müneccimbaşî *Camiü'd-Düvel*'de Abdü'l-Huneyn'in *Tarih-i Gucerat*'ına atfen gösterdiği hükümdaran sırasında ve senelerinde tehalüfler vardır: Ezcümle birinci hükümdar olan Muzaffer Şah'ın 806'da kendi ihtiyarıyla hükümeti oğlu Muhammed Şah'a terk edip fakat bunun aynı senede vefatıyla defa-i sâniyede cülus ettiğini ve 814'te vefat etmesiyle yerine hafidi Nasrüddin Ahmed'in kaim olduğunu, bunun yerine de 838'de Gıyaseddin Muhammed bin Ahmed Şah'ın geçtiğini, bunun da 854'te vefatında büyük oğlu Sultan Kutbüddin'in geldiğini ve 861 Recep (1457 Mayıs)'te vefat ettiğini beyan ediyor. Aynı eserde Muzaffer Şah'tan sonra oğlu Latif Şah gelip ve fakat birkaç gün sonra Sultan Bahadır'ın hemşirezadesi Mahmud Şah'ın calis olduğu ve bunu da Ahmed bin Mahmud'un istihlaf ettiği ve nihayet Mahmud'un oğlu olduğu zannedilen Muhammed Muzaffer Şah iclas edilerek 979'da Celaleddin Ekber Padişah tarafından Gucerat'ın zaptı üzerine bu hükümetin münkariz olduğu münderiçtir.

1525	Nasır Han Mahmud-u sâni	932
1526	Bahadır Şah (Portekizliler tarafından Diu'da itlaf edildi)	932
1537	Miran Muhammed Şah Farukî (Handeş Hanedanından)	943
1537	Mahmud Şah-ı sâlis	944
1553	Ahmed Şah-ı sâni	961
1561-1572	Muzaffer Şah-ı sâlis Habib	969-980

[Ekber Padişah müstevli oldu]

﴿485﴾

Gucerat Mülûku

(486)

173. Handeş Mülûku (Farukîler)**Miladi 1399-1600 / Hicri 801-1008**

Handeş kıtası Gucerat'ın garbında vaki olup Raca Ahmed yahut Melik Raca bin Han Cihan Farukî'ye, burası Tuğlukiye'den Firuz tarafından ikta edilmiş ve bilahare vali olmuştur. Bu aile, kendilerinin Hulefa-i Râşidîn'den Ömer el-Faruk neslinden olduğunu iddia ederdi. İşte bundan dolayı bu sülaleyye "Farukiye" namı da verilir. Tuğlukiye'den Firuz'un vefatıyla Tuğlukiye saltanatının 790 (1388)'da inkıraza meyletmesi üzerine Nasır Han bin Melik Raca 801 (1399)'de resmen istiklalini ilan etmiş ve Asirgarh'ı bir Hindu reisinden aldıktan sonra taşıdığı han unvanına nispeten memleketine Handeş namını vermiştir ki "hanlar memleketi" demektir. Nasır Han karâbet-i sıhriye ile Gucerat mülûkuna da mensup olup bunların ülkesiyle Handeş arasında yalnız ormanlardan ibaret kuşak gibi bir hatt-ı fasıl vardı. Nasır, Asirgarh kalesinin civarında da Burhanpur şehrini patiyaht olarak tesis etmiştir. Mamafih Handeş, Farukiye sülalesinin idaresi altında hiçbir vakit hakiki bir istiklale malik olmayıp kâh Gucerat'ın kâh Malva'nın haracgüzarı kalmıştı. Asirgarh'ın altı aylık bir muhasaradan sonra 1008 (1600)'de sükutu üzerine tekmil Handeş, Ekber Padişah'ın memalikine ilhak edildi. Son hükümdar olan Bahadır Han ise Lahor'da mahpus iken 1033 (1623)'te vefat etmiştir.

Miladi		Hicri
1370	Melik Raca bin Han Cihan Farukî	772
1399	Nasır Han bin Melik Raca	801
1437	Miran adil Han-ı evvel bin Nasır	841
1441	Miran Mübarek-i evvel bin Miran Adil-i evvel	844
1457	Adil Han-i sâni bin Miran Mübarek-i evvel ²⁷⁶	861
1492	Davud Han bin Adil-i sâni	898

(487)

Miladi		Hicri
1508	Adil Han-ı sâlis (Davud'un amcazadesi)	914
1520	Miran Muhammed Şah-ı evvel bin Adil-i sâlis	926
1536	Miran Mübarek Şah-ı sâni bin Adil-i sâlis	942
1566	Miran Muhammed-i sâni bin Miran Mübarek-i sâni	974
1576	Raca Ali Han bin Miran Mübarek-i sâni	984
1596-1623	Bahadır Şah bin Raca Ali (Mahpusen vefat 1033)	1005-1008

[Hindistan İmparatorları müstevli oldu]

276 Adil-i sâninin ismi "Ayna" yahut "Gani" idi.

(488)

Dekken Hükümetleri

174. Behmeniye Mülûku (Mülûk-ü Kolbarga)

Miladi 1347-1526 / Hicri 748-933

Dekken kıtasının nısfı ehl-i İslam tarafından ilk defa olarak Delhi sultanı olan Halacî'den Alaüddin Muhammed Şah vasıtasıyla feth olunmuştu. Mu-maileyh daha calıs olmadan evvel ve henüz Bengal valisi iken 693 (1294)'te Devagiri ve Elichpur şehirlerini zapt ederek Satpura dağlarının cenubunda yeni bir vilayet tesis etti. Devagiri o zaman bir vergi vermekle mükellef idi. Buranın İslamlar tarafından suret-i kat'iyede fethi (708) 1308'de vuku bulmuş-tur. Muhammed bin Tuğluk tarafından Telangana'nın 722 (1322)'de istilasıyla Dekken vilayeti tevessü etti. Bilahare Devletabad namını alan Devagiri bir müddet için memleketin payitahtı ittihaz edilmişti. Muhammed'in eyyam-ı saltanatını sarsan birçok şûrişler içinde daha henüz tanzim edilen Dekken vi-layetinde serzede-i zuhur olan isyan, kesb-i istiklal için diğerlerine ön ayak oldu. 748 (1347)'den itibaren ve tahminen iki asır müddetle Kolbarga Waran-gal ve Bidar'da hükümrân olan Mülûk-ü Behmeniye, Kistna nehrinin yukarı-sına müsadif olan Dekken kıtasının nısfı üzerine de hâkimiyetlerini muhafaza ediyorlardı. Behmeniye'nin müessisi Hasan Gangu (yahut Kanku) isminde bir Afgan olup Delhi'de bir Brahman'ın hizmetinde bulunuyordu. Sultan Tuğ-lukiye zamanında kendisine "Zafer Han" unvanı verilmişti. Fakat Dekken'de Muhammed bin Tuğlûk aleyhine tertip olunan kıyam patlak verince Hasan, asilerin başına geçerek hükümetin askerini memleket haricine tard ve Ala-üddin Hasan Gangu Behmeni²⁷⁷ namıyla Kolbarga'da tahta kuûd etti. Bunun sahip olduğu memalik şimalen Berar, şarken Telangana kıtaları ve cenuben ve garben dahi Kistna nehri ve deniz ile mahdud idi. Memalik-i mezkûre Su-rat'ın cenubunda vaki olup bugünkü Mumbai eyaletinin ve Nizam ülkesinin kısım-ı (489) azamını camî bulunurdu. Bundan başka Telangana ve Vijaya-nagar racaları da ara sıra kendisine arz-ı itaate mecbur oluyordular. Alaüd-din Ahmed-i sâni zamanında Konkan teshir olunarak hemcivar olan Handeş ve Gucerat Mülûku mağlup edildiler. Muhammed Şah-ı sâni'nin ordusu 876 (1471)'da Orissa'ya kadar ilerleyip Konjeveram şehrini zapt ve cenup tarafın-da bulunan Belgaon Racasına karşı muharebe etti. Bu suretle Behmenîlerin hâkimiyeti bir denizden öbür denize kadar tevessü ederek Meysur'un (My-sore) şimalinde vaki Dekken kıtasının hemen tekmlilini ihata ediyordu. Bu tevessü-i memalik yeni bir taksim-i vilayati icap ettirmiş ise de bu keyfiyet memleketi inhilale sürükledi. İşte Muhammed Şah-ı sâni'nin serdarı olan ve daima ihraz-ı muvaffakiyetle iştihar eden Yusuf Adil Şah, Bicapur vilayetinde ilan-ı istiklal etti. Nizamülmülk, Cüneyir'in iftirakını hazırladı. İmadülmülk, Berar meliki olarak calıs oldu. Bu vilayetin bu suretle ziyâ'ı ise diğerlerinin

277 Müneccimbaşı *Camiü'd-Düvel*'de *Uyûnü't-Tevarih*'e atfen Hasan Gangu kendisini Mülûk-ü Fars'tan Behmen bin İsfendiyar neslinden geldiğini iddia ettiğinden Beh-menî unvanını aldığını zikrediyor.

de süratle kesb-i istiklal etmelerini ve nihayet devlet-i mezkûrenin külliye muntafi olmasına mucip oldu. Berar'da İmadşahîler, Ahmednagar'da Nizamşahîler, Bidar'da Beridşahîler, Bicapur'da Adilşahîler ve Golkonda'da Kutubşahîler, Devlet-i Behmeniye'yi beyhullerinde mukaseme ettiler.

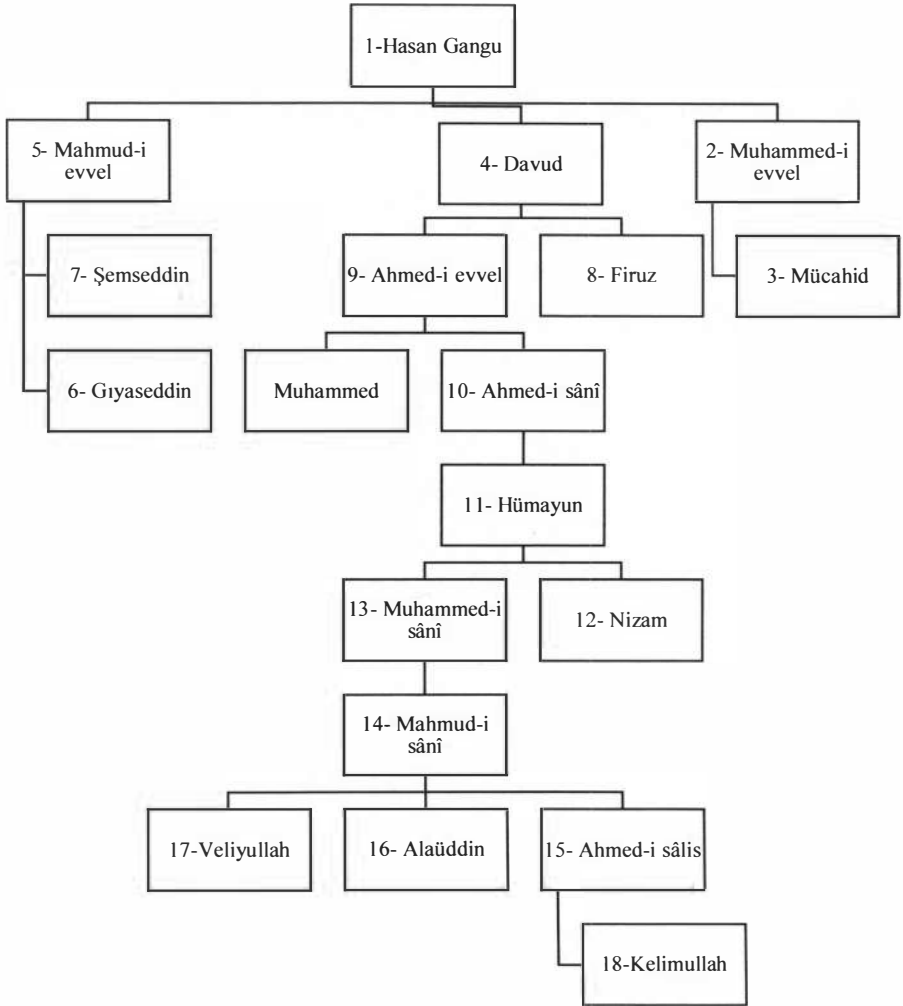
Miladi		Hicri
1347	Hasan Gangu Alaüddin Zafer Han	748
1358	Muhammed Şah-ı evvel ²⁷⁸	759
1375	Mücahid Şah	776
1378	Davud Şah	780
1378	Mahmud Şah-ı evvel	780
1397	Gıyaseddin	799
1397	Şemseddin	799
1397	Taceddin Firuz Şah	800
1422	Ahmed Şah-ı evvel	825
1435	Alaüddin Ahmed Şah-ı sâni	838
1457	Alaüddin Hümayun Şah	862

(490)

Miladi		Hicri
1461	Nizam Şah	865
1463	Muhammed Şah-ı sâni	867
1482	Mahmud Şah-ı sâni	887
1518	Ahmed Şah-ı sâlis	924
1520	Alaüddin Şah	927
1522	Veliyullah Şah	929
1525-1526	Kelimullah Şah	932-933

[Dekken'de teşekkül eden beş devlet müstevli oldu]

278 Münecimbaşı *Camiü'd-Düvel*'de Behmenî hükümdarlarının esamisini bu cetvele mutabık olarak gösteriyor. Ancak tarih-i cülusları ve silsilenamedeki tertip tehalüf etmektedir.

﴿491﴾

175. İmadşahîler (Berar'da)

Miladi 1491-1575 / Hicri 896-983

Behmenî memalikinin hin-i mukasemesinde Berar'da tesis-i hükümet eden Fethullah İmadülmülk aslen bir Brahman olup Ahmed Şah-ı evvel Behmenî'nin Vijayanagar'a karşı icra ettiği bir seferde onun eline esir düşmüş ve din-i İslam'da terbiye edilmişti. Bir müddet Behmenîlerin Berar valisi maiyetinde hizmet ettikten sonra valilerden Nizamülmülk'ün Ahmednagar'da ve Yusuf Adil Han'ın Bicapur'da ilan-ı istiklallerine imtisalen 896 (1491)'da kendisi de Berar'da kesb-i istiklal etmiştir. Mumaileyhin 910 (1504)'da vuku-i

vefatıyla oğlu Alaüddin calis olup Gucerat ve Golkonda melikleriyle bî-fayda muharebelere girişmiş ve kendisine halef olan oğlu Derya İmad Şah'ın uzun müddet devam eden zaman-ı hükümetinde dahi müşkülât-ı dâhiliye eksik olmamıştır. Nihayet Derya'nın veziri olan Tufal isminde bir mütegalib, tahta iclas ettiği Burhan bin Derya'yı hapis ve hükümeti gasp ederek birkaç sene hükümran olmuşsa da 983 (1575)'te Nizamşahîler müstevli olmakla bu hükümet münkariz olmuştur.

Miladi		Hicri
1491	Fethullah İmadülmülk	896
1504	Alaüddin bin Fethullah	910
Takriben 1529	Derya İmad Şah bin Alaüddin	Takriben 936
1560	Burhan bin Derya	968
1564-1575	Tufal (mütegalib)	972-983

[Nizamşahîler müstevli oldu]

﴿492﴾

176. Nizamşahîler (Ahmednagar'da)

Miladi 1491-1599 / Hicri 896-1008

Ahmednagar'da hükümet eden Nizamşahîler hanedanının müessisi olan Nizamülmülk Ahmed, Behmeniye ümerasından Melik Taib'in oğludur. Evvelce kendisine Junair ikta olunmuş ve bilahare 896 (1491)'da ilan-ı istiklal etmişti. Ahmed-i evvelin oğlu Burhan yedi yaşında olarak calis olmakla veziri Azizülmülk idare-i umur etmişse de beynel ümera bu hal mucib-i haset olmuş ve Berar meliki Fethullah İmadülmülk'e müracaat etmişlerdi. Bin-netice iki hükümet beyninde zuhur eden harpte Azizülmülk'ün galebesi kendisinin memlekette bütün bütün teferrüd etmesine sebebiyet verdiğiinden sahib-i memleket olan Burhan diğer ümera ile bil-ittifak Azizülmülk'ü berteraf etmişlerdir. Burhan elli seneye yakın hükümet ettikten sonra evladı ve ahfadı sıra ile calis olmuşlardır. Altıncı hükümdar olan İsmail 999 (1590)'da babası Burhanülmülk tarafından hal' edilerek kendisi Burhan-ı sâni namıyla tarih-i mezkûrda calis olmuştur. Bahadır bin İbrahim son hükümdar olarak gösteriliyor. Hindistan İmparatoru Sultan Murad bin Ekber, Ahmednagar'ı 1004 (1595)'te muhasara etmişse de Berar'ın terki hakkında ettikleri itilaf üzerine ordusunu çekmiş idi. Fakat 1008 (1599)'de ikinci defa hücum ederek Bahadır'ı Gvalior kalesinde hapsedmiştir. Onunla Nizamşahîler münkariz olmuşlardır. Mamafih Ahmednagar'da Bahadır'dan sonra Murtaza-i sâni namıyla biri 1008-1016 (1599-1607) senelerinde yalnız ismen hükümet etmiş ve badehu bu vilayet Dekken'de 1036 (1626) senesine kadar hükümran olan Melik Anber'in taht-ı idaresine geçmiştir.

Miladi		Hicri
1491	Ahmed-i evvel bin Nizam Şah	896
1508	Burhan-ı evvel bin Ahmed	914
1553	Hüseyin bin Burhan	961
1565	Murtaza bin Hüseyin	972
1588	Miran Hüseyin bin Murtaza	996

(493)

Miladi		Hicri
1589	İsmail bin Burhan-ı sâni	997
1590	Burhan Melik-i sâni bin Hüseyin bin Burhan-ı evvel	999
1574	İbrahim bin Burhan-ı sâni	1003
1595	Ahmed-i sâni (aslı malum değildir)	1004
1595-1599	Bahadır bin İbrahim	1004-1008

[Hindistan İmparatorları müstevli oldu]

(494)

177. Beridşahîler (Bidar'da)

Miladi 1492-1609 / Hicri 897-1018

Bidar'da hükümet eden Beridşahîlerin müessisi, Behmenîlerin on dördüncüsü olan Mahmud Şah-ı sâni'nin veziri Kasım Berid'dir ki Münecimbaşı *Camii'd-Düvel'* de buna "Berid-i Türkmanî" diyor. Mahmud Şah ümeradaki aczine binaen umur-u hükümeti tamamıyla Kasım'a terk ettiğinden bu da Bidar'da ilan-ı istiklal etmiştir. Son hükümdar Emir-i sâni, Bicapur hâkimi olan İbrahim tarafından esir ve hapsedilerek Bidar memleketi Bicapur'a ilhak edilmiştir.

Miladi		Hicri
1492	Kasır Berid-i evvel	897
1504	Emir-i evvel bin Kasım	910
1539	Ali bin Emir	945
1582	İbrahim bin Ali	990
1589	Kasım-ı sâni bin Ali	997
1583	Mirza Ali bin Kasım-ı sâni	1000
1609	Emir-i sâni	1018

[Adilşahîler müstevli oldu]

(495)

178. Adilşahîler (Bicapur'da)**Miladi 1489-1686 / Hicri 895-1097**

Dekken devletlerinden biri de Bicapur'da hükümrân olan Adilşahîlerdir ki bunların kâffesi isimlerine "Adil Şah" unvanını ilave ederlerdi. Bu sülâlenin müessisi Yusuf Adil Şah yahut Adil Han'dır. Bu zat Behmenîlerden Muhammed Şah-ı sâînînin eazım-i ümerasından olup nezdinde pek makbul idi. Onun vefatıyla Behmeniye'nin inkıraza meyli esnasında Bicapur'a naip olmuştu. 895 (1489)'te Şah unvanını ahzetti. Müverrihler onun bir sülale-i hükümdarîden olduğunu yani Osmanlı Sultanı Murad-ı sâînînin oğlu olduğunu, validesiyle Hindistan'a kaçıp orada köle olarak satıldığını, ve nihayet Behmenî Mülûku'nun muhafız askeri silkine girdiğini söylüyor²⁷⁹. Yusuf Adil Şah, 916 (1510)'da vefat edip evladı hükümette kendisine halef olmuşlardır. Muhammed Adil Şah'ın zamanında bunlar istiklallerini ve sikke darbı hakkını kaybetmişlerdi. Hindistan İmparatoru Şah Cihan 1044 (1634)'te Dekken'in bir büyük kısmını fethettiği vakit onları bir vergi vermekle icbar etmişti. Mamafih Adil Şah sülalesi daha bir müddet kendisini idame edebilmiş ve ancak İmparator Evrengzib'in Bicapur'u 1097 (1686)'de uzun bir muhasaradan sonra zaptetmesiyle bu hanedan münkariz olmuştur. En son hükümdar olan Sikender bin Ali tarih-i mezkûrdan üç sene sonra esarete iken fevt olmuştur. Adilşahîler memleketlerini fevkalade imar ve mebanî-i nefiseyle tezyin etmişlerdi. İçlerinden bazıları erbab-ı ilmi himaye etmişlerdi.

Miladi		Hicri
1489	Yusuf Adil Şah ²⁸⁰	895
1510	İsmail bin Yusuf	916
1534	Mallu bin İsmail ²⁸¹	941

(496)

Miladi		Hicri
1535	İbrahim-i evvel bin İsmail	941
1557	Ali-i evvel bin İbrahim	965
1579	İbrahim-i sâînî bin Tahmasb bin İbrahim-i evvel	987
1626	Muhammed bin İbrahim-i sâînî	1035
1660	Ali-i sâînî bin Muhammed	1070
1672-1686	Sikender bin Ali	1083-1097

[Hindistan İmparatorları müstevli oldu]

279 Bu haberi müracaat ettiğimiz şark müverrihlerinde bulamadık.

280 Münecimbaşı bunu et-Türki diye tavsif ediyor.

281 Münecimbaşı Mallu yerine Yusuf diyor.

(497)

179. Kutubşahîler (Golkonda'da)**Miladi 1512-1687 / Hicri 918-1098**

Golkonda, Dekken'de bir müstahkem belde idi. Behmenî mülûku burayı daha ziyade tersin etmişlerdi. Mahmud Şah Behmenî tarafından buraya 900 (1495)'de Sultan Kulu Kutbûlmülk vali nasbolunmuştu. Bu zat 918 (1512)'de kesb-i istiklal ederek Golkonda'yı Kutubşahîler payitahtı yaptı. Evladından beşinci Kutub Şah olan Muhammed Kulu, sonradan Haydarabad tesmiye olunan Bhâgînagar şehrini bil-inşa payitahtı oraya nakletmişti. Mamafih Golkonda yine mevki-i müstahkem olarak ibkâ edilmişti. Evrengzib daha şehzadelğinde ve Dekken valisi iken altıncı Kutub Şah olan Abdullah'ı burada 1067 (1656)'de muhasara etmişti. Fakat babasının ümerasıyla Evrengzib bilahare oradan çekildi. Mamafih Hindistan İmparatorluğu tahtına cülusundan sonra Golkonda'yı 1098 (1687)'de zaptedip son Kutub Şah olan Ebü'l-Hasan'ı Devletabad'da esir etti. Mumaileyh on iki sene sonra fevt olmuştur.

Miladi		Hicri
1512	Sultan Kulu Kutbulmülk	918
1533	Cemşid bin Sultan Kulu	940
1550	Subhan Kulu bin Cemşid	957
1550	İbrahim bin Sultan Kulu	957
1581	Muhammed Kulu bin İbrahim	989
1611	Abdullah bin Mahmud bin İbrahim	1020
1672-1687	Ebü'l-Hasan bin Abdullah	1083-1098

[Hindistan İmparatorları müstevli oldu]

(498)

180. Hindistan Moğol İmparatorları (Hindistan Padişahları)**Miladi 1526-1858 / Hicri 932-1275**

Hindistan'ın fatihi olan Zahirüddin Muhammed Babür beşinci batında Ti-murlenk neslinden gelir. Fergana vilayetinde 887 (1482)'de tevellüt etmiştir²⁸². Pederi Fergana valisi Mirza Ömer Şeyh bin Ebu Said bin Muhammed bin Miran Şah bin Timur'dur. Validesi Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın ahfadından Kutluğ Nigar idi²⁸³. Babür'ün tesis ettiği devlet-i muazzamaya Avrupalılar umumiyetle "Hindistan Moğol İmparatorluğu" ve bu imparatorlara "Büyük Moğol" namını verirler. Şark müverrihlerinde bu tabirlere kat'iyen tesadüf olunmaz. Avrupalılar Osmanlı Sultanlarına kadimen "Büyük Türk" derlerdi.

282 Bir rivayette Fergana nevahisinden Andican'da 888'de tevellüt etmiştir.

283 Müneccimbaşı bunun için Moğolistan Han'ı Yunus Han'ın kızıdır diyor.

Belki buna bir nazire olmak üzere Hindistan Padişahlarına da “Büyük Moğol” unvanını vermiş olmaları varid-i hatır olur. Bazı müverrihler ise Babür’ün Timur ahfadından olmasına nazaran “Hindistan Timurî İmparatorları” diyorlar. Münecimbaşı bu sülaleyi “Mirza Şeyh Ömer evladı” diye kaydediyor.

Fergana valisi olan babası Ömer Şeyh’in vefatı üzerine Babür, 5 Ramazan 899 (1494)’da onun yerine vali olduktan sonra Semerkand, Hokand ve sair bazı mahalleri zaptetmiş ise de 910 (1504)’da Şeybanî Özbekleri kendisini maskat-ı re’si olan vilayetten tard ve ihraç etmişlerdir. Fakat Babür Afganistan’ı taht-ı hükûmetine almak suretiyle bu zıyâ’ı telafi etmişti. Zaten daha 909 (1503)’da Bedehşan’ı ve sene-i atiyede Kabil’i zaptetmişti. Bunu müteakip 913 (1507)’te de Kandehar’ı ilhak etti. Babür birkaç seneden beri Hindistan’ın istilasını tas-mim ediyordu. Fakat bu teşebbüs-i mühim için lazım gelen kuvvete ancak 931 (1525)’de malik olduğundan maiyetindeki “Türk askeri”nin²⁸⁴ başında olarak sene-i mezkûrede Lahor’u işgal etmek üzere Pencab’a akın etti. Delhi Sultanı İbrahim Lûdî’nin ordusunu, tarihi bir mevki olan Panipat ovasında ve 8 recep 932 (20 Nisan 1526)’de 499 külliye münhezim etti. Bu muzafferiyet üzerine Delhi ve Agra süratle işgal olunarak Sind nehrinden ta Bengal’e kadar olan Hindistan’ın bütün aksamı kendisine itaate mecbur oldu. İşte Hindistan Moğol İmparatorluğu’nun tesisi bu seneden itibar olunur. Babür’ün payitahtı Agra idi. Tarih-i vefatı olan 6 Cemaziyülevvel 937 (26 Kânunuevvel 1530)’de Bengal, Gucerat ve Malva daha henüz teshir olunmuştu. Hatta Dekken kıtasına dahi daha tekarrüb edememişti.

Babür’ün yerine geçen oğlu Hümayun daha henüz on dokuz yaşında olmasına rağmen babasının fütuhatını ikmale sarf-ı mesai ediyordu. Mamafih mumaileyhin Gucerat ve Malva hükûmet-i müttehidesini taht-ı itaate almak teşebbüsü akim kalmıştı. Bengal’in Afganları, Bihar Devleti’nin hükümdar-ı gâsıbı olan Şîr Şah’ın idare-i akilanesi sayesinde Hümayun’u fevkalade bir azim ile tedricen garbe doğru püskürtmeye muvaffak olmuşlardı. Şîr Şah, Chonsa’da bulunan Moğol karargâhı üzerine 946 (1539)’da bağteten icra ettiği bir hücumda Moğolları Bengal haricine tard etti. Sene-i atiyede Hümayun’un askeri Kannauj mevkiinde mağlubiyet-i kat’iyeğe uğradı. Bunun neticesinde, Şîr Şah – yalnız Gucerat müstesna olmak üzere – tek-mil Hindistan üzerine hâkimiyeti elde ederek Hümayun’u evvela Sind’e ve badehu İran’a ilticaya mecbur kıldı. Hümayun Padişah ancak on beş sene sonra Şah Tahmasb’ın muavenetiyle memleketine avdetle tanzim-i mülke muktedir olmuştu. Gay-bubeti esnasında Şîr Şah’ın başlamış olduğu idari teşkilat ve ıslahatı bilahare Ekber Şah ikmal edebilmiştir. Şîr Şah’ın vefatından sonra vârislerinin beyninde hudûs eden adem-i vifak müstevlilere yol açmış bulunuyordu. Hümayun 962 (1555)’de Delhi’yi istirdat ettikten sonra Safer 963 (Kânunisani 1556)’te şehr-i mezkûrda vefat etmiştir.

Hümayun’un daha henüz başlamış olduğu fütuhatı hitama erdirmek ancak oğlu Celaleddin Ekber Padişah’a müyesser olmuştur. Sinni on dört olan bu çocuğun mürebbisi Bayram Han namında bir Türkmen idi. Bu zat serdar

284 Babür’ün askeri Moğol tairesinden idi. Fakat Babür Moğol isminden daima teneffür ettiğinden askerine Türk derdi.

Himu'nun taht-ı kumandasında bulunan kuvve-i Hindiye'yi 2 Muharrem 964 (4 Teşrinisani 1556)'te Babür Şah'ın vefatıyla ihraz-ı muzafferiyet ettiği Panipat ovasında külliye münhezim etti. İşte yalnız bu tek darbe sayesinde Ekber Hindistan'ın en mühim kısımlarına hâkim olduktan sonra daha henüz pek genç olmasına rağmen umur-u hükümeti yed-i 500 iktidarına aldı. Panipat muzafferiyetini müteakip Ekber, Delhi ve Agra'ya sahip olmuştu. Gvalior, 966 (1558)'da sukut etti. Cavnpur, 967 (1559)'de Malva ile Handeş 969-970 (1561-1562)'de muvakkaten istila olundu. Racputana 975 (1567)'te vuku bulan Chitor hücumundan sonra taht-ı itaate alındı. Gucerat 980 (1572)'de teshir olundu. Moğol İmparatorluğu hâkimiyetini kabul etmiş olan Bengal ilan-ı isyan etmiş ise de 983-984 (1575-1577)'te tekrar mutavaata mecbur oldu. Keşmir, 995 (1587)'te Kandahar bundan altı sene sonra ilhak edildi.

Ekber Padişah gayet akil bir hükümdar olduğundan Dekken'in siyaset-i dâhilisine müdahalede bulunmazdı. Bununla beraber vukuu muhtemel olan bir istilaya karşı kendisini muhafaza etmek istiyordu. İşte bu fikre müsteniden Handeş sevahilini ilhak ve makarr-ı hükümeti olan Burhanpur ile hudud-u cenubiyeyi müdafaa için bir nevi ileri karakolu teşkil eden Asirgarh dağlarındaki mevki-i müstahkemeyi de zaptetti Burası sukut etmeden evvel 1009 (1601)'da şiddetli bir muhasaraya ve İngiliz topçularına altı ay kadar mukavemet etmişti. Bundan başka Ekber, 1008 (1599)'de Berâr ve Ahmednagar kalelerini teshir etti. Bicapur ve Golkonda melikleri arz-ı mutavaatla kendisine vergi itasında muztar kaldılar. Fakat Ekber hiçbir vakit Dekken için bir ilhak teşebbüsünde bulunmamıştır. Esasen Dekken vilayeti Agra'da Ekber'in tarih-i vefatı olan 3 Cemaziyülahir 1014 (16 Teşrinievvel 1605)'te memleketin aksam-ı sairesi gibi tensik olunamamıştı.

Dekken'in fethini ibtida Delhi sultanlarından Muhammed bin Tuğluk tasim etmişti. İşte bu fikir altıncı Moğol padişahı olan Evrengzib'de dahi uyanmıştı. Evrengzib'in daha Şah Cihan tarafından mensup Dekken valisi bulunduğu hengâmda ve 1046-1053 (1636-1643) senelerinde Dekken dört vilayeti olan Ahmednagar'la beraber Devletabad, Handeş, Telingana ve Berrı'ı tensik etmiş ve Golkonda hükümdarını 1066 (1656)'da taht-ı tabiyetine almıştı. Evrengzib'in calis-i saltanat olmadan evvel iki biraderini katl ve 1069 (1659)'da cülusunu müteakip bütün kuvvetini memleketinin umur-u idaresine hasr etmesi, birkaç sene müddetle Dekken işleriyle meşgul olmasına mani olmuştu. Fakat 1092 (1681)'de 501 havalı-i cenubiyede pek uzun müddet devam eden bir silsile-i muharebata girişmişti ki bu hal ancak yirmi altı sene sonra kendisinin vefatıyla nihayet bulmuştur. Evrengzib 1097 (1686)'de Bicapur'u ve 1098 (1687)'de Golkonda'yı muhasara ve zaptederek Adil Şah ve Kutub Şah devletlerini imha etti. Fakat daha on birinci asr-ı hicri evâsında Dekken kıtasında kıyam eden Maratha'ların topladıkları taze kuvvetlere karşı mukavemet edemiyordu. Her ne kadar Evrengzib'in orduları Dekken'i her istikamette çiğneyerek müteaddit kaleleri dahi zaptetmişlerse de bu memleket ile ahali-i cibaliyesi hiçbir vakit taht-ı itaate alınamamıştır. Evrengzib'in tarih-i vefatı olan 28 Zilkade 1118 (3 Mart 1707) senesinde hükümrân olduğu memalik Kabil'den Hugli nehri mansaplarına ve Haydarabad'tan geçmek üzere Surat'tan Masulipatam ve hatta Madras şehirlerine kadar imtidat ediyordu.

Binaenaleyh yalnız Dekken'in aksam-ı mürtefisi müstesna olmak üzere, tek-mil Hindistan'a sahip idi. Kıtaat-ı cenubiyede ise bu hâkimiyet kalelerle şehir-lere münhasır idi ve bunun haricinde itibarî idi.

Babür'den Evrengzib'e kadar devam eden iki asırlık bir zamanda Hin-distan hayat ve terakki hususunda hummalı bir faaliyet göstermiştir. Bu hal ancak İtalya'nın Rönesans denilen intibah devriyle, İngiltere'de Elizabeth, Fransa'da Louis XIV ve Türkiye'de Süleyman Kanunî devirleriyle mukaye-se olunabilir. O iki asır içinde husule gelen muvaffakiyat-ı askeriye, ıslahat-ı idariye, umur-u nafiadaki mesai-i azime ve mazide hiçbir vakit istihsal edile-meyen en latif bir sınaatın ibda'ı bu zaman zarfında tecelli etmiştir. Hindistan Moğol padişahlarının saraylarındaki ihtişam ve zarafet Avrupa seyyahları-nı hayrete gark ediyordu. Bu hükümdarlar her memleketten erbab-ı sınaatı celbediyordu. Onların nezdinde Arap, Acem, Türk, Çinli, Fransız, İtalyan ehl-i hüneri yaşar ve mazhar-ı himaye olurlardı. Bu muazzam hükümdarla-rın etrafında toplanan şair, filozof, din âlimleri, hukukşinaslar onlara adeta müşavir ve nedim mevkiinde idiler. İlk Hindistan Moğol İmparatoru olan Babür emsali görülmemiş bir şecaat ve besalete malik idi. Kendisi müellif ve şair olmakla da müştehidir. Hindistan'a dair yazdığı eser memleketinin ta-rih-i tabiisi ne derece nazar-ı dikkatini celbettiğini gösterir. Türkçe divanıyla "Mübeyyen" isminde ayrıca bir de mesnevisi vardır. "Babürname" isminde Türkçe yahut Çağatayca yazdığı hatıratında tekmlil sergüzeştini kaydetmiştir ki âsar-ı mühimmedendir. Babür'ün büyük oğlu ve halefi (502) Nasırüddin Hümayun, ki "Cihanbanî" ve bade'l-vefat "Cennet Aşıyanı" lakaplarıyla tev-sim olunmuştu, akil, âlim ve adil bir hükümdar idi. Bilhassa ulum-u riyaziye-ye merak ederdi. Aynı zamanda tabiat-i şiiriyesi de olmakla Türkçe ve Farsî eş'ar bırakmıştır. İlk altı Hindistan İmparatorlarının en büyüğü Hümayun'un oğlu Ebül-Feth Celaaleddin Muhammed Ekber Padişah'tır. Memleketinden cari olan birtakim adet-ı vahşiye ve sunûf-u ahali arasındaki itikadat-ı batıla ve muhasede-i diniyeye karşı şiddetle mücadelede bulunmuştur. Onları si-yaset ve sınaatta tevhit ettiği derecede bütün ananeleri ve kendisine tabi olan akvâmın kuvvetlerini akide-i vahideye irca etmek istemişti. Diyanet hususun-da ehl-i sünnetten tebâüdle "Tevhid-i İlahî" namıyla bir din tesis ve neşret-mişti. Hindistan'da mevcut olan bilcümle edyânı ariz ve amik tetkik etmişti. Parsîlerin şemspereşliğine muhabbet gösterirdi. Fakat en ziyade nazar-ı dik-katini Katolik mezhebi celbederdi. İşte bütün bu edyân ve mezhebi yekdiğ-e-rine mezc etmek suretiyle yeni bir din meydana getirmek istiyordu, mama-fih bu hal, ancak kendi zaman-ı saltanatında ve istibdadı sayesinde devam edebilmiştir. Ekber, bu kadar mesai-i fikriye ve ilmiye ve idariyesine rağmen okuyup yazmaktan mahrum idi. Böyle bir muhib-i ulema ve âlim bir aileden yetişen ve mütemadiyen erbab-ı daniş içinde gençliğini geçiren bu adamın ümmi kalması cidden şayan-ı hayrettir. Mamafih bu keyfiyet Ekber'in tarihi-nin kaydettiği en büyük adamlardan biri olmasına mani olmamıştır.

Hindistan Moğol imparatorlarının Osmanlı sultanlarıyla da münasebeti olduğunu tarihler yazıyorlar. Hatta Naima, 1036 senesi vekayii arasında Ek-ber'in oğlu Danya'lın oğlu Baysungur namında bir Şehzadenin memleketin-den firar ile Murad-ı râbi nezdine dehalet ettiğini kaydediyor.

Evrenğzib'in vefatından sonra Hind'de hükümrân olan Büyük Moğol İmparatorluğu inhilal etmeye başladı. Ahlâfının ekserisi zayıf ve sefih adamlardı. Diğer taraftan Sih, Cat ve Maratha kabâilinin kuvvetleri tezayüt etmekte idi. Nadir Şah'ın 1151 (1738)'de Afganistan emirlerinden Ahmed Dürranî'nin 1161 (1748) ve 1171 (1757) ilâ-âhîrihî senelerinde vuku bulan istilaları da Moğol Padişahlığı'nın zaafına delalet ediyordu. Evrenğzib'in vefatından elli sene sonra Maratha'lar cenupta hâkimiyeti ellerine aldılar ve yalnız orada müceddeden teşekkül eden Nizam Devleti kemal-i metanetle muhafaza-i iktidar ederek Gucerat dâhilinden Delhi'ye kadar tevessü ediyordu. Racputlar artık Moğol İmparatorluğu hâkimiyetini tanımaz oldular. Sihler tedricen ﴿503﴾ Pencab'ın hâkimiyetini Afganların elinden aldılar. Catlar Agra'da tamamıyla müstakil oldular. Oud ve Bengal kendi başına birer hükümdarlık teşkil etti.

Hindistan'da bu büyük Moğol Padişahlığının inkırazıyla Avrupalıların Hindistan'a hululü keyfiyeti alem-i İslam için ehemmiyet-i azimeyi haizdir²⁸⁵. Avrupalılar daha Celaleddin Ekber Padişah'ın evâhir-i saltanatına doğru ve 1009 (1601) senelerinde Hindistan'ın bazı noktalarında li-eclü't-ticare yerleşmeye başlamışlardı. En evvel Portekizler, sonra Hollandalılar geldiler. İngilizler 1012 (1603)'de Fransızlar 1052 (1642)'de bazı hususi tüccar şirketleri vasıtasıyla sevhilde ticaretgâhlar tesis ettiler. Hatta İspanya, Almanya, İsveç, Prusya ve Danimarka dahi bu gibi teşebbüslerde bulundular. Fakat Avrupalıların Hindistan'da temel tutmak için besledikleri ihtirasattan mütevellit rekabet, nihayet yalnız Fransa ile İngiltere'ye münhasır kalmıştı. İngilizler istilalarını bidayette turuk-u siyasiye ile ihzar etmeyi tercih ettiklerinden bu maksat ile tesis ettikleri meşhur "Hind-i Şarkî Şirketi" 1044 (1634)'te Hintlilerden aldıkları bir ferman mucibince Orissa'da resmen bir limana ve bilahare tedricen daha birçok noktalara sahip oldu. Bu esnada Fransız-İngiliz rekabeti kesb-i şiddet ediyordu. İki taraf kuvve-i müsellahaya müracaata mecbur kaldı. Fransızlar 1167 (1753) senelerinde defaatle İngilizlere mağlup oldular. İşte bu hengâmda idi ki Moğol padişahı İzzeddin Alemgîr-i sâninin katli haberi şüyu buldu. Bihar'da bulunan oğlu Celaleddin Şah Alem, ecdadının payitahtı hal-i iğtişasta bulunduğundan, hâkimiyetini şarkî şubeler mülkünde tahrir etmeği tasdim etmiş ise de yanlış hesap ettiğini pek çabuk anlamıştır. Daha Alemgîr zamanında ve 1170 (1757) senesinde İngilizlere karşı kendilerini müdafaa eden Hindliler, Palashi²⁸⁶ mevkiinde vuku bulan muharebe-i azimede [Plassey muharebesi] külliyyen mağlup olduktan sonra İngiliz memuru olan Robert Clive, Moğol Padişahı tarafından sene-i atiyede Bengal ve Orissa valisi nasbolunmuştu. Bunu müteakip Fransızları silah kuvvetiyle dışarı atarak İngilizler artık Hindistan işlerinde kendi başlarına kalmışlardı.

﴿504﴾

İşte bu ahval içinde tahta cülus eden Şah Alem vaziyetin vahametini derhal idrak edemediğinden Bengal'e taarruz ve orayı istila ettiyse de 1174 (1760)'te

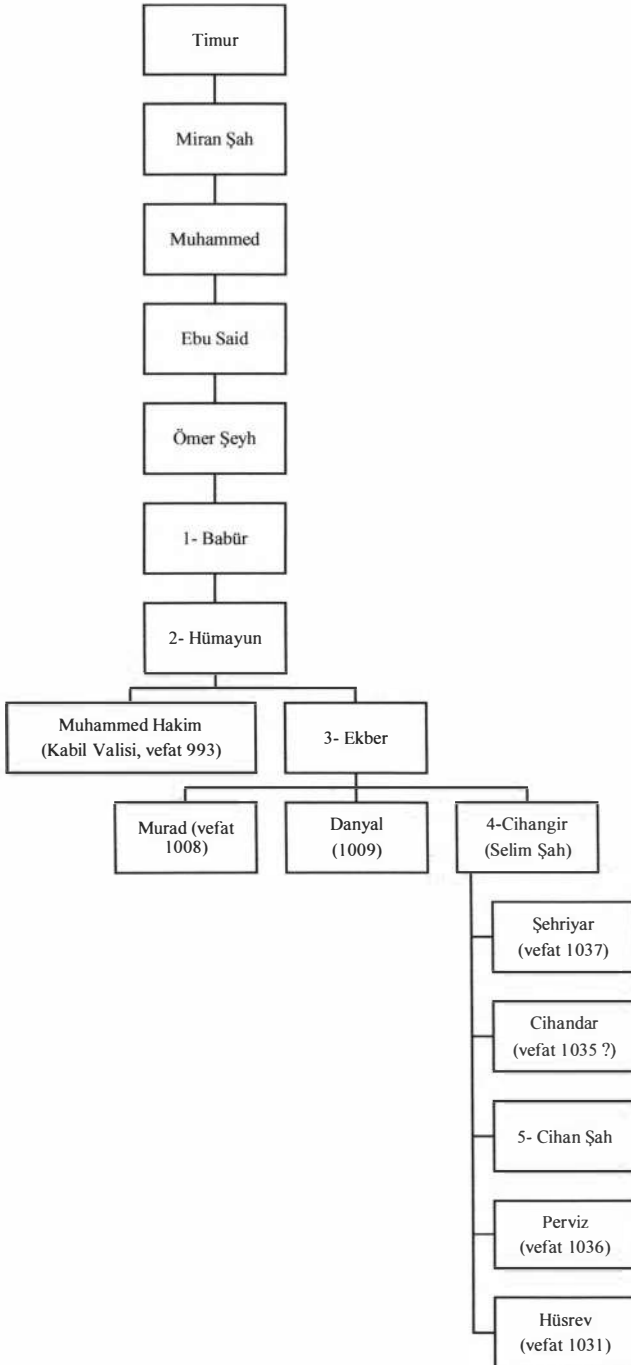
285 Buradan aşağısı Lane-Poole'nin Londra Müzesi'nin *Moğol Padişahları Meskûkâtı Kataloğu*'nun mukaddimesinden ve daha başka eserlerinden iktibas edilmiştir.

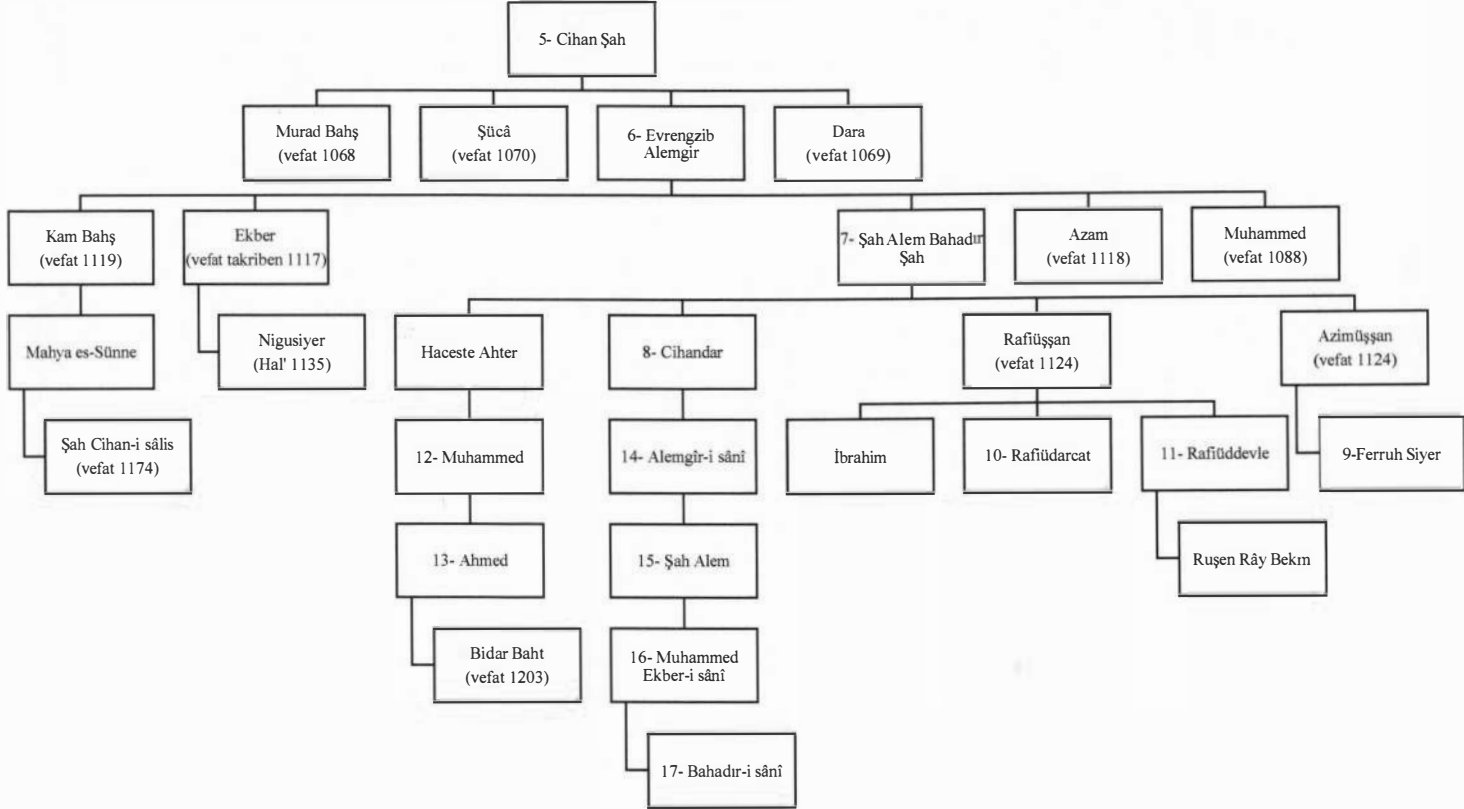
286 Palashi Kalkûta'nun şimalinde bir mevki idi fakat oradan geçen nehrin kumları mevki-i mezkûru tamamıyla istila etmiştir.

İngilizler maiyetlerinde olan nüvvab ile beraber mumailayhi iki defa oradan püskürttüler. Şah Alem bu taarruzu 1178 (1764)'de bir daha tekrar edip ancak Ganj ve Karamanza nehirleri arasında tamamıyla münhezim olduktan sonra İngiliz ordugâhına ilticaya mecbur oldu. İşte bu tarihten itibaren Hindistan Moğol Padişahlığı hitam bulmuş oluyor. Fevkalade bir iktidara malik olan İngiliz Şirketi artık istediği gibi icraatta bulunuyordu. Moğol Padişahlığı tarafından 1179 (1765)'da ısdar olunan bir ferman ile Allahabad'da akdedilen muahedename mucibince Bengal, Bihar ve Orissa vilayetlerinin divanisi, yani idare-i maliyesi, Hind-i Şarkî Şirketi'ne tevdi olundu. Hindistan Padişahı ise Allahabad vilayetiyle Kure nevahisini muhafazaya mezun kılınarak masarif-i zaruriyesine ve maişetine karşılık olmak üzere kendisine senevi tahsisat-ı lazıme bağlandı. Tabir-i ahirle İngilizler mezkûr üç vilayet-i şarkiyeyi ilhak ettiler. İsmen imparator olan Şah Alem'de hakikatte Britanya'nın bir vazifedarı olmuştu. Şah Alem Allahabad'da bir İngiliz komiserinin taht-ı murakabesinde olarak birkaç sene menkub ve mağmum bir hayat sürüp 1185 (1771)'te Maratha'ların gadrını İngiltere'nin himayesine tercih ederek Delhi'ye dâhil oldu. Filvaki kısa bir müddet için Mirza Necet'in idare-i akilanesi sayesinde oldukça refah ve saadete nail olduysa da bu şule-i ümit pek çabuk muntafi oldu. Orada 1202 (1788)'de hainane bir surette Gulam Kadir tarafından Şah Alem'in gözlerine mil çekildi ve yerine de bir baziçe olarak Bidar Baht bin Ahmed'i iclas ettiler. Fakat hemen bunu müteakip Maratha'lar icra-i nüfuz ederek sultan-i gasıbı azletmek suretiyle ahz-i sâr ettiler. Bununla beraber o talihsiz Şah Alem'î tamamıyla taht-ı murakabelerinde bulunduruyorlardı. Fakat Lord Lake, 1218 (1803)'de Maratha'ların üzerine hareket edip gerek Şah Alem'i gerek Hindistan'ı Maratha'lar afetinden kurtardı. Bâlâda mezkûr Allahabad muahedesinden beri Hindistan'ın tarihi zaten Moğol Padişahlığı'yla kat-i rabita etmişti. Hind'de başlayan bu devir koca bir devletin parçalanmış aksamını elde etmek için ecnâs-ı muhtelifeye mensup birçok sergüzeştçilerin mücadelatına ve İngilizlerin Hind'de muzafferiyet-i kat'iyelerine ait tarihi müstemildir. (505) Şah Alem 1221 (1806)'de vefat edip yerine ismen padişah ve fakat kendisi gibi İngiltere'nin vazifedarı olarak oğlu Muhammed Ekber-i sâni ve bunun da yerine 1253 (1837)'te aynı vaziyette olmak üzere oğlu Ebû'l-Muzaffer Siracüddin Muhammed Bahadır Şah-ı sâni kaim oldular. Bilahare mezkûr Palashi muharebesini müteakip 1170'de Moğol padişahlığının devre-i inkırazı başlamıştı. İşte yüz sene sonra yani 1273 (1857)'te Hindistan'da serzede-i zuhur olup "sipahi kıyamı" namıyla maruf olan ihtilal-i azimede Bahadır-ı sâni medhaldâr olmak ithamıyla İngilizler tarafından tutulup İngiliz Hindicini'sinde vaki aşağı Birmanya'nın makarr-ı hükümeti olan Rangoon'a iclâ edildi. Hindistan'ın son Moğol padişahı olan mumailayh Bahadır seksen yaşında olduğu halde 1279 (1862)'da mahall-i mezkûrda terk-i hayat etmiştir. Bahadır-ı sâni ecdadının bazısı gibi âlim, şair ve hattat idi. Bir divan ile Gülistan Şerhi muteber âsarındandır.

İngilizler bu sipahi kıyamını bastırmak için tamam bir sene uğraşmışlardır ve bastırdıktan sonra artık İngiliz istilası hitama erdi. Hindistan İngiltere Devleti'ne zamime kılındı ve 1294 (1877)'te de İngiltere Kraliçesi Victoria resmen Hindistan imparatoriçesi olarak ilan olundu.

(506-507)

Hindistan Moğol İmparatorları

﴿508﴾

Hindistan Moğol Padişahlığı

Miladi		Hicri
1526	Zahirüddin Muhammed Babür ²⁸⁷	932
1530	Nasırüddin Hümayun	937
1556	Celeleddin Ekber	963
1605	Nureddin Cihangir (Selim Şah)	1014
1627-1628	<i>Dara Bahş</i>	1037
1628	Şemseddin Şah Cihan	1037
1658	<i>Murad Bahş (Gucerat'ta)</i>	1068
1658-1660	<i>Şüca (Bengal'de)</i>	1068-1070
1659	Muhiyüddin Evrengzib Alemgir	1069
1707	<i>Azim Şah</i>	1118
1708	<i>Kam Bahş</i>	1119
1707	Kutbüddin Şah Alem Bahadır Şah-ı evvel	1119
1712	Muizüddin Cihandar	1124
1713	Ferruh Siyer	1124
1719	Şemseddin Rafiüdarcat	1131
1719	Rafiüddevle Şah Cihan-ı sâni	1131
1719	<i>Nigusiyer</i>	1131
1720	<i>İbrahim</i>	1132
1719	Nasırüddin Muhammed	1131
1748	Ahmed	1161

﴿509﴾

Miladi		Hicri
1754	İzzeddin Alemgir-i sâni	1167
1759-1760	<i>Şah Cihan-ı sâlis</i>	1173-1174
1759	Celeleddin Şah Alem	1173
1788	<i>Bidar Bahş</i>	1202-1203
1806	Muhammed Ekber-i sâni	1221
1837-1858	Bahadır Şah-ı sâni (vefat 1279)	1253-1275

[Büyük Britanya müstevli oldu]

287 Babür Şah ile ahlafların ekserisi kendi Farisî isimleriyle beraber Muhammed ismini dahi hamil ederler. Bâlâdaki cetvelde mütegalibenin ve müdde-i saltanat olanların esamisi italik ile gösterilmiştir.

(510)

181. Afganistan Emirleri

Miladi 1747-1926 / Hicri 1160-1345

Bugün Afganistan denilen memleket, bu ismi ancak on ikinci asr-ı hicri evâsıtında ve Afgan cinsinin hâkimiyeti tesis ettiği zamandan beri taşımaktadır. Tarih-i mezkûrdan evvel ise orada muayyen bir siyasî vahdet olmadığından memleketin muhtelif kıtaları muhtelif isimler ile yâd olunurdu. Bugünkü Afganistan şarken Hindistan, garben İran, şimalen Buhara ve Türkistan ve cenuben Belucistan ile mahduddur. Afganistan'ın kable'l-İslam tarihi pek kadimdir. İslamiyet'in bu memlekete hululü hicretin daha ilk asırlarında başlamıştı. Gûrîlerin sükutundan sonra artık bu memleket kendi başına bir hükümete malik olmayıp²⁸⁸ evvelki büyük ülkeden ancak bir parça kalmış ve İlhanîlerden sonra Devlet-i Timuriye'nin bir vilayeti olmuştu²⁸⁹. Hindistan'da Moğol İmparatorluğu'nun teşekkülünü müteakip burası kâh bu imparatorlara kâh İran Şahlarına merbut oluyordu veyahut iki devlet arasında münkasım olmak üzere Evrengzib'in vefatına kadar Kabil ve Kandehar umumiyetle Moğol İmparatorluğu'nun, Herat ise İran'ın taht-ı tasarrufuna geçiyordu. İran'ın Afşar hükümdarı olan Nadir Şah, 1150 (1737)'de Kabil ve Kandehar'ı zapt ederek vekayi-i meşhureden olan Hindistan akınını icra etmişti. Nadir Şah'ın 1160 (1747)'ta katlinden sonra Afganlar, İran'dan ayrılarak ilan-ı istiklal etmeye karar vermişlerdi. İşte bir hükümet-i müstakile olarak Afganistan'ın teşkilat-ı cedidesi tarih-i mezkûrdan bed' eder. Afganlar maksatlarına vasil olmak için büyük bir nüfuza malik olan Abdalî kabilesinin reisi Ahmed Han'ı kendilerine şah olarak intihap ettiler. Ahmed Şah "Dürr-i Dürrân" unvanını aldıktan sonra kabilesinin ismini "Dürrânî"ye tahvil etti. Kendisi Abdalî reisi olan Sodozâilerden Muhammed Zaman Han'ın oğludur. Bu kabileyle Safeviyeden (511) Şah Abbas-ı evvel'in zamanında Herat civarında sakin olmuşlardı. Nadir Şah, İran tahtına cülus etmeden evvel 1144 (731)'te Herat'ı alarak Abdalîlerin kuvvetini kırmıştı. Fakat bilahare Ahmed Han, Nadir Şah'la uzlaştıktan sonra, onun ordusuna dâhil olmuş ve hatta Mazenderan valisi nasbolunmuştu. O zaman Afganistan'da ikinci reis-i hükümet demek olan vezaret makamı bir rakip kabilesi bulunan Barakza'lerin irsen reisi Cemal Han'a tevcih edilmişti. İşte o zamandan beri bir asır kadar devam eden vaziyette Afganistan şahı bir Dürrânî, veziri bir Barakzaî idi.

Ahmed Şah tarihin kaydettiği meşâhîrden biridir. Esna-i hükümetinde tek mil Afganistan'ı ve Herat ve Horasan'ı fethetti. Hindistan'ı mükerreren istila edip bir müddet için Delhi'yi işgal ve Keşmir ile Sind ve Pencab'ın bir parçasını memleketine ilhak etti. Fakat Hindistan'da kazandığı yerler, orada

288 Herat'a münhasır olan Kert hanedanı bir istisna teşkil eder.

289 Müneccimbaşı *Camiü'd-Düvel*'de Timurlenk ahfadından Uluğ Bey bin Ebu Said'in Kabil ve Gazne ve Afganistan'da hükümran olduğunu söyleyip bundan evvel orada Şahruh bin Timur'un vefatını müteakip Emir Baba isminde birisinin hüküm sürdüğünü ilave ediyor. Yine Müneccimbaşı, Ebu Said bin Timur evladından Mirza Sultan Murad ve Mirza Sultan Halil ve Mirza Sultan Veled namında üç zatın Germesir ve Kandehar'da bir müddet hükümet ettiklerini kaydediyor.

mütemadiyen tezyid-i iktidar etmekte olan ve daha on ikinci asrın nihayetinden evvel Pencab'da sahip bulunan Sihlerin tedricen ellerine geçmişti. Ahmed Şah Murgab'da 1187 (1773)'de vefat etmiştir. Oğlu ve halefi olan Timur Şah'a bıraktığı memleket pek vâsi ve fakat idamesi şüpheli idi. Timur Şah, kendisine muarız olan biraderi Süleyman'ı katlettikten sonra makarr-ı hükümeti Kabil'e nakletmişti. Yirmi sene devam eden hükümetinde umur-u idare dâhilen kuvvet ve muvazenesini gaip ve fakat siyaset-i hariciyesini oldukça muhafaza etmekte idi. Timur Şah'ın 1207 (1793) senesinde vuku bulan vefatında Barakzaîlerin iktidarlari fevkalade tezayüt etmişti. Bunun oğlu ve halefi olan Zaman Şah, 1215 (1800) senesine kadar hükümet edip bu tarihte biraderi Mahmud Şah tarafından hal' edilmiştir. Zaman Şah az müddet devam eden hükümeti esnasında Dürrânî hanedanının inkırazını mucip olacak birçok muamelat-ı mecnunanede bulunmuştu. Barakzaîlere karşı icra ettiği cinayat irsen makamı vezarette bulunanların nüfuzunu tenkis edecek yerde bilakis tezyit etmekte idi, şu veçhile ki bu vezirler Mahmud Şah'ın ve kardeşi Şücaülmülk'ün hükümet-i itibariyeleri esnasında artık memlekette hâkim-i mutlak olmuşlardı. Mahmud Şah ve Şücaülmülk rekabetleri hasebiyle mükerreren tahta çıkıp indiler. Şücaülmülk defa-i sâniye hükümetinde yalnız Peşaver'e sahip idi. Kabil'i fetih teşebbüsü biraderi Mahmud Şah tarafından akim bırakıldı. Bunların diğer iki (512) biraderi olan Sultan Ali ile Eyüb 1233'te birkaç ay hükümet edebilmişlerdir. Barakzaîleri mevkilerinden atmak için mükerreren suikastlar tertip olunmuş ise de bunlardan Feth Han'ın gözlerine mil çekilmesi ve badehu idam edilmesi Dürrânî sülalesinin sükutunu müntec oldu. Defa-i sâlisede olarak iclas edilen Şücaülmülk'ün 1258 (1842)'de katli üzerine yerine gelen oğlu Feth Ceng, Dürrânî sülalesinin sonudur.

Birçok sene devam eden keşmekeşlerden sonra vezir-i maktul Feth Han Barakzaî'nin biraderi Dost Muhammed daha 1242 (1826)'de Afganistan'ın Barakzaî emiri olarak tahta cülus etmişti. Herat, Ahmed Şah'ın fethinden beri ahlaından birkaçı tarafından, velev merkeze cüzi bir merbutiyetle olsun, muhafaza ediyordu. İranîler 1231 (1816)'de Herat'a hücum ettilerse de Feth Han Barakzaî tarafından tard olunmuşlardı. İran şahı, 1253 (1837)'te Rusların yardımıyla Afganistan'ın anahtarı olan Herat üzerine tekrar yürüdü. Fakat bir müdafaa-i dilfrane neticesi olarak sene-i atiyede İranîler çekilmeye mecbur oldular. Dost Muhammed, Rusların bazı tekâlifine serfûrû etmekle Britanya'nın Hindistan hükümeti bu muameleden tevahhuş ederek Afganistan'a ilan-i harp etmiştir ki 1255-1258 (1839-1842) seneleri içinde hadis olan vekayi Afganistan için mucib-i felaket olmuştur. Şöyle ki mahlû Dürrânî hükümdarı Şücaülmülk böyle müşkül bir zaman içinde defa-i sâlis olarak 1255'te tahta iclas edilip Dost Muhammed, İngilizlere teslim olduktan sonra Kalküta'ye izam olunmuştu. William Macnaghten, Kabil'de Britanya mümessili tayin edildi. Fakat Dost Muhammed'in oğlu Ekber Han, Barakzaîlerin başında bulunarak bu hale mukavemete devam ediyordu. İngilizler, 1257 (1841)'de Kabil'i terk ederek geri çekildikleri esnada Hurd Kabil Boğazı'nda tekmiil İngiliz ordusu Ekber Han tarafından imha edildi. Fakat sene-i atiyede İngilizler bunun intikamını almak üzere Kabil'i tekrar zapt edilir. İşte bu tarihte idi ki Şücaülmülk'ün maktul olması üzerine tekrar memleketine gelebilen Dost Muhammed, 1258 (1842)'de ikinci defa olarak calis olmuş ve doksan iki yaşında bulunduğu halde 1280 (1863)'de vefat

etmişti. Dost Muhammed'in zamanında Afganistan'ın tarihi ahlafların taç ve tahtını muhafazaya sa'y ile beraber tevsi-i memalik ve tanzim-i umura münhasır olmuştur. Kabil'de bulunan Britanya mukim elçisine icra-i nüfuz ettirmek maksadıyla emirin aleyhine yapılan bir ikinci suikasttan ve esbab-ı saireden dolayı muğber olan İngiltere (513) 1296-1298 (1879-1881) senelerinde Afganistan'a karşı icra-i seferle Kabil'i zaptetmesi üzerine Şîr Ali, Afganistan Türkistan'ın'da vaki Mezar-ı Şerif'e firar ederek orada 1296 (1879)'da fevt olmuştur.

Yerine calis olan oğlu Yakub Han sene-i mezburede İngilizler tarafından hal' ve Hindistan'a izam edilerek yerine o zaman Buhara'da mülteci bulunan Abdurrahman Han ik'ad olunmuştur. Bunun da 1319 (1901)'da vefatıyla makamına oğlu Emir Habibullah Han calis olmuştur. Emir Habibullah efkâr-ı münevvere ashabından idi. Hem-civar olan devletlerle ve bahusus Türkiye Cumhuriyeti ile muamelat-ı dostanede bulunmakta idi. Kendisinin 22 Cemaziyülevvel 1337 (20 Şubat 1919)'da bir suikast neticesinde maktul olması üzerine el-yevm makam-ı hükümette bulunan ve "Padişah" ve "Âlâ-Hazret" unvanını ahzeden Emanullah Han calis olmuştur.

Dürrânî Hanedanı

Miladi		Hicri
1747	Ahmed Şah Baba	1160
1773	Timur Şah	1187
1793	Zaman Şah	1207
1800	Şücaülmülk (Şah Şüca)	1215
1801	Mahmud Şah	1216
1803	Şücaülmülk (defa-i sâniye)	1218
1809	Mahmud (Şah) (defa-i sâniyede, bilahare Herat'ta 1245'te)	1224
1818	Sultan Ali (Kabil'de)	1233
1818	Eyüb Şah (Pişaver ve Keşmir'de ve bir müddet Kabil'de)	1233
1829	Kamuran (Herat'ta 1258 senesine kadar)	1245
1839	Şücaülmülk (defa-i sâlise)	1255
1842	Feth Ceng (sene-i mezkûrede firar etti)	1258

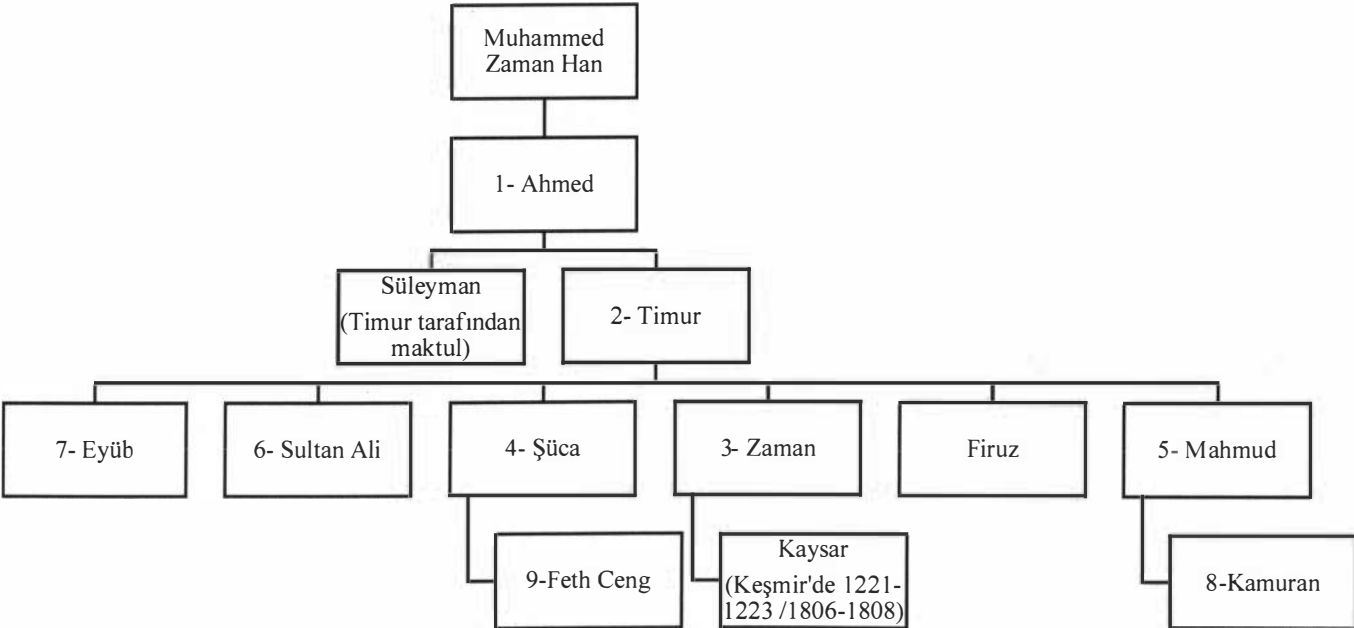
(514)

Barakzaî Hanedanı

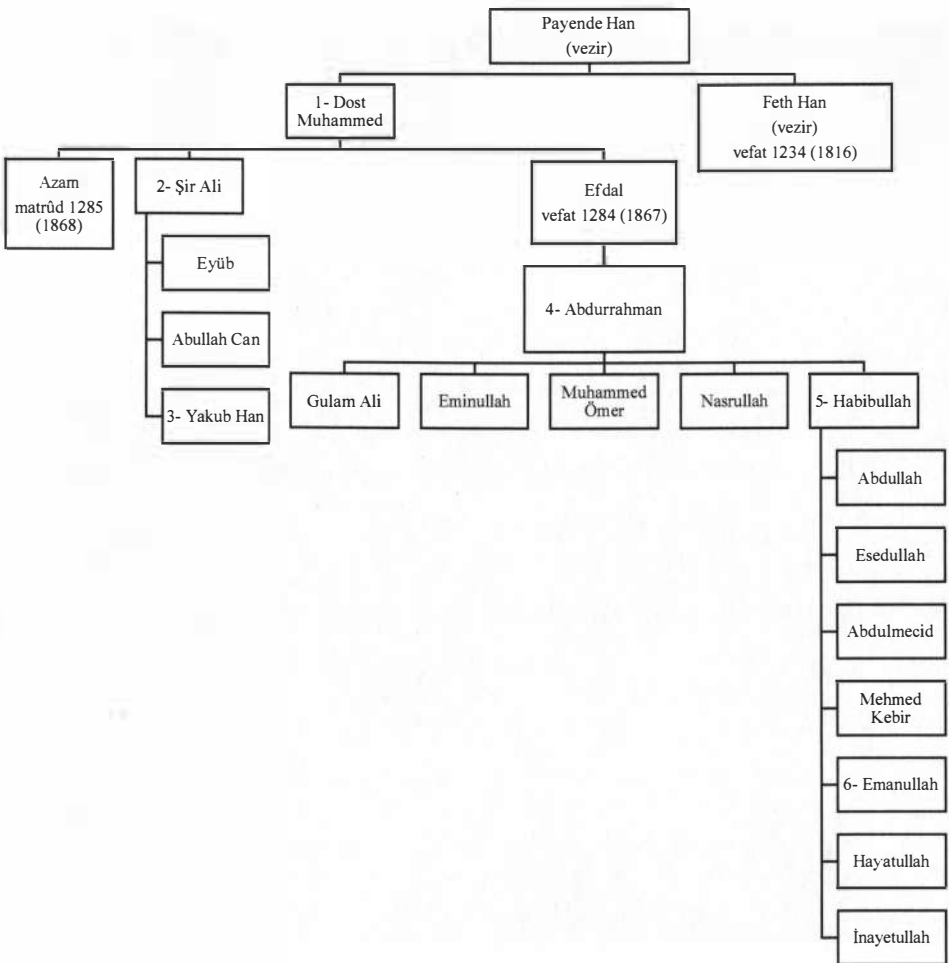
Miladi		Hicri
1826	Dost Muhammed	1242
1839-1842	Şücaülmülk tekrar calis oldu	1255-1258
1863	Şîr Ali	1280
	(Efdal ve Azam, Belh ve Kabil'de müştereken 1283-1285)	
1879	Yakub Han	1296
1880	Abdurrahman	1297
1901	Habibullah	1319
1919	Emanullah (el-yevm makam-ı hükümettedir)	1337

《515》

Dürânîler

Barakzaîlar

STANLEY LANE-POOLE

İSLAM DEVLETLERİ TARİHİ

BAŞLANGIÇTAN 1927 YILINA KADAR

İslam tarihi kitabı yazmak eski Osmanlılar'da gelenek halini almışsa da Halil Edhem Bey'in, Stanley Lane-Poole'un *The Mohammadan Dynasties* kitabını modern tarih metodolojisini de kullanarak ilavelerle *Düvel-i İslamiye* [İslam Devletleri Tarihi] ismiyle Türkçeye çevirerek yayımlaması muhtemelen alanında bir ilktir. *İslam Devletleri Tarihi* başlangıcından kitabın basım tarihi olan 1927 yılına değin Endülüs'ten Hind'e, Deşt-i Kıpçak'tan Mağrib'e uzanan geniş İslam coğrafyasında hüküm sürmüş ve kısa süre dahi olsa İslam tarihinin bir parçası olmuş hanedanlara, devletlere, kabilelere, halklara ve kişilere ışık tutuyor. Bir el kitabı niteliğindeki bu eserde, Stanley Lane-Poole önceden planlanmış coğrafi bir sistemi takip ederek İslam hanedanlarını batıdan doğuya doğru anlatıyor. Ufak hacimde olmasına rağmen hem mekân hem de zaman bakımından kapsayıcılığı bu eserin belki de en ayırtıcı özelliklerindendir.

Okuyucu bu kitap vasıtasıyla kısa ve öz bir biçimde Abbasileri, Endülüs'ü, Selçukluların yayılmasını, Haçlı Seferlerini, Anadolu beyliklerini, Hind hükümdarlarını, Osmanlı Devleti'ni ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu bir bütün olarak inceleyebilir, coğrafi ve kültürel devamlılık ve etkileşimler üzerine düşünebilir.

Halil Edhem Bey gibi son devrin büyük bir kültür insanının kaleminden çıkan *İslam Devletleri Tarihi* kendisinin yıllarını verdiği Anadolu İslam kitabeleri ve İslami sikkeler üzerine çalışmalarının da bir hılasası sayılabilir. Bu açıdan kitabın aslı, meşhur İslam tarihçisi, numizmatik uzmanı, British Museum'ın İslam Sikkeleri Koleksiyonu idarecisi ve Dublin, Trinity College'in Arapça profesörü olan Stanley Lane-Poole tarafından hazırlanmışsa da Halil Edhem Bey bu eseri kendi epigrafik ve numizmatik çalışmalarının yanında Türkçe, Arapça ve Farsça yazılmış önemli birincil kaynaklardan da faydalanarak zenginleştirmiş, eksik ve hatalı gördüğü noktaları düzeltilmiş ve bazı açılardan yeniden yazmıştır.

facebook/selengeyayinevi
instagram/selengeyayinlari
twitter/selengeyayinevi
selenge.com.tr

ISBN 978-605-4944-52-1

9 786054 944521